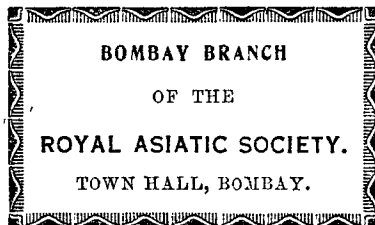

00048693

00048693

Pali Text Society

SAMMOHA-VINODANĪ
ABHIDHAMMA-PĪTAKE
VIBHAṄGATTHAKATHĀ

EDITED BY

A. P. BUDDHADATTA THERO

EDITOR OF "BUDDHADATTA'S MANUALS," "VISUDDHI-MAGGA" (CEYLON) ETC.

48693

London

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY

BY

THE OXFORD UNIVERSITY PRESS, AMEN CORNER, E.C.

AND AT

NEW YORK, TORONTO, MELBOURNE, AND BOMBAY

1923

PRINTED IN GREAT BRITAIN.

FOREWORD

THE present volume is the Commentary on the Vibhanga, the second book of the Abidhamma Piṭaka. Some years ago Mrs. Rhys Davids sent me a transcript of this volume, made from the Pyi Gyi Burmese edition (Mundyne Piṭaka Press), asking me to collate it with some manuscripts of the same work in Ceylon and to be the editor of it.

This Commentary was published in Burma several times; but in Ceylon only a portion—about a half—of the book has been printed. It was published by Mr. Robert Batuwantudawe in 1910. The other part is not yet published by him or any other publisher. The printed part consists of 240 pages, Demy 8vo. On page 269 of the present volume is the place where this Sinhalese edition ends. On page 210 of this same edition some passages, amounting to about 20 lines, are missing. The same passages are missing in the Pyi Gyi Mundyne Press edition, published in 1902. I guess that the S. edition missed the same simply because it was reproduced from that Burmese edition.

I received two ola manuscripts for collating: one from the famous library of Sailabimbārāma, Dodanduwa, and the other from the library of Mahāmangala-Samudrārāma, Randōbe, Ambalangoda, by the kind permission of the incumbent Mahatheras of the two Vihāras, namely: Ven. C. A. Sri Silaskandha, the Chief High Priest of the Kalyānivaṇṣa Sect—a division of the Burmese Sect in Ceylon—of which I am a member, and Ven. Sri Sudarsana, a High Priest of the Saddhammavaṇṣika Sect. These two MSS. seem to have been copied from one original MS., as they differ only in a few places.

I got also a Burmese edition, printed at the Hanthawaddy Press, Rangoon, from a thera of Sailabimbārāma. But I could collate with it only to the end of the Satipaṭṭhāna-Vibhanga, as the other portion of the transcript was not in my hand at that time. I intended to collate the other part when the proofs were read; but, unfortunately, I could not get back the same book, and, even so, I had then not enough time to spare for that purpose.

In which places the Visuddhimagga and this book comment on the same subjects, such places I collated with Visuddhimagga. The Vism. I referred to here is the Sinhalese edition of the text, edited by myself. When I did the work the P.T.S. edition of the Vism. was not published. Though it was published in 1920-21, I received a copy only a few months ago. However, as the P.T.S. edition was collated with my edition, there is no harm done in my reference.

The MSS. I used are thus indicated in footnotes:—

- S. Ola leaf MSS. from the library of Sailabimbārāma, Dodanduwa, near Galle.
- R. Ola leaf MSS. from Mahāmangala-Samudrārāma, Rاندوبه, near Ambalangoda.
- P. Printed part in Sinhalese characters; 240 pp., Demy 8vo Lankābhīnava-Visruta Press, Colombo. To the end of Cittānupassanā, Satipaṭṭhāna Vi.
- H. Burmese Hanthawaddy edition.
- B. Burmese Mundyne edition, from which the transcript was made.
- Mṭ. Mūlaṭikā.

It was a difficult task for me to trace the origin of the Canonical passages quoted here, as I had no complete set of the Piṭakas. At first I traced some of them in ola manuscripts obtained from Sailabimbārāma; but when the proofs were read, I fortunately met with a complete Burmese edition of the Piṭakas at Gotamī Vihāra, Colombo, where I stayed for a long time. I have traced the origin of many quotations, though I could not trace that of some.

Mrs. Rhys Davids helped me in tracing many of the quota-

tions, revising the proofs and referring the book to the page numbers of the Vibhanga text. The index is entirely provided by her. So I am very grateful to her for the help given to me, and for the pains that she is taking for the Buddhist cause.

Here I express my deep regret for the loss of the world-honoured professor, Dr. T. W. Rhys Davids, the founder of the Pali Text Society, which has done so great a service for the literary and the religious world during the last forty years, and I wish that his learned wife and the other members of the society will continue the noble work he began.

A. P. BUDDHADATTA.

AGGĀRĀMA,

AMBALANGODA.

March 30, 1928.

CONTENTS

	PAGE
KHANDHAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	1
ĀYATANAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	45
DHĀTUVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	55
SACCAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	83
INDRIYAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	125
PACCAYĀKĀRAVIBHANGA VAṆṆANĀ (<i>sive</i> PAṬICCASAMUP- PĀDAVIBHANGA VAṆṆANĀ) - - - -	130
SATIPATṬHĀNAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	214
SAMMAPPADHĀNAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	289
IDDHIPĀDAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	303
BOJJHANGAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	310
MAGGAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	319
JHĀNAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	323
APPAMAÑÑAVIBHANGA VAṆṆANĀ (<i>sive</i> BRAHMAVIHĀRA- VIBHANGA VAṆṆANĀ) - - - -	377
SIKKHĀPADAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	381
PAṬISAMBHIDĀVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	386
ÑĀNAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	396
KHUDDAKAVATTHUVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	465
DHAMMAHADAYAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	517
INDEX - - - -	525
CORRIGENDA - - - -	551

SAMMOHA-VINODANĪ VIBHANGAṬṬHAKATHĀ.

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAMBUDHASSA.

1. Catusaccadaso nātho, catudhā Dhammasangaṇiṇ
pakāsayitvā Sambuddho, tass' eva samanantaraṇ
2. upeto Buddhadhammehi, aṭṭhārasahi nāyako
aṭṭhārasannaṇ khandhādi-vibhangānaṇ vasena yaṇ
3. Vibhangaṇ desayī Satthā, tassa saṇvaṇṇanākkamo
idāni yasmā sampatto, tasmā tass' atthavaṇṇanaṇ
4. karissāmi vigāhetvā¹ porāṇaṭṭhakathānaṇ;
Saddhamme gāraṇaṇ katvā taṇ suṇātha samāhitā ti.

[KHANDHAVIBHANGAVANṆANĀ

Suttantabhājanīya]

Pañcakkhandhā rūpakkhando . . . pe . . . viññāṇakkhandho ti idaṇ Vibhanga-pakaraṇassa ādibhūte Khandha-vibhange suttantabhājanīyaṇ nāma.

Tattha *pañcā* ti gaṇanaparichedo, tena na tato heṭṭhā na uddhan ti dassito.

Khandhā ti paricchinnadhammanidassanaṇ. Tatrāyaṇ khandhasaddo sambahulesu ṭhānesu dissati:—rāsimihi, guṇe, paṇṇattīyaṇ, rūḷhiyaṇ ti. *Seyyathā pi, bhikkhave, mahāsamudde na sukaṇaṇ udakassa pamāṇaṇ gahetvaṇ ettakāni udakāḷhakānīti vā, ettakāni udakāḷhakasatānīti vā, ettakāni udakāḷhakasahassānīti vā, ettakāni udakāḷhakasatasahassānīti vā, atha kho asankhēyyo appameyyo mahā-udakakkhandho t' eva*

¹ R.S. °hitvā.

sankhaṇ gacchatī ti* ādisu hi *rāsīto* khandho nāma. Na hi parittakaṇ¹ udakaṇ udakakkhandho ti vuccati, bahukam eva vuccati. Tathā na parittako rajo rajakkhandho, na appamattakā² gāvo gavakkhandho, na appamattakaṇ balaṇ balakkhandho, na appamattakaṇ puññaṇ puññakkhandho ti vuccati. Bahukam eva hi rajaṇ³ rajakkhandho, bahukā va⁴ gavādayo gavakkhandho, balakkhandho, puññakkhandho ti vuccanti.⁵

Sīlakkhandho samādhikkhandho ti ādisu pana *guṇato* khandho nāma.

Addasa kho Bhagavā mahantaṇ dārukkhandhaṇ Gangāya nadiyā sotena vuyhamānaṇ ti† ettha *paṇṇattīto* khandho nāma.

Yaṇ cittaṇ mano mānasaṇ . . . pe . . . viññānaṇ viññānak-khandho ti‡ ādisu *rūḥito* khandho nāma.

Svāyam idha rāsīto adhippeto. Ayaṇ hi khandhaṭṭho⁶ nāma piṇḍaṭṭho⁶ pūgaṭṭho⁶ ghataṭṭho⁶ rāsaṭṭho,⁶ tasmā rāsīlakkhaṇā khandhā ti veditabbā.⁷ Koṭṭhāsaṭṭho⁶ ti pi vattuṇ vaṭṭati. Lokasmiṇ hi iṇaṇ gahetvā codiyamānā⁸ dvihi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā ti vadanti. Iti koṭṭhāsalakkhaṇā khandhā ti pi vattuṇ vaṭṭati. Evam ettha *rūpakkhandho* ti rūparāsi rūpakoṭṭhāso. *Vedanākkhandho* ti vedanārāsi vedanākoṭṭhāso ti iminā nayena saññākkhandhādīnaṇ attho veditabbo.

Ēttāvatā Sammāsambuddho yvāyaṇ *cattāro ca mahābhūtā catunnaṇ ca mahābhūtānaṇ upādāyarūpan* ti § atitānāgata-paccuppannādisu ekādasasu okāsesu vibhatto pañca-vīsati rūpakoṭṭhāsā ti ca channavuti rūpakoṭṭhāsā ti ca evaṇ pabhedo rūparāsi, taṇ sabbaṇ paripiṇḍetvā rūpakkhandho nāmā ti dassesi.

Yo panāyaṇ⁹ *sukkhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukkhā vedanā* ti || tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catu-bhū-

* *Saṅgutta-N.* v, 400 (Sotāpatti-S.: Abhisanda 42); A. ii, 55.

† *S. S.* iv, 179 (Saḷāyatana-S.: Dārukkhandho, 200).

‡ *Dh. S.* § 63.

§ *Ibid.*, § 584.

|| *S.* ii, 53.

¹ S.R. parittaṇ.

² S.R. °mattikā.

³ P.R. rajo.

⁴ P. om.; S.R. ca.

⁵ P.S.R. vuccati.

⁶ S. °ttho.

⁷ R. °tabbaṇ.

⁸ S.R. codaya°.

⁹ S.R. pana.

mikavedanārāsi,¹ taṅ sabbaṅ paripiṇḍetvā vedanākkhandho nāmāti dassesi.

Yo panāyaṅ² cakkhusamphassaṅgā saññā . . . pe . . . manosamphassaṅgā saññā ti* tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikasaññārāsi,³ taṅ sabbaṅ paripiṇḍetvā saññākkhandho nāmāti dassesi.

Yo panāyaṅ² cakkhusamphassaṅgā cetanā . . . pe . . . manosamphassaṅgā cetanā ti† tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacetanārāsi,³ taṅ sabbaṅ paripiṇḍetvā sankhārakkhandho nāmāti dassesi.

Yo panāyaṅ² cakkhuvīññāṇaṅ, sota⁴-ghāṇa⁴-jivhā⁴-kāya-vīññāṇaṅ, mano-dhātu, mano-vīññāṇadhātū ti‡ tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmika⁵-cittarāsi, taṅ sabbaṅ paripiṇḍetvā viññāṇakkhandho nāmāti dassesi.

Api c' ettha sabbam pi catusamuṭṭhānikaṅ rūpaṅ rūpak-khandho. Kāmāvacara-aṭṭha-kusalacittādihi ekūnanavuticittehi⁶ saḥajātā vedanā vedanākkhandho. Saññā saññākkhandho. Phassādayo dhammā sankhārakkhandho. Ekūnanavuti cittāni viññāṇakkhandho ti evam pi⁷ pañcasu khandhesu dhammaparicchedo veditabbo.

[Rūpak-khandhaniddesa]

Idāni te rūpak-khandhādayo vibhajitvā dassetuṅ tattha katamo rūpak-khandho tiṣṭhā ādim āha. Tattha tathā ti tesu pañcasu khandhesu. Katamo ti kathetu-kamyatā pucchā. Rūpak-khandho ti pucchitabba-dhamma-nidassanaṅ.

Idāni taṅ⁸ vibhajanto yaṅ kiñci rūpaṅ ti ādim āha. Tattha yaṅ kiñci ti anavasesa-pariyādānaṅ. Rūpaṅ ti atippasanga-niyamaṅ. Evaṅ padadvayenāpi rūpassa anavasesapariggaho kato hoti.

Tattha ken' aṭṭhena rūpaṅ ti? Rūpanaṭṭhena rūpaṅ⁷; vuttaṅ h' etaṅ Bhagavatā:—kiñ ca bhikkhave rūpaṅ vadetha?||

* Vbh., 28. † Ibid., 40. ‡ Ibid., 54. § Ibid., 1. || S. iii, 86.

¹ P.S.R. °bhūmako°.

³ P.S.R. °bhūmaka°.

⁵ P.S.R. °maka.

⁷ R. om.

² S.R. pāyaṅ.

⁴ P.S.R. add °vīññāṇaṅ.

⁶ S.R. °navutiya°.

⁸ P.S.R. naṅ.

Ruppatīti kho bhikkhave, tasmā rūpan ti vuccati. Kena ruppati ? Sītena pi ruppati, unhena pi ruppati, jighacchāya pi ruppati pipāsāya pi ruppati, daṅsa-makasa-vātātapasiriṅsapa-samphassenā pi ruppati. Ruppatī ti kho bhikkhave tasmā rūpan ti vuccatī ti.

Tattha kin ti kāraṇapucchā. Kena kāraṇena rūpaṇ vadetha, kena kāraṇena taṇ rūpaṇ nāmā ti attho. *Ruppatī* ti ettha *itī* ti kāraṇuddeso. Yasmā ruppati, tasmā rūpan ti vuccatī ti¹ attho. *Ruppatī* ti kuppati ghaṭṭiyati pīḷiyati bhijjatīti attho. Evaṇ iminā ettakena ṭhānena¹ ruppanatṭhena rūpaṇ vuttaṇ.

Ruppanalakkhaṇena rūpan ti pi vattuṇ vaṭṭati. Ruppanalakkhaṇaṇ h' etaṇ.²

Sītena pi ruppatī ti ādisu pana sītena tāva ruppanaṇ lokantarikaniraye pākaṭaṇ. Tiṇṇaṇ tiṇṇaṇ hi cakkavālānaṇ antare ekeko lokantarikanirayo nāma hoti, aṭṭha-yojana-sahassappamaṇo. Yassa n' eva hetṭhā paṭhavi atthi, na upari candima-suriya³-dīpa-maṇi-āloko, niccandhakāro. Tattha nibbatta-sattānaṇ tigāvuto attabhāvo hoti. Te vagguliyo viya pabbatapāde dīghaputhulehi nakhehi laggitvā avaṅsirā olambanti. Yadā saṅsappantā aññamaññassa hatthapāsa⁴-gatā honti, atha bhakkho no laddho ti maññamānā tattha vyāvaṭṭā⁵ viparivattitvā lokasandhārake⁶ uduke patanti. Sītavāte paharante pi pakkamadhukaphalāni viya chijjitvā uduke patanti, patitamattā va accantakhārena sītodakena chinna-camma-nhāru-maṅsa-aṭṭhīhi bhijjamānehi tattātele patitapitṭhapinḍi⁷ viya paṭapaṭāyamānā vilīyanti. Evaṇ sītena ruppanaṇ lokantarikaniraye pākaṭaṇ. Mahiṅsakarāṭṭhādīsu pi himapātasītalesu padesesu etaṇ pākaṭam eva. Tattha hi⁸ sattā sītena bhinnachinna-sarirā⁹ jīvitakkhayam pi pāpuṇanti.

Unhena ruppanaṇ avicimahāniraye pākaṭaṇ. Tattha hi tattāya lohapaṭhaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanā-dikaraṇakāle¹⁰ sattā mahādukkhaṇ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṇ pettivisaye c' eva dubbhikkhakāle

¹ P. om.

² P.S.R. hi etaṇ.

³ B. °sūriya always.

⁴ P.S.R. °pāsaṇ.

⁵ B. vāvaṭṭā.

⁶ P.S.R. °raka.

⁷ P.S.R. °pinḍaṇ.

⁸ H. adds nibbattā.

⁹ P. chinnabhinna°; S.R. bhinnasarirā.

¹⁰ P. °vidha vadhaban°.

ca pākāṭaṇ. Pettivisayasmiṇ hi sattā dve tīni Buddhan-
tarāni kiñcid' eva āmisaṇ hatthena gahetvā mukhe-pakkhi-
pantā nāma na honti. Anto-udaraṇ āditta-susirarukkho viya
hoti.¹ Dubbhikkhe kañjikamattam pi alabhitvā maraṇap-
pattānaṇ pamāṇaṇ natthi.

Pipāsāya ruppanaṇ kālakañjikādīsu² pākāṭaṇ. Tattha
hi sattā dve tīni Buddhanantarāni hadayatemanamattaṇ vā³
jivhā-temanamattaṇ vā udaka-binduṇ laddhuṇ na sakkonti;
pāniyaṇ pivissāmā ti nadigatānam pi⁴ nadī vālikātalaṇ
sampajjati. Mahāsamuddaṇ pakkhandānam⁴ pi mahā-
samuddo piṭṭhipāsāno hoti. Te sussantā balavadukkhapīlitā
vicaranti. Eko kira kālakañjika-asuro pipāsaṇ adhvāsetuṇ
asakkonto yojana-gambhīravitthāraṇ mahāgangaṇ otari.
Tassa gata-gataṭṭhāne udakaṇ chijjati, dhūmo uggacchati,
tatte piṭṭhipāsāne cankamanakālo viya hoti. Tassa uda-
kasaddaṇ sutvā ito c' ito ca vicarantass' eva ratti vibhāyi.⁵
Atha naṇ pāto va bhikkhācāraṇ gacchantā tiṇsamattā piṇḍa-
cārikabhikkhū⁶ disvā: Ko nāma tvaṇ sappurisā ti puc-
chiṇsu. Peto 'ham asmi⁷ bhante ti. Kiṇ pariyesasī ti?
Pāniyaṇ bhante ti. Ayaṇ Gangā paripuṇṇā, kiṇ tvaṇ
na passasī ti? Na upakappati bhante ti. Tena⁸ hi
Gangāpiṭṭhe⁸ nipajja, mukhe te pāniyaṇ asiñcissāmā ti.
So vālikāpuline uttāno nipajji. Bhikkhū tiṇsamatte patte
niharitvā udakaṇ āharitvā tassa mukhe āsiñciṇsu. Tesāṇ
tathā karontānaṇ yeva velā upakaṭṭhā jātā, tato bhikkhā-
cāraṇālo amhākaṇ sappurisa, kacci⁹ te assāsamattā laddhā¹⁰
ti āhaṇsu. Peto sace me bhante tiṇsamattānaṇ ayyānaṇ
tiṇsamattehi pattehi āsitta-udakato aḍḍhapasatamattam pi
paragalagataṇ, petattabhāvato¹¹ makkho mā hotū ti āha.
Evaṇ pipāsāya ruppanaṇ pettivisaye pākāṭaṇ.

Ḍaṇṣādīhi ruppanaṇ ḍaṇṣamakkhikādi-bahulesu¹² padesesu
pākāṭaṇ. Ettha ca ḍaṇṣā ti pingalamakkhikā.

Makasā ti makasā va.

Vatā ti kucchivāta-piṭṭhivātādi-vasena veditabbā. Sārī-

¹ B. ahosi. ² B. °kañcika° always; P.S.R. °kañja°. ³ S.R. om.

⁴ P.R. °ḍantānaṇ. ⁵ S.R. vihāyi. ⁶ P. °rikā°.

⁷ P.S.R. peto 'smi. ⁸ P.S.R. °piṭṭhiyaṇ. ⁹ P.S.R. kiñci.

¹⁰ P.S.R. aladdhā. ¹¹ P. petabhāvato. ¹² B. °sambahu°.

rasmiñ hi vātarogo uppajjitvā hatthapādapiṭṭhi-ādini bhindati, kāṇaṇ karoti, khujjaṇ karoti, piṭhasappaṇ karoti.

Ātapo ti suriyātapo. Tena ruppanaṇ marukantārādīsu pākaṭaṇ. Ekā kira itthī marukantāre rattīṇ satthato ohinā divāsurīye uggacchante vālikāya tapamānāya¹ pāde ṭhapetuṇ asakkontī sisato pacchiṇ otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uṇhābhitattāya ṭhātuṇ asakkontī tassā upari sāṭakaṇ ṭhapetvā akkami. Tasmim pi santatte ankena gahitaṇ puttakaṇ adhomukhaṇ nipajjāpetvā kandantaṇ² akkamitvā saddhiṇ tena tasmiṇ yeva ṭhāne uṇhābhitattā kālam akāsi.

*Sirīṇsapā*³ ti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti. Tesāṇ samphassena ruppanaṇ āsivisadaṭṭhādīnaṇ⁴ vasena veditabaṇ.

Idāni *yaṇ kiñci rūpaṇ* ti padena sangahitaṇ pañca-vīsati-kotṭhāsa-channavuti-kotṭhāsappabhedāṇ sabbam pi rūpaṇ atītādi-kotṭhāsesu pakkhipitvā dassetuṇ *atītānāgata-paccuppannaṇ* ti āha. Tato paraṇ tad' eva ajjhataḍḍukādīsu catūsū dukesu pakkhipitvā dassetuṇ *ajjhataṇ vā bahiddhā vā* ti ādi vuttaṇ.

Tato paraṇ sabbam p' etaṇ ekādasasu padesesu pariya-diyitvā dassitaṇ rūpaṇ ekato⁵ piṇḍaṇ katvā dassetuṇ *tadekajjhaṇ* ti ādi vuttaṇ. Tattha *tadekajjhaṇ* ti taṇ ekajjhaṇ. *Abhisāṇyūhītvā* ti abhisāṇharitvā. *Abhisankhipitvā* ti sankhepaṇ katvā. Idaṇ vuttaṇ hoti: sabbam p' etaṇ vuttappa kāraṇ rūpaṇ ruppanalakkhaṇasankhāte ekavidha-bhāve paññāya rāsīṇ katvā rūpakkhandho nāmā ti⁶ vuccatīti. Etena sabbam pi rūpaṇ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamana⁷ rūpakkhandho ti dassitaṇ hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandho nāma atthi. Yathā ca rūpaṇ, evaṇ vedanādayo pi vedayita-lakkhaṇādīsu rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādīhi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

Idāni ekekasmīṇ okāse pakkhittaṇ⁸ rūpaṇ viṣuṇ viṣuṇ bhājetvā dassento *tattha katamaṇ rūpaṇ atītaṇ* ti ādim āha. Tattha *tatthā* ti ekādasasu okāsesu pakkhipitvā ṭhapitamātikāya bhumaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: Atītānāgata-

¹ P.S.R. tappa°.

² P.R. kandantaṇ kandantaṇ.

³ B. sarisapā always.

⁴ P.S.R. °daṭṭhakādīnaṇ.

⁵ S. eka.

⁶ P.S.R. nāma.

⁷ P.S.R. °gamanena.

⁸ P.S.R. °khitta.

paccuppannaṃ ti ādinā nayena ṭhapitāya mātikāya yaṃ atītaṃ rūpaṃ ti vuttaṃ, taṃ kataman ti iminā upāyena sabbapucchāsu attho veditaḃbo.

Atītaṃ niruddhaṃ ti ādini padāni nikkhepaḃassa atitattika-bhājanīya¹-vaṇṇanāyaṃ vuttān' eva. Cattāro ca mahābhūtā ti idaṃ atītaṃ ti vutta-rūpaṃ sabbhāvadaṃsaṃ. ² Yathā c' ettha, evaṃ sabbattha attho³ veditaḃbo. Iminā idaṃ dasseti: atīta-rūpaṃ⁴ pi bhūtāni c' eva bhūtāni upādāya nibbattarūpaṃ ca. Anāgatam pi . . . pe . . . dura-santīkam pi. Na hi bhūtehi c' eva bhūtāni upādāya pavattarūpaḃo ca aññaṃ rūpaṃ nāma atthi ti. Aparo nayo, atītaṃ sena sangahitaṃ ti atīta-koṭṭhāsen' eva sangahitaṃ, etth' eva gaṇaṃ gataṃ. Kin ti? Cattāro ca mahābhūtā catunnaṃ ca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ ti. Evaṃ sabbattha attho veditaḃbo. Anāgatapaccuppanna-niddesaḃpadāni pi heṭṭhā vuttatthān' eva.⁵

Idaṃ pana atītānāgatapaccuppannaṃ nāma Suttantaḃpariyāyato Abhidhammaniddesaḃo ti duvidhaṃ. Taṃ suttantaḃpariyāye bhavena paricchinnaṃ. Paṭisaṃdhito hi paṭṭhāya atīta-bhavesu nibbattaṃ⁶ rūpaṃ anantara-bhave vā nibbattaṃ⁷ hotu, kappakoṭṭisatasahassa-matthake vā, sabbaṃ atītam eva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakarūpaṃ anantara-bhave vā nibbattaṃ hotu, kappakoṭṭisatasahassa-matthake vā,⁸ sabbaṃ anāgatam eva nāma. Cutipaṭisaṃdhi-antare pavattarūpaṃ⁹ paccuppannaṃ nāma.

Abhidhamma-niddese pana khaṇena paricchinnaṃ. Tayo hi rūpaṃ khaṇā: uppādo, ṭhiti, bhango ti. Ime tayo khaṇe patvā niruddhaṃ rūpaṃ samanantarāniruddhaṃ vā hotu, atīte kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītam eva nāma. Tayo khaṇe asaḃpattaṃ rūpaṃ eka-cittakkhaṇamatena vā asaḃpattaṃ hotu, anāgate kappakoṭṭisatasahassa-matthake vā, sabbaṃ anāgatam eva nāma. Ime tayo khaṇe saḃpattaṃ¹⁰ rūpaṃ pana paccuppannaṃ nāma.

Tattha kiṃcāpi idaṃ Suttanta-bhājanīyaṃ, evaṃ sante pi abhidhamma-niddeseṃ' eva atītānāgatapaccuppannarūpaṃ

¹ S. °jana. ² P.S.R. °nidassaṃ. ³ P.R. om. ⁴ S.R. atītaṃ°.

⁵ P.S.R. vuttān' eva. ⁶ P. °batta. ⁷ P.R.S. °tarūpaṃ.

⁸ S. pi.

⁹ P.S.R. yaṃ taṃ rūpaṃ. ¹⁰ S.R. °patta.

niddiṭṭhan ti veditabbaṅ. Āparo nayo: idaṅ hi rūpaṅ addhā¹-santati-samaya-khaṇa-vasena catudhā atītaṅ nāma hoti. Tathā anāgata-paccuppannaṅ.* Addhā¹-vasena tāva ekassa ekasmiṅ bhava paṭisandhito pubbe atītaṅ, cutito uddhaṅ anāgataṅ, ubhinnaṃ antare paccuppannaṅ.

Santati-vasena sabhāga-ekautu-samuṭṭhānaṅ ekāhārasa-muṭṭhānaṅ ca pubbāpariyavasena pavattamānaṃ² pi paccuppannaṅ; tato pubbe visabhāga-utu-āhārasamuṭṭhānaṅ atītaṅ, pacchā anāgataṅ. Cittajaṅ eka-vīthi-eka-javana-ekasamāpatti-samuṭṭhānaṅ paccuppannaṅ, tato pubbe atītaṅ, pacchā anāgataṅ. Kammasamuṭṭhānaṃ pāṭiyekkaṅ santati-vasena atītādibhedo n' atthi. Tesaṅ eva pana utu-āhāra-citta-samuṭṭhānaṅ upatthambhaka-vasena tassa atītādibhāvo veditabbo.

Samaya-vasena ekamuhuttapubbaṅha-sāyaṅha-rattindivādisu³ samayesu santānavasena pavattamānaṅ taṅ taṅ samayaṅ paccuppannaṅ nāma; tato pubbe atītaṅ, pacchā anāgataṅ.

Khaṇa-vasena uppādādikhaṇattaya-pariyāpannaṅ paccuppannaṅ nāma,⁴ tato pubbe anāgataṅ,⁵ pacchā atītaṅ.⁶ Api ca atikkanta-hetupaccaya-kiccaṅ⁷ atītaṅ. Niṭṭhita-hetukiccaṅ⁸ aniṭṭhita-paccaya-kiccaṅ paccuppannaṅ. Ubhaya-kiccam asampattaṅ anāgataṅ. Sakiccekkaṅ vā paccuppannaṅ, tato pubbe atītaṅ, pacchā anāgataṅ.

Ettha ca khaṇādikathā va⁹ nippiariyāyā, sesā sapariyāyā. Tāsu nippiariyākathā idha adhippetā. Ajjhattadukassā pi niddesapadāni heṭṭhā ajjhattattika-niddese¹⁰ vuttatthān' eva. Olārikādini Rūpakaṇḍavaṅṅānāyaṅ¹¹ vuttatthān' eva.

Hīnaduka-niddese¹² tesā tesā sattānaṃ ti bahūsu sattesu sāmi-vacanaṅ. Aparassāpi aparassāpīti hi vuccamāne divasam pi kappasatasahassam pi vadanto ettakam eva vadeyya. Iti Satthā dvīh' eva padehi anavasena satte pariyādiyanto tesā tesā sattānaṃ ti āha. Ettakena¹³ hi sabbam pi

* See Vism, p. 472.

¹ P. addhāna.

² P. vatta°.

³ P. °divāsu.

⁴ P.S.R. om.

⁵ P.S.R. atītaṅ.

⁶ P.S.R. anāgataṅ.

⁷ P. °kiccam.

⁸ S.R. °kiccam.

⁹ P. ca. ☞

¹⁰ P. ajjhattika°.

¹¹ P. °ya.

¹² Text 2.

¹³ P. ettaken' eva.

apara-dīpanaṅ siddhaṅ hoti. *Uññātan* ti avamataṅ. *Avaññātan* ti vambhetvā ñātaṅ, rūpan ti pi na viditaṅ. *Hīḷitan* ti agahetabbaṅghena khittaṅ chaḍḍitaṅ. Jigucchitaṅ ti pi vadanti. *Paribhūtan* ti kim etenā ti vācāya paribhaviṅ. *Acittikatan* ti na garukataṅ. *Hīnan* ti lāmakaṅ. *Hīnamatan* ti hīnan ti mataṅ, lāmakaṅ katvā ñātaṅ. *Hīnasammatan* ti hīnan ti loke sammataṅ, hīnehi vā sammataṅ gūtha-bhakkhehi gūtho viya. *Aniṭṭhan* ti appiyaṅ, paṭilābhatthāya vā apariyesitaṅ. Sace pi naṅ koci pariyeseyya, pariyesatu; etassa pana ārammaṅassa etad' eva nāmaṅ. *Akantan* ti akāmikaṅ,¹ nissirikaṅ vā. *Amanāpan* ti manasmiṅ na appitaṅ.² Tādisaṅhi ārammaṅaṅ manasmiṅ na appiyati. Athavā manaṅ appāyati vaddhetīti manāpaṅ. Na manāpaṅ amanāpaṅ. Aparo nayo: aniṭṭhaṅ sampattivirahato. Taṅ ekantena kamma-samuṭṭhānesu akusala-kamma-samuṭṭhānaṅ. Akantaṅ sukhasa ahetu-bhāvato. Amanāpaṅ dukkhassa hetu-bhāvato. *Rūpā saddā* ti idam assa sabhāva-dīpanaṅ. Imasmiṅ hi pade akusala-kammajavasena aniṭṭhā pañca-kāmaguṇā vibhattā. Kusala-kammajaṅ³ pana aniṭṭhaṅ⁴ nāma natthi, sabbaṅ iṭṭham⁵ eva.

Pañita-padaniddeso vuttapaṭipakkhanayena⁶ veditabbo. Imasmiṅ hi⁷ pana pade kusala-kammaja⁸-vasena iṭṭhā pañca-kāmaguṇā vibhattā. Kusala-kammajaṅ hi aniṭṭhaṅ nāma natthi, sabbaṅ iṭṭham eva. Yathā ca kammajesu, evaṅ utu-samuṭṭhānādisu pi iṭṭhāniṭṭhatā atthi evāti⁹ imasmiṅ duke iṭṭhāniṭṭhārammaṅaṅ paṭivibhattaṅ ti veditabbaṅ.

Ayaṅ tāva ācariyānaṅ samānatthakathā.

Vitaṅḍa -vādi pan' āha: Iṭṭhāniṭṭhaṅ nāma pāṭiyekkaṅ¹⁰ n' atthi, tesāṅ tesāṅ¹¹ ruci-vasena kathitaṅ. Yath' āha: *Manāpapariyantaṅ khvāhaṅ mahārāja pañcasu kāmaguṇesu vadāmi. T'eva mahārāja rūpā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti. T'eva mahārāja saddā, gandhā, rasā, phoṭṭhabbā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti*

¹ P.S. °mitaṅ.

² P.S. appiyaṅ.

³ P. akusala°.

⁴ P. iṭṭhaṅ.

⁵ P. aniṭṭham.

⁶ S. °yem' eva.

⁷ P.S.R. om.

⁸ S.R. °kamma.

⁹ P. yeva iti; S.R. eva iti.

¹⁰ P. adda paṭivibhattaṅ.

¹¹ S.R. parassa.

ti.* Evaṃ yasmā te yeva rūpādayo eko assādeti abhinandati, tattha lobhaṃ uppādeti; eko kujjhāti paṭihaññāti, tattha dosaṃ uppādeti. Ekaccassa¹ iṭṭhā honti kantā manāpā, ekaccassa¹ aniṭṭhā akantā amanāpā. Eko c' ete iṭṭhā kantā manāpā ti dakkhinato gaṇhāti, eko aniṭṭhā akantā amanāpā ti vāmaṭo, tasmā iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma² n' atthi. Paccanta-vāsīnaṃ hi gaṇḍuppādā pi iṭṭhā honti kantā manāpā, Majjhimadesavāsīnaṃ atijegucchā. Tesāṃ ca moramaṅsādīni iṭṭhāni honti. Itaresaṃ tāni atijegucchāni ti. So vattabbo: kiṃ pana tvaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma n' atthi ti vadesi ti? Āma, n' atthi ti vadāmi ti.³ Puna tath' eva⁴ yāvataṭṭhiyaṃ paṭiṭṭhāpetvā pañho pucchitabbo: nibbānaṃ nāma iṭṭhaṃ udāhu aniṭṭhaṃ ti? Jānamāno iṭṭhaṃ ti vakkhati. Sace pi na vadeyya, mā vadatu, nibbānaṃ pana ekanta-iṭṭham eva. Nanu eko nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhivā tvaṃ nibbānassa vaṇṇaṃ kathesi, kiṃ tattha anna-pāna⁴-mālā-gandha-vilepana⁴-sayanacchādāna⁴-samiddhā pañcakāmaguṇā atthi ti vatvā n' atthi ti vutte alaṃ tava nibbānenā ti nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhivā⁵ ubho kaṇṇe thaketī ti. Atth' etaṃ⁶; etassa pana vasena tava vāde nibbānaṃ aniṭṭhaṃ nāma hotu,⁷ na pan' etaṃ evaṃ gahetabbaṃ. Eso hi viparītasāññāya katheti. Saññā-vipallāsenā ca tad' eva⁸ ārammaṇaṃ ekassa iṭṭhaṃ hoti, ekassa aniṭṭhaṃ. Iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pana pāṭiyekkaṃ vibhattaṃ⁹ atthi ti. Kassa vasena vibhattaṃ ti? Majjhimaka-sattassa. Idaṃ hi na ati-issaraṇaṃ Mahā-sammata-Mahāsudassana-Dhammāsokādīnaṃ vasena vibhattaṃ. Tesāṃ hi dibbakappaṃ pi ārammaṇaṃ amanāpaṃ upaṭṭhāti. Na¹⁰ atiduggatānaṃ dulbabhannapānānaṃ vasena¹¹ vibhattaṃ. Tesāṃ hi kanājaka-bhatta-sitthāni pi pūṭimaṃsaraso pi atimadhuro amata-sadiso ca hoti. Majjhimakānaṃ¹²

* S. i, 80, *slightly varied.*

1 S.R. ekassa.

2 *om. all MSS.*

3 S. tatth' eva.

4 P. °naṃ.

5 S.R. *om.*

6 Bm. iṭṭh' etaṃ.

7 P. hoti.

8 P. °ev'.

9 P. paṭivi°.

10 P.S.R. *om.*

11 P.S.R. *add na.*

12 S.R. °mānaṃ.

pana gaṇaka-mahāmatta¹-seṭṭhi-kuṭumbika-vāṇijādīnaṃ kālēna iṭṭhaṃ kālēna anīṭṭhaṃ labhamāna²-vasena vibhattaṃ. Evarūpā hi iṭṭhānīṭṭhaṃ paricchindituṃ sakkontī ti.

Tipiṭaka-Cūlābhayatto³ pan' āha: iṭṭhānīṭṭhaṃ nāma vipākavasena' eva paricchimaṃ, na javana-vasena. Javanaṃ pana saññāvīpallāsa-vasena iṭṭhasmiṃ yeva rajjati, iṭṭhasmiṃ yeva dussasi. Anīṭṭhasmiṃ yeva rajjati, anīṭṭhasmiṃ yeva dussati ti. Vipāka-vasena' eva pan' etaṃ⁴ ekantato paricchijati, na hi sakkā vipāka-cittaṃ vañcetūṃ. Sace ārammaṇaṃ iṭṭhaṃ hoti, kusala-vipākaṃ uppajjati; sace anīṭṭhaṃ, akusala-vipākaṃ uppajjati ti. Kiñcā pi hi micchā-dīṭṭhikā Buddhaṃ vā⁵ saṅghaṃ vā mahācetiyaḍḍhīni vā ulārāni⁶ ārammaṇāni disvā akkhīni pidahanti, domanassaṃ āpajjanti, dhammasaddhaṃ sutvā kaṇṇe thakenti. Cakkhuviññāna-sotaviññānāḍḍhīni⁷ pana nesaṃ kusala-vipākān' eva honti. Kiñcā pi gūtha-sūkarādayo gūthagandhaṃ ghāyitvā khādītuṃ labhissāmā ti somanassajātā honti, gūthadassane pana tesāṃ⁸ cakkhuviññānaṃ, tassa gandha-ghāyane ghāṇaviññānaṃ, rasasāyane jivhā-viññānaṃ ca akusala-vipākān' eva hoti. Bandhitvā varasayane sayāpita-sūkarā ca kiñcāpi viravati, saññā-vīpallāsaṃ pan' assa javanasmiṃ yeva domanassaṃ uppajjati, kāya-viññānaṃ kusalavīpākān' eva. Kasmā? Ārammaṇassa iṭṭhatāya.

Api ca dvāra-vasena pi iṭṭhānīṭṭhatā vedītabbā. Sukhasamphassaṃ hi gūtha-kalalaṃ cakkhudvāra-ghāṇadvāresu anīṭṭhaṃ, kāyadvāre iṭṭhaṃ hoti. Cakkavattino maṇiratanena pothiyamānassa suvaṇṇasūle uttāsītassa⁹ ca maṇiratana-suvaṇṇasūlāni cakkhudvāre iṭṭhāni honti, kāyadvāre anīṭṭhāni. Kasmā? mahādukkhassa uppādanato. Evaṃ iṭṭhānīṭṭhaṃ ekantato vipāken' eva paricchijati ti vedītabbaṃ.

Taṃ taṃ vā panā ti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Na hi Bhagavā sammuti-manāpaṃ bhīdati, puggala-manāpaṃ pana¹⁰ bhīdati; tasmā taṃ taṃ vā pana vasena' eva uppāday' uppādaya hīnapanītātā vedītabbā. Nerayikānaṃ hi

¹ P. °macca.

² P.S.R. °mānānaṃ.

³ P. °Cūlanāgat°.

⁴ S.R. taṃ; om. pana.

⁵ P. °adda dhammaṃ vā.

⁶ P. °adda vā.

⁷ P.S.R. °ñāṇāni.

⁸ P.S. pan' esaṃ.

⁹ S.R. uttāpi°.

¹⁰ S.R. om.

rūpaṅ koṭippattaṅ hīnaṅ nāma. Taṅ upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṅ paṇītaṅ nāma. Tesāṅ rūpaṅ hīnaṅ, taṅ upādāya petānaṅ rūpaṅ¹ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya jānapadānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya gāmaḥojakānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya janapadasāmikānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi rūpaṅ² hīnaṅ, taṅ upādāya padesarājūnaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya cakkavattirañño rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tassā pi hīnaṅ; taṅ upādāya bhummadevānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya cātummahārājikānaṅ³ devānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya tāvatiṅsānaṅ devānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma . . . pe . . . akaniṭṭha-devānaṅ⁴ pana rūpaṅ matthakappattaṅ paṇītaṅ nāma.

Dūra-dukaniddese itthindriyādini heṭṭhā vibhattān' eva. Imasmiṅ pana duke duppariggahaṭṭhena lakkhaṇaduppaṭivijjhatāya sukhuma-rūpaṅ⁵ dūre ti kathitaṅ. Sukhapariggahaṭṭhena⁶ lakkhaṇasuppaṭivijjhatāya olārika-rūpaṅ. *santike* ti. Kabaḷinkārāhāra-pariyosāne ca niyyātanatṭhāne pi idaṅ vuccati rūpaṅ dūre ti na niyyātitaṅ. Kasmā? Duvidhañ hi dūre nāma lakkhaṇato okāsato cā⁷ ti. Tattha lakkhaṇato dūre ti na kathitaṅ, taṅ⁸ okāsato kathetabbaṅ, tasmā dūre ti akathitaṅ olārika-rūpaṅ okāsato dūre ti dassetuṅ aniyyātetvā va *yaṅ vā paṇ' aññam pī* ti ādim āha. १

Santika-pada-niddese pi es' eva nayo. Tattha *anasānnie* ti na āsanne. *Anupakatthe* ti nissaṭe. *Dūre* ti dūrāmi. *A-santike* ti na santike. *Idaṅ vuccati rūpaṅ dūre* ti idaṅ paṇṇarasavidhaṅ sukhuma⁹-rūpaṅ lakkhaṇato dūre. Dasavidhaṅ pana olārika¹⁰-rūpaṅ yevāpanaka-vasena okāsato dūre ti vuccati.

Santika-padaniddeso¹¹ uttānattho yeva. *Idaṅ vuccati rūpaṅ santike* ti idaṅ dasavidhaṅ olārika¹⁰-rūpaṅ lakkhaṇato santike. Pañca-dasavidhaṅ pana sukhuma-rūpaṅ *yevāpanaka-vasena*¹² okāsato santike ti vuccati.

¹ S.R. om.

² P.S.R. om.

³ R. °jika.

⁴ S. °devatānaṅ.

⁵ P. sukhumaṅ°.

⁶ S.R. Suparig°.

⁷ S.R. om. cā.

⁸ P. om.; R.S. add na.

⁹ S.R. °maṅ.

¹⁰ S.R. °kaṅ.

¹¹ Text 3.

¹² Dh.s. § 9.

Kittakato paṭṭhāya pana rūpaṅ okāsa-vasena santike nāma, kittakato paṭṭhāya dūre nāmā ti? Pakati-kathāya kathentānaṅ dvādasahaṭṭho savaṇūpacāro nāma hoti. Tassa orato rūpaṅ santike, parato dūre. Tattha sukhuma-rūpaṅ dūre hontaṅ lakkhaṇato pi okāsato pi dūre hoti. Santike hontaṅ pana okāsato va santike hoti, na lakkhaṇato. Olārika-rūpaṅ santike hontaṅ lakkhaṇato pi okāsato pi santike hoti. Dūre hontaṅ okāsato va dūre¹ hoti, na lakkhaṇato.

Taṅ taṅ vā panā ti ettha na¹ heṭṭhima-nayo² oloketabbo. Heṭṭhā hi bhindamāno gato. Idha pana na lakkhaṇato dūraṅ³ bhindati. Okāsato dūram eva bhindati. Upādāy⁴ upādāya dūrasantikaṅ⁴ hi⁵ ettha dassitaṅ. Attano hi rūpaṅ santike nāma. Anto-kucchigatassā pi parassa dūre. Anto-kucchigatassa santike. Bahi ṭhitassa dūre. Eka-mañce⁶ sayitassa⁷ santike. Bahi pamukhe⁸ ṭhitassa⁹ dūre. Anto-pariveṇe rūpaṅ santike. Bahi-pariveṇe dūre. Anto-saṅghārāme rūpaṅ santike. Bahi-saṅghārāme dūre. Anto-sīmāya rūpaṅ santike. Bahi-sīmāya dūre. Anto-gāmakhette¹⁰ rūpaṅ¹ santike. Bahi-gāmakhette¹⁰ dūre. Anto-jaṇapade rūpaṅ santike. Bahi-jaṇapade dūre. Anto-rajjasīmāya rūpaṅ santike. Bahi-rajjasīmāya dūre. Anto-samudde rūpaṅ santike. Bahi-samudde rūpaṅ dūre. Anto cakkavāle rūpaṅ santike. Bahi-cakkavāle dūre ti.

Ayaṅ rūpakhandhaniddeso.

[Vedanākkhandhaniddesa]

Vedanākkhandhaniddesadisu heṭṭhā vuttasadiṣaṅ pahāya apubbam eva vaṇṇayissāma. Yā kāci vedanā ti catubhūmikavedanaṅ¹¹ pariyādiyati. Sukhā vedanā ti ādini atītādivasena niddiṭṭha-vedanaṅ sabhāvato dassetuṅ vuttāni. Tattha sukhā vedanā atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tathā dukkhā vedanā. Adukkhamasukhā pana cakkhādayo pasādakāye sandhāya pariyāyena atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tattha sabbā pi kāyikā kāmāvacarā. Tathā cetasikā dukkhā

¹ S.R. om.

² S.R. add na.

³ P. dūre-rūpaṅ; S.R. rūpaṅ.

⁴ B.R. dūre°.

⁵ P. pi.

⁶ P.S.R. mañcake.

⁷ S.R. sayantassa.

⁸ S.R. sammukhe.

⁹ P. sayitassa.

¹⁰ P.S.R. °makk°.

¹¹ S.R. °bhūmaka°.

vedanā. Cetasikā sukhā¹ pana tebhūmikā. Adukkhamasukhā catubhūmikā.

Tassā sabbappakārāya pi santati-vasena khaṇādi-vasena ca atitādi bhāvo veditabbo. Tattha santati-vasena eka-vīthi-eka-javana-eka-samāpatti-pariyāpannā eka-vidhavisaya-samāyogappavattā² ca paccuppannā, tato pubbe atitā, pacchā anāgatā. Khaṇādi-vasena khaṇattayapariyāpannā pubbantāparanta-majjhagatā sakiccaṇ ca kurumānā vedanā paccuppannā, tato pubbe atitā, pacchā anāgatā. Tattha khaṇādi bhāvena³ atitādi-bhāvaṇ sandhāya ayaṇ niddeso kato ti veditabbo.

Olārika-sukhuma-niddese akusalā vedanā ti ādini jātito olārika-sukhuma-bhāvaṇ dassetuṇ vuttāni. *Dukkhavedanā*⁴ olārikā ti ādini sabhāvato. *Asamāpannassa vedanā* ti ādini puggalato. *Sāsavā* ti ādini lokiyalokuttarato olārikasukhuma-bhāvaṇ dassetuṇ vuttāni. Tattha akusalā tāva sadarathaṭṭhena dukkha-vipākaṭṭhena ca olārikā. Kusalā niddarathaṭṭhena sukhavipākaṭṭhena ca sukhumā. Abyākatā nirussāhaṭṭhena avipākaṭṭhena ca sukhumā. Kusalākusalā sannasāhaṭṭhena sa-vipākaṭṭhena ca olārikā. Avyākatā vuttanayen' eva sukhumā. Dukkā asātaṭṭhena dukkhaṭṭhena ca olārikā. Sukhā sātāṭṭhena sukhaṭṭhena ca sukhumā. Adukkhamasukhā sant-aṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhumā. Sukhadukkā khobhanaṭṭhena pharaṇaṭṭhena ca olārikā. Sukhā⁵-vedanā pi hi khobheti pharati. Tathā⁶ dukkha⁷-vedanā pi. Sukhaṇ hi uppajjamānaṇ sakalasarīraṇ khobhentaṇ ālulentaṇ abhisandayamānaṇ madayamānaṇ chādayamānaṇ sītodakaghaṭṭhena āsiñcayamānaṇ⁸ viya uppajjati. Dukkhaṇ uppajjamānaṇ tatta-phālaṇ⁹ anto pavesantaṇ viya tiṇukkāya bahi jhāpayamānaṇ viya uppajjati. Adukkhamasukhā pana vutta-nayen' eva sukhumā.

Asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato olārikā. Samāpannassa vedanā ekatta-nimitte yeva carati ti sukhumā. Sāsavā āsavuppatti-hetuto olārikā. Āsava-

¹ P. *adds* vedanā.

³ P.S.R. °vasena.

⁵ P.S.R. Sukhā.

⁸ S.R. °camānaṇ.

² P. °pattā.

⁴ P.S.R.-Vbh. Dukkā°.

⁶ R.S. *om.*

⁷ P.S.R. dukkhā.

⁹ P. °thālaṇ; S. °kapālaṇ.

cāro nāma ekanta-olāriko. Anāsavā vuttavip-ariyāyena sukhumā.

Tattha eko n' eva kusalattike kovido hoti, na vedanattike. So kusalattikaṅ rakkhāmī ti vedanattikaṅ bhindati. Vedanā-tikaṅ rakkhāmī ti kusalattikaṅ bhindati. Eko tikaṅ rakkhāmī ti bhūmantaraṅ bhindati, eko na bhindati. Kasmā ?

Sukha-dukkhā vedanā olārikā. Adukkhamasukhā vedanā sukhumā ti hi vedanāttike vuttaṅ. Taṅ eko paṭikhipati, na sabbā adukkhāmasukhā sukhumā, sā hi kusalā pi atthi¹ akusalā pi avyākatā pi. Tattha kusalākusalā olārikā, avyākatā sukhumā. Kasmā ? Kusalattike pāliyaṅ āgatattā ti. Evaṅ kusalattiko rakkhito hoti, vedanāttiko pana bhinno.

Kusalākusalā vedanā olārikā, avyākatā vedanā sukhumā ti yaṅ¹ pana kusalattike vuttaṅ, taṅ eko paṭikhipati, na sabbā abyākatā sukhumā, sā hi sukhā pi atthi dukkhā pi adukkhāmasukhā pi. Tattha sukhadukkhā olārikā; adukkhāmasukhā sukhumā. Kasmā ? Vedanattike pāliyan āgatattā ti. Evaṅ vedanāttiko rakkhito hoti, kusalattiko bhinno.

Kusalattikassa pana āgataṭṭhāne vedanāttikaṅ anoloketvā vedanāttikassa āgataṭṭhāne kusalattikaṅ anoloketvā kusulādīnaṅ kusalattika-lakkhaṇena sukhādīnaṅ vedanāttika-lakkhaṇena olārika-sukhumataṅ kathento na bhindati nāma.

Yam pi kusalākusalā vedanā olārikā. Avyākatā vedanā sukhumā ti kusalattike vuttaṅ, tatth' eko² kusalā lokuttara-vedanā pi samānā olārikā nāma; vipākā antamaso dvi-paṅca-viññāṇasahajātā pi samānā sukhumā nāma hoti ti vadati. So evarūpaṅ santaṅ paṇitaṅ lokuttara-vedanaṅ olārikaṅ nāma karonto dve³-pañcaviññāṇa-sampayuttaṅ ahetukaṅ hīnaṅ jalaṅ vedanaṅ sukhumaṅ nāma karonto tikaṅ rakkhissāmī ti bhūmantaraṅ bhindati nāma. Tattha tattha bhūmiyaṅ kusalaṅ pana taṅ-taṅ-bhūmi-vipāken' eva saddhiṅ yojetvā kathento na bhindati nāma. Tatrāyaṅ nayo:—kāmāvacarakusalā hi olārikā. Kāmāvacara-vipākā su-

¹ S.R. om.

² P. tatr' eko.

³ P. dvi; S.R. om.

khumā. Rūpāvacarārūpāvacara¹-lokuttara-kusalā oḷārikā. Rūpāvacarārūpāvacara²-lokuttara-vipākā sukhumā ti iminā nihārena kathento na bhindati nāma.

Tipiṭaka-Cūḷānāgattthero pan' āha: Akusale oḷārika-sukhumatā nāma na uddharitabbā. Taṅ hi ekantaṅ oḷārikam eva. Lokuttare pi oḷārika-sukhumatā na uddharitabbā. Taṅ hi ekantaṅ sukhuman ti. Imaṅ kathaṅ āharitvā Tipiṭaka-Cūḷābhayatttherassa kathayaṅsu, evaṅ therena kathitan ti. Tipiṭaka-Cūḷābhayattthero āha: Sammāsambuddhena Abhidhammaṅ patvā ekapadassa pi dvinnam pi padānaṅ āgataṭṭhāne nayaṅ dātuṅ yuttaṭṭhāne nayo adinno nāma natthi, nayaṅ kātuṅ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi. Idha pan' ekacco ācariyo asmī³ ti vicaranto akusale oḷārika-sukhumataṅ uddharamāno kukkucāyati; Sammāsambuddhena pana lokuttare pi oḷārika-sukhumatā uddharitā ti. Evañ ca pana yatvā idaṅ suttaṅ āhari: tatra bhante yā 'yan paṭipadā dukkhā dandhābhiññā, ayaṅ bhante paṭipadā ubhayen' eva hinā akkhāyati dukkhattā ca dandhattā cā ti. Ettha hi catasso paṭipadā lokiya-lokuttara-missakā kathitā.

Taṅ taṅ vā panā ti⁴ ettha na heṭṭhima-nayo oloketabbo, taṅ taṅ vā pana vasen' eva kathetabbaṅ. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha dosasahagatā oḷārikā; lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatā pi duvidhā niyatā aniyatā ca. Tattha niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatā pi kappatṭhitikā⁵ oḷārikā, no-kappatṭhitikā⁵ sukhumā. Kappatṭhitikā⁵ pi asankhārikā oḷārikā, sasankhārikā sukhumā. Lobhasahagatā pi dvidhā diṭṭhi-sampayuttā ca⁶ diṭṭhivippayuttā ca. Tattha diṭṭhi-sampayuttā oḷārikā, diṭṭhi-vippayuttā sukhumā. Diṭṭhi-sampayuttā pi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Sā pi asankhārikā oḷārikā sasankhārikā sukhumā. Sankhēpato akusalaṅ patvā yā vipākaṅ bahuṅ deti, sā oḷārikā, yā appaṅ sā sukhumā. Kusalaṅ patvā pana appa-vipākā oḷārikā, bahu-vipākā sukhumā. Catubbiddhe kusale kāmāvacara-kusalā oḷārikā, rūpāvacara-kusalā sukhumā. Sā pi oḷārikā, arūpāvacara-kusalā su-

¹ S.R. °cara-arūpā°.

² S.R. om.

³ S.R. 'smī.

⁴ Vibh. 3.

⁵ °ṭṭhikā all MSS.

⁶ P.S.R. om.

khumā. Sā pi oḷārikā, lokuttara-kusalā sukhumā. Ayaṇ tava bhūmisu abhedato nayo.

Bhedato pana kāmāvacarā dāna-sīla-bhāvanāmaya-vasena tividhā. Tattha dānamayā oḷārikā. Sīlamayā sukhumā. Sā pi¹ oḷārikā, bhāvanāmayā sukhumā. Sā pi duhetukā tihetukā ti duvidhā. Tattha duhetukā oḷārikā, ti-hetukā sukhumā. Tihetukā pi sasankhārika-asankhārikabhedato² duvidhā. Tattha sasankhārikā oḷārikā, asankhārikā sukhumā. Rūpāvacare paṭhamajjhāna-kusala³-vedanā oḷārikā. Dutiyajjhāna . . . pe . . . catutthajjhāna - kusala - vedanā sukhumā. Sā pi oḷārikā, ākāsānañcāyatana-kusalavedanā sukhumā. Ākāsānañcāyatana-kusalavedanā oḷārikā . . . pe . . . nevasaññānāsaññāyatana-kusalavedanā sukhumā. Sā pi oḷārikā, vipassanā-sahajātā sukhumā. Sā pi oḷārikā, sotāpattimagga-sahajātā sukhumā. Sā pi oḷārikā . . . pe . . . arahattamagga-sahajātā sukhumā.

Catubbidhe vipāke kāmāvacara-vipāka-vedanā oḷārikā. Rūpāvacara-vipāka-vedanā sukhumā. Sā pi oḷārikā . . . pe . . . lokuttaravipāka-vedanā sukhumā. Evaṇ tava abhedato. Bhedato pana kāmāvacara-vipākā atthi ahetukā, atthi sahetukā. Sahetukā pi atthi duhetukā, atthi tihetukā. Tattha ahetukā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sā pi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthā pi sasankhārikā oḷārikā, asankhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāna-vipākā oḷārikā. Dutiya⁴ . . . pe . . . catutthajjhāna-vipākā sukhumā. Sā pi oḷārikā, ākāsānañcāyatana-vipākā sukhumā. Sā pi oḷārikā . . . pe . . . nevasaññānāsaññāyatana-vipākā sukhumā. Sā pi oḷārikā, sotāpattiphala-vedanā sukhumā. Sā pi oḷārikā, sakadāgāmi . . . pe . . . arahattaphalavedanā sukhumā.

Tīsu kiriyāsu⁵ kāmāvacarakiriya⁵-vedanā oḷārikā. Rūpāvacara-kiriya⁵-vedanā sukhumā. Sā pi oḷārikā, arūpāvacara-kiriya⁵-vedanā sukhumā. Evaṇ tava abhedato. Bhedato pana ahetukādivasena bhinnāya kāmāvacara-kiriya⁵ ahe-

¹ S.R. sīlamayā.

² S.R. sankhārabhedato.

³ P. °lā.

⁴ P. °yajjhāna.

⁵ P. kiriyā *always*.

tuka¹-kiriya-vedanā olārikā, sahetuka-kiriya² sukhumā. Sā pi duhetukā olārikā, tihetukā sukhumā. Tatthā pi sasan-khārikā olārikā, asankhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāne kiriya-vedanā olārikā, dutiyajjhāne³ sukhumā. Sā pi⁴ olārikā, tatiye⁵ . . . pe . . . catutthe sukhumā. Sā pi olārikā, ākāsañācāyatana-kiriya-vedanā sukhumā. Sā pi olārikā, viññānañcā⁶ . . . pe⁷ . . . nevasaññānāsaññāyatanakiriya-vedanā sukhumā. Yā olārikā, sā hīnā. Yā sukhumā, sā paṇītā.

Dūra-duka-niddese akusala-vedanā visabhāgaṭṭhena viṣaṇsaṭṭhaṭṭhena⁸ ca kusalāvyākātāhi dūre. Iminā nayena sabba-padesu dūratā veditabbā. Sace pi hi akusalādivedanāsamangino dukkhādivedanāsamangino ca tayo tayo⁷ janā eka-mañce nisinnā honti, tesam pi tā vedanā visabhāgaṭṭhena viṣaṇsaṭṭhaṭṭhena⁸ ca dūre yeva nāma. Samāpanna-vedanādisamangīsu pi es' eva nayo. Akusalā pana akusalāya sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike nāma. Iminā nayena sabba-padesu santikatā veditabbā. Sace pi hi akusalādivedanāsamangīsu tīsu janesu eko kāmabhava, eko rūpabhava, eko arūpabhava, tesam pi tā vedanā sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike yeva nāma. Kusalādivedanāsamangīsu pi es' eva nayo.

Taṇ taṇ vā paṇā⁹ ti⁹ ettha heṭṭhima-nayaṇ anoloketvā taṇ taṇ vā pana vasen' eva kathetabbaṇ. Kathentena ca na¹⁰ dūrato santikaṇ uddharitabbaṇ, santikato pana dūraṇ uddharitabbaṇ. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha lobhasahagatā lobhasahagatāya santike nāma, dosasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā dosasahagatāya santike nāma, lobhasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā pi niyatā niyatāya santike nāmā ti.¹¹ Evaṇ aniyatā.

Kappaṭṭhitika¹²-asankhārikasasankhārika-bhedaṇ lobhasahagatādisu ca diṭṭhisampayuttādibhedaṇ sabbaṇ olārikadukaniddese vitthārita-vasena anugantvā ekeka-kotṭhāsa-

¹ S.R. °kā. ² P.S.R. sahetukā. ³ S.R. dutiye. ⁴ S.R. Dutīye.

⁵ S.R. add sukhumā. ⁶ P.S.R. °cāyatana-ākīñcaññāyatana.

⁷ P.S.R. om. ⁸ °saṭṭhena all MSS. ⁹ Vibh. 5.

¹⁰ P. om. ¹¹ S.R. nāma. ¹² P. adds nokappaṭṭhika.

vedanā taṇ taṇ koṭṭhāsa-vedanāya¹ eva santike, itarā itarāya dūre ti veditabbo ti.

Ayaṇ vedanākkhandha-niddeso.

[*Saññākkhandhaniddesa*]

Saññākkhandha-niddese *yā kāci saññā* ti² catubhūmika-saññaṇ³ pariyādiyati. *Cakkhusamphassajā saññā* ti ādīni atitādivasena niddiṭṭha-saññaṇ sabhāvato dassetuṇ vuttāni. Tattha cakkhusamphassato, cakkhusamphassasmiṇ vā jātā cakkhusamphassajā nāma. Sesusu pi es' eva nayo. Ettha ca purimā pañca cakkhuppasādādivatthukā va. Manosamphassajā hadaya-vatthukā pi avatthukā pi. Sabbā catubhūmika-saññā.⁴

Olārika-niddese *paṭighasamphassajā* ti sappatighe cak-khupasādādayo vatthuṇ katvā sappatighe rūpādayo ārabbhā uppanno phasso paṭighasamphasso nāma. Tato,⁵ tasmiṇ vā jātā paṭighasamphassajā nāma. *Cakkhusamphassajā saññā . . . pe . . . kāyasamphassajā saññā* ti pi tassā yeva vatthuto nāmaṇ. *Rūpasaññā . . . pe . . . phoṭṭhabbasaññā* ti pi⁶ tassā yeva ārammaṇato nāmaṇ. Idaṇ pana vatthārammaṇato nāmaṇ; Sappatighāni hi vatthūni nissāya sappatighāni ca ārammaṇāni ārabbhā uppattito esā paṭighasamphassajā saññā ti vuttā.

Manosamphassajā ti pi pariyāyena etissā nāmaṇ hoti yeva. Cakkhuviññāṇaṇ hi mano nāma. Tena saha jāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṇ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātā ti manosamphassajā. Tathā sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇaṇ mano nāma. Tena saha jāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṇ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātā ti manosamphassajā.

Adhivacana-samphassajā saññā ti⁷ pi pariyāyena etissā nāmaṇ hoti yeva. Tayo hi arūpino khandhā sayāṇ piṭṭhi-vatṭakā hutvā attanā saha jātāya saññāya adhivacana-samphassajā saññā ti pi nāmaṇ karonti.

Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma

¹ P. °nāy'.

² *Vibh.* 5.

³ S.R. °maka°.

⁴ S.R. °bhūmakā°; P. °bhūmaka°.

⁵ P. *adds* jātā.

⁶ R. *om.*

⁷ *Text* 6.

pañca-dvārikasaññā; adhivacana-samphassajā saññā nāma manodvārikasaññā.

Tattha pañcadvārika-saññā oloketvā pi jānituṇ sakkā ti olārikā. Rajjitvā upanijjhāyantaṇ hi rajjitvā upanijjhāyati ti, kujjhitvā upanijjhāyantaṇ kujjhitvā upanijjhāyati ti oloketvā va jānanti. Tatr' idaṇ vatthu:—dve kira itthiyo nisīditvā suttaṇ kantanti.¹ Dvīsu daharesugāme carantesu eko purato gacchanto ekaṇ itthiṇ olokesi. Itarā taṇ pucchi kasmā nu kho taṇ eso olokesi ti? Na eso bhikkhu maṇ visabhāgacittena olokesi, kaniṭṭha-bhaginī-saññāya pana olokesi ti. Tesu pi gāme caritvā² āsanasālāyā nisīnesu itaro bhikkhu taṇ bhikkhuṇ pucchi tayā sā itthi olokita ti? Āma olokita ti. Kimatthāyā ti? Mayhaṇ bhaginī-sarikkhattā taṇ olokesin ti āha. Evaṇ pañcadvārikasaññā oloketvā pi jānituṇ sakkā ti veditabbā. Sā pan' eṣā pasāda-vatthukā eva. Keci pana javanappavattā ti dīpenti.

Manodvārika-saññā pana ekamañce vā ekapiṭṭhe vā nisīditvā pi aññaṇ cintentaṇ vitakkentaṇ ca kiṇ cintesi, kiṇ vitakkesi ti pucchitvā tassa vacana-vasen' eva jānitabato sukhumā. Sesāṇ vedanākkhandhasadisam evāti.

Ayaṇ saññākkhandha-niddeso.

[*Sankhārakkhandhaniddesa*]

Sankhārakkhandhaniddese ye keci sankhārā ti³ catubhūmakasankhāre pariyādiyati. *Cakkhusamphassajā cetanā* ti ādīni atitādivasena niddiṭṭha-sankhāre sabbhāvato dassetuṇ vuttāni. *Cakkhusamphassajā* ti ādīni vuttatthān' eva. *Cetanā* ti heṭṭhima-koṭṭiyā padhānasankhāra-vasena⁴ vuttaṇ. Heṭṭhima-koṭṭiyā hi antamaso cakkhuvīññāpena saddhiṇ pāliyaṇ āgatā cattāro sankhārā uppajjanti. Tesu cetanā padhānā, āyūhanaṭṭhena pākāṭattā; tasmā ayam eva gahitā. Taṇ-sampayuttā sankhārā pana tāya gahitāya gahitā va honti. Idhā pi purimā pañca cakkhupasādādivatthukā va. Manosamphassajā hadayavatthukā pi avatthukā pi. Sabbā catubhūmikacetanā.⁵ Sesāṇ vedanākkhandha-sadisam evāti.

Ayaṇ sankhārakkhandha-niddeso.

¹ P. °tenti.

² P. adds āgantvā.

³ Vibh. 7.

⁴ B. paṭṭhāna° always.

⁵ S.R. °maka°.

[Viññānakkhandhaniddesa]

Viññānakkhandha-niddese *yaṅ kiñci viññānaṅ* ti¹ catu-
 blūmakaviññānaṅ pariyādiyati. *Cakkhuvīññānaṅ* ti ādīni
 atitādivasena niddiṭṭha-viññānaṅ sabhāvato dassetuṅ vut-
 tāni. Tattha cakkhuvīññānādīni pañca cakkhupasādādi-
 vatthukān' eva. Manovīññānaṅ hadayavatthukam pi avat-
 thukam pi. Sabbaṅ catubhūmaka-viññānaṅ. Sesāṅ veda-
 nākkhandha-sadisam evāti.

Ayaṅ viññānakkhandhaniddeso.

Idāni pañcasu pi khandhesu samuggamato, pubbāparato,
 addhāna-paricchedato, ekuppādanānānirodhato, nānuppāda-
 ekanirodhato, ekuppāda-ekanirodhato, nānuppāda-nānāni-
 rodhato, atitānāgatapaccuppannato, ajjhattika-bāhirato, olā-
 rikasukhumato, hīna-paṇītato, dūra-santikato, paccayato,
 samutṭhānato, parinipphannato, sankhatato ti soḷasaḥ' ākāre-
 hi pakīṇakaṅ veditabbaṅ.

Tattha duvidho samuggamo: gabbhaseyyaka-samuggamo,
 opapātika-samuggamo ti. Tattha gabbhaseyyaka-samuggamo
 evaṅ veditabbo. Gabbhaseyyakasattānaṅ hi paṭisandhik-
 khāṇe pañcakkhandhā apacchā apure ekato pātubhavanti.
 Tasmīṅ khāṇe pātubhūtā kalalasankhātā rūpasantati parittā
 hoti, khuddaka-makkhikāya ekavāyāmena pātabba-mattā
 ti vatvā, puna: atibahuṅ etaṅ, saṅha-sūciyā tele pakkhipivā
 ukkhittāya paggharivā agge ṭhitabindu-mattan ti vuttaṅ.
 Tam pi² paṭikkhipivā ekakese telato uddharivā gahite tassa
 paggharivā agge ṭhitabindumattan ti vuttaṅ.

Tam pi paṭikkhipivā imasmīṅ janapade manussānaṅ kese
 aṭṭhadhā phālīte tato ekakoṭṭhāsappamāṇo Uttarakurukānaṅ
 keso. Tassa pasanna-tilatelato uddhaṭassa agge ṭhitabindu-
 mattan ti.³

Tam pi paṭikkhipivā etaṅ bahuṅ, jātiṇṇā nāma su-
 khumā, tassā ekaṅsuno pasanna-tilatele pakkhipivā uddha-
 ṭassa paggharivā agge ṭhitabindu-mattan ti vuttaṅ. Taṅ
 pan' etaṅ, acchaṅ hoti vippasannaṅ anāvilaṅ parisuddhaṅ

¹ Vibh. 9.

² R. om.

³ P. adds vuttaṅ.

pasanna - tilatelabindu - samāna - vaṇṇaṇ. Vuttam pi c' etaṇ:—

*Tīlatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo,
evaṇ vaṇṇapaṭibhāgaṇ kalalaṇ sampavuccatī¹ ti.**

Evaṇ parittāya rūpasantatiyā tīṇi santati-sīsāni honti: vatthudasakaṇ, kāyadasakaṇ, itthiyā itthindriya-vasena, purisassa purisindriya-vasena bhāvadasakan ti. Tattha vatthurūpaṇ, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṇ-nissitā vaṇṇagandharasoajā, jīvitan ti idaṇ vatthudasakaṇ nāma. Kāyapasādo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṇ-nissitā vaṇṇagandharasoajā, jīvitan ti idaṇ kāyadasakaṇ nāma. Itthiyā itthibhāvo, purisassa purisabhāvo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṇnissitā vaṇṇagandharasoajā, jīvitan ti idaṇ bhāvadasakaṇ nāma.

Evaṇ gabbhaseyyakānaṇ² paṭisandhiyaṇ ukkaṭṭhaparicchedena samatiṇsa kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti. Paṭisandhicittena pana sahaṇjātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, sankhārā sankhārakkhandho. Paṭisandhicittaṇ viññāṇakkhandho ti evaṇ gabbhaseyyakānaṇ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripunnā honti.

Sace pana napaṇsaka-paṭisandhi hoti, bhāvadasakaṇ hāyati. Dvinnaṇ dasakānaṇ vasena samavīsati kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evā³ ti. Evam pi gabbhaseyyakānaṇ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripunnā honti.

Imasmīṇ ṭhāne tisamuṭṭhānikappaveṇi kathetabbā bhavēyya. Taṇ pana akathetvā opapātikasamuggamo nāma dassito. Opapātikānaṇ hi paripunnāyatanānaṇ paṭisandhikkhaṇe heṭṭhā vuttāni tīṇi, cakkhu-sota-ghāna-jivhā-dasakāni cāti satta rūpasantatisīsāni pātubhavanti. Tattha cakkhu-dasakādīni kāya-dasaka-sadisān' eva. Napaṇsakassa pana bhāvadasakaṇ natthi.

Evaṇ paripunnāyatanānaṇ opapātikānaṇ sama-sattati

* *Sāgyuttatṭhakathā*, Yakkha S., Sutta I. (S i, 206.)

¹ P.S.R. ti pavuccatī ti.

² P.S.R. °yaka.

³ P. yevā.

c' eva sama-satthi ca kammaja-rūpāni rūpakkhandho nāma. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evā ti, evaṅ opapātikānaṅ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṅṅā honti. Ayaṅ opapātika-samuggamo nāma. Evaṅ tāva pañcak-khandhā samuggamato veditabbā.

Pubbāparato ti evaṅ pana gabbhaseyyakānaṅ apacchā apure uppannesu pañcasu khandhesu kiṅ rūpaṅ paṭhamaṅ rūpaṅ samuṭṭhāpeti, udāhu arūpan ti? Rūpaṅ rūpam' eva samuṭṭhāpeti, na arūpaṅ. Kasmā? Paṭisandhicittassa na-rūpajanakattā. Sabba-sattānaṅ hi paṭisandhicittaṅ, khīṇā-savassa cuticittaṅ, dvi-pañcaviṅṅānāni, cattāri arūpa-vipākānīti soḷasa cittāni rūpaṅ na samuṭṭhāpeti.

Tattha paṭisandhicittaṅ tāva vatthuno dubbalatāya appa-tiṭṭhitatāya paccayavekallatāya āgantukatāya ca rūpaṅ na samuṭṭhāpeti. Tattha hi sahaḷātaṅ vatthu¹ uppādakkhaṇe dubbalaṅ hotī ti vatthuno dubbalatāya na samuṭṭhāpeti. Yathā ca papāte patanto² puriso aññassa nissayo bhavituṅ na sakkoti, evaṅ etam pi kammavegakkhattattā³ papāte pata-mānaṅ viya appatiṭṭhitaṅ. Iti kammavegakkhattattā³ appa-tiṭṭhitatāya pi rūpaṅ na samuṭṭhāpeti. Paṭisandhicittaṅ ca vatthunā saddhiṅ apacchā apure uppannaṅ, Tassa vatthu purejātaṅ hutvā paccayo bhavituṅ na sakkoti. Sace sak-kuṇeyya, rūpaṅ samuṭṭhāpeyya.

Yatrā pi vatthu purejātaṅ hutvā paccayo bhavituṅ sak-koti, pavenī ghaṭiyati, tatrā pi cittaṅ angato aparihīnaṅ yeva rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Yadi hi cittaṅ ṭhānakkhaṇe vā bhan-gakkhaṇe vā rūpaṅ samuṭṭhāpeyya, paṭisandhicittam pi rūpaṅ⁴ samuṭṭhāpeyya. Na pana cittaṅ tasmiṅ khaṇadvaye rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Yathā pana ahicchattakamakulaṅ⁵ paṭhavito uṭṭhantaṅ paṅsucuṅṅaṅ gahetvā va uṭṭhahati, evaṅ cittaṅ purejātaṅ vatthuṅ nissāya uppādakkhaṇe aṭṭha rūpāni gahetvā va uṭṭhahati. Paṭisandhikkhaṇe ca vatthu purejātaṅ hutvā paccayo bhavituṅ na sakkoti ti paccaya-vekallatāya pi paṭisandhicittaṅ rūpaṅ na samuṭṭhā-peti.

Yathā ca āgantuka-puriso anāgatapubbaṅ⁶ padesaṅ gato

¹ P. vatthuṅ.

² P. papatanto.

³ R.S. om. vega.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. °tamakulaṅ.

⁶ P.S.R. agata°.

aññesaṃ ethā bho! antogāme vo¹ anna-pāna-gandhamālādini dassāmi ti vattuṃ na sakkoti, attano avisayatāya appahutatāya,² evam eva paṭisandhicittaṃ āgantukan ti attano āgantukatāya pi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Api ca sāmattiṃsa kammaja-rūpāni citta-samuṭṭhāna-rūpānaṃ ṭhānaṃ gahetvā thitānīti pi¹ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Khīnāsavassa pana cuticittaṃ vaṭṭa-mūlassa vūpasantattā na samuṭṭhāpeti. Tassa hi sabba-bhavesu vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ abhabbūpapattikaṃ,³ punabbhava-paveṇī nāma natthi. Sotāpannassa pana satta bhava ṭhapetvā aṭṭhame va⁴ vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ, tasmā tassa cuticittaṃ sattuṃ bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti, sakadāgāmino dvīsu, anāgāmino ekasmiṃ. Khīnāsavassa sabbabhavesu vaṭṭamūlassa vūpasantattā n' eva samuṭṭhāpeti.

Dvipañcaviññānesu pana jhānangaṃ natthi, maggangaṃ natthi, hetu natthi ti cittangaṃ dubbalaṃ hoti ti cittanga-dubbalatāya tāni¹ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Cattāri arūpa-vipākāni⁵ tasmiṃ bhava rūpassa natthitāya rūpaṃ¹ na samuṭṭhāpeti. Na kevalaṃ ca tān' eva, yāni aññāni pi tasmiṃ bhava aṭṭha kāmāvacarakusalāni, dasa akusalāni, navā kiriya-cittāni, cattāri āruppakusalāni, cattāro āruppakiriya, tiṇi maggacittāni, cattāri phalacittānīti dve-cattāliṣa⁶ cittāni uppajjanti, tāni pi tattha rūpassa natthitāya eva rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Evaṃ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Utu pana paṭhamaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ko esautu nāmā ti? Paṭisandhikkhaṇe uppannānaṃ samattiṃsa-kammaja-rūpānaṃ abhantaṃ tejo dhātu. Sā ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Utu nāma c' esa dandha-nirodho. Cittaṃ khippanirodhaṃ. Tasmiṃ dharante yeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Tesu paṭisandhi-anantaraṃ paṭhama-bhavangacittaṃ⁷ uppādakkaṇe yeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Yadā pana saddassa uppattikālo bhavissati, tadā utu-cittāni sadda-
navakaṃ nāma samuṭṭhāpessanti. Kabaḷinkārāhāro⁸ pi ṭhānaṃ

¹ S.R. om.

² So all MSS.

³ B.P. °uppattikaṃ.

⁴ S. om. va.

⁵ S.R. arūpāvacara°.

⁶ S.R. dvā°.

⁷ S. paṭhamaṃ°.

⁸ B. kabaḷikā° always.

patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Kuto pan' assa kabalīn-kārāhāro ti? Mātito. Vuttam pi c' etaṅ:—

*Yaṅ c' assa bhūñjati mātā, annaṅ pānañ ca bhojanaṅ,
Tena so tattha yāpeti, mātu-kucchigato naro ti.**

Evaṅ kucchigato dārako mātara ajjhohaṭa-annapāna-ojāya yāpeti. Sā va¹ ṭhānappattā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Nanu ca sā oṇā kharā, vatthu sukumaṅ, kathaṅ tattha patiṭṭhāti ti? Paṭhamaṅ tāva na patiṭṭhāti, ekaṣṣa vā dvinnaṅ vā sattāhānaṅ gata-kāle patiṭṭhāti. Tato pana pure vā patiṭṭhātu, pacchā vā, yadā mātara ajjhohaṭa-annapānaoṇā dārakassa sarīre patiṭṭhāti, tadā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti.

Opapātikassa pi pakati-paṭiyattānaṅ khādanīya-bhojanīyānaṅ atthiṭṭhāne nibbattassa tāni gahetvā ajjhoharato ṭhānappattā oṇā rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Eko annapāna-rahite araññe nibbattati, mahāchātako² hoti, attano va jivhāya khelaṅ parivattetvā gilati, tatrā pi 'ssa ṭhānappattā oṇā rūpaṅ samuṭṭhāpeti.

Evaṅ pañca-vīsatiyā koṭṭhāsesu dve va rūpāni rūpaṅ samuṭṭhāpentī, tejodhātu ca kabalīkārāhāro ca. Arūpe pi dve yeva dhammā rūpaṅ samuṭṭhāpentī cittañ c' eva kamma-cetanā ca. Tattha rūpaṅ uppādakkhaṇe ca bhangakkhaṇe ca dubbalaṅ, ṭhānakkhaṇe balavan ti ṭhānakkhaṇe rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Cittaṅ ṭhānakkhaṇe ca bhangakkhaṇe ca dubbalaṅ, uppādakkhaṇe yeva³ balavan ti uppādakkhaṇe yeva rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Kamma-cetanā niruddhā va paccayo hoti. Atīte kappakoṭṭisatasahassa-matthake pi hi āyūhitaṅ kammaṅ etarahi paccayo hoti. Etarahi āyūhitaṅ anāgate kappakoṭṭi-satasahassa-pariyosāne pi paccayo hoti ti evaṅ pubbāparato veditabbā.

Addhānaparicchato ti rūpaṅ kittakaṅ addhānaṅ tiṭṭhati, arūpaṅ kittakan ti? Rūpaṅ garupariṇāmaṅ dandhanirodhaṅ, arūpaṅ lahu-pariṇāmaṅ khippa-nirodhaṅ. Rūpe dharante yeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti.

* S.A. Yakkha S. Sutta 1.

¹ S.R. om. va.

² P. mahācchā .

³ S.R. om.

Taṅ pana sattarasamena cittena saddhiṅ nirujjhati. Yathā hi puriso phalaṅ pātesāmi ti muggarena rukkhasākhāṅ pahareyya, phalāni ca pattāni ca ekakkhaṇe yeva vaṅtato mucceyyuṅ. Tattha phalāni attano bhārikatāya paṭhamatarāṅ paṭhaviyaṅ patanti; pattāni lahukatāya pacchā. Evam eva muggarappahārena pattānaṅ ca phalānaṅ ca ekakkhaṇe vaṅtato muttakālo viya paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammānaṅ ekakkhaṇe¹ pātubhāvo. Phalānaṅ bhārikatāya paṭhamatarāṅ paṭhaviyaṅ patanaṅ viya rūpe dharante yeva soḷasannaṅ cittānaṅ uppajjitvā nirujjhanaṅ. Pattānaṅ lahukatāya pacchā paṭhaviyaṅ patanaṅ viya rūpassa sattarasamena cittena saha nirujjhanaṅ. Tattha kiñcāpi rūpaṅ dandhanirodhaṅ, garu-pariṇāmaṅ; cittaṅ khippa-nirodhaṅ, lahu-pariṇāmaṅ; rūpaṅ pana arūpaṅ, arūpaṅ vā rūpaṅ ohāya pavattituṅ na sakkonti. Dvinnam pi ekappamāṇā va pavatti.

Tatrāyaṅ upamā:—eko puriso lakaṅṭakapādo, eko dīghapādo. Tesu ekato maggaṅ gacchantesu yāva dīghapādo ekapadavāraṅ akkamāti, tāva itaro pade padaṅ akkamitvā soḷasa-padavārena² gacchati. Dīghapādo lakaṅṭakapādassa soḷasa-padavāre attano pādaṅ añchitvā ākaḍḍhitvā ekam' eva padavāraṅ karoti. Iti eko pi ekaṅ atikkamituṅ na sakkoti. Dvinnam pi gamanaṅ ekappamāṇam' eva hoti, evaṅ sampadam' idaṅ datṭhabbaṅ.³ Lakaṅṭaka-pāda-puriso viya hi arūpaṅ. Dīghapāda-puriso viya rūpaṅ. Dīghapādassa ekaṅ padavāraṅ akkamana-kāle itarassa soḷasa-padavāra-akkamanaṅ viya rūpe dharante yeva arūpadhammesu⁴ soḷasannaṅ cittānaṅ uppajjitvā nirujjhanaṅ. Dvinnāṅ purisānaṅ lakaṅṭaka-pāda-purissassa soḷasa-padavāre itarassa attano pādaṅ añchitvā ākaḍḍhitvā eka-padavāra-karaṇaṅ viya rūpassa sattarasamena cittena saddhiṅ nirujjhanaṅ. Dvinnāṅ purisānaṅ aññamaññaṅ anohāya ekappamāṇen' eva gamanaṅ viya arūpassa rūpaṅ rūpassa arūpaṅ anohāya ekappamāṇen' eva pavattanaṅ. Evaṅ addhāna-paricchedato veditabbā.⁵

Ekuppāda-nānānirodhato ti idaṅ pacchima-kammaṅ ṭhapetvā dīpetabbaṅ. Paṭhamaṅ hi paṭisandhicittaṅ,

¹ P. *adds* va.

² S.R. °vāre.

³ P. veditabbaṅ.

⁴ R. °dhamme.

⁵ S.R. °bbo.

dutiyaṅ bhavaṅgaṅ, tatiyaṅ bhavaṅgaṅ¹ . . . pe . . . soḷasamaṅ bhavaṅgaṅ. Tesu ekekassa uppāda-ṭṭhiti-bhanga-vasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tisu tisu khaṇesu samatiṅsa samatiṅsa kammaja-rūpāni uppajjanti. Tesu paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṅ kammaja-rūpaṅ sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati. ṭṭhikkhaṇe samuṭṭhitaṅ ṭṭhikkhaṇe yeva, bhagakkhaṇe samuṭṭhitaṅ bhagakkhaṇe yeva nirujjhati. Evaṅ dutiya-bhavaṅga-cittaṅ ādiṅ katvā attano attano sattarasamena cittena saddhiṅ yojetvā nayo netabbo. Iti soḷasa tikā aṭṭhacattālisa honti. Ayaṅ aṭṭhacattālisa-kammajarūpapavenī nāma. Sā pan' eṣā rattiṅ ca divā ca khādantānam pi bhūṅjantānam pi suttānam pi pamattānam pi naḷisoto viya ekantaṅ pavattati yevāti. Evaṅ ekuppādānānānirodhatā veditabbā.

Nānuppād' ekanirodhatā pacchima-kammajena dīpetabbā. Tattha āyusankhāra-pariyosāne soḷasannaṅ cittānaṅ vāre sati heṭṭhā soḷasakaṅ upari soḷasakaṅ ti dve ekato yojetabbāni. Heṭṭhā soḷasakasmīṅ hi paṭhama-cittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṅ samatiṅsa-kammajarūpaṅ upari soḷasakasmīṅ paṭhama-cittassa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati. ṭṭhikkhaṇe samuṭṭhitaṅ tassa ṭṭhikkhaṇe yeva; bhagakkhaṇe samuṭṭhitaṅ tassa bhagakkhaṇe yeva nirujjhati. Heṭṭhima-soḷasakasmīṅ pana dutiya-cittassa . . . pe . . . soḷasama-cittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṅ samatiṅsa-kammajarūpaṅ cuticittassa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati. Tassa ṭṭhikkhaṇe samuṭṭhitaṅ cuticittassa ṭṭhikkhaṇe yeva; bhagakkhaṇe samuṭṭhitaṅ cuticittassa bhagakkhaṇe yeva nirujjhati. Tato paṭṭhāya kammajarūpa-pavenī na pavattati.² Yadi pavatteyya, sattā akkhayā avayā³ ajarā amarā⁴ nāma bhavēyyuṅ.

Ettha pana yad' etaṅ sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati ti ādinā nayena ekassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṅ rūpaṅ añṇassa uppādakkhaṇe⁵ nirujjhati ti aṭṭhakathāyaṅ āgatattā vuttaṅ, taṅ

¹ S.R. om.

² P. pavatti.

³ P. avyayā.

⁴ R. ajarāmarā.

⁵ P.S.R. add pi ṭṭhikkhaṇe pi.

yassa kāyasankhāro nirujjhati, tassa cittasankhāro nirujjhati ti? *Āmantā** ti imāya pāliya virujjhati. Kathaṅ? Kāya-sankhāro hi citta-samuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Citta-samuṭṭhāna-rūpaṅ ca citta-samuṭṭhāne uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni solasa cittāni uppajjanti tāva tiṭṭhati. Tesāṅ solasanaṅ sabba-pacchimena saddhiṅ nirujjhati. Iti yena citta-samuṭṭhāne uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṅ nirujjhati, na kassaci citta-samuṭṭhāne vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhikkhaṇe vā bhangakkhaṇe vā uppajjati. Esā citta-samuṭṭhāna-rūpassa dhammatā ti niyamato citta-sankhārena saddhiṅ ekakkhaṇe nirujjhanato *āmantā* ti vuttaṅ. Yo cāyaṅ citta-samuṭṭhānassa khaṇa-niyamo vutto, kammādisamuṭṭhānassāpi ayam eva khaṇa-niyamo, tasmā paṭisandhicittena sahuppannaṅ kammajarūpaṅ tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṅ nirujjhati. Paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannaṅ aṭṭhārasamassa uppādakkhaṇe nirujjhati. Paṭisandhicittassa bhangakkhaṇe uppannaṅ aṭṭhārasamassa ṭhānakkhaṇe nirujjhati ti iminā nayan' ettha yojanā kātābbā.

Tato paraṅ pana utu-samuṭṭhānikapavenī yeva tiṭṭhati, nīharitvā jhāpethāti vattabbaṅ hoti. Evaṅ nānuppād' ekanirodhatā veditābbā.

Ekuppādekanirodhatō¹ ti rūpaṅ pana rūpena saha ekuppādaṅ ekanirodhaṅ, arūpaṅ arūpena saha ekuppādaṅ ekanirodhaṅ. Evaṅ ekuppādekanirodhatā veditābbā.

Nānuppāda-nānānirodhatā pana catu-santatirūpena dīpetābbā: Imassa hi uddhaṅ pādatalā adho kesa-matthakā taca-pariyantassa sarīrassa tattha tattha catusantatirūpaṅ ghana-puñjabhāvena vattati. Evaṅ vattamānassāpi 'ssa² na ekuppādādītā sallakkhetābbā. Yathā pana upacikārājī vā kipillika-rājī vā olokiyamānā ekābaddhā viya hoti, na pana ekābaddhā; aññissā hi sīasantike aññissā sīsam pi udaram pi pādā pi; aññissā udarasantike aññissā sīsam pi udaram pi pādā pi; aññissā pāda-santike aññissā sīsam pi udaram pi pādā pi honti, evam eva catu-santatirūpanam pi aññassa

* Yamaka i, 247.

¹ S.R. Ekuppāda-eka°.

² S.R. pi.

uppādakkhaṇe aññassa uppādo pi hoti,¹ ṭhiti pi, bhango pi. Aññassa ṭhitikkhaṇe aññassa uppādo pi hoti, ṭhiti pi, bhango pi. Aññassa bhāṅgakkhaṇe aññassa uppādo pi hoti, ṭhiti pi, bhango pi. Evam ettha nānuppāda-nānānirodhatā vedītabbā.

Atītādīni pana dūra-duka-pariyosānāni pāliyaṅ āgatān' eva. Paccaya-samuṭṭhānāni pi *kammajaṅ kammaṅpaccayaṅ kammaṅpaccaya*²-*utusaluttānān* ti* ādinā nayena heṭṭhā kathitāni yeva.

Pañcāpi pana khandhā parinipphannā va honti, no aparinipphannā. Sankhatā va, no asankhatā. Api ca nipphannā pi hontī yeva. Sabhāvadhammesu hi nibbāṅam ev' ekaṅ aparinipphannaṅ anipphannañ ca. Nirodhasamāpatti pana nāmapaññatti ca kathan ti? Nirodhasamāpatti lokiyalokuttarā ti vā sankhatā, sankhatā ti vā parinipphannā, parinipphannā ti vā na vattabbā. Nipphannā pana hoti, samāpajjantena samāpajjitabbato. Tathā nāmapaññatti. Sā pi hi lokiyādibhedāṅ na labhati. Nipphannā pana hoti, no anipphannā. Nāmagahaṅaṅ hi³ gaṅhanto va gaṅhātī ti. Evaṅ pakiṅṅakato khandhe viditvā puna etesu yeva,

Khandhesu nāṅa-bhedatthaṅ, kamato 'tha⁴ visesato,
anūnādhikato c' eva, upamāto tath' eva ca,

Daṭṭhabbato dvidhā evaṅ, passantass' attha-siddhito,
Vinicchaya-nayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.†

Tattha kamato ti idha uppattikkamo, pahānakkamo, paṭipattikkamo, bhūmikkamo, desanākkamo ti bahuvīdho kamo. Tattha *paṭhamāṅ kalalāṅ hoti, kalalā hoti abbudān* ti‡ evamādi uppattikkamo. *Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā*§ ti evam ādi pahānakkamo. *Sīla-visuddhi, citta-visuddhī*|| ti evamādi paṭipattikkamo.

* *Aṭṭhasālinī*, 342.

† *See Vism.* 476

‡ *S. i.*, 206 (*Yakkha S. Sutta* 1).

§ *Dhammasaṅgāṅī Mātikā. Dhs.* 1.

|| *Cf. M. i.*, 148.

¹ *S. om.*

² *B.P. om. kamma; R.S. om. kammaṅpaccaya.*

³ *S.R. pi.*

⁴ *S.R. °to ca.*

Kāmāvacarā rūpāvacarā ti evam ādi bhūmikkamo. *Cattāro satipatthānā, cattāro sammappadhānā* ti vā *dāna-kathaṃ sīla-kathan* ti vā¹ evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati, kalalādīnaṃ viya khandhānaṃ pubbāpariya-vavatthānena annuppattito. Na pahānakkamo, kusalābyākatānaṃ appahātabbato. Na paṭipattikkamo, akusalānaṃ appaṭipajjanīyato. Na bhūmikkamo, vedanādīnaṃ catubhūmika-pariyāpannattā.

Desanākkamo pana yujjati. Abhedena hi yaṃ² pañcasu khandhesu attagāhapatitaṃ veneyya-janaṃ samūha-ghanavinibbhoga-dassanena attagāhato mocetukāmo Bhagavā hitakāmo tassa janassa sukhagahaṇatthaṃ cakkhuādīnam pi visayabhūtaṃ olārikaṃ paṭhamaṃ rūpakkhandaṃ desesi.³ Tato itthāniṭṭha-rūpasajveditaṃ⁴ vedanaṃ. Yaṃ vedayati,⁵ taṃ sañjānāti ti evaṃ vedanā-visayassa ākāragāhikaṃ saññaṃ. Sañña-vasena abhisankhārake sankhāre. Tesāṃ vedanādīnaṃ nissayaṃ adhipatibhūtaṃ ca⁶ viññānaṃ ti evaṃ tāva kamato vinicchayanayo viññātabbo.

Visesato ti khandhānaṃ ca upādānakkhandhānaṃ ca visesato. Ko pana tesāṃ viseso? Khandhā tāva avisesato vuttā, upādānakkhandhā sāsava-upādāniya-bhāvena vise-setvā. Yath' āha: *pañc' ime⁷ bhikkhave khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe,^{8*} taṃ suñātha. Katame ca bhikkhave pañcakkhandhā? Yaṃ kiñci bhikkhave rūpaṃ atītānāgata-paccuppannaṃ . . . pe . . . santike vā, ayaṃ vuccati bhikkhave rūpakkhandho. Yā kāci vedanā . . . pe . . . yā kāci saññā . . . pe . . . ye keci sankhārā . . . pe . . . yaṃ kiñci viññānaṃ . . . pe . . . santike vā, ayaṃ vuccati bhikkhave viññānakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcakkhandhā. Katame ca bhikkhave pañcupādānakkhandhā? Yaṃ kiñci bhikkhave rūpaṃ . . . pe . . . santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ, ayaṃ vuccati rūpupādānakkhandho. Yā kāci vedanā . . . pe . . . yaṃ kiñci viññānaṃ . . . pe . . . santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ,*

* S. iii, 47 f.

¹ S.R. om.

² VM. om. yaṃ.

³ B. deseti.

⁴ VM. °vedanikaṃ.

⁵ S.R. vediyati.

⁶ VM. *add*s nesaṃ.

⁷ VM. pañca ca om. ime.

⁸ VM. pañca c' upā°.

ayaṇ vuccati viññānupādānakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcupādānakkhandhā ti. Ettha ca yathā vedanādayo anāsavā pi¹ sāsavā pi atthi,² na evaṇ rūpaṇ. Yathā³ pañ' assa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati, tasmā khandhesu vuttaṇ. Yasmā rāsaṭṭhena⁴ sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhabhāvo yujjati, tasmā upādānakkhandhesu vuttaṇ. Vedanādayo pana anāsavā va khandhesu vuttā, sāsavā upādānakkhandhesu. Upādānakkhandhā ti ettha upādānagocarā khandhā upādānakkhandhā ti evam attho daṭṭhabbo. Idha pana sabbe p' ete⁵ ekajjhaṇ katvā khandhā ti adhippetā.

Anūnādhikato ti kasmā pana Bhagavatā pañc' eva khandhā vuttā anūnā anadhikā ti? Sabba-sankhata-sabhāgekasangahato, attattaniya-gāhavatthussa etaparamato,⁶ aññesañ ca tad avarodhato. Anekappabhedesu hi sankhata-dhammesu sabhāga-vasena sangayhamānesu rūpaṇ rūpasabhāga-sangaha-vasena⁷ eko khandho hoti. Vedanā vedanā-sabhāga-sangaha-vasena⁸ eko khandho hoti. Esa nayo saññādāsu. Tasmā sabbasankhatasabhāga-sangahato⁹ pañc' eva vuttā. Etaparamañ c' etaṇ attattaniyagāhavatthu¹⁰ yad idaṇ rūpādayo pañca. Vuttaṇ h' etaṇ: rūpe kho bhikkhave sati rūpaṇ upādāya rūpaṇ abhinivissa evaṇ ditthi uppajjati etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā ti. Vedanāya, saññāya, sankhāresu, viññāne sati viññānaṇ upādāya viññānaṇ abhinivissa evaṇ ditthi uppajjati etaṇ mama, eso ham asmi, eso me attā ti.* Tasmā attattaniya-gāhavatthussā etaparamato pi pañc' eva vuttā.

Ye pi c' aññe silādayo pañca dhammakhandhā vuttā, te pi sankhārakkhandha-pariyāpannattā etth' eva avarodhaṇ gacchanti; tasmā aññesaṇ tad avarodhato pi pañc' eva vuttā ti evaṇ anūnādhikato vinicchaya-nayo viññātabbo.

Upamāto ti ettha hi¹¹ gilāna-sālūpamo rūpupādānak-

* S. iii, 183 f.

¹ S.R. VM. *add* atthi.

² S.R. VM. *om.*

³ P.S. *yasmā.*

⁴ S.R. *add* ca.

⁵ VM. *pi te.*

⁶ B. *etappa°.*

⁷ S.R. VM. °sabhāgekasana°.

⁸ P. *om.* vedanā. S.R. VM. °sabhāgekasana°.

⁹ S.R. VM. °sabhāgeka°.

¹⁰ S.R. °niyasangaha°.

¹¹ VM. *om.* hi.

khandho, gilānūpamaṣṣa viññāṇūpādānakkhandhassa vatthu-dvārārammaṇa-vasena nivāsanaṭṭhānato. Gelaññūpamo vedanūpādānakkhandho, ābādhakattā. Gelaññasamuṭṭhānūpamo saññūpādānakkhandho, kāma-saññādi-vasena rāgādisampayutta-vedanā-sambhavā.¹ Asappāyasevanūpamo sankhārūpādānakkhandho, vedanāgelaññassa nidānattā. *Vedanāṇaṃ vedanaṭṭhāya abhisankharontī ti** hi vuttaṇ. Tathā *akusalassa kamnassa katattā upacitattā vipākaṇ kāyaviññāṇaṇ uppannaṇ hoti dukkha-sahagatan ti.†* Gilānūpamo viññāṇūpādānakkhandho, vedanā-gelaññena aparimuttattā.

Api ca cāraka-kāraṇa-aparādha-kāraṇakāraka-aparādhikūpamā ete; bhājana-bhojana-vyañjana²-parivesaka-bhuñjakūpamā cāti evaṇ upamāto vinicchayanayo viññātabbo.

Daṭṭhabbato dvidhā ti sankhepato vitthārato cāti evaṇ dvidhā daṭṭhabbato p' ettha vinicchayanayo viññātabbo. Sankhepato hi pañcupādānakkhandhā Āsivisūpame vutta-nayena ukkhittāsika-paccatthikato,‡ Bhārasutta-vasena bhārato,§ Khajjanīyapariyāya-vasena khādakato,§ Yamakasutta-vasena|| aniccadukkhānatta-sankhāta-vadhakato³ daṭṭhabbā.

Vitthārato pan' ettha pheṇapiṇḍo viya rūpaṇ daṭṭhabbaṇ. Uduka-bubbulo⁴ viya vedanā. Marīcīkā viya saññā. Kadalikkhandho viya sankhārā. Māyā viya viññāṇaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ:—

Pheṇapiṇḍūpamaṇ rūpaṇ, vedanā bubbulūpamā,

Marīcīkūpamā saññā, sankhārā kadalūpamā,

Māyūpamaṇ ca viññāṇaṇ, desitāḍḍiccabandhuna ti.¶

Tattha rūpādīnaṇ pheṇapiṇḍādīhi evaṇ sadisatā veditabbā: Yathā hi pheṇa-piṇḍo nissāro va, evaṇ rūpam pi niccāsāradhuvasāra-attasāravirahena nissāram eva. Yathā ca⁵ so iminā pattaṇ vā thālakaṇ vā karissāmā ti gahetuṇ na sakkā, gahito pi tam atthaṇ na sādheti, bhijjat' eva⁶, evaṇ

* S. iii, 87.

† Dhs. § 556.

‡ S. iv, 174.

§ Ib. iii, 25; 87.

|| Ib. iii, 114.

¶ S. iii, 142.

¹ B. sabbhāvā always.

² S.R. bhuñjana.

³ °sankhata° all MSS.

⁴ B. °pupphulo always.

⁵ S. hi; R. om.

⁶ S.R. bhijjati.

rūpam pi¹ niccan ti vā dhuvan ti vā ahan ti vā maman ti vā gahetuṅ na sakkā; gahitam pi na tathā tiṭṭhati, aniccaṅ dukkhaṅ anattā asubhaṅ yeva hoti ti evaṅ pheṇapiṇḍa-sadisam eva hoti.

Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachchiddo anekasandhi-ghaṭīto bahūnaṅ² udakasappādīnaṅ pāṇānaṅ āvāso, evaṅ rūpam pi chiddāvachchiddaṅ anekasandhighaṭītaṅ. Kulavasena c' ettha asīti-kimikulāni vasanti. Tad eva tesāṅ sūtiḡharam pi vaccakuṭi pi gilānasālā pi susānam pi. Na te aññattha gantvā gabbha-vuṭṭhānādīni karonti evam pi pheṇapiṇḍa-sadisāṅ.

Yathā ca pheṇapiṇḍo ādito va badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūṭamatto pi hoti, evaṅ rūpam pi ādito kalalamattaṅ hutvā anupubbena vyāmamattam pi, go-mahisa³-hatthi-ādīnaṅ vasena pabbatakūṭamattam⁴ pi hoti. Macchakacchapādīnaṅ vasena anekayojana-satāppamāṇam pi evam pi pheṇapiṇḍa-sadisāṅ.

Yathā ca pheṇapiṇḍo uṭṭhitamatto pi bhijjati, thokaṅ gantvā pi, samuddaṅ patvā pana avassam eva bhijjati, evam eva rūpam pi kalalabhāve pi⁵ bhijjati, abbudādibhāve pi. Antarā pana abhijjamānam⁶ pi vassasatāyukānaṅ vassasataṅ patvā avassam eva bhijjati, maraṇamukhe cunṇa-vicunṇaṅ hoti evam pi pheṇapiṇḍa-sadisāṅ.

Yathā pana bubbulo⁷ asāro,⁸ evaṅ vedanā pi. Yathā ca so⁹ aphalo¹⁰ agayhūpago, na sakkā taṅ gahetvā phalakaṅ vā āsanaṅ vā kātuṅ, gahitagahito pi bhijjat' eva, evaṅ vedanā pi abalā¹¹ agayhūpagā, na sakkā niccā ti vā dhuvā ti vā gahetuṅ, gahitā pi na tathā tiṭṭhati; evaṅ agayhūpagatāya pi vedanā¹² bubbulasadisā. Yathā pana tasmiṅ tasmiṅ udakabindumhi bubbulo uppajjati c' eva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitiko hoti, evaṅ vedanā pi uppajjati c' eva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitikā hoti. Ekaccharakkhaṇe¹³ koṭisatasahassa-sankhyā¹⁴ uppajjitvā nirujjhati. Yathā ca bubbulo udakatalaṅ, uda-

¹ R. om.

² P. bahunnaṅ.

³ B. °mahīṅsa *always*.

⁴ S.R. °kūṭādi°.

⁵ P.S: om.

⁶ P. abhejja°.

⁷ B. pupphūlo *always*.

⁸ B. assāro.

⁹ S.R. *add* bubbulo.

¹⁰ P. abalo; S.R. *add* abalo.

¹¹ B.R. aphalā.

¹² S.R. om.

¹³ P. °charāk°.

¹⁴ P.S.R. °sankhā.

kabinduṇ, udakajallakaṇ,¹ sankadḍhitvā puṭaṇ katvā ga-
haṇa-vātañ cāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati, evaṇ
vedanā pi vatthūṇ, ārammaṇaṇ, kilesajālaṇ,¹ phassasanghaṭ-
ṭanañ cāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evam pi
vedanā bubbulasadisā.

Saññā pi asārakaṭṭhena² marīcisadisā.³ Tathā agayhū-
pagaṭṭhena. Na hi sakkā taṇ gahetvā pivituṇ vā nhāyituṇ⁴
vā bhājanaṇ vā pūretuṇ. Api ca yathā marīci vipphan-
dati, sañjātūmivego⁵ viya khāyati, evaṇ nīla-saññādi-bhedā
saññā pi nilādi-anubhavanatthāya⁶ phandati, vipphan-
dati. Yathā ca marīci mahājanaṇ vippalambheti, paripuṇṇa-vāpī⁷
viya paripuṇṇanadī viya dissatīti vadāpeti, evaṇ saññā pi
vippalambheti, idaṇ nilakaṇ, subhaṇ, sukhaṇ, niccaṇ ti
vadāpeti. Pīṭakādisu pi es' eva nayo. Evaṇ vippalambha-
nenā pi marīcisadisā.

Sankhārā pi asārakaṭṭhena² kadalikkhandha-sadisā. Tathā
agayhūpagaṭṭhena. Yath' eva hi kadalikkhandhato kiñci
gahetvā na sakkā gopānasī-ādīnam atthāya upanetuṇ, upanī-
tam pi na tathā hoti, evaṇ sankhārā pi na sakkā niccādi-
vasena gahetuṇ, gahitā pi na tathā honti. Yathā ca kadalik-
khandho bahuvaṭṭi-samodhāno hoti, evaṇ sankhārakkhandho
pi bahudhamma-samodhāno. Yathā ca kadalikkhandho
nānālakkhaṇo, añño yeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā⁸ vaṇṇo,
añño tato abbhantarabbhantarānaṇ, evam eva sankhārak-
khandho pi; aññad eva phassassa lakkhaṇaṇ, aññaṇ cetanā-
dīnaṇ, samodhānetvā pana sankhārakkhandho tv' eva vuc-
catī ti evam pi sankhārakkhandho kadalikkhandha-sadiso.

Viññāṇam pi asārakaṭṭhena⁹ māyāsadisāṇ. Tathā agayhū-
pagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṇ
viññānaṇ. Taṇ hi tato pi ittaratarañ c' eva lahupaccupaṭ-
ṭhānatarañ ca. Ten' eva hi cittena puriso āgato viya, gato
viya, ṭhito viya, nisinno viya hoti. Aññad' eva ca āgamana-
kāle¹⁰ cittaṇ, aññaṇ gammanakālādisu. Evam pi viññāṇaṇ
māyāsadisāṇ. Māyā ca mahājanaṇ vañceti; yaṇ kiñcid eva
idaṇ suvaṇṇaṇ rajataṇ muttā ti pi gāhāpeti. Viññāṇam

¹ S.R. °jallaṇ.

² B. assāra°.

³ P. marīcīkā°; S.R. marīcīka°.

⁴ P.S.R. nahā°.

⁵ S.R. °vegā.

⁶ S.R. om. nīlādi.

⁷ S.R. om. pari.

⁸ R. papaṭṭiyā.

⁹ B. assā°.

¹⁰ P. c' āgamana°.

pi mahājanaṅ vañceti, ten' eva cittaena āgacchantaṅ viya, gacchantaṅ¹ viya, ṭhitaṅ viya, nisinnaṅ viya katvā gāhāpeti. Aññad eva ca āgamane cittaṅ, aññaṅ gamanādisu. Evam pi viññāṅaṅ māyāsadisaṅ.

Visesato ca subhārammaṅam pi oḷārikam pi² ajjhattikarūpaṅ asubhan ti daṭṭhabbaṅ. Vedanā tīhi dukkhatāhi avinimuttato³ dukkhā ti. Saññā-sankārā avidheyato anattā ti. Viññāṅaṅ udayabbaya-dhammato aniccaṅ ti daṭṭhabbaṅ. Evaṅ passantass' atthasiddhi hoti.⁴ Evañ ca sankhepavithāravasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tato pi vinicchayanayo viññātabbo. Seyyathidaṅ ?

Sankhepato tāva pañcupādānakkhandhesu ukkhittāsikapaccatthikādi-bhāvena passanto khandhehi na vihaññāti. Vitthārato pana rūpādini pheṇapiṇḍādi-sadisabhāvena passanto na asāresu⁵ sārādassi hoti. Visesato ca ajjhattikarūpaṅ asubhato passanto kabalikārāhāraṅ parijānāti, asubhe subhan ti vipallāsaṅ pajahati, kāmoghaṅ uttarati, kāmāyogena visaṅyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhijhākāyaganthaṅ bhindati, kāmupādānaṅ na upādiyati.

Vedanaṅ dukkhato passanto phassāhāraṅ parijānāti, dukkhe sukhan ti vipallāsaṅ pajahati, bhavoghaṅ uttarati, bhavāyogena visaṅyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti, byāpādakāyaganthaṅ bhindati, silabbatupādānaṅ na upādiyati.

Saññaṅ sankhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṅ parijānāti, anattani attā ti vipallāsaṅ pajahati, diṭṭhogaṅ uttarati, diṭṭhiyogena visaṅyujjati, diṭṭhāsavena anāsavo hoti, idaṅsaccābhinivesakāyaganthaṅ bhindati, attavādupādānaṅ na upādiyati.

Viññāṅaṅ aniccato passanto viññāṅāhāraṅ parijānāti, anicce niccaṅ ti vipallāsaṅ jahati,⁶ avijjoghaṅ uttarati, avijjāyogena visaṅyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti, silabbataparāmāsakāyaganthaṅ bhindati, diṭṭhupādānaṅ na upādiyati.

Evaṅ mahānisaṅsaṅ, vadhakādivasena dassanaṅ yasmā, Tasmā khandhe dhīro, vadhakādivasena passeyyā ti.

Suttanta-bhājanīya-vaṇṇanā.

¹ B. gamaṅaṅ.

² S.R. om.

³ P. avinimmut°.

⁴ P.S.R. °siddhito ti.

⁵ B. assā° always.

⁶ P.S.R. pajahati.

[Abhidhammabhājanīya]

Idāni Abhidhamma-bhājanīyaṃ hoti. Tattha rūpakkhanda-dhaniddeso heṭṭhā Rūpakaṇḍe vitthārita-nayen' eva veditabbo.¹ Vedanākkhandhaniddese ekavidhenā ti¹ ekakoṭṭhāsena.

Phassasampayutto ti² phassena sampayutto. Sabbā pi catubhūmika-vedanā. Sahetuka-duke sahetukā catubhūmika-vedanā. Ahetukā kāmāvacarā va. Iminā upāyena kusala-padādihi vuttā³ vedanā jānitabbā.⁴

Api cāyaṃ vedanākkhandho ekavidhena phassasampayuttato dassito. Duvidhena sahetukāhetukato. Tividhena jātito. Catubbidhena bhūmantarato.⁵ Pañcavidhena indriyato. Tattha sukhindriya-dukkhindriyāni kāyappasādavatthukāni kāmāvacarān' eva. Somanassindriyaṃ chaṭṭhavatthukaṃ vā avatthukaṃ vā, tebhūmakaṃ. Domanassindriyaṃ chaṭṭhavatthukaṃ kāmāvacaraṃ. Upekkhindriyaṃ cakkhādi-catuppasādavatthukaṃ chaṭṭhavatthukaṃ⁶ avatthukaṃ ca, catubhūmakaṃ.

Chabbidhena vatthuto dassito. Tattha purimā pañca vedanā pañcapasāda-vatthukā kāmāvacarā va. Chaṭṭhā avatthukā vā savatthukā⁷ vā catubhūmikā.⁸ Sattavidhena, tattha manosamphassajābhedato⁹ dassito. Aṭṭhavidhena, tattha kāyasamphassajābhedato. Navavidhena, sattavidhabhede manoviññāṇadhātusamphassajābhedato. Dasavidhena, aṭṭhavidhabhede manoviññāṇadhātusamphassajābhedato.

Etesu hi sattavidhabhede manosamphassajā manodhātusamphassajā, manoviññāṇadhātusamphassajā ti dvidhā bhinnā. Aṭṭhavidhabhede tāya saddhiṃ kāyasamphassajā pi sukhā dukkhā ti¹⁰ dvidhā bhinnā. Navavidhabhede sattavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivasena tidhā bhinnā. Dasavidhabhede aṭṭhavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivasen' eva tidhā bhinnā. Kusallattiko c' ettha kevaḷaṃ pūranattham eva vutto. Sattavidha-aṭṭhavidha-navavidhabhedesu pana nayaṃ dātuṃ yuttaṭ-

¹ Above, p. 3 f.

² Vbh. 12.

³ S.R. vutta.

⁴ S.R. vibhajitabbā.

⁵ P. bhūmanṃ.

⁶ S.R. add ca.

⁷ S.R. savatthukā avatthukā.

⁸ P.S.R. °bhūmaṃ.

⁹ S. manoviññāṇajāṃ.

¹⁰ P.R. add pi.

ṭhāne nayo dinno. Abhidhammaṅ hi patvā Tathāgatena nayaṅ dātuṅ yuttatṭhāne nayo adinno nāma n' atthi. Ayaṅ tāva dukamūlake eko vāro.

Satthā hi imasmiṅ Abhidhammabhājanīye vedanākkhandhaṅ bhājento tike gahetvā dukesu pakkhipi. Duke gahetvā tikesu pakkhipi. Tike ca duke ca ubhato vaḍḍhaka¹-nihārena āhari. Sattavidhena catuvīsatividhena tiṅsavidhena bahuvīdhenā ti sabbathā pi bahuvīdhenā vedanākkhandhaṅ dassesi.² Kasmā? Puggalajjhāsayena c' eva desanāvīlāsena ca. Dhammaṅ sotuṅ nisinna-devaparisāya hi ye devaputtā tike ādāya dukesu pakkhipitvā kathīyamānaṅ paṭivijjhituṅ sakkonti, tesāṅ sappāya-vasena tathā katvā desesi. Ye itarehi ākārehi kathīyamānaṅ paṭivijjhituṅ sakkonti, tesāṅ teh' ākārehi desesi ti, ayam ettha puggalajjhāsayo.

Sammāsambuddho pana attano mahāvisayatāya tike vā dukesu pakkhipitvā duke vā tikesu,³ ubhato vaḍḍhanena vā sattavidhādinayena vā yathā yathā icchati, tathā tathā desetūṅ sakkoti; tasmā pi imeh' ākārehi desesi ti ayam assā desanāvīlāso.

Tattha tike ādāya dukesu pakkhipitvā desitavāro dukamūlako nāma. Duke ādāya tikesu pakkhipitvā desitavāro tikamūlako nāma. Tike ca duke ca ubhato vaḍḍhetvā desitavāro ubhato vaḍḍhitakavāro⁴ nāma. Avasāne sattavidhenā ti ādivāro bahuvīdhavāro nāmā ti ime tāva cattāro mahāvārā.

Tattha dukamūlake⁵ dukesu⁶ labbhamānena ekekena dukena saddhiṅ tikesu alabbhamāne vedanāttika-pītittika-sanidassanattike apantvā sese labbhamānake ekūnavīsati tike yojetvā dutiyaduka-paṭhamatikayojanavārādīni navavārasatāni paññāsaṅ ca vārā honti. Te sabbe pi pāliyaṅ sankhipitvā tattha tattha dassētabbayuttakaṅ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Tikamūlake pi tikesu labbhamānena ekekena tikena saddhiṅ dukesu alabbhamāne paṭhamadukādayo duke apantvā sese labbhamānake sahetuka-dukādayo paññāsa duke yojetvā paṭhamatika-dutiyadukayojanavārādīni navavārasatāni

¹ P. °dhana.

² B.R.S. dasseti.

³ S.R. *add* pakkhipitvā.

⁴ P.S.R. vaḍḍhitako.

⁵ S.R. °kesu.

⁶ S.R. *om*.

paññāsaṅ ca vārā honti. Te pi sabbe pāliyaṅ sankhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṅ dassetvā vuttā. Asam-muyhantena pana vitthārato veditabbā.

Ubhato vaḍḍhitake¹ duvidhabhede dutiyadukaṅ tividhabhede ca paṭhama-tikaṅ ādiṅ katvā labbhamānehi ekūnavīsatiyā dukehi labbhamāne ekūnavīsati tike yojetvā, dutiya-duka-paṭhama-tika-yojanavārādayo ekūnavīsati vārā vuttā. Esa duka-tikānaṅ² vasena ubhato vaḍḍhitattā ubhato vaḍḍhitako nāma tatiyo mahāvāro.

Bahuvidhavārassa sattavidha-niddese ādito paṭṭhāya labbhamānesu ekūnavīsatiyā tikesu ekekena saddhiṅ catasso bhūmiyo yojetvā ekūnavīsati sattavidhavārā vuttā. Catuvisatividhaniddese pi tesāṅ³ yeva tikānaṅ vasena ekūnavīsativārā vuttā. Tathā bahuvidhavāre cāti.⁴ Tiṅsavidhavāro eko yevāti sabbe pi aṭṭhapaññāsa vāra honti. Ayaṅ tāv⁵ ettha vāra-paricchedavasena pālivaṇṇanā.

Idāni atthavaṇṇanā hoti. Tattha sattavidhaniddeso tāva uttānattho yeva. Catuvisatividhaniddese *cakkhusamphassa-paccayā vedanākkhandho atthi kusalo* ti⁶ kāmāvacara-aṭṭhakusala-cittavasena veditabbo. *Atthi akusalo* ti dvādasa-akusala-citta-vasena veditabbo. *Atthi avyākato* ti tisso manodhātuyo, tisso ahetuka⁶-manoviññāṇadhātuyo, aṭṭha mahāvīpākā, dasa kāmāvacarākiriyaṅ ti catuvisatiyā cittānaṅ vasena veditabbo.

Tattha aṭṭha kusalāni dvādasa akusalāni javana-vasena labbhanti. Kiriya-manodhātu āvajjana-vasena labbhati. Dve vipākamanodhātuyo sampañcchana-vasena. Tisso vipākamanoviññāṇadhātuyo santiraṇa-tadārammaṇa-vasena. Kiriya-ahetuka-manoviññāṇadhātu votthapana⁷-vasena. Aṭṭha mahāvīpākacittāni tadārammaṇa-vasena. Nava kiriya-cittāni⁸ javana-vasena labbhanti.

Sota-ghāṇa-jivhā-kāya-dvāresu pi es' eva nayo. Manodvāre pana *atthi kusalo* ti catubhūmaka-kusalavasena kathitaṅ. *Atthi akusalo* ti dvādasa-akusala-vasena. *Atthi avyākato* ti ekādasannaṅ kāmāvacara-vīpākānaṅ, dasannaṅ

¹ *Vbh.* 31 ff.

² P. tikaḍukānaṅ.

³ R. etesaṅ.

⁴ R. pi; S. ti.

⁵ *Vbh.* 61.

⁶ S.R. om.

⁷ B. votṭhabbana *always*.

kiriyānaṅ,¹ navannaṅ rūpāvacaṅārūrūpāvacaṅakiriyānaṅ, catunnaṅ sāmāññaphalānaṅ ti catuttiṅsa-cittuppāda-vasena kaṭṭhitaṅ. Tattha catubhūmaka-kusalañ c' eva akusalañ ca javana-vasena labbhati. Kiriyaṅ ahetuka-manoviññāna-dhātu āvajjana-vasena. Ekādasa vipāka-cittāni tadārammaṅa-vasena. Tebhūmika²-kiriyaṅ c' eva sāmāññaphalāni ca javana-vasen' eva labhanti. Tāni sattavidhādisu yattha kaṭṭhaci ṭhatvā kaṭṭhetuṅ vaṭṭanti. Tiṅsavidhe pana³ ṭhatvā dīpayamānāni⁴ sukhadīpanāni hontī ti tiṅsavidhasmiṅ. yeva ṭhatvā dīpayiṅsu.

Etāni hi sabbāni pi cittāni cakkhudvāre upanissaya-koṭiyā, samatikkama-vasena, bhāvanā-vasenā ti tih' ākārehi labbanti. Tathā sotadvāra-manodvāresu.⁵ Ghāna-jivhā-kāyadvāresu pana samatikkama-vasena, bhāvanā-vasenā ti dvih' ākārehi⁶ labbhanti ti veditabbāni. Kathaṅ? Idha bhikkhu vihāracārikaṅ caramāno kaṣiṇamaṇḍalaṅ disvā kiṅ nām' etan ti pucchitvā kaṣiṇamaṇḍalan ti vutte puna kiṅ iminā karontī ti pucchati. Ath' assa ācikkhanti: evaṅ⁷ bhāvetvā jhānāni uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṅ vipassanaṅ vaḍḍhetvā arahattaṅ pāpunanti ti. Ajjhāsaya-sampanno kulaputto bhāriyaṅ etan ti asallakkhetvā māyā pi esa guṇo nibbattetuṅ vaṭṭati ti, na kho pana sakkā esa nipajjitvā niddāyantaṅ nibbattetuṅ, ādito va viriyaṅ kātuṅ silaṅ sodhetuṅ vaṭṭati ti cintetvā silaṅ sodheti. Tato sīle patiṭṭhāya dasa palibodhe⁸ upacchinditvā ticivara-paramena santosena santuṭṭho ācariyupajjhāyānaṅ vatta-paṭivattaṅ katvā kammaṭṭhānaṅ uggaṅhitvā kaṣiṇa-parikammaṅ katvā samāpattiyo uppādetvā samāpatti-padaṭṭhānaṅ vipassanaṅ vaḍḍhetvā arahattaṅ pāpunāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacaṅārūrūpāvacaṅārā. Maggaphala-vedanā lokutaraṅ ti evaṅ cakkhuviññānaṅ catubhūmika-vedanā nibbat-tiyā balavappaccayo hotī ti catubhūmika-vedanā cakkhu-samphassapaccayā nāma jātā. Evaṅ tāva upanissaya vasena labbanti.

¹ P.S.R., kiri° *always*.

³ S.R. °vidhena, *om.* pana.

⁶ P. dvih' ev' ākārehi.

⁴ B.P. dīpiya°.

⁷ H. etaṅ.

² P. Tebhūmaka.

⁵ P. *adds* pi.

⁸ *Vism.* 90 f.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate iṭṭhe me¹ ārammaṇe rāgo uppanno, anīṭṭhe paṭigho, asamapekkhanāya mohho. Vinibandhassa pana me māno uppanno, parāmaṭṭhassa diṭṭhi, vikkhepagatassa uddhaccaṇ, asanniṭṭhāgatassa vicikicchā, thāmagatassa anusayo uppanno ti pariggāhe ṭhito kulaputto attano kilesuppatṭiṇ ṇātvā ime me kilesā vaḍḍhamānā anayavyasanāya saṇvattissanti, handa ne² niggaṇhāmī ti cintetvā na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena kilese niggaṇhituṇ, ādito va vīriyaṇ kātuṇ vaṭṭati, sīlaṇ sodhetuṇ ti heṭṭhā vuttanayen' eva paṭipajjitvā arahattaṇ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Magga-phalavedanā lokuttarā ti, evaṇ rūpārammaṇe uppannaṇ kilesaṇ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika³-vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ samatikkama-vasena labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate eko evaṇ pariggāhaṇ paṭṭhapeti:—idaṇ rūpaṇ kiṇ nissitan ti. Tato naṇ bhūtanissitan ti ṇātvā cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇ ca rūpan ti pariggaṇhāti; tadārammaṇe dhamme arūpan ti pariggaṇhāti; tato sappaccayaṇ nāma-rūpaṇ pariggaṇhitvā tīni lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sankhāre sammasitvā arahattaṇ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Magga-phalavedanā lokuttarā ti evaṇ rūpārammaṇaṇ sammasitvā nibbattitā ti ayaṇ vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ bhāvanā vasena labbhanti.

Aparo bhikkhu suṇāti:—kasiṇaparikammaṇ kira katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṇ vipassanaṇ vaḍḍhetvā arahattaṇ pāpuṇanti ti; ajjhāsaya-sampanno kulaputto bhāriyaṇ etan ti asallakkhetvā mayā pi esa guṇo nibbattetuṇ vaṭṭati ti purimanayen' eva paṭipajjitvā arahattaṇ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Maggaphala-vedanā lokuttarā ti evaṇ sotaviññānaṇ

¹ S.R. om.

² P. te.

³ S. °bhūmaka.

catubhūmika-vedanānibbattiyā balava-paccayo hoti ti catubhūmika-vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṅ tāva upanissaya-vasena labbhanti.

Sotadāvre pana sadde āpāthagate ti sabbaṅ cakkhudvāre vutta-nayen' eva veditabbaṅ. Evaṅ saddārammaṇe uppannaṅ kilesaṅ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika-vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṅ samatikkama-vasena labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagate eko evaṅ pariggahaṅ paṭṭhabeti: ayaṅ saddo kiṅ nissito ti sabbaṅ cakkhudvāre vuttanayen' eva veditabbaṅ. Evaṅ saddārammaṇaṅ sammāsivā nibbattitā ti ayaṅ vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṅ bhāvanā-vasena labbhanti.

Ghāṇa-jivhā-kāyadvāresu pana gandhārammaṇādisu āpāthagatesu iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno ti sabbaṅ cakkhudvāre vuttanayen' eva veditabbaṅ. Evaṅ gandhārammaṇādisu uppannaṅ kilesaṅ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika-vedanā ghāṇa-jivhā-kāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṅ tisu dvāresu samatikkamana-vasena labbhanti.

Ghāṇadvārādisu pana gandhādisu āpāthagatesu eko evaṅ pariggahaṅ paṭṭhabeti: ayaṅ gandho, ayaṅ raso, idaṅ phoṭṭhabbaṅ kiṅ nissitan ti, sabbaṅ cakkhudvāre vuttanayen' eva veditabbaṅ. Evaṅ gandhārammaṇādisu sammāsivā nibbattitā ti ayaṅ vedanā ghāṇa-jivhā-kāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṅ bhāvanā-vasena labbhanti.

Manodvāre pana tihi pi ākārehi labbhanti. Ekacco hi jātiṅ bhayato passati, jaraṅ vyādhiṅ, maraṇaṅ, bhayato passati. Bhayato disvā jāti-jarā-vyādhi-maraṇehi muccituṅ¹ vaṭṭati, na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena jātiādīhi muccituṅ,² ādito va viriyaṅ kātuṅ, sīlaṅ sodhetuṅ vaṭṭati ti cintetvā cakkhudvāre vuttanayen' eva paṭipajjitvā arahattaṅ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Magga-phala-vedanā lokuttarā ti evaṅ jāti-jarā-vyādhiramaṇaṅ catubhūmika-vedanā-nibbattiyā balavapaccayo

¹ P.S. muñcituṅ.

² S. muñcituṅ.

hotī ti catubhūmika-vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ tāva upanissaya-vasena labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate ti sabbaṇ cakkhudvāre vuttanāyena' eva veditabbā. Evaṇ dhammārammaṇe uppannaṇ kilesaṇ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika-vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ samatikkama-vasena labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate eko evaṇ pariggahaṇ paṭṭhapeti: etaṇ dhammārammaṇaṇ kiṇ-nissitan ti? Vatthu-nissitan¹ ti. Vatthū¹ kiṇ-nissitan ti? Mahābhūtanissitan² ti. So cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇ ca rūpaṇ ti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpaṇ ti pariggaṇhāti; tato sappaccayaṇ nāma-rūpaṇ pariggaṇhitvā tīni lakkaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sankhāre sammasitvā arahattaṇ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarā-rūpāvacarā. Magga-phala-vedanā lokuttarā ti; evaṇ dhammārammaṇaṇ sammasitvā nibbattitā ti ayaṇ vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ bhāvanā-vasena labbhanti.

Yā paṇ' etā sabbesam pi catuvīsatividhādīnaṇ vārānaṇ pariyośānesu *cakkhusamphassajā vedanā . . . pe . . . manosamphassajā vedanā* ti³ cha cha vedanā vuttā, tā sampayuttapaccaya-vasena vuttā ti.

Ayaṇ vedanākkhandhaniddeso.

Saññākkhandhādayo pi iminā upāyena veditabbā. Kevaṇ hi saññākkhandha-niddese tikesu vedanāttika-pīṭṭikā pi labbhanti. Dukesu ca sukhasahagata⁴-dukādayo pi.

Sankhārakkhandha-niddese phassasā pi sankhārakkhandha-pariyāpannattā phassasampayutto ti avatvā *cittasampayutto* ti vuttaṇ.⁵ Dukesu c' ettha hetudukādayo pi labbhanti. Tikā saññākkhandha-sadisā eva.

Viññāṇakkhandha-niddese cakkhusamphassajādibhāvaṇ avatvā *cakkhuviññāṇaṇ* ti ādi vuttaṇ.⁶ Na hi sakkā viññāṇaṇ manosamphassajaṇ ti niddisituṇ. Sesam ettha saññākkhandhe vutta-sadisam eva. Imesaṇ pana tiṇṇam pi khandhānaṇ

¹ B. Vatthuṇ°.

² B. °bhūtāni nis°.

³ Vbh. 26.

⁴ P. °gatā.

⁵ Vbh. 40.

⁶ Vbh. 54.

niddese yeva vedanākkhandha-niddesato atireka-tika-dukā-laddhā. Tesarṇ vasena vārappabhedo veditabbo ti.

Abhidhammahājanīyaṇ.

[Pañhapucchaka]

Idāni pañhapucchakaṇ¹ hoti. Tattha pañhapucchane *pañcannaṇ khandhānaṇ kati kusalā? Kati akusalā? kati avyākātā?* ti ādinā nayena yaṇ labbhati, yañ ca na labbhati, taṇ sabbaṇ pucchitvā vissajjane rūpakhandho avyākato ti ādinā nayena yaṇ labbhati tad eva uddhaṭṭaṇ ti veditabbaṇ. Yattha yattha ca eko khandho ti vā dve khandhā ti vā paricchedaṇ akatvā *siyā uppannā, siyā anuppannā* ti ādinā nayena tanti ṭhapitā, tattha tattha pañcannam pi khandhānaṇ gahaṇaṇ veditabbaṇ. Seso tesarṇ tesarṇ dhammānaṇ² kusalādivibhāgo heṭṭhā Dhammasangahaṭṭhakathāyaṇ vutto yeva.

Ārammaṇattikesu pana³ cattāro khandhā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā honti. Sattavisati⁴ rūpārūpāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa pariggahaṇ paṭṭhapentassa mahaggaṭārammaṇā. Magga-phala-nibbāṇāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Paññattiṇ⁵ paccavekkhānakāle na-vattabbārammaṇā ti. Te yeva sekhāsekhaṇaṇ maggapaccavekkhānakāle maggārammaṇā honti. Maggākāle sahaṇātahetunā maggaḥetukā. Maggaṇ garuṇ katvā paccavekkhānakāle ārammaṇādhipatinā maggādhipatino. Viriya-jeṭṭhakaṇ vā vīmaṇsā-jeṭṭhakaṇ⁶ vā maggaṇ bhāventassa sahaṇātādhipatinā maggādhipatino. Chandajeṭṭhakaṇ pana cittajeṭṭhakaṇ vā bhāventassa na-vattabbārammaṇā⁷ nāma honti.

Atītāni pana khandha-dhātu-āyatanāni ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa pariggahaṇ paṭṭhapentassa atītārammaṇā honti. Anāgatāni ārabba

¹ Vbh. 61.

³ S.R. om.

⁶ B.P. vīmaṇsa°.

⁴ S.R. °vīsa.

² S.R. khandhānaṇ.

⁵ S.R. °ñatti.

⁷ S.R. navattabbā.

anāgatārammaṇā hontī. Paccuppannāni ārabba paccuppannārammaṇā hontī. Paññattiṃ vā nibbāṇaṃ vā paccavekkhantassa na-vattabbārammaṇā hontī. Tathā attano khandha-dhātu-āyatanāni ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṅvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa ajjhātārammaṇā hontī. Paresaṃ khandha-dhātu-āyatanāni¹ ārabba evaṃ pavattentassa² bahiddhārammaṇā. Paññattinibbāṇa-paccavekkhanakāle pi bahiddhārammaṇā yeva. Kālena ajjhattaṃ, kālena bahiddhā dhammesu evaṃ pavattentassa² ajjhatta-bahiddhārammaṇā. Ākiñcaññāyatana-kāle na-vattabbārammaṇā ti veditabbā.

Iti Bhagavā imaṃ Khandhavibhangaṃ Suttanta-bhājanīyādivasena tayo parivaṭṭe nīharitvā bhājento dassesi. Tisu pi hi¹ parivaṭṭesu eko va paricchedo. Rūpakkhando hi sabbattha kāmāvacaro yeva. Cattāro khandhā catubhūmikā lokiya-lokuttaramissakā kathitā ti.

Sammohavinodanīyā Vibhangatthakathāya Khandhavibhanga-niddeso paṭhamo.

¹ S.R. om.

² S.R. °tantassa.

[ĀYATANAVIBHANGA

Suttantabhājanīya]

Idāni tad anantare Āyatana-niddese¹ Suttanta-bhājanīyaṃ tāva dassento: *dvādasāyatanaṇi cakkhāyatanaṃ rūpāyatanaṇi*² ādim āha.

Tattha pālimuttakena tāva nayena:—

Attha-lakkhaṇa-tāvatva-kamasankhepa-vitthārā,
tathā daṭṭhabbato e' eva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti cakkhu.² Rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti *attho*. Rūpayatīti rūpaṃ. Vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayangatabhāvaṃ pakāsetīti *attho*. Sunātīti sotaṃ. Sappatīti saddo, udāhariyatīti *attho*. Ghāyatīti ghāṇaṃ. Gandhayatīti³ gandho, attano vatthuṃ sūcayātīti *attho*. Jivitaṃ⁴ avhāyatīti jivhā. Rasanti taṃ sattā ti raso, assādetīti ti *attho*. Kucchitānaṃ sāsava-dhammānaṃ āyo ti kāyo. Āyo ti uppattideso. Phusiyatīti phoṭṭhabbaṃ. Manayatīti⁵ mano. Attano lakkhaṇaṃ dhārayantīti dhammā.

Avisesato pana āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa' ca nayanato, *āyatanaṇi* ti⁶ veditabbaṃ. Cakkhurūpādisu hi taṃ taṃ dvārārammaṇā citta-cetasikā dhammā sena sena anubhavanādīnā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭenti vāyamaṇtīti ti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idaṃ ca⁷ anamatagge saṅsāre pavattaṃ atīta-āyataṃ⁸ saṅsāradukkhāṃ yāva na nivattati, tāva nayant' eva, pavattayantīti ti vuttaṃ hoti. Iti sabbe p' ime dhammā āyatanato, āyānaṃ tananato, āyātassa ca nayanato āyatanaṃ, āyatanaṇi ti vuccanti.

Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena,⁹ ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭ-

¹ P.S.R. āyatanaṇi vibhanga°. ² *Vbh.* 70.

³ S.R. gandhetīti.

⁴ S.R. °tam.

⁵ S.R. Munaya°.

⁶ *Vism.* 481.

⁷ S.R. *add* pana.

⁸ S.R. atīva°.

⁹ P.B. nivāsaṇaṭ°.

ṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṇ veditabbaṇ. Tathā hi loke issarāyatanaṇ, Vāsudevāyatanaṇ ti¹ ādisu nivāsaṭṭhānaṇ² āyatanaṇ ti vuccati. Suvannaṇāyatanaṇ, rajatāyatanaṇ³ ti ādisu ākaro. Sāsane pana manorame āyatane sevanti naṇ vihaṅgamā ti* ādisu samosaraṇaṭṭhānaṇ. Dakkhināpatho gunnaṇ āyatanaṇ ti ādisu sañjātideso. *Tatra tatr' eva sakkhībhaddataṇ pāpuṇāti, sati sati āyatane*† ti ādisu kāraṇaṇ. Cakkhu-ādisu cāpi te te cittacetasikā dhammā nivasanti tad-āyatta-vuttitāyā ti cakkhādayo nesaṇ nivāsaṭṭhānaṇ.² Cakkhādisu ca te ākiṇṇā taṇ-nissitattā tad ārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṇ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṇ samosaraṇaṭṭhānaṇ, tattha tattha vattudvārārammaṇa-vasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṇ sañjātideso, taṇ-nissayārammaṇabhāvena tatth' eva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṇ kāraṇaṇ, tesāṇ abhāve abhāvato ti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena² ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ti imehi kāraṇehi ete dhammā āyatanaṇ⁴ āyatanaṇ ti vuccanti. 'Tasmā yathā-vutten' atthena cakkhu ca taṇ āyatanaṇ cāti *cakkhāyatanaṇ . . . pe . . .* dhammā ca te āyatanaṇ cāti *dhammāyatanaṇ* ti evaṇ tāv' ettha *atthato* viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇato ti cakkhādīnaṇ lakkhaṇato p' ettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṇ lakkhaṇāni heṭṭhā rūpakhaṇḍa⁵-niddese vuttanayen' eva veditabbāni.

Tāvavato ti tāvabhāvato. Idaṇ vuttaṇ hoti, cakkhādayo pi hi dhammā eva, evaṇ sati dhammāyatanaṇ icc' eva avatvā kasmā dvādasāyatanaṇi vuttānīti ce? Cha-viññāṇakāyupattidvārārammaṇa-vavatthānato. Idha hi⁶ channaṇ viññāṇakāyānaṇ dvārābhāvena ārammaṇabhāvena ca⁷ vavatthānato ayam eva tesāṇ bhedo hoti ti dvādasā vuttāni. Cakkhuviññāṇa-vīthi-pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanaṇ' eva uppattidvāraṇ. Rūpāyatanaṇ' eva c' āram-

* A. iii, 43.

† Ib. 17.

¹ So Asl. 141.² B. nivāsanaṭṭhena; not traced.³ P. cratanāya°.⁴ S.R. om.⁵ P. rūpakhaṇḍa°.⁶ P.R. pana.⁷ R. om. bhāvena ca.

maṇaṇ. Tathā itarāni itaresaṇ. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamaṇa-sankhāto 'manāyatane-kadeso va uppattidvāraṇ. Asādhāraṇaṇ ca dhammāyatanaṇ ārammaṇaṇ ti. Iti channaṇ viññānakāyānaṇ uppattidvārārammaṇa - vavatthānato dvā-dasa vuttānīti evam ettha tāvatvato viññātabbo vinicchayo.

Kamato ti idhāpi¹ pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamo va yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassana-sappaṭigha-visayattā cakkhāyatanaṇ pākāṭaṇ ti paṭhamaṇ desitaṇ. Tato anidassana-sappaṭigha-visayāni sotāyatanaṇādīni. Atha vā dassanānuttariya-savaṇānuttariya-hetubhāvena bahūpakārattā² ajjhattikesu cakkhāyatanaṇsotāyatanaṇāni paṭhamaṇ desitāni. Tato ghāṇāyatanaṇādīni tīni. Pañcannam pi gocara-visayattā ante manāyatanaṇ. Cakkhādīnaṇ pana gocarattā tassa tassa anantarāni bhāhiresu rūpāyatanaṇādīni. Api ca viññānuppattikāraṇa-vavatthānato pi ayam eva tesāṇ kamo vedītabbo. Vuttaṇ h' etaṇ *cakkhuṇ ca paticca rūpe ca uppajjati cakkhuviññānaṇ . . . pe . . . manaṇ ca paticca dhamme ca uppajjati manoviññānaṇ* ti. Evaṇ kamato p' ettha viññātabbo vinicchayo.

Sankhepa-vitthārā ti sankhepato hi manāyatanaṇssa c' eva dhammāyatane-kadesassa ca nāmena, tad avasesānaṇ ca āyatanaṇānaṇ rūpena sangahitattā dvādasā pi āyatanaṇāni nāmarūpamattam eva honti. Vitthārato pana ajjhattikesu tāva cakkhāyatanaṇ jātivaseṇa cakkhuppasādamattam eva. Pac-caya-gati-nikāya-puggalabhedato pana anantappabhedāṇ. Tathā sotāyatanaṇādīni cattāri. Manāyatanaṇ tebhūmakakusalākusala-vipākakiriya-viññāṇabhedena ekāsītippabhedāṇ. Vatthu-paṭipadā-bhedato pana anantappabhedāṇ. Rūpagandharasāyatanaṇāni samuṭṭhāna-bhedato catuppabhedāni. Saddāyatanaṇ dvippabhedāṇ. Sabhāga-visabhāgabhedato pana sabbāni pi anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanaṇ paṭhavīdhātu-tejodhātu-vāyodhātu-vaseṇa tippabhedāṇ, samuṭṭhānato catuppabhedāṇ, sabhāga-visabhāgato anekkapabhedāṇ. Dhammāyatanaṇ tebhūmakadhammārammaṇa-vaseṇa anekappabhedan ti evaṇ sankhepa-vitthārā viññātabbo vinicchayo.

¹ S. etthāpi.

² S.R. °kārā.

Daṭṭhabbato ti ettha pana sabbān' ev' etāni āyatanāni anā-gamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutooi āgacchanti; nāpi uddhaṇ vayā kuhlīnci gacchan-ti; atha kho pubbe udayā appaṭiladdha-sabhāvāni; uddhaṇ vayā paribhinnasabhāvāni; pubbantāparantavemajjhe pac-cayāyattavuttitāya avasāni pavattanti. Tasmā anāgama-nato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhato avyā-pārato ca. Na hi¹ cakkhurūpādīnaṇ evaṇ hoti: aho vata amhākaṇ sāmaggīyaṇ viññānaṇ nāma uppajjeyyā ti,² na ca tāni viññānuppādanatthaṇ dvārabhāvena vatthubhāvena ārammaṇabhāvena vā ihanti, na vyāpāram āpajjanti; atha kho dhammatā v' esā yaṇ cakkhu-rūpādīnaṇ³ sāmaggīyaṇ cakkhuvīññānādīni sambhavanti, tasmā nirīhato⁴ avyāpārato ca daṭṭhabbāni.

Api ca ajjhattikāni suññagāmo viya daṭṭhabbāni, dhuva-subhasukhattabhāvavirahitattā. Bāhirāni gāmaghātaka-cora viya, ajjhattikānaṇ abhighātakattā. Vuttaṇ h' etaṇ; *cak-khuṇ bhikkhave haññati manāpāmanāpehi rūpehi* ti vitthāro. Api ca ajjhattikāni cha pānakā viya daṭṭhabbāni. Bāhirāni tesāṇ gocarā viyā ti evam p' ettha⁵ daṭṭhabbato viññātabbo vinicchayo ti.

Idāni tesāṇ vipassitabbākāraṇ dassetuṇ *cakkhuṇ aniccan* ti ādi āradhaṇ. Tattha cakkhu tāva hutvā abhāvattṭhena aniccan ti veditabbaṇ. Aparehi pi catūhi kāraṇehi aniccaṇ: uppādavayavantato, vipariṇāmato, tāva-kālikato, niccapa-ṭikkhepaṇo ti. Tad' eva paṭipīlanattṭhena⁶ dukkhaṇ. Yas-mā vā evaṇ uppannaṇ ṭhitiṇ pāpunāti, ṭhitiyaṇ jarāya kila-mati, jaraṇ patvā avassaṇ bhijjati; tasmā abhiṇhasampati-pīlanato,⁷ dukkhamato, dukkhavatthuto, sukhapaṭikkhepaṇo ti imehi⁸ catūhi kāraṇehi dukkhaṇ. Avasavattakattṭhena⁹ pana¹⁰ anattā. Yasmā vā etaṇ uppannaṇ ṭhitiṇ mā pāpunātu, ṭhānappattaṇ mā jīratu, jarappattaṇ mā bhijjatū ti imesu tīsu ṭhānesu kassaci vasavattibhāvo n' atthi, suññaṇ tena vasavattanākārena, tasmā suññato, assāmikato, akāmākāri-yato, attapaṭikkhepaṇo ti imehi catūhi kāraṇehi anattā.

¹ P. ca. ² om. ti *all MSS.* ³ S.R. °rūpādi. ⁴ R. *adds* ca.

⁵ S.R. ettha. ⁶ P.S.R. pati°; H. sampati. ⁷ S.R. abhiṇhaṇ°.

⁸ S.R. *add* pi. ⁹ P. °tanaṇ°; S.R. °vattanakaṇ°. ¹⁰ S.R. om.

Vibhavagatikato¹ pubbāpara-vasena² bhavasankantigamanato pakatibhāva-vijahanato ca vipariṇāmadhammaṅ. Idaṅ anic-cavevacanam' eva. *Rūpā aniccā* ti ādisu pi es' eva nayo.

Api c' ettha ṭhapetvā cakkhuṅ tebhūmaka-dhammā aniccā, no cakkhu; cakkhu pana cakkhu c' eva aniccañ ca. Tathā sesadhammā dukkhā, no³ cakkhu. Cakkhu pana cakkhu c' eva dukkhañ ca. Sesadhammā anattā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu c' eva anattā cāti. Rūpādisu pi es' eva nayo.

Imasmiṅ pana Suttantabhājanīye Tathāgatena kiṅ dassitan ti? Dvādasannaṅ āyatanānaṅ anattalakkaṇaṅ. Sammā-sambuddho hi anattalakkaṇaṅ dassento aniccena vā dasseti, dukkhena vā, aniccadukkhehi vā. Tattha *cakkhuṅ bhikkhave attā ti yo vadeyya, taṅ na uppañjati. Cakkhussa uppādo pi vayo pi paññāyati. Yassa kho pana uppādo pi vayo pi paññāyati, attā me uppañjati ca⁴ veti⁴ cāti icc' assa evam āgataṅ hoti, tasmā taṅ na uppañjati. Iti cakkhu anattā ti* imasmiṅ sutte aniccena anattalakkaṇaṅ dassesi. *Rūpaṅ bhikkhave anattā, rūpañ ca h' idaṅ bhikkhave attā abhavissa, na-y-idaṅ rūpaṅ ābādhāya saṅvatteyya; labbheṭṭha ca rūpe 'evaṅ me rūpaṅ hotu, evaṅ me rūpaṅ mā ahoṣi ti. Yasmā ca kho bhikkhave rūpaṅ anattā, tasmā rūpaṅ ābādhāya saṅvattati, na ca labbhati rūpe evaṅ me rūpaṅ hotu, evaṅ me rūpaṅ mā ahoṣi ti imasmiṅ sutte dukkhena anattalakkaṇaṅ dassesi. *Rūpaṅ bhikkhave aniccaṅ. Yad aniccaṅ taṅ dukkhaṅ. Yaṅ dukkhaṅ tad anattā. . Yad anattā taṅ n' etaṅ mama, n' eso ham asmi, na m' eso attā ti† ādisu anicca-dukkhehi anattalakkaṇaṅ dassesīti.⁵ Kasmā? Anicca-dukkhānaṅ pākaṭattā; hatthato hi taṭṭake vā sarake vā kismiñcid eva vā patitvā bhinne aho aniccan ti vadanti. Evaṅ aniccaṅ pākaṭaṅ nāma. Attabhāvasmiṅ pana gaṇḍapilakādisu vā utṭhitāsu khāṇukan-ṭakādīhi vā viddhāsu⁶ aho dukkhaṅ ti vadanti. Evaṅ dukkhaṅ pākaṭaṅ nāma. Anattalakkaṇaṅ apākaṭaṅ andhakāraṅ avibhūtaṅ duppaṭivijjaṅ duddīpanaṅ duppañ-***

* M. iii, 282.

† S. iii, 66.

‡ Ibid. 44.

¹ S.R. °gatīto.

² S.R. °pariya°.

³ P. adds ca.

⁴ P. cavati; om. ca.

⁵ R. °esi.

⁶ S.R. viddhesu.

ñāpanaṅ. Anicca-dukkhalakkhaṇāni uppādā vā Tathāgātānaṅ anuppādā vā paññāyanti. Anattalakkhaṇaṅ vinā Buddhuppādā na paññāyati, Buddhuppāde yeva paññāyati. Mahiddhikā hi mahānubhāvā tāpasaparibbājakā Sarabhanga-satthārādayo¹ pi aniccaṅ dukkhaṅ ti vattuṅ sakkonti, anattā ti vattuṅ na sakkonti. Sace hi te sampattaparisāya anattā ti vattuṅ sakkhuṇeyyūṅ, sampattaparisāya magga-phala-paṭivedho bhaveyya. Anattalakkhaṇa-paññāpanaṅ hi aññassa kassaci avisayo, Sabbaññu-Buddhānam eva visayo. Evam etaṅ anattalakkhaṇaṅ apākaṭaṅ. Tasmā Satthā anattalakkhaṇaṅ dassento aniccena vā dassesi, dukkhena vā, anicca-dukkhehi vā. Idha pana taṅ anicca-dukkhehi dassesi ti veditabbaṅ.

Imāni pana lakkhaṇāni kissa amanasikārā appaṭivedhā, kena paṭicchannattā na upaṭṭhahanti? Aniccalakkhaṇaṅ tāva udayabbayaṅ amanasikārā appaṭivedhā, santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Dukkhalakkhaṇaṅ abhiṅhasampatipīlanassa amanasikārā appaṭivedhā, iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Anattalakkhaṇaṅ nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā appaṭivedhā, ghanena² paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Udayabbayaṅ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṅ yathāvasarasato³ upaṭṭhāti. Abhiṅhasampatipīlanaṅ manasikatvā iriyāpathe ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṅ yathāvasarasato upaṭṭhāti. Nānādhātuyo vinibbhujitvā ghanavinibbhoge kate anattalakkhaṇaṅ yathāvasarasato upaṭṭhāti.

Ettha ca aniccaṅ, aniccalakkhaṇaṅ; dukkhaṅ, dukkhalakkhaṇaṅ; anattā, anattalakkhaṇaṅ ti ayaṅ vibhāgo veditabbo. Tattha *aniccaṅ* ti khandhapañcakaṅ. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā. Uppādavayaññathattaṅ aniccalakkhaṇaṅ, hutvā abhāva-sankhāto ākāra-vikāro vā. *Yad aniccaṅ taṅ dukkhaṅ* ti* vacanato pana tad eva khandhapañcakaṅ dukkhaṅ. Kasmā? Abhiṅhasampatipīlanato. Abhiṅhasampatipīlanākāro dukkhalakkhaṇaṅ.

* S. iii, 22 *passim*.

¹ S. Sarabhanga-Sunettādayo; R. °satthādayo.

² S.R. santatighanena.

³ P. yāthā° *alwāys*.

Yaṅ dukkhaṅ tad anattā* ti pana vacanato tad eva khandha-
pañcakaṅ anattā. Kasmā? Avasavattanato. Avasavat-
tanākāraṅ anattalakkhaṅaṅ. Iti aññad eva aniccaṅ dukkhaṅ
anattā. Aññāni anicca-dukkhānattalakkhaṅāni. Pañcaka-
khandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasadhātuyo ti idaṅ hi sab-
bam pi aniccaṅ dukkaṅ anattā nāma. Vuttappakārākāra-
vikārā anicca-dukkhānattalakkhaṅānīti Suttantabhājani-
yaṅ.¹

Sankhepato pan' ettha dasāyatanāni kāmāvacarāni. Dve
tebhūmakāni. Sabbesu pi sammasanavāro² kathito ti
veditabbo.

[Abhidhammabhājanīya]

Abhidhammabhājanīye yathā heṭṭhā vipassakānaṅ upa-
kāratthāya cakkhāyatanaṅ rūpāyatanaṅ ti yugaḷato āya-
tanāni vuttāni, tathā avatvā ajjhattika-bāhirānaṅ ab-
bokārato³ sabhāva-dassanatthaṅ cakkhāyatanaṅ sotāya-
tanaṅ ti evaṅ ajjhattikabāhiravavatthāna-nayena⁴ vuttāni.
Tesaṅ niddesavāre *tattha katamaṅ cakkhāyatanaṅ* ti⁵ ādini
heṭṭhā⁶ vuttanayen' eva veditabbāni. Yaṅ pan' etaṅ dham-
māyatana-niddese *tattha katamā asankhatadhātu?*⁷ *Rāgakkhayo,*
dosakkhayo, mohakkhayo ti vuttaṅ,⁸ tatrāyam attho: asan-
khatadhātūti asankhatasabhāvaṅ nibbānaṅ. Yasmā pan'
etaṅ āgamma rāgādayo khīyanti, tasmā rāgakkhayo, do-
sakkhayo, mohakkhayo ti vuttaṅ. Ayam ettha ācariyā-
naṅ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī pan' āha: pāṭiyekkaṅ
nibbānaṅ nāma n' atthi, kilesakkhayo va nibbānaṅ ti.
Suttaṅ āharā ti ca vutte *Nibbānaṅ nibbānaṅ ti āvuso*
Sāriputta vuccati, katamaṅ nu kho āvuso nibbānaṅ ti? *Yo*
kho āvuso rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, idaṅ vuccati
nibbānaṅ ti etaṅ Jambukhādaka-suttaṅ† āharitvā iminā
Suttena veditabbaṅ pāṭiyekkaṅ nibbānaṅ nāma n' atthi,
kilesakkhayo va nibbānaṅ ti āha. So vattabbo kiṅ pana
yathā c' etaṅ suttaṅ, tathā attho ti? Addhā vakkhati

* *Ibid.*

† *S. iv, 251.*

¹ *S.R. add nāma.* ² *B.H. °cāro.* ³ *B.P.S.R. abbo°.* ⁴ *S.R. ajjhattike°.*

⁵ *Text 70.*

⁶ *S. om.*

⁷ *P. °khatā°.*

⁸ *Vbh. 72.*

āma, n' atthi suttato muñcivā attho ti. Tato vattabbo: idaṇ tāva te suttaṇ ābhataṇ, anantarasuttaṇ āharā ti. Anantarasuttaṇ nāma *Arahattaṇ arahattan ti āvuso Sāriputta vuccati, katamaṇ nu kho āvuso arahattan ti?* Yo kho āvuso *rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, idaṇ vuccati arahattan ti.*¹ Idaṇ tass' evānantaraṇ ābhata²-suttaṇ. Imasmiṇ pana naṇ³ ābhate āhaṇsu: nibbānaṇ nāma dhammāyatana-pariyāpanno dhammo. Arahattaṇ cattāro khandhā. Nibbānaṇ sacchikatvā viharanto Dhammasenāpati nibbānaṇ pucchito pi arahattaṇ pucchito pi kilesakkhayam eva āha. Kiṇ pana nibbānañ ca arahattañ ca ekaṇ udāhu nāna ti? Ekaṇ vā hotu, nānaṇ vā; ko ettha tayā atibahuṇ cunṅikaraṇaṇ karontena attho, na tvaṇ ekaṇ nānaṇ jānāsī ti. Nanu ñāte sādhu hotī ti, evaṇ punappunaṇ pucchito vañcetun asakkonto āha: rāgādīnaṇ khīṇante⁴ uppannattā arahattaṇ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccatī ti. Tato naṇ āhaṇsu: mahākammaṇ te kataṇ, lañchaṇ datvā pi taṇ vadāpento etad eva vadāpeyya. Yath' eva ca te etaṇ vibhajitvā kathitaṇ evaṇ idam pi sallakkhehi: nibbānaṇ hi āgamma rāgādayo khīṇā ti nibbānaṇ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuttaṇ; tiṇi pi hi etāni nibbānass' eva adhivacanāni ti.

Sace evaṇ vutte saññattij⁵ gacchati, icc' etaṇ kusalaṇ. No ce, bahunibbānatāya kāretabbo. Kathaṇ? Idaṇ⁶ tāva pucchitabbo: Rāgakkhayo nāma rāgass' eva khayō, udāhu dosa-mohānam pi; dosakkhayo nāma dosass' eva khayō, udāhu rāga-mohānam pi; mohakkhayo nāma mohass' eva khayō, udāhu rāga-dosānam pi ti? Addhā vakkhati: Rāgakkhayo nāma rāgass' eva khayō; dosakkhayo nāma dosass' eva khayō; mohakkhayo nāma mohass' eva khayō ti. Tato vattabbo: Tava vāde rāgakkhayo ekaṇ nibbānaṇ hoti; dosakkhayo ekaṇ; mohakkhayo ekaṇ; tiṇṇaṇ akusalāmūlānaṇ khayē tiṇi nibbānāni honti. Catunnaṇ upādānānaṇ khayē cattāri; pañcannaṇ nīvaraṇānaṇ khayē pañca; channaṇ taṇhākāyānaṇ khayē cha; sattannaṇ anusayānaṇ khayē satta; aṭṭhanṇaṇ micchattānaṇ khayē aṭṭha; navannaṇ taṇhāmūlaka-

¹ *Ibid.*² S.R. āgataṇ.³ *So all MSS.*⁴ P. khīṇatte.⁵ B.H. pañ°.⁶ P.S. evaṇ.

dhammānaṃ khaye nava; dasannaṃ saṃyojanānaṃ khaye dasa; diyaddha-kilesa-sahasassa khaye paṭiyekkaṃ paṭiyekkaṃ nibbānaṃ ti bahūni nibbānāni honti. Natthi pana te nibbānaṃ pamānaṃ ti. Evaṃ pana agahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbānaṃ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati. Tīṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vutte pi na sallakkheti, olārikatāya kāretabbo. Kathaṃ? Andhabālā hi accha-dīpi-miga-makkaṭṭādayo pi kilesapariyuṭṭhitā vatthuṃ paṭisevanti; atha nesaṃ paṭisevana-pariyante kilesa vūpasammati. Tava vāde accha-dīpi-miga-makkaṭṭādayo nibbānappattā nāma honti. Olārikaṃ vata te nibbānaṃ, thūlaṃ, kannehi¹ piḷandhituṃ na sakkoti.² Evaṃ pana agahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbānaṃ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati. Tīṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vutte pi na sallakkheti, gotrabhunā pi³ kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo: tvaṃ gotrabhū nāma atthī ti vadesī ti? Āma vadāmī ti. Gotrabhukkhāṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khīyissantī ti? Na khīṇā, na khīyanti, api ca kho khīyissantī ti. Gotrabhū pana kiṃ ārammaṇaṃ karotī ti? Nibbānaṃ. Tava gotrabhukkhāṇe kilesā na khīṇā, na khīyanti, atha kho khīyissantī; tvaṃ akhīnesu yeva kilesesu kilesakkhayaṃ nibbānaṃ paññapesi,⁴ appahīnesu anusayesu anusayapahānaṃ nibbānaṃ paññapesi. Taṃ te na sameti. Evaṃ pana agahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbānaṃ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati. Tīṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vutte pi na sallakkheti, maggena kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo: tvaṃ maggaṃ nāma vadesī ti? Āma vademī ti.⁵ Maggakkhāṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khīyissantī ti? Jānamāno vakkhati: khīṇā ti vā khīyissantī ti vā vattuṃ na vaṭṭati, khīyantī ti

¹ R. kanne pi.

² S.R. sakkā ti.

³ P. om.

⁴ P. paññā°.

⁵ vadāmīti (?).

vuttuṇ vaṭṭati ti. Yadi evaṇ, maggassa kilesakkhayaṇ nibbāṇaṇ katamaṇ? Maggena khīyanaka-kilesā katame? Maggo katamaṇ kilesakkhayaṇ nibbāṇaṇ ārammaṇaṇ katvā katame kilese khepeti? Tasmā mā evaṇ gaṇha, nibbāṇaṇ pana āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbāṇaṇ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati. Tiṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti.

Evaṇ vutte evam āha: tvaṇ āgamma āgammā ti vadesi, āgamma nāmāti idaṇ te kuto laddhan ti? Suttato laddhan ti. Āhara suttan ti. *Evaṇ avijjā ca tanhā ca taṇ āgamma tamhi khīṇaṇ, tamhi bhaggaṇ, na ca kiñci kadācī* ti. Evaṇ vutte paravādī tuṇhībhāvaṇ āpanno ti.

Abhidhammabhājanīyaṇ.

[*Pañhapucchaka*]

Idhāpi dasāyatanāni kāmāvacarāni. Dve pana catubhūmakāni lokiya-lokuttara-missakāni veditabbānīti.¹

Idhā pi pañhapucchake yaṇ labbhati, yañ ca na labbhati, taṇ sabbaṇ pucchitvā labbhamānavasen' eva vissajjanaṇ vuttaṇ. Na kevalañ ca idha, sabbesu pi pañhapucchakesu es' eva nayo. Idha pana dasannaṇ āyatanānaṇ rūpabhāvena avyākatatā veditabbā. Dvinnaṇ āyatanānaṇ khandhavi-bhange catunnaṇ khandhānaṇ viya kusalādibhāvo veditabbo. Kevalaṇ hi *cattāro khandhā sappaccayā va sankhatā va, dhammāyatanaṇ pana siyā appaccayaṇ siyā asankhatan* ti² āgataṇ. Ārammaṇattikesu ca anārammaṇaṇ sukhumarūpasankhātaṇ dhammāyatanaṇ na-vattabba-koṭṭhāsaṇ bhajati. Tañ ca kho anārammaṇattā, na parittādibhāvena na-vattabbadhammārammaṇattā ti. Ayam ettha viseso. Sesaṇ tādīsam³ eva. Idhā pi hi *cattāro khandhā viya dvādasāyatanā*⁴ pañcapanṇāsa-kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā ti sabbaṇ khandhesu vutta-sadisam evāti.

Āyatanavibhanga-niddeso dutiyo.

¹ *Vbh.* 75.

³ S.R. sadisam.

² P.S.R. *om.* ti.

⁴ S.R. °yatanāni.

[DHĀTUVIBHANGA

Suttantabhājanīya]

Idāni tad' anantare Dhātu-vibhange sabbā¹ dhātuyo chahi chahi dhātūhi sankhipitvā tihi chakkehi suttantabhājanīyaṃ dassento *cha dhātuyo* ti² ādim āha. Tattha *chāti* gaṇanaparicchedo. *Dhātuyo* ti paricchinnadhammanidassanaṃ. *Paṭhavīdhātūti* ādisu dhātvaṭṭho³ nāma sabhāvaṭṭho,⁴ sabhāvaṭṭho⁴ nāma suññataṭṭho,⁴ suññataṭṭho⁴ nāma nissattaṭṭho⁴ ti evaṃ sabhāva-suññata-nissattaṭṭhena paṭhavī yeva dhātu paṭhavīdhātu. Āpodhātu-ādisu pi es' eva nayo.

Evam ettha padasamāsaṃ viditvā evam attho vedītabbo: *Paṭhavīdhātūti* patiṭṭhānadhātu. *Āpodhātūti* ābandhanadhātu. *Tejodhātūti* paripācanadhātu. *Vāyodhātūti* vitthambhanadhātu. *Ākāśadhātūti* asamphuṭṭhadhātu. *Vīññādhātūti* vijānanadhātu.

Paṭhavīdhātuvāyan ti paṭhavīdhātu dve ayaṃ; ayaṃ paṭhavīdhātu nāma na ekā eva,⁵ ajjhattika-bāhira-bhedena pana dve dhātuyo evā ti attho. Ten' ev' āha: *atthi ajjhattikā, atthi bāhirā* ti. Tattha *ajjhattikā* ti⁶ sattasantāna-pariyāpannā niyakajjhattā.⁷ *Bāhirā* ti sankhārasantāna-pariyāpannā anindriyabaddhā. *Ajjhattaṃ paccattaṃ* ti ubhayam p' etaṃ niyakajjhattādhivacanam⁷ eva. Idāni taṃ sabhāvākārato dassetaṃ *kakkhalān* ti ādi vuttaṃ. Tattha *kakkhalān* ti thaddhaṃ. *Kharigataṃ* ti pharusaṃ. *Kakkhalāssa bhāvo kakkhalātaṃ*. *Kakkhalābhāvo* ti kakkhalāsabhāvo.

Ajjhattaṃ upādinnān ti niyakajjhattasankhātāṃ⁷ upādinnaṃ. Upādinnaṃ nāma sariraṭṭhakaṃ. Sariraṭṭhakaṃ hi kamma-samuṭṭhānaṃ vā hotu mā vā, taṃ sandhāya upādinnam pi atthi anupādinnam pi. Ādinna-gahita-parāmaṭṭhavasena

¹ R. sabba.

² Vbh. 82.

³ P.S.R. °attho.

⁴ S.R. °attho.

⁵ P. va.

⁶ S. om. ti.

⁷ P. niyataj°.

pana sabbam etaṅ¹ upādinnam evāti dassetuṅ ajjhattaṅ upādinnan ti āha.

Idāni tam eva paṭhavīdhātuṅ vatthu-vasena dassetuṅ *seyyathīdan* kesā lomā ti ādi vuttaṅ. Tattha *seyyathīdan* ti nipāto. Tass' attho: yā sā ajjhattikā paṭhavīdhātu, sā kaṭamā? yaṅ vā ajjhattaṅ paccattaṅ kakkhaḷaṅ nāma taṅ kataman ti? *Kesā lomā* ti ādi tassā ajjhattikāya paṭhavīdhātuyā vatthu-vasena pabheda-dassanaṅ. Idaṅ vuttaṅ hoti: kesā nāma ajjhattā upādinnā sarīraṭṭhakā kakkhaḷattalak-khaṇā; imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso, lomā nāma . . . pe . . . karīsaṅ nāma. Idha pana avuttam pi Paṭisambhidāmagge pāli-ārūḷhaṅ matthalungaṅ āharitvā matthalungaṅ nāma ajjhattaṅ upādinnaṅ sarīraṭṭhakaṅ kakkhaḷattalakkhaṇaṅ, imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Parato āpodhātu-ādīnaṅ niddese pittādisu pi es' eva nayo.

Iminā kiṅ dassitaṅ hoti? Dhātu-manasikāro. Imasmiṅ pana dhātumanasikāre kammaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā uttamattaṅ arahattaṅ pāpunitukāmena kiṅ kattabbaṅ? Catupārisuddhisīlaṅ sodhetabbaṅ. Silavato hi kammatṭhāna-bhāvanā ijjhati. Tassa sodhana-vidhānaṅ Visuddhimagge vuttanāyena eva veditabbaṅ. Visuddhasīlena pana sīle patiṭṭhāya dasa pubbapalibodhā² chinditabbā. Tesam pi³ chindana-vidhānaṅ Visuddhimagge vuttanāyena eva veditabbaṅ. Chinnapalibodhena² dhātumanasikāra-kammattṭhānaṅ uggaṇhitabbaṅ. Ācariyenāpi kammattṭhānaṅ uggaṇhāpentena sattavidhaṅ uggahakosallaṅ dasavidhaṅ ca mana sikāra-kosallaṅ ācikkhitabbaṅ. Antevāsikenāpi ācariyassa santike bahu-vāre sajjhāyaṅ katvā nijjaṅ paguṅaṅ kammattṭhānaṅ katabbaṅ.⁴ Vuttaṅ h' etaṅ Aṭṭhakathāyaṅ: Adikammikena bhikkhunā jarāmarāṇā muccitukāmena⁵ sattaḥ' ākārehi uggahakosallaṅ icchitabbaṅ, dasaḥ' ākārehi manasikāra-kosallaṅ icchitabbaṅ ti.⁶

Tattha vacasā, manasā, vaṇṇato, saṅṭhānato, disato, okāsato, paricchedato ti imehi sattaḥ' ākārehi imasmiṅ dhātumanasikārakammattṭhāne uggahakosallaṅ icchitabbaṅ. Anupubbato, nātisighato, nātisanikato, vikkhepapaṭibāha-

¹ S.R. p' etaṅ.

² P. °paḷi°; H. °dasapaḷi°.

³ S.R. om. pi.

⁴ S.R. kattabbaṅ.

⁵ P. muñcitu°.

⁶ R. om. ti.

nato, paṇṇattisamatikkamato, anupubbamuñcanato, lak-
khaṇato, tayo ca suttantā ti imehi dasah' ākārehi manasi-
kāraṅkosallaṅ icchitabbaṅ. Tad ubhayam pi¹ parato Satipaṭ-
ṭhānavibhange āvibhavissati. Evaṅ uggahitakammaṭṭhā-
nena pana Visuddhimagge vutte² aṭṭhārasa senāsanadose
vajjetvā pañcangasamannāgate senāsane vasantena attanā
pi pañcahi padhāniyangehi samannāgatena pacchābhattaṅ
piṇḍapātaṇṇikantena vivittokāsagatena kammaṭṭhānaṅ
manasikātabbaṅ. Manasikarontena ca vanna-saṅṭhāna-diso-
kāsapariccheda-vasena³ kesādisu ekekakoṭṭhāsaṅ manasikari-
tvā avasāne evaṅ manasikāro pavattetabbo: ime kesā nāma
sīsakaṭāhapaliveṭhana-camme jātā. Tattha yathā vammī-
kamattake jātesu kuṇṭhatinesu⁴ na vammikamatthako jā-
nāti mayi kuṇṭhatināni⁴ jātāni ti. Nāpi⁵ kuṇṭhatināni⁴
jānanti mayaṅ vammikamatthake jātāni ti. Evam eva⁶
na sīsakaṭāhapaliveṭhana-cammaṅ jānāti mayi kesā jātā
ti. Nāpi⁵ kesā jānanti māyaṅ sīsakaṭāhapaliveṭhana-
camme jātā ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanara-
hitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko
koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavi-
dhātūti.

Lomā sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suñña-
gāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇesu na suññagāmaṭṭhānaṅ jānāti
mayi dabbatiṇāni jātāni ti. Nāpi dabbatiṇāni jānanti
mayaṅ suññagāmaṭṭhāne jātāni ti, evam eva na sarīra-
veṭhana cammaṅ jānāti mayi lomā jātā ti. Nāpi lomā
jānanti mayaṅ sarīraveṭhanacamme jātā ti. Aññamañ-
ñaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti lomā
nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato
suñño nissatto thaddho paṭhavidhātūti.

Nakhā angulinaṅ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu
daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhivā kilantesu na daṇḍakā
jānanti amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitā⁷ ti. Nāpi madhu-
kaṭṭhikā jānanti mayaṅ daṇḍakesu ṭhapitā ti, evam eva
na anguliyo jānanti amhākaṅ aggesu nakhā jātā ti. Nāpi
nakhā jānanti mayaṅ angulinaṅ aggesu jātā ti. Añña-

¹ S.R. hi. ² *Vism.* 118.

³ R. adds ca.

⁴ P.S.R. kuntha°.

⁵ S.R. na pi always. Cf. *Vism.* 353. ⁶ S.R. evaṅ. ⁷ P. pātā.

maññaṇaṃ ābhogapaccavekkhanarahita ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Dantā hanukaṭṭhikesu jātā. Tattha yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇa-udukkhalesu kenacid eva silesajātena bandhitvā ṭhapitatthamabhesu na udukkhalāni jānanti amhesu thambhā ṭhitā ti; nāpi thambhā jānanti mayaṇ udukkhalesu ṭhitā ti, evam eva na hanukaṭṭhikā jānanti amhesu dantā jātā ti; nāpi dantā jānanti mayaṇ hanukaṭṭhikesu jātā ti. Añña-maññaṇaṃ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Taco sakalasarīraṇ pariyonandhitvā ṭhito. Tattha yathā alla-gocamma-pariyanaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti ahaṇ allagocammena pariyanaddhā ti; nāpi allagocammaṇ jānāti mayā mahāvīṇā pariyanaddhā ti; evam eva na sarīraṇ jānāti ahaṇ tacena pariyanaddhan ti; nāpi taco jānāti mayā sarīraṇ pariyanaddhan ti. Añña-maññaṇaṃ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Maṇsaṇ aṭṭhisanghāṇaṇ anulimpeṭvā ṭhitaṇ. Tattha yathā mahāmatikāya littāya bhittiyā na bhitti jānāti ahaṇ mahāmatikāya littā ti; nāpi mahāmatikā jānāti mayā mahābhitti littā ti, evam eva na aṭṭhisanghāṇo jānāti ahaṇ navamaṇsapesisatappabhedena maṇsena litto ti; nāpi maṇsaṇ jānāti mayā aṭṭhisanghāṇo litto ti. Añña-maññaṇaṃ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti maṇsaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

*Nahāru*¹ sarīrabbhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallihi vinaddhesu kuḍḍadārūsu na kuḍḍadārūni jānanti mayaṇ vallihi vinaddhā ti; nāpi valliyo jānanti amhehi kuḍḍadārūni vinaddhāni ti; evam eva na aṭṭhīni jānanti mayaṇ nhāruhi ābandhāni² ti; nāpi nhāru jānanti amhehi aṭṭhīni ābandhāni² ti. Añña-maññaṇaṃ

¹ Bm. Nhāru *always*.

² P.S.R. ābad°.

ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti nahāru nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Atthīsu paṇhikaṭṭhi goppakaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ. Goppakaṭṭhi jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhiṃ¹ ukkhipivā ṭhitaṃ. Ūruṭṭhi¹ kaṭiṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ. Kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkipivā ṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhito. Gīvaṭṭhi sīsaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ. Sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito. Kaṭiṭṭhi ūruṭṭhike¹ patiṭṭhitaṃ. Ūruṭṭhi¹ jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi goppakaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Goppakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Tattha yathā² iṭṭhaka-dāru-gomayādisu³ sañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti mayaṃ uparime uparime ukkhipivā ṭhitā ti; nāpi uparimā uparimā jānanti mayaṃ heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitā ti; evam eva⁴ na paṇhikaṭṭhi jānāti ahaṃ goppakaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ ti. Na goppakaṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ ti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ ūruṭṭhiṃ¹ ukkhipivā ṭhitaṃ ti. Na ūruṭṭhi¹ jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ ti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipivā ṭhitaṃ ti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ gīvaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhito ti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ sīsaṭṭhiṃ ukkhipivā ṭhitaṃ ti. Na sīsaṭṭhi jānāti ahaṃ gīvaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitaṃ ti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito ti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ ūruṭṭhimhi¹ patiṭṭhitaṃ ti. Na ūruṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ goppakaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Na goppakaṭṭhi jānāti ahaṃ paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Aññaamaññaṃ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhi nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Atthimīnaṃ tesāṃ tesāṃ aṭṭhīnaṃ abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā velupabbādīnaṃ anto pakkhittesu sinnavettag-

¹ P. ūraṭṭho.

² B. tā.

³ P. iṭṭhakāho.

⁴ S.R. evaṃ.

gādisu¹ na velupabbādīni jānanti amhesu vettaggādīni pakkhittānī ti; nāpi vettaggādīni jānanti mayaṅ velupabbādīsu t̥hitānī ti;² evam eva³ na aṭṭhīni jānanti ambhākaṅ anto miñjaṅ t̥hitan ti; nāpi miñjaṅ jānāti ahaṅ aṭṭhīnaṅ anto t̥hitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkaṅnarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nisatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Vakkaṅ galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokaṅ gantvā dvidhā bhinnena thūlanahārunā⁴ vinibaddhaṅ hutvā hadayaṃsaṅ paṅ parikkhipivā t̥hitaṅ. Tattha yathā vaṇṭūpanibandhe ambaphaladvaye na vaṇṭaṅ jānāti mayā ambaphaladvayaṅ upanibandhan⁵ ti; nāpi ambaphaladvayaṅ jānāti ahaṅ vaṇṭena upanibandhan⁵ ti, evam eva na thūlanahāru⁴ jānāti mayā vakkaṅ upanibandhan⁵ ti; nāpi vakkaṅ jānāti ahaṅ thūlanahārunā⁴ upanibandhan⁵ ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkanarahitā ete dhammā. Iti vakkaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Hadayaṅ sarīrabhantare uraṭṭhipañjaramaṅgalaṅ nissāya t̥hitaṅ. Tattha yathā jīṇasandamānikapaṅjarāṅ⁶ nissāya t̥hapitāya maṅsapesiyaṅ na sandamānikapaṅjarabbhantaṅ jānāti maṅ nissāya maṅsapesi t̥hapitā ti; nāpi maṅsapesi jānāti ahaṅ jīṇasandamānikapaṅjarabbhantaṅ nissāya t̥hitā ti, evam eva⁷ na uraṭṭhipañjarabbhantaṅ jānāti maṅ nissāya hadayaṅ t̥hitan ti; nāpi hadayaṅ jānāti ahaṅ uraṭṭhipañjarabbhantaṅ nissāya t̥hitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkanarahitā ete dhammā. Iti hadayaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Yakanaṅ anto-sarīre dvinnāṅ thanāṅgalaṅ abbhantare dakkhinaṅgalaṅ nissāya t̥hitaṅ. Tattha yathā ukkhalikapālapassaṅhi lagge yamakamaṅgalaṅgalaṅ na ukkhalikapālapassaṅ⁸ jānāti mayi yamakamaṅgalaṅgalaṅ laggo ti; nāpi yama-

¹ S.R. chinna°. ² P. khittānīti.

³ R. evaṅ. ⁴ P.S.R. °nahā°.

⁵ P.S.R. °baddhan.

⁶ P.S.R. °paṅjarabbhantaṅ.

⁷ S.R. evaṅ *always*.

⁸ S.R. °kapālaṅ.

kamaṅsapiṇḍo jānāti ahaṅ ukkhalikapālapasse laggo ti, evam eva na thanānaṅ abbhantare dakkhiṇapassaṅ jānāti maṅ nissāya yakanāṅ ʔhitan ti; nāpi yakanāṅ jānāti ahaṅ thanānaṅ abbhantare dakkhiṇapassaṅ nissāya ʔhitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti yakanāṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Kilomakesu paṭicchannakilomakaṅ hadayañ ca vakkañ ca parivāretvā ʔhitaṅ. Apaṭicchannakilomakaṅ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṅsaṅ pariyonandhitvā ʔhitaṅ. Tattha yathā pilotikapalivethite maṅse na maṅsaṅ jānāti ahaṅ pilotikāya palivethitan ti; nāpi pilotikā jānāti mayā maṅsaṅ palivethitan ti, evam eva na vakka-hadayāni sakalasarīre maṅsañ ca jānāti ahaṅ kilomakena paṭicchannaṅ ti; nāpi kilomakaṅ jānāti mayā vakka-hadayāni sakalasarīre maṅsañ ca paṭicchannaṅ ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti kilomakaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Pihakaṅ hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṅ nissāya ʔhitaṅ. Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassaṅ nissāya ʔhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭakamatthakapassaṅ jānāti gomayapiṇḍi maṅ nissāya ʔhitā ti; nāpi gomayapiṇḍi jānāti ahaṅ koṭṭakamatthakapassaṅ nissāya ʔhitā ti, evam eva na udarapaṭalassa matthakapassaṅ jānāti pihakaṅ maṅ nissāya ʔhitan ti; nāpi pihakaṅ jānāti ahaṅ udarapaṭalassa matthakapassaṅ nissāya ʔhitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti pihakaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Papphāsaṅ sarirabbhantare dvinnāṅ thanānaṅ abbhantare hadayañ ca yakanañ ca paṭicchādetvā olambantaṅ ʔhitaṅ. Tattha yathā jīṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāne sakuṇakulāvake na jīṇṇa¹-koṭṭhabbhantaraṅ² jānāti mayi sakuṇakulāvako olambamāno ʔhito ti; nāpi sakuṇakulāvako jānāti ahaṅ jīṇṇakoṭṭhabbhantare³ olambamāno ʔhito

¹ B. jīṇṇaṅ.

² P.S.R. °taro.

³ P. °taraṅ.

ti, evam eva na sarīrabhantaraṇ jānāti mayi papphāsaṇ olambamānaṇ ṭhitan ti; nāpi papphāsaṇ jānāti ahaṇ evarūpe sarīrabhantare olambamānaṇ ṭhitan ti. Añña-maññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Antaṇ galavāṭakato karīsamaggapariyante sarīrabhantare ṭhitaṇ. Tattha yathā lohitaḍoṇikāya¹ obhujitvā ṭhapite chinnaśisadhamanikaḷevare² na lohitaḍoṇi jānāti mayi dhamanikaḷevaraṇ³ ṭhitan ti; nāpi dhamanikaḷevaraṇ³ jānāti ahaṇ lohitaḍoṇikāya ṭhitan ti evam eva na sarīrabhantaraṇ jānāti mayi antaṇ ṭhitan ti; nāpi antaṇ jānāti ahaṇ sarīrabhantare ṭhitan ti. Añña-maññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti antaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Antaḡuṇaṇ antantare ekavīsati-antabhoge bandhitvā ṭhitaṇ. Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṇ sibbetvā ṭhitesu⁴ rajjukesu na pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṇ jānāti rajjukā maṇ sibbetvā⁵ ṭhitā ti; nāpi rajjukā jānanti mayaṇ pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṇ sibbetvā⁵ ṭhitā ti. Evam eva na antaṇ jānāti antaḡuṇaṇ maṇ ābandhitvā ṭhitan ti; nāpi antaḡuṇaṇ jānāti ahaṇ antaṇ bandhitvā⁶ ṭhitan ti. Añña-maññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti antaḡuṇaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Udariyaṇ udare ṭhitaṇ asita-pīta-khāyita-sāyitaṇ. Tattha yathā suvānaḍoṇiyaṇ⁷ ṭhite suvānavamathumhi⁷ na suvānaḍoṇi⁷ jānāti mayi suvānavamathu⁷ ṭhito ti; nāpi suvānavamathu⁷ jānāti ahaṇ suvānaḍoṇiyaṇ⁷ ṭhito ti, evam eva na udaraṇ jānāti mayi udariyaṇ ṭhitan ti; nāpi udariyaṇ jānāti ahaṇ udare ṭhitan ti. Añña-maññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti udariyaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

¹ S.R. °ḍoṇiyā.

² P.S.R. °bare.

³ P.S.R. °baraṇ.

⁴ S. ṭhapita.

⁵ S. sibbitvā.

⁶ H. āban°.

⁷ S.R. supāna°.

Karisaṇ pakkāsaya-sankhāte aṭṭhangulavelupabbasadise antapariyosāne ṭhitaṇ. Tattha yathā velupabbe omadditvā pakkhittāya saṅhapaṇḍumattikāya na velupabbaṇ jānāti mayi paṇḍumattikā ṭhitā ti; nāpi paṇḍumattikā jānāti ahaṇ velupabbe ṭhitā ti, evam eva na pakkāsayo jānāti mayi karisaṇ ṭhitan ti; nāpi karisaṇ jānāti ahaṇ pakkāsaye ṭhitan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti karisaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

*Matthalungaṇ*¹ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitaṇ. Tattha yathā purānalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāhaṇ jānāti mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitā ti; nāpi piṭṭhapiṇḍi jānāti ahaṇ lābukaṭāhe ṭhitā ti, evam eva na sīsakaṭāhabbhantarāṇ jānāti mayi matthalungaṇ ṭhitan ti; nāpi matthalungaṇ jānāti ahaṇ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti matthalungaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño missatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Yaṇ vā pan' aññam pīti iminā āpokoṭṭhāsādisu tīsu anugataṇ paṭhavīdhātūṇ lakkhaṇavasena yevāpanakaṇ paṭhaviṇ katvā dassesi.²

Bāhirapaṭhavīdhātuniddese *ayo* ti kālaloṇaṇ.

Lohan ti jātiloṇaṇ, vijātiloṇaṇ, kittimaloṇaṇ, pisācaloṇaṇ³ ti catubbidhaṇ. Tattha *ayo*, *sajjhaṇ*,⁴ *suvaṇṇaṇ*, *tipu*, *sisaṇ*, *tambaloṇaṇ*, *vekantakaloṇaṇ* ti imāni satta jātilohāni nāma. *Nāganāsikalohaṇ*⁵ *vijātiloṇaṇ* nāma. *Kaṅsa-lohaṇ*, *vaṭṭaloṇaṇ*, *ārakūtaṇ* ti tīni kittimalohāni nāma. *Morakkhakaṇ*, *puthukaṇ*, *malinakaṇ*, *capalakaṇ*,⁶ *selakaṇ*, *āṭakaṇ*, *bhalla-kaṇ*,⁷ *dūsiloṇaṇ* ti aṭṭha pisācalohāni nāma. Tesu pañca jātilohāni pāliyaṇ visuṇ vuttān' eva. *Tambaloṇaṇ* *vekanta-kaṇ* ti imehi pana dvīhi jātilohehi saddhiṇ sesaṇ sabbam pi idha lohaṇ ti veditabbaṇ.

Tipū ti setatipu.

Sisaṇ ti kālatipu.

¹ Omitted in text.

² S.R. dasseti.

³ R. vipāsada°.

⁴ S.R. sajjhu.

⁵ S.R. °nāsikā°.

⁶ S.R. pacala°.

⁷ S.R. salla°.

*Sajjhan*¹ ti rajataṇ.

Muttā ti sāmuddikamuttā.

Maṇṭi ṭhapetvā pāli-āgate² veḷuriyādayo seso jotirasā-dibhedo sabbo pi mani.

Veḷuriyo ti vaṅsavaṇṇamaṇi.

Sankho ti sāmuddikasankho.

Silā ti kālasilā, paṇḍusilā, setasilā ti ādibhedā sabbā pi silā.

*Pavālaṇ*³ pavālam eva.

Rajatan ti kahāpaṇo.

Jātarūpan ti suvaṇṇaṇ.

Lohitanko ti rattamaṇi.

Masāragallan ti kabaramaṇi.

Tiṇādisu bahisārā antamaso nālikerādayo pi *tiṇaṇ* nāma. Antosāraṇ antamaso dārukhaṇḍam pi kaṭṭhaṇ nāma.

Sakkharā ti muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumbā⁴ sakkharā nāma. Muggamattato pana heṭṭhā vālikā ti vuccati.

Kathalan ti yaṇ kiñci kapālaṇ.

Bhūmī ti paṭhavi.

Pāsāṇo ti antomuṭṭhiyaṇ asaṅṭhahanato⁵ paṭṭhāya hatthip-pamāṇaṇ asaṃpatto pāsāṇo nāma. Hatthippamāṇato⁶ paṭṭhāya⁷ upari pabbato nāma.

Yaṇ vā panāti iminā tālaṭṭhi-nālikeraphalādi-bhedaṇ sesapaṭhaviṇ⁸ gaṇhāti.

Yā ca ajjhattikā paṭhavīdhātu yā ca bāhirā ti iminā dve pi paṭhavīdhātuyo kakkhalaṭṭhena lakkhaṇato ekā⁹ paṭhavīdhātu evāti dasseti.

Āpodhātuniddesādisu heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbaṇ. *Āpo āpogatan* ti¹⁰ ādisu ābandhanavasena āpo. Tad eva āposabhāvaṇ gatattā āpogataṇ nāma.

Snehavasena¹¹ *sneho*. So yeva snehabhāvaṇ gatattā *snehagataṇ* nāma.

Bandhanattaṇ rūpassā ti avinibbhogarūpassa bandhana-bhāvo.

Pīṭṭaṇ semhan ti ādini pi vaṇṇa-saṅṭhāna-disokāsa-paricche-

¹ S.R. Sajjhun.

² R. °gata.

³ P. *adds* ti.

⁴ B.H. marumpā.

⁵ H. °napāsāṇato.

⁶ H. *adds* pana.

⁷ S. *adds* pana.

⁸ H. paṭhavīdhātuṇ.

⁹ S.R. °om.

¹⁰ Vbh. 83.

¹¹ P.S. Snehana°.

davasena pariggahetvā dhātu-vasen' eva¹ manasikātabbāni. Tatrāyaṇ nayo, pittedu hi abaddhapittaṇ jīvitindriyapaṭibaddhaṇ sakalasarīraṇ vyāpetvā ṭhitaṇ. Baddhapittaṇ pitta-kosake ṭhitaṇ.² Tattha yathā pūvaṇ vyāpetvā³ ṭhite tele na pūvaṇ jānāti telaṇ maṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti, nāpi⁴ telaṇ jānāti ahaṇ pūvaṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti, evam eva na sarīraṇ jānāti abaddhapittaṇ maṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti, nāpi abaddhapittaṇ jānāti ahaṇ sarīraṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti. Yathā ca vassodakena puṇṇe kosātakikosake na kosātakī-kosako jānāti mayi vassodakaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi vassodakaṇ jānāti ahaṇ kosātakīkosake ṭhitaṇ ti, evam eva⁵ na pittakosako jānāti mayi baddhapittaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi baddhapittaṇ jānāti ahaṇ pittakosake ṭhitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti pittaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.⁶

Semhaṇ ekapatthapūrappamāṇaṇ⁷ udarapaṭale ṭhitaṇ. Tattha yathā upari sañjātaphenapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti mayi phenapaṭalaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi phenapaṭalaṇ jānāti ahaṇ candanikāya ṭhitaṇ ti, evam eva na udarapaṭalaṇ jānāti mayi semhaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi semhaṇ jānāti ahaṇ udarapaṭale ṭhitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti semhaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Pubbo anibaddhokāso yattha yatth' eva khāṇu-kaṇṭakapaharaṇa-aggijālādīhi abhīhate⁸ sarīrappadesa lohitaṇ saṇṭha-hitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tattha tattha tiṭṭhati. Tattha yathā pharasupphahārādivasena paggharitanīyyāse rukkhe na rukkhasa pharasupphahārādippadesā⁹ jānanti amhesu niyyāso ṭhito ti, nāpi niyyāso jānāti ahaṇ rukkhasa pharasupphahārādippadesesu⁹ ṭhito ti, evam eva na sarīrassa khāṇu-kaṇṭakādīhi abhīhatappadesā¹⁰

¹ R. °vīsen' eva.

² S.R. om.

³ P. byā°.

⁴ S.R. na pi *always*.

⁵ P.S.R. evaṇ.

⁶ S.R. *add* evaṇ manasikaroti.

⁷ S. °patta°.

⁸ P.B. °haṭe.

⁹ S.R. om. pharasup.

¹⁰ B.P. °haṭap°.

jānanti amhesu pubbo t̥hito ti, nāpi pubbo jānāti ahaṇ tesu¹ padesesu t̥hito ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lohitaṇ saṅsaraṇalohitaṇ abaddhapittaṇ viya sakalasarīraṇ vyāpetvā t̥hitaṇ. Sannicalohitaṇ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṇ pūretvā ekapatthapūraṇappamānaṇ² vakka-hadaya-yakana-papphāsāni tementaṇ t̥hitaṇ. Tattha saṅsaraṇalohite abaddhapittasadiso va vinicchayo. Itaraṇ pana yathā jajjarakapālatt̥he udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāne³ na leḍḍukhaṇḍāni jānanti mayaṇ udakena temiyamānā t̥hitā ti,⁴ nāpi udakaṇ jānāti ahaṇ leḍḍukhaṇḍāni tememī ti, evam eva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṇ vakkādīni vā jānanti mayi lohitaṇ t̥hitaṇ, amhe vā⁵ temayamānaṇ t̥hitaṇ ti, nāpi lohitaṇ jānāti ahaṇ yakanassa heṭṭhābhāgaṇ pūretvā vakkādīni temayamānaṇ t̥hitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti lohitaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano dvyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Sedo aggisantāpādikālesu kesa-lomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati c' eva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūhamattesu bhisa-mulāla-kumudanālakalāpesu na bhisādi-kaḷāpavivarāni jānanti amhehi⁶ udakaṇ paggharati ti, nāpi bhisādi-kaḷāpavivarehi⁷ paggharantaṇ udakaṇ jānāti ahaṇ bhisādi-kaḷāpavivarehi paggharāmī ti, evam eva na kesa-lomakūpavivarāni jānanti amhehi sedo paggharati ti, nāpi sedo jānāti ahaṇ kesa-lomakūpavivarehi paggharāmī ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Medo thūlassa sakalasarīraṇ pharitvā⁸ kisassa janghamaṇ-

¹ S.R. khāṇu-kaṇṭakādīhi abhīhatesu.

² S. °patta; S.R. °pūramattaṇ.

³ (S.R. temi°).

⁴ B. tema°; S.R. temiyāmāti.

⁵ B.H. va.

⁶ S.R. amhesu.

⁷ S.R. °kaḷāpehi.

⁸ S.R. add t̥hitaṇ.

sādīni nissāya t̥hito patthinnasneho.¹ Tattha yathā haliddipilotikapaticchanne maṅsapuñje na maṅsapuñjo² jānāti maṅ nissāya haliddipilotikā t̥hitā ti, nāpi haliddipilotikā jānāti ahaṅ maṅsapuñjaṅ nissāya t̥hitā ti, evam eva na sakalasarīre janghādisu vā maṅsaṅ jānāti maṅ nissāya medo t̥hito ti, nāpi medo jānāti ahaṅ sakalasarīre janghādisu vā maṅsaṅ nissāya t̥hito ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto patthinnasneho³ patthinnayūsabhūto⁴ ābandhanākāro āpodhātūti.

Assu yadā sañjāyati, tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapunn̄esu taruṇatālat̥ṭhikūpakesu na taruṇatālat̥ṭhikūpakā jānanti amhesu udakaṅ t̥hitan ti, nāpi udakaṅ jānāti ahaṅ taruṇatālat̥ṭhikūpakesu t̥hitan ti, evam eva na akkhikūpakā jānanti amhesu assu t̥hitan ti, nāpi assu jānāti ahaṅ akkhikūpakesu t̥hitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Vasā aggisantāpādikāle hatthatala-hatthapiṭṭhi-pādatala-pādapiṭṭhi-nāsāpuṭa-nalāṭa-aṅsakūtesu t̥hita-vilīnasneho. Tattha yathā pakkhittatele ācāme na ācāmo jānāti maṅ telaṅ ajjhottharivā t̥hitan ti, nāpi telaṅ jānāti ahaṅ ācāmaṅ ajjhottharivā t̥hitan ti, evam eva na hatthatalādippadeso jānāti maṅ vasā ajjhottharivā t̥hitā ti, nāpi vasā jānāti ahaṅ hatthatalādippadeso ajjhottharivā t̥hitā ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti yasā nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Khelo tathārūpe kheluppatti-paccaye sati ubhoḥi kapo-lapassehi orohitvā jivhāya tiṭṭhati. Tattha yathā abbocehinna-udakanissande nadītīrakūpake na kūpatalaṅ jānāti mayi udakaṅ ṣantiṭṭhatī ti, nāpi udakaṅ jānāti ahaṅ kūpatala

¹ P.S.R. pattiṇṇa°.

² R. °jaṅ.

³ P. pattiṇṇa°; S.R. om.

⁴ P. pattiṇṇa°; S.R. om. patthinna.

santiṭṭhāmī ti, evam eva na jivhātalaṇ jānāti mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā khelo ṭhito ti, nāpi khelo jānāti ahaṇ ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale ṭhito ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti khelo nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Singhānikā yadā sañjāyati tadā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhibharitāya sippikāya na sippikā jānāti mayi pūtidadhi ṭhitan ti, nāpi pūtidadhi jānāti ahaṇ sippikāya ṭhitan ti, evam eva na nāsāpuṭā jānanti amhesu singhānikā ṭhitā ti, nāpi singhānikā jānāti ahaṇ nāsāpuṭesu ṭhitā ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti singhānikā nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lasikā aṭṭhikasandhinaṇ abbhañjanakiccaṇ sādhayamānā asītisatasandhisu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjite akkhē na akkho jānāti maṇ telaṇ abbhañjitvā ṭhitan ti, nāpi telaṇ jānāti ahaṇ akkhaṇ abbhañjitvā ṭhitan ti, evam eva na asītisatasandhayo jānanti lasikā amhe abbhañjitvā ṭhitā ti, nāpi lasikā jānāti ahaṇ asītisatasandhayo abbhañjitvā ṭhitā ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Muttaṇ vatthissa abbhantare ṭhitaṇ. Tattha yathā candanikāya pakkhitte adhomukhe ravaṇaghaṭe¹ na ravaṇaghatto jānāti mayi candanikāraso ṭhito ti, nāpi candanikāraso jānāti ahaṇ ravaṇaghaṭe ṭhito ti, evam eva na vatthi jānāti mayi muttaṇ ṭhitan ti, nāpi muttaṇ jānāti ahaṇ vatthimhi ṭhitan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti muttaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Yaṇ vā panāti avasesesu tisu koṭṭhāsesu² āpodhātuṇ³ san-

¹ yavanaghaṭe (?).

² H. adds anugataṇ.

³ Vbh. 83.

dhāya vuttaṇ. Bāhira-āpodhātu-niddese mūlaṇ paṭicca nibbatto raso mūlaraso nāma. Khaṇḍharasādisu pi es' eva nayo. Khirādini pākātān' eva.

Yathā pana bhesajjasikkhāpade, evam idha niyamo natthi; yaṇ kiñci khiraṇ¹ khiram eva. Sesesu pi es' eva nayo.

Bhummanīti āvāṭādisu ṭhitaudakāni.

Antalikkhānīti paṭhavi-appattāni vassodakāni.

Yaṇ vā panāti himodaka-kappavināsaka-udaka-paṭhavi-sandhāraka-udakādini idha yevāpanakaṭṭhānaṇ pavīṭṭhāni.

Tejodhātu-niddese tejanavasena *tejo*.

Tejo va tejobhāvaṇ gatattā *tejogataṇ*.

Usmā ti unḥākāro. *Usmā* va usmābhāvaṇ gatattā *usmā-gataṇ*.

Usuman ti caṇḍa-usumaṇ.

Tad eva usumabhāvaṇ gatattā *usumagataṇ*.

Yena cāti yena tejogatena kupitena.²

Santappaṭīti ayaṇ kāyo santappati. Ekāhikajarādi-bhāvena usumajāto hoti.

*Yena ca jīriyati*³ yena ayaṇ kāyo jīriyati.³ Indriyavekallataṇ balaparikkhayaṇ valipalitādibhāvaṇ ca pāpuṇāti.

Yena ca pariḍayhati yena kupitena² ayaṇ kāyo ḍayhati. So ca puggalo ḍayhāmi ḍayhāmi ti kandanto satadhota-sappi-gosita-candanādilepanaṇ⁴ c' eva tālavaṇṭavātaṇ ca paccāsiṇṣati.

Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṇ sammā pariṇāmaṇ gacchati ti yen' etaṇ asitaṇ vā odanādi, pītaṇ vā pānakādi, khāyitaṇ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṇ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṇ gacchati; rasādibhāvena vivekaṇ gacchati attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā. Pacchimo kamma-samuṭṭhāno va. Ayaṇ tāv' ettha padasaṇvaṇṇanā.

Idaṇ pana manasikāravidhānaṇ: idha bhikkhu yena santappati, ayaṇ imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti manasikaroti. Yena jīriyati,⁵ yena pariḍayhati, yena asita-pīta-khāyitasāyitaṇ sammā pariṇāmaṇ gacchati, ayaṇ imasmiṇ sarīre

¹ B. om.

² B.H. kuppi°.

³ B.H. jira°; Vbh. jirate.

⁴ B.H. °gosita°; P. °lepaṇ.

⁵ B.H. jira°.

pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto pari-
pācanākāro tejodhātūti manasikaroti.

Yaṇ vā panāti imasmiṇ sarīre pākatiko eko¹ utu atthi,
so yevāpanakatṭhānaṇ pavīṭṭho.

Bāhiratejodhātu-niddese katṭhaṇ paṭicca pajjalito katṭhu-
pādāno aggi katṭhaggi nāma.

Sakalikaggi-ādisu pi es' eva nayo.

Sankāraggī ti kacavaraṇ sankadḍhitvā jālāpito kacavaraggi.

Indaggīti asani-aggi.

Aggisantāpo ti jālāya vā vītaccikangārānaṇ² vā santāpo.

Suriya-santāpo³ ti ātāpo.

Katṭhasannicaya-santāpo ti katṭharāsīṭṭhāne santāpo. Se-
sesu pi es' eva nayo.

Yaṇ vā panāti petaggi-kappavināsaggi-nirayaggi-ādayo
idha yevāpanakatṭhānaṇ pavīṭṭhā.

Vāyodhātu-niddese vāyanavasena vāyo.⁴

Vāyo va vāyobhāvaṇ gatattā vāyogataṇ.

Thambhitattaṇ rūpassā ti avinibbhoga-rūpassa thambhi-
tabhāvo.

Uddhaṇamā vātā ti uggāra-hikkārādi-pavattakā⁵ uddhaṇ
ārohanavātā.

Adhogamā vātā ti uccāra-passāvādi-nīharaṇakā adho oro-
hanavātā.

Kucchisayā vātā ti antānaṇ bahi vātā.

Koṭṭhasayā vātā ti antānaṇ⁶ anto vātā.

Angamangānusārīno vātā ti dhamanījālānusārena⁷ saka-
lasarīre angamangāni anusaṭṭā^{8*} sammiṇjana-pasāraṇādi-nib-
battakā⁹ vātā.

Satthakavātā ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā
viya pavattavātā.

Khurakavātā ti khurena viya hadayaṇ phālanavātā.

Uppalakavātā ti hadayamaṇsam eva uppāṇanakavātā.

* Imamahā ṭhānā yāva vāyodhātuniddesapariyosānā S.R. pottha-
kesu ūnaṇ.

¹ P. om.

² B.H. °tangā°.

³ B.H. Sūriya° *always*.

⁴ Vbh. 84.

⁵ P.S.R. °hikkādi°.

⁶ B. om.

⁷ P.S.R. dhamanī°.

⁸ S.R. anusaraṇavātā.

⁹ B. samañchana° *always*; H. samīṇjana.

Assāso ti anto pavisananāsikāvāto.

Passāso ti bahi nikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā va. Ayam ettha padavaṇṇanā.

Idaṇ pana manasikāravidhānaṇ: idha bhikkhu uddhanga-mādibhede vāte uddhangamādivasena pariggahetvā uddhanga-mā vātā nāma imasmiṇ sarire pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti manasikaroti.

Sesesu pi es' eva nayo.

Yaṇ vā panāti sese vāyokoṭṭhāse anugatā vātā idha yevāpanakaṭṭhānaṇ pavīṭṭhā.

Bāhiravāyodhātu-niddese *puratthimā vātā* ti puratthimadisato āgatā vātā. Pacchimuttaradakkhīnesu pi es' eva nayo.

Saha rajena *sarajā*.

Rajavirahitā suddhā *arajā* nāma.

Sītā ti sītautu-samuṭṭhānā, sītavalāhakantare samuṭṭhitā.

Unhā ti unhautu-samuṭṭhānā, unhavalāhakantare samuṭṭhitā.

Parittā ti mandā tanukavātā.

Adhimattā ti balavavātā.

Kālā ti kālavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kālako hoti, tesaṇ etaṇ adhivacanan ti pi eke.

*Verambhavātā*¹ ti yojanato upari-vāyana-vātā.

Pakkhavātā ti antamaso makkhikāya pi pakkhāyūhanaṣa-samuṭṭhitā vātā.

Supannavātā ti garulavātā. Kāmañ ca ime pi pakkhavātā va, ussadavasena pana visuṇ gahitā.

Tālavaṇṭavātā ti tālapaṇṇehi vā aññena vā kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitā vātā.

Vidhūpanavātā ti vījanapattakena² samuṭṭhāpitā vātā. Imāni ca tālavaṇṭa-vidhūpanāni anuppannam pi vātaṇ up-pādentī, uppannam pi parivattenti.

Yaṇ vā panāti idha pāli-āgate ṭhapetvā sesavātā yevāpanakaṭṭhānaṇ pavīṭṭhā.

¹ P. Verambā°.

² B.P. bija°.

Ākāsadhātuniddese appaṭighattanatṭhena na kassatīti akāso,¹ so² va² ākāso.³

Ākāso⁴ va⁴ ākāsabhāvaṇ gatattā ākāsaḡataṇ.

Aghaṭṭanīyatāya aghaṇ.

Agham eva aghabhāvaṇ gatattā aghaḡataṇ.

Vivaro ti antaraṇ.

Tad eva⁵ vivarabhāvaṇ gatattā vivaraḡataṇ.

Asamphutṭhaṇ maṇsalohitehīti maṇsalohitehi nissaṭaṇ.

Kaṇṇacchiddan ti ādi pana tass' eva pabheda-dassanaṇ.

Tattha kaṇṇacchiddan ti kaṇṇasmiṇ⁶ chiddaṇ⁶ vivaraṇ⁷ maṇsalohitehi asamphutṭhokāso. Sesesu pi es' eva nayo.

Yenāti yena vivarena etaṇ asitādibhedaṇ ajjhoharaṇīyaṇ,⁸ ajjhoharati anto paveseti.

Yatthā ti yasmiṇ antoudarapaṭalasankhāte okāse etad eva catubbidhaṇ ajjhoharaṇīyaṇ tiṭṭhati.

Yenāti yena vivarena sabbam p' etaṇ vipakkaṇ kasaṭa-bhāvaṇ āpannaṇ nikkhamati, taṇ udarapaṭalato yāva karīsamaggā vidatthi-caturangulamattaṇ chiddaṇ maṇsalohitehi asamphutṭhaṇ nissaṭaṇ ākāsadhātūti veditabbaṇ.

Yaṇ vā panāti ettha cammantaraṇ maṇsantaraṇ nhārun-taraṇ⁸ aṭṭhantaraṇ⁹ lomantaraṇ ti idaṇ sabbaṇ yevāpana-kaṭṭhānaṇ pavitṭhaṇ.

Bāhiraka-ākāsadhātuniddese asamphutṭhaṇ catūhi mahābhūtehīti catūhi mahābhūtehi nissaṭaṇ bhitticchidda-kavāṭacchiddādikaṇ veditabbaṇ. Iminā yasmiṇ ākāse parikammaṇ karontassa catukka-paṇcakaṇṇāni uppajjanti, taṇ kathitaṇ.

Viññānadhātuniddese¹⁰ cakkhuviññānasankhātādhātu cak-khuviññānadhātu. Sesāsu pi es' eva nayo. Iti imāsu chasu dhātūsu pariggahitāsu aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitā va honti. Kathaṇ? Paṭhavi-tejo-vāyodhātuggahaṇena tāva phoṭṭhabbhadhātu gahitā va hoti. Āpodhātuākāsadhātuggahaṇena dhammadhātu. Viññānadhātuggahaṇena tassā purecārika-pacchācārikattā manodhātu gahitā va hoti. Cakkhuviññānadhātu-ādayo sutte āgatā eva. Sesā nava āharitvā

¹ B.R.H. ākāso. ² B.R.S.H. om. ³ B.S.R.H. om. ⁴ P. om.

⁵ S. om.; R. vivaram eva. ⁶ S.R. om. ⁷ S.R. kaṇṇavivaraṇ.

⁸ P.S.R. nahā°. ⁹ B.S.R.H. aṭṭhin°. ¹⁰ Vbh. 85.

dassetabbā. Cakkhuvīññāpadhātuggahaṇena hi tassā nissayaabhūtā cakkhudhātu, ārammaṇabhūtā rūpadhātu ca gahitā va honti. Evaṇ sotavīññāpadhātu-ādiggahaṇena sotadhātu-ādayo ti¹ aṭṭhārasā pi gahitā va honti.

Tāsu dasahi dhātūhi rūpariḡḡaho² hoti. Sattahi arūpariḡḡaho. Dhammadhātuyā³ siyā rūpariḡḡaho, siyā arūpariḡḡaho. Iti aḍḍhekādasahi dhātūhi rūpariḡḡaho; aḍḍhaṭṭha-dhātūhi⁴ arūpariḡḡaho ti rūpārūpariḡḡaho kathito hoti. Rūpārūpaṇ pañcakkhandhā; taṇ hoti dukkhasaccaṇ. Taṇ samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Taṇ pajānana maggo maggasaccanti idaṇ catusaccakammaṭṭhānaṇ aṭṭhārasadhātuvasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṇ pāpetvā nigamaṇaṇ kathitaṇ ti veditaḡḡaṇ.

Idāni dutiyachakkaṇ dassento *aparā pi cha dhātuyo* ti ādim āha. Tattha *sukhadhātu dukkhadhātūti* kāyappasāda-vatthukāni sukhadukkhāni sappaṭipakkhavasena⁵ yugalakato dassitāni. Sukhaṇ hi dukkhassa paṭipakkho; dukkhaṇ sukhasassa. Yattakaṇ sukkena pharitaṭṭhānaṇ, tattakaṇ dukkhaṇ pharati. Yattakaṇ dukkhena pharitaṭṭhānaṇ, tattakaṇ sukhaṇ pharati.

Somanassadhātu, domanassadhātūti idam pi tath' eva yugalakaṇ kataṇ. Somanassaṇ hi domanassassa paṭipakkho; Domanassaṇ somanassassa. Yattakaṇ somanassena pharitaṭṭhānaṇ, tattakaṇ domanassaṇ pharati. Yattakaṇ domanassena pharitaṭṭhānaṇ, tattakaṇ somanassaṇ pharati.

Upekkhādadhātu avijjādadhātūti idaṇ pana⁶ dvayaṇ sarikkhakavasena yugalakaṇ kataṇ. Ubhayam pi h' etaṇ avibhūtattā sarikkhakaṇ hoti.

Tattha sukhadukkhadhātuggahaṇena taṇ-sampayuttā kāyavīññāpadhātu, vatthubhūtā kāyadhātu, ārammaṇabhūtā phoṭṭhabbadhātu ca gahitā honti. Somanassa-domanassadhātuggahaṇena taṇ-sampayuttā manovīññāpadhātu gahitā hoti. Avijjādadhātuggahaṇena dhammadhātu gahitā. Upekkhādadhātuggahaṇena cakkhu-sota-ghāna-jivhāvīññāpadhātu⁷

¹ S.R. om. tḡ.

² P.S.R. *add* kathito.

³ S.R. Aṭṭhadhātuyā.

⁴ S.R. °ṭṭhamāhi; om. dhātūhi.

⁵ S.R. om. sappaṭi.

⁶ S.R. pada.

⁷ (P. °jivhā-kāya°).

manodbātuyo, tāsañ yeva vatth' ārammaṇabhūtā cakkhu-dhātu-rūpadhātu-ādayo ca gahitā ti evañ aṭṭhārasa pi dhātuyo gahitā va honti.

Idāni tāsū dasahi dhātūhi rūpapariggaho ti ādi sabbañ heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbañ. Evam pi ekassa bhikkhuno yāva arahattā matthakañ pāpetvā nigamaṇañ kathitañ hotiti veditabbañ. *Tattha katamā sukkhadhātu? yañ kāyikañ sātan* ti ādini heṭṭhā vuttanayān' eva.

Tatiya-chakke *kāmo*¹ ti dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca.

Tattha kilesakāmañ sandhāya kāmapaṭisaṇyuttā dhātu *kāmadhātu*; kāmavitakkass' etañ nāmañ. Vatthukāmañ sandhāya kāmo yeva dhātu *kāmadhātu*; kāmāvacaradhammanam etañ nāmañ.

Vyāpādapaṭisaṇyuttā dhātu *vyāpādadhātu*. Vyāpādivitakkass' etañ nāmañ. Vyāpādo va dhātu *vyāpādadhātu*. Dasa-āghātavattukassa paṭighass' etañ nāmañ.

Vihīṇsāpaṭisaṇyuttā dhātu *vihīṇsādhātu*. Vihīṇsāvitakkass' etañ nāmañ. Vihīṇsā yeva dhātu *vihīṇsādhātu*. Parasatta-vihesanass' etañ² nāmañ. Ayañ pana heṭṭhā anāgatattā evañ atthādivibhāgato veditabbo: vihiṇsanti etāya satte,³ vihiṇsanañ vā etañ sattānan ti vihiṇsā. Sā viheṭṭhanalakkhaṇā, karuṇā-paṭipakkhalakkhaṇā vā; parasantāne ubbegaṇanarasā, sakasantāne karuṇāviddhaṇsanarasā vā; dukkhāyatana-paccupaṭṭhānā; paṭighapadaṭṭhānā ti veditabbā.

Nekkhammañ vuccati lobhā nikkhantattā alobho. Nivaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānañ. Sabbākusalehi nikkhantattā sabbakusalañ.⁴

Nekkhammapaṭisaṇyuttā dhātu *nekkhammadhātu*; nekkhamavitakkass' etañ nāmañ. Nekkhammam eva dhātu *nekkhammadhātu*; sabbassā pi kusalass' etañ nāmañ.

Avyāpādapaṭisaṇyuttā dhātu *avyāpādadhātu*; avyāpādivitakkass' etañ nāmañ. Avyāpādo va dhātu *avyāpādadhātu*; mettāy' etañ nāmañ.

Avihīṇsāpaṭisaṇyuttā dhātu *avihīṇsādhātu*; avihīṇsāvitak-

¹ S.R. kāmā; *Vbh.* 86.

² R. °vihēṭṭha°.

³ S.R. parasatte.

⁴ S. sabbañ°.

kass' etaṇ nāmaṇ. Avihīṇsā va dhātu *avihīṇsādhātu*; karuṇāy' etaṇ nāmaṇ.

Idāni tam ev' atthaṇ dassetuṇ *tattha katamā kāmadhātū* ti padabhājanaṇ āradhhaṇ. Tattha *paṭisaṇyutto* ti sampayogavasena paṭisaṇyutto. *Takko vitakko* ti ādini vutt' atthān' eva.

Vihetheti bādheti dukkhāpeti.

Hethanā ti pāṇippahārādihi bādhanā dukkhuppādanā. Balavahethanā *vihethanā*.

Hīṇsanti etāyāti *hīṇsanā*. Balavahīṇsanā *vihīṇsanā*.

Rosanā ti ghaṭṭanā.

Virosanā ti balavaghaṭṭanā. Sabbattha vā upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Upahananti etenāti *upaghāto*.

Paresaṇ upaghāto *parūpaghāto*.

Mettāyanti etāyā ti *metti*.

Mettāyanākāro *mettāyanā*.

Mettāya ayitassa mettā-samangino¹ bhāvo *mettāyitattaṇ*.

Vyāpādena vimuttassa cetaso vimutti *cetovimutti*. Ettha ca purimehi tīhi upacārappattā pi appaṇāppattā pi mettā kathitā. Pacchimena appaṇāppattā va.

Karuṇāyanti etāyā ti *karuṇā*.

Karuṇāyanākāro *karuṇāyanā*.

Karuṇāya ayitassa karuṇā-samangino bhāvo *karuṇāyitattaṇ*.

Vihīṇsāya vimuttassa cetaso vimutti *cetovimutti*. Idhā pi purimanayen' eva upacārappanā-bhedo veditabbo. Ubhayatthā pi ca pariyoṣānapade mettā karuṇā ti *cetovimutti*-visesanatthaṇ vuttaṇ.

Ettha ca kāmavitaṅkko sattesu pi uppajjati sankhāresu pi. Ubhayattha uppanno pi kammaṭṭabhedo va. Vyāpādo pana sattesu uppanno yeva kammaṭṭaṇ bhindati, na itaro. Vihīṇsāya pi es' eva nayo. Ettha ca duvidhā kathā sabba-saṅgāhikā c' eva asaṃbhinnā ca. Kāmadhātuggahaṇena hi vyāpāda-vihīṇsādhātuyo pi gahitā. Kāmadhātuyā yeva pana nīharitvā nīharitvā dve pi etā dassitā ti. Ayaṇ tāv' ettha

¹ R. mettāya°.

sabbasangāhikakathā. Thapetvā pana vyāpāda-vihiṅsādhātuyo sesā sabbā pi kāmādhātu evāti ayaṅ asambhinnakathā nāma.¹ Nekkhammadhātuggahaṇenā pi avyāpāda-avihiṅsādhātuyo gahitā yeva. Nekkhammadhātuto pana nīharitvā nīharitvā tad' ubhayam pi dassitan ti ayam etthāpi sabbasangāhikakathā.² Thapetvā avyāpāda-avihiṅsādhātuyo avasesā nekkhammadhātūti ayaṅ asambhinnakathā nāma. Imāhi ca¹ chahi dhātūhi pariggahitāhi aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitā va honti. Sabbā pi hi tā kāmādhātuto va nīharitvā nīharitvā labbhāpetabbā³ aṭṭhārasadhātuyo va hontīti, tiṇṇaṅ chakkānaṅ vasena aṭṭhārasa honti. Evaṅ pana agahetvā ekekaṣmiṅ chakke vuttanayena aṭṭhārasa aṭṭhārasa katvā sabbāni tāni aṭṭhārasakāni ekajjhaṅ abhisankhipitvā⁴ aṭṭhāras' eva hontīti veditabbā.

Iti imasmiṅ Suttantabhājanīye solasa dhātuyo kāmāvacarā; dve tebhūmakā ti evam ettha sammāsanacāro⁵ va kathito ti veditabbo.

Suttantabhājanīyaṅ.

[Abhidhammabhājanīya]

Abhidhammabhājanīye sarūpen' eva sabbā pi dhātuyo dassento aṭṭhārasa dhātuyo, cakkhudhātu, rūpadhātū ti⁶ ādimāha.

Tattha uddesavāre tāva:

Atthato lakkhaṇādito, kama-tāvatva-sankhyato.⁷

Paccayā atha aṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha *atthato* ti cakkhatīti cakkhu. Rūpayatīti rūpaṅ. Cakkhussa viññāṇaṅ cakkhuvīññāṇan ti evam ādinā tāva nayena cakkhādīnaṅ visesatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahati, dhīyate, vidhānaṅ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātu. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavattitā hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīṅ anekappakāraṅ⁸ saṅsāradukkhaṅ vida-

¹ S.R. *om.*

² S.R. *add* nāma.

³ P.S. bhāvetabbā; R. labhā°.

⁴ S. *om.* abhi.

⁵ P. °vāro.

⁶ *Vbh.* 87.

⁷ P.S.R. sankhato.

⁸ S. °pakāra.

hanti. Bhārahārehi¹ ca² bhāro³viya sattehi dhīyante dhāriyanti⁴ attho. Dukkha vidhānamattam eva c' etā avasavat-tanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṅsāradukkhaṅ⁵ sattehi anuvīdhiyati; tathā vihitaṅ c' etaṅ saṅsāradukkhaṅ⁶ etāsv' eva dhīyati ṭhapīyatīti attho. Iti cakkhādisu ekeko dhammo yathā-sambhavaṅ vidahati dhīyate ti ādi-attha-vasena dhātūti vuccati. Api ca yathā titthiyānaṅ attā nāma sabhāvato n' atthi, na evam etā; etā pana attano sabhāvaṅ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamansilādayo silāvayavā dhātuyo ti vuccanti, evam etā pi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā h' ete⁷ nāṇañeyyāvayavā ti. Yathā vā sarīrasankhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādisu aññamaññaṅ visabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātu-samaññā, evam etesu pi pañcakkhandhasankhātassa attabhāvassa avayavesu dhātu-samaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinā h' ete cakkhādayo ti. Api ca *dhātū* ti nijjīvamattass' etaṅ adhivacanaṅ. Tathā hi Bhagavā *chadhātuko*⁸ *ayaṅ bhikkhu puriso* ti* ādisu jīvasaññāsamūhananattāṅ dhātu-desanaṅ akāsīti. Tasmā yathāvutten' atthena cakkhu ca taṅ dhātu cāti⁹ cakkhudhātu . . . pe . . . manoviññānaṅ ca taṅ dhātu cāti⁹ manoviññānadhātūti evaṅ tāv' ettha¹⁰ atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhanādito ti cakkhādīnaṅ lakkhanādito p' ettha veditabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṅ lakkhanādīni heṭṭhā vuttanayan' eva veditabbāni.

Kamato ti idhā pi pubbe vuttesu uppattikkamādisu desanākamo va yujjati. So pan' āyaṅ hetu-phalānupubbavattānavāsena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idaṅ hi dvayaṅ hetu. Cakkhuviññānadhātūti phalaṅ. Evaṅ sabbattha kamato veditabbo vinicchayo.

Tāvavato ti tāvabhāvato. Idaṅ vuttaṅ hoti, tesu tesu hi suttābhidhammapadesesu ābhādhatu, subhadhatu, ākāśānañcāyatanadhātu, viññānañcāyatanadhātu, ākiñcaññāya-

* M. iii. 239.

¹ S.R. Āhārehi.

² P. om.

³ S.R. kāyo.

⁴ P.S.R. °yante ti.

⁵ P.S.R. add vidahati.

⁶ B.H. om.

⁷ P. h' etā.

⁸ B.S.R. °turo.

⁹ S.R. ca.

¹⁰ S. evam ettha.

tanadhātu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu, saññāvedayitanirodhadhātu, kāmadhātu, vyāpādadhātu, vihiṅsādhātu, nekkhammadhātu, avyāpādadhātu, avihiṅsādhātu, sukhadhātu, dukkhadhātu, somanassadhātu, domanassadhātu, upekkhādhātu, avijjādhātu, ārambhadhātu, nikkamadhātu,¹ parakkamadhātu, hīnadhātu,² majjhimadhātu,³ paṇitadhātu,⁴ paṭhavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññānadhātu, sankhatadhātu, asankhatadhātu, anekadhātunānādhātuloko ti evam ādayo aññā pi dhātuyo dissanti.

Evay sati sabbāsaṅ vasena paricchedaṅ akatvā kasmā aṭṭhārasā ti ayam eva paricchedo kato ti ce? Sabhāvato vijjamānānaṅ sabbadhātūnaṅ tad antogadhattā. Rūpadhātu yeva hi ābhādhātu. Subhadhātu pana rūpādi-paṭibaddhā. Kasmā? Subhanimittattā. Subhanimittaṅ hi subhadhātu. Tañ ca rūpādivinimuttaṅ na vijjati. Kusavipākārammaṇā vā rūpādayo eva subhadhātūti rūpādimattam ev' esā. Ākāsānañcāyatanadhātu-ādisu cittaṅ manoviññānadhātu. Sesā dhammā dhammadhātu.

Saññāvedayitanirodhadhātu pana sabhāvato n' atthi. Dhātudvayanirodhamattam eva hi sā; kāmadhātu-dhammadhātumattaṅ vā hoti. Yath' āha: *Tattha katamā kāmadhātu? Kāmapaṭisaṅgyutto takko⁵ . . . pe . . . micchāsankappo ti.** Aṭṭhārasa pi dhātuyo vā, yathāha: *hetthato avicinirayaṅ pariyaṅtaṅ katvā uparito paranimmitavasavattideve anto karitvā yaṅ etasmiṅ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhā⁶ dhātu-āyatanā rūpā vedanā saññā sankhārā viññānaṅ, ayaṅ vuccati kāmadhātū ti.†*

Nekkhammadhātu dhammadhātu eva. *Sabbe pi kusalā dhammā nekkhammadhātū ti vā vacanato manoviññānadhātu pi hoti yeva.* Vyāpāda-vihiṅsā-avyāpāda-avihiṅsā-sukhadukha - somanassa - domanassupekkhā-avijjā-ārambha-nikkama-parakkamadhātuyo dhammadhātu yeva.

Hīnamajjhimpaṇitadhātuyo aṭṭhārasa-dhātumattam eva. Hīnā hi cakkhādayo hīnadhātu. Majjhimpaṇitā cakkhādayo majjhimā ceva paṇitā ca dhātū. Nippariyāyena pana

* *Vbh.* 363.† *Ibid.* 86; cf. *Dhs.* § 1280; *Pfs.* 83.¹ P. nikkhama°.² S.R. hīnā°.³ S.R. majjhimā°.⁴ S.R. paṇitā°.⁵ S.R. add vitakko.⁶ S.R. °dha.

akusalā dhammadhātu-manoviññāṇadhātuyo hīnadhātu.¹ Lokiyā kusalāvyaḅatā ubho pi cakkhudhātu-ādayo ca majjhimadhātu.² Lokuttarā pana dhammadhātu-manoviññāṇadhātuyo paṇītadhātu.³

Paṭhavī-tejo-vāyodhātū⁴ phoṭṭhabbadhātu yeva. Āpodhātu ākāsadhātu⁵ ca dhammadhātu yeva. Viññāṇadhātu cakkhuviññāṇādi-satta-viññāṇadhātu-sankhepo yeva. Sattarasa dhātuyo dhammadhātu-ekadeso ca sankhatadhātu. Asankhatadhātu pana⁶ dhammadhātu-ekadeso va. Anekadhātunānādhātuloko pana aṭṭhārasa-dhātuppabhedamattam evāti. Iti sabhāvato vijjamānaṇaṇ sabbadhātūnaṇ tad' antogadhattā aṭṭhāras' eva vuttā ti.

Api ca vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṇ saññāsamūhananattam pi aṭṭhāras' eva vuttā. Santi hi sattā vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīno. Tesāṇ cakkhu-sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇa⁷-manoviññāṇadhātu-bhedena tassā anekattaṇ, cakkhu-rūpādi-paccayāyattavuttitāya aniccatā ca pakāsetvā dīgharattānusayitaṇ jīvasaññāṇaṇ samūhanitukāmena Bhagavatā aṭṭhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiṅca bhīyyo, tathā veneyyajjhāsaya-vasena.⁸ Ye ca imāya nāti-sankhepavittihārāya desanāya veneyyā sattā, tad' ajjhāsaya-vasena ca aṭṭhāras' eva pakāsitā.

Sankhepa-vittihāranayena tathā tathā hi
dhammaṇ pakāsayati esa yathā yathā 'ssa
saddhammatejavihataṇ vilayaṇ khaṇena
veneyya-sattahadāyesu tamo payātīti.

Evam ettha tāvatvato vedītabbo vinicchayo.

*Sankhyato*⁹ ti cakkhudhātu tāva jātīto eko dhammo tveva sankhaṇ¹⁰ gacchati cakkhuppasādavasena. Tathā sota-ghāṇa jivhā-kāya-rūpa-sadda-gandha-rasadhātuyo sotappasādādivasena. Phoṭṭhabbadhātu pana paṭhavī-tejo-vāyo-vasena tayo dhammā ti sankhaṇ¹⁰ gacchati. Cakkhuviññāṇadhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammā ti sankhaṇ¹⁰ gacchati.

¹ P.R. hīnā°.

² S.R. majjhimā°.

³ R. paṇītā°.

⁴ S. °dhātuyo.

⁵ S. (adds ādayo).

⁶ S.R. om.

⁷ S. om. viññāṇa; S.R. add manodhātu.

⁸ S.R.H. add ca.

⁹ P.R. sankhāto.

¹⁰ B. sankhyaṇ always.

Tathā sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇadhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjana-kusalākusalavipāka-sampañcchāṇavasena tayo dhammā ti sankhaṇ¹ gacchati. Dhammadhātu tiṇṇaṇ arūpakkhandhāṇaṇ soḷasannaṇ sukhumarūpāṇaṇ asaṇkhatāya ca dhātuyā vasena vīsati dhammā ti sankhaṇ gacchati. Manoviññāṇadhātu² sesakusalākusalāvyākataviññāṇa-vasena chasattati-dhammā ti sankhaṇ gacchatīti, evam ettha sankhyato veditabbo vinicchayo.

Paccayā ti cakkhudhātu-ādīnaṇ cakkhuviññāṇadhātu-ādisu paccayato³ veditabbo vinicchayo. So pan' etesaṇ paccaya-bhāvo niddesavāre āvibhavissati.

Datṭhabbā ti datṭhabbato p' ettha vinicchayo veditabbo ti attho. Sabbā eva hi sankhatā dhātuyo pubbantāparantavivittato dhuva-subha-sukattabhāva-suññato paccayāyattavuttito ca datṭhabbā. Visesto pan' ettha bheritalaṇ viya cakkhudhātu datṭhabbā; daṇḍo viya rūpadhātu; saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṇ viya cakkhudhātu; mukhaṇ viya rūpadhātu; mukhanimittaṇ viya cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchu-tilāni viya cakkhudhātu; yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu; uchurchasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇi viya cakkhudhātu; attarāraṇi viya rūpadhātu; aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esa nayo sotadhātu-ādisu.

Manodhātu pana³ yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātu-ādīnaṇ⁴ purecarānucarā viya datṭhabbā. Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallam iva sūlam iva ca datṭhabbo. Saññā-sankhārakkhandhā vedanā-sallasūlayogā āturā⁵ viya. Puthujjanānaṇ vā saññā āsādukkhajanānato rittamuṭṭhi viya. Ayathābhuccanimittaggāhakato vanamigo viya. Sankhārā paṭisandhiyaṇ pakkhipanato angārakāsuyaṇ khipanapuriso viya. Jātidukkhānubandhato rājapurisānubandha-corā⁶ viya. Sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto visarukkhabijāni viya. Rūpaṇ nānāvidh' upaddavanimittato khuracakkaṇ viya datṭhabbaṇ. Asankhatā pana dhātu amatato santato khemato ca datṭhabbā. Kasmā? Sabbānattha-paṭipakkhabhūtattā. Manoviññāṇadhātu gahitāram-

¹ B. sankhyaṇ *always*. ² S.R. *add* pana. ³ H. paccayābhāvato.

⁴ S.R. °viññāṇādīnaṇ. ⁵ P. °yogāturā. ⁶ °baddha° (?).

maṇaṇ muñcitvā pi aññaṇ gahetvā va pavattanato vanamak-kaṭo¹ viya duddamanato² assakhaḷunko viya yatthakāmani-pātito vehāsaṇ khittadaṇḍo viya lobhadosādi-nānappakā-rakilesa-yogato ranaṇaṭo viya daṭṭhabbā ti.

Niddesavāre cakkhuñ ca paṭicca rūpe cāti³ idañ ca dvayaṇ paṭicca aññañ ca kiriyamanodhātuñ c' eva sampayutta-khandhattayañ cāti attho. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhu nissayapaccayo hoti; rūpaṇ ārammaṇapaccayo; kiriyamanodhātu vigatapaccayo; tayo arūpakkhandhā saha-jātapaccayo. Tasmā esā cakkhuviññāṇadhātu ime cattāro paṭicca uppajjati nāma.

Sotañ ca paṭiccāti ādisu pi es' eva nayo.

Niruddhasamanantarā ti niruddhāya samanantarā.

Tajjā manodhātū ti tasmaṇ ārammaṇe jātā kusalākusalavi-pākato duvidhā manodhātu, sampaticchanakiccā.

Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro ti etesu cakkhuviññāṇādisu sabbadhammesu uppajjamānesu paṭhamasamannāhāro. Cakkhuviññāṇadhātu-ādīnaṇ vā ārammaṇasankhātesu sabbadhammesu paṭhamasamannāhāro ti ayam ettha attho veditabbo.⁴ Etena pañcadvārāvajjanakiccā kiriyamanodhātu gahitā ti veditabbā.

Manodhātuyā pi uppajjitvā niruddhasamanantarā ti ettha pi-kāro sampiṇḍanattho, tasmā manodhātuyā pi manoviññāṇadhātuyā pīti ayam ettha attho veditabbo. Tena yā ca vipākamanodhātuyā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati santiraṇakiccā vipākamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati votthapanakiccā⁵ kiriya-manoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati javanakiccā manoviññāṇadhātu, sā sabbā pi kathitā hotīti veditabbā.

Manañ ca paṭiccā ti bhavāṅgamaṇaṇ.

Dhamme cāti catubhūmikadhammārammaṇaṇ.⁶

Uppajjati manoviññāṇan ti saha-vajjanakaṇ javanaṇ nibbattati. Imasmiṇ pana ṭhāne hatthe gahitapañhaṇ nāma gaṇhiṇsu. Mahā-Dhammarakkhitatthero kira nāma Dīghabhāṇakābhayattheraṇ hatthe gahetvā āha paṭiccāti nāma

¹ S.R. maṇāvana°.

² P. °damato.

³ Vbh. 87.

⁴ S.R. om.

⁵ B.H. votṭhabbana° always.

⁶ S.R. °bhūma°.

āgataṭṭhāne āvajjanaṅ visuṅ na kātabbaṅ, bhavanganissita-kam eva kātabban ti. Tasmā idha mano ti sahāvajjanakaṅ bhavangaṅ. Manoviññānaṅ ti javanamanoviññānaṅ.

Imasmīṅ pana Abhidhammabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā; dve catubhūmikā lokiya-lokuttara-missakā kathitā ti.

Abhidhammabhājanīyaṅ.

[Pañhapucchaka]

Pañhapucchake¹ aṭṭhārasannaṅ² dhātūnaṅ heṭṭhā vuttanāyānusāren' eva kusalādibhāvo veditabbo.

Ārammaṇattikesu pana *cha dhātuyo parittārammaṇā* ti³ idaṅ pana pañcannaṅ cakkhuviññānādīnaṅ manodhātuyā ca ekantena pañcasu rūpārammaṇādisu pavattiṅ sandhāya vuttaṅ.

Dve dhātuyo ti vuttānaṅ pana dhammadhātu-manoviññānaḍhātūnaṅ manāyatana-dhammāyatanesu vuttanāyena' eva parittārammaṇādītā veditabbā.

Iti imasmim pi Pañhapucchake soḷasa dhātuyo kāmāvacarā; dve catubhūmikā⁴ lokiya-lokuttara-missakā kathitā.

Evam ayaṅ Dhātuvibhango pi teparivaṭṭaṅ nīharitvā va bhājetvā desito⁵ ti.

Dhātuvibhanganiddeso.

¹ B. Pañhā° *always*.

² S.R. *add* pi.

³ *Vbh.* 90

⁴ S. °bhūmakā.

⁵ S.R. *dassito*.

[SACCAVIBHANGA

Suttantabhāṅganiya]

Idāni tad anantare Saccavibhange cattārī ti¹ gaṇanaparicchedo.

Ariyasaccānī ti paricchinnadhammanidassanaṇ.

Dukkhaṇ ariyasaccan ti ādimhi pana uddesavāre,

Vibhāgato nibbacana-lakkhanādippabhedato, atth' atthuddhārato c' eva, anūnādhikato tathā, kamato ariyasaccesu, yaṇ ṇānaṇ tassa² kiccato, antogadhānaṇ pabhedā, upamāto catukkato, suññatekavidhādīhi, sabhāga-visabhāgato, vinicchayo veditabbo, viññunā sāsanaakkame.

Tattha *vibhāgato* ti dukkhādīnaṇ hi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisametehi abhisametaḅbā. Yath' āha: *Dukkhaṇa pīlanattho, sankhatattho, santāpattho, vipariṇāmattho*; ime cattāro dukkhassa dukkhatthā tathā avitathā anaññathā. *Samudayassa āyūhanattho, nidānattho, saṇyogattho, palibodhattho . . . pe . . . nirodhassa nissaranattho, vivekattho, asankhatattho, amatattho . . . pe . . . maggassa niyyānattho, hetvattho,³ dassanattho, adhipateyyattho*; ime cattāro maggassa maggatthā tathā avitathā anaññathā* ti. Tathā *dukkhaṇa pīlanattho, sankhatattho, santāpattho, vipariṇāmattho abhisamayattho*† ti evam ādi. Iti evaṇ vibhattānaṇ catunnaṇ catunnaṇ atthānaṇ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṇ tāv' ettha vibhāgato vinicchayo veditabbo.⁴

* *Pts.* II, p. 104.

† *Ibid.* p. 107.

¹ *Vbh.* 99.

² *Vm.* jāti-ādīnaṇ nicchayā ṇāṇa.

³ *P.S.R.* hetattho; *H. Vm.* hetuttho.

⁴ *S.R. Vm. om.*

Nibbacanalakkhanādippabhedato ti ettha pana nibbacanato tāva idha du iti ayaṅ saddo kucchite dissati. Kucchitaṅ hi puttaṅ duputto ti vadanti. Khaṅ-saddo pana tucche. Tucchaṅ hi ākāsaṅ khan ti vuccati. Idañ ca paṭhāmasaccaṅ kucchitaṅ aneupaḍḍavādhiṭṭhānato; tucchaṅ bālaṅaparikkappa - dhuva - subha - sukhattabhāva - virahitato; tasmā kucchitattā tucchattā ca *dukkhan* ti vuccati. Saṅ iti ca¹ ayaṅ saddo samāgamo, sametan ti ādisu saṅyogaṅ dīpeti. U iti ayaṅ saddo uppannaṅ, uditan ti ādisu uppattiṅ. Aya-saddo pana² kāraṅ dīpeti. Idañ cāpi dutiyasaccaṅ avasesa-paccaya-samāyoge sati dukkhassuppattikāraṅ. Iti dukkhassa saṅyoge uppattikāraṅattā *dukkhasamudayan* ti vuccati. Tatiyasaccaṅ pana yasmā ni-saddo abhāvaṅ, rodha-saddo ca cāraṅ dīpeti, tasmā abhāvo ettha saṅsāracāraṅsankhātassa dukkharodhassa sabbagati-suññattā, samadhigate vā tasmiṅ saṅsāracāraṅsankhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattā ti pi *dukkhanirodhan* ti vuccati. Dukkhasa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodhan ti.³ Catutthasaccaṅ pana yasmā etaṅ⁴ dukkhanirodhaṅ gacchati, ārammaṇavasena tad abhimukhabhūtatā⁵; paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā⁶; tasmā *dukkhanirodhaḡāminī paṭipadā* ti vuccati.

Yasmā pan' etāni Buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā *ariyasaccāni* ti vuccanti. Yath' āha: *Cattāri imāni bhikkhave ariyasaccāni. Katamāni . . . pe . . . Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni? Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccāni ti vuccanti* ti.* Api ca ariyassa saccāni ti pi ariyasaccāni. Yath' āha, *sadevake bhikkhave loke . . . pe . . . manussāya Tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccāni ti vuccanti* ti.† Atha vā etesaṅ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhito pi ariyasaccāni. Yath' āha *Imesaṅ kho bhikkhave catunnaṅ ariyasaccānaṅ yathābhūtaṅ abhisambuddhattā Tathāgato arahaṅ sammāsambuddho ariyo ti vuccati* ti.* Api ca kho pana ari-

* S. v, 433, but not the last sentence.

† Ibid. 435.

¹ S.R.H. om.

² Vm. om.

³ S.R. add vuccati.

⁴ S.R. evaṅ.

⁵ P.S.R. °mukhī°.

⁶ S. °nirodhup°.

yāni saccānī ti pi ariyasaccāni. Ariyānī ti tathānī¹ avitathānī avisaṅvādakānī ti attho. Yath' āha *Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccānī ti vuccantī* ti* evam ettha nibbānato vinicchayo veditabbo.

Kathaṅ lakkhaṇādippabhedato? Ettha hi bādhanalakhaṇaṅ dukkhasaccaṅ, santāpana-rasaṅ, pavatti-paccupaṭṭhānaṅ. Pabhavalakkhaṇaṅ samudayasaccaṅ, anupacchedakaraṇa-rasaṅ, palibodhapaccupaṭṭhānaṅ. Santi-lakkhaṇaṅ nirodhasaccaṅ, accutirasaṅ, animittapaccupaṭṭhānaṅ. Niyānalakkhaṇaṅ maggasaccaṅ, kilesappahānakaṇaraṇasaṅ, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṅ. Api ca pavatti-pavattaka²-nivattinivattaka²-lakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā sankhata-taṇhāsaṅkhata-dassana-lakkhaṇāni cāti evam ettha lakkhaṇādippabhedato vinicchayo veditabbo.

Atthathuddhārato c' evā ti ettha pana atthato tāva ko saccaṭṭho ti ce? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānaṅ māyā va viparīto, marīcī va visaṅvādako, titthiyānaṅ attā va anupalabbhasabhāvo ca na hoti; atha kho bādhana-pabhava-santi-niyānappakārena³ tacchāvīparitabhūtabhāvena ariyāñāssa gocaro hoti yeva; esa aggilakkhaṇaṅ viya lokapakatī viya ca tacchāvīparitabhūtabhāvo saccaṭṭho ti veditabbo. Yath' āha: *idaṅ dukkhaṅ ti bhikkhave tatham etaṅ avitatham etaṅ anaññatham etaṅ* ti* vitthāro. Api ca:

Nābādhaṅ yato dukkhaṅ, dukkhā aññaṅ na bādhaṅ, bādhakattaniyāmena, tato saccam idaṅ mataṅ. taṅ vinā nāññato dukkhaṅ, na hoti na ca taṅ tato, dukkhahetu-niyāmena iti saccaṅ visattikā. nāññā nibbānato santi, santaṅ na ca na taṅ yato, santabhāvaniyāmena, tato saccam idaṅ mataṅ. maggā aññaṅ na niyyānaṅ, aniyyāno⁴ na cāpi so, tacchāniyyānabhāvattā,⁴ iti so saccasammato. iti tacchāvīpallāsa-bhūtabhāvaṅ catūsu⁵ pi, dukkhādisv' avisesena saccaṭṭhaṅ āhu paṇḍitā ti.

* S. v, 431.

¹ S.R. om.

² Vm. °tana.

³ P.S.R. °niyyānap°.

⁴ Vm. °niyā°.

⁵ S.R. Vm. catus-v' api.

Evaṇ atthato vinicchayo veditabbo.

Kathaṇ atthuddhārato? Idhāyaṇ saccasaddo anekesu atthesu dissati; seyyathidaṇ? Saccaṇ bhāne na kuṇṇheyyā ti ādisu vācāsacce. Sacce thitā samaṇabrāhmaṇā ti¹ ādisu viratisacce. Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalā vadānā ti ādisu diṭṭhisacce. Ekaṇ² hi saccaṇ na dutiyam atthi³ ti ādisu paramatthasacce, nibbāne c' eva maggē ca. Catunnaṇ saccānaṇ kati kusalā⁴ ti ādisu ariyasacce. Svāyam idhā pi ariyasacce vattatīti evam ettha atthuddhārato pi vinicchayo veditabbo.

Anūnādhikato ti kasmā pana cattār' eva ariyasaccāni vuttāni anūnāni anadhikāni ti ce? Aññassāsambhavato, aññatarassa ca anapaneyyabhāvato.⁵ Na hi etehi aññaṇ adhikaṇ vā, etesaṇ vā ekam pi apanetabbaṇ sambhoti. Yath' āha: Idha bhikkhave āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā n' etaṇ⁶ dukkhaṇ ariyasaccaṇ, aññaṇ dukkhaṇ ariyasaccaṇ, yaṇ samaṇena Gotamena desitaṇ⁷; aham etaṇ⁸ dukkhaṇ ariyasaccaṇ thapetvā aññaṇ dukkhaṇ ariyasaccaṇ paññāpessāmī ti n' etaṇ thānaṇ vijjatī ti* ādi. Yathā c' āha: Yo hi koci bhikkhave samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṇ vadeyya n' etaṇ⁶ dukkhaṇ paṭhamāṇ ariyasaccaṇ yaṇ samaṇena Gotamena desitaṇ, aham etaṇ dukkhaṇ paṭhamāṇ ariyasaccaṇ paccakkhāya aññaṇ dukkhaṇ paṭhamāṇ ariyasaccaṇ paññāpessāmī ti n' etaṇ thānaṇ vijjatī ti* ādi.

Api ca pavattim ācikkhanto Bhagavā sahetukaṇ ācikkhi, nivattiṇ ca sa-upāyaṇ. Iti pavatti-nivatti-tad' ubhayahetūnaṇ etaparamato⁹ cattār' eva vuttāni. Tathā pariññeyya-pahātabba - sacchikātabba - bhāvetabbānaṇ; tanhāvatthu-tanhā-tanhānirodha-tanhānirodhupāyānaṇ; ālayālayarāmatā-ālaya-samugghāta-ālayasamugghātupāyānaṇ ca vasenāpi cattār' eva vuttāni ti evam ettha anūnādhikato vinicchayo veditabbo.

Kamato ti ayam pi desanākkamo va. Ettha ca oḷārikattā sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyan ti dukkhasaccaṇ

* S. v, 428 (bhikkhu for bhikkhave).

¹ S.R. Vm. cāti.

² P. Ekam.

³ Vm. om. atthi.

⁴ S.R. add Kati akusalā?

⁵ Vm. apaneyyābhāvato.

⁶ S.R. n' eđaṇ.

⁷ Vm. om.

⁸ S.R. idaṇ.

⁹ B.H. etappa^o.

paṭhamañ vuttaṅ. Tass' eva hetudassanattaṅ tad ananta-
raṅ samudayasaccaṅ. Hetunirodhā phalanirodho ti nāpa-
natthaṅ tato nirodhasaccaṅ. Tad adhigamupāyadassanattaṅ
ante maggasaccaṅ. Bhavasukhassādagadhitanāṅ¹ vā sattā-
naṅ saṅvegajananattaṅ paṭhamañ dukkham āha. Taṅ
n' eva akataṅ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito pana
hoti nāpanattaṅ tad anantaraṅ samudayaṅ. Tato² sahetu-
kena dukkhena abhibhūtattā saṅviggamānasānaṅ³ dukkhanis-
sarāna-gavesīnaṅ nissaraṇadassanena assāsajananattaṅ⁴ niro-
dhaṅ. Tato nirodhādhigamattaṅ nirodhasampāpakaṅ mag-
gaṅ ti evam ettha kamato⁵ vinicchayo veditabbo.

*Ariyasaccesu yaṅ nānaṅ tassa kiccato ti saccañānakiccato*⁶
*pi*⁷ vinicchayo veditabbo ti attho. Duvidhaṅ hi saccañānaṅ
anubodhañānaṅ ca⁸ paṭivedhañānaṅ ca. Tattha anubodha-
ñānaṅ lokiyaṅ, anussavādi-vasena nirodhe magge ca pavatta-
ti. Paṭivedhañānaṅ lokuttaraṅ, nirodham ārammaṅ ka-
tvā kiccato cattāri pi saccāni paṭivijjhati. Yath' āha: *yo*
bhikkhave dukkhaṅ passati, dukkhasamudayam pi so passati,
dukkhanirodham pi passati, dukkhanirodhaḡāminī-paṭipadam
pi passati ti* sabbaṅ vattabbaṅ.⁹ Yaṅ paṅ' etaṅ lokiyaṅ,
tattha dukkhañānaṅ pariyuṭṭhānābhībhavavasena¹⁰ pavat-
tamānaṅ sakkāyaditṭhiṅ nivatteti; samudayañānaṅ ucche-
daditṭhiṅ; nirodhañānaṅ sassataditṭhiṅ; maggañānaṅ akiri-
yaditṭhiṅ. Dukkhañānaṅ vā dhuva-subha-sukhattabhāva-
rahitesu khandesu dhuva-subha-sukhattabhāvasaññā-sankhā-
taṅ¹¹ phale vippaṭipattiṅ; samudayañānaṅ issara-padhāna-¹²
kāla-sabhāvādīhi¹³ loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhīmāna-
pavattaṅ hetumhi vippaṭipattiṅ; nirodhañānaṅ arūpaloka¹⁴
lokathūpikādisu¹⁵ apavaggagāhabhūtaṅ¹⁶ nirodhe vippaṭipat-
tiṅ; maggañānaṅ kāmasukhallika-attakilamathānuyogappa-

* S. v, 437.

¹ P.S.R. °gathi°; H. °gedhikānaṅ.

³ S.R. *add* sattānaṅ.

⁴ S.R. assāda°.

⁶ S.R.H. °ñānaṅsa°.

⁷ P. *om*.

⁹ P.S.R. vitthāretabbaṅ.

¹¹ Vm. *om*. saññā.

¹² B.H. °paṭṭhāna.

¹⁴ P. °loke.

¹⁵ B. °thūvikā°.

² R. tathā.

⁵ S.R.H. *add* pi.

⁸ Vm. *om*. ca.

¹⁰ S.R. °bhavana°.

¹³ S. kāla-bhāvādīhi.

¹⁶ P. gāhahetubhūtaṅ.

bhede avisuddhimagge visuddhimaggagāhasena pavattaṇ
upāye vippatipattiṇ nivatteti. Ten' etaṇ vuccati:

Loke lokappabhave lokatthagame sive ca tad' upāye,
sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccānī ti.

Evam ettha nānakiccato pi¹ vinicchayo veditabbo.

Antogadhānaṇ pabhedā ti dukkhasaccasmiṇ hi² ṭhapetvā
taṇhañ c' eva anāsavadhamme ca sesā sabbadhammā auto-
gadhā.³ Samudayasacce chattiṇsa taṇhāvicaritāni. Niro-
dhasaccaṇ asammissaṇ. Maggasacce sammādiṭṭhi-mukhena
vīmaṇsiddhipāda-paññindriya-paññābala-dhammavicayasam-
bojjhangāni; sammāsankappāpadesena tayo nekkham-
mavitakkādayo; sammāvācāpadesena cattāri vacīsucaritāni;
sammākammantāpadesena tīni kāyasucaritāni, sammā-ājīva-
mukhena⁴ appicchataṇ santuṭṭhitā ca; sabbesaṇ yeva vā etesaṇ
sammāvācā-kammantājivānaṇ ariyakantasīlattā sīlassa⁵ ca
saddhā-hatthena paṭiggahetabbattā tesā atthitāya ca⁶ atthi-
bhāvato saddhindriya-saddhābala-chandiddhipādā; sammā-
vāyāmāpadesena catubbidhasammappadhāna - viriyindriya-
viriyabala-viriyasambojjhangāni⁷; sammāsati-apadesena ca-
tubbidhasatipaṭṭhāna - satindriya - satibala - satisambojjhan-
gāni⁸; sammāsamādhi-apadesena savitakkasavicārādayo tayo
tayo⁹ samādhi cittasamādhi-samādhindriya-samādhibala-pīti-
passaddhi-samādhi-upekkhāsambojjhangāni antogadhānīti¹⁰
evam ettha antogadhānaṇ¹⁰ pabhedā pi vinicchayo vedi-
tabbo.

Upamāto ti bhāro viya hi dukkhasaccaṇ daṭṭhabbaṇ.
Bhārādānaṇ iva samudayasaccaṇ. Bhāranikkhepanam iva
nirodhasaccaṇ. Bhāranikkhepanupāyo viya maggasaccaṇ.
Rogo viya ca dukkhasaccaṇ. Roganidānaṇ iva samudaya-
saccaṇ. Rogūpasamo¹¹ viya nirodhasaccaṇ. Bhesajjam iva
maggasaccaṇ. Dubbhikkham iva vā dukkhasaccaṇ. Dub-
butṭhi viya samudayasaccaṇ. Subhikkham iva nirodhasac-

¹ S.R. om. ² P. °saccamhi.

³ S.R. °gatā; Vm. °gadhā va.

⁴ S.R. Vm. sammājīva°.

⁵ Vm. ariyakantasīlassa.

⁶ S.R. Vm. H. om.

⁷ B.H. vīriya° *always*.

⁸ H. °dhassatipaṭṭhānassatindriyassatibalassatisam°.

⁹ R. Vm. om.

¹⁰ S.R. °gatā°.

¹¹ H. Vm. Rogavupa°.

caṅ. Suvuṭṭhi viya maggasaccaṅ. Api ca¹ verī-veramūla-verasamugghāta - verasamugghātūpāyehi²; visarukkha - ruk-khamūla-mūlupaccheda-tadupacchedupāyehi³; bhaya-bhaya-mūla-nibbhaya-tad' adhigamupāyehi; orimatīra-mahogha-pārimatīra - taṅsampāpakavāyāmehi ca yojetvā p' etāni upamāto veditabbānīti evam ettha upamāto vinicchayo veditabbo.

Catukkato ti atthi c' ettha dukkhaṅ na ariyasaccaṅ; atthi ariyasaccaṅ na dukkhaṅ; atthi dukkhañ c' eva ariyasaccaṅ ca; atthi n' eva dukkhaṅ na ariyasaccaṅ. Esa nayo samudayādisu. Tattha maggasampayuttā dhammā sāmāññaphalāni ca *yad aniccaṅ taṅ dukkhan* ti vacanato sankhāra-dukkhatāya dukkhaṅ, na ariyasaccaṅ. Nirodho ariyasaccaṅ, na dukkhaṅ. Itaraṅ pana ariyasaccādvayaṅ siyā dukkhaṅ aniccato, na pana yassa pariññāya Bhagavati brahmacariyaṅ vussati, tathatthena.⁴ Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṅ⁵ dukkhañ c' eva ariyasaccaṅ ca, aññatra taṅhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmāññaphalāni ca yassa pariññatthaṅ Bhagavati brahmacariyaṅ vussati tathatthena⁶ n' eva dukkhaṅ na ariyasaccaṅ. Evaṅsamudayādisu pi yathāyogaṅ yojetvā catukkato p' ettha vinicchayo veditabbo.

Suññatekavidhādīhī ti ettha suññato tāva paramatthena hi sabbān' eva saccāni vedaka-kāraka-nibbuta-gamakābhāvato suññānīti veditabbāmi. Ten' etaṅ vuccati:

Dukkham eva hi na koci dukkhito.
kārako⁷ na kiriya⁸ va⁹ vijjati.
atthi nibbuti, na nibbuto pumā.
maggam atthi, gamako na vijjatīti.

Atha vā:

Dhuva-subha-sukhatta-suññaṅ
purimadvayam; attasuññaṃ amatapadaṅ;
dhuva-sukha-atta-virahito⁹
maggo iti suññatā tesu.

¹ H. *adds* loke.

² S.R. *om. from* verī-.

³ H. °chedanupā°.

⁴ S.R. tathatthena; Vm. tathaṭṭhena.

⁵ S.R. upādinna°.

⁶ P.S.R. tathatthena; Vm. tathaṭṭhena.

⁷ S.R. *add* ca.

⁸ P. Vm. ca.

⁹ P °attarahito.

Nirodhasuññāni vā tīni. Nirodho ca sesattaya-suñño, phalasuññā vā. Ettha hetu-samudaye dukkhassābhāvato¹, magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakati-vādīnaṃ pakati viya. Hetu-suññaṃ ca phalaṃ dukkha-samudayaṇaṃ nirodha-maggānaṃ ca asamavāyā. Na hetusamavetaṃ hetu-phalaṃ hetu-phalassamavāyādīnaṃ² dvi-aṇṇakādīni viya. Ten' etaṃ vuccati:

Tayam idha nirodhasuññaṃ; tayena tenāpi nibbuti suññā.

suñño phalena hetu; phalam pi taṃ hetunā suññaṃ ti.

Evaṃ tāva suññato vinicchayo veditabbo.

Ekavidhādīhī ti sabbam eva c' ettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato; duvidhaṃ nāma-rūpato; tividhaṃ kāma-rūpārūpūpapattibhavabhedato; catubbidhaṃ catu-āhārabhedato, pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayo pi ekavidho pavattakabhāvato; duvidho diṭṭhi-sampayuttāsampayuttato; tividho kāma-bhava-vibhava-taṇhā-bhedato; catubbidho caturmaggaheyyato; pañcavidho rūpābhinandanādibhedato; chabbidho chaṭṭhābhāva-bhedato. Nirodho pi ekavidho asankhatadhātubhāvato. Pariyāyena pana duvidho saupādisesa-anupādisesato³; tividho bhavattaya-vūpasamato; catubbidho caturmaggādhigamanīyato⁴; pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato; chabbidho chaṭṭhābhāvakkhayabhedato. Maggo pi ekavidho bhāvetabbato; duvidho samatha-vipassanā-bhedato, dassana-bhāvanā-bhedato vā; tividho khandhattayabhedato.

Ayaṃ hi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi sangahito. Yath' āha: *Na kho āvuso Visākha ariyena atthangikena maggena tayo khandhā sangahitā; tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo atthangiko maggo sangahito. Yā c' āvuso Visākha sammā-vācā, yo ca sammā-kammanto, yo ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe sangahitā. Yo ca sammā-vāyāmo, yā ca sammā-sati, yo ca sammā-samādhi, ime dhammā samādhikkhandhe sangahitā. Yā ca sammā-diṭṭhi, yo ca sammā-sankappo, ime dhammā*

¹ P. °sa abhā°.

³ Vm. °sesabhedato.

² Vm. °samayādīnaṃ.

⁴ H. °gādīgama°.

*paññākkhandhe sangahitā** ti. Ettha hi sammā-vācādayo tayo silam eva, tasmā te sajjātito¹ silakkhandhena sangahitā. Kiñcāpi hi pāliyaṃ silakkhandhe ti bhummena niddeso kato, attho pana karanavasene² eva veditabbo. Sammā-vāyāmādisu pana² tisu² samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ na sakkoti, viriye³ pana paggahakiccaṃ sādhe⁴ satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhe⁴tiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā: yathā hi nakkhattaṃ kilissamā ti uyyānaṃ pavitṭhesu tisu saḥāyesu eko supupphitaṃ campakarukkaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvā pi gahetuṃ na sakkuneyya; ath' assa dutiyo oṇamitvā piṭṭhiṃ dadeyya, so tassa, piṭṭhiyaṃ ṭhatvā pi kampamāno gahetuṃ na sakkuneyya, ath' assa itaro aṅsakūṭaṃ upanāmeyya; so ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṅsakūṭaṃ olubbha yathā-ruci⁵ pupphāni ocinivā pilandhitvā nakkhattaṃ kilēyya; evaṃ sampadam idaṃ datṭhabbaṃ. Ekato uyyānaṃ pavitṭhā tayo saḥāyā viya hi ekato jātā sammāvāyāmādayo tayo dhammā. Supupphitacampakarukko⁶ viya ārammaṇaṃ. Hatthaṃ ukkhipitvā pi gahetuṃ asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekkaggabhāvena appetuṃ asakkonto samādhi. Piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo. Aṅsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṅsakūṭaṃ olubbha itaro yathā-ruci pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evam eva⁷ viriye⁸ paggahakiccaṃ sādhe⁴tiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhe⁴tiyā laddhupakāro⁹ samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ; tasmā samādhi yev' ettha sajjātito samādhikkhandhena sangahito; vāyāmasatiyo pana kiriyato sangahitā honti.

Sammādiṭṭhi-sammāsankappesu pi paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkaṃ anattā ti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā

* M. p. 293.

¹ P.S.R. sajjātito.

² S.R. om.

³ P. viriyena.

⁴ B.P. °tena.

⁵ S.R. Vm. °ruciṃ.

⁶ S.R. Vm. °campako.

⁷ S.R. evaṃ.

⁸ P.S.R. viri° always.

⁹ H. adds hutvā.

sabbabhāgesu oloketukāmo samāno na cakkhu talen' eva parivattetuṃ sakkoti, angulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito c' ito ca oloketuṃ sakkoti, evam eva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropana-lakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya ādāya¹ dinnam eva nicchetuṃ sakkoti; tasmā idhā pi² sammādiṭṭhi yeva sajjātito paññākkhandhena sangahitā, sammā-sankappo pana kiriyato sangahito³ hoti.

Iti imehi tīhi khandhehi maggo sangahaṃ gacchati; tena vuttaṃ tividho khandhattaya-bhedato ti.

Catubbidho sotāpatti-maggādivasena.⁴

Api ca sabbān' eva saccāni ekavidhāni avitathattā, abhiññeyyattā vā. Duvidhāni lokiya-lokuttarato; sankhatā-sankhatato ca.⁵ Tividhāni dassanabhāvanāhi pahātābato, appahātābato, neva pahātābba-nāpahātābato⁶ ca. Catubbidhāni pariññeyyādi-bhedato ti evam ettha ekavidhādihi vinicchayo veditabbo.

Sabhāgavisabhāgato ti sabbān' eva ca³ saccāni aññamaññān⁷ sabhāgāni, avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato ca. Yath' āha: Taṃ kiṃ maññasi Ānanda? Katamaṃ nu kho dukkaratarāṃ vā durabhisambhavatarāṃ vā, yo vā dūrato va sukkhūmena tālacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya ponkhānūponkhaṃ avirādhitāṃ, yo vā satadhā⁸ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyā ti? Etad eva bhante dukkarataraṃ c' eva durabhisambhavatarāṃ ca, yo satadhā⁸ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyāti. Tato kho te Ānanda duppativijjhataraṃ paṭivijjhanti, ye idaṃ dukkhaṃ ti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti . . . pe . . . ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti ti. Visabhāgāni salakkhaṇavavattānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhattena⁹ gambhīrattā lokiyattā sāsavattā ca; visabhāgāni*

* S. v, 454.

¹ S. om.; Vm. H. ādāyādāya. ² S.R. idha; om. pi. ³ S.R. om.

⁴ R. sotāpattādimaggavasena; S.H. sotāpannādimaggavasena.

⁵ Vm. vā.

⁶ Vm. om.

⁷ S.R. Vm. °mañña.

⁸ S.R. sattadhā.

⁹ B.P.S.R. °hatthena.

phalahetu-bhedato, pariññeyya-pahātabbato ca. Pacchimāni pi dve sabhāgāni gambhīrattena¹ duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca. Visabhāgāni visaya-visayibhedato sacchikātabba-bhāvetabbato ca. Paṭhama-tatīyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato, visabhāgāni sankhatāsankhatato. Dutiya-catutthāni cāpi sabhāgāni hetu-apadesato; visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhama-catutthāni cāpi sabhāgāni sankhatato; visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiya-tatīyāni cāpi sabhāgāni neva-sekkha-nāsekkhabhāvato;² visabhāgāni sarammaṇānārammaṇato.

Iti evaṇ pakārehi, nayehi ca vicakkaṇo
vijāññā ariyasaccānaṇ, sabhāgavisabhāgatan ti.

Idāni sankhepatō uddiṭṭhāni dukkhādīni vibhajitvā dasetuṇ ayaṇ *Tattha katamaṇ dukkhaṇ ariyasaccaṇ?* *Jāti pi dukkhā* ti³ niddesavāro āradhho. Tattha jāti veditabbā; jatiyā dukkhaṭṭho veditabbo. Jarāmaranaṇ, soko, paridevo, dukkhaṇ domanassaṇ, upāyāso, appiya-sampayogo, piyavippayogo veditabbo. Piyavippayogassa dukkhaṭṭho veditabbo. Icchā veditabbā; icchāya dukkhaṭṭho veditabbo. Khandhā veditabbā; khandhānaṇ dukkhaṭṭho veditabbo.

Tattha dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya ayaṇ mātikā: idaṇ hi dukkhaṇ nāma aneakaṇ nānappakāraṇ. Seyyathidaṇ? Dukkhadukkhaṇ, vipariṇāmadukkhaṇ, sankhāradukkhaṇ, paṭicchannadukkhaṇ, appaṭicchannadukkhaṇ, pariyaḍadukkhaṇ, nipariyaḍadukkhan ti.

Tattha kāyikacetāsikā⁴ dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṇ nāma.⁵ Sukhavedanā⁶ vipariṇāmena dukkhuppatti-hetuto vipariṇāmadukkhaṇ nāma.⁷ Upekkhā-vedanā c' eva avasesā ca tebhūmakā sankhārā udayabbaya-pīlittā sankhāradukkhaṇ nāma.⁷ Tathā pīlanaṇ pana maggaphalānam pi atthi, tasmā ete dhammā dukkhasaccapariyāpannatthena⁸ sankhāradukkhaṇ nāmāti veditabbā. Kaṇṇasūla-dantasūla-rāgajaparilāha-dosajaparilāhādi kāyika-cetasiko ābādho pucchitvā

¹ S.R. °raṭṭhena.

² B.P. nevasekkhā°.

³ *Vbh.* 99.

⁴ B.P.H. °sika.

⁵ Vm. ti vuccati.

⁶ Vm. sukhā°.

⁷ Vm. om.

⁸ P.H. °pannattena; S.R. °pannatṭhena

jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato paṭicchanna-
dukkhaṇ nāma; apākaṭadukkhan ti pi vuccati. Dvattiṇ-
sa-kammakāraṇādi-samuṭṭhāno ābādho apucchitvā¹ jānitab-
bato upakkamassa ca pākaṭabhāvato apaṭicchannaduk-
khaṇ² nāma; pākaṭadukkhan ti pi vuccati. Thapetvā
dukkhadukkhaṇ sesaṇ dukkhasaccavibhange āgataṇ jāti-ādi
sabbam pi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāya-
dukkhaṇ nāma. Dukkhadukkhaṇ nippariyāyadukkhaṇ
nāma.

Tattha pariyāyadukkhaṇ, nippariyāyadukkhan ti imas-
miṇ padadvaye thātvā dukkhaṇ ariyasaccaṇ kathetabbaṇ.
Ariyasaccaṇ ca nām' etaṇ³ pāliyaṇ sankhepato pi āgacchati
vitthārato pi. Sankhepato āgataṭṭhāne sankhepena pi vit-
thārena pi kathetuṇ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne pana
vitthāren' eva kathetuṇ vaṭṭati, na sankhepena. Taṇ idaṇ
imasmiṇ ṭhāne vitthārena⁴ āgatan ti vitthāren' eya kathetab-
baṇ. Tasmā yaṇ taṇ niddesavāre⁵ *Tattha katamaṇ dukkhaṇ*
ariyasaccaṇ? *Jāti pi dukkhā* ti ādini padāni⁶ gahetvā jāti
veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo ti ādi vuttaṇ.

Tattha jāti-ādini tāva *Tattha katamā jāti?* *Yā tesāṇ tesāṇ*
sattānaṇ tamhī tamhī sattanikāye jāti sañjāti ti imassa pana
padabhājanīyassa vasena veditabbāni. Tatrāyaṇ atthavaṇ-
ṇanā: *tesāṇ tesāṇ sattānan* ti ayaṇ sankhepato anekesaṇ
sattānaṇ sādharānaniddeso. Yā Devadattassa jāti, yā
Somadattassa jāti⁷ ti evaṇ hi divasam pi kathiyamāne
n' eva sattā pariyādānaṇ gacchanti, na sabbaṇ aparatthadī-
panaṇ sijjhati; imehi pana dvīhi padehi na koci satto apari-
yādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṇ na sijjhati. Tena
vuttaṇ *yā tesāṇ tesāṇ sattānan* ti. *Tamhī tamhī* ti ayaṇ gati-
jāti-vasena⁷ anekesaṇ sattanikāyānaṇ sādharānaniddeso.
Sattanikāye ti sattānaṇ nikāye, satta-ghaṭāyaṇ satta-samūhe
ti attho. *Jāti* ti ayaṇ jāti-saddo anekattho; tathā h' esa
*ekam pi jātiṇ dve pi jāti yo** ti ettha bhāve āgato. *Atthi Vi-*

* D. i, 81, e/c., etc.

¹ Vm. adds va.

² P.B.H. appaṭic°.

³ S.R. nāma; om. etaṇ.

⁴ S.R. °ren' eva'.

⁵ S.R. ud°.

⁶ S.R. om.

⁷ S.R. om. jāti.

sākehi niḡaṅṭhā nāma samaṇajātī ti* ettha nikāye. *Tirī*¹ *nāma tinajāti nābhīyā uggantvā nabhaṇ āhacca thitā ahoṣī* ti† ettha paññattiyaṇ. *Jāti dvīhi khandhehi sangahitā* ti ettha sankhatalakkhaṇe. *Yaṇ mātu-kucchimhi*² *paṭhamaṇ cittaṇ uppannaṇ, paṭhamaṇ viññānaṇ pātubhūtaṇ, tad upādāya sā v' assa jāti* ti ettha paṭisandhiyaṇ. *Sampatijāto Ānanda Bodhisatto* ti ettha pasūtiyaṇ. *Anupakuttho jātivādenā* ti‡ ettha kule. *Yato 'haṇ bhagini ariyāya jātiyā jāto*³ ti ettha ariya-sīle. *Idha paṇāyaṇ savikāresu*⁴ *paṭhamābhiniḡibbattakkhandhesu*⁵ *vattati. Tasmā jāyamānakavasena*⁶ *jāti* ti idam ettha sa bhāvapaccattaṇ. *Saṇjāyana-vasena saṇjātī* ti upasaggena padaṇ vaddhitaṇ. *Okkamanavasena okkanti. Jāyanaṭṭhena vā jāti; sā aparipuṇṇāyatanavasena vuttā.*⁷ *Saṇjāyanaṭṭhena saṇjāti; sā paripuṇṇāyatanavasena vuttā.*⁷ *Okkamanaṭṭhena okkanti; sā aṇḍaja-jalābujavasena vuttā.*⁷ *Te hi aṇḍakosaṇ ca vatthikosaṇ ca okkamanti; okkamantā pi*⁸ *pavisantā viya paṭisandhiṇ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbatti. Sā saṇsedaja-opapātikavasena vuttā.*⁸ *Te hi pākāṭā eva hutvā nibbattanti. Ayaṇ tāva sammuti-kathā.*

*Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva*⁹ *hi paramatthato pātubhavanti, na sattā.*¹⁰ *Tattha ca khandhānan ti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṇ, pañcavokārabhave pañcannaṇ*¹¹ *gahaṇaṇ veditabbaṇ. Pātubhāvo ti uppatti. Āyatanānan ti ettha*³ *tatra tatra uppajjamānāyatanavasena sangaho veditabbo. Paṭilābho ti santatiyaṇ pātubhāvo yeva. Pātubhavantān' eva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. Ayaṇ vuccati jāti* ti ayaṇ jāti nāma kathiyati.

*Sā pan' esā tattha tattha bhava paṭhamābhiniḡibbatti-lakkhaṇā, niyyātanarasā, atitabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā,*¹² *phalavasena dukkhaviccittatā-paccupaṭṭhānā vā.*

Idāni jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo ti: ayaṇ hi jāti sayāṇ na dukkhā, dukkhuppattiyā pana vatthu-bhāvena

* A. i, 206.

† A. iii, 240 (tiryā).

‡ *Ibid.* 152.¹ S.R. Tiryā; H. Tiryāṇ.² R. °chismiṇ.³ S.R. om.⁴ S.R. saha vikārikesu.⁵ S.R. paṭhamanib°.⁶ S.R. jāyana°.⁷ B.H. yuttā.⁸ B.P. yuttā.⁹ P. yeva.¹⁰ S.R. satto.¹¹ S.R. add pi.¹² P. uppajana°; S.R. uppajjana°.

dukkhā ti vuttā. Kataradukkhassa panāyaṇ vatthūti? Yaṇ taṇ Bālapaṇḍitasuttādisu* Bhagavatā pi upamāvasena pakāsitaṇ āpāyikadukkhāṇ,¹ yaṇ ca sugatiyaṇ manussaḷoke gabbhokkanti-mūlakādi-bhedaṇ dukkhāṇ uppajjati, tassa sabbassā pi eṣā vatthu.

Tatr' idaṇ gabbhokkanti-mūlakādi-bhedaṇ dukkhāṇ: ayaṇ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppala-paduma-puṇḍarikādisu nibbattati; atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari paḅkāsayassa, udarapaṭala-piṭṭhikaṇṭakānaṇ vemajjhe, paramasambādhe, tibbandhakāre, nānakuṇapagandha-paribhāvite, asuciparamaduggandha-pavana-vicarite,² adhimattajegucche kucchippadese pūtimaccha-pūtikummāsa-candanikādisu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasamāse mātukucchi-sambhavena usmanā³ puṭapākaṇ viya paccamāno, piṭṭha-piṇḍi⁴ viya sediyamāno, sammiṇjana⁵-pasāraṇādirahito adhimattaṇ⁶ dukkhāṇ paccanubhotīti idaṇ tāva gabbhokkanti-mūlakaṇ dukkhāṇ.

Yaṇ pana so⁷ mātu sahasā upakkhalana⁸-gamana-nisīdana vuṭṭhāna⁹-parivattanādisu surādhutta-hatthagato eḷako viya ahituṇḍika-hatthagato¹⁰ sappapotako viya ca ākaḍḍhana-parikaḍḍhana-odhunana-niddhunanaḍinā upakkamena adhimattaṇ dukkham anubhavati, yaṇ ca mātu sītūdakapāna-kāle sītanarakūpapanno viya, uṇha-yāgubhattādi¹¹-ajjho-haraṇakāle angāravuṭṭhi-samparikinno viya, loṇambilādi-ajjho-haraṇakāle khārāpaṭicchakādi¹²-kammakaraṇappatto¹³ viya tibbaṇ dukkham anubhoti, idaṇ gabbha-pariharaṇamūlakaṇ dukkhāṇ.

Yaṇ pan' assa mūlhagabbhāya mātuyā mittāmacca-suhaj-jādihi pi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādihi dukkhāṇ uppajjati, idaṇ gabbhavipatti-mūlakaṇ dukkhāṇ.

Yaṇ¹⁴ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṇ viya atibhayānakaṇ yonimaggāṇ paṭipātiya-

* M. iii, 163; S. ii, 23.

¹ S.R. āpāyikaṇ°.

² S.R. cm. asuci.

³ B.H. usmānā.

⁴ S.R. °piṇḍaṇ.

⁵ B. samañchana *always*.

⁶ S.R. °matta.

⁷ H. pan' eso.

⁸ S.R. pak°.

⁹ P. uṭṭhāna.

¹⁰ P.S.R. °gunṭhika°.

¹¹ Í. dīni.

¹² S.R. Vm. khārāpataccchikādi.

¹³ B.H. °kāraṇap°.

¹⁴ R. om.

mānassa,¹ paramasambādheṇa yonimukheṇa tālacchiggaḷeṇa viya nikkadḍhiyamānassa mahānāgassa,² narakasattassa viya ca sanghāṭṭapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṇ uppajjati, idaṇ vijāyanamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yaṇ pana jātassa taruṇa-vaṇa-sadisassa sukumārasarīrassa hatthagahaṇa-nahāpana³ - dhovana - colaparimajjanādi - kāle⁴ sūcimukha-khuradhārā-vijjhana-phālana-sadisāṇ⁵ dukkhaṇ uppajjati, idaṇ mātukucchito bahi nikkhamanamūlakaṇ⁶ dukkhaṇ.

Yaṇ tato paraṇ pavattiyaṇ attanā va attānaṇ vadhentassa,⁷ acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogam anuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa ubbandhantassa⁸ ca dukkhaṇ hoti, idaṇ attūpakkamamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yaṇ pana parato vadhabandhanādiṇi anubhavantassa uppajjati, idaṇ parūpakkamamūlakaṇ dukkhaṇ ti. Iti imassa sabbassā pi dukkhassa ayaṇ jāti vatthum eva hotīti.⁹ Ten' etaṇ vuccati:—

Jāyetha no ce narakesu satto,
tatt' aggidāhādikam appasayaṇ,
labhetha dukkhaṇ nu kuhiṇ patitṭhaṇ,
icc' āha dukkhā ti munidha jātiṇ.¹⁰

Dukkhaṇ tiracchesu kasā-patoda-
daṇḍābhighātādi-bhavaṇ¹¹ anekaṇ,
yaṇ taṇ kathaṇ tattha bhaveyya jātiṇ,
vinā tahiṇ jāti tato pi dukkhā.

Petesu dukkhaṇ pana khuppipāsā
vātātapādippabhavaṇ vicittaṇ,
yasmā ajātassa na tattha atthi,
tasmā pi dukkhaṇ muni jātim āha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
lokantare yaṇ asuresu dukkhaṇ,
na taṇ bhava tattha na cassa jāti,
yato ayaṇ jāti tato pi dukkhā.

¹ S.R. Vm. paṭipādiya°.

² S.R. mahānāgassa nikkadḍhiyamānassa.

³ B. nhā°.

⁴ B. majjānā°.

⁵ S.R. °dhārāhi viya vij°; H. Vm. °dhārāhi°.

⁶ S.R. °mamūlakaṇ.

⁷ B.H. vadhan°.

⁸ S.R. om.

⁹ S.R. Vm. hoti.

¹⁰ S.R. jāti.

¹¹ P. bhayaṇ.

Yaṅ cāpi gūthanarake viya mātu-gabbhe,
satto vasaṅ ciram, ato bahi nikkhamañ¹ ca,
pappoti dukkham atighoram, idam pi natthi
jātiṅ vinā; iti pi jāti-rayaṅ² hi dukkhā.

Kiṅ bhāsitena bahunā? nanu yaṅ kuhiñci,
atthi 'dha kiñcid api³ dukkham idaṅ kadāci
n' ev' atthi jāti-virahe yad ato Mahesī
dukkhā ti sabbapaṭhamaṅ imam āha jātin ti.

Jarāniddese jarā ti sabhāvapaccattaṅ.

Jīraṇatā ti ākāraniddeso.

Khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṅ hi jarā ti iminā padena sabhāvato dīpitā. Ten' assā idaṅ sabhāvapaccattaṅ.

Jīraṇatā ti iminā ākārato. Ten' assāyaṅ ākāraniddeso.

Khaṇḍiccan ti iminā kālātikame danta-nakhānaṅ khaṇḍi-tabhāvakaraṇakiccato.⁴

Pāliccan ti iminā kesalomānaṅ palitabhāvakaraṇakiccato.

Valittacatā ti iminā maṅsaṅ milāpetvā tace valittabhāvakaraṇakiccato⁵ dīpitā. Ten' assā ime khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikame kiccaniddesā. Te hi imesaṅ vikāraṇaṅ dassanavasena pākāṭibhūtā ti pākāṭajarā dassitā. Yath' eva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṅ⁶ saṅbhaggapalibhaggatāya⁷ vā jhāmatāya vā gatamaggo pākāṭo hoti. Na ca so gatamaggo, tān' eva udakādīni. Evam eva jarāya dantādisu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākāṭo; cakkhuṅ ummīletvā pi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīn' eva jarā; na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṅhāni, indriyānaṅ paripāko ti imehi pana padehi kālātikame yeva abhivyattāya⁸ āyukkha-ya-cakkhādi-indriyaparipāka-sankhātāya pakatīyā⁹ dīpitā (?) Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā. Tattha yasmā jaraṅ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā āyuno saṅhānīti phalūpacārena vuttā. Yasmā¹⁰ daharakāle suppasannāni sukhumaṃ

¹ B. nikkhamanañ. ² S.R.H.Vm. jāti ayaṅ.

³ B.H. kiñci-r-api.

⁴ P. °karaṇā°.

⁵ S.H. valibhāva°.

⁶ S.R. tiṇakāṭṭhādīnaṅ.

⁷ (P. Saṅsag°.)

⁸ P. anibbattāya; B. atib°.

⁹ S.R. pavattiyā.

¹⁰ S.R. add ca.

pi attano visayaṇ sukhen' eva gaṇhana-samatthāni cakkhā-dīni indriyāni jaraṇ pattassa paripakkāni ālulitāni avisadāni olārikam pi attano visayaṇ gaḥetuṇ asamatthāni honti, tasmā indriyānaṇ paripāko ti phalūpacāren' eva¹ vuttā.

Sā pan' esā evaṇ niddiṭṭhā sabbā pi jarā pākāṭā paṭicchannā ti duvidhā hoti. Tattha dantādisu khaṇḍādibhāva-dassanato² rūpadhammesu jarā pākāṭa-jarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā³ nāma. Tattha yvāyaṇ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṇ dantādīnaṇ suviññeyyattā⁴ vaṇṇo yeva. Taṇ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā ime dantā⁵ jarāya pahaṭā ti jaraṇ jānāti; udakaṭṭhāne baddhāni gosinḡādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthi-bhāvaṇ⁶ jānanaṇ viya.

Puna avīci savīcīti evam pi ayaṇ jarā⁷ duvidhā hoti. Tattha maṇi-kanaka-rajata-pavāla-canda-suriyādīnaṇ⁸ mandadasakādisu pāṇīnaṇ viya ca⁹ pupphaphalapallavādisu apāṇīnaṇ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṇ dubbīññeyyattā¹⁰ jarā avīci-jarā nāma; nirantarajarā ti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṇ suviññeyyattā jarā savīci-jarā nāma. Tattha savīci-jarā upādinnānupādīnaka-vasena¹¹ evaṇ dīpetabbā.¹² daharakumārakānaṇ hi paṭhamam eva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti; te paṭhamam eva setā honti, jarāvātena pana pahaṭakāle kālakā honti. Kesā pana⁹ paṭhamam eva tambā pi honti kālakā pi setā pi. Chavi pana salohitikā¹³ hoti, vaḍḍhantānaṇ vaḍḍhantānaṇ¹⁴ odātānaṇ odātābhāvo kālākānaṇ kālākābhāvo paññāyati; jarāvātena pana pahaṭakāle valiṇ gaṇhāti. Sabbam pi sassāṇ vāpitakāle setaṇ hoti, pacchā nilaṇ; jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍukaṇ hoti. Ambankurenāpi dīpetuṇ vaṭṭati eva.

Ayaṇ vuccatī jarā ti ayaṇ jarā nāma kathiyati. Sā pan'

¹ S.R. °rena; om. eva.

² B.H. khandhādi°.

³ S.R. °channā; om. jarā.

⁴ S.R. dubbīñ°.

⁵ S.R. khandhā.

⁶ P. °bhāva.

⁷ *Vism.* 449.

⁸ H. *adds* viya.

⁹ S.R. om.

¹⁰ S.R. duviñ°.

¹¹ S.R. upādinnakavasena; H. °nakānupādīn°.

¹² S.R. veditabbā.

¹³ P.S.R. °hitakā; H.-maṇsā lohikā.

¹⁴ R. om.

esā khandhaparipākakkaṅṅā, maraṇūpanayanarasā,¹ yobbanavināsapaccupaṭṭhānā.

Jarāya dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana ayaṃ pi² sayaṅ na dukkhā; dukkhassa pana vatthu-bhāvena dukkhā ti vuttā. Katarassa dukkhassa? Kāyadukkhassa c' eva domanassadukkhassa ca. Jinnassa hi attabhāvo jarasakaṭaṅ viya dubbalo hoti, ṭhātuṅ vā gantuṅ vā nisīdituṅ vā vāyamaṅṅassa balavaṅ³ kāyadukkhāṅ⁴ uppajjati. Puttadāre yathāpure asallakkhente domanassaṅ uppajjati. Iti imesaṅ dvinnam pi⁵ dukkhāṅ vattu-bhāvena dukkhā ti veditabbā. Api ca:

Angānaṅ sithil-bhāvā, indriyānaṅ vikārato,
yobbanassa vināsenā, balassa upaghātato,

vippavāsā satādīnaṅ, puttadārehi attano
appasādanīyato⁶ ca,⁷ bhiyyo bālattapattiyā,

pappoti dukkhāṅ yaṅ macco, kāyikaṅ mānasaṅ tathā,
sabbam etaṅ jarā-hetu, yasmā, tasmā jarā dukhā⁸ ti.

Maraṇaniddese cavanakavasena⁹ cuti. Eka-catu-pañcak-khandhāya cutiyā sāmāññavacanam etaṅ.

Cavanatā ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṅ.

Bhedo ti cuti-khandhānaṅ banguppattiparidīpanaṅ.¹⁰

Antaradhānaṅ ti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṅ cuti-khandhānaṅ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṅ.

Maccu maraṇaṅ ti maccu-sankhātaṅ maraṇaṅ.

Kālo nāma antako, tassa kriyā¹¹ kālakriyā.¹² Ettāvatā sammutiyā maraṇaṅ dīpitaṅ hoti.

Idāni paramatthena dīpetuṅ khandhānaṅ bhedo ti ādim āha. Paramatthena hi khandhā yeva bhijjanti; na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati; bhinnesu mato ti vohāro hoti. Ettha ca catupañcavokāravasena khandhānaṅ bhedo. Ekavokāravasena kaḷebarassa¹³ nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṅ bhedo. Sesa-

¹ S.R. maraṇopa°.

² S.R. add jarā.

³ S.R. balava.

⁴ S. kāyika°.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. Vm. °niyato.

⁷ S.R. Vm. c' eva.

⁸ B.S.R.H. dukkhā.

⁹ P.S.R. cavanavasena.

¹⁰ S.R. angup°.

¹¹ R. adds ti.

¹² H. kālan°.

¹³ B.H. kalevara° always.

dvayavasena kaḷebarassa¹ nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvaye pi rūpakāya-sankhātassa kaḷebarassa¹ sambhavato.² Yasmā vā Cātummahārājikādisu khandhā bhijjant' eva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesañ vasena khandhānaṃ bhedo. Manussādisu kaḷebarassa¹ nikkhepo.

Ettha ca kaḷebarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ kaḷebarassa nikkhepo ti vuttaṃ.

Jīvitindriyassa upacchedo ti iminā indriyabaddhassa' eva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma n' atthi ti dasseti. Sassaṃ mataṃ, rukkho mato ti idaṃ pana vohāramattam eva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvam eva dipenti.

Idaṃ vuccati maraṇaṃ ti idaṃ sabbam pi maraṇaṃ nāma kathiyati.

Api c' ettha khaṇikamarāṇaṃ, sammutimarāṇaṃ, samucchadamaraṇaṃ ti ayam pi bhedo veditabbo. Tattha khaṇikamarāṇaṃ nāma pavatte rūpārūpadhamāṇaṃ bhedo. Tisso mato, Phasso mato ti idaṃ sammuti-maraṇaṃ nāma. Khīṇāsavassa appaṭṭisandhikā kālakiriyaṃ samucchadamaraṇaṃ nāma. Imasmiṃ pan' atthe³ sammuti-maraṇaṃ adhippetāṃ. Jātikkhayamarāṇaṃ, upakkamamarāṇaṃ, sarasamarāṇaṃ āyukkhayamarāṇaṃ, puññakkhayamarāṇaṃ ti pi tass' eva nāmaṃ. Tay' idaṃ cuti-lakkhaṇaṃ, viyoga-rasaṃ, vippavāsa-paccupatthānaṃ.

Maraṇassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana idam pi sayāṃ na dukkhaṃ; dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhaṃ ti vuttaṃ. Māraṇantikā hi⁴ sārīrikā vedanā paṭivāte gahitā āditta-tiṇukkā viya sariraṃ nidahanti.⁵ Narakanimittādīnaṃ upaṭṭhahanakāle⁶ balavadomanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnam pi⁷ dukkhānaṃ vatthu bhāvena dukkhaṃ ti veditabbaṃ. Api ca:

Pāpassa pāpakammādi-nimittam anupassato,
bhaddassāpasahantassa,⁸ viyogaṃ piyavatthukaṃ⁹

¹ B.H. kalevara° always.

² B.H. sabbhāvato.

³ B.S.R. pan' ettha.

⁴ B.P. Maraṇaṃ ti kāyikā.

⁵ niḍḍa° (s°).

⁶ P. upaṭṭhāna°.

⁷ S.R. om. pi.

⁸ B.P.H. °sopa°; S.R. bhaddassa-m-asahantassa.

⁹ Vm. °vatthuto.

mīyamānassa yaṅ dukkhaṅ, mānasaṅ¹ avisesato;
sabbesaṅ cā pi yaṅ sandhi-bandhanacchedanādikaṅ

vitujjamāna-mammānaṅ,² hotidukkhaṅ sarīrajaṅ,
asayham appaṭikāraṅ,³ dukkhass' etass' idaṅ yato,
maraṇaṅ vatthu, ten' etaṅ dukkham icc' eva bhāsitan ti.

Api ca imāni jāti-jarā-maraṇāni nāma imesaṅ sattānaṅ vadha-
kapaccāmittā⁴ viya otāraṅ gavesantāni vicaranti. Yathā hi
purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko
vadeyya: Ahaṅ asuka-arañña⁵ nāma vaṇṇaṅ kathetvā etaṅ
ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṅ dukkaraṅ n' atthī
ti; dutiyo vadeyya: Ahaṅ tava etaṅ gahetvā gatakāle pothe-
tvā dubbalaṅ karissāmi, ettha mayhaṅ dukkaraṅ n' atthī
ti; tatiyo vadeyya: Tayā etasmiṅ pothetvā dubbale kate
tiṅhena asinā sīsacchedanaṅ nāma mayhaṅ bhāro hotū ti—
te evaṅ⁶ vatvā⁶ tathā kareyyuṅ. Tattha paṭhamapaccāmit-
tassa arañña⁷ vaṇṇaṅ kathetvā taṅ ādāya tattha gatakālo
viya suhajja ñāti-maṅḍalato nikkadḍhitvā yattha kathaci
nibbattāpanaṅ nāma jātiyā kiccaṅ; dutiyassa pothetvā dub-
balakaraṇaṅ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīna-
mañcaparāyanabhāvakaraṇaṅ jarāya kiccaṅ; tatiyassa tiṅ-
hena asinā sīsacchedanaṅ viya jīvitakkhaya-pāpanaṅ mara-
ṇassa kiccaṅ ti veditabbaṅ.

Api c' ettha jātidukkhaṅ sādīnava-mahākantārappaveso
viya daṭṭhabbaṅ. Jarādukkhaṅ tattha annapānarahitassa
dubbalaṅ viya daṭṭhabbaṅ. Maraṇadukkhaṅ dubbalassa iriyā-
pathavattane⁸ vihataparakkamassa vālādīhi anayavyasanā-
pādanaṅ⁹ viya daṭṭhabbaṅ ti.¹⁰

Sokaniddese vyasatīti¹¹ vyasanaṅ¹²; hitasukhaṅ khipati vid-
dhaṅsetīti attho.

Ñātīnaṅ vyasanaṅ¹² ñāti-vyasanaṅ. Cora-roga-bhayādīhi
ñātikkhaya ñātivināso ti attho. Tena ñāti-vyasanaṅ.

¹ S.R. mānusaṅ.

² °dhammānaṅ *all MSS.*

³ S.R. °appaṭikāraṅ.

⁴ S. °mittāni.

⁵ S.R. ekato.

⁶ S.R. hutvā.

⁷ S.R.H. arañña.

⁸ H. °paṭhappavat°.

⁹ S.R. °sanapāpanaṅ.

¹⁰ P. *om. ti.*

¹¹ S.R. viyassatīti; H. viyasa°.

¹² B.P.H. bya° *always.*

Phutthassāti ajjhotthaṭṭassa abhibhūtassa samannāgatassāti attho.

Sesesu pi es' eva nayo.

Ayaṇ pana viseso: bhogānaṇ vyasanaṇ¹ *bhogavyasanaṇ*; rājacorādi-vasena bhogakkhayo bhogavināso ti attho. Rogo yeva vyasanaṇ *rogavyasanaṇ*. Rogo hi ārogyaṇ vyasati² vināsetīti vyasanaṇ. Sīlassa vyasanaṇ *sīlavyasanaṇ*. Dusīlyass' etaṇ nāmaṇ. Sammādiṭṭhiṇ vināsayamānā³ uppannā diṭṭhi eva vyasanaṇ *diṭṭhi-vyasanaṇ*. Ettha ca purimāni dve anipphannani. Pacchimāni tīni nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni⁴ ca tīni neva kusalāni, na akusalāni. Siladiṭṭhi-vyasanadvayaṇ akusalaṇ.

Aññataraññatarenā ti⁴ gahitesu vā yena kenaci, agahitesu vā mittāmaccavyasanādisu yena kenaci.

Samannāgatassāti samanubandhanassa⁵ aparimuccamānassa.

Aññataraññatarena dukkhadhammenā ti yena kenaci soka-dukkhassa uppattihetunā.

Soko ti socanakavasena soko. Idayaṇ tehi⁶ kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattaṇ.

Socanā ti socanākāro.

Socitattan ti socitabhāvo.

Anto soko ti abbhantare⁷ soko. Dutiyapadaṇ upasagga-vasena⁸ vadḍhitaṇ. So hi abbhantare⁹ sukkhāpento viya parisukkhāpento upajjatīti 'anto soko, anto parisoko' ti vuccati.

Cetaso pariṇhāyanā ti cittassa jhāyanākāro.¹⁰ Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṇ jhāpeti paridahati,¹¹ cittaṇ me jhāmaṇ, na me kiñci paṭibhātī ti vadāpeti. Dukkhitō mano dummano. Tassa bhāvo *domanassaṇ*.¹²

Anupavitṭhaṭṭhena soko va sallaṇ ti *sokasallaṇ*.

Ayaṇ vuccati soko ti ayaṇ soko nāma kathiyati.

So panāyaṇ kiñcāpi atthato domanassavedanā va hoti;

¹ B.P.H. bya *always*.

² S.R. viyassati; H. viyasati.

³ S.R. viddhaṇsaya°.

⁴ *Vbh.* 100.

⁵ S.R. °bandhassa; H. °bandhantassa.

⁶ S.R.H. etehi.

⁷ S.R. °tara.

⁸ S.R. °saggena.

⁹ S.R.H. °taraṇ.

¹⁰ P. jhānā°.

¹¹ S.R. dahati, pariḍahati (?).

¹² *Text* 100.

evaṃ sante pi anto nijjhānalakkhaṇo, cetaso parinijjhāya-naraso, anusocanapaccupaṭṭhāno.¹ Sokassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana ayaṃ sabhāvadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthu-bhāvena dukkho ti vutto. Kataradukkhassāti?² Kāyikadukkhassa³ ceva javanakkhaṇe ca domanassa-dukkhassa. Sokavegena hi hadaye mahāgaṇḍo⁴ utthahitvā paripaccitvā bhijjati, mukhato vā kālalohitaṃ nikkhamati, balavaṃ⁵ kāyadukkhāṃ uppajjati; ettakā me nātayo khayaṃ gatā, ettakā me bhogā ti cintentassa ca balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnaṃ dukkhānaṃ vatthu-bhāvena p' esa dukkho ti veditabbo. Api ca:

Sattānaṃ hadayaṃ soko, sallaṃ viya vittujjati;
aggitatto va nārāco, bhusaṃ ca dahate⁶ puna.
samāvahati ca vyādhijarāmarañabhedanaṃ,
dukkham pi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkho⁷ ti

vuccatīti.

Paridevaniddese mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto ti evaṃ ādissa ādissa⁸ devanti rodanti etenāti ādevo. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti paridevo. Tato parāni dve dve padāni purimadvayass' eva ākārabhāvanid-desavasena vuttāni.

Vācā ti vacanaṃ.

Palāpo ti tucchaṃ niratthakavacanaṃ.

Upaddhabhaṇita-aññabhaṇitādivasena virūpo palāpo⁹ vip-palāpo.

Lālappo ti punappunaṃ lapanāṃ.

Lālappanākāro lālappanā.

Lālappitassa bhāvo lālappitattaṃ.

Ayaṃ vuccati paridevo ti ayaṃ paridevo nāma kathiyati. So lālappanalakkhaṇo, gaṇadosaparikittanaraso, sambhama-paccupaṭṭhāno. Paridevassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana ayam pi sayaṃ na dukkho; kāyadukkhā-domanassadukkhānaṃ pana vatthu-bhāvena dukkho ti vutto. Paridevanto hi attano khandhaṃ muṭṭhihi potheti, ubho hi hatthehi uraṃ

¹ S.R. socana°.

² R.S. om. ti.

³ S.R. kāyaduk°.

⁴ S.R. add vā.

⁵ S. balava.

⁶ P. dahate.

⁷ H. dukkhan.

⁸ S.R. om.

⁹ S.R. add ti.

pāharati piṅsati,¹ sīsena bhittiyā saddhiṅ yujjhati, ten' assa balavaṇ kāyadukkhāṇ uppajjati. Ettakā me nātayo khayaṇ vayaṇ abbhathṇaṇ gatā ti ādini cinteti,² ten' assa balavaṇ domanassaṇ uppajjati. Iti imesaṇ dvinnam pi dukkhānaṇ vatthu-bhāvena dukkho ti veditabbo. Api ca:

Yaṇ sokasallavihato paridevamāno
kaṇṭhoṭṭha-tālu-tala³-sosajam appasayaṇ,
bhiiyo 'dhimattam adhigacchati yeva dukkhāṇ,
dukkho ti tena Bhagavā paridevam āhā ti.

Dukkha-domanassaniddeṣā heṭṭhā Dhammasangahaṭṭha-kathāyaṇ vaṇṇitattā pākaṭā eva.⁴ Lakkhaṇādini pana tesāṇ tattha⁵ vuttān' eva. Dukkhasa dukkaṭṭho veditabbo, domanassassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana ubhayaṃ p' etaṇ sayaṇ ca dukkhattā kāyikacetasikadukkhānaṇ ca vatthu-bhāvena dukkhaṇ ti vuttaṇ. Hatthapādānaṇ hi kaṇṇanāsikānaṇ ca chedanadukkhena dukkhitassa, anāthasālāyaṇ ucchiṭṭha-kapālaṇ purato katvā nipannassa, vaṇamu-khehi pulavakesu⁶ nikkhamantesu balavaṇ kāyadukkhāṇ uppajjati. Nānārangaṇaṇ-vaṭṭha⁷-manuññālankāraṇ nakkhattaṇ kilantaṇ mahājanaṇ disvā balavadomanassaṇ uppajjati. Evaṇ tāva dukkhasa dvinnam pi dukkhānaṇ vatthu-bhāvo veditabbo. Api ca:

Piḷeti kāyikaṃ idaṇ, dukkhāṇ dukkhaṇ ca mānasaṇ bhiiyo janayati yasmā tasmā, dukkhaṇ ti viṣesato vuttaṇ ti.

Ceto-dukkhasamappitā pana kese pakiriya urāni patipiṅsenti,⁸ āvaṭṭanti vivaṭṭanti, chinnapapātaṇ papatanti, satthaṇ āharanti, viṣaṇ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṇ pavisaṇti, taṇ taṇ viparītaṇ vatthuṇ tathā tathā vippaṭṭisārino⁹ pariḍayaṇhamānacittā cintenti. Evaṇ domanassassa ubhinnaṃ pi dukkhānaṇ vatthu-bhāvo veditabbo. Api ca:

Piḷeti yato cittaṇ, kāyassa ca piḷanaṇ samāvahati,
dukkhaṇ ti domanassaṇ, vidomanassa¹⁰ tato āhūti.¹¹

¹ B.H. piṅsati.

² B.H. °tesi.

³ S.R. Vm. °gala.

⁴ *Asl.* 41, 256.

⁵ S.R. om.

⁶ S. pulavesu.

⁷ S.R. nānārāgavattā.

⁸ B.H. °pisenti; R. °piṅsanti.

⁹ H. °ṭṭissārino.

¹⁰ H. pi domanassaṇ.

¹¹ B.H. ahūti.

Upāyāsāniddeṣe āyāsanaṭṭhena āyāso. Saṅsīdana-visīdanākārappavattassa cittakilamathass' etaṅ nāmaṅ.

Balavaṅ¹ āyāso upāyāso.

Āyāsitabhāvo² āyāsitattaṅ.

Upāyāsitabhāvo³ upāyāsitattaṅ.

Ayaṅ vuccati upāyāso ti ayaṅ upāyāso nāma kathiyati. So pan' esa vyāsattilakkhaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Upāyāsassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana ayam pi sayāṅ na dukkho; ubhinnaṃ pi⁴ dukkhānaṅ⁵ vatthu-bhāvena dukkho ti vutto. Kupitena hi raññā issariyaṅ acchinditvā hataputta-bhātikānaṅ āṇattavadhānaṅ⁶ bhayena aṭvaṅ pavisitvā nilinānaṅ mahāvisādappattānaṅ dukkhaṭṭhānena dukkhaseyyāya dukkhanisajjāya balavaṅ kāyadukkhaṅ uppajjati. Ettakā no ñātakā, ettakā bhogā naṭṭhā ti cintentānaṅ balavadomanassaṅ uppajjati. Iti imesaṅ dvinnam pi dukkhānaṅ vatthu-bhāvena dukkho ti veditabbo ti. Api ca :

Cittassa⁷ paridahanā,⁸ kāyassa visādanā ca adhimattaṅ, yaṅ dukkham upāyāso, janeti dukkho tato vutto.

Ettha ca mandagginā anto bhājane yeva telādīnaṅ pāko viya soko. Tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahi nikkhamaṅ viya paridevo. Bahi nikkhantāvasesassa nikkhamitum pi appahontassa anto bhājane yeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayoganiddese yassā ti ye assa.

Aniṭṭhā ti apariyesitā. Pariyesitā vā hontu, apariyesitā vā, nāmam' ev' etaṅ amanāpārammaṇānaṅ.

Manasmiṅ na kamanti na pavasantīti akantā. Manasmiṅ na appiyanti, na vā manaṅ vaddhentīti amanāpā.

Rūpā ti ādi tesāṅ sabhāvanidassanaṅ.

Anatthaṅ kāmenti icchantīti anattakāmā.

Ahitaṅ kāmenti icchantīti ahitakāmā.

Aphāsukaṅ⁹ dukkhavīhāraṅ kāmenti icchantīti aphāsukakāmā.¹⁰

¹ S.R. balava.

² S.R. Āyāsitassa bhāvo.

³ S.R. °sitassa bhāvo.

⁴ S.R.H. add pana.

⁵ S.K. om.

⁶ H. āṇatti°.

⁷ H. Vm. add ca.

⁸ S.R. ḍayhanā.

⁹ S.R. Aphāsu.

¹⁰ S.R. aphāsukāmā.

Catūhi yogehi khemaṇ nibbhayaṇ vivaṭṭaṇ na icchanti, sabbayaṇ vaṭṭam eva nesaṇ kāmenti icchantīti *ayogakkhemakāmā*.

Api ca saddhādīnaṇ vuḍḍhi-sankhātassa atthassa akāmanato, tesañ yeva hāni sankhātassa anatthassa ca kāmanato *anattakāmā*.

Saddhādīnaṇ yeva upāyabhūtassa hitassa akāmanato saddhā-hāni-ādīnaṇ upāyabhūtassa ahitassa ca kāmanato *ahitakāmā*.

Phāsukavihārassa¹ akāmanato, aphāsukavihārassa² ca kāmanato *aphāsukakāmā*.³

Yassa kassaci nibbhayassa akāmanato, bhayassa ca kāmanato *ayogakkhemakāmā* ti evam p' ettha⁴ attho daṭṭhabbo.

Saṅgatī ti gantvā saṇyogo.

Samāgamo ti āgatehi saṇyogo.

Samodhānan ti ṭhānanisajjādisu sahabhāvo.

Missībhāvo ti sabbakiccānaṇ saha karaṇaṇ. Ayaṇ satta-vasena yojanā. Sankhāravasena pana yaṇ labbhati, taṇ gaheṭabbaṇ.

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ appiyasampayogo nāma kathiyati. So anīṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittavighātakaraṇaraso, anatthabhāvapaccupaṭṭhāno. So atthato eko dhammo nāma natthi. Kevalaṇ appiyasampayuttānaṇ duvidhassāpi dukkhassa-vatthu-bhāvato dukkho ti vutto. Anīṭṭhāni hi vatthūni samodhānagatāni vijjhana-chedana-phālanādīhi kāyikam pi⁵ dukkhaṇ uppādeṇti; ubbegajananato⁶ mānasam pi. Ten' etaṇ vuccati:

Disvā va appiye dukkhaṇ, paṭhamaṇ hoti cetasi,
tadupakkama sambhūtam atha kāye yato idha,
tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so Mahesinā
dukkho vutto⁷ ti viññeyyo, appiyehi samāgamo ti.

Piyavippayoganiddeso vutta-paṭipakkhanayena veditabbo.

Mātā vā ti ādi pan' ettha atthakāme sarūpena dassetuṇ vuttaṇ. Tattha mamāyatīti *mātā*.

¹ S.R. Phāsuvi°.

² S.R. aphāsuvi°.

³ S.R. aphāsukāmā.

⁴ P.S.R. evam ettha.

⁵ S.R. om. pi.

⁶ B.H. °janayato; P. °gaṇ janayato; S.R. ubbejanīyato

⁷ B. vatto.

Piyāyatiti *pitā*.

Bhajatiti *bhātā*. Tathā *bhaginī*.

Mettāyantiti *mittā*. Minantiti vā *mittā*¹; sabbaguyhesu anto pakkhipantiti² attho.

Kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hortiti *amaccā*.

Ayaṇ amhākaṇ ajjhattiko ti evaṇ jānanti, nāyantiti vā *nātī*.

Lohitena sambandhā ti *sālohitā*. Evam etāni padāni atthato veditabbāni.

Ayaṇ vuccatīti ayaṇ piyehi vippayogo nāma kathiyati. So iṭṭhavatthuviyogalakkhaṇo, sokuppādanaraso, vyanapaccupatṭhāno. So atthato eko dhammo nāma n' atthi. Kevalaṇ piyavippayuttānaṇ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkho ti vutto. Iṭṭhāni hi vatthūni viyujjamānāni sarīrassa sosana-milāpanādi-bhāvena kāyikam pi dukkhaṇ uppādentī; yam pi no ahosi, tam pi no n' atthī ti anu-socāpanato mānasam pi. Ten' etaṇ vuccati:

Ñāti-dhanādi-viyogā, sokasarasamappitā vitujjanti
bālā yato tato 'yaṇ, dukkho ti mato piyaviyogo³ ti.

Ichhānidese⁴ *jātidhammānan* ti jāti-sabhāvānaṇ jāti-pakatikānaṇ.

Ichhā uppajjatīti taṇhā uppajjati.

Aho vatā ti patthanā.

Na kho paṇ' etaṇ icchāya pattabban ti yaṇ etaṇ aho vata mayaṇ na jāti-dhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā ti evaṇ pahīnasamudayesu sādhusu vijjamānaṇ ajātidhammattaṇ, parinibbutesu ca vijjamānaṇ jātiyā anāgamaṇaṇ icchitaṇ, taṇ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā apattabato anicchantassa⁵ ca bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṇ nāma hoti.

Idam pī ti etam pi. Parisesāni⁶ upādāya pi-kāro.

Yaṇ p' icchan ti yena pi dhammena alabbhaneyyaṇ vatthuṇ icchanto na labhati, taṇ alabbhaneyya-vatthu⁷-icchanāṇ dukkhan ti veditabbaṇ.

¹ S.R. om. ti vā mittā.

² B.P.H. °pentīti.

³ Vm. °vippayogo.

⁴ Vbh. 101.

⁵ S.R. °tassāpi.

⁶ P.B.H. Upari sesāni.

⁷ H.S.R. °vatthumhi.

Jarā-dhammānan ti ādisu pi¹ es' eva nayo. Evam ettha alabbhaneyya-vatthūsu icchā va yaṇ p' icchaṇ na labbhati, tam pi dukkhaṇ ti vuttā. Sā alabbhaneyya-vatthu-icchanalakkhaṇā, tappariyesanarasā, tesañ appattipaccupaṭṭhānā.² Dvinnāṇ pana dukkhānaṇ vatthu-bhāvato dukkhā ti vuttā.

Ekacco hi rājā bhavissatī ti sambhāvito hoti; so chinna-bhinnagaṇena parivārito pabbatavisamaṇ vā vanagahaṇaṇ vā pavisati. Atha rājā taṇ pavattiṇ ṇatvā balakāyaṇ peseti.³ So rājapurisehi nihataparivāro sayam pi laddhappahāro palāyamāno rukkhantaṇ vā pāsānantaṇ vā pavisati. Tasmaṇ samaye mahāmegho uṭṭhahati; tibbandhakārā kālavaddalikā hoti. Atha naṇ samantato kālakupillikādayo pāṇā parivāretvā gaṇhanti; ten' assa balavakāyadukkhāṇ uppajjati. Man ekaṇ⁴ nissāya ettakā ṇātī ca⁵ bhoga ca vinatṭhā ti cintentassa balavadomanassaṇ uppajjati. Iti ayaṇ icchā imesaṇ dvinnam pi dukkhānaṇ vatthubhāvena dukkhā ti veditabbā. Api ca:

Taṇ taṇ paṭṭhayamānaṇ, tassa tassa alābhato
yaṇ vighātamayaṇ dukkhāṇ, sattānaṇ idha jāyati,
alabbhaneyya-vatthūnaṇ, patthanā tassa kāraṇaṇ
yasmā tasmā Jino dukkhāṇ, icchitālābham abravī⁶ ti.

Upādānakkhandhaniddese *sankhittenā* ti desanaṇ sandhāya vuttaṇ. Dukkhaṇ hi ettakāni dukkhasatāni ti vā ettakāni dukkhasahassāni ti vā ettakāni dukkhasatasahassāni ti vā sankhipituṇ na sakkā, desanā⁷ pana sakkā; tasmā dukkhāṇ nāma aññaṇ kiñci n' atthi,⁸ *sankhūtena pañcupādānakkhandhā dukkhā* ti desanaṇ sankhipanto⁹ evam āha.

Seyyathūdan ti nipāto. Tassa te katame ti ce ti¹⁰ attho.

Rūpūpādānakkhandho ti ādinaṇ attho khandhavibhange vaṇṇito yeva. Khandhānaṇ dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana:

¹ S.R. om. pi.

² H. apatti°.

³ B.H.S.R. pesesi.

⁴ S.R. ekakaṇ.

⁵ S. om.

⁶ P. abruvī.

⁷ S.R. desanaṇ.

⁸ S.R. ṇā aññaṇ kiñci; om. natthi.

⁹ B.P.H. °pento.

¹⁰ P. om. ce ti; S.R. iti ce ti.

Jātippabhutikaṇ dukkhaṇ, yaṇ vuttaṇ idha Tāḍinā,
avuttaṇ yañ ca taṇ sabbaṇ, vinā ete na vijjati
yasmā tasmā upādānakkhandhā sankhepato ime,¹
dukkhā ti vuttā dukkhanta-desakena Mahesinā.

Tathā hi indhanam² iva pāvako, lakkham iva paharaṇāni,
gorūpam iva daṇṣa-makasādayo, khetam iva lāyakā, gāmaṇ
viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakam eva jāti-
ādayo nānappakārehi bādhayamānā³ tiṇalatādīni viya bhū-
miyaṇ, puppha-phala-pallavādīni⁴ viya rukkhesu, upādānak-
khandhesu yeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañ ca ādi-
dukkhaṇ jāti. Majjhe-dukkhaṇ jarā. Pariyosāna-dukkhaṇ
maraṇaṇ. Māraṇantikadukkhābhigghātena⁵ paridayhamā-
nadukkhāṇ⁶ soko. Tad asahanato lāppanadukkhāṇ⁷ pa-
ridevo. Tato dhātukkubhasankhāta-anitṭhaphoṭṭhabba⁸-
samāyogato kāyassa ābādhanadukkhāṇ dukkhāṇ. Tena
bādhiyamānānaṇ⁹ puthujjanānaṇ tattha paṭighuppattito
ceto-bādhanadukkhāṇ¹⁰ domanassaṇ. Sokādi-vuddhiyā ja-
nitavisādānaṇ anutthunanadukkhāṇ upāyāso. Manoratha-
vighātappattānaṇ icchā-vighātadukkhāṇ icchitālābho ti evaṇ
nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhā va
dukkhā ti. Yad etaṇ ekam ekaṇ dassetvā vuccamānaṇ¹¹
anekehi kappehi na sakkā asesato vattaṇ, taṇ sabbam pi
dukkhaṇ ekajalabindumhi sakalāsamuddajalarasaṇ viya yesu
kesuci pañcasu upādānakkhandhesu sankhipitvā dassetvaṇ
sankhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā ti Bhagavā avocāti.

*Dukkhasaccaniddesakathā nitṭhitā.*¹²

[*Samudayasaccaniddesa*]

Samudayasaccaniddese yā 'yaṇ taṇhā ti¹³ yā ayaṇ taṇhā.

Ponobbhavikā¹⁴ ti punabbhavakaraṇaṇ punobbhavo¹⁵;
Punobbhavo¹⁵ sīlam assāti ponobbhavikā.¹⁴ Api ca punab-

¹ P. idha.

² B.S. indanam.

³ S.R. bādhayanti nāma.

⁴ S.R. °vāni.

⁵ H. adds bādhayamānānaṇ.

⁶ P. °dayha° S.R. °dayhanaduk°.

⁷ H. °kho.

⁸ P. °poṭṭhabba.

⁹ R. bādahaya°; H. bādhiya°.

¹⁰ S.R. om. ceto.

¹¹ P. ucca°.

¹² P.S.R. om. nitṭhitā.

¹³ Text 101.

¹⁴ P.S.R. Ponobha°.

¹⁵ S.R. punobbhavo.

bhavaṇ¹ deṭṭi, punabbhavāya¹ saṅvattati, punappunaṇ bhave nibbattetīti ponobbhavika.² Sā pan' esā punabbhavassa¹ dāyikā pi atthi, adāyikā pi. Punabbhavāya¹ saṅvattanikā pi atthi³ asaṅvattanikā pi; dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakka-mattā⁴ pi. Sā punabbhavaṇ¹ dadamānā pi adadamānā pi⁵ Punabbhavāya¹ saṅvattamānā pi asaṅvattanikā⁶ pi dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattā⁴ pi ponobbhavikā evāti nāmaṇ labhati.

Abhinandanasankhātena nandirāgena sahatatā ti *nandirāgasahagatā*. Nandirāgena saddhiṇ atthato ekattam eva gatā ti vuttaṇ hoti.

Tatra tatrābhinandinī ti yatra yatra attabhāvo⁷ tatra tatrābhinandinī. Rūpādisu vā ārammaṇesu tatra tatrābhinandinī. Rūpābhinandinī, sadda - gandha-rasa - phoṭṭhabba-dhammābhinandinī ti attho.

Seyyathīdan ti nipāto. Tassa sā katamā ti ce ti attho.

Kāmatanḥā ti kāme taṇhā kāmatanḥā. Pañcakāmaguṇi-karāgass' etaṇ adhivacanaṇ.⁸

Bhave taṇhā *bhavatanḥā*. Bhavapatthanā-vasena uppanassa⁹ sassatadiṭṭhi-sahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā c' etaṇ adhivacanaṇ.

Vibhave taṇhā *vibhavatanḥā*. Uchedadiṭṭhi-sahagatassa rāgass' etaṇ adhivacanaṇ.

Idāni tassā taṇhāya vatthuṇ vitthārato dassetuṇ *sā kho pan' esā* ti ādim āha.

Tattha *uppajjati* ti jāyati.

Nivisati ti punappunaṇ¹⁰ pavatti-vasena patiṭṭhahati.

Yaṇ loke piyarūpaṇ satarūpaṇ ti yaṇ lokasmiṇ piyasabhāvaṇ c' eva madhurasabhāvaṇ ca.

*Cakkhuṇ*¹¹ *loke* ti ādisu lokasmiṇ hi cakkhādisu mamattena abhinivīṭṭhā sattā sampattiyaṇ patiṭṭhitā attano cakkhuṇ ādāsādisu nimittaggaḥaṇānusārena vippasanna-pañcapasādaṇ¹² suvaṇṇavimāne ugghāṭita-maṇi-sīhapañjaraṇ viya maññanti. Sotaṇ rajatapanālikaṇ viya pāmangasuttakaṇ viya

¹ B.H. punob°.

² P.S.R. ponobha°.

³ R. om.

⁴ S.R. °vepakkā.

⁵ S.R. om.

⁶ P.S.R. °tamānā.

⁷ H. °bhāve.

⁸ P.S.R. nāmaṇ.

⁹ H. adds rāgassa.

¹⁰ S.R. °puna.

¹¹ H. °khu.

¹² H. °sannaṇ°.

ca maññanti. Tunganāsā ti laddhavohāraṇ ghāṇaṇ vaṭṭetvā ṭhapita-haritālavaṭṭiṇ viya maññanti. Jivhaṇ-rattakambalapaṭalaṇ viya mudu-siniddha-madhura-rasadaṇ maññanti. Kāyaṇ sālalaṭṭhi viya suvaṇṇatoraṇaṇ viya ca maññanti. Manaṇ aññesaṇ manena asadisāṇ ulāraṇ maññanti. Rūpaṇ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇaṇ viya. Saddaṇ matta-karavīka-kokila-mandadhamita-maṇivaṇsa-nighosaṇ¹ viya. Attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānika-gandhārammaṇādīni kassa aññassa evarūpāni atthi ti maññanti. Tesāṇ evaṇ maññamānānaṇ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva honti² sātārūpāni ca.³ Atha nesaṇ tattha anuppannā ceva tanhā uppajjati, uppannā ca punappunaṇ pavattivasena⁴ nivisati, tasmā Bhagavā cakkhuṇ⁵ loke piyarūpaṇ sātārūpaṇ etth' esū tanhā uppajjamānā uppajjati ti ādim āha.

Tattha uppajjamānā ti yadi⁶ uppajjati, tadā' ettha uppajjati ti attho. Esa nayo sabbatthāpīti.⁷

*Samudayasaccaniddesakathā.*⁸

[Nirodhasaccaniddesa]

Nirodhasaccaniddese yo tassā yeva tanhāyā ti⁹ ettha yo tass' eva dukkhassā ti vattabbe yasmā samudayanirodhen' eva¹⁰ dukkhaṇ nirujjhati, no aññathā, yath' āha:

*Yathā pi¹¹ mūle anupaddave dalhe,¹²
chinno pi rukkho puna-d eva¹³ rūhati,
evam pi tanhānusaye anūhate,
nībbattate¹⁴ dukkham idaṇ punappunan ti.**

Tasmā taṇ dukkhanirodhaṇ dassento samudayanirodhena dassetuṇ evam āha. Sihasamānavuttino hi Tathāgatā. Te dukkhaṇ nirodhentā¹⁵ dukkhanirodhaṇ ca dassentā¹⁵ hetumhi paṭipajjanti, na¹⁶ phale. Suvānavuttino pana aññatitthiyā. Te dukkhaṇ nirodhentā¹⁵ dukkhanirodhaṇ ca dassentā¹⁵ atta-

* Dh.p. 338.

¹ P. °maṇivaṇṇasaniḡ°. ² R. om. ³ R. adds honti.
⁴ B. pavatta°. ⁵ H. °khu. ⁶ S.R.H. yadā. ⁷ S.R. °thāti.
⁸ H. adds niṭṭhitā. ⁹ Vbh. 103. ¹⁰ S.R. °dhena; om. eva.
¹¹ S.R. hi. ¹² B. dale; H. dale. ¹³ P.S.R. puna-r' eva.
¹⁴ P.S.R. Vm. °tatī. ¹⁵ H. °ento. ¹⁶ S.R. no.

kilamathānuyogena ceva tass' eva ca desanāya phāle paṭipajjanti, na hetumhīti sihasamānavuttitāya Satthā hetumhi paṭipajjanto yo tassā yevā ti ādim āha.

Tattha tassā yevā ti yā sā uppatti-nivesa-vasena heṭṭhā pakāsītā, tassā yeva.

Asesavirāganīrodho¹ ti ādīni sabbāni nibbāna-vevacanān' eva. Nibbānaṅ hi āgamma taṇhā asesā virajjati² nirujjhanti, tasmā taṅ tassā yeva taṇhāya asesavirāganīrodho ti vuccati. Nibbānaṅ ca āgamma taṇhā cajiṇiyati, paṭinissajjiyati, muccati, na alliyati; tasmā nibbānaṅ cāgo, paṭinissaggo, mutti, anālayo ti vuccati.

Ekam eva hi nibbānaṅ. Nāmāni pan' assa sabbasankhatānaṅ nāma-paṭipakkhavasena anekāni³ nibbāna-vevacanān' eva honti. Seyyathidaṅ? Asesavirāganīrodho, cāgo, paṭinissaggo, mutti, anālayo, rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, taṇhākkhayo, anuppādo, appavattaṅ, animittaṅ, appaṇihitaṅ, anāyūhanaṅ, appaṭisandhi,⁴ anupavatti,⁵ agati, ajātaṅ, ajavaṅ, avyādhī, amataṅ, asokaṅ, aparidevaṅ, anupāyasaṅ, asankiliṭṭhan ti ādīni.

Idāni maggena chinnāya, nibbānaṅ āgamma appavattipattāya pi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tatth' eva abhāvaṅ dassetuṅ sā kho pan' esā ti ādim āha.

Tattha yathā puriso khetto jātaṅ titta⁶-alābuvallīṅ disvā aggato paṭṭhāya mūlaṅ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā appavattiṅ⁷ gaccheyya; tato tasmiṅ khetto titta-alābu niruddhā pahīnā ti vucceyya. Evam eva khetto titta-alābu viya⁸ cakkhādisu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinā nibbānaṅ āgamma appavattiṅ gaccheyya.⁹ Evaṅ gatā pana tesu vatthūsu khetto⁴ titta-alābu viya na paññāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṅ, tato aṭaviyaṅ corā matā ti vā māritā ti vā vucceyyuṅ; evam eva¹⁰ aṭaviyaṅ corā viya yā cakkhādisu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṅ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṅ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭa-

¹ B. °nīrodhā.

² S. virajjhati.

³ H. adds sabbāni.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. appavatti; H. anupapatti.

⁶ P. tittakā.

⁷ S.R.H. apaññattiṅ.

⁸ H. adds yā.

⁹ H. gacchati.

¹⁰ S.R. evaṅ.

viyaṅ corā viya na paññāyati. Ten' assā tatth' eva nirodhaṅ¹ dassento cakkhuṅ² loke piyarūpaṅ sātārūpaṅ, etth' esā tanhā pahīyamānā pahīyati, nirujjhamānā nirujjhatī ti ādim āha.

Sesam ettha uttānattham evāti.

Nirodhasaccaniddesakathā.

[*Maggasaccaniddesa*]

Maggasaccaniddese *ayam evā* ti³ aññamagga-paṭikkhepanatthaṅ niyamaṅ. *Ariyo* ti taṅ-taṅ-maggavajjhehi kilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā, ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha angāni⁴ assā ti *aṭṭhangiko*. Svāyaṅ caturangikā viya senā, pañcangikaṅ viya turiyaṅ angamattam eva hoti, angavinimmutto⁵ natthi.

Nibbānatthikehi maggīyati, nibbānaṅ vā maggati, kilese vā mārento gacchatīti *maggo*.

Seyyathīdan ti so katamo ti ce ?⁶

Idāni angamattam eva maggo hoti, angavinimmutto⁵ natthīti dassento *sammāditthi* . . . pe . . . *sammāsamādhī* ti āha.

Tattha sammādassanalakkhaṇā *sammāditthi*.

Sammā abhiniropanalakkhaṇo *sammāsankappo*.

Sammāpariggahalakkhaṇā *sammāvācā*.

Sammāsamuṭṭhāpana-lakkhaṇo *sammākammanto*.

Sammāvodāpana-lakkhaṇo⁷ *sammā-ājīvo*.

Sammā paggahalakkhaṇo *sammāvāyāmo*.

Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā *sammāsati*.

Sammā samādhānalakkhaṇo *sammāsamādhī*.

Tesu ca⁸ ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni honti. Seyyathīdaṅ ? Sammāditthi tāva aññehi pi⁹ attano paccanīkakilesehi sad-dhiṅ micchāditthiṅ pajahati, nirodhaṅ ārammaṅ karoti, sampayuttadhamme ca⁸ passati, tappatiṅcchādaka-mohavidhamanavasena asammoḥato. Sammāsankappādayo pi tath' eva micchāsankappādīni ca⁸ pajahanti, nirodhaṅ ca ārammaṅ karonti. Visesto paṅ' ettha sammāsankappo saha-jā-

¹ B.P.H. niruddhaṅ.

² H. °khu.

³ Vbh. 104.

⁴ B.P.H. aṭṭh' angāni.

⁵ B. °vinimutto; S.R. *add* maggo.

⁶ S.R. *add* ti attho.

⁷ P. °vodānalak°.

⁸ S.R. *om. ca*.

⁹ S.R. *om.*

tadhamme abhiniropeti. Sammāvācā sammā pariggaṇhāti. Sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti. Sammā-ājīvo sammā vodāpeti. Sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti. Sammāsati sammā upaṭṭhāti.¹ Sammāsamādhi sammā padahati.²

Api c' esā sammādiṭṭhi nāma pubbhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā; kiccato pana dukkhe ñāṇan ti ādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsankappādayo pi pubbhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsankappo kiccato nekkhammasankappo ti ādīni tīni nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo³ pubbhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā viratiyo pi honti cetanāyo pi, maggakhaṇe pana viratiyo va. Sammāvāyāmo sammāsati ti idam pi dvayaṇ kiccato sammappadhāna-satipaṭṭhāna-vasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbhāge pi maggakhaṇe pi sammāsamādhi yeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu Bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṇ sammādiṭṭhi desitā. Ayaṇ hi⁴ paññā-pajjoto, paññā-satthan ti ca vuttā, tasmā⁵ etāya pubbhāge vipassanā-ñāṇasankhātāya sammādiṭṭhiyā avijjandhakāraṇ viddhaṇsetvā⁶ kilesacore ghātento khemena yogāvācaro nibbānaṇ pāpunāti. Tena vuttaṇ nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṇ sammādiṭṭhi desitā ti. Sammāsankappo pana tassā⁷ bahūpakāro, tasmā tad anantaraṇ vutto. Yathā hi heraññiko hatthena parivattetvā parivattetvā³ cakkhunā kahāpanaṇ olokento ayaṇ kūṭo, ayaṇ cheko ti jānāti, evaṇ yogāvācaro⁸ pubbhāge vitakkena vitakketvā vitakketvā vipassanā-paññāya olokayamāno ime dhammā kāmāvācarā, ime dhammā rūpāvācarādayo ti jānāti. Yathā vā³ pana purisena koṭiyaṇ gahetvā parivattetvā parivattetvā³ dinnāṇ mahārukkaṇ tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evaṇ vitakkena vitakketvā vitakketvā dinna-dhamme yogāvācaro paññāya ime dhammā kāmāvācarā, ime dhammā rūpāvācarā ti ādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti.

¹ S.R. upaṭṭhāpeti.

² P.S.H. samādahati; R. sammādahati.

³ S.R. om.

⁴ P. Ayam pi.

⁵ S.R. kasmā.

⁶ vidhametvā.

⁷ S.R. tassa.

⁸ S.R. add pi.

Tena vuttaṅ: sammāsankappo pana tassā¹ bahūpakāro, tasmā tadanantaraṅ 'vutto ti. Svāyaṅ yathā sammā-dit̄ṭhiyā, evaṅ sammāvācāya pi upakārako. Yath' āha: *Pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṅ bhinda-tā* ti.* Tasmā tad anantaraṅ sammāvācā vuttā. Yasmā pana idaṅ c' idaṅ ca karissāmā ti paṭhamaṅ vācāya saṅvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā vācā² kāyakammasa upakārikā ti sammāvācāya anantaraṅ sammākammanto vutto. Catubbidhaṅ pana vacīduccaritaṅ tividhaṅ kāyaduc-caritaṅ pahāya ubhayaṅ³ sucaritaṅ pūrentass' eva yasmā ājivaṭṭhamakasiḷaṅ pūراتi, na itarassa; tasmā tad ubhayānantaraṅ sammā-ājivo vutto. Evaṅ suddhājivena parisuddho me ājivo ti ettāvataṅ paritosaṅ akatvā suttapamattena viharituṅ na yuttaṅ, atha kho sabba-iriyāpathesu idaṅ viriyam ārabhitabban ti dassetuṅ tad anantaraṅ sammāvāyāmo vutto. Tato āraddhaviriyenāpi kāyādisu catūsu vatthūsu sati suppatiṭṭhitā⁴ kātabbā ti dassanattaṅ tadanantaraṅ sammāsati desitā. Yasmā pana evaṅ suppatiṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānaṅ dhammānaṅ gatiyo saman-vesitvā pahoti ekattārammaṅe cittaṅ samādhātuṅ,⁵ tasmā sammāsati-anantaraṅ sammāsamādhī desito ti veditabbo.

Sammādit̄ṭhiniddese *dukkhe nāṇan* ti⁶ ādinā catusaccakammaṭṭhānaṅ dassitaṅ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṅ. Pacchimāni vivaṭṭaṅ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi² dve saccāni pañcakkhandhā dukkhaṅ, taṅhā samudayo ti evaṅ sankhepena ca katame pañcakkhandhā⁷ ti ādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punapunaṅ parivattento yogāvacarō kammaṅ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu nirodhasaccaṅ iṭṭhaṅ kantaṅ manāpaṅ, maggasaccaṅ iṭṭhaṅ kantaṅ manāpan ti evaṅ savanen' eva kammaṅ karoti. So evaṅ kammaṅ karonto cattāri saccāni ekena paṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti.

* S. iv, 293; cf. M. i, 301.

¹ S.R. tassa.

² S.R. om.

³ S.R. ubhaya.

⁴ S.R. sūpaṭṭhitā.

⁵ B.H. sammā°.

⁶ Vbh. 104.

⁷ S.R. add rūpakkhando.

Dukkhaṃ pariññā-paṭivedhena paṭivijjhati.¹ Samudayaṃ pa-hānapaṭivedhena²; nirodhaṃ sacchikiriyapaṭivedhena; maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhī-samayena . . . pe . . . maggaṃ bhāvanābhīsamayena abhi-sameti. Evam assa pubbabhāge dvīsu saccesu uggaha-pari-pucchā-savaṇa-dhāraṇa-sammasana-paṭivedho hoti. Dvīsu savanapaṭivedho yeva.

Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho¹ hoti. Nirodhe āram-manapaṭivedho. Tattha sabbam pi paṭivedhaññaṇaṃ lokut-taraṇaṃ. Savaṇa-dhāraṇa-sammasanaññaṇaṃ lokiyaṃ kāmāva-caraṇaṃ. Paccavekkhanā pana pattasaccassa hoti, ayaṃ ca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato dukkhaṃ pariññāmi, samudayaṃ pa-jahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī ti ābhoga-samannāhāra-manasikāra-paccavekkhanā natthi; pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātam eva hoti . . . pe . . . maggo³ bhāvito va hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni. Dve gam-bhīrattā duddasāni. Dukkhasaccaṃ hi uppattito pākaṭaṇaṃ, khāṇu-kaṇṭakappahārādisu aho dukkhaṃ ti vattabbatam pi āpajjati. Samudayaṃ pi khāditukāmatā-bhuñjitukāmatā-di-vasena uppattito pākaṭaṇaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayaṃ pi gambhīraṇaṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnaṃ dassanattāya payogo bhavagga-gahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ viya, avicī-phanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya, satadhā bhinnavālassa koṭiyā koṭiṇ⁴ paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu⁵ saccesu uggahādi-vasena pubbabhāgaññupattinṃ sandhāya idaṃ *dukkhe ñāṇaṃ* ti ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkaṇe pana ekam eva ñāṇaṃ hoti.

Sammāsankappaniddese kāmato nissaṭo ti *nekkhamma-sankappo*.

Vyāpādato nissaṭo ti *avyāpādasankappo*.

Vihīṅṣāya⁶ nissaṭo ti *avihīṅṣā-sankappo*. Tattha nek-khammavitakko kāmavitakkaṃ padaghātaṃ padacchedaṃ

¹ S.R. om.

² H. °nappaṭi°.

³ P. om.

⁴ S.R. koṭi.

⁵ P. catu.

⁶ S.R. Vihīṅṣato.

karonto uppajjati. Avyāpādavitaṅko vyāpādavitaṅkassa; avihīṅsā-vitaṅko vihiṅsā-vitaṅkassa. Nekkhammavitaṅko ca kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati; avyāpāda-avihiṅsā-vitaṅkā vyāpāda-vihīṅsā-vitaṅkānaṃ. Tattha yogāvacaro kāmavitaṅkassa padaghātanatthaṃ kāmavitaṅkaṃ vā sammasati, aññaṃ vā¹ kiñci sankhāraṃ. Ath' assa vipassanākkhaṇe vipassanā-sampayutto sankappo tadangavasena kāmavitaṅkassa padaghātaṃ² padacchedaṃ karonto uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpeti. Ath' assa maggakkhaṇe maggasampayutto³ sankappo samucchadavasena kāmavitaṅkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati. Vyāpādavitaṅkassāpi padaghātanatthaṃ vyāpādavitaṅkaṃ vā aññaṃ vā sankhāraṃ⁴; vihiṅsā-vitaṅkassa padaghātanatthaṃ vihiṅsā-vitaṅkaṃ vā aññaṃ vā sankhāraṃ sammasati. Ath' assa vipassanākkhaṇe ti sabbaṃ purimanayen' eva yojetabbaṃ.

Kāmavitaṅkādināṃ pana tinnāṃ⁵ pāliyaṃ vibhassetu aṭṭha-tiṅsārammaṇesu ekakammaṭṭhānam pi apaccanīkaṃ nāmanatthi. Ekantato pana kāmavitaṅkassa tāva asubhesu paṭhamajjhānam eva paccanīkaṃ; vyāpādavitaṅkassa mettāya tikacatukkajjhānāni; vihiṅsā-vitaṅkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā asubhe⁶ parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassa samāpattikkhaṇe jhānasampayutto sankappo vikkhambhanavasena kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati. Jhānapādakaṃ⁷ katvā vipassanaṃ paṭṭhapentassa⁸ vipassanākkhaṇe vipassanā-sampayutto sankappo tadangavasena kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpentassa maggakkhaṇe maggasampayutto sankappo samucchadavasena kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati. Evaṃ uppanno nekkhammasankappo ti vuccatīti veditabbo. Mettāya pana parikammaṃ katvā, karuṇāya parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpajjatīti sabbaṃ purimanayen' eva yojetabbaṃ. Evaṃ uppanno avyāpādasankappo ti vuccati, avihīṅsā-sankappo ti vuc-

¹ P. *adds* pana.

³ P. °samuppayutto.

⁵ P.S.R. tinnam pi.

⁷ H. Jhānaṃ°.

² P.S.R. °ghātaṃ.

⁴ P.S.R. *add* sammasati.

⁶ S.R. asubha; H. °bhesu.

⁸ H. pattha°.

catīti veditabbo. Evam ete nekkhammasankappādayo vi-
passanā-jhānavasena uppatinaṅ nānattā pubbhāge nānā.
Maggakkhaṇe¹ pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusala-
sankappassa padacchedato anuppatti-sādhānavasena mag-
gangaṅ pūrayamāno eko va kusalasankappo uppajjati. Ayaṅ
sammāsankappo nāma.

Sammāvācānidde pi² yasmā aññen' eva cittaena musāvādā
viramati, aññena³ pisuṇāvācādīhi, tasmā catasso p' etā vera-
maṇiyo pubbhāge nānā. Maggakkhaṇe pana micchāvācā-
sankhātāya catubbidhāya akusala-dussilyacetanāya padacche-
dato anuppatti-sādhānavasena maggangaṅ pūrayamānā ekā
va sammāvācāsankhātā kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṅ
sammāvācā nāma.

Sammākammantanidde pi yasmā aññen' eva cittaena pā-
nātipātā viramati, aññena adinnādānā, aññena micchācārā,
tasmā tisso p' etā veramaṇiyo pubbhāge nānā. Maggak-
khaṇe pana⁴ micchā-kammantasankhātāya⁵ tividhāya akusa-
ladussilyacetanāya padacchedato anuppatti-sādhānavasena
maggangaṅ pūrayamānā ekā va sammā-kammantasankhātā
kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṅ sammākammanto nāma.

Sammā-ājīvanidde *idhā* ti imasmiṅ sāsane.

Ariyasāvako ti ariyassa Buddhassa sāvako.

Micchā-ājīvaṅ pahāyā ti pāpakaṅ⁶ ājīvaṅ pajahitvā.

Sammā-ājīvenā ti Buddhapasatthena kusala-ājīvena.

Jīvitāṅ⁷ kappetī ti jīvitappavattiṅ pavatteti. Idhā pi
yasmā aññen' eva cittaena kāyadvāravīttikamā viramati,
aññena vacīdvāravīttikamā, tasmā pubbhāge nānakkha-
ṇesu⁸ uppajjati. Maggakkhaṇe pana dvīsu dvāresu sattā-
naṅ kammaṭṭhānaṅ vasena uppannāya micchā-ājīvadussi-
lyacetanāya padacchedato anuppatti-sādhānavasena maggan-
gaṅ pūrayamānā ekā va sammā-ājīvasankhātā kusalavera-
maṇi uppajjati; ayaṅ sammā-ājīvo nāma.

Sammāvāyāmanidde so Sammappadhānavibhange anupa-
davaṅṅānavasena āvibhavissati. Ayaṅ⁹ pana pubbhāge
nānā-cittesu labbhati. Aññen' eva hi cittaena anuppannānaṅ

¹ R. °ṇesu.

² *Vbh.* 105.

³ S.R. aññen' aññena.

⁴ S.R. °m.

⁵ P. °sankhāya.

⁶ S.R. micchā.

⁷ P. Jīvikaṅ.

⁸ P.S.R.H. nānāk°.

⁹ S.R. *add* pi.

pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya vāyāmaṃ karoti, aññena uppannānaṃ pahānāya; aññen' eva ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya, aññena uppannānaṃ tṭhiyā. Maggakkhaṇe pana eka-citte yeva labbhati. Ekam eva hi maggasampayuttaṃ viriyaṃ catukicca-sādhānaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsatiniddeho pi Satipaṭṭhānavibhange anupadavaṇṇa-nāvasena āvibhavissati. Ayam pi ca pubbabhāge nānā-cittesu labbhati. Aññen' eva hi cittena kāyaṃ parigaṇhāti, aññena aññena¹ vedanādini. Maggakkhaṇe² eka-citte yeva labbhati. Ekā yeva hi maggasampayuttā sati catu-kicca-sādhanaṭṭhena³ cattāri nāmāni labhati.

Sammāsamādhiniddeho cattāri jhānāni pubbabhāge pi nānā, maggakkhaṇe pi. Pubbabhāge samāpatti-vasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggasena. Ekassa hi paṭhama-maggo paṭhamajjhāniko hoti. Dutiyamaggādayo pi paṭhamajjhānikā,⁴ dutiyādisu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhama-maggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti. Dutiyādayo pi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāro pi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasādisā vā honti. Ayaṃ pan' assa viseso pādakajjhānaniyāmena hoti. Pādakajjhānaniyāmena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti. Magganga-bojjhāṅgāni pan' ettha paripuṇṇān' eva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya⁵ vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti. Maggāṅgāni pan' ettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya⁵ vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko. Maggāṅgāni pan' ettha satta, bojjhāṅgāni cha honti.

Esa⁶ nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā. Āruppe catukkapañcākajjhānaṃ uppajjati, Tañ ca kho lokuttaraṃ, no lokiyanti vuttaṃ. Ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādisu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggāṃ paṭilabhitvā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṃ-jhānikā va tassa tattha tayo maggā uppajjanti.

¹ S.R.H. om.

² P. adds pana.

³ P. sādhaṭṭhena.

⁴ S.R. add vā.

⁵ P. uṭṭhāya.

⁶ S. Es' eva.

Evaṅ pādakajjhānam eva niyameti.¹ Keci pana Therā: *vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentī* ti¹ vadanti. Keci: *puggalajjhāsāyo niyameti* ti¹ vadanti. Keci: *vuttānaḅhānāminī vipassanā niyameti* ti¹ vadanti. Yesaṅ vā-davinicchayo heṭṭhā Cittuppādakaṇḁ lokuttarapadabhājanīya-vannaṅayaṅ vutta-nayen' eva veditabbo.

Ayaṅ vuccati sammāsamādhī ti yāimesu catusu jhānesu ekag-gatā, ayaṅ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammā-samādhī nāma vuccatīti. Evaṅ lokiyalokuttaravasena Bhagavā maggasaccaṅ desesi.² Tattha lokiyamagge sabbān' eva maggaṅāni yathānurūpaṅ chasu ārammaṇesu aññatarārammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccapaṭive-dhāya pavattassa ariyassa³ nibbānārammaṇaṅ avijjānusaya-samugghātakaṅ⁴ paññā-cakkhu sammādiṭṭhi. Tathā sampan-nadiṭṭhissa⁵ taṅ-sampayuttaṅ tividha-micchāsankappasamug-ghātakaṅ⁴ cetaso nibbānapadābhiniropanaṅ sammāsankappo. Tathā passantassa vitakkentassa ca taṅ-sampayuttā va catubbidha-vaḁiduccarita-samugghātikā⁶ micchāvācāya virati sammāvācā. Tathā vīramantassa taṅ-sampayuttā va micchā-kammanta-samucchedikā tividha-kāyaduccaritavirati sam-mākammanto. Tesā yev' assa vācā-kammantānaṅ vodāna-bhūtā taṅ-sampayuttā va kuhanādi-samucchedikā micchā-ājīvavirati sammā-ājīvo. Imissā sammāvācā-kammantājīva-sankhātāya silabhūmiyaṅ⁷ patiṭṭhamānassa tad anurūpo taṅ-sampayutto va kosajjasamucchedako anuppannānaṅ uppan-nānaṅ⁸ akusala-kusalānaṅ⁹ anuppāda-pahānuppādaṭṭhiti-sā-dhako ca¹⁰ viriyārambho sammāvāyāmo. Evaṅ vāyamantassa taṅ-sampayutto va micchā-sativiniddhunako kāyādisu kā-yānupassanādi-sādhako ca cetaso asammoso sati. Iti anu-tarāya satiyā suvihita-cittārakkhassa¹¹ taṅ-sampayuttā va micchā-samādhī-samugghātikā cittekaggatā sammāsamā-dhī ti.

¹ B.P.H. niyā°. *Asl.* 230. ² S. dassesi. ³ S.R.H. ariyasāvakaṇḁ.

⁴ B. °ṭakaṅ.

⁵ B.P. °diṭṭhassa.

⁶ S.R. °ghātakā; B. °ghāṭikā.

⁷ S.R. °yā.

⁸ P.S.R.H. anuppannuppannānaṅ.

⁹ P.S.R.H. kusalākusalānaṅ.

¹⁰ S.R. om.

¹¹ S.R. suvihitārak°.

Esā lokuttaro ariyo aṭṭhangiko maggo, yo saha lokiyena maggena dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti sankhaṇ¹ gato. So kho paṇ' esa maggo sammāditṭhi-sankappānaṇ² vijjāya, sesadhammānaṇ caraṇena sangahitattā vijjā ceva caraṇaṇ ca. Tathā tesā dvinnaṇ vipassanāyānena, itaresāṇ samathayānena sangahitattā samatho ceva vipassanā ca. Tesā vā dvinnaṇ paññākkhandhena, tadanantarānaṇ tiṇṇaṇ silakkhandhena, avasesānaṇ samādhikkhandhena; adhipaññā-adhisīla-adhicittasikkhāhi ca sangahittattā khandhattayaṇ ceva sikkhāttayaṇ³ ca hoti. Yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṇ, samathayānena attakilamathānuyogaṇ ti antadvayaṇ parivajjetvā majjhima-paṭipadaṇ paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandhaṇ, silakkhandhena dosakkhandhaṇ, samādhikkhandhena ca lobhakkhandhaṇ padāento adhipaññāsikkhāya paññāsampadaṇ, adhisīlasikkhāya silasampadaṇ, adhicittasikkhāya samādhisampadan ti tisso sampattiyo patvā amataṇ nibbānaṇ sacchikaroti. Ādi-majjha-pariyosāna-kalyāṇaṇ sattatiṇsa-bodhipakkhiyadhammaratana - vicittaṇ sammattaniyāmasankhātaṇ⁴ ariyabhūmiṇ ca okkanto hotīti.

Suttantabhājanivyapaṇṇā.

[Abhidhammabhājanīya]

Idāni Abhidhammabhājanīyaṇ hoti. Tattha ariyasaccāni ti avatvā nippadesato paccayasankhātaṇ samudayaṇ dassetuṇ cattāri saccāni ti vuttaṇ. Ariyasaccāni ti⁵ hi⁶ vutte avasesā ca kilesā, avasesā ca akusalā dhammā, tiṇi ca kusalamūlāni sāsavāni, avasesā ca sāsavā kusaladhammā na sangayhantī. Na ca kevalaṇ taṇhā va dukkhaṇ samudāneti, ime pi avasesā ca kilesādayo paccayā samudānenti yeva. Iti ime pi paccayā dukkhaṇ samudānenti yevāti nippadesato paccayasankhātaṇ samudayaṇ dassetuṇ ariyasaccāni ti avatvā cattāri saccāni ti vuttaṇ.

¹ B.H. sankhyaṇ.

² P. °sammāsan°.

³ B.P.H. sikkhat°.

⁴ B.P. sampatta°.

⁵ Vbh. 106

⁶ P. om.

Niddesavāre ca nesaṇ paṭhamaṇ dukkhaṇ aniddisitvā tass' eva dukkhassa sukhaniddesathaṇ dukkhasamudayo niddiṭṭho. Tasmiṇ hi niddiṭṭhe avasesā ca kilesā ti ādinā nayena dukkhasaccaṇ sukhaniddesaṇ hoti. Nirodhasaccam p' ettha taṇhāya pahānaṇ, taṇhāya ca avasesānaṇ ca kilesānaṇ pahānaṇ ti evaṇ yathā-vuttassa samudayassa pahānavasena pañcah' ākārehi niddiṭṭhaṇ. Maggasaccaṇ pan' ettha paṭhamajjhānika - sotāpattimaggasavaseṇa Dhammasaṅgāṇiyaṇ vibhattassa desanā-nayassa mukhamattam eva dessentena niddiṭṭhaṇ. Tattha nayabhedo veditabbo; taṇ upari pakāsayissāma. Yasmā pana na kevalaṇ aṭṭhangiko maggo va paṭipadā, *Pubbe va kho pan' assa kāyakammaṇ vacīkammaṇ āṇivo suparisuddho hoti* ti* vacanato pana puggalajjhāsaya-vasena pañcangiko pi maggo paṭipadā evāti desito, tasmā taṇ nayaṇ dassetuṇ pañcangikavāro pi niddiṭṭho. Yasmā ca na kevalaṇ aṭṭhangika-pañcangikamaggā va paṭipadā, sampayuttakā pana atirekapaññāsa-dhammā pi paṭipadā eva, tasmā taṇ nayaṇ dassetuṇ tatiyo sabbasaṅgāhikavāro pi niddiṭṭho. Tattha avasesā¹ dhammā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya sampayuttā ti idaṇ parihāyati. Sesaṇ sabbattha sadisam eva.

Tattha aṭṭhangikavārassa *taṇhāya*² ca avasesānaṇ ca kilesānaṇ pahānaṇ ti ādisu pañcasu koṭṭhāsesu paṭhamakoṭṭhāse tāva sotāpattimagge jhānābhinivese: suddhikapaṭipadā, suddhikasunñatā, sunñatapaṭipadā, suddhika-appaṇihitaṇ,³ appaṇihitapaṭipadā ti imesu pañcasu vāresu⁴ dvinnaṇ catukka-pañcakanayānaṇ vasena dasa nayā honti. Evaṇ sesesu pi ti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catugunitāni aṭṭha-satāni.⁵ Iti suddhikāni dve, sādhipatī aṭṭhā ti sabbam pi nayasahassaṇ hoti. Yathā ca sotāpattimagge, evaṇ sesamaggesu pi ti cattāri nayasahassāni honti. Yathā ca paṭhamakoṭṭhāse cattāri, evaṇ sesesu pi ti aṭṭhangikavāre pañcasu koṭṭhāsesu vīsati-nayasahassāni honti. Tathā pañcangikavāre sabbasaṅgāhikavāre cāti sabbāni pi

* Cf. A. iii, 124 f.

¹ S.R. avasesa.

² S.R.H. *add* pahānaṇ, taṇhāya.

³ H. °hitā.

⁴ S.R. ṭhānesu. Cf. *Asl.* 221.

⁵ B.H. *om.* satāni.

saṭṭhi-nayasahassāni Satthārā vibhattāni. Pāli pana sankhepena āgatā. Evam idaṃ tividhamahāvāraṃ pañcadasakoṭṭhāsaṃ saṭṭhi-nayasahassa-patimaṇḍitaṃ¹ abhidhammabhājanīyaṃ nāma niddiṭṭhan ti veditabbaṃ.

Abhidhāmmabhājanīyavannaṇā.

[*Pañhapucchaka*]

Pañhāpucchake² catunnam pi saccānaṃ Khandhavibhange vuttanayānusāren³ eva kusalādi-bhāvo veditabbo. Āramanattikesu pana samudayasaccaṃ kāmāvacaradhamme assādentassa parittārammaṇaṃ hoti; mahaggatadhamme assādentassa mahaggatārammaṇaṃ; paññattiṃ assādentassa navattabbārammaṇaṃ. Dukkhasaccaṃ kāmāvacara-dhamme ārabha uppannaṃ parittārammaṇaṃ; rūpārūpāvacara-dhamme ārabh' upattikāle mahaggatārammaṇaṃ. Nava lokuttaradhamme paccavekkhanakāle appamañārammaṇaṃ; paññattiṃ³ paccavekkhanakāle navattabbārammaṇaṃ. Maggasaccaṃ saha-jāta hetuvāsaena sabbadā pi magga hetukaṃ; viriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanā-kāle maggādhipati; chandacittesu aññatarādhipatikāle navattabbaṃ nāma hoti. Dukkhasaccaṃ ariyānaṃ maggapaccavekkhanakāle maggārammaṇaṃ; tesāṃ yeva maggaṃ⁴ garuṃ katvā paccavekkhanakāle maggādhipati; sesadhamma-paccavekkhanakāle navattabbaṃ hoti. *Dve saccāni* ti⁵ dukkhasamudayasaccāni. Eṭāni hi atitādibhede dhamme ārabh' upattikāle atitādi-ārammaṇāni honti. Samudayasaccaṃ ajjhattādi-bhede dhamme assādentassa ajjhattādi-ārammaṇaṃ hoti. Dukkhasaccaṃ ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇam pi ti veditabbaṃ. Iti imasmiṃ pañhāpucchake⁶ dve saccāni lokiyāni honti, dve lokuttarāni. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ purimesu pi dvīsu. Sammāsambuddhena hi tīsu pi suttantabhājanīyādisu lokiyalokuttarāni⁷ eva saccāni kathitāni. Evam ayaṃ Saccavibhango pi teparivaṭṭaṇaṃ⁷ niharitvā va bhājetvā dassito ti.

Saccavibhanganiddeso.

¹ B.H. °paṭi°.

³ P. Paññattiṃ; S.R. °ñatti.

⁵ Vbh. 112.

⁶ P.S.R. pañha°.

² P.S.R. Pañha°.

⁴ P. dhammaṃ.

⁷ P. tipari°.

INDRIYA-VIBHANGA-NIDDESΟ

[*Abhidhammabhājanīya*]

Idāni tad anantare Indriyavibhange *bāvīsati*¹ gaṇanapari-
cchedo. *Indriyānīti* paricchinna-dhammanidassanaṃ.

Idāni tāni sarūpato dassento cakkhundriyan ti ādim
āha. Tattha cakkhudvāre indaṭṭhaṃ kāretīti² *cakkhundriyaṃ*.
Sota-ghāṇa-jivhā-kāyadvāre indaṭṭhaṃ kāretīti² *kāyindriyaṃ*.
Vijānanalakkhaṇa³ indaṭṭhaṃ kāretīti² *manindriyaṃ*. Itthi-
bhāve indaṭṭhaṃ kāretīti² *itthindriyaṃ*. Purisabhāve indaṭ-
ṭhaṃ kāretīti² *purisindriyaṃ*. Anupālanalakkhaṇa indaṭṭhaṃ
kāretīti² *jīvitindriyaṃ*. Sukhalakkhaṇa indaṭṭhaṃ kāretīti²
sukhindriyaṃ. Dukkha-somanassa-domanassa-upekkhālak-
khaṇa indaṭṭhaṃ kāretīti² *upekkhindriyaṃ*. Adhimokkha-
lakkhaṇa indaṭṭhaṃ kāretīti² *saddhindriyaṃ*. Paggahalak-
khaṇa indaṭṭhaṃ kāretīti² *viriyindriyaṃ*. Upaṭṭhānalakkhaṇa
indaṭṭhaṃ kāretīti² *satindriyaṃ*. Avikkhepalakkhaṇa in-
daṭṭhaṃ kāretīti² *samādhindriyaṃ*. Dassanalakkhaṇa indaṭ-
ṭhaṃ kāretīti² *paññindriyaṃ*. Anaññātañ ñassāmīti pavatte
jānanalakkhaṇa indaṭṭhaṃ kāretīti² *anaññātaññassāmītin-
driyaṃ*. Nātānaṃ yeva dhammānaṃ puna⁴ ājānane indaṭṭhaṃ
kāretīti² *aññindriyaṃ*. Aññātāvībhāve indaṭṭhaṃ kāretīti²
aññātāvīndriyaṃ.

Idha suttantabhājanīyaṃ nāma na gaḥitaṃ. Kasmā?
Suttante imāya paṭipāṭiyā bāvīsatiyā⁵ indriyānaṃ anāgatattā.
Suttantasmīṃ hi katthaci dve indriyāni kathitāni, katthaci
tīni, katthaci pañca. Evaṃ pana nirantaraṃ dvāvīsati āga-
tāni⁶ nāma natthi. Ayaṃ tāv' ettha aṭṭhakathā-nayo. Ayaṃ
pana aparo nayo: Etesu⁷ hi,

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijānīyā
bhedābhedā tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

¹ *Vbh.* 122.

² S.R. karotīti.

³ S. janana°.

⁴ P. om.

⁵ S.R. bāvīsati.

⁶ P. āgatā.

⁷ R. Etesaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāvā cakkhatīti cakkhūti ādinā nayena attho pakāsīto. Pacchimesu pana tīsu paṭhamaṃ pubbhāge anaññātaṃ amataṃ padaṃ, catusaccadhammaṃ vā jānissāmi ti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭha-sambhavato¹ ca anaññātaññassāmītindriyaṃ ti vuttaṃ. Dutiyaṃ ājānato ca indriyaṭṭhasambhavato¹ ca aññindriyaṃ. Tatiyaṃ aññātāvino catusu saccesu niṭṭhitaññakiccassa khīnāsavass' eva² uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ.

Ko pan' esa indriyaṭṭho³ nāmāti? Indalingaṭṭho indriyaṭṭho.³ Indadesitaṭṭho indriyaṭṭho.³ Indadiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho.³ Indasiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho.³ Indajuṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho.³ So sabbo pi idha yathāyogaṃ yujjati. Bhagavā hi Sammāsambuddho paramissariyabhāvato Indo; kusalākusalañ ca kammaṃ, kammesu kassaci issariyābhāvato. Ten' ev' ettha kammasañjanitāni indriyāni kusalākusalakammaṃ⁴ ullingenti,⁵ tena ca siṭṭhānīti indalingaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbān' eva pan' etāni Bhagavatā yathābhūtaṃ⁶ pakāsītāni ca⁷ abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Ten' eva Bhagavatā Munindeṇa kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevitānīti indajuṭṭhaṭṭhena pi indriyāni. Api ca ādhipaccasankhātena⁸ issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni. Cakkhu-viññānādippavattiyaṃ hi cakkhādīnaṃ siddham ādhipaccaṃ. Tasmiṃ hi tikkhe tikkhattā, mande ca mandattā ti ayaṃ tāv' ettha atthato vinicchayo.

Lakkhaṇādīhī ti lakkhaṇa-rasa-paccupaṭṭhāna-padaṭṭhānehi pi cakkhādīnaṃ vinicchayaṃ vijāniyā ti attho. Tāni⁹ nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttān' eva.¹⁰ Paññindriyādīni hi cattāri atthato amoho yeva. Sesāni tattha sarūpen' ev' āgatāni.

Kamato ti ayam pi desanākkamo va. Tattha ajjhata-dhammaṃ pariññāya ariyabhūmipaṭilābho hotīti attabhāva-pariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭhamaṃ desitāni. So pan' attabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya itthī ti vā puriso

¹ S.R. °yattha°.

³ S.R. °yattho always.

⁵ S.R. °ganti.

⁸ P. °paccaya°.

² S.R. °savassa, om. eva.

⁴ S.R. °ladhammaṃ.

⁷ H. om.

¹⁰ P. vuttanayen' eva

⁶ S.R. °bhūtaṃ.

⁹ H. adds ca.

ti vā sankhaṇ¹ gacchati, ayaṇ so ti nidassanattaṇ tato itthindriyaṇ purisindriyaṇ ca. So duvidho pi jīvitindriyapaṭibaddhavutti ti nāpanattaṇ tato jīvitindriyaṇ. Yāva tassa pavatti, tāva etesaṇ vedayitānaṇ anivatti yaṇ ca² kiñci vedayitaṇ, sabbaṇ taṇ sukhadukkhaṇ ti nāpanattaṇ tato sukhindriyādini. Taṇ-nirodhattaṇ pana ete dhammā bhāvetabbā ti paṭipatti-dassanattaṇ tato saddhādini. Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭhamaṇ attani pātubhavatīti paṭipattiyā amoghabhāvadassanattaṇ tato anaññātāññasāmītiindriyaṇ. Tass' eva phalattā tato anantaraṇ bhāvetabbattā ca tato aññindriyaṇ. Ito³ paraṇ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca pan' imasmiṇ natthi kiñci uttari karaṇiyaṇ ti nāpanattaṇ ante paramassāsabhūtaṇ aññātāvindriyaṇ desitan ti ayam ettha kamo.

Bhedābheda ti jīvitindriyass' eva c' ettha bhedo. Taṇ hi rūpa-jīvitindriyaṇ arūpa-jīvitindriyaṇ ti duvidhaṇ hoti. Sesaṇaṇ abhedo ti evam ettha bhedābhedato vinicchayaṇ vijāniyā.

Kiccā ti kiṇ⁴ indriyānaṇ kiccaṇ ti ce? Cakkhundriyassa tāva *Cakkhāyatanaṇ*⁵ *cakkhuviññāṇadhātuyā taṇ-sampayuttakānaṇ ca dhammānaṇ indriyapaccayena paccayo** ti vacanato yaṇ taṇ indriyapaccayabhāvena sādhetabbaṇ attano tikkhamandādi-bhāvena cakkhuviññāṇādi-dhammānaṇ tikkhamandādi-sankhātaṇ attākārānupāpanaṇ, idaṇ kicciṇ. Evaṇ sota-ghāṇa-jivhā-kāyānaṇ. Manindriyassa pana saha-jātadhammānaṇ attano vasavattāpanaṇ. Jīvitindriyassa saha-jātadhammānupālanaṇ. Itthindriya-purisindriyānaṇ itthipurisanimitta - kuttākappākārānuvidhānaṇ. Sukha - dukkha-somanassa-domanassindriyānaṇ saha-jātadhamme abhivhavitvā yathā-sakaṇ oḷārikākārānupāpanaṇ. Upekkhindriyassa santa-paṇīta-majjhattākārānupāpanaṇ.⁶ Saddhādinaṇ paṭipakkhābhāvānaṇ sampayuttadhammānaṇ ca pasannākārādi - bhāva - sampāpanaṇ. Anaññātāññasāmītiindriyassa saṇyōjanattayappahānaṇ c' eva sampayuttakānaṇ

* *Tikapattāna*, i, 5 f.

¹ B.H. sanlhaṇ. ² P.S.R. om. ca.

³ S. Tato.

⁴ S.R. kim.

⁵ T.-P. text : Cakkhundriyaṇ.

⁶ S.R. °pādanaṇ.

ca tappahānābhimukhabhāvakaṇaṇaṇ. Aññindriyassa kāmarāga-vyāpādādi-tanukaraṇappahānañ¹ c' eva saha-jātānañ ca attano vasānuvattāpanaṇ. Aññātāvindriyassa sabbakićesu ussukkappahānañ c'eva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānaṇ ti evam ettha kiccato vinicchayaṇ vijāniyā.

Bhūmito ti cakkhu-sota-ghāṇa-jīvhā-kāya-itthi-purisa-sukha-dukkha-domanassindriyāni c' ettha kāmāvacarān' eva. Manindriya-jīvitindriya-upekkhindriyāni saddhā-vīriya-satisamādhī-paññindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni. Somanassindriyaṇ kāmāvacara-rūpāvacara-lokuttaravasena bhūmittayapariyāpannaṇ. Avasāne tiṇi lokuttarān' evāti evaṇ bhūmito pi vinicchayaṇ vijāniyā. Evaṇ hi vijānanto:

Saṇvegabahulo bhikkhu, t̥hito indriyaṇvare
indriyāni pariññāya, dukkhass' antaṇ nigacchatīti.

Niddesavāre yaṇ cakkhu catunnaṇ mahābhūtānaṇ ti ādi sabbāṇ Dhammasaṇaṇiyaṇ padabhājane vuttanayaṇ' eva vedita-baṇ. Viriyindriya-samādhindriyaniddesādisu ca sammāvāyāmo, micchā-vāyāmo; sammāsamādhī, micchā-samādhī ti ādīni na vuttāni. Kasmā? Sabbasangāhakattā.² Sabbasangāhakāni² hi idha indriyāni kathitāni. Evaṇ sante p' ettha dasa indriyāni lokiyāni kāmāvacarān' eva. Tiṇi lokuttarāni. Nava lokiya-lokuttaramissakānīti.

Abhidhammabhājanīyaṇ.

[*Pañhapucchaka*]

Pañhapucchake sabbesaṇ pi indriyānaṇ kusalādi-vibhāgo pāli-nayānusāreṇ' eva veditabbo. Ārammaṇattikesu pana *satt' indriyāni anārammaṇā* ti³ cakkhu-sota-ghāṇa-jīvhā-kāya-itthi-purisindriyāni sandhāya vuttaṇ. Jīvitindriyaṇ pana arūpamissakattā idha anāhaṭaṇ.⁴

*Dvīndriyā*⁵ ti dve indriyā. Sukha-dukkhadvayaṇ sandhāy' etaṇ vuttaṇ. Tañ hi ekantaparittārammaṇaṇ.

Domanassindriyaṇ siyā parittārammaṇaṇ siyā mahagga-

¹ H. °pādādiṇaṇ; S. °pahānāni; R. °pahāni.

³ *Vbh.* 127.

⁴ B.H.P. anābhaṭṭhaṇ.

² S.R. °gāhi°.

⁵ S.R. °yāni.

tārammaṇan ti kāmāvacaradhamme ārabha pavattikāle parittārammaṇaṇ hoti; rūpāvacarārūpāvacare pana ārabha pavattikāle mahaggaṭārammaṇaṇ; paṇṇatti¹-ārammanakāle² na-vattabbārammaṇaṇ.

Navindriyā siyā parittārammaṇā ti manindriya-jīvitindriya-somanassindriya-upekkhindriyāni c' eva saddhādi-pañcakaṇ ca sandhāya idaṇ vuttaṇ. Jīvitindriyaṇ hi rūpaṇ missakattā anārammaṇesu rūpadhammesu³ sangahitam pi arūpakotṭhāsenā siyā pakkhe sangahitaṇ.

Cattāri indriyānīti sukha-dukkha-domanassa-aññātāvindriyāni. Tāni hi maggārammaṇattike⁴ na bhajanti.

Maggahetukan ti sahajātahetuṇ sandhāya vuttaṇ. Vīriya-vīmaṇsajeṭṭhakakāle⁵ siyā maggādhipati. Chandacittajeṭṭhakakāle siyā na-vattabbā.

Das' indriyā siyā uppannā siyā uppādino ti satta rūpindriyāni tīni vipākindriyāni sandhāy' etaṇ vuttaṇ. Das' indriyāni⁶ domanassena saddhiṇ heṭṭhā vuttān' eva.

Tattha⁷ domanassindriyaṇ paṇṇattiṇ ārabha pavattikāle na-vattabbārammaṇaṇ, sesāni nibbānapaccavekkhanakāle pi.

Tīn' indriyāni bahiddhārammaṇānīti tīni lokuttarindriyāni.

Cattārīti sukha-dukkha-somanassa-domanassāni. Tāni hi ajjhatta-dhamme pi bahiddhā-dhamme⁸ pi ārabha pavattanti.⁹

Atth' indriyā ti manindriya-jīvitindriya-upekkhindriyāni c' eva saddhādi-pañcakaṇ ca.

Tattha ākiñcaññāyatana-kāle na-vattabbārammaṇatā vedittabbā. Iti imasmim pi pañhapucchake das' indriyāni kāmāvacarāni, tīni lokuttarāni. Nava lokiyalokuttaramissakān' eva kathitānīti ayam pi Abhidhammabhājanīyena saddhiṇ ekaparicchedo va hoti. Ayaṇ pana Indriyavibhango dve-parivaṭṭaṇ niharitvā bhājetvā dassito ti.

Indriyavibhangavaṇṇanā.

¹ B.H.R.S. °tiṇ.

² S.R. ārabha pavattanakāle. ³ S.R. om

⁴ H.S.R. °tikaṇ.

⁵ S.H. °maṇsā°.

⁶ S.R. °yānīti.

⁷ P. Tassa.

⁸ P. °mehi.

⁹ S. vat°.

PACCAYĀKĀRAVIBHANGA

Idāni tad-anantare Paṭiccasamuppādavibhange yā ayaṅ avijjāpaccayā sankhārā¹ ti' adinā nayena tanti nikkhattā, tassā atthasaṅvaṇṇanaṅ karontena² Vibhajjavadī-maṅḍalaṅ otarivā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṅ avokkamantena parasamayaṅ anārūhantena Suttaṅ appaṭibāhantena Vinayaṅ anulomentena³ mahāpadese olokontena dhammaṅ dīpentena atthaṅ sangahantena⁴ tam ev' atthaṅ puna āvattetvā⁵ aparehi pi pariyāyehi⁶ niddisantena ca yasmā atthasaṅvaṇṇanā kātabbā hoti. Pakatiyā pi ca dukkarā va Paṭiccasamuppādassa atthasaṅvaṇṇanā. Yath' āhu Porāṇā:

Saccaṅ satto paṭisandhi, paccayākāram eva ca,
duddasā caturō dhammā, desetuṅ ca sudukkarā ti.

Tasmā aññatra āgamādhigamappattehi na sukarā Paṭicca-
samuppādassa atthavaṇṇanā⁷ ti paritulayitvā:

Vattukāmo ahaṅ ajja, paccayākāraṅvaṇṇanaṅ
patiṭṭhaṅ nādhigacchāmi, ajjhogālho va sāgaraṅ.
sāsanaṅ pan' idaṅ nānā-desanānaya-maṅḍitaṅ,
pubbācariyamaggo ca, abbochinno pavattati
yasmā tasmā tadubhayaṅ, sannissāy' atthavaṇṇanaṅ
ārabhissāmi etassa; taṅ sunātha samāhitā.

Vuttaṅ h' etaṅ pubbācariyehi:

Yo koc' imaṅ aṭṭhikatvā⁸ suneyya,
labhetha pubbāpariyaṅ visesaṅ;
laddhāna pubbāpariyaṅ visesaṅ
adassanaṅ maccurājassa gacche ti.

¹ Vbh. 135.

³ P. °mantena.

⁵ S.R. Vm. r-āvat°.

⁷ H. °saṅvaṇṇanā.

² S.R. add mahāpadesena.

⁴ S.R. sangā°; Vm. gāhan°.

⁶ Vm. pariyāyanārehi.

⁸ B. aṭṭhiṅ°.

Avijjā-paccayā sankhārā ti ādisu hi¹ ādito yeva tāva :

Desanā-bhedato attha-lakkhaṇekavidhādito,
Angānañ ca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha* *desanā-bhedato* ti Bhagavato hi vallihārakānaṃ catunaṃ purisānaṃ valliggahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva pariyośanaṃ, tathā pariyośanato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva āditi catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā. Yathā hi vallihārakesu catusu purisesu eko vallyiā mūlam eva paṭhamaṃ passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā *Iti kho bhikkhave avijjā-paccayā sankhārā . . . pe . . . jāti-paccayā jarāmaranaṃ* ti ādito paṭṭhāya yāva pariyośanā pi paṭiccasamuppādaṃ deseti.²

Yathā pana tesu purisesu eko vallyiā majjhaṃ paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā uparibhāgaṃ yeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti; evaṃ Bhagavā *Tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya titṭhato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī, tad upādānaṃ. Tass' upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti* tiṭṭhaṃ majjhato paṭṭhāya yāva pariyośanā pi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko vallyiā aggaṃ paṭhamaṃ passati, so agge gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme³ upaneti, evaṃ Bhagavā *Jāti-paccayā jarāmaranaṃ ti iti kho pan' etaṃ vuttaṃ. Jāti-paccayā nu kho bhikkhave jarāmaranaṃ, no vā, kathaṃ vā⁴ ettha hotīti? Jātipaccayā bhante jarāmaranaṃ, evaṃ no ettha hoti jātipaccayā jarāmaranaṃ ti. Bhavapaccayā jāti . . . pe . . . avijjāpaccayā sankhārā ti iti kho pan' etaṃ vuttaṃ . . . Avijjā-paccayā nu kho bhikkhave⁵ sankhārā, no vā, kathaṃ vā⁴ ettha hotīti? Avijjā-paccayā bhante sankhārā, evaṃ no ettha hoti avijjā-paccayā sankhārā tiṭṭhaṃ pariyośanato paṭṭhāya yāvā ādito pi paṭiccasamuppādaṃ deseti.*

Yathā pana tesu⁶ purisesu eko vallyiā majjham eva paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā⁷ heṭṭhā otaranto yāva

* *Vism.* 523 f.† *M.* i, 261.‡ *S.* iii, 14.¹ *Vm.* om. hā.² *R.* dasseti.³ *P.* kammante.⁴ *Vm.* vo.⁵ *Vm.* om.⁶ *Vm.* pan' etesu.⁷ *S.R.* chetvā.

mūlā ādāya kamme upaneti, evaṅ Bhagavā: *Ime ca¹ bhikkhave cattāro āhārā kiṅ-nidānā, kiṅsamudayā, kiṅ-jātikā kiṅ-pabhavā? Ime cattāro āhārā taṅhā-nidānā taṅhā-samudayā taṅhā-jātikā taṅhā-pabhavā. Taṅhā kiṅ-nidānā? Vedanā, phasso, salāyatanaṅ, nāmarūpaṅ, viññānaṅ, sankhārā kiṅ-nidānā? Sankhārā avijjānidānā avijjā-pabhavā** ti majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.

Kasmā pan' evaṅ desetīti? Paṭiccasamuppādassa samantabhaddakattā, sayaṅ ca desanā-vilāsappattattā. Samantabhaddako hi paṭiccasamuppādo, tato tato ñāyappaṭi-vedhāya saṅvattati yeva. Desanāvilāsappatto ca Bhagavā catuvesāraṅga-paṭisambhidāyogena catubbidhagambhirabhāvappattiyā ca. So desanāvilāsappattattā nānāyeh' eva² dhammaṅ deseti.

Visesato pan' assa yā ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā pavatti-kāraṇavibhāga-sammūhaṅ³ veneyyajānaṅ samanupassato yathāsakehi kāraṇehi pavatti-sandassanattaṅ uppatikkama-sandassanattaṅ ca pavattitā⁴ ti ñātābbā. Yā pariyośānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā: *kicchāṅ vatūyaṅ loko āpanno, jīyati ca jīyati ca mīyati⁵ cā†* ti ādinā nayena kicchāpannaṅ lokam anuvilokayato pubbabhāgapāṭivedhānusāreṇa tassa tassa jarāmaṇādikassa dukkhassa attanā 'dhigatakāraṇasandassanattaṅ. Yā pana⁶ majjhato paṭṭhāya yāva ādi,⁷ sā āhāranidāna-vavatthāpanānusāreṇa yāva atītaṅ addhānaṅ atiharitvā puna atītaddhato pabhuti hetu-phala-paṭipāṭisandassanattaṅ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva pariyośānā⁸ pavattā, sā paccuppanne addhāne anāgataddha-hetu-samuṭṭhānato pabhuti anāgataddha-sandassanattaṅ. Tāsu yā sā pavattikāraṇa-sammūhassa veneyyajānassa yathāsakehi kāraṇehi pavatti-sandassanattaṅ uppatikkama-sandassanattaṅ ca ādito paṭṭhāya anulomadesanā vuttā, sā idha nikkhattā ti veditābbā.

Kasmā pan' ettha avijjā ādito vuttā? Kiṅ pakativādīnaṅ

* *M. loc. cit.*

† *D. ii, 30; S. ii, 5, 104.*

¹ *Vm. om. ca.*

² *S.R. °nayehi; om. eva.*

³ *R. °mūlha.*

⁴ *Vm. pavattā.*

⁵ *Vm. adds ca cavati uppajjati.*

⁶ *S. Vm. om.*

⁷ *Vm. adds pavattā.*

⁸ *Vm. °sānaṅ.*

pakati viya avijjā pi akāraṇaṅ¹ mūlakāraṇaṅ² lokassāti ? Na akāraṇaṅ. *Āsavasamudayā avijjā-samudayo* ti* hi avijjāya kāraṇaṅ vuttaṅ. Atthi pana pariyāyo yena mūlakāraṇaṅ siyā. Ko pana so² ti ? Vaṭṭakathāya sīsabhāvo. Bhagavā hi vaṭṭakathaṅ kathento dve dhamme sīsaṅ katvā kathesi: avijjaṅ vā, bhavataṅhaṅ vā; yathāha: *Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya*³ *ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī*⁴ ti. *Evañ c' etaṅ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā* ti. Bhavataṅhaṅ vā; yath' āha: *Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṅhāya: ito pubbe bhavataṅhā nāhosi, atha pacchā samabhavī ti. Evañ c' etaṅ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṅhā* ti.†

Kasmā pana Bhagavā vaṭṭakathaṅ kathento ime dve va⁵ dhamme sīsaṅ katvā kathesīti ?⁶ Sugati-duggati-gāmino kammassa visesahetubhūtattā. Duggati-gāmino hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā ? Yasmā avijjābhūto puthujjano aggisantāpa-lagulābhīghāta-parissamābhībhūtāya⁷ vajjagāviyā⁸ tāya parissamāturatāya nirassādam⁹ pi attano anattāvaḥam pi ca uḥodakapānaṅ viya kilesasantāpato nirassādam pi duggati-vinipātato¹⁰ ca attano anattāvaḥam pi pānātipātādim anekappakāraṅ duggati-gāmikammaṅ ārabhati. Sugati-gāmino pana kammassa visesahetu bhavataṅhā. Kasma ? Yasmā bhavataṅhābhībhūto puthujjano yathā-vuttappakārayā¹¹ gāviyā¹² sītūdakataṅhāya sa-assādaṅ¹³ attano parissamavinodanaṅ¹⁴ ca sītūdakapānaṅ viya kilesasantāpavirahato sa-assādaṅ, sugati-sampāpanena attano duggati-dukkhāparissamavinodanaṅ ca pānātipātā veramaṇī-ādim anekappakāraṅ sugati-gāmī-kammaṅ ārabhati.

Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci

* M. i, 55.

† Not traced. Cf. S. ii, 178; iii, 149.

¹ S.R. °rakaṅ.

³ Vm. om.

⁵ S. Vm. H. om. va; P. yeva.

⁷ B.H.S.R. Vm. °bhūtā.

⁹ S.R. parittassādam.

¹¹ B.H.S.R. °kārā; Vm. sā vuttappakārā.

¹² B.H.S.R. gāvī.

¹³ P. samas°.

² Vm. pan' eso.

⁴ P. sambha°.

⁶ S.R. Vm. °tīti.

⁸ B.H.S.R. Vm. °gāvī.

¹⁰ S.R.H. °tanato.

¹⁴ Vm. parissaya°.

Bhagavā ekadhammamūlikaṃ desanaṃ deseti. Seyyathīdaṃ ? *Iti kho bhikkhave avijjūpanisā sankhārā, sankhārūpanisaṃ viññānaṃ* ti* ādi. Tathā: *upādānīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato tanhā pavaddhati, tanhāpaccayā upādānaṃ* ti† ādi. Katthaci ubhayamūlikam pi. Seyyathīdaṃ ? *Avijjānūvaranassa bhikkhave bālassa tanhāya sampayuttassa evam ayaṃ kāyo samudāgato, iti ayaṃ c' eva kāyo, bahiddhā ca nāmarūpaṃ, itth' etaṃ dvayaṃ; Dvayaṃ paṭicca phasso, sa' ev' āyatanāni,*¹ *yehi phuttho bālo sukhadukkhaṃ patisaṃvedeti* ti ādi.‡ Tāsu tāsu² desanāsu *avijjā-paccayā sankhārā* ti ayam idha avijjā: vasena ekadhammamūlikā desanā ti veditabbā. Evaṃ tāv' ettha desanābhedaṃ viññātabbo vinicchayo.

Atthato ti avijjādīnaṃ padānaṃ atthato. Seyyathīdaṃ ? Pūreṭṭhaṃ ayuttatṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma; aladdhabban ti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti *avijjā*. Tabbiparītaṃ kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma. Taṃ vindiyaṃ na vindatīti *avijjā*. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanatṭhaṃ, dhātūnaṃ suññatṭhaṃ,³ saccānaṃ tathatṭhaṃ, indriyānaṃ adhipateyyatṭhaṃ⁴ aviditaṃ karotīti *avijjā*. Dukkhadīnaṃ pīlanādi-vasena vuttaṃ catubbidhaṃ catubbidhaṃ⁵ atthaṃ aviditaṃ karotīti pi *avijjā*. Antavirahite saṃsāre sabbayoni-gati-bhava-viññānatṭhīti-sattāvāsesu satte javāpetīti *avijjā*. Paramatthato avijjamānesu itthi-purisaḍḍisu javati, vijjamānesu pi khandhādisu na javatīti *avijjā*. Api ca cakkhuvīññānādīnaṃ vatthārammaṇapaṭiccasamuppāda-paṭiccasamuppānānaṃ dhammānaṃ chādanato pi *avijjā*.

Yaṃ paṭicca phalam eti so paccayo. Paṭiccā ti na vinā tena, taṃ⁶ apaccakkhitvā⁷ ti attho. Eti ti uppajjati c' eva pavattati cāti attho. Api ca upakāra-kattho paccayaṭṭho. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjā-paccayo; tasmā *avijjāpaccayā*.

Sankhatam abhisankharontīti *sankhārā*. Api ca avijjā-paccayā sankhārā, sankhārasaddena āgatasankhārā cāti duvidhā sankhārā. Tattha puññapuññāneñjābhisankhārā⁸ tayo, kāya-vaci-cittasankhārā tayo ti ime cha avijjāpaccayā

* S. ii, 31.

† *Ibid.* 84.‡ *Ibid.* 23 f.¹ Vm. *adds* ca.² Vm. *om.*; H. tisu.³ P. suññatataṭṭhaṃ.⁴ S.R. Vm. adhipatīyat°.⁵ S. Vm. *om.*⁶ Vm. *om.*⁷ B. appac°.⁸ P.R. °nañjā°.

sankhārā. Te sabbe pi lokiyakusalākusalacetanā-mattam eva honti. Sankhatasankhāro,¹ abhisankhatasankhāro,¹ abhisankharanākasankhāro, payogābhisankhāro ti ime pana cattāro sankhārasaddena āgata-sankhārā. Tattha *aniccā vata sankhārā* ti ādisu vuttā sabbe pi sappaccayā dhammā sankhata-sankhārā nāma. Kammanibbattā tebhūmakā² rūpārūpadhammā abhisankhatasankhārā ti aṭṭhakathāsu vuttā. Te pi *aniccā vata sankhārā** ti etth' eva sangahaṇ gacchanti. Visuṇ pana nesaṇ³ āgataṭṭhānaṇ na paññāyati. Tebhūmakakusalākusalacetanā pana abhisankharanākasankhāro⁴ ti vuccati. Tassa: *Avijjāgato ayaṇ bhikkhave purisapuggalo puññāñ ce⁵ abhisankhāraṇ⁶ abhisankharotī* tiṭ ādisu āgataṭṭhānaṇ paññāyati. Kāyikacetasaṇ pana viriyaṇ payogābhisankhāro to vuccati. So: *Yāvatikā abhisankhārassa gati, tāvatikaṇ gantvā akkhāhataṇ maññe atthāsī* tiṭ ādisu āgato. Na kevalañ ca ete yeva, aññe pi: *Saññā-vedayitānīrodhaṇ samāpajjantassa kho āvuso Visākha bhikkhuno pathamaṇ nirujjhati vacīsankhāro, tato kāyasankhāro, tato cittasankhāro* § ti ādinā nayena sankhārasaddena āgatā anekasankhārā.⁷ Tesu natthi so sankhāro, yo sankhatasankhāre⁸ sangahaṇ na gaccheyya.

Ito paraṇ *sankhārapaccayā viññānaṇ* ti ādisu vuttaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ.

Avutte pana vijānātīti *viññānaṇ*.

Namatīti *nāmaṇ*. Ruppātīti *rūpaṇ*.

Āye tanoti,⁹ āyatañ ca nayatīti *āyatanaṇ*.

Phusatīti *phasso*.

Vedayatīti *vedanā*.

Paritassatīti *tanhā*.

Upādiyatīti *upādānaṇ*.

Bhavati, bhāvayati cāti *bhavo*.

Jananaṇ *jāti*.

Jāraṇaṇ *jarā*.

* D. ii, 157; S. i, 158, etc.

† A. i, 112.

† S. ii, 82.

§ M. i, 302.

¹ Vm. °khārā.

² S. °mikā.

³ S.R. pan' esaṇ.

⁴ P. °kharanāsan°.

⁵ S.R. Vm. *add va*.

⁶ S.R. Vm. sankhāraṇ

⁷ Vm. aneke°.

⁸ Vm. °khārehi.

⁹ P. tanotīti.

Maranti etenāti¹ maraṇaṇ.

Socanaṇ soko.

Paridevanaṇ paridevo.

Dukkhayatīti dukkhaṇ. Uppādaṭṭhitivasena vā dvedhā² khaṇatīti³ dukkhaṇ.

Dummanassa⁴ bhāvo domanassaṇ.

Bhuso⁵ āyāso upāyāso.

Sambhavanti ti nibbattanti.⁶ Na kevalañca sokādīh' eva, atha kho sabbapadehi sambhavanti⁷-saddassa yojanā kātabbā.

Itarathā hi avijjā-paccayā sankhārā ti vutte kiṇ karonti ti na paññāyeyyuṇ,⁸ sambhavanti pana yojanāya sati avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo; tasmā avijjā-paccayā sankhārā sambhavanti paccaya-paccayuppanna-vavatthānaṇ kataṇ hoti. Esa nayo sabbattha.

Eva ti niddiṭṭhanayanidassanaṇ. Tena avijjādīh' eva kāraṇehi, na Issaranimmānādīhīti dasseti.

Etassā ti yathāvuttassa.

Kevalassā ti asammissassa, sakalassa vā.

Dukkakhandhassā⁹ ti dukkhasamūhassa; na sattassa, na sukhasubhādīnaṇ.

Samudayo ti nibbatti.

Hotī ti sambhavati. Evam ettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇādīto ti avijjādīnaṇ lakkhaṇādīto. Seyyathīdaṇ ? Aññānalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisankharaṇalakkhaṇā sankhārā, āyūhanarasā, cetanā-paccupaṭṭhānā, avijjā-padaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṇ viññānaṇ, pubbangamarasaṇ, paṭi-sandhi-paccupaṭṭhānaṇ, sankhārapadaṭṭhānaṇ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṇ vā. Namanalakkhaṇaṇ nāmaṇ, sampayogaraṇaṇ, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṇ, viññānapadaṭṭhānaṇ. Ruppanalakkhaṇaṇ rūpaṇ, vikiraṇaraṇaṇ, avyākatapaccupaṭṭhānaṇ, viññānapadaṭṭhānaṇ. Āyatanalakkhaṇaṇ salāyatanaṇ, dassanādirassaṇ, vatthu¹⁰-dvārabhāva-paccupaṭṭhā-

¹ S.R. tenāti.

⁴ Vm. Dummana.

⁷ P. °vantīti.

⁹ P. dukkhandhassāti.

² Vm. dvidhā.

⁵ P. bhūyo.

³ S.R. add pi.

⁶ Vm. abhinib°.

⁸ Vm. °yeyya.

¹⁰ S.R. add bhāva.

naṅ, nāmarūpapadaṭṭhānaṅ. Phusanalakkhaṇo phasso, san-
ghaṭṭanaraso, sangati-paccupaṭṭhano, salāyatanapadaṭṭhāno.
Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasa-sambhogarasā,¹ su-
khadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā
taṅhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā,² vedanā-
padaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṅ upādānaṅ, amuñcanarasaṅ,
taṅhādadhātta - ditṭhi - paccupaṭṭhānaṅ, taṅhāpadaṭṭhānaṅ.
Kamma-kammaphala-lakkhaṇo bhavo, bhāvana-bhavanara-
so, kusalākusalāvīyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno.
Jāti-ādīnaṅ lakkhaṇādīni Saccavibhange vuttanayen' eva
veditabbāni.

Evam ettha lakkhaṇādito pi viññātabbo vinicchayo.

Ekavidhādito ti ettha avijjā aññānādassana³-mohādi
bhāvato ekavidhā. Appaṭipatti-micchāpaṭipattito duvidhā.
Tathā sasankhārāsankhārato. Vedanāttaya - sampayogato
tividhā. Catusaccāppaṭivedhato⁴ catubbidhā. Gati-pañca-
kādinavacchādanato⁵ pañcavidhā. Dvārārammaṇato⁶ pana
sabbesu pi arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā. San-
khārā sāsava-vipākadhammadhammādi-bhāvato ekavidhā.
Kusalākusalato duvidhā. Tathā paritta-mahaggata-hīna-
majjhima - micchattaniyatāniyatato.⁷ Tividhā puññābhisa-
khārādi-bhāvato. Catubbidhā catuyonisaṅvattanato. Pañ-
cavidhā pañca - gati - gāmito. Viññānaṅ lokiyavipākādi-
bhavāto ekavidhaṅ. Sahetukāhetukādito duvidhaṅ. Bha-
vattaya - pariyāpannato vedanāttayasampayogato, ahetuka-
duhetuka-tihetukato ca tividhaṅ. Yoni-gati-vasena catub-
bidhaṅ pañcavidhaṅ ca. Nāmarūpaṅ viññānasannissayato
kamma-paccayato ca ekavidhaṅ. Sārammaṇānārammaṇato⁸
duvidhaṅ. Atītādito tividhaṅ. Yoni-gati-vasena catub-
bidhaṅ pañcavidhaṅ ca. Salāyatanāṅ sañjāti-samosaraṇaṭ-
ṭhānato ekavidhaṅ. Bhūtapasādaviññānādito duvidhaṅ.
Sampattāsampatta-nobhayagocarato tividhaṅ. Yoni-gati-
pariyāpannato catubbidhaṅ pañcavidhaṅ cāti. Iminā nayena
phassādīnam pi ekavidhādi-bhāvo veditabbo ti. Evam ettha
ekavidhādito pi viññātabbo vinicchayo.

¹ S.R. visayasamb°.

² S.R. Vm. atitta°.

³ S.R. aññāna-adas°.

⁴ B.P. °cāpaṭi°.

⁵ R. dīnaṅ chā°.

⁶ S. °rāmbanato.

⁷ P. °chatta-sammatta°.

⁸ P. °manāram°.

Angānañ ca vavattḥānā ti sokādayo c' ettha bhavacakkassa avicchedadassanatthaṇ vuttā. Jarā-maranabbhāhatassa hi bālassa te sambhavanti. Yath' āha: *Assutavā bhikkhave puṭhijjano kāyikāya dukkhāya vedanāya puṭṭho samāno socati, kilamati, paridevati, wrattāḷiṇṇ kandati, sammoham āpajjati* ti.* Yāva ca tesañ pavatti, tāva avijjāyā ti puna pi avijjā-paccayā sankhārā ti sambandham eva hoti bhavacakkaṇ. Tasmā tesam pi jarā-maraṇeṇ' eva ekasankhepaṇ katvā dvādas' eva paṭiccasamuppādangānī¹ veditabbāni. Evam ettha angānaṇ vavattḥānato pi viññātabbo vinicchayo. Ayaṇ tāv' ettha uddesavāravasena sankhepakathā.

[*Avijjāpada*]

Idāni niddesavāravasena vitthārakathā hoti. *Avijjā-paccayā sankhārā* ti² hi vuttaṇ.

Tattha avijjā-paccayesu sankhāresu dassetabbesu yasmā putte kathetabbe paṭhamaṇ pitā kathiyati; evaṇ hi sati Mittassa putto, Dattassa putto ti putto³ su-kathito hoti, tasmā desanākusalo Satthā sankhārānaṇ janakattena⁴ piti-sadisāṇ⁵ avijjaṇ tāva dassetuṇ *Tattha katamā avijjā?* *Dukkhe aññānaṇ* ti ādim āha.

Tattha yasmā ayaṇ avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasa-lakkhaṇaṇ⁶ jānituṇ passituṇ paṭivijjhituṇ na deti, chādetvā pariyanandhitvā ganthetvā⁷ tiṭṭhati, tasmā dukkhe aññānaṇ ti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa, dukkhanirodhassa, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṇ⁸ jānituṇ passituṇ paṭivijjhituṇ na deti, chādetvā pariyanandhitvā ganthetvā⁷ tiṭṭhati, tasmā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññānaṇ ti vuccati. Imesu catūsu ṭhānesu Suttantikapariyāyena aññānaṇ avijjā ti kathitaṇ.

Nikkhepakaṇḍe pana Abhidhammapariyāyena pubbante aññānaṇ ti aparesu pi catūsu ṭhānesu aññānaṇ gahitaṇ.

* *Not traced. Cf. M. i, 86; A. iii, 54; ii, 188.*

¹ P. °gāni.

² *Text* 135.

³ P. vutto.

⁴ P. jananatthena; S.R. °katthena.

⁵ P.⁶R. pitu°.

⁶ P. yā tāva.

⁷ S.R. gaṇhitvā.

⁸ P. yātvā°.

Tattha *pubbanto*¹ ti atīto addhā, atītāni khandha-dhātu-āyatanāni.

*Aparanto*¹ ti anāgato addhā, anāgatāni khandha-dhātu-āyatanāni.

*Pubbantāparanto*¹ ti tad ubhayaṇ.

Idappaccayatā ti sankhārādīnaṇ kāraṇāni avijjādīni angāni.

Paṭiccasamuppannadhammā ti avijjādīhi nibbattā sankhārādayo dhammā.

Tatrāyaṇ avijjā yasmā atītānaṇ khandhādīnaṇ yāthāvasarasalakkhaṇaṇ² jānituṇ passituṇ paṭivijjhituṇ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā³ tiṭṭhati, tasmā pubbante aññānaṇ ti vuccati. Tathā yasmā anāgatānaṇ khandhādīnaṇ atītānāgatānaṇ khandhādīnaṇ idappaccayatāya c' eva paṭiccasamuppannadhammānaṇ ca yāthāvasarasalakkhaṇaṇ⁴ jānituṇ passituṇ paṭivijjhituṇ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā³ tiṭṭhati, tasmā 'idappaccayatā-paṭiccasamuppannesu dhammesu aññānaṇ' ti vuccati. Imesu aṭṭhasu ṭhānesu Abhidhammapariyāyena aññānaṇ avijjā ti kathitaṇ. Evaṇ kiṇ kathitaṇ hoti? Kiccato c' eva jātito ca avijjā kathitā nāma hoti. Kathaṇ? Ayaṇ hi avijjā imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṇ passituṇ paṭivijjhituṇ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānā pi⁵ imesu aṭṭhasu⁶ ṭhānesu uppajjatīti jātito pi kathitā.

Evaṇ kathetvā puna yaṇ *evarūpaṇ aññānaṇ adassanaṇ* ti ādīni pañcavīsati padāni avijjāya lakkhaṇaṇ dassetuṇ gahitāni. Tattha yasmā ayaṇ avijjā imehi aṭṭhahi padehi kathitā pi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathite yeva sukathitā nāma hoti. Yathā puriso natṭhaṇ goṇaṇ pariyesamāno manusse puccheyya: Api ayye setaṇ goṇaṇ passatha, rattaṇ goṇaṇ passathā ti. Te evaṇ vadeyyuṇ: imasmiṇ ratṭhe setaratānaṇ goṇānaṇ anto natthi, kin te goṇassa lakkhaṇaṇ ti. Atha tena sanghāṭiṇ⁷ vā nangalaṇ vā ti vutte goṇo sukathito nāma bhaveyya; evam eva yasmā avaṇ avijjā aṭṭhahi padehi kathitā pi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite

¹ P.H. °ante.

² P.S.R. yathāva°.

³ S.R. ganhitvā.

⁴ P. yātāva°.

⁵ S.R. add ca.

⁶ S.R. om.

⁷ P. sankhānaṇ; S.R. sanghāṭi.

sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathite yeva sukathitā nāma hoti, tasmā yān' assā¹ lakkhaṇadassanattaṇ pañcavīsati-padāni kathitāni, tesam pi vasena veditabbā.

Seyyathidaṇ? Nāṇaṇ nāma paññā. Sā atthānatthaṇ² kāraṇākāraṇaṇ³ catusaccadhammaṇ viditaṇ pākāṇaṇ karoti. Ayaṇ pana avijjā uppajjitvā taṇ viditaṇ pākāṇaṇ kātuṇ na detīti ṇāṇapaccanīkato aññāṇaṇ. Dassanaṇ ti pi paññā. Sā pi taṇ ākāraṇ passati. Avijjā pana uppajjitvā taṇ passituṇ na detīti *adassanaṇ*. Abhisamayo ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ abhisametuṇ na detīti *anabhisamayo*. Anubodho, sambodho, paṭivedho⁴ ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ anubujjhāti, sambujjhāti, paṭivijjhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ anubujjhituṇ sambujjhituṇ paṭivijjhituṇ na detīti *ananubodho, asambodho, appaṭivedho*. Sangāhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ gaḥetvā ghaṇsitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ gaḥetvā ghaṇsitvā gaṇhituṇ na detīti *asangāhanā*. Pariyogāhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ ogāhetvā anupavisitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ ogāhetvā⁵ anupavisitvā gaṇhituṇ na detīti *apariyogāhanā*. Samapekkhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ samaṇ sammā ca pekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṇ samaṇ sammā ca pekkhituṇ na detīti *asamapekkhanā*. Paccavekkhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ paccavekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṇ paccavekkhituṇ na detīti *apaccavekkhanā*. Nāssā kiñci kammaṇ paccakkhaṇ atthi, sayaṇ ca apaccavekkhitvā kataṇ kamman ti *apaccakkhakammaṇ*. Dummedhabhāvatāya *dummejjhaṇ*. Bālabhāvatāya *bālyaṇ*. Sampajaññaṇ ti pi paññā. Sā atthānatthaṇ⁶ kāraṇākāraṇaṇ catusaccadhammaṇ śammā pajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ ākāraṇ pajānituṇ na detīti *asampajaññaṇ*. Mohanavasena *moho*. Pamohana-vasena *pamoho*. Sammohaṇavasena *sammoho*. Avindiyaṇ vindatīti ādivasena⁷ *avijjā*. Vaṭṭasmiṇ ohanati osīdāpetīti *avijjogho*. Vaṭṭasmiṇ yojetīti *avijjāyogo*. Appahīnava-

¹ P. yā tassā; S.R. pun' assā; H. yāni 'ssā.

² B.H. atthattaṇ; P. attattaṇ.

³ B. kāraṇākāraṇaṇ *always*.

⁴ P. paṭibodho.

⁵ B.P. ogāhitvā.

⁶ B.H. atthattaṇ; P. attattaṇ.

⁷ P. ādinā vasena.

senā¹ punappunaṅ uppajjanato ca *avijjānusayo*. Magge pari-yuṭṭhitacorā addhike viya kusalacittaṅ pariyuṭṭhāti gaṇhāti vilumpatīti² *avijjāpariyuṭṭhānaṅ*. Yathā nagaradvāre pa-lighasankhātāya langiyā patitāya anto-nagare manussānaṅ bahinagaragamanam³ pi bahinagare manussānaṅ anto-naga-rappavesanam pi pacchijjati; evam eva yassa sakkāyanagare ayaṅ patitā, tassa nibbāna-sampāpakaṅ ñānagamanāṅ pac-chijjati⁴ *avijjā-langī* nāma hoti. Akusalaṅ ca taṅ mūlaṅ ca, akusalānaṅ vā mūlan ti akusalamūlaṅ. Taṅ pana na aññaṅ, idhādihppeto moho ti *moho akusalamūlaṅ*. Ayaṅ vuccati *avijjā* ti ayaṅ evaṅ lakkhaṇā avijjā nāmāti vuccati. Evaṅ pañcaviṣati-padavasena avijjāya lakkhaṇaṅ veditaḅbaṅ.

Evaṅ lakkhaṇā panāyaṅ avijjā ‘dukkhādisu aññaṅ’ ti vuttā pi dukkhasaccassa ekadeso hoti, saha-jātā hoti, taṅ ārammaṅaṅ karoti, chādeti. Samudayasaccassa na ekadeso hoti, saha-jātā hoti, taṅ ārammaṅaṅ karoti, chādeti. Nirodhasaccassa neva ekadeso hoti, na saha-jātā, na taṅ ārammaṅaṅ karoti, kevalaṅ chādeti. Maggasaccasāpi na ekadeso, na saha-jātā, na taṅ ārammaṅaṅ karoti, kevalaṅ chādeti. Dukkhārammaṇatā avijjā uppajjati, taṅ ca chādeti. Samudayārammaṇatā avijjā uppajjati, taṅ ca chādeti. Nirodhārammaṇatā avijjā nuppajjati, taṅ ca chādeti. Maggārammaṇatā avijjā nuppajjati, taṅ ca chādeti.

Dve saccā duddasattā gambhīrā. Dve saccā gambhīrattā duddasā. Api ca kho pana dukkhanirodhaṅ ariyasaccaṅ gambhīraṅ c’ eva duddasaṅ ca. Tattha dukkhaṅ nāma pākaṭaṅ; lakkhaṇassa pana duddasattā gambhīraṅ namā jātaṅ. Samudaye pi es’ eva nayo. Yathā pana mahāsamudāṅ manthetvā ojāya nīharaṅaṅ nāma bhāro, sinerupādato vālikāya uddharaṅaṅ nāma bhāro, pabbataṅ pīletvā rasassa nīharaṅaṅ nāma bhāro, evam eva dve saccāni gambhīratāya eva duddasāni. Nirodhasaccaṅ pana atigambhīraṅ ca atidud-dasaṅ cāti evaṅ duddasattā gambhīraṅaṅ, gambhīrattā ca duddasānaṅ catunnaṅ ariyasaccānaṅ paṭicchādakaṅ mohandhakāraṅ, ayaṅ vuccati *avijjā* ti.

Avijjāpadaṅ.

¹ S.R.H. °natṭhena c’ eva. . .

² B.H. viluppa°.

³ S.R. °ranikkhamanam.

⁴ P. °chinda°.

[Sankhārapada]

Sankhārapade heṭṭhā vutta-sankhāresu sankhārasaddena āgata-sankhāre anāmasitvā avijjāpaccayā sankhāre yeva dassento: *Tattha katame avijjā-paccayā sankhārā?* Puññā-bhisankhāro ti ādim āha. Tattha puṇāti attano kāraṇaṇ, pūreti c' assa ajjhāsayaṇ, pujañ¹ ca bhavaṇ nibbattetiti puñño. Abhisankharoti² vipākaṇ kaṭattā-rūpañ cāti abhisankhāro. Puñño va abhisankhāro puññābhisankhāro. Puññāpaṭipakkhato³ apuñño. Apuñño va abhisankhāro⁴ apuññābhisankhāro. Na iñjatīti āneñjaṇ.⁵ Āneñjam⁵ eva abhisankhāro āneñjañ⁵ ca bhavaṇ abhisankharotīti āneñjābhisankhāro. Kāyena pavattito, kāyato vā pavatto, kāyassa vā sankhāro ti kāyasankhāro. Vacī-sankhāra-citta-sankhāresu pi es' eva nayo. Tattha paṭhamattiko Parivīmaṇsana-suttavasena gahito. Tattha hi puññañ ce sankhāraṇ abhisankharoti, puññūpaṇaṇ hoti viññāṇaṇ. Apuññānañ ce sankhāraṇ abhisankharoti,² apuññūpaṇaṇ hoti viññāṇaṇ; āneñjañ⁵ ce sankhāraṇ abhisankharoti āneñjūpaṇaṇ⁶ hoti viññāṇan ti* vuttaṇ.

Dutiyattiko tad anantarassa Vibhāgasuttassa vasena gahito. Sammādiṭṭhi-suttapariyāyena⁷ gahito ti pi vattaṇ vaṭṭati yeva. Tattha hi *Tayo'me bhikkhave sankhārā. Katame tayo?* Kāyasankhāro, vacīsankhāro, cittasankhāro tiṭ vuttaṇ. Kasmā pan' etesaṇ suttānaṇ vasena te gahitā ti? Ayaṇ Abhidhammo nāma na adhunā kato, nāpi bāhirakasihi vā sāvakehi vā devatāhi vā bhāsito; Sabbaññu-jinabhāsito pana ayaṇ. Abhidhamme pi hi Sutte pi ekasadisā va tanti niddiṭṭhā ti imass' atthassa dīpanatthaṇ.

Idāni⁸ te sankhāre pabhedato dassetuṇ *tattha*⁹ *katamo puññābhisankhāro* ti ādim āha. Tattha *kusalā cetanā* ti aniyamato catubbūmikacetanā¹⁰ pi vattā. Kāmāvacarā rūpāvacarā ti niyamitattā pana aṭṭha kāmāvacarakusala, cetanā pañca rūpāvacarakusalacetanā ti terasa cetanā puññā-

* Cf. S. ii, 82.

† Ibid. 4, 39 f.; iv, 293.

¹ P. puñcañ.² P. °khāroti.³ S.R. °pakkhatā.⁴ S.R. add ti.⁵ S. aniñ°.⁶ S.R. anañj°.⁷ S.R. °suttanta°.⁸ P. Imāni.⁹ S.R. om.¹⁰ H. catubbhū°; P. °maka°

bhisankhāro nāma. *Dānamayā* ti ādihi tāsaj yeva cetanānaṃ puññakriyavattthivasena¹ pavatti dassitā. Tattha aṭṭha kāmāvacarā va dāna-silamayā honti. Bhāvanāmayā pana terasa pi. Yathā hi paṇaṇaṃ dhammaṃ sajjhāyamāno ekaṃ dve anusandhi-gate² pi na jānāti, pacchā āvajjanto jānāti, evam eva kaṣiṇaparikkammaṃ karontassa paṇaṇajjhānaṃ paccavekkhantassa paṇaṇakammaṭṭhānaṃ ca manasikarontassa ñāṇavippayuttā bhāvanā hoti. Tena vuttaṃ bhāvanāmayā pana terasa pīti. Tattha dānamayādisu *Dānaṃ ārabba dānam adhikicca yā uppañjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayaṃ vuccati dānamayo puññābhisankhāro ti. Silaṃ ārabba bhāvanam adhikicca yā uppañjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayaṃ vuccati bhāvanāmayo puññābhisankhāro ti. Ayaṃ sankhepadesanā.*

Cīvarādisu pana catusu paccayesu, rūpādisu vā chasu ārammaṇesu, annādisu vā dasasu dānavattthūsu taṃ taṃ dentassa tesaj uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge, pariccāgakāle, pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tisu kālesu pavattā cetanā dānamayā nāma. Silaṃ paripūraṇattthāya³ pana pabbajissāmīti vihāraṃ gacchantassa, pabbajantassa, manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā pabbajito vata 'mhi,⁴ sādhu, sutṭhūti āvajjantassa, pātimokkhaṃ saṃvarantassa, cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa, āpāthagatesu rūpādisu cakkhuvārādīni saṃvarantassa ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā silamayā nāma. Paṭisambhidāyaṃ vuttena vipassanā-maggena: *Cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa rūpe . . . pe . . . dhamme . . . pe . . . Cakkhuviññāṇaṃ . . . pe . . . manoviññāṇaṃ . . . Cakkhusamphassaṃ . . . manosamphassaṃ . . . Cakkhusamphassaṃ vedanaṃ . . . pe . . . manosamphassaṃ vedanaṃ . . . pe . . . Rūpasāññaṃ . . . pe . . . jarāmaranaṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā bhāvanāmayā nāma* ti ayaṃ vitthārakathā.*

Apuññābhisankhāraniddese *akusalā cetanā* ti dvādasakusalacitta-sampayuttā cetanā. *Kāmāvacarā* ti kiñcāpi

* Pts. ?

¹ H. °kriyā°.

² S.R. °dhiyo gate.

³ S. om. pari.

⁴ P. °jite ca taṃ hi.

tattha ṭhapetvā dve domanassasahagatacetanā sesā rūpā-rūpabhavē¹ uppajjanti; tattha pana paṭisandhiṃ na ākaḍḍhanti; kāmāvacare yeva paṭisandhi-vasena vipākaṃ avacārentīti kāmāvacarā tv' eva vuttā.

Āneñjābhisankhāraniddese² kusalā cetanā arūpāvacarā ti catasso arūpāvacarakusalacetanā. Etā hi catasso aniñjanaṭṭhena aniñjanassa ca abhisankharanaṭṭhena³ āneñjābhisankhāro ti vuccanti. Rūpāvacaracatuṭṭhajjhānato⁴ hi tisso kusalavipākakriyacetanā, dvādasa arūpāvacara-cetanā ti pañcadasa dhammā niccalaṭṭhena⁵ aphananaṭṭhena āneñjā⁶ nāma. Tattha rūpāvacarā kusalā cetanā aniñjā samānā pi attanā sarikkhakam pi⁷ sa-iñjanam pi aniñjanam pi rūpārūpaṃ janetīti āneñjābhisankhāro nāma⁸ hoti. Vipākakriyacetanā pana avipākāttā vipākaṃ na abhisankharonti; tathā arūpāvacarā vipākakriyacetanā ti ekādasā pi etā cetanā āneñjā va, na⁹ abhisankhārā. Catubbidhā pana arūpāvacarakusalacetanā yathā hatthi-assādināṃ sadisā va chāyā honti, evaṃ attanā sadisaṃ niccalaṃ arūpam eva janetīti āneñjābhisankhāro ti vuccatīti.

Evaṃ puññābhisankhāravasena terasa, apuññābhisankhāravasena dvādasa, āneñjābhisankhāravasena catasso ti sabbā p' etā paripiṇḍitā ekūnatiṃsa cetanā honti. Iti Bhagavā aparimānesu¹⁰ cakkavālesu aparimānānaṃ¹⁰ sattānaṃ uppajjanaka-kusalākusalacetanā¹¹ mahātulāya dhārayamāno¹² nāliyaṃ pakkhipitvā minamāno viya ca sabbaññutaññena paricchinditvā ekūnatiṃsam eva dassesi.

Idāni aparimānesu¹⁰ cakkavālesu aparimānā¹⁰ sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā yehi dvārehi āyūhanti, tāni tīpi kammadvārāni dassento *Tattha katamo kāyasankhāro? Kāyasañcetanā* ti ādim āha. *Tattha kāyasañcetanā* ti kāyaviññattiṃ samuṭṭhapetvā kāyadvārato pavattā atṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanā ti samavīsati cetanā. Kāyadvāre ādāna-gahaṇa-copanaṃ pāpayamānā uppannā vīsati kusalākusalacetanā ti pi vattuṃ vaṭṭati. *Vacī-*

¹ S.R.H. *add* pi.

² S.R. *Ānañ*°.

³ P. °khāra°.

⁴ P. °catujjhānato.

⁵ P.B. *aniccala*°.

⁶ S.R. *ānañ*°.

⁷ S.R.H. *add* asarikkhakam pi.

⁸ S.R. *add* na.

⁹ B.P. *pana*.

¹⁰ B.H. *appari*°.

¹¹ P.R. °kusalā cetanā.

¹² S.R.H. *add* viya.

sañcetanā ti vacīviññattiṅ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato¹ pavattā tā yeva vīsati cetanā. Vacīdvāre hanusañcopanaṅ vākyabhedajaṅ pāpayamānā uppannā vīsati cetanā ti pi vattuṅ vaṭṭati. Abhiññācetanā pan' ettha parato viññāṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, evaṅ uddhaccacetanā pi na hoti. Tasmā sā pi viññāṇassa paccayabhāve apānetabbā. Avijjāpaccayā pana sabbā p' etā honti. *Manosañcetanā* ti ubho pi viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre uppannā sabbā pi ekūnatiṅsa cetanā. Iti Bhagavā aparimāṇesu cakkavālesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṅ āyūhamānā imehi tihi dvārehi āyūhantīti āyūhanakamma-dvāraṅ dassetīti.

Imesaṅ pana dvinnam pi tikānaṅ aññamaññaṅ sampayogo veditabbo. Kathaṅ? Puññābhisankhāro hi kāyaduccarītā viramantassa siyā kāyasankhāro; vacīduccarītā viramantassa siyā vacīsankhāro. Evaṅ aṭṭha kusalacetanā kāmāvacarā puññābhisankhāro ca hoti, kāyasankhāro ca, vacīsankhāro ca. Manodvāre uppannā pana terasa cetanā puññābhisankhāro ca hoti cittasankhāro ca. Apuññābhisankhāro pi² kāyaduccaritavasena pavattiyaṅ siyā kāyasankhāro; vacīduccaritavasena pavattiyaṅ siyā vacīsankhāro; dvedvārāni muñcitvā manodvāre pavattiyaṅ siyā cittasankhāro ti evaṅ apuññābhisankhāro kāyasankhāro pi hoti vacīsankhāro pi cittasankhāro pi. Kāyasankhāro pana siyā puññābhisankhāro, siyā apuññābhisankhāro, na āneñjābhisankhāro. Tathā vacīsankhāro. Cittasankhāro pana siyā puññābhisankhāro, siyā apuññābhisankhāro, siyā āneñjābhisankhāro ti ime avijjāpaccayā sankhārā nāma.

Kathaṅ pan' etaṅ jānitabbaṅ ime sankhārā avijjā-paccayā hontī ti? Avijjā-bhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādisu avijjāsankhātāṅ aññāṇaṅ appahīnaṅ hoti, so dukkhe tāva pubbantādisu ca aññāṇena saṅsāradukkhāṅ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhe pi³ sankhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūte pi taṇhā-parikkhāre sankhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūte pi gati-visese

¹ S.R. °dvāre.² S.R. add ca.³ S.R. om.

dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesu pi yañña-amaratapādisu¹ nirodhamaggasaññī² hutvā dukkhanirodhaṇ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena ti-vidhe pi sankhāre ārabhati. Api ca so tāya catusu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jāti-jarā-roga-maraṇādi-anekā-dīnava-vokiṇṇaṇ³ puññaphalasankhātaṇ dukkhaṇ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasankhārabhedaṇ puññābhisankhāraṇ ārabhati, devaccharākāmako⁴ viya marupapātaṇ.⁵ Sukha-sammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāparilāhajanakaṇ vipariṇāmadukkhaṇ appassādatañ ca apassanto pi tappaccayaṇ vuttappakāram eva puññābhisankhāraṇ ārabhati, salabho viya dīpasikhābhini-pātaṇ, madhubindugiddho viya ca madhulitta-satthadhārālehanaṇ. Kāmūpasevanādisu ca savipākesu ādīnavaṇ apassanto sukhasaññāya c' eva kilesābhibhūtātāya ca dvārattayappavattam pi apuññābhisankhāraṇ ārabhati, bālo viya gūthagilanaṇ,⁶ maritukāmo viya ca visakhādanaṇ. Āruppavipākesu cāpi sankhāravipariṇāmadukkhaṇ anavabujjhamāno sassatādivipallāsenā cittasankhārabhūtaṇ āneñjābhisankhāraṇ ārabhati, disāmūlho viya pisāca-nagarābhimukha-maggagamaṇaṇ.

Evāṇ yasmā avijjā-bhāvato va sankhārabhāvo, na abhāvato, tasmā jānitabbam etaṇ ime sankhārā avijjāpaccayā hon-tī ti. Vuttam pi c' etaṇ: *Avidvā bhikkhave avijjā-gato puññābhisankhāram pi abhisankharoti, apuññābhisankhāram pi abhisankharoti, āneñjābhisankhāram pi abhisankharoti; yato kho bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā, vijjā uppannā, so avijjāviraḡā vijjuppādā neva puññābhisankhāraṇ abhisankharoti ti.** Etth' āha: gaṇhāma tāva etaṇ avijjā sankhārānaṇ paccayo ti, idaṇ pana vattabbaṇ: katamesaṇ sankhārānaṇ kathaṇ paccayo hotīti ?

Tatr' idaṇ vuccati:

Paccayo hoti puññānaṇ, duvidhā 'nekadhā pana,
Paresaṇ, pacchimānaṇ sā, ekadhā paccayo matā.

* Cf. S. ii, 82.

¹ P. yañ ca°; Vm. H. yaññāmara°.

² P. nirodhadhammasaññī.

⁴ B. °chara°. ⁵ H. maruppapātaṇ.

³ R. Vm. add pi.

⁶ S.R. Vm. °kiḷanaṇ.

Tattha puññānaṃ duvidhā ti ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cā ti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjaṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisankhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Abhiññācittena samoha-cittajānanakāle rūpāvacarānaṃ. Avijjāsamatikkamanatthāya pana dānādīni ceva kāmāvacarapuññakriyavatthūni pūrentassa, rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnam pi tesāṃ upanissayapaccayena paccayo hoti. Tathā avijjāsammūhattā kāmabhava-rūpabhavasampattiyo patthetvā tān' eva puññāni karontassa.

Anekaadhā pana paresan ti apuññābhisankhārānaṃ anekaadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjaṃ ārabha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena; gaṇaṃ katvā assādanakāle ārammaṇādhipati - ārammaṇūpanissayehi; avijjāsammūhassa anādinavadassāvino pāṇātipātādīni karontassa upanissayapaccayena; dutiyajavanādīnaṃ anantara-samanantarānantarūpanissayāsevāna-natthi-vigatapaccayehi; yaṃ kiñci akusalaṃ karontassa hetu-sahajāta-añña-mañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatapaccayehīti anekaadhā paccayo hoti.

Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matā ti āneñjābhisankhārānaṃ upanissayapaccayen' eva¹ ekadhā paccayo matā. So pan' assā² upanissayabhāvo puññābhisankhāre vuttanayen' eva veditabbo ti. Etth' āha: kiṃ paṇāyam ekā va avijjā sankhārānaṃ paccayo, udāhu aññe pi paccayā hontī ti? Kiñc' ettha³ yadi tāva ekā va, ekakāraṇavādo āpajjati; atha aññe pi santi, avijjāpaccayā sankhārā ti ekakāraṇaniddeso nuppajjati? Na nuppajjati. Kasmā? Yasmā :

Ekaṃ na ekato idha, nānekam, anekato pi no ekaṃ,

Phalam atthi, atthi pana eka-hetuphala-dīpanen' attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekaṃ phalam atthi, na anekaṃ. Nāpi anekehi kāraṇehi ekaṃ. Anekehi pana kāraṇehi anekam eva hoti. Tathā hi anekehi utu-paṭhavī-bīja-salila-sankhātehi kāraṇehi⁴ anekam eva rūpa-gandha-rasādi ankurasankhātaṃ phalam uppajjamānaṃ dissati. Yaṃ pan' etaṃ avijjā-

¹ P. °yena; om. eva.

² H. °assa.

³ Vm. 542: Kim pan' ettha.

⁴ S. adds anekehi.

paccayā sankhārā, sankhārāpaccaya viññāṇaṇ ti ekekahetu-phala-dīpanaṇ katanṇ, tattha attho atthi, payojanaṇ vijjati. Bhagavā hi katthaci padhānattā¹ katthaci pākāṭattā, katthaci asādhāraṇattā, desanāvīlasassa ca veneyyānañ ca anurūpato ekam eva hetuṇ vā phalaṇ vā dīpeti. Phassapaccayā vedanā ti hi ekam eva hetuṇ phalañ c' āha. Phasso hi vedanāya padhānahetu,¹ yathā-phassaṇ vedanā-vavatthānato, Vedanā ca phassassa padhānaphalaṇ,¹ yathā-vedanaṇ phassa-vavatthānato. Semhasamuṭṭhānā ābādhā ti pākāṭattā ekaṇ hetum āha. Pākāṭo h' ettha semho, na kammādayo. *Ye keci bhikkhave akusalā dhammā, sabbe te ayoniso-manasikāra-mūlakā* ti* asādhāraṇattā ekaṇ hetum āha. Asādhāraṇo hi ayoniso-manasikāro akusalānaṇ, sādharmaṇāni vatthārammaṇādīnīti. Tasmā ayam idha avijjā vijjamānesu pi aññesu vatthārammaṇa - sahaṇṇatadhammādisu sankhārakāraṇesu *Assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati* ti† ca *Avijjā-samudaya āsavasamudayo* ti‡ ca vacanato aññesam pi taṇhādīnaṇ sankhārahetuṇaṇ hetūti padhānattā, *Avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhāram pi abhisaṅkharotī* ti§ pākāṭattā, asādhāraṇattā ca sankhāraṇaṇ hetubhāvena dīpitā ti veditabbā. Eten' eva ca ekekahetuphala-dīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṇ veditabban ti.

Etth' āha: evaṇ sante pi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṇ puññāneñjābhisaṅkhāra-paccayattaṇ yujjati? Na hi nimbabijato ucchu uppajjati? Kathaṇ na yujjissati? Lokasmiṇ hi:

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiyo tathā

Dhammānaṇ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānaṇ hi ṭhāna²-sabhāva-kiccādi-viruddho ca aviruddho ca paccayo loke siddho. Purimacittaṇ hi aparacittassa ṭhānaviruddho paccayo; purimasippādi-sikkhā ca pacchā pavattamānānaṇ sippādikiriyaṇaṇ. Kammaṇ rūpassa sabhāva-viruddho paccayo; khīrādīni ca dadhi-ādīnaṇ. Āloko cakkhuvīññāṇassa kiccaviruddho; gulādayo ca āsavādīnaṇ. Cakkhurūpādayo pana cakkhuvīññāṇādīnaṇ ṭhānaviruddhā pac-

* S. v, 91 (converse). † S. ii, 84. ‡ M. i, 55. § S. ii, 82.

¹ B.P.H. paṭṭhāna° *always*.

² P. ñāṇa-.

cayā. Purimajavanādayo pacchimajavanādīnaṃ sabhāvāviruddhā kiccāviruddhā ca. Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā siddhā, evaṃ sadisāsadisā pi. Sadisam eva hi utu-āhāra-sankhātaṃ rūpaṃ rūpassa paccayo hoti; sālibhijādīni ca sāliphalādīnaṃ. Asadisam pi rūpaṃ arūpassa, arūpaṃ ca rūpassa paccayo hoti; golomājaloma¹-visāṇa-dadhi-tilapiṭṭhādīni ca dabba-bhūtiṇakādīnaṃ.² Yesāṃ ca dhammānaṃ te viruddhāviruddhā sadisāsadisā paccayā, na te dhammātesaṃ dhammānaṃ vipākā yeva.³

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalasabhāvavasena⁴ ca sāvajjā pi samānā sabbesam pi etesaṃ puññābhisanakhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhāna-kicca-sabhāva-viruddhāviruddhapaccaya-vasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti vedittabbā.⁵ So c' assā paccayabhāvo Yassa hi dukkhādisu avijjāsankhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādisu ca aññāṇena saṅsāradukkhaṃ sukhāññāya gahe tvā tassa hetubhūte tividhe pi sankhāre ārabhatī ti ādinā nayena vutto eva. Api ca ayaṃ añño pi pari-yāyo:

Cutūpapāte saṅsāre, sankhārānaṃ ca lakkhaṇe,
Yo paṭicasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati,
Abhisankharoti so ete, sankhāre tividhe yato,
Avijjā paccayo tesāṃ, tividhānam p' ayaṃ⁶ tato ti.

Kathaṃ pana yo etesu vimuyhati,⁷ so tividhe p' ete sankhāre karotīti⁸ ce? Cutiyā tāva vimūlho sabbattha khandhānaṃ bhedo maraṇaṃ ti cutiṃ agaṇhanto satto marati, sattassa desantarasankamanaṃ ti ādīni vikappeti. Upapāte vimūlho sabbattha khandhānaṃ pātubhāvo jātiṃ ti upapātaṃ agaṇhanto satto upapajjati, sattassa nava-sarirapātubhāvo ti ādīni vikappeti. Saṅsāre vimūlho yo esa:

Khandhānaṃ ca paṭipāti, dhātuāyatanāna ca,
Abbochinnā⁹ vattamānā, saṅsāro ti pavuccatīti,

¹ °māviloma *all MSS.*

² P. °bhūtanakhādīnaṃ; Vm. dubbā°; B. °bhūtanakādīnaṃ.

³ Vm. eva.

⁴ Vm. °phalā°.

⁵ H. °bbo.

⁶ B.H. pi yaṃ; R. ayaṃ; om. pi.

⁷ P. pi muyhati.

⁸ Vm. abhisān°.

⁹ P.S.R. Vm. °chinnāṃ.

Evaṃ vaṇṇito saṅsāro, taṃ evaṃ agaṇhanto ayaṃ satto asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchati, parasmā lokā imaṃ lokaṃ āgacchati ti ādīni vikappeti. Sankhārānaṃ lakkhaṇe vimūlho sankhārānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ ca agaṇhanto sankhāre attato attaniyato dhuvato subhato sukhato ca vikappeti. Paṭiccasamuppānadharmesu vimūlho avijjādihi sankhārādīnaṃ pavattiṃ agaṇhanto attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti ca kāreti ca, so¹ paṭisandhiyaṃ upapajjati²; tassa aṇu-Issarādayo kalalādi-bhāvena sariraṃ saṅghapetvā³ indriyāni sampādentī; so indriyasampanno phusati, vedayati, tanhīyati upādiyati, ghaṭiyati; so puna bhavantare bhavati ti vā, sabbe sattā niyati-sangati-bhava-pariṇatā ti vā vikappeti. So evaṃ¹ avijjāya andhīkato evaṃ vikappento yathā nāma andho paṭhaviyaṃ vicaranto⁴ maggam pi amaggam pi thalam pi ninnam pi samam pi visamam pi paṭipajjati, evaṃ puññaṃ pi apuññaṃ pi āneñjam pi sankhāraṃ abhisankharotīti. Ten' etaṃ vuccati:

Yathā pi nāma jaccandho, naro aparināyako
 Ekadā yāti maggena, umaggenāpi⁵ ekadā;
 Saṅsāre saṅsaraṃ bālo, tathā pariṇāyako
 Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃ api⁶ ekadā.
 Yadā ñatvā ca⁷ so dhammaṃ, saccāni abhisamessati,
 Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatīti.

Ayaṃ avijjāpaccayā sankhārā ti padasmīṃ vitthārakathā.

[Viññānapada]

Sankhārapaccayā viññānapadaniddese cakkhuvīññānaṃ ti ādisu cakkhuvīññānaṃ kusalavipākaṃ akusalavipākaṃ ti duvidhaṃ hoti; tathā sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññānāni. Manoviññānaṃ pana kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññānadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvacaravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti

¹ Vm. om.

² Vm. adds ca.

³ Vm. °pentā; H. santha°.

⁴ Vm. caranto.

⁵ Vm. kummag°; P.S.R.H. ummag^l.

⁶ P.S.R. pi ca.

⁷ Vm. ca ñatvā.

bāvisatividhaṃ hoti. Iti imehi chahi viññāṇehi sabbāni pi battiṃsa¹ lokiyavipākaviññāṇāni sangahitāni honti. Lokutarāni pana vaṭṭakathāyaṃ na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā: kathaṃ pan' etaṃ jānitabbaṃ idaṃ vuttappa-kāraṃ viññāṇaṃ sankhārapaccayā hotīti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākaṃ h' etaṃ, vipākañ ca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya, sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuṃ; na ca uppajjantīti jānitabbam etaṃ sankhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotīti. Katarasankhārapaccayā katara-viññāṇaṃ ti ce? Kāmāvacarapuññābhisanakhārapaccayā tāva kusalavipākāni pañca cakkhuvīññāṇādīni, manovīññāṇe ekā manodhātu, dve manovīññāṇadhātuyo, aṭṭha kāmāvacara-mahāvīpākānīti soḷasa. Yath' āha: *kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā² upacitattā vipākaṃ cakkhuvīññāṇaṃ uppannaṃ hoti . . . pe . . . sota-ghāṇa-jivhā-kāyavīññāṇaṃ . . . pe . . . vipākā manodhātu uppannā hoti; manovīññāṇadhātu uppannā hoti somanassa-sahagatā; manovīññāṇadhātu uppannā hoti upekkhāsahagatā; manovīññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā ñāṇasampayuttā; somanassasahagatā ñāṇasampayuttā sasankhārena; somanassasahagatā ñāṇavippayuttā; somanassasahagatā ñāṇavippayuttā sasankhārena; upekkhā-sahagatā ñāṇasampayuttā; upekkhā-sahagatā ñāṇasampayuttā sasankhārena; upekkhā-sahagatā ñāṇavippayuttā; upekkhā-sahagatā ñāṇavippayuttā sasankhārena* ti.* Rūpāvacarapuññābhisanakhārapaccayā para pañca rūpāvacaravipākāni. Yath' āha: *tass' eva rūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā² upacitattā vipākaṃ vivicceva kāmehi . . . pe . . . pathamaṃ³ jhānaṃ . . . pe . . . pañcamaṃ³ jhānaṃ upasampajja viharatī* ti.† Evaṃ puññābhisanakhārapaccayā ekavīsati-vidhaṃ viññāṇaṃ hoti.

Apuññābhisanakhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca⁴ cakkhuvīññāṇādīni, ekā manodhātu, ekā manovīññāṇadhātūti evaṃ sattavidhaṃ viññāṇaṃ hoti. Yath' āha: *Akusalassa kammassa katattā² upacitattā vipākaṃ cakkhuvīññāṇaṃ hoti⁵*;

* Dhs. §§ 431—497.

† Ib. § 499.

¹ B.H. dāttiṃsa.

² B.H. kaṭattā.

³ P. °ma.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. add . . . pe . . .

lavipākā. Idañ ca pana dvayaṇ aniyatadvārārammaṇaṇ, niyatavatthuṭṭhānaṇ, niyatakiccaṇ ca hoti. Somanassasahagatā pana ahetuka-manoviññānadhātu kusalavipākamanodhātuyā anantaraṇ tassā eva¹ ārammaṇaṇ ārabha, hadaya-vatthuṇ nissāya, santīraṇakiccaṇ sādhayamānā ca² chasu dvāresu balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṇ yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāne bhavangavīthiṇ pacchinditvā javanera gahitārammaṇe tadārammaṇavasena³ sakiṇ vā dvikkhattuṇ vā pavattati. Cittapavatti-gaṇanāyaṇ pana sabbadvāresu⁴ tadārammaṇe dve eva cittavārā āgatā. Idaṇ pana cittaṇ tadārammaṇan ti ca piṭṭhibhavangan ti cāti dve nāmāni labhati; aniyatadvārārammaṇaṇ, niyatavatthukaṇ, aniyataṭṭhānakiccaṇ ca hotīti. Evaṇ tāva terasa pañcavokārabhave pavattiyaññ' eva⁵ pavattantīti veditabbāni.

Sesesu ekūnavīsatiyā cittesu⁶ na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati. Pavattiyaṇ pana kusalākusalavipākā tāva dve ahetukamanoviññānadhātuyo pañcadvāre kusalākusalavipākamanodhātūnaṇ anantaraṇ santīraṇakiccaṇ, chasu dvāresu pubbe vuttanayen' eva tadārammaṇakiccaṇ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṇ asati bhavangupacchedake⁷ cittuppāde bhavangakiccaṇ, ante cutikiccaṇ⁸ cāti cattāri kiccāni sādhayamānā⁹ niyatavatthukā⁹ aniyatārammaṇaṭṭhāna-kicca⁹ hutvā pavattanti. Aṭṭha kāmāvacarasahetukacittāni pavattiyaṇ⁶ vuttanayen' eva chasu dvāresu tadārammaṇakiccaṇ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṇ asati bhavangupacchedake cittuppāde bhavangakiccaṇ, ante cuti-kiccaṇ cāti tīni kiccāni sādhayamānāni niyatavatthukāni aniyatārammaṇaṭṭhāna-kiccāni¹⁰ hutvā pavattanti. Pañca rūpāvacarāni cattāri ca arūpāvacarāni¹¹ attanā dinnapaṭisandhito uddhaṇ asati bhavangupacchedake cittuppāde bhavangakiccaṇ, ante cutikiccaṇ cāti kiccadvayaṇ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavatthārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni. Itarāni avatthukāni¹² niyatārammaṇāni

¹ P. yeva.

² S.R. va.

³ S. Vm. H. *add* ca.

⁴ *So all MSS.*

⁵ P. °yañ c' eva ; Vm. °yaṇ yeva.

⁶ Vm. *om.*

⁷ R. °daka.

⁸ P. kiñ.

⁹ S.R. °āni.

¹⁰ Vm. °tadvārāram°.

¹¹ Vm. āruppāni.

¹² Vm. niyatavat°.

aniyatatṭhānakiccāni hutvā pavattantīti evaṇ tāva battiṅsa¹-vidham pi viññāṇaṇ pavattiyaṇ² sankhārapaccayā pavattati. Tatr' āssa te te sankhārā kamma-paccayena ca upanissaya-paccayena ca paccayā honti.

Tattha yān' etāni ekādasa tadārammaṇacittāni vuttāni, tesu ekam pi rūpārūpabhava tadātammaṇaṇ hutvā na pavattati. Kasmā? Bijābhāvā. Tattha hi kāmāvacaravipāka-sankhātaṇ paṭisandhi-bijaṇ n' atthi, yaṇ rūpādisu ārammaṇesu³ pavattiyaṇ tassa janakaṇ bhaviyya. Cakkhuviññāṇā-dīnam pi rūpabhava abhāvo āpajjatīti ce? Na, indriyapavatti-ānubhāvato, dvāravāthibhede cittaniyamato ca. Yathā c' etaṇ tadārammaṇaṇ ekantena rūpārūpabhava nappavattati, tathā sabbe pi akāmāvacare dhamme nānubandhati. Kasmā? Ajanakattā ceva janakassa ca asadisattā. Taṇ hi yathā nāma gehā⁴ nikkhamitvā bahi gantukāmo taruṇadārako attano janakaṇ pītaṇ vā aññaṇ vā pitu-sadisaṇ hitakāmaṇ ñātiṇ⁵ anguliyaṇ gahetvā anubandhati, na aññaṇ rājapuri-sādiṇ; tathā etam pi bhavangārammaṇato bahi nikkhamitukāmaṇ sabhāgatāya attano janakaṇ pītaṇ vā pitu-sadisaṇ⁶ vā kāmāvacarajavanam eva anubandhati, na aññaṇ mahaggataṇ anuttaraṇ vā. Yathā c' etaṇ mahaggatalokuttare dhamme nānubandhati, tathā yadā ete kāmāvacaradhammā pi mahaggatārammaṇā hutvā pavattanti, tadā te pi nānubandhati. Kasmā? Aparicīta-desattā, accantaparittārammaṇattā ca. Taṇ hi yathā pītaṇ vā pitu-sadisaṇ⁶ vā ñātiṇ anubandhanto pi taruṇadārako gharadvāra-antaravāthi-catuk-kādimhi paricīte ye va dese anubandhati, na araññaṇ⁷ vā yuddhabhūmiṇ vā gacchantaṇ; evaṇ kāmāvacaradhamme anubandhantam pi amahaggatādimhi paricīte ye va dese pavattamāne dhamme anubandhati, na mahaggata-lokuttara-dhamme ārabha pavattamāne ti. Yasmā c' assa *Sabbo kāmāvacaravipāko*,⁸ *kiriyaṇamanodhātu*, *kiriyaṇhetukamaṇoviññāṇadhātu*⁹ *somaṇassasahagatā*, *ime dhammā parittārammaṇā* ti* evaṇ accantaparittam eva ārammaṇaṇ vuttaṇ, tasmā p' etaṇ

* *Dhs.* § 1406.

¹ B.H. bāttiṅsa.

² P. °tiyā.

³ H. *adds* pavattaṇ.

⁴ S. gehato.

⁵ S.R. *add* vā.

⁶ B.H.Ś.R. piti°.

⁷ P. aññaṇ.

⁸ S.R.H. °vacarassa°.

⁹ B. kriya-ahe°.

mahaggatalokuttarārammaṇe kāmāvacaradhamme pi nānu-bandhatīti veditabbaṇ.

Kiṇ vā imāya yutti-kathāya ? Aṭṭhakathāyaṇ hi ekanten' eva vuttaṇ Ekādasa tadārammaṇacittāni nāma-gottaṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na gaṇhanti. Paṇṇattiṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Tilakkhaṇārammaṇika-vipassanāya tadārammaṇaṇ na labbhati. Vuṭṭhānagāminiyā balavavipassanāya tadārammaṇaṇ na labbhati. Rūpārūpadhamme¹ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na² labbhati. Micchattaniyatadhammesu tadārammaṇaṇ na labbhati. Sammattaniyatadhammesu tadārammaṇaṇ na labbhati. Lokuttaradhamme ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Abhiññāñāṇaṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Paṭisambhidāñāṇaṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Kāmāvacare dubbalārammaṇe tadārammaṇaṇ na labbhati. Chasu dvāresu balavārammaṇe āpāthagate yeva labbhati. Labbhamānañ ca kāmāvacare yeva labbhati. Rūpārūpabhava tadārammaṇaṇ nāma n' atthī ti.

Yaṇ pana vuttaṇ Sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattatīti, taṇ atisankhittattā dubbijānaṇ, ten' assa vitthāranaya-dassanattaṇ vuccati: Kati paṭisandhiyo ? Kati paṭisandhicittāni ? Kena kattha paṭisandhi hoti ? Kiṇ paṭisandhiyā ārammaṇaṇ ti ? Asaññaṇpaṭisandhiyā³ saddhiṇ vīsati paṭisandhiyo. Vuttapakārān' eva⁴ ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusalavipākāya ahetukamanoviññāṇadhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti. Kusalavipākāya manussaloke jaccandha-jātibadhira-jātiummattaka-elamūga-napuṇsakādīnaṇ. Aṭṭhahi sahetukamahāvīpākehi⁵ kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puññavantaṇaṇ paṭisandhi hoti. Pañcahi rūpāvacaravīpākehi rūpi Brahmaloce. Catūhi arūpāvacaravīpākehi arūpaloke ti. Yena ca yattha paṭisandhi hoti, sā eva tassa anurūpapaṭisandhi⁶ nāma.

Sankhepato⁷ paṭisandhiyā tiṇi ārammaṇāni honti: kammaṇ,

¹ S.R. rūpāvacarārūpāvacara°.

² B. om. ³ Vm. °ñasattapa°.

⁴ P. °kāren' eva.

⁵ Vm. °tukakāmāvacaravīpā°.

⁶ Vm. °rūpā°.

⁷ S.R. Vm. add pana.

kammanimittaṅ, gatinimittan ti. Tattha kammaṅ nāma āyūhitā kusalākusalacetanā. Kammanimittaṅ nāma yaṅ vatthuṅ ārammaṇaṅ katvā kammaṅ āyūhati. Tattha atīte kappakoṭisatasahassamatthakasmim pi kamme kate tasmiṅ khaṇe kammaṅ vā kammanimittaṅ vā āgantvā upaṭṭhāti. 'Tatr' idaṅ kammanimittassa upaṭṭhāne vatthu: Gopakasīvali kira nāma Tālapitṭhikavihāre cetiyaṅ kāresi. Tassa maraṇamañce nipannassa cetiyaṅ upaṭṭhāsi. So tad' eva nimittaṅ gaṇhitvā kālaṅ-katvā devaloke nibbatti.

Aññā sammūlhakālakiriya nāma hoti. Parammukhaṅ gacchantassa hi pacchato tikhiṇena asinā sīsaṅ chindanti; nipajjivā niddāyantassāpi tikhiṇena asinā sīsaṅ chindanti; uduke osīdāpetvā mārenti; evarūpe pi kāle aññatarāṅ kammaṅ vā kammanimittaṅ vā upaṭṭhāti. Aññaṅ lahukamaraṇaṅ nāma atthi; nikhādanadaṇḍakamatthakasmīṅ¹ hi nilīnamakkhikaṅ² muggarena paharivā piṇṣanti;³ evarūpe pi kāle kammaṅ vā kammanimittaṅ vā upaṭṭhāti. Evaṅ piṇṣiyamānāya⁴ pana makkhikāya paṭhamaṅ kāyadvārāvajjanaṅ bhavangaṅ nāvatteti, manodvārāvajjanam eva āvatteti. Atha javanaṅ javitvā bhavangaṅ otarati. Dutiyavāre kāyadvārāvajjanaṅ bhavangaṅ āvatteti. Tato kāyaviññāṅaṅ sampaṭicchanaṅ santīraṇaṅ voṭṭhapanan⁵ ti vīthiccittāni pavattanti. Javanaṅ javitvā bhavangaṅ otarati. Tatiyavāre manodvārāvajjanaṅ bhavangaṅ⁶ otarati. Etasmiṅ ṭhāne kālakiriyaṅ⁷ karoti. Idaṅ kimatthaṅ ābhataṅ? Arūpadhammāṅaṅ visayo nāma evaṅ lahuko ti dīpanatthaṅ.

Gatinimittaṅ nāma nibbattanaka-okāse eko vaṇṇo upaṭṭhāti. Tattha niraye upaṭṭhahante lohakumbhī-sadisō hutvā upaṭṭhāti. Manussaloke upaṭṭhahante⁸ mātukucchi kambalayāna-sadisā⁹ hutvā upaṭṭhāti. Devaloke upaṭṭhahante kapparukkha-vimāna-sayanādīni upaṭṭhahanti. Evaṅ kammaṅ kammanimittaṅ gatinimittan ti sankhepato paṭisandhiyaṅ tīṇi ārammaṇāṇi honti.

Aparo nayo:—paṭisandhiyaṅ tīṇi ārammaṇāṇi honti: atītaṅ.

¹ H. nikkhā°.

² S.R. nilīnaṅ°. ³ B.H. piṇṣanti.

⁴ B.H. pisi°.

⁵ B.H. voṭṭhabbanaṅ *always*.

⁶ S.R.H. *add* āvatteti, atha javanaṅ javitvā bhavangaṅ.

⁷ B.H. kālaṅ kriyaṅ.

⁸ S.R. °ṭhite.

⁹ S.R. kambalasadisā.

paccuppannaṅ, navattabbañ ca. Asaññi-paṭisandhi anārammaṇā ti.¹ Tattha viññāṇaṅcāyatana-nevasaññānāsaññāyatana-paṭisandhīnaṅ atītam eva ārammaṇaṅ. Dasannaṅ kāmāvacaraṇaṅ atītaṅ vā paccuppannaṅ vā. Sesānaṅ navattabbaṅ. Evaṅ tīsu ārammaṇesu pavattamānā pana² paṭisandhi yasmā atītārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantaram eva hoti,³ paccuppannārammaṇaṅ pana cuticittaṅ nāma n' atthi, tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantaraṅ tīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugati-duggati-vasena pavattanākaro veditabbo. Seyyathidaṅ? Kāmāvacarasugatiyaṅ tāva tītassa pāpakammino puggalassa *Tāni c' assa*⁴ *tasmīṅ samaye olambantī* ti ādi-vacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṅ pāpakammaṅ vā kammanimittaṅ vā manodvāre āpātham āgacchati; taṅ ārabba uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā⁵ javanavithiyā anantaraṅ bhavangavisayaṅ ārammaṇaṅ katvā cuticittaṅ uppajjati. Tasmīṅ niruddhe tad' eva āpāthagataṅ kammaṅ vā kammanimittaṅ vā ārabba anupacchinnakilesabala-vināmitaṅ⁶ duggati-pariyāpannaṅ paṭisandhicittaṅ uppajjati. Ayaṅ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakāra-kammavasena⁷ narakādisu aggijālavaṅṇādikaṅ duggati-nimittaṅ manodvāre āpātham āgacchati. Tassa⁸ dvikkhattuṅ bhavange⁹ uppajjitvā niruddhe taṅ ārammaṇaṅ ārabba ekaṅ āvajjanaṅ, maraṇassa āsannabhāvena mandibhūta-vegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānīti tīni vithicittāni uppajjanti. Tato bhavangavisayaṅ ārammaṇaṅ katvā ekaṅ cuticittaṅ. Ettāvatā ekādasa cittakkhaṇā atītā honti. Ath' āvasesa¹⁰-pañca-cittakkhaṇāyuke tasmīṅ yeva ārammaṇe paṭisandhicittaṅ uppajjati. Ayaṅ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṅ dvārānaṅ aññatarasmiṅ

¹ S.R. om. ti.

² S.R. om.

³ S.R. pavattati.

⁴ S.R. Vm. tāni 'ssa.

⁵ S.R. Vm. om.

⁶ B.P.H. °balava-vinā°.

⁷ S.R. °pakārārammaṇa-va°.

⁸ Vm. tasmā.

⁹ P.H. °vangam.

¹⁰ Vm. Ath' assa ava°.

dvāre¹ rāgādi-hetubhūtaṅ hinārammaṇaṅ āpātham āgacchati. Tassa yathākkamena uppanna-voṭṭhapanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūta-vegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavangavisayam ārammaṇaṅ katvā ekaṅ cuticittaṅ. Ettāvata² dve bhavangāni, āvajjanaṅ, dassanaṅ, sampaṭicchanaṅ, santīraṇaṅ, voṭṭhapanāṅ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṅ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesa-ekacittakkhaṇāyuke tasmiṅ yeva³ ārammaṇe paṭisandhicittaṅ uppajjati. Ayam pi atitārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atitārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggati-paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṅ ʒhitassa pana upacitānavajjakammassa vuttanāyen' eva⁴ taṅ anavajjakammaṅ vā kammanimittaṅ vā manodvāre āpātham āgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkhaṅ ʒhapetvā sabbaṅ purimanāyen' eva veditabbaṅ. Ayaṅ atitārammaṇāya duggati-cutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Sugatiyaṅ ʒhitassa pana upacitānavajjakammassa *Tāni c' assa⁵ tasmiṅ samaye olambantī* ti ādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṅ anavajjakammaṅ vā kammanimittaṅ vā manodvāre āpātham āgacchati. Tañ ca kho upacitakāmāvacarānavajjakammass' eva. Upacitamahaggatakammassa pana kammanimittam eva āpātham āgacchati. Taṅ ārabba uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṅ bhavangavisayaṅ ārammaṇaṅ katvā cuticittam uppajjati. Tasmiṅ niruddhe tad eva āpāthagataṅ kammaṅ vā kammanimittaṅ vā ārabba anupacchinna-kilesabala-vinamitaṅ⁶ sugati-pariyāpannaṅ paṭisandhicittam uppajjati. Ayaṅ atitārammaṇāya cutiyā anantarā atitārammaṇā na-vattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacarānavajjakammavasena manussaloke mātukucchi-vaṇṇa-sankhātaṅ vā devaloke uyānakapparukkhādivaṇṇasankhātaṅ⁷ vā sugatinimittaṅ⁸ ma-

¹ Vm. om. ² Vm. adds ca.

³ P. eva. ⁴ P. utta°.

⁵ S.R. Vm. tāni 'ssa.

⁶ B.P.H. °balavavinā°.

⁷ Vm. °yāna-vimānakappa°.

⁸ S.R. add vā duggatinimittaṅ vā.

nodvāre āpātham āgacchati. Tassa duggatinimitte dassitā-nukkamen⁷ eva cuticittānantaraṇ paṭisandhicittaṇ uppajjati. Ayaṇ atitārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye nīatakā Ayaṇ tāta tav' atthāya Buddhapūjā kariyati, cittaṇ pasādehī'' ti¹ vatvā pupphadāma-dhaja-paṭākādi-vasena² rūpārammaṇaṇ vā, dhammasavaṇa-turiyapūjādi-vasena saddārammaṇaṇ vā dhūma-vāsagandhādi-vasena gandhārammaṇaṇ vā, Idaṇ tāta³ sāyassu, tav' atthāya dātabbaṇ⁴ deyyadhamman ti vatvā madhu-phāṇitādivasena rasārammaṇaṇ vā, Idaṇ tāta³ phusassu tav' atthāya dātabbaṇ⁴ deyyadhamman ti vatvā Cīnapaṭa-Somarapaṭādi-vasena⁵ phoṭṭhabbārammaṇaṇ vā pañcadvāre upasaṇharanti. Tassa tasmīṇ āpāthagate rūpādi-ārammaṇe yathākkamena uppannavoṭṭhapanāvasāne⁶ maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavangavisayaṇ ārammaṇaṇ katvā ekaṇ cuticittaṇ; tadavasāne⁷ tasmīṇ yeva ekacittakhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhi-cittaṇ uppajjati. Ayam pi atitārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa pana paṭhavikasīṇajjhānādi-vasena paṭiladdhamahaggaṭassa⁸ sugatiyaṇ ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakamma - kammanimitta - gatinimittānaṇ⁹ aññatarāṇ, paṭhavikasīṇādikaṇ vā nimittaṇ, mahaggaṭacittaṇ vā manodvāre āpātham āgacchati; cakkhusotānaṇ vā aññatarasmiṇ kusaluppatti-hetubhūtaṇ paṇitam ārammaṇaṇ āpātham āgacchati. Tassa yathākkamena uppannavoṭṭhapanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggaṭagatikānaṇ pana tadārammaṇaṇ n' atthi, tasmā javanānantaraṇ yeva¹⁰ bhavangavisayaṇ ārammaṇaṇ katvā ekaṇ cuticittaṇ uppajjati. Tass' āvasāne kāmāvacara - mahaggaṭa - sugatīnaṇ aññatarasugati - pariyaṇnaṇ yathūpaṭṭhitesu¹¹ ārammaṇesu aññatarārammaṇaṇ

¹ P. °detīti.

² P. °patākā°.

³ S.R. tāva.

⁴ S.R. Vm. °bba.

⁵ Vm. °paṭṭa° paṭṭādi°.

⁶ P. °phoṭṭhabba°.

⁷ S.R. tassāvasāne.

⁸ S.R. °mahagga.

⁹ S.R. Vm. add vā.

¹⁰ P. eva.

¹¹ Vm. yathopaṭ°.

paṭisandhicittaṅ uppajjati. Ayaṅ na-vattabbārammaṇāya sugati-cutiyā¹ anantarā atīta-paccuppanna-na-vattabbānaṅ² aññatarārammaṇā paṭisandhi. Eten' ānusārena āruppacutiyaṅ pi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayaṅ atīta-na-vattabbārammaṇāya sugati-cutiyā anantarā atīta-na-vattabbāpaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṅ ʃhitassa pana pāpakammino vuttanayen' eva taṅ³ kammaṅ kammanimittaṅ gatinimittaṅ vā manodvāre, pañcadvāre⁴ pana akusaluppattihetubhūtaṅ ārammaṇaṅ āpātham āgacchati. Ath' assa yathākkamena cuticittāvasāne duggatipariyāpannaṅ tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṅ paṭisandhi-cittaṅ uppajjati. Ayaṅ atītārammaṇāya duggati-cutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya⁵ paṭisandhiyā pavattanākāro ti.

Ettāvataṅ ekūnavīsati-vidhassāpi viññāṇassa paṭisandhi-vasena pavatti dīpitā hoti. Tay' idaṅ sabbam pi evaṅ:

Pavattamānaṅ sandhimhi, dvidhā⁶ kammena vattati,
Missādīhi ca bhedehi, bhed' assa duvidhādiko.

Idaṅ hi ekūnavīsati-vidham pi vipākaviññāṇaṅ paṭisandhimhi pavattamānaṅ dvidhā⁶ kammena vattati. Yathāsakaṅ hi etassa janakaṅ⁷ kammaṅ nānākkhaṇika-kamma-paccayena ceva upanissaya-paccayena ca paccayo hoti. Vuttaṅ h' etaṅ, *Kusalākusalaṅ kammaṅ vipākassa⁸ upanissaya-paccayena paccayo ti.** Evaṅ vattamānassa pan' assa missādīhi bhedehi duvidhādiko pi bhedo veditabbo. Seyyathīdaṅ? Idaṅ hi paṭisandhi-vasena ekadhā vattamānam⁹ pi rūpena saha missāmissabhedato duvidhaṅ. Kāmarūpārūpabhavabhedato tividhaṅ. Aṇḍaja-jalābujja-saṅsedaja-opapātika-yoni-vasena¹⁰ catubbidhaṅ. Gati-vasena pañcavidhaṅ. Viññāṇaṅ ʃhiti-vasena sattavidhaṅ. Sattāvāsa-vasena aṅghavidhaṅ hoti. Tattha:

Missāṅ dvidhā bhāvabhedā, sa-bhāvaṅ tattha ca dvidhā;
Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

* *Tīkapatthānaṅ* ii, 167, 168.

¹ S.R. om. sugati. ² Vm. °tabbārammaṇānaṅ. ³ P. om.

⁴ Vm. adds vā. ⁵ R. om. atīta. ⁶ R. Vm. dvedhā. ⁷ R. Vm. janaka.

⁸ H. adds nānākkhanika-kamma-paccayena.

⁹ Vm. pavat°.

¹⁰ R. om. yoni.

Missaṇ dvidhā bhāvabhedā ti yaṇ h' etam ettha aññatra arūpabhavā rūpamissaṇ paṭisandhiviññāṇaṇ uppajjati, taṇ rūpabhavē itthindriyapurisindriya-sankhātena bhāvena vinā uppattito, kāmabhavē aññatra jātipaṇḍaka-paṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sa-bhāvaṇ a-bhāvan ti duvidhaṇ¹ hoti. Sabhāvaṇ tattha ca dvidhā ti tatthāpi ca yaṇ sa-bhāvaṇ, taṇ itthi-purisabhāvānaṇ aññatarena saha uppattito duvidham eva hoti. Dve vā tayo vā dasakā omato ādinā sahā ti yaṇ h' etam ettha missaṇ amissaṇ ti dvaye ādibhūtaṇ rūpamissaṇ paṭisandhi-viññāṇaṇ, tena saha vatthu-kāyadasakavasena dve vā, vatthu-kāyabhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti; n' atthi ito paraṇ rūpaparihānīti.

Taṇ pan' etaṇ² evaṇ omakaparimāṇaṇ uppajjamāṇaṇ aṇḍaja-jalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jāti-unṇāya ekena aṇsunā uddhata³-tela-sappimaṇḍappamāṇaṇ kalalan ti laddhasankhaṇ⁴ hutvā uppajjati. Tattha yoninaṇ gati-vasena sambhāvabhedo veditabbo. Etāsu hi:

Niraye bhummavajjesu, devesu ca na yoniyo
tisso purimikā honti, catasso pi gatittaye.

Tattha devesu cā ti ca-saddena yathā niraye ca bhummavajjesu ca devesu, evaṇ nijjhāmataṇhikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā eva hi te honti. Sese pana tiracchānapettivīsiya-manussa-sankhāte gatittaye, pubbe vajjitabhummadevesu⁵ catasso⁶ yoniyo honti. Tattha:

Tiṅsa nava ceva rūpisu, sattati ukkaṅsato va⁷ rūpāni,
saṅsedajopapātisu,⁸ atha vā avakaṅsato tiṅsa.

Rūpibrahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhu-sota-vatthudasakānaṇ jīvitānavakassa cāti catunnaṇ kalāpānaṇ vasena tiṅsa ca nava ca paṭisandhiviññāṇena saha rūpāni uppajjanti. Rūpibrahme pana ṭhapetvā aññesu saṅsedaja-opapātikesu⁹ ukkaṅsato cakkhu-sota-ghāṇa-jivhā-kāya-bhāva-vatthu-dasa-

¹ P. dvididhaṇ.

² P. paṇītaṇ.

³ P.H. uddhata.

⁴ B.H. °khyāṇ.

⁵ B. vajjata°; H.S.R. Vm. add ca.

⁶ Vm. adds pi.

⁷ S.R. ca; Vm. 'tha.

⁸ S.R. °pātika-yonisu; Vm. saṅsedupapāta-yonisu.

⁹ Vm. °pātikayonikesu.

kānaṃ vasena sattatī. Tāni ca niccaṃ deveṣu. Tattha vaṇṇo, gandho, raso, oḷā, catasso cāpi dhātuyo, cakkhupasādo, jīvitindriyaṃ¹ ti ayaṃ dasarūpaparimaṇo rūpapaṇḍo cakkhudasako nāma. Evaṃ sesā veditabbā. Avakaṅsato pana jacandha-badhira-aghāṇaka-napuṅsakassa jivhā-kāya-vatthudasakānaṃ vasena tiṅsa rūpāni uppajjanti. Ukkaṅsāvakaṅsānaṃ pana antare anurūpato vikappo veditabbo. Evaṃ viditvā puna:

Khandhārammaṇa-gati-hetu-vedanā-pīti-vitakka-vicārehi, bhedābhedaviseso, cuti-sandhīnaṃ pariññeyyo.

Yā h' esā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā c' assā² atītānantarā cuti, tāsaṃ imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñītabbo ti attho. Kathaṃ? Kadāci³ catukkhandhāya arūpacutiyā⁴ anantarā catukkhandhā va ārammaṇato pi abhinna paṭisandhi hoti. Kadāci amahaggata-bahiddhārammaṇāya mahaggata-ajjhātārammaṇā. Ayaṃ tāva arūpabhūmisu yeva⁵ nayo. Kadāci pana catukkhandhāya āruppacutiyā⁶ anantarā pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhi. Kadāci pañcakkhandhāya kāmāvacaracutiyā rūpāvacaracutiyā va anantarā catukkhandhā āruppaṭisandhi. Evaṃ atītārammaṇacutiyā⁷ atīta-navattabba-paccuppannārammaṇā⁸ paṭisandhi. Ekacca - sugaticutiyā ekacca - duggatipaṭisandhi. Ahetukacutiyā sahetukapaṭisandhi, duhetukacutiyā tihetukapaṭisandhi, upekkhāsahagatacutiyā somanassasahagatapaṭisandhi, appītikacutiyā sappītikapaṭisandhi, avitakkacutiyā savitakkapaṭisandhi, avicāracutiyā savicārapaṭisandhi, avitakka-avicāracutiyā savitakka-savicārapaṭisandhī tassa tassa viparītato ca yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

Laddhappaccayam iti, dhammamattam etaṃ bhavanta-
ram upeti.
nāssa tato sankanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

¹ Vm. jīvitan.

² S.R. tassā.

³ Vm. adds pana.

⁴ H. āruppa°.

⁵ Vm. eva.

⁶ S.R. Vm. arūpa°.

⁷ R.S. Vm. H. °maṇāya cutiyā.

⁸ Vm. om. atītanavattabba; S.R. paccuppannā atītā navattab-
bārammaṇā.

Iti h' etaṇ laddhapaccayaṇ rūpārūpadhammattaṇ uppaj-
jamānaṇ bhavantaraṇ upetīti vuccati, na satto, na jīvo.
Tassa nāpi atītabhavato idha sankanti atthi; nāpi tato hetuṇ
vinā idha pātubhāvo. Tay' idaṇ pākāṭena manussa-cuti-
paṭisandhikkamena pakāsayissāma:

Atītabhavasmīṇ hi sarasena upakkamena vā samāsanna-
maraṇassa¹ asayhānaṇ sabbanga-paccangasandhi-bandhanac-
chedakānaṇ² māraṇantika-vedanāsattānaṇ³ sannipātaṇ asa-
hantassa ātape pakkhitta⁴-haritatālapaṇṇam iva kamena
upasussamāne⁵ sarīre niruddhesu cakkhādisu indriyesu ha-
dayavatthumatte patiṭṭhitesu kāyindriya-manindriya-jīvitin-
driyesu tankhaṇāvasesa-hadayavatthusannissitaṇ⁶ viññānaṇ
garu-samāsevitasanna-pubbakatānaṇ⁷ aññātaraṇ laddhāvase-
sa-paccayasankhārasankhātaṇ⁸ kammaṇ vā tadupaṭṭhāpitaṇ
vā kammanimitta-gatinimitta-sankhātaṇ visayam ārabha
pavattati.

Tad evaṇ pavattamānaṇ taṇhā-avijjānaṇ appahīnattā avij-
jāpaṭicchāditādinave tasmiṇ visaye taṇhā nāmeti,⁹ saha-jāta-
sankhārā khipanti. Taṇ santativasena taṇhāya nāmiya-
mānaṇ¹⁰ sankhārehi khipamānaṇ¹¹ orimatīrarukkhavinibad-
dharajjum¹² ālambivā mātīkātikkamako¹³ viya purimañ ca
nissayaṇ jahati,¹⁴ aparañ ca kammasamuṭṭhāpitaṇ nissayaṇ
assādayamānaṇ vā anassādayamānaṇ vā ārammaṇādihi yeva
paccayehi pavattati.¹⁵

Ettha ca purimaṇ cavanato cuti. Pacchimaṇ bhavan-
tarādi-paṭisandhānato paṭisandhī ti vuccati. Tad etaṇ
nāpi purimabhavā idh' āgataṇ,¹⁶ nāpi tato kammasankhāra-
nāmita-visayādi-hetuṇ¹⁷ vinā pātubhūtan ti vedittabbaṇ.

Siyuṇ nidassanān' ettha, paṭighosādikā atha
santānabandhato n' atthi, ekatā nāpi nānatā.

¹ P.S.R. samāpanna°

³ P.B. °sattānaṇ.

⁵ Vm. apasus°.

⁷ Vm. garukata-samā°.

⁹ Vm. nameti.

¹¹ B.H.P. khippa°; R. khipaya°.

¹³ P. °nikkhamato.

¹⁶ P. idha āgataṇ.

² R. °paccanga-sambandhanac°.

⁴ P.S. pakkhittaṇ.

⁶ S.R. hadayasannissitaṇ.

⁸ P. saddāvasesa° sankhataṇ.

¹⁰ R. Vm. namiya°.

¹² R. °baddhaṇ°; B.H. °bandha°.

¹⁴ R. pajahati.

¹⁵ Vm. °tīti.

¹⁷ Vm. °sankhāra-nati-visa°.

Ettha c' etassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane atītabhavapariyāpanahetūhi ca uppāde paṭighosa-padīpa-muddā-paṭibimbappakārā¹ dhammā nidassanāni siyuṇ. Yathā hi paṭighosapadīpamuddā² chāyā-saddādihetukā aññatra agantvā³ honti, evam eva idaṇ cittaṇ. Ettha ca santānabaddhato⁴ n' atthi ekatā nāpi nānatā. Yadi hi santānabandhe sati ekantam ekatā bhaveyya, na khīrato dadhi sambhūtaṇ siyā. Athāpi ekantanānatā bhaveyya, na khīrasādhīno dadhi siyā.⁵ Esa nayo sabbahetu-hetusamuppanesu. Evañ ca sati sabbalokavohāra-lopo siyā; so ca aṇiṭṭho, tasmā ettha na ekantam ekatā vā nānatā vā upagantabbā ti.

Etth' āha: nanu evaṇ asankanti-pātubhāve sati ye imasmiṇ manussattabhāve khandhā, tesāṇ niruddhattā phalapaccayassa ca kammassa tattha agamanato aññassa aññato ca taṇ phalaṇ siyā. Upabhuñjake ca asati kassa taṇ phalaṇ siyā? Tasmā na sundaram idaṇ vidhānan ti. Tatr' idaṇ vuccati:

Santāne yaṇ phalaṇ etaṇ, nāññassa na ca aññato.
bījānaṇ abhisankhāro, etass' atthassa sādhaḥko.⁶

Ekasantānasmiṇ hi phalam uppajjamānaṇ tattha ekantaṇ⁷ ekattanānattānaṇ paṭisiddhattā aññassā ti vā aññato ti vā na hoti. Etassa ca pan' atthassa⁸ bījānaṇ abhisankhāro sādhaḥko. Ambabījādīnaṇ hi abhisankhāresu katesu tassa bījassa santāne laddhapaccayā kālantare phalaviseso uppajjamāno na aññabījānaṇ, nāpi aññābhisankhārapaccayā uppajjati; na ca tāni bījāni abhisankhārā vā phalaṭṭhānaṇ⁹ pāpuṇanti.¹⁰ Evaṇ sampadam idaṇ veditabbaṇ. Vijjā-sipposadhādīhi cāpi¹¹ bālasarīre upayuttehi kālantare vuddhasarīrādisu phaladehi¹² ayam attho veditabbo. Yam pi vuttaṇ upabhuñjake ca asati kassa taṇ phalaṇ siyā? ti, tattha:

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti,
phaluppādena rukkhassa, yathā phalati-sammuti.

¹ P. °kāra.

² B.P. °muddac. ³ Vm. adds va.

⁴ B.H. °bandhato; P. °bandhanato; R. °pabandhato.

⁵ Vm. om.

⁶ P. sāvako.

⁷ Vm. ekanta.

⁸ Vm. vacanattassa.

⁹ P. thalaṭṭhānā.

¹⁰ P. vā guṇanti.

¹¹ R. om.

¹² Vm. phalaṇ detīti.

Yathā hi rukkhasankhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtassa rukkhapalassa uppattiyā eva rukkho phalatīti vā phalito ti vā vuccati, tathā deva-manussa-sankhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtassa upabhogasankhātassa sukhadukkhapalassa uppāden' eva devo vā manusso vā upabhuñjati ti vā, sukhitto, dukkhito ti vā vuccati; tasmā na ettha aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti. Yo pi vadeyya evaṃ sante pi ete sankhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyuṃ, avijjamānā vā? Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇe yeva nesaṃ vipākena bhavitabbaṃ. Atha avijjamānā, pavattito pubbe ca pacchā ca niccaṃ phalāvahā siyuṃ ti? So evaṃ vattabbo:

Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā.
pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattā eva hi sankhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā vā avijjamānattā vā. Yath' āha: *kāmāvaca-rassa kusalassa kammassa katattā¹ upacitattā vipākaṃ cakkhu-viññānaṃ uppannaṃ hoti ti** ādi. Yathārahassa² attano phalassa ca³ paccayā hutvā na puna phalāvahā honti, vipakka-vipākattā.⁴ Etassa c' atthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ: yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti, bhaṇḍaṃ vā kiṇāti, iṇaṃ vā gaṇhāti, tassa taṃ kiriyākaraṇamattam eva tad' atthaniyyātanādīmhi paccayo hoti; na kiriyāya vijjamānatā⁵ vā avijjamānatā⁵ vā; na ca tadattha-niyyātanādito param pi dhārako va hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattā va sankhārā pi attano phalassa paccayā honti; na ca yathārahaṃ phaladānato param pi phalāvahā hontīti. Ettāvatā missāmissavasena dvidhā pi pavattamānassa paṭisandhi-viññānaṃ paccayā pavatti dīpitā hoti. Idāni sabbesv' etesu battiṃsa-viññānesu⁶ sammohavighātathaṃ:

Paṭisandhi-pavattīnaṃ, vasen' ete bhavādisu
vijānitabbā sankhārā, yathā yesaṃ ca paccayā.

* *Dhs.* § 431.

¹ P.S.R. katattā.

² S. Vm. *add ca.*

³ P.R.S. *om. ca.*

⁴ Vm. *om. vipakka.*

⁵ Vm. °mānattaṃ.

⁶ Vm. °vipākaviññānesu; B.H. *bāt°.*

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññānaṭṭhitiyo, nava sattāvāsā ti ete bhavādayo nāma. Etesu bhavādisu paṭisandhiyaṇ pavatte ca ete¹ yesaṇ vipākaviññānānaṇ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbā ti attho. Tattha puññābhisankhāre tāva kāmāvacara-aṭṭhacetanā-bhedo puññābhisankhāro avisesena kāmabhava sugatiyaṇ navannaṇ vipākaviññānānaṇ paṭisandhiyaṇ nānākkhanikakammappaccayena ceva upanissaya-paccayena cāti dvidhā² paccayo. Rūpāvacara - pañca - kusalacetanā-bhedo puññābhisankhāro rūpabhava paṭisandhiyaṇ eva pañcannaṇ. Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhava sugatiyaṇ upekkhāsahagatāhetuka-manoviññānadhātu-vajjānaṇ³ sattannaṇ parittavipākaviññānānaṇ vuttanayen' eva dvidhā⁴ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Sv' eva⁵ rūpabhava pañcannaṇ vipākaviññānānaṇ tath' eva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Kāmabhava pana duggatiyaṇ aṭṭhannam pi parittavipākaviññānānaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ.

Tattha niraye Mahāmoggallānattherassa⁷ narakacārikādisu⁸ iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti. Tiracchānesu pana nāga-supanna-petamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṇ labbhati yeva. Sv' eva kāmabhava sugatiyaṇ soḷasannam pi kusalavipākaviññānānaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṇ ca. Avisesena⁹ puññābhisankhāro rūpabhava dasannaṇ vipākaviññānānaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṇ ca.

Dvādasākusalacetanā-bhedo apuññābhisankhāro kāmabhava duggatiyaṇ ekassa viññānassa tath' eva⁶ paccayo paṭisandhiyaṇ, no pavatte. Channaṇ pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Sattannam pi akusalavipākaviññānānaṇ pavatte ca paṭisandhiyaṇ ca. Kāmabhava pana sugatiyaṇ tesāṇ yeva sattannaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Rūpabhava catunnaṇ viññānānaṇ tath' eva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. So ca kho kāmāvacare anīṭṭharūpadassana-

¹ S.R. c' ete.

² R. Vm. dvedhā.

³ Vm. om. dhātu.

⁴ S.R. Vm. dvedhā.

⁵ P. Dv' eva.

⁶ S.R. tath' eva.

⁷ B. °galāna°: P. °gālana°.

⁸ P. °cāritādisu.

⁹ S.R Vm. add pana.

saddasavana-vasena. Brahmaloke pana anitthā¹ rūpādayo nāma n' atthi. Tathā kāmāvacaradevaloke pi.

Aneñjābhisankhāro arūpabhāve catunnaṅ vipākaviññānaṅ tath' eva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañ ca. Kāmāvacarakusalākusalato pana sabbasangāhikanayena vīsati-cetanā-bhedo pi kāyasankhāro kāmabhāve dasannaṅ vipākaviññānaṅ paṭisandhiyaṅ nānākkhaṇikakamma-paccayena ceva upanissaya-paccayena cāti dvidhā² paccayo. Sv' eva³ kāmabhāve terasannaṅ rūpabhāve navannaṅ vipākaviññānaṅ tath' eva⁴ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṅ. Sv' eva kāmabhāve tevīsatiyā vipākaviññānaṅ tath' eva⁴ paccayo pavatte ca paṭisandhiyañ ca.

Vacīsankhāre pi es' eva nayo. Aṭṭhaviṣati-ekūnatiṅsa-cetanā-bhedo pi pana cittasankhāro tisu bhavesu ekūnavīsatiyā vipākaviññānaṅ tath' eva⁴ paccayo paṭisandhiyaṅ, no pavatte. Sv' eva dvīsu bhavesu heṭṭhā vuttānaṅ terasannañ ca navannañ cāti dvāvīsatiyā vipākaviññānaṅ tath' eva⁴ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṅ; tisu pana bhavesu dvattiṅsāya pi⁵ vipākaviññānaṅ tath' eva paccayo pavatte ceva paṭisandhiyañ ca.

Evaṅ tāva bhavesu paṭisandhi-pavattīnaṅ vasena te sankhārā yesaṅ paccayā yathā ca paccayā honti, tathā vijānītabbā. Eten' eva nayena yoniādisu pi veditabbā. Tat' idaṅ ādito paṭṭhāya mukhamattappakāsanaṅ: Imesu hi sankhāresu yasmā puññābhisankhāro tāva dvīsu bhavesu paṭisandhiṅ datvā sabbaṅ attano vipākaṅ janeti, tathā aṅḍajādisu catusu yonisu, devamanussa-sankhātāsu dvīsu gatīsu, nānattakāyanānattasaññī⁶ - nānattakāyaekattasaññī⁶ - ekattakāyanānattasaññī⁶ - ekattakāyaekattasaññī⁶ - sankhātāsu manussānañ ceva paṭhama-dutiya-tatiyajjhānabhūmīnañ⁷ ca vasena⁸ catūsu viññānaṅṭhitīsu; asaññasattāvāse pan' esa rūpamattam ev' ābhisankharotīti catūsu yeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṅ datvā sabbaṅ⁹ attano vipākaṅ janeti, tasmā esa etesu dvīsu bhavesu, catūsu yonisu, dvīsu gatīsu, catūsu viññānaṅṭhitīsu,

¹ Vm. anitthā.

² R. dvedhā.

³ P. Dv' eva.

⁴ S.R. tatth' eva.

⁵ P. om.

⁶ Vm. °kāyā°.

⁷ H.S.R. °tatiya-catutthaj°; S.R. °bhummānaṅ.

⁸ Vm. om.

⁹ S.R. Vm sabbam.

catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ vuttanāyena' eva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ¹ pavatte ca.

Apuññābhisankhāro pana yasmā ekasmiṃ yeva kāmabhāve, catūsu yonīsu, avasesāsu tīsu gatīsu, nānattakāya-ekattasaññī-sankhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, tādise yeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhi-vasena vipaccati; tasmā esa ekasmiṃ bhāve, catūsu yonīsu, tīsu gatīsu, ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññāṇānaṃ vuttanāyena' eva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisankhāro pana yasmā ekasmiṃ² arūpabhāve, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, ākāsānañcāyatanaṃ tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, ākāsānañcāyatanaṃ tīsu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhi-vasena vipaccati, tasmā esa³ ekasmiṃ yeva⁴ bhāve, ekissā yoniyā, ekissā devagatiyā,⁵ tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu, catunnaṃ viññāṇānaṃ vuttanāyena' eva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Kāyasankhāro pi yasmā ekasmiṃ kāmabhāve, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu,⁶ dvīsu sattāvāsesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ⁷ attano vipākaṃ janeti; tasmā esa ekasmiṃ bhāve, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu, dvīsu ca⁸ sattāvāsesu, tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tath' eva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Vacīsankhāre pi es' eva nayo.

Cittasankhāro pana yasmā ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā na katthaci na vipaccati, tasmā esa tīsu bhāvesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, sattasu viññāṇaṭṭhitīsu, aṭṭhasu sattāvāsesu yathāyogaṃ dvattiṃsāya vipākaviññāṇānaṃ tath' eva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Aviññāṇake pana sattāvāse sankhārapaccayā viññāṇānaṃ n' atthi. Api ca puññābhisankhāro asaññasattesu kaṭattārūpānaṃ nānākkhaṇikakammaṃ paccayena paccayo ti. Evaṃ:

Paṭisandhi-pavattīnaṃ vasena' ete⁹ bhavādisu vijānītābbaṃ sankhārā, yathā yesaṃ ca paccayā ti.

Sankhārapaccayā viññāṇāniddeṣo.

¹ S.R. °dhiyā.

² S.R. Vm. add yeva.

³ P. eva.

⁴ S.R.H. Vm. om.

⁵ S.R. Vm. om. deva.

⁶ S.R. paṭhamaviñ°.

⁷ S.R.H. sabbam.

⁸ P. om.

⁹ B.P. vasena te.

[Viññānapaccayā nāmarūpaniddesa]

Viññānapaccayā nāmarūpaniddese:

Desanā-bhedato sabba-bhavādisu pavattito,
sangaḥā paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

Desanā-bhedato ti *Tattha katamaṅ rūpaṅ?* *Cattāro ca mahābhūtā catunnaṅ ca mahābhūtānaṅ upādāya-rūpaṅ* ti* evaṅ tāva suttante ca idha ca rūpapadassa abhedato ekasadisā desanā katā. Nāma-padassa pana bhedato. Suttantasmiṅ hi [*Tattha*] *katamaṅ nāmaṅ?* *Vedanā, saññā, cetanā, phasso, manasikāro* ti vuttaṅ.* Idha vedanākkhandho saññākkhandho sankhārakkhandho ti. Tattha hi yam pi cakkhuvīññānapaccayā nāmaṅ uppajjati, uppannaṅ ca cittassa tḥiti arūpīnaṅ dhammānaṅ āyū ti evaṅ aññadhammasannissayena agahetabbato pākaṭaṅ, taṅ dassento cetanā-phassamanasikāravasena sankhārakkhandhaṅ tidhā bhinditvā dvihi khandhehi saddhiṅ desesi. Idha pana tattha vuttaṅ ca avuttaṅ ca sabbaṅ nāmaṅ sangaṇhanto *tayo khandhā, vedanākkhandho saññākkhandho sankhārakkhandho* ti āha.

Kiṅ pana ime tayo khandhā va nāmaṅ, viññānaṅ nāmaṅ nāma¹ na hotīti? No na hoti; tasmiṅ pana gayhamāne nāma-viññānassa ca² paccayaviññānassa cāti dvinnāṅ viññānaṅ sahabhāvo āpajjati; tasmā viññānaṅ paccayaṭṭhāne tḥapetvā paccayanibbattaṅ nāmaṅ dassetuṅ tayo va³ khandhā vuttā ti. Evaṅ tāva desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

Sabbabhavādisu pavattito ti ettha pana nāmaṅ ekaṅ sattāvāsaṅ tḥapetvā sabbabhava-yoni-gati-viññānaṭṭhiti-sesa-sattāvāsesu pavattati. Rūpaṅ dvīsu bhavesu, catesu yonīsu, pañcasu gatisu, purimāsu catūsu viññānaṭṭhitīsu, pañcasu ca sattāvāsesu pavattati. Evaṅ pavattamāne c' etasmiṅ nāmarūpe yasmā abhāvaka-gabbhaseyyakānaṅ aṇḍajānaṅ ca paṭisandhikkhaṅ vatthu-kāyavasena rūpato dve santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṅ vitthārena rūparūpato⁴ vīsati-dhammā tayo ca arūpino khan-

* S. ii, 4; (*Dhs.* § 1310).

¹ P. om.

² S. om.

³ R. om.

⁴ P. rūpārūpato.

dhā ti ete tevisati-dhammā viññānapaccayā nāmarūpan ti veditabbā.

Agahitaggahaṇena pana ekasantatisīsatō nava rūpadhamme apanetvā cuddasa. Sabhāvakaṇaṇ bhāvadasakaṇ pakkhipitvā tetiṇsa. Tesam pi agahitaggahaṇena santatisīsadva-yato aṭṭhārasa rūpadhamme apanetvā pannarasa. Yasmā ca opapātikasattesu Brahmakāyikādīnaṇ¹ paṭisandhikkhaṇe cakkhu-sota-vatthu-dasakāṇaṇ jīvitindriya-navakassa ca vasena rūparūpato² cattāri santati-sīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṇ vitthārena rūparūpato ekūnacattālīsa dhammā tayo ca arūpino khandhā ti ete dvācattālīsa dhammā viññānapaccayā nāmarūpan ti veditabbā.

Agahitaggahaṇena pana santati-sīsattayato sattavīsati-dhamme apanetvā pannarasa. Kāmabhava pana yasmā sesa-opapātikāṇaṇ saṅsedajāṇaṇ vā sabhāvaka-paripunnāyatanāṇaṇ paṭisandhikkhaṇe rūparūpato² satta santati-sīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṇ vitthārena rūparūpato sattati dhammā tayo ca arūpino khandhā ti ete tesattati-dhammā viññānapaccayā nāmarūpan ti veditabbā.

Agahitaggahaṇena pana santati³-sīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṅsato. Avakaṅsena⁴ pana taṇ-taṇ-rūpasantati-sīsavikalāṇaṇ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā⁵ sankhepato ca vitthārato ca paṭisandhi-viññānapaccayā nāmarūpasankhā⁶ veditabbā. Arūpīṇaṇ pana tayo va⁷ arūpino khandhā. Asaññīṇaṇ rūpato jīvitindriyanavakam evāti esa tāva paṭisandhiyaṇ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhi-cittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhi-cittena sahapavatta-ututo utusamuṭṭhāṇaṇ suddhaṭṭhakaṇ pātubhavati. Paṭisandhi-cittaṇ pana rūpaṇ na samuṭṭhāpeti. Taṇ hi yathā papāte patitapuriso parassa paccayo hotuṇ na sakkoti, evaṇ vatthu-dubbalatāya dubbalattā rūpaṇ samuṭṭhāpetuṇ na sakkoti. Paṭisandhi-cittato pana uddhaṇ paṭhamabhavangato pabhuti

¹ H. °kāyikāṇaṇ. ² S.R. Vm. rūpato. ³ S.R. Vm. rūpasantati.

⁴ S.R. Avakaṅsavasena.

⁵ S.R. Vm. om.

⁶ S.R. °rūpassa°; Vm. °sankhyā; B.P.H. °sankhātā.

⁷ S.R. om.

cittasamuṭṭhānaṅ¹ suddhaṭṭhakaṅ; saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato uddhaṅ pavatta-ututo ceva cittato ca saddanavakaṅ; ye pana kabalīkārāhārūpajīvino gabbaseyyakasattā, tesañ:

*Yañ c' assa bhūñjati mātā, annaṅ pānañ ca bhojanaṅ,
tena so tattha yāpeti, mātrukucchigato naro ti**

vacanato mātara² ajjhocharitāhārena³ anugate sarīre, opapātikānaṅ sabbapaṭhamaṅ attano mukhagataṅ⁴ khelaṅ ajjhocharaṅakāle āhārasamuṭṭhānaṅ suddhaṭṭhakan ti idaṅ āhārasamuṭṭhānassa suddhaṭṭhakassa utucittasamuṭṭhānānañ⁵ ca ukkaṅsato dvinnaṅ navakānaṅ vasena chabbāsatividhaṅ, pubbe ekekacittakkhane tikkhattuṅ uppajjamānaṅ vuttaṅ⁶ kammamuṭṭhānaṅ⁷ sattatividhan ti channavutividhaṅ rūpaṅ, tayo ca arūpino khandhā ti samāsato navanavutidhammā. Yasmā vā saddo aniyato, kadācid' eva pātubhāvato, tasmā duvidham pi taṅ⁸ apanetvā ime sattanavutidhammā yathāsambhavaṅ sabbasattānaṅ viññānapaccayā nāmarūpan ti veditabbā.⁹ Tesañ hi suddhānaṅ pi pamattānaṅ pi carantānaṅ pi¹⁰ khādantānaṅ pi pivantānaṅ pi divā ca rattiñ ca ete viññānapaccayā pavattanti. Tañ ca nesañ viññānapaccayabhāvaṅ parato vaṇṇayissāma.

Yaṅ pan' etam ettha kammajarūpaṅ, taṅ bhava-yonigati-viññānaṭṭhiti¹¹-sattāvāsesu sabbapaṭhamaṅ patiṭṭhahantam pi ti-samuṭṭhānikarūpena anupaṭṭhaddhaṅ na sakoti saṅṭhātūṅ, nāpi ti-samuṭṭhānikaṅ tena anupaṭṭhaddhaṅ; atha kho vātabbhāhatā pi catuddisā-vavatthāpitā nalakālāpiyo¹² viya, ūmi-vegabbhāhatā pi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā viya ca aññamaññupaṭṭhaddhān' ev' etāni apatamānāni saṅṭhahitvā¹³ ekam pi vassaṅ dve pi vassāni . . . pe . . . vassasatam pi yāva tesañ sattānaṅ āyukkhayo vā puññakkhayo vā tāva pavattantīti evaṅ sabbahavādisu pavattito p' ettha viññātabbo vinicchayo.

* S. i, 206.

¹ Vm. °ṭhānaṅ.

³ S.R. ajjhocharitāhārena.

⁶ Vm. vutta.

⁹ Vm. °ṭabbāṅ.

¹² Vm. °pino.

² S. mātu; R. mātuyā.

⁵ P. °samuṭṭhānañ.

⁷ Vm. adds ca. ⁸ S. om.

¹¹ Vm. om. viññāna.

¹³ P. sangahitvā.

Sangahā ti ettha ca yaṅ āruppe¹ pavatti-paṭisandhisu, pañcavokārabhave ca pavattiyā viññānapaccayā nāmam eva, yañ ca asaññisu² sabbattha, pañcavokārabhave ca pavattiyā viññānapaccayā rūpam eva, yañ ca pañcavokārabhave sabbattha viññānapaccayā nāmarūpaṅ, taṅ sabbaṅ nāmañ ca rūpañ ca nāmarūpañ ca nāmarūpan ti evaṅ ekadesasarūpekasesanayena sangahetvā viññānapaccayā nāmarūpan ti vedittabaṅ. Asaññisu² viññānābhāvā ayuttan ti ce? N' āyuttaṅ. Idam pi³:

Nāmarūpassa yaṅ hetu, viññānaṅ taṅ dvidhā mataṅ,
vipākam avipākañ ca, yuttam eva yato idaṅ.

Yaṅ hi nāmarūpassa hetu viññānaṅ, taṅ vipākavipākabhedato dvidhā⁴ mataṅ. Idañ ca asaññasattesu kammamasamuttānatā pañcavokārabhave pavatta-abhisankhāravīññānapaccayā rūpaṅ; tathā pañcavokāre pavattiyaṅ kusalādi-cittakkhaṇe kammamasamuttānan ti yuttam eva idaṅ. Evaṅ sangahato p' ettha viññātabbo vinicchayo.

Paccayanayā ti ettha hi:

Nāmassa pākaviññānaṅ, navadhā hoti paccayo,
vatthu-rūpassa navadhā, sesarūpassa aṭṭhadhā.
abhisankhāravīññānaṅ, hoti rūpassa ekadhā.
tad' aññaṅ pana viññānaṅ, tassa tassa yathārahaṅ.

Yaṅ h' etaṅ⁵ paṭisandhiyaṅ pavattiyaṅ vā vipākasankhātaṅ nāmaṅ, tassa rūpamissassa vā rūpa-amissassa⁶ vā paṭisandhiyaṅ vā aññaṅ vā vipākaviññānaṅ sahaajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-vipāka-āhāra-indriya-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthu-rūpassa paṭisandhiyaṅ sahaajāta-aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-indriya-vippayutta-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Thapetvā pana vatthu-rūpaṅ sesarūpassa imesu navasu aññamaññapaccayaṅ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisankhāravīññānaṅ pana asaññasatta⁷-rūpassa vā pañcavokāre⁸ vā kammajassa⁹ suttantikapariyāyena¹⁰ upanissaya-

¹ H. Vm. arūpe.

² Vm. asaññesu.

³ S.R. Imasmiṅ.

⁴ Vm. dvedhā.

⁵ P. c' etaṅ.

⁶ S.R. Vm. om. rūpa.

⁷ S.R. °satte.

⁸ Vm. °kārabhave.

⁹ Vm. adds rūpassa.

¹⁰ S.R.H. Vm. °pariyāyato.

vasena ekadhā va¹ paccayo hoti. Avasesaṅ paṭhamabhavangato pabhuti sabbam pi¹ viññāṇaṅ tassa tassa nāmarūpassa yathārahaṅ paccayo hotīti veditabbaṅ.

Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiya māne sabbā pi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na naṅ ārabhāma. Tattha siyā, kathaṅ pan' etaṅ jānitabbaṅ paṭisandhi-nāmarūpaṅ viññāṇapaccayā hotīti? Suttato yuttito ca. Sutte hi *Cittānuparivattino dhammā* ti² ādinā nayena bahudhā vedanādīnaṅ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana:

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati
adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṅ paccayo iti.

Citte hi pasanne³ appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni. Diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṅ⁴ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṅ paccayo hotīti jānitabbaṅ etaṅ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānass' eva viññāṇapaccayatā Paṭṭhāne āgatā ti. Evaṅ paccayanayato p' ettha viññātabbo vinicchayo.

Ettha ca viññāṇapaccayā nāmarūpan ti bhāsamānena Bhagavatā yasmā upaparikkhamānānaṅ paṇḍitānaṅ paramatthato nāmarūpamattam eva pavattamānaṅ dissati, na satto, na poso, tasmā appaṭivattiyaṅ⁵ samaṇena vā Brāhmaṇena vā devena vā Mārena vā Brahmunā vā kenaci vā lokasmiṅ anuttaraṅ Dhammacakkaṅ pavattitaṅ hotīti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanīddeso.

[*Nāmarūpapaccayā salāyatananīddesa*]

Nāmarūpapaccayā salāyatananīddese,

Nāmaṅ khandhattayaṅ; rūpaṅ, bhūtavatthādikaṅ mataṅ.
katekasesaṅ taṅ tassa, tādisass' eva paccayo.

Yaṅ h' etaṅ salāyatanassa paccayabhūtaṅ nāmarūpaṅ, tattha *nāman* ti vedanādi-khandhattayaṅ.⁶ Rūpaṅ pana sakasantati⁷-pariyāpannaṅ; niyamato cattāri bhūtāni, cha

¹ Vm. om.

² *Dhs.* § 1199.

³ S.R. *add* vā.

⁴ S.R. °ssānu°.

⁵ S.R. appati°.

⁶ B.H.P. °dikkhan°

⁷ S.R. ekasantati; Vm. sasantati.

vatthūni, jīvitindriyan ti evaṇ bhūtavatthādikaṇ matan ti veditabbaṇ.

Taṇ pana nāmañ ca rūpañ ca nāmarūpañ ca nāmarūpan ti evaṇ katekasesaṇ chaṭṭhāyatanañ ca salāyatanañ ca *salāyatanan* ti evaṇ katekasesass' eva salāyatanaṇ paccayo ti veditabbaṇ. Kasmā? Yasmā āruppe¹ nāmam eva paccayo, tañ ca chaṭṭhāyatanaṇ' eva, na aññaṇsa.

Nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan ti hi avyākataṇvāre vakkhati. Idha sangahitam eva hi tattha vibhantan ti veditabbaṇ.

Tattha siyā, kathaṇ pan' etaṇ jānitabbaṇ nāmarūpaṇ salāyatanaṇ paccayo ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṇ taṇ āyatanaṇ hoti, na aññathā. Sā pan' assa tabbhāvabhāvībhāvataṇ paccayanayasmiṇ yeva āvibhavissati; tasmā:

Paṭisandhiyaṇ pavatte vā, hoti yaṇ yassa paccayo,
yathā ca paccayo hoti, tathā neyyaṇ vibhāvinā.

Tatrāyaṇ² attha-dīpanā:³

Nāmam eva hi āruppe, paṭisandhi-pavattisu
paccayo sattadhā, chaddhā,⁴ hoti taṇ avakaṇsato.

Kathaṇ? Paṭisandhiyaṇ tāva avakaṇsato saha-jāta-añña-mañña - nissaya - sampayutta - vipāka - atthi - avigatapaccayehi sattadhā⁵ nāmaṇ chaṭṭhāyatanaṇ paccayo hoti. Kiñci pan' ettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṇ aññathā pi paccayo hoti; tassa vasena ukkaṇsāvakaṇso veditabbo. Pavatte pi vipākaṇ vuttanayen' eva⁶ paccayo hoti. Itaraṇ pana avakaṇsato vuttappakāresu⁶ paccayesu vipāka-paccayavajjehi chahi⁷ paccayo hoti. Kiñci pan' ettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṇ aññathā pi paccayo hoti; tassa vasena ukkaṇsāvakaṇso veditabbo.

Aññasmim pi bhāve nāmaṇ, tath' eva paṭisandhiyaṇ,
chaṭṭhassa; itaresaṇ taṇ, chah' ākārehi paccayo.

Āruppato hi⁸ aññasmim pi pañcavokārabhāve taṇ vipāka⁹-nāmaṇ hadayavatthuno sahaṇyaṇ hutvā chaṭṭhassa manā-

¹ S.R.H. Vm. arūpe.

² Vm. °yam.

³ R. om. attha.

⁴ B.P.H. chaṭṭhā.

⁵ S.R. sattahi.

⁶ P. utta°.

⁷ H. adds paccayehi.

⁸ P. ti; S.R. pi.

⁹ B.P.H. vipākaṇ.

yatanassa yathā āruppe vuttaṇ, tath' eva avakaṇsato satta-dhā paccayo hoti. Itaresaṇ pan' etaṇ pañcannaṇ cakkhāya-tanādīnaṇ catumahābhūtasahāyaṇ hutvā saha-jāta-nissaya-vipāka-vippayutta-atthi-avigatavasena chaḥ' ākārehi paccayo hoti. Kiñci pan' ettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenaṇ evaṇ aññathā pi paccayo hoti; tassa vasena ukkaṇsāvakaṇso veditabbo.

Pavatte pi tathā hoti, pākaṇ pākassa paccayo;
apākaṇ¹ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavatte pi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṇ, tath' eva vipākanāmaṇ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṇsato sattadhā paccayo hoti. Avipākaṇ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṇsato va tato vipākapaccayaṇ apanetvā chadhā va paccayo hoti. Vuttanayaṇ' eva pan' ettha ukkaṇsāvakaṇso veditabbo.

Tatth' eva sesapañcannaṇ, vipākaṇ paccayo bhava,
catudhā avipākam pi, evam eva pakāsitaṇ.

Tatth' eva hi pavatte sesānaṇ cakkhāyatanādīnaṇ pañcannaṇ cakkhupasādādi-vatthukam pi² itaram pi vipākanāmaṇ pacchājāta-vippayutta-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṇ, avipākam pi evam eva pakāsitaṇ. Tasmā kusalādi-bhedam pi tesāṇ catudhā paccayo hotīti veditabbaṇ. Evaṇ tāva nāmam eva paṭisandhiyaṇ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca³ hoti, tathā veditabbaṇ.

Rūpaṇ pan' ettha āruppa-bhave bhavati⁴ paccayo
na ekāyatanassāpi; pañcakkhandhabhave pana
rūpato sandhiyaṇ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo.
bhūtāni catudhā honti, pañcannaṇ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṇ vatthurūpaṇ chaṭṭhassa manāya-tanassa saha-jāta-aññamañña-nissaya-vippayutta-atthi-avigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṇ pavatte ca yaṇ yaṇ āyatanaṇ uppajjati, tassa tassa vasena pañcannam pi cakkhāyatanādīnaṇ

¹ S.R. apākam.

² Vm. om.

³ Vm. adds paccayo.

⁴ B.P. bhava.

sahajāta-nissaya-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitam etesaṅ, āhāro ca pavattiyaṅ.

tān' eva chaddhā chaṭṭhassa, vatthu tass' eva pañcadhā.

Etesaṅ pana cakkhādīnaṅ¹ pañcannaṅ paṭisandhiyaṅ pavatte ca atthi-avigata-indriyavasena rūpajīvitaṅ tidhā paccayo hoti.

Āhāro cā ti² āhāro ca atthi-avigata-āhāravasena tidhā paccayo hoti. So ca kho ye sattā āhārūpajīvino, tesāṅ āhārānugate kāye pavattiyaṅ yeva, no³ paṭisandhiyaṅ. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhu-sota-ghāṇajivhā-kāyaviññāṇasankhātassa manāyatanassa nissaya-purejāta-indriya-vippayutta-atthi-avigatavasena chah' ākārehi⁴ paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyaṅ. Thapetvā pana pañca-viññāṇāni tass' eva avasesamanāyatanassa vatthurūpaṅ nissaya-purejāta-vippayutta-atthi-avigatavasena⁵ pañcadhā paccayo hoti pavatte, no paṭisandhiyaṅ.

Evaṅ rūpam eva paṭisandhiyaṅ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbaṅ.

Nāmarūpaṅ pan' ubhayaṅ, hoti yaṅ yassa paccayo,
yathā ca tam pi sabbattha, viññātabbaṅ vibhāvinā.

Seyyathīdaṅ? Paṭisandhiyaṅ tāva pañcavokārabhave khandhattaya-vatthurūpasankhātaṅ nāmarūpaṅ chaṭṭhāyatanassa sahaajāta-aññamañña-nissaya-vipāka-sampayutta-vippayutta-atthi-avigatapaccayādihi paccayo⁶ ti. Idam ettha mukhamattaṅ. Vuttanayānusārena pana sakkā sabbaṅ yojetun ti na ettha vitthāro dassito ti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatananiddeso.

[*Saḷāyatanapaccayā phassaniddesa*]

Salāyatanapaccayā phassaniddese:

Cha-l-eva⁷ phassā sankhēpā, cakkhusamphassa-ādayo;
viññāṇam iva battiṅsa,⁸ vitthārena bhavanti te.

¹ P.S.R. cakkhāyatanādīnaṅ.

² Vm. om.

³ S. na.

⁴ S.R. chahi ākārehi.

⁵ S.R. °vasen' eva.

⁶ P.S.R. add hoti.

⁷ R. Vm. Sa-l-eva.

⁸ B.H. bāt° always.

Sankhepato hi pāliyaṃ cakkhusamphasso ti ādayo cha-ḷ-eva phassā āgatā. Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā pañca akusalavipākā ti dasa, sesā bāvisati-lokiyavipākaviññāna-sampayuttā ca bāvisatīti evaṃ sabbe pi sankhārapaccayā vutta-viññānam iva battiṃsa honti. Yaṃ pan' etassa battiṃsa-vidhassāpi phassassa paccayo salāyatanaṃ, tattha:

Chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, cakkhādiṃ bāhirehi pi salāyatanaṃ icchanti, chahi saddhiṃ vicakkaṇā.

Tattha ye tāva upādinnaka-pavattikathā ayan ti ekasantati¹-pariyāpannam eva paccayaṃ paccayuppannaṃ ca dīpenti, te chaṭṭhāyatana-paccayā phasso ti pāli-anusārato āruppe² chaṭṭhāyatanaṃ ca, aññattha sabbasangahato salāyatanaṃ ca phassassa paccayo ti ekadesasarūpekasesaṃ katvā chaṭṭhena saha ajjhattaṃ cakkhādiṃ³ salāyatanaṃ ti icchanti. Taṃ hi chaṭṭhāyatanaṃ ca salāyatanaṃ ca salāyatanaṃ tv' eva sankhaṃ gacchati. Ye pana paccayuppannam eva ekasantati-pariyāpannaṃ dīpenti, paccayaṃ pana bhinnasantānam pi, te yaṃ yaṃ āyatanaṃ phassassa paccayo hoti, taṃ sabbaṃ⁴ dīpentā⁵ bāhiraṃ pi pariggahetvā tad eva chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, bāhirehi pi rūpāyatanaḍihi saddhiṃ, salāyatanaṃ ti icchanti. Tam pi hi chaṭṭhāyatanaṃ ca salāyatanaṃ ca salāyatanaṃ ti etesaṃ ekasese kate salāyatanaṃ tv' eva sankhaṃ gacchati.

Etth' āha: na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanaṃ sabbe phassā; ayaṃ ca salāyatana-paccayā phasso ti eko va vutto, so kasmā ti? Tatr' idaṃ vissajjanaṃ: saccam etaṃ; sabbehi⁶ eko, ekamhā vā sabbe na sambhonti; sambhoti pana anekehi eko. Yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, cakkhuviññānasankhātā manāyatanaṃ, avasesā sampayuttadhammāyatanaṃ cāti; evaṃ sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbaṃ. Tasmā eva hi:

Ekō pan' ekāyatana-pabbhavo itī dīpito
phasso 'yaṃ ekavacana-niddesen' idha⁷ Tādinā.

¹ S.R. Vm. saka^o.

² H. arūpe.

³ S.R. cakkhādi.

⁴ Vm. adds pi.

⁵ Vm. dīpetvā.

⁶ S.R. add pi.

⁷ B.P. 'idha.

Ekavacananiddesenā ti salāyatanapaccayā phasso ti iminā hi¹ ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti Tādinā dīpito ti attho. Āyatanesu pana:

Chadhā pañca, tato ekaṇ navadhā, bāhirāni cha
yathāsambhavam etassa, paccayatthe² vibhāvaye.

Tatrāyaṇ vibhāvanā: cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādi-bhedato pañcavidhassa phassassa nissaya-purejāta-indriya-vippayutta-atthi-avigata-vasena chadhā paccayā hontī. Tato paraṇ ekaṇ vipākamanāyatanāṇ³ aneka-bhedassa vipākamanosamphassassa saha-jāta-aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-indriya-sampayutta-atthi-avigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanāṇ cakkhusamphassassa ārammaṇa-purejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasamphassādīnaṇ. Manosamphassassa pana tāni ca dhammāyatanāṇ⁴ ca tathā va⁵ ārammaṇapaccayamatten' eva cāti evaṇ bāhirāni cha yathāsambhavam etassa paccayatthe² vibhāvaye ti.

Salāyatanapaccayā phassaniddeso.

[*Phassapaccayā vedanāniddesa*]

Phassapaccayā vedanāniddese:

Dvārato vedanā vuttā cakkhusamphassajādikā
cha-l-eva,⁶ tā pabhedena ekūnanavutī matā.

Cakkhusamphassajā vedanā ti ādinā hi nayena pāliyaṇ imā cakkhusamphassajādikā dvārato cha-l-eva⁶ vedanā vuttā. Tā pana pabhedena ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavutīti matā.

Vedanāsu pan' etāsu idha battiṇsa vedanā
vipākacittayuttā⁷ va adhippetā ti bhāsītā.
aṭṭhadhā tattha pañcannaṇ pañcadvāramhi paccayo,
sesānaṇ ekadhā phasso, manodvāre pi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādi-vatthukānaṇ pañcannaṇ vedanānaṇ cakkhusamphassādiko phasso saha-jāta-

¹ S.R. Vm. om.

² S.R. Vm. °yatte.

³ S.R. vipākaṇ.

⁴ S.R. Vm. dhammārammaṇaṇ.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. Vm. Sa-l-eva.

⁷ Vm. vipākasampayuttā.

aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-sampayutta-atthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṅ pana ekekasmiṅ dvāre sampatiḥchana-santīraṇa-tadārammaṇavasena pavattānaṅ kāmāvacaravipākavedanānaṅ¹ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhā va paccayo hoti.

Manodvāre pi so tathā ti² manodvāre pi hi tadārammaṇavasena pavattānaṅ kāmāvacaravipākavedanānaṅ so saha-jātamano-samphassasankhāto phasso tath' eva aṭṭhadhā paccayo hoti. Paṭisandhi-bhavanga-cutivasena ca pavattānaṅ³ tebhūmakavipākavedanānam⁴ pi. Yā pan' etā⁵ manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsāṅ manodvāre āvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhā paccayo hotīti.

*Phassapaccayā vedanānidde*so.

[*Vedanāpaccayā taṇhānidde*sa]

Vedanā-paccayā taṇhāniddese:

Rūpataṇhādi-bhedena, cha taṇhā idha dīpitā.
ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiṅ hi vedanāpaccayā taṇhāniddese, seṭṭhipuṭṭo, brāhmaṇaputto ti pitito nāma-vasena putto viya imā rūpataṇhā . . . pe . . . dhammataṇhā ti ārammaṇato nāmavasena cha taṇhā dīpitā, pakāsītā kathitā ti attho. Tattha rūpe taṇhā rūpataṇhā ti iminā nayena padattho veditabbo. Tāsu ca⁶ pana taṇhāsu ekekā taṇhā pavatti-ākārato kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā ti evaṅ tividhā⁷ matā. Rūpataṇhā eva hi yadā cakkhussa āpāthagataṅ⁸ rūpārammaṇaṅ kāmāsādavasena assādayamānā pavattati, tadā kāmataṇhā nāma hoti. Yadā tad' ev' ārammaṇaṅ dhavaṅ sassatan ti pavattāya sassatadiṭṭhiyā⁹ saddhiṅ pavattati, tadā bhavataṇhā nāma hoti. Sassatadiṭṭhi-sahagato hi rāgo bhavataṇhā ti vuccati. Yadā pana tad' ev' ārammaṇaṅ ucchijjati vinassati ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṅ pavattati, tadā vibhavataṇhā nāma hoti. Ucchedadiṭṭhi-sahagato

¹ H. Vm. *add so.*

² B.P. pi.

³ Vm. *adds tesaṅ.*

⁴ S.R. *om. vipāka.*

⁵ Vm. *pana tā.*

⁶ Vm. *om.*

⁷ S.R. *tidhā.*

⁸ S.R. Vm. *āpātham āgataṅ.*

⁹ S.R. *om. sassata.*

hi rāgo vibhavataṇhā ti vuccati. Es' eva¹ nayo saddataṇhādisu pi ti etā aṭṭhārasa taṇhā honti.

Tā² ajjhatarūpādisu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasā ti chatṭiṇsa. Iti atitā chatṭiṇsa, anāgatā chatṭiṇsa, paccuppannā chatṭiṇsāti aṭṭhasataṇ taṇhā honti. Tā pana³ sankhipamānā⁴ rūpādi-ārammaṇavasena cha, kāmataṇhādivasena vā tisso va taṇhā hontīti veditabbā. Yasmā pan' ime sattā puttaṇ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya rūpādi-ārammaṇavasena uppajjamānaṇ vedanaṇ assādentvā vedanāya mamattena rūpādi-ārammaṇadāyakaṇaṇ citta-kāra-gandhabba-gandhika - sūda - tantavāya - rasāyanavidhāyaka-vejjādīnaṇ mahāsakkāraṇ karonti, tasmā sabbā p' esā vedanā-paccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā c' ettha adhippetā vipākasukhavedanā,
ekā va⁵ ekadhā v' esā,⁶ tasmā taṇhāya paccayo.

Ekadhā ti upanissaya-paccayena⁷ paccayo hoti; yasmā vā:

Dukkhī sukhaṇ patthayati, sukhī bhīyyo pi icchati.
upekkhā pana santattā sukham icc' eva bhāsītā.

Taṇhāya paccayā tasmā honti tisso pi vedanā.
vedanā-paccayā taṇhā iti vuttā⁸ Mahesinā.

Vedanā-paccayā cāpi yasmā n' ānusayaṇ vinā
hoti, tasmā na sā hoti brāhmaṇassa vusīmato ti.

Vedanāpaccayā taṇhā-niddeso.

[*Taṇhāpaccayā upādānaniddesa*]

Taṇhā-paccayā upādānaniddese:

Upādānāni cattāri; tāni attha-vibhāgato,
dhammasankhepavittārā, kamato ca vibhāvaye.

Pāliyaṇ hi *upādānan ti kāmupādānaṇ . . . pe . . . attavādupādānan* ti imāni cattāri upādānāni āgatāni.

Tesaṇ ayaṇ attha-vibhāgo: vatthusankhātaṇ kāmaṇ upādiyatīti *kāmupādānaṇ*. Kāmo ca so upādānaṇ cāti pi kāmupādānaṇ.

¹ Vm. esa; om. eva.

² Vm. sā.

³ Vm. puna.

⁴ B.P. sankhippa°.

⁵ R. ca.

⁶ P. c' esā.

⁷ Vm. °yen' eva.

⁸ S.R. vuttaṇ.

Upādānaṃ ti dalhaggahaṇaṃ. Dalhattho¹ h' ettha upasaddo, upāyāsa-upakaṭṭhādisu viya.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānaṃ cāti *diṭṭhupādānaṃ*. Diṭṭhiṃ upādiyatīti vā diṭṭhupādānaṃ.

Sassato attā ca loko cāti ādisu hi purimadiṭṭhiṃ² uttara-diṭṭhi³ upādiyati. Tathā silabbataṃ upādiyatīti *silabbatupādānaṃ*. Silabbataṃ ca taṃ upādānaṃ cāti pi silabbatupādānaṃ. Gosila-govatādīni hi evaṃ suddhiṃ ti abhinivesato sayam eva upādānānīti. Tathā vadanti etenāti *vādo*. Upādiyanti etenāti *upādānaṃ*.⁴

Kiṃ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ *attavādupādānaṃ*. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Ayaṃ tāva tesāṃ atthavibhāgo.

Dhammasankhepavitthāre⁵ pana kāmupādānaṃ tāva *Tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho⁶ kāmaparīlāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ: idaṃ vuccati kāmupādānaṃ** ti āgatattā sankhepato taṇhādālhattaṃ vuttaṃ.⁷ Taṇhādālhattaṃ nāma purimataṇhā-upanissaya-paccayena dalhasambhūtā uttarataṇhā eva. Keci paṇ' āhu: appattavisayapatthanā taṇhā, andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya. Sampattavisayagahaṇaṃ upādānaṃ, tass' eva bhaṇḍagahaṇaṃ viya. Appicchātāsantutṭhi-⁸paṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanārakkhadukkhāmūlā ti.

Sesupādānattayaṃ⁹ pana sankhepato diṭṭhimattam eva. Vitthārato pana pubbe rūpādisu vuttāya¹⁰ aṭṭhasatappa-bhedāya pi taṇhāya dalhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavattukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yath' āha: *Tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ? Natthi dinnāṃ, natthi yitṭhaṃ . . . pe . . . sacchikatvā pavedentī ti yā evarūpā diṭṭhi . . . pe . . . vipariyesagāho, idaṃ vuccati diṭṭhupādānaṃ ti.** Silavatehi¹¹ suddhi-parāmasanaṃ¹² pana silabbatupādānaṃ. Yath' āha,

* *Dhs.* §§ 1214 f.

¹ Vm. Dalhatthe.

² S.R. °diṭṭhi.

³ S.R. °diṭṭhiṃ.

⁴ R. °nāni.

⁵ S.R. °thāro.

⁶ S.R. °sineho.

⁷ Vm. vuccati.

⁸ H. °ṭhitā.

⁹ S.R. sesam upā°.

¹⁰ Vm. vutta.

¹¹ Vm. Silabbatehi.

¹² B.P. °māsanaṃ.

*Tattha katamaṇ sīlabbatupādānaṇ? Sīlena suddhi, vatena suddhi, sīlabbatena suddhī ti yā evarūpā ditthi . . . pe . . . vipariyesagāho, idaṇ vuccati sīlabbatupādānan** ti. Visati-vatthukā sakkāyaditthi attavādupādānaṇ, yath' āha: *Tattha katamaṇ attavādupādānaṇ? Idha assutavā puthujjano . . . pe . . . sappurisadhamme avināto rūpaṇ attato samanupassati . . . pe . . . vipariyesagāho: idaṇ vuccati attavādupādānan ti.** Ayam ettha dhammasankhepavittihāro.

Kamato ti ettha pana tividho kamo: uppattikkamo, pahānakkamo, desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṅsāre imassa paṭhamaṇ uppattī ti abhāvato kilesānaṇ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṇ bhava attagāhapubbangamo sassatucchedābhiniveso. Tato sassato ayaṇ attā ti gaṇhato attavisuddhatthaṇ sīlabbatupādānaṇ, ucchijjati ti gaṇhato paralokanirapekkhassa kāmupādānan ti evaṇ paṭhamaṇ attavādupādānaṇ, tato ditthi-sīlabbatupādānānīti¹ ayam etesaṇ ekasmiṇ² bhava uppattikkamo.

Ditthupādānādini e' ettha paṭhamaṇ pahīyanti, sotapatimaggavajjhata; kāmupādānaṇ pacchā, arahattamaggavajjhata ti ayam etesaṇ pahānakkamo. Mahāvisayattā pana pākātaṭṭā ca etesu kāmupādānaṇ paṭhamaṇ desitaṇ. Mahāvisayaṇ hi taṇ, aṭṭhacittasampayogā. Appavisayāni itarāni, catucittasampayogā. Yebhuyyena ālayarāmatāya pajāya pākātaṇ kāmupādānaṇ, na itarāni. Kāmupādānaṇ vā vatthukāmānaṇ samadhigamatthaṇ³ kotūhalamangalādi-bahulo hoti, na sassataditthīti⁴ tad anantaraṇ ditthupādānaṇ. Taṇ pabhijjamānaṇ sīlabbata-attavādupādānavasena duvidhaṇ hoti. Tasmiṇ dvaye gokriyaṇ vā⁵ kukkurakriyaṇ vā disvā pi veditabbato olārikan ti sīlabbatupādānaṇ paṭhamaṇ desitaṇ. Sukhumattā ante attavādupādānan ti ayam etesaṇ desanākkamo.

Taṇhā ca purimass' ettha ekadhā hoti paccayo.

Sattadhā aṭṭhadhā vā pi hoti sesattayassa sā.

* *Dhs.* § 1216.

¹ S.R.H. Vm. °bata-kāmupādā°.

² R. *adds* ekasmiṇ.

³ S.R. °gamanatthaṇ.

⁴ Vm. sā 'ssa ditthīti.

⁵ Vm. *om.*

Ettha ca evaṇ desite¹ upādānacatukke purimassa kāmupādānassa² kāmataṇhā upanissayavasena ekadhā va paccayo hoti, taṇhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahaajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatahetuvasena sattadhā vā upanissayena saha³ aṭṭhadhā vā pi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti, tadā asahajātā va hotīti.

Taṇhā-paccayā upādānaniddeso.

[*Upādānapaccayā bhavaniddesa*]

Upādānapaccayā bhavaniddese:

Atthato dhammato c' eva sātthato⁴ bheda-sangahā, yaṇ yassa paccayo c' eva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha bhavatīti bhavo.

Duvidhenā ti dvīhi ākārehi pavattito ti attho. Atha vā *duvidhenā* ti paccatte karaṇavacaṇaṇ; duvidho ti vuttaṇ hoti.

Atthī ti saṇvijjati.

Kammam eva bhavo *kammabhavo*.

Uppatti yeva bhavo *uppattībhavo*. Ettha ca uppatti bhavatīti bhavo. Kammaṇ pana yathā sukhakāraṇattā *sukho Buddhānaṇ uppādo* ti vutto,* evaṇ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavo ti veditabbaṇ.

Tattha katamo kammabhavo ti tesu dvīsu bhavesu yo kammabhavo ti vutto, so katamo ti attho. Puññābhisankhārādayo vuttatthā eva.⁵

Sabba ti anavasesaṇ.

Bhavaṇ gacchati gameti cāti *bhavaḡāmī*. Iminā lokuttaṇaṇ paṭikkhipati. Ayaṇ hi vaṭṭakathā. Tañ ca vivaṭṭanissitan ti. *Karīyatīti kammaṇ*.

Kāmasankhāto⁶ bhavo *kāmabhavo*. Esa nayo rūpārūpa-bhavesu.

Saññāvataṇ⁷ bhavo, saññā vā ettha bhave atthī ti *saññābhavo*.

* *Dhp.* 194.

¹ Vm. desito.

² S.R. om.

³ Vm. °sayavasena.

⁴ S.R. sādhyato.

⁵ P. yeva.

⁶ R.S.H. add Kāmabhavādisu.

⁷ R. saññāya sambhavo ; Vm. saññā ca taṇ bhavo.

Vipariyāyena asaññābhavo.

Olārikasaññāya abhāvā, sukhumāya ca bhāvā neva saññā, nāsaññā asmiṃ bhave ti *nevasaññānāsaññābhavo*.

Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo *ekavokārabhavo*. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo. Esa¹ nayo catuvokārapañcavokārabhavesu.

Ayaṇ vuccati uppattībhavo ti esa navavidho pi uppattībhavo nāma vuccati ti evaṇ tāv' ettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Dhammato pana ettha hi puññābhisankhāro dhammato terasa cetanā. Apuññābhisankhāro² dvādasa. Aneñjābhisankhāro catasso. *Sabbam pi bhavagāmīkamman* ti etena sabbe p' ete³ dhammā cetanā-sampayuttā vā kammāsankhātā ācayagāmino dhammā sangahitā. Kāmabhavo pañca-upādinnakkhandhā.⁴ Tathā rūpabhavo. Arūpabhavo cattāro. Saññābhavo catupañca. Asaññābhavo eko upādinnakkhandho. Nevasaññānāsaññābhavo cattāro. Ekavokārabhavādayo ekacatupañcakkhandhā upādinnakkhandhehi ti evam ettha dhammato pi viññātabbo vinicchayo.

*Sāthato*⁵ ti yathā ca bhavaniddese tath' eva⁶ kāmāni ca⁷ sankhāraniddese pi puññābhisankhārādayo va vuttā; evaṇ sante pi purimā⁸ atītakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā vuttā.⁷ Ime⁹ paccuppannakammavasena āyatiṇ paṭisandhiyā paccayattā ti punavacanaṇ sāthakam⁵ eva. Pubbe vā *Tattha katamo puññābhisankhāro? Kusalacetanā kāmāvacarā* ti evam ādinā nayena cetanā va sankhārā ti¹⁰ vuttā. Idha pana *sabbam pi bhavagāmī-kamman* ti vacanato cetanā sampayuttā pi. Pubbe ca viññānapaccayam eva kammaṇ sankhārā ti vuttaṇ. Idāni asaññābhavanibbattakam pi. Kiṇ vā bahunā? Avijjā-paccayā sankhārā ti ettha puññābhisankhārādayo va kusalākusaladhammā vuttā. Upādānapaccayā bhavo ti idha pana uppattībhavassāpi sangahitattā kusalākusalāvyākatā dhammā vuttā, tasmā

¹ P. Es' eva.

² B. Puññā.

³ S.R. pi te.

⁴ S.R. upādānak°.

⁵ S.R. Sādhya°.

⁶ B.P. tatth' eva.

⁷ Vm. om.

⁸ H. Vm. purime.

⁹ H. Idha.

¹⁰ S.R. om.

sabbathā 'pi sātthakam¹ ev' idaṇ puna vacanan ti evam ettha sātthato² pi viññātabbo vinicchayo.

Bhedasangahā ti upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva sangahato ca. Yaṇ hi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattaṇ kammaṇ kariyati, so kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapatti-bhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṇ kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā; tadantogadhā va³ saññābhava-pañcavokārabhavā. Dve rūpabhavā, tadantogadhā va⁴ saññābhava-asaññābhava-ekavokārabhava-pañcavokārabhavā. Dve arūpabhavā; tadantogadhā va⁴ saññābhava-nevasaññānāsaññābhava-catuvokārabhavā ti saddhiṇ antogadhehi cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhiṇ antogadhehi cha,⁵ tathā sesupādānapaccayā pīti evaṇ upādānapaccayā bhedato saddhiṇ antogadhehi catuvīsati bhavā. Sangahato pana kammabhavaṇ upapattibhavaṇ ca ekato katvā kāmupādānapaccayā saddhiṇ antogadhehi eko kāmabhavo, tathā rūpārūpabhavā ti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayā pīti evaṇ upādānapaccayā sangahato⁶ saddhiṇ antogadhehi dvādasa bhavā.

Api ca avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpaṇaṇ kammaṇ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṇ upādānapaccayā saddhiṇ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavā ti aparena pi⁷ pariyāyena⁸ sangahato cha bhavā. Kammabhava-upapattibhavaḥhedāṇ vā anupagamma saddhiṇ antogadhehi kāmabhavādi-vasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādi-bhedaṇ cāpi⁹ anupagamma kammabhava-upapattibhava-vasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedaṇ ca¹⁰ anupagamma upādānapaccayā bhavo ti bhavavasena eko bhavo hotīti evam ettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasangahā¹¹ pi viññātabbo vinicchayo.

Yaṇ yassa paccayo c' evā ti yaṇ c' ettha upādānaṇ yassa paccayo hoti, tato pi viññātabbo vinicchayo ti attho. Kiṇ pan' ettha kassa paccayo hoti? Yaṇ kiñci yassa kassaci

¹ S.R. sādhakam.

² S.R. sādhyato.

³ H. ca.

⁴ Vm. H. ca.

⁵ Vm. *adds* bhavā.

⁶ H. *adds* pana.

⁷ S. Vm. *om*.

⁸ S. *adds* pi.

⁹ Vm. °bhedaṇ pi.

¹⁰ R.S. Vm. cāpi.

¹¹ S. °gahato.

paccayo hoti yeva. Ummattako viya hi puthujjano; so idaṇ yuttaṇ,¹ idaṇ² ayuttan ti avicāretvā yassa kassaci upādānassa³ vasena yaṇ kiñci bhavaṇ patthetvā yaṇ kinci kammaṇ karoti yeva, tasmā yad ekacce silabbatupādānena rūpārūpabhavā na hontī ti vadanti, taṇ na gahetabbaṇ. Sabbena pana sabbo hotīti gahetabbaṇ. Seyyathidaṇ? Idh' ekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā kāmā nām' ete manussaloke ceva khattiya-mahāsālādisu⁴ chakāmāvacaradevaloke ca samiddhā ti cintetvā tesāṇ adhigamattaṇ asaddhammasavaṇādīhi vañcito iminā kamma kāmā sampajjantī ti maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīni pi karoti, so duccharitapāripūriyā apāye upapajjati. Sandiṭṭhike vā⁵ pana kāme patthayamāno paṭiladdhe vā⁶ gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīni⁷ karoti, so duccharitapāripūriyā apāye upapajjati.⁸ Tatrāssa uppatti⁹-hetubhūtaṇ kammaṇ kammabhavo. Kammābhiniḥhattā khandhā uppattibhavo. Saññābhava-pañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Aparo pana saddhammasavaṇādīhi upabrūhita-ñāṇo iminā kamma kāmā sampajjantī ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti; so sucaritapāripūriyā¹⁰ devesu vā manussesu vā upapajjati.⁸ Tatrāssa uppatti⁹-hetubhūtaṇ kammaṇ kammabhavo. Kammābhiniḥhattā khandhā uppattibhavo. Saññābhava-pañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṇ sappahedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti. Aparo rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā ti sutvā vā parikkappetvā vā kāmupādānavasen' eva rūpārūpasamāpatītiyo niḥhattetvā samāpatti-balena rūpārūpabrahmaloke upapajjati.¹¹ Tatrāssa uppatti¹²-hetubhūtaṇ kammaṇ kammabhavo. Kammābhiniḥhattā khandhā upapattibhavo. Saññā-asaññā-nevasaññānāsaññā-ekavokāra-catuvokāra-pañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṇ sappahedānaṇ sāntogadhānaṇ¹³ rūpārūpabhavānam pi paccayo

¹ S.R.H. yuttam.

² S.R.H. idam.

³ S.R. upādāna.

⁴ S.R. °mahāsārakulādisu; Vm. °mahāsālakulādisu.

⁵ S.R. om.

⁶ Vm. ca.

⁷ P. adds pi.

⁸ P.R. uppajjati.

⁹ P.R. Vm. uppatti.

¹⁰ P. sucarata°.

¹¹ S.R. Vm. uppaj°.

¹² P.R. Vm. uppatti°.

¹³ S.R. anto°.

hoti. Aparo ayaṅ attā nāma kāmāvacarasampatti-bhave vā rūpārūpabhavānaṅ va aññatarasmiṅ¹ ucchinno su-ucchinno² hoti ti ucchedadiṭṭhiṅ upādāya tadupagaṅ kammaṅ karoti, tassa taṅ kammaṅ kammabhavo, kammābhinihbattā khandhā uppattibhavo.³ Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṅ sappabhedānaṅ sāntogadhānaṅ⁴ tiṇṇam pi kāmārūpārūpabhavānaṅ paccayo hoti. Aparo ayaṅ attā nāma kāmāvacarasampatti-bhave vā rūpārūpabhavānaṅ vā aññatarasmiṅ sukhī hoti, vigataparilāho hoti ti attavādupādānena tadupagaṅ kammaṅ karoti, tassa taṅ kammaṅ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā uppattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti attavādupādānaṅ sappabhedānaṅ sāntogadhānaṅ⁴ tiṇṇaṅ bhavānaṅ paccayo hoti. Aparo idaṅ silabbataṅ nāma kāmāvacarasampatti-bhave vā rūpārūpabhavānaṅ va aññatarasmiṅ pūrentassa sukhaṅ pāripūriṅ gacchatī ti silabbatupādānavasena tadupagaṅ kammaṅ karoti, tassa taṅ kammaṅ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā uppattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti silabbatupādānam pi⁵ sappabhedānaṅ sāntogadhānaṅ⁴ tiṇṇaṅ bhavānaṅ paccayo hoti ti⁶ evam ettha yaṅ yassa paccayo hoti, tato pi viññātabbo vinicchayo. Kiṅ pan' ettha kassa bhavassa kathaṅ paccayo hoti ti ce ?

Rūpārūpabhavānaṅ, upanissayapaccayo upādānaṅ, sahajātādīhi pi taṅ, kāmabhavassāti viññeyyaṅ.

Rūpārūpabhavānaṅ⁷ hi kāmabhavapariyāpannassa ca kāmabhavā⁸ kusalakammass' eva uppattibhavassa c' etaṅ catubbidham pi upādānaṅ upanissayapaccayena ekadhā paccayo hoti. Kāmabhavā attanā sampayutta-akusalakammabhavassa⁹ sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigata-hetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti. Vippayuttassa pana upanissayapaccayen' evāti.

Upādānapaccayā bhavaniddeso.

¹ B.P. aññatarasmiṅ.

² S.R. om.

³ P.R. Vm. uppatti.

⁴ S.R. anto°.

⁵ Vm. om.

⁶ Vm. H. hoti.

⁷ S.R. °bhavassa.

⁸ Vm. kamma°.

⁹ Vm. °yuttā kusalā kam°.

[*Bhavapaccayā jātiniddesa*]

Bhavapaccayā jāti-niddesādisu jāti-ādīnaṃ vinicchayo Sacca-vibhange vuttanayen' eva vedītabbo.

Bhavo ti pan' ettha¹ kammabhavo va adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. So pana² kammapaccaya-upanissayapaccayavasena dvidhā³ va⁴ paccayo hotīti. Tattha siyā, kathaṃ pan' etaṃ jānitabbaṃ bhavo jātiyā paccayo ti⁵ ce? Bāhirapaccayasamatte pi hīnapañītatādi⁶-vīsesadassanato. Bāhirānaṃ hi janaka-janetti⁷-sukka-sonitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samatte pi sattānaṃ yamakānam⁸ pi sataṃ hīnapañītatādi-vīseso dissati. So ca na ahetuko, sabbadā ca sabbesaṃ ca abhāvato; na kammabhavato aññāhetuko, tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvato ti kammabhavahetuko va. Kammaṃ hi sattānaṃ hīnapañītatādi⁹-vīsesahetu.¹⁰ Ten' āha Bhagavā: *kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapañītatāyā*¹¹ ti.* Tasmā jānitabbaṃ etaṃ bhavo jātiyā paccayo ti. Yasmā ca asati jātiyā jarāmarāṇaṃ nāma sokādayo ca¹² dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmarāṇaṃ ceva jarāmarāṇa-sankhāta-dukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmarāṇābhisambandhā vā, tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti; tasmā ayaṃ¹³ jāti jarāmarāṇassa ceva sokādīnaṃ ca paccayo hotīti vedītabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhā va paccayo hotīti.

Bhavapaccayā jāti-ādīniddeso.

Evam etassā ti ādīnaṃ attho uddeśavāre vuttanayen' eva vedītabbo.

Saṅgati-ādīni samudaya-vevacanān' eva. Yasmā pan' ettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjā¹⁴ avijjā-

* *M.* iii, 203.

¹ S.R. o' ettha.

³ S.R. Vm. dvedhā.

⁵ P. hotīti; H. tīti.

⁷ Vm. °jananī.

⁹ P.S.R. °pañītādi.

¹¹ P. hīnapañītāyāti.

¹³ S.R. Vm. ayam pi.

² S.R. ca; H. ca pana.

⁴ P. om. va.

⁶ S.R. °pañītādi.

⁸ S.R. sama°.

¹⁰ S.R. Vm. vīsesassa hetu.

¹² Vm. vā.

¹⁴ Vm. om.

paccayā sankhārā ti evam etassa bhavacakkassa ādimhi vuttā, sā,

Sokādihi avijjā, -siddhā bhavacakkam aviditādim idaṇ, kāraka-vedakarahitaṇ, -dvādasavidha-suññatāsūññaṇ,

satataṇ samitaṇ pavattatīti veditabbaṇ. Kathaṇ pan' ettha sokādihi avijjā siddhā? Katham idaṇ bhavacakkaṇ aviditādi? Kathaṇ kārakavedakarahitaṇ? Kathaṇ dvādasavidhasuññatā-suññaṇ ti ce? Ettha hi sokadukkhadomanas-supāyāsā avijjāya aviyogino. Paridevo ca nāma mūlhassāti tesu tāva siddhesu siddhā va hoti avijjā. Api ca *Āsavasa-mudayā avijjāsamudayo* ti hi¹ vuttaṇ.* *Āsavasa-mudayā* c' ete sokādayo honti. Kathaṇ? Vatthukāma viyoge tāva soko kāmāsavasamudayo hoti. Yath' āha:

*Tassa ce kāmāyānassa, chandaṇjātassa jaṇtuno
te kāmā pariḥāyanti, sallavidhho va ruppatī* ti.†

Yathā c' āha: *kāmato jāyatī soko* ti. Sabbe pi c' ete diṭṭhāsavasamudayā honti. Yath' āha: *Tassa ahaṇ rūpaṇ, mama rūpan ti pariṇuttathāyino rūpaviparināmaññathābhāvā up-pajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā* ti.‡ Yathā ca diṭṭhāsavasamudayā, evaṇ bhavāsavasamudayā pi. Yathāha: *Ye pi te devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabakulā uccesu vimānesu ciraṇ dīgham addhānaṇ tiṭṭhanti, te pi Tathāgatassa dhammadesanaṇ sutvā bhayaṇ santāsaṇ sayvegamaṇ āpajjanti*; § pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayaena² santajjitānaṇ devānaṇ viyā ti.

Yathā ca bhavāsavasamudayā, evaṇ avijjāsavasamudayā pi. Yath' āha: *Sa kho³ bhikkhave bālo diṭṭh' eva dhamme tividaṇ dukkhadomanassaṇ paṭisaṇvedetī* ti.||

Iti yasmā āsavasa-mudayā ete honti, tasmā ete sijjhamānā⁴ avijjāya hetubhūte āsave sādheti, āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjā pi siddhā va hoti ti. Evaṇ tāv' ettha sokādihi avijjā siddhā hoti veditabbā. Yasmā pana evaṇ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna avijjā-paccayā sankhārā, sankhārapaccayā viññāpana ti evaṇ

* M. i, 55. † Sn. 767. ‡ S. iii, 3. § Ibid. 85. || M. iii, 163.

¹ Vm. om. ² S.R. °bhaya. ³ S.R.H. add so. ⁴ P. bhij°.

hetuphalaparamparāya pariyosānaṅ n' atthi, tasmā taṅ hetuphalasambandhavasena pavattaṅ dvādasangaṅ bhavacakkaṅ aviditādīti siddhaṅ hoti.

Evaṅ sati, avijjā-paccayā sankhārā ti idaṅ ādimattakathanāṅ virujjhatīti ce? Na-y-idaṅ ādimattakathanāṅ; padhānadhammakathanāṅ¹ pan' etaṅ. Tinnaṅ hi vaṭṭānaṅ avijjā padhānā.¹ Avijjāggahaṇena hi avasesaṅ kilesavaṭṭaṅ ca kammādīni ca bālaṅ paliveṭhenti, sappasiraggahaṇena sesaṅ sappasariṅ viya bāhaṅ.² Avijjā-samucchede pana kate tehi vimokkha hoti, sappasiracchede³ kate paliveṭhita-bāhāvimokkha⁴ viya. Yath' āha: *Avijjāya' tv' eva asesavirāganirodhā sankhāranirodho* ti* ādi. Iti yaṅ gaṇhato bandho, muñcato⁵ ca mokkha⁶ hoti, tassa padhānadhammassa¹ kathanaṃ idaṅ, na ādimattakathanāṅ ti evaṃ idaṅ bhavacakkaṅ aviditādī ti veditabbaṅ.

Ta-y-idaṅ yasmā avijjādīhi kāraṇehi sankhārādīnaṅ pavatti, tasmā tato aññena Brahmā Mahābrahmā, seṭṭho,⁷ sajjitā⁸ ti evaṅ parikkappitena Brahmādīnā vā saṅsārassa kāraṇena, *So kho pana me ayaṅ attā vado*⁹ *vedeyyo*ṭ ti evaṅ parikkappitena attanā vā sukhadukkhānaṅ vedakena rahitaṅ. Iti kārakavedakarahitaṅ ti veditabbaṅ. Yasmā pan' ettha avijjā udayabbayadhammakattā¹⁰ dhuvabhāvena, saṅkiliṭṭhattā saṅkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbaya-paṭipīlittattā¹¹ sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavat-tanabhūtena attabhāvena ca suññā; tathā sankhārādīni pi angāni; yasmā vā¹² avijjā na attā, na attano, na attani, na attavati¹³; tathā sankhārādīni pi angāni; tasmā dvādasavidhasuññatā-suññamaṃ idaṅ¹⁴ bhavacakkaṅ ti veditabbaṅ. Evaṅ ca veditvā puna:

Tassa avijjā¹⁵ taṅhā, mūlam, atītādayo tayo kālā.

Dve aṭṭha dve eva¹⁶ ca, sarūpato tesu angāni.

* S. ii, 1 etc.

† M. i, 8.

¹ B.H. paṭṭhā°.

² S. bāhuṅ.

³ H. adds pana.

⁴ Vm. palibodhita°.

⁵ Vm. muccato.

⁶ S.R. vimok°.

⁷ B.H. seṭṭhena.

⁸ B.H. sajjito; R. sajito; P. sañjitā.

⁹ B.H. °vedo; S.R. Vm. attavādo.

¹⁰ S.R. °mayutta.

¹¹ Vm. om. paṭi.

¹² S.R. add pan' ettha.

¹³ B.P.H. °vatīti.

¹⁴ Vm. etaṅ.

¹⁵ S.R. Vm. Tassāvijjā.

¹⁶ H. evaṅ.

Tassa kho pan' etassa¹ bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā mūlan ti veditabbā. Tad etaṇ pubbantā-haraṇato avijjā-mūlaṇ vedanāvasānaṇ; aparanta-sandhānato² taṇhā-mūlaṇ jarāmarāṇavasānan ti duvidhaṇ hoti. Tattha purimaṇ diṭṭhacaritavasena vuttaṇ. Pacchimaṇ taṇhā-caritavasena. Diṭṭhacaritānaṇ hi avijjā, taṇhācaritānaṇ taṇhā saṅsāranāyikā. Uchedadiṭṭhi-samugghātāya vā paṭhamaṇ, phaluppattiyā hetūnaṇ anupacchedappakāsanato. Sassatadiṭṭhi-samugghātāya dutiyaṇ, uppanānaṇ jarāmarānappakāsanato. Gabbhaseyyakavasena vā purimaṇ, anupubbapavattidīpanato. Opapātikavasena pacchimaṇ, sahuppatti-dīpanato. Atītapaccuppannānāgatā c' assa tayo kālā. Tesu pāliyaṇ sarūpato āgatavasena avijjā sankhārā cāti³ dve angāni atītakālāni. Viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni. Jāti ceva jarāmarāṇaṇ ca dve anāgatakālānīti veditabbāni. Puna:

Hetuphala-hetupubbaka-tisandhi-catubhedasangahaṇ c' etaṇ, Visati-ākārānaṇ, tivaṭṭam anavaṭṭhitaṇ bhamati.

Iti pi veditabbaṇ. Tattha sankhārānaṇ ca paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko hetuphalasandhi nāma. Vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi nāma. Bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti⁴ evam idaṇ hetuphala-hetupubbaka-tisandhīti veditabbaṇ. Sandhīnaṇ ādi-pariyosāna-vavatthitā⁵ pan' assa cattāro sangahā honti. Seyyathīdaṇ? Avijjāsankhārā eko sangaho. Viññāṇa-nāmarūpa-salāyatana-phassa-vedanā dutiyo. Taṇhā-upādāna-bhavā tatiyo. Jāti-jarāmarāṇaṇ catuttho ti evam idaṇ catubhedasangahan ti veditabbaṇ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakaṇ,

Idāni hetavo pañca, āyatiṇ phalapañcakan ti.

Etehi pana visatiyā ākārehi⁶ visati-ākāraṇ⁷ ti veditabbaṇ. Tattha *atīte hetavo pañcāti* avijjā sankhārā cāti⁸ ime tāva dve

¹ Vm. om. etassa.

² B.H.P.R. santānato.

³ S.R. ti.

⁴ P. phala-hetu°; S.R. °sandhi nāmāti.

⁵ P. °vavatthā; S.R. pavattitā.

⁶ S.R. ākārasankhātehi; Vm. ākārasankhātehi arehi.

⁷ Vm. ākāraṇan.

⁸ R. ti.

vuttā eva.¹ Yasmā pana avidvā paritassati, paritasito² upādiyati, tassa³ upādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavā pi gahitā honti. Ten' āha: *Purimakammabhavasmiṃ moho aviṃjā, āyūhanā sankhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo ti*⁴ ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā ti.* Tattha purimakammabhavasmiṃ ti purime kammabhave. Atitajātiyaṃ kammabhave kariyamāne ti attho. *Moho aviṃjā* ti yo tadā dukkhādisu moho yena mūlho kammaṃ karoti, sā aviṃjā. *Āyūhanā sankhārā* ti taṃ kammaṃ karoto purimacetanāyo;⁵ yathā dānaṃ dassāmī ti cittaṃ uppādetvā māsam pi saṃvaccharam pi dānupakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavo ti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasankhārā nāma; Sattamā⁶ cetanā⁷ bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo; taṃ⁷ sampayuttā āyūhanasankhārā nāma. *Nikanti taṇhā* ti yā kammaṃ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthānā, sā taṇhā nāma. *Upagamanaṃ upādānaṃ* ti yaṃ kammaṃ⁸ bhavassa paccayabhūtaṃ idaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi, ucchijjissāmi ti⁹ ādinā nayena pavattaṃ upagamanaṃ gahaṇaṃ¹⁰ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. *Cetanā bhavo* ti āyūhanāvasāne vutta-cetanā¹¹ bhavo ti evam attho veditabbo.

Idāni phalapañcakan ti viññānādi-vedanāvasānaṃ pāliyaṃ āgatam eva. Yath' āha: *Idha paṭisandhi viññānaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuttho phasso, vedayitaṃ vedanā, iti ime pañca dhammā idhūppattibhavasmiṃ pure katassa kamma paccayā ti*.* Tattha paṭisandhi viññānaṃ ti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena¹² uppannattā paṭisandhi ti vuccati, taṃ viññānaṃ. *Okkanti nāmarūpaṃ* ti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti, āgantvā pavisaṇaṃ viya, idaṃ nāmarūpaṃ. *Pasādo āyatanaṃ* ti idaṃ cak-

* Pī. i, 52.

¹ P. yeva.

² Vm. °tassito.

³ R. Vm. tass'.

⁴ H. iti.

⁵ S.R. om. purima.

⁶ Vm. °me.

⁷ Vm. om.

⁸ Vm. kamma.

⁹ P. uppaj°.

¹⁰ S. om.

¹¹ Vm. vuttā°.

¹² R. bhavantare°.

khādi pañcāyatana vasena vuttaṅ. *Phuṭṭho phasso* ti yo ārammaṇaṅ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṅ phasso. *Ve-dayitaṅ vedanā* ti yaṅ paṭisandhiviññānena vā salāyatana-paccayena vā phassena sahuppannaṅ vipākavedayitaṅ,¹ sā vedanā ti evam attho veditabbo.

Idāni hetavo pañcā ti taṇhādayo pāliyaṅ āgatā va² taṇhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṅ-sampayuttā vā sankhārā gahitā va honti. Taṇhupādānag-gahanena ca taṅ-sampayuttā, yāya vā mūlho kammaṅ karoti, sā avijjā gahitā va hotīti evaṅ pañca. Ten' āha: *Idha paripakkattā āyatanānaṅ moho avijjā, āyūhanā sankhārā, nīkanti taṇhā, upagamaṇaṅ upādānaṅ, cetanā bhavo. Iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṅ āyatiṅ patisandhiyā paccayā* ti.* Tattha *idha paripakkattā āyatanānaṅ* ti paripakkāyatana-sa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesaṅ uttānam eva.

Āyatiṅ phalapañcakan ti viññānādīni pañca. Tāni jātigga-haṇena vuttāni. Jarāmarāṇaṅ pana tesāṅ yeva jarāmarāṇaṅ. Ten' āha: *Āyatiṅ patisandhi viññānaṅ; okkanti nāmarūpaṅ, pasādo āyatanāṅ, phuṭṭho phasso, vedayitaṅ vedanā. Iti ime pañca dhammā āyatiṅ uppattibhavasmiṅ idha katassa kam-massa paccayā* ti. Evam idaṅ viṣati-ākāraṅ³ hoti. Tattha purimabhavasmiṅ pañca kammāsambhārā, etarahi pañca vipākadharmā; etarahi pañca kammāsambhārā, anāgate pañca vipākadharmā ti dasa dhammā kammaṅ, dasa vipāko ti⁴ dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammaṅ nāma; dvīsu ṭhānesu vipāko vipāko nāmāti sabbam p' etaṅ bhavacakkaṅ⁵ paccayā-kāra vaṭṭaṅ kammaṅ ceva kammavipāko ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammāsankhepo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākasankhepo ti sabbam⁶ p' etaṅ kammāsankhepo ceva vipākasankhepo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammavaṭṭaṅ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākavaṭṭaṅ ti sabbam p' etaṅ kamma-vaṭṭaṅ ceva vipākavaṭṭaṅ ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammabhavo, dvīsu vipāko vipākabhavo ti sabbam p' etaṅ kammabhavo ceva vipākabhavo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṅ

* *Pṭs. loc. cit.*

¹ H. vipākaṅ.

² Vm. om.

³ Vm. H. °ākārāraṅ.

⁴ S.R. iti.

⁵ S.R. °ackka.

⁶ P. sabbasam.

kammappavattaṅ, dvīsu vipāko vipākappavattan ti sabbam p' etaṅ kammavavattañ ceva vipākapavattañ ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammasantati, dvīsu vipāko vipākasantatīti sabbam p' etaṅ kammasantati ceva vipākasantati ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṅ kriyā nāma, dvīsu vipāko kriyā-phalaṅ nāmāti sabbam p' etaṅ kriyā ceva kriyā-phalañ cāti.

Evaṅ samuppannam idaṅ sahetukaṅ
 dukkhaṅ aniccaṅ calam ittarādhuvaṅ.
 dhammehi dhammā pabhavanti hetuso;
 na h' ettha attā va¹ paro va¹ vijjati.
 dhammā dhamme sañjanenti, hetusambhārapaccayā.²
 hetūnañ ca nirodhāya, dhammo Buddhena desito.
 hetusu uparuddhesu, chinnaṅ vaṭṭaṅ na vaṭṭati.
 evaṅ dukkhantakiriyāya,³ brahmacariy' idha⁴ vijjati.⁵
 satte c' anupalabbhante, nev' ucchedo na sassataṅ.

Tivattaṃ anavaṭṭhitaṅ bhamaṭi ti ettha pana sankhārabhavā kammavaṭṭaṅ, avijjā-taṅhupādānāni kilesavaṭṭaṅ, viññāna-nāmarūpa-salāyatana-phassa-vedanā vipākavaṭṭaṅ ti imehi tīhi vaṭṭehi tivattaṅ idaṅ bhavacakkaṅ yāva kilesavaṭṭaṅ na upacchijjati, tāva anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṅ punappunaṅ parivattanato⁶ bhamaṭi yevāti veditabbaṅ. Tay' idam evaṅ bhamaṅaṅ

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca,
 gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṅ yathārahaṅ.

Tattha yasmā kusalākusalakammaṅ avisesena samudayasaccan ti saccavibhange vuttaṅ, tasmā avijjā-paccayā sankhārā ti avijjāya sankhārā⁷ dutiyasaccappabhavaṅ dutiyasaccaṅ. Sankhārehi viññānaṅ dutiyasaccappabhavaṅ paṭhamasaccaṅ. Viññānādihi nāmarūpādini vipākavedanā-pariyosānāni paṭhamasaccappabhavaṅ paṭhamasaccaṅ. Vedanāya taṅhā paṭhamasaccappabhavaṅ dutiyasaccaṅ. Taṅhāya upādānaṅ dutiyasaccappabhavaṅ dutiyasaccaṅ. Upādānato bhavo dutiyasaccappabhavaṅ paṭhamadutiyasaccadvayaṅ. Bhavato

¹ S. ca. ² P.S.R. hetusankhāra°.

⁴ B.H. °cāriy' idha; P. °cārīdha.

⁶ B.H.P. °vaṭṭanato.

³ B.H. kriyāya.

⁵ P.S.R. vussati.

⁷ S.R. om.

jāti dutiyasaccappabhavaṇ paṭhamasaccaṇ. Jātiyā jarāmaranaṇ paṭhamasaccappabhavaṇ paṭhamasaccan ti evaṇ tāv' idaṇ saccappabhavato viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Yasmā paṇ' ettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti, paccayo ca hoti sankhārānaṇ pātubhāvāya; tathā sankhārā sankhatañ¹ ca abhisankharonti, paccayā ca honti viññāpassa. Viññānam pi vatthuñ ca paṭivijānāti,² paccayo ca hoti nāmarūpassa. Nāmarūpaṇ pi aññamaññañ ca upatthambhetti, paccayo ca hoti chaḷāyatanassa.³ Saḷāyatanam pi sa-visaye ca vattati, paccayo ca hoti phassassa. Phasso pi ārammaṇaṇ ca phusati, paccayo ca hoti vedanāya. Vedanā pi ārammaṇa-rasañ ca anubhavati, paccayo ca hoti taṇhāya. Taṇhā pi rajjaniye ca dhamme rajjati, paccayo ca hoti upādānassa. Upādānam pi upādāniye ca dhamme upādiyati, paccayo ca hoti bhavassa. Bhavo pi nānāgatīsu ca vikkhipati, paccayo ca hoti jātiyā. Jāti pi khandhe ca janeti, tesāṇ abhinibbatti⁴ bhāvena pavattittā⁵ paccayo ca hoti jarāmaranaṇssa. Jarāmaranaṇ pi khandhānaṇ pākabhedabhāvañ ca adhiṭṭhāti, paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāya, sokādīnaṇ adhiṭṭhānattā. Tasmā sabbapadesu dvidhā⁶ pavattakiccato⁷ pi idaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Yasmā c' ettha avijjā-paccayā sankhārā ti idaṇ kāra-kadassananivāraṇaṇ. Sankhārapaccayā viññāpaṇ ti attasankanti-dassana-nivāraṇaṇ. Viññānapaccayā nāmarūpaṇ ti attā ti parikappita-vatthubheda-dassanato ghanasaññā-nivāraṇaṇ. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanan ti ādisu attā passati . . . pe . . . vijānāti,⁸ phusati, vedayati,⁹ taṇhīyati, upādiyati, bhavati, jāyati, jīyati, mīyati ti evam ādi-dassana-nivāraṇaṇ. Tasmā micchādassana-nivāraṇato p' etaṇ bhavacakkaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Yasmā paṇ' ettha salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇavasena dhammānaṇ adassanato andho viya avijjā. Andhassa upak-khalanaṇ viya avijjā-paccayā sankhārā. Upakkhalitassa pa-

¹ S. sankhāta-viññāpañ; R. adds viññāpañ.

² Vm. paṭijānāti.

⁴ S.H. Vm. °batta; R. °battana.

⁶ S.R. Vm. dvedhā.

⁸ S.R. jānāti.

³ P.S.R. Vm. saḷā°.

⁵ S.R. pavattattā.

⁷ S.R. Vm. pavatti°.

⁹ S.R. Vm. vediyati.

tanaṅ viya sankhārapaccayā viññānaṅ. Patitassa gaṇḍapā-tubhāvo viya viññānapaccayā nāmarūpaṅ. Gaṇḍabhedapīlakā viya nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṅ. Gaṇḍapīlakāghaṭṭanaṅ viya saḷāyatanapaccayā phaso. Ghaṭṭanadukkhāṅ viya phassapaccayā vedanā. Dukkassa paṭikārābhilāso¹ viya vedanāpaccayā taṇhā. Paṭikārābhilāsena¹ asappāya-gahaṇaṅ viya taṇhā-paccayā upādānaṅ. Upādinnāsappāyālepanaṅ viya upādānapaccayā bhavo. Asappāyālepanena gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti. Gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo viya jāti-paccayā jarāmarāṅaṅ.

Yasmā² pan' ettha avijjā appaṭipatti-micchāpaṭipattibhāvena satte abhibhavati, paṭalaṅ viya akkhīni. Tad abhibhūto ca bālo ponobbhavikehi³ sankhārehi attānaṅ veṭheti, kosakārakimi viya kosappadesehi. Sankhārapariggahaṅ viññānaṅ gatisu paṭiṭṭhaṅ labhati, pariṇāyaka-pariggahito viya rājakumāro rajje. Upapattinimittaṅ⁴ parikappanato viññānaṅ paṭisandhiyaṅ anekappakāraṅ nāmarūpaṅ abhinibbatteti, māyākāro viya māyaṅ. Nāmarūpe⁵ paṭiṭṭhitaṅ saḷāyatanaṅ vuddhiṅ virūhiṅ vepullaṅ pāpunāti, subhūmiyaṅ patitthito vanappagumbo viya. Āyatana⁶-ghaṭṭanato phasso jāyati, araṇī-sahitābhimaddanato⁷ aggi viya. Phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati, agginā phuṭṭhassa dāho⁸ viya. Vedayamānassa⁹ taṇhā vadḍhati,¹⁰ loṇūdakaṅ¹¹ pivato pipāsā viya. Tasito bhavesu abhilāsaṅ karoti, pipāsito viya pāniye. Tad' ass' upādānaṅ; upādānena bhavaṅ upādiyati, āmisalobhena maccho baḷisaṅ viya. Bhave sati jāti hoti, bīje sati ankuro viya. Jātassa avassaṅ jarāmarāṅaṅ, uppanassa rukkhassa patanaṅ viya. Tasmā evaṅ upamāhi p' etaṅ bhavacakkaṅ viññātabbaṅ yathārahaṅ.

Yasmā ca Bhagavatā atthato pi dhammato pi desanāto pi paṭivedhato pi gambhīrabhāvaṅ sandhāya gambhīro c' āyaṅ Ānanda paṭicasamuppādo gambhīrāvabhāso cā ti* vuttaṅ,

* D. ii, 55; S. ii, 92.

¹ S.H. Vm. pati°.

² S.R. Vm. add vā.

³ P.S.R. ponobha°; Vm. punabbha°.

⁴ P. Vm uppat°; S.R. °nimitta.

⁵ S.R. °rūpa.

⁶ S.R. °nassa.

⁷ P.S.R. Vm. °manthanato.

⁸ H. Vm. dāho.

⁹ P.R. vediya°.

¹⁰ Vm. pavaḍ°.

¹¹ S.R. Vm. loṇo°.

tasmā gambhīrabhedato p' etaṇ bhavacakkaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Tattha yasmā na¹ jātito jarāmarāṇaṇ na hoti, na ca jātiṇ vinā aññato hoti, itthañ ca jātito samudāgacchatīti evaṇ jātipaccaya-samudāgataṭṭhassa² duravabodhanīyato jarāmarāṇassa jātipaccayasambhūta-samudāgataṭṭho² gambhīro; tathā jātiyā bhavapaccaya³ . . . pe . . . sankhārāṇaṇ avijjā-paccayasambhūta-samudāgataṭṭho² gambhīro; tasmā idaṇ bhavacakkaṇ attha-gambhīraṇ ti ayaṇ tāv' ettha attha-gambhīratā. Hetuphalaṇ hi attho ti vuccati. Yath' āha, *Hetuphale nāṇaṇ atthapatisambhidā* ti.⁴ Yasmā pana yen' ākārena yad avatthā ca avijjā tesāṇ tesāṇ⁵ sankhārāṇaṇ paccayo hoti, tassa duravabodhanīyato avijjāya sankhārāṇaṇ paccayaṭṭho gambhīro. Tathā sankhārāṇaṇ . . . pe . . . jātiyā jarāmarāṇassa paccayaṭṭho gambhīro; tasmā idaṇ bhavacakkaṇ dhammagambhīraṇ ti ayam ettha dhammagambhīratā.⁶ Hetuno hi dhammo ti nāmaṇ. Yath' āha: *Hetumhi nāṇaṇ dhammapatisambhidā* ti.⁴

Yasmā c' assa tena kāraṇena tathā tathā pavatte tabbattā desanā pi gambhīrā, na tattha sabbaññutaññato aññaṇ ññaṇ patiṭṭhaṇ labhati; tathā h' etaṇ katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā, katthaci tisandhi-catusankhepaṇ, katthaci dvi-sandhi-tisankhepaṇ, katthaci ekasandhidvisankhepaṇ desi-taṇ; tasmā idaṇ bhavacakkaṇ desanā-gambhīraṇ ti ayaṇ desanā-gambhīratā. Yasmā pan' ettha⁷ yo⁸ avijjādīnaṇ sabhāvo, yena paṭividdhena avijjādayo dhammā⁹ salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā¹⁰ gambhīro; tasmā idaṇ bhavacakkaṇ paṭivedhagambhīraṇ.

Tathā h' ettha avijjāya aññāṇādassana-saccāsampaṭive-dhaṭṭho¹¹ gambhīro. Sankhārāṇaṇ abhisankharaṇāyūhana-sarāgavirāgaṭṭho. Viññāṇassa suññata-avyāpāra-asankanti-

¹ S. R. pana.

² S.R.H. °paccayā°; S.R. °gatatth°.

³ S.R.H. Vm. °paccayā.

⁴ *Vbh.* 293.

⁵ S.R. om.

⁶ S. om. dhamma.

⁷ Vm. c' ettha.

⁸ S.R.H. Vm. add so.

⁹ Vm. sammā.

¹⁰ P. °gāḥhattā.

¹¹ B.P. °sappati°; S. °saccāpaṭi°.

paṭisandhi - pātubhāvaṭṭho. Nāmarūpassa ekuppādavini-bhogāvinibbhoga-namanaruppanaṭṭho. Saḷāyatanassa adhi-pati-loka-dvāra-khetta-visaya¹-visayibhāvaṭṭho. Phassa phusana-sanghaṭṭana-sangati-sannipātaṭṭho. Vedanāya ārammaṇarasānubhavana - sukhadukkhamajjhatabhāva - nijjiva-vedayitaṭṭho. Tanhāya abhinanditajjhosāna-saritā-latā-nadi²-tanhāsamudda-duppūraṇaṭṭho. Upādānassa ādānagahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamanaṭṭho.³ Bhavassa āyūhanābhisankharaṇa-yoni-gati-ṭhiti-nivāsesu khipanaṭṭho. Jātiyā jāti-sañjāti-okkanti-nibbatti-pātubhāvaṭṭho. Jarāmaṇassa khaya-vaya-bheda-vipariṇāmaṭṭho gambhīro ti ayam ettha paṭivedhagambhīratā.

Yasmā pan' ettha ekattanayo, nānattanayo, avyāpāranayo, evaṇ-dhammatānayo ti cattāro atthanayā honti; tasmā nayabhedato p' etaṇ bhavacakkaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ. Tattha avijjāpaccayā sankhārā, sankhārapaccayā viññānaṇ ti evaṇ bijassa ankurādibhāvena rukkhabhāvappatti viya santānānupacchedo ekattanayo nāma. Yaṇ sammā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa⁴ santānassa anupacchedāvabodhato ucchedadiṭṭhiṇ pajahati. Micchā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattagahaṇato sassatadiṭṭhiṇ upādiyati.

Avijjādīnaṇ pana yathāsakaṇ lakkhaṇavavattānaṇ nānattanayo nāma. Yaṇ sammā passanto nava-navānaṇ uppādadassanato sassatadiṭṭhiṇ pajahati. Micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānass' eva nānattagahaṇato ucchedadiṭṭhiṇ upādiyati.

Avijjāya⁵ sankhārā mayā uppādetabbā, sankhārānaṇ vā viññānaṇ amhehī ti evam-ādi-vyāpārābhāvo avyāpāranayo nāma. Yaṇ sammā passanto kārakassa abhāvāvabodhato attadiṭṭhiṇ pajahati. Micchā passanto yo asati pi vyāpāre avijjādīnaṇ sabhāvaniyamasiddho hetubhāvo, tassa agahaṇato akiriyadiṭṭhiṇ upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi sankhārādīnaṇ yeva sambhavo

¹ Vm. om. visaya.

² B. lalā°; P. lalanādī.

³ S.R. Vm. °maṭṭho.

⁴ Vm. om.

⁵ S.R. add Tattha.

khīrādīhi dadhi-ādīnaṃ viya, na aññesaṃ ti ayaṃ evaṃ-dhammatānayo nāma. Yaṃ sammāpassanto paccayānurūpato phalāvabodhato¹ ahētukadit̥ṭhiṃ ca² akiriyadit̥ṭhiṃ ca pajahati. Micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattin̄ agahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavagahaṇato ahētukadit̥ṭhiṃ ceva niyatavādaṃ ca upādiyatīti evaṃ idaṃ bhavacakkaṃ:

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca,
gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Idaṃ hi gambhīrato³ agādhaṃ. Nānāyagahaṇato durabhīyānaṃ. Nānāsinaṃ samādhipavarasilāyaṃ sunisitena

Bhavacakkam apadāletvā, asani-vicakkam* iva nicca-
nimmathanaṃ
saṃsārabhayaṃ atīto, na koci supinantare py' atthi.

Vuttam pi c' etaṃ Bhagavatā: *gambhīro c' āyaṃ Ānanda paṭicca-samuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa c' Ānanda dhammassa aññānā ananubodhā appativedhā⁴ evaṃ ayaṃ pajā tantākulakajātā guḷāguṇṭhikajātā⁵ muñjababbajabhūtā apāyaṃ duggatin̄ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatī ti.*† Tasmā attano vā paresaṃ vā hitāya sukhāya paṭipanno⁶ avasesakiccāni pahāya

Gambhīre paccayākārappabhede idha paṇḍito
yathāgādhaṃ labheth' evaṃ anuyuñje sadā sato ti.

Suttantabhājanīyaṃ.

[Abhidhammabhājanīya]

Evaṃ mahāpaṭhaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārayanto⁷ viya ca sabbadhammesu appaṭihatañño Satthā suttantabhājanīye niggaṇṭhin̄ nijjaṭaṃ paccayākāraṃ nānācittavasena dassetvā idāni yasmā na kevalaṃ ayaṃ paccayākāro nānācit-

* Mt. asanicakkaṃ ti asanīmaṇḍalaṃ.

† D. loc. cit.; S. loc. cit.

¹ R.S. Vm. °bodhā. ² S. Vm. om. ³ Vm. atigam°. ⁴ Vm. om.

⁵ B.H. vuṇḍaguṇ°; P. vutāguṇḍikajātā; Mt. Guṇāya sakuṇiyā niḍaṃ guṇāguṇḍikaṃ.

⁶ P. °ne.

⁷ S.R. vitthārento.

tesu yeva hoti, ekacitte pi hoti yeva, tasmā abhidhammabhū-janiyavasena ekacittakkhaṇikaṇ paccayākaraṇ nānappakārato dassetuṇ avijjāpaccayā-sankhāro¹ ti ādinā nayena mātikaṇ tāva ṭhapesi. Evaṇ ṭhapatāya pana mātikāya:

Avijjādīhi mūlehi nava mūlapadā nava
nayā; tattha catukkāni, vārabhedāñ ca dīpaye.

Tatrāyaṇ dīpanā: ettha hi avijjā-sankhāra-viññāna-nāma-chaṭṭhāyatana - phassa - vedanā - taṇhā - upādānappabhedehi² avijjādīhi navahi mūlapadehi avijjādiko sankhārādiko³ viññānādiko³ nāmādiko³ chaṭṭhāyatanādiko⁴ phassādiko³ vedanādiko³ taṇhādiko³ upādānādiko³ ti ime nava mūlapadā nava nayā honti; tesu yo tāva ayaṇ avijjādiko nayo, tattha paccaya-catukkaṇ, hetucatukkaṇ, sampayuttacatukkaṇ, aññamaññacatukkan ti cattāri catukkāni honti. Yathā c' ettha, evaṇ sesesu pīti ekekasmiṇ naye catunnaṇ catunnaṇ catukkānaṇ vasena chaṭṭiṇsa catukkāni. Tattha ekekena⁵ catukkena catunnaṇ catunnaṇ vārānaṇ sangahitattā catunnam pi catukkānaṇ vasena ekekasmiṇ naye soḷasa soḷasa vārā ti catucattālī-sādhikaṇ vārasataṇ hotīti veditabbaṇ.

Tattha yad etaṇ sabbapaṭhame avijjā-mūlake⁶ naye paccayacatukkaṇ, tasmīṇ paṭhamo nāmarūpaṭṭhāne nāmassa, salāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa ca vuttattā aparipuṇṇa-angadvayayutto⁷ dvādasangikavāro nāma. Dutiyo nāmarūpaṭṭhāne nāmassa⁷ eva salāyatanaṭṭhāne ca na⁸ kassaci vuttattā⁹ aparipuṇṇa-ekangayutto ekādasangikavāro nāma. Tatiyo salāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa¹⁰ vuttattā paripuṇṇa¹¹-ekangayutto dvādasangikavāro nāma. Catuttho pana paripuṇṇa-dvādasangiko yeva.

Tattha siyā, ayam pi chaṭṭhāyatanapaccayā phasso ti vuttattā aparipuṇṇekangayutto yevāti? Na, tassa anangattā. Phasso yeva h' ettha¹² angaṇ, na chaṭṭhāyatanāṇ. Tasmā tassa anangattā n' āyaṇ aparipuṇṇekangayutto¹³ ti.

Aṭṭhakathāyaṇ pana vuttaṇ paṭhamo sabbasangāhikaṭ-

¹ P. °khārā.

² S.R. taṇh' upā°.

³ S.R. °dito. ⁴ B. chaḷā°.

⁵ R. ekeka.

⁶ S.R. °laka.

⁷ S.R. °ṇa-ekangayutto.

⁸ R. om.

⁹ S.R. avut°.

¹⁰ S.R. salā°.

¹¹ P.S.R. aparī°.

¹² S.R. hi ettha.

¹³ S.R. °ṇa-ekanga°.

ṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo gabbhaseyyaka-sattānaṅ vasena, catuttho opapātikasattānaṅ vasena gahito. Tathā¹ paṭhamo² sabbasangāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo aparipunnāyatanavasena, catuttho paripunnāyatanavasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasangāhikaṭṭhen' eva, dutiyo mahānidānasuttantavasena,³ tatiyo rūpabhavavasena, catuttho kāmabhavavasena gahito ti. Tattha paṭhamo imesu dutiyādisu vāresu na katthaci na pavisaṭṭi sabbasangāhiko ti vutto. Sesānaṅ viseso parato āvibhavisati. Tass' āvibhāvatthaṅ:

Yaṅ yattha aññathā vuttaṅ, avuttañ cāpi yaṅ yañ,
yaṅ yathā paccayo yassa, taṅ sabbam upalakkhaye.

Tatrāyaṅ nayo: avisesena tāva catusu pi etesu suttanta-bhājaniye viya sankhārā ti avatvā sankhāro ti vuttaṅ, taṅ kasmā ti? Ekacittakkhaṇikattā. Tatra hi nānācittakkhaṇiko paccayākāro vibhatto. Idha ekacittakkhaṇiko āradhho. Ekacittakkhaṇe ca bahū cetanā ca santīti sankhārā ti avatvā sankhāro ti vuttaṅ. Paṭhamavāre pan' ettha ekacittakkhaṇa - pariyāpannadhamma - sangahaṇato sabbaṭṭhāna-sādhāraṇato ca rūpaṅ chaḍḍetvā viññānapaccayā nāman tv' eva vuttaṅ. Taṅ hi ekacittakkhaṇapariyāpannaṅ sabbaṭṭhānasādhāraṇañ ca, na katthaci viññānapavattiṭṭhāne na pavattati. Yasmā ca ekacittakkhaṇapariyāpanno eko v' ettha⁴ phasso, tasmā tass' anurūpaṅ⁵ paccaya-bhūtaṅ āyatanaṅ gaṇhanto salāyatanaṭṭhāne nāma-paccayā chaṭṭhāyatanaṅ ti ekaṅ manāyatanaṅ yeva āha. Tañ hi ekassa akusalaphassassa anurūpaṅ⁵ paccayabhūtaṅ. Kāmañ c' etaṅ sankhārapaccayā viññānaṅ ti etthāpi vuttaṅ, hetuphalavisesadassanatthaṅ pana angapunnatthañ⁶ ca puna idha gahitaṅ. Tatra hi etassa visesena sankhāro hetu; avisesena nāmaṅ phalaṅ. Idha pan' assa avisesena nāmaṅ hetu; visesena phasso phalaṅ ti. Sokādayo pana yasmā sabbe ekacittakkhaṇe na sambhavanti, sabbasmiñ ca cittappavattiṭṭhāne ceva citte ca na pavattanti, tasmā na gahitā. Jāti-

¹ S.R. om.

² S.R. add ca.

³ B. °nidhāna°.

⁴ S.R. va c' ettha.

⁵ S.R. °rūpa.

⁶ S.R. angapariyāpanatthañ; H. angapūraṇatthañ.

jarāmarañāni pana acittakkhaṇamattāni pi samānāni cittak-
khaṇe antogadhattā angaparipūraṇatthaṇ gaḥitāni. Evaṇ
tāv' ettha yaṇ aññathā vuttaṇ, yañ ca avuttaṇ, taṇ veditab-
baṇ. Yaṇ pan' ettha ito parsesu vāresu vuttaṇ, tass' attho
vuttanayen' eva veditabbo. Yasmiṇ yasmiṇ pana vāre yo
yo viseso āgato, taṇ taṇ tattha tatth' eva pakāsayissāma.

Yaṇ yathā paccayo yassā ti ettha pana sankhārassa avijjā
sampayuttadhammasādhāraṇehi saha-jāta-aññamañña-nissaya-
sampayutta-atthi-avigatapaccayehi chahi hetupaccayena cāti
sattadhā paccayo. Tattha yasmā parato hetucatukkādīni
tīnicatukkāni avigata-sampayutta-aññamañña-paccayavasena
vuttāni, tasmā idha tāni apānetvā avasesānaṇ vasena avijjā
sankhārassa catudhā paccayo ti¹ veditabbo. Sankhāro
viññāṇassa sādharāṇehi chahi kammāhārapaccayehi cāti
aṭṭhadhā paccayo. Idha pana te yeva tayo apānetvā pañca-
dhā. Viññāṇaṇ nāmassa sādharāṇehi chahi indriyāhāra-
dhipatīhi cāti navadhā. Idha pana² tayo apānetvā chadhā.
Nāmaṇ³ chaṭṭhāyatanaṇ sādharāṇehi chahi. Kiñci pan' ettha
adhipatipaccayena, kiñci āhārapaccayādīhīti anekadhā. Idha
pana te yeva tayo apānetvā tidhā catudhā pañcadhā vā.
Chaṭṭhāyatanaṇ phassassa yathā viññāṇaṇ nāmassa, evaṇ
phasso vedanāya sādharāṇehi chahi āhārapaccayena cāti satta-
dhā. Idha pana te yeva yato apānetvā catudhā. Vedanā
taṇhāya sādharāṇehi chahi jhānindriyapaccayehi⁴ cāti aṭṭha-
dhā. Idha pana te yeva tayo apānetvā pañcadhā. Taṇhā
upādānaṇ yathā avijjā sankhārassa, evaṇ upādānaṇ bhavassa
sādharāṇehi chahi maggapaccayena cāti sattadhā. Idha pana
te yeva tayo apānetvā catudhā. Bhavo jātiyā, yasmā jātīti
idha sankhatalakkaṇaṇ adhippetāṇ, tasmā pariyāyena upa-
nissayapaccayen' eva paccayo. Tathā jāti jarāmarāṇassāti.

Ye pana evaṇ vadanti: imasmiṇ catukke sabbesam pi
sankhārādīnaṇ avijjādayo saha-jātapaccayena paccayā honti,
saha-jātapaccayavasen' eva hi paṭhamavāro āraddho ti, te
bhavādīnaṇ tathā abhāvaṇ sesapaccayānañ ca sambhavaṇ
dassetvā paṭikkhipitabbā. Na hi bhavo jātiyā saha-jātapac-

¹ S.R. hotīti.

² S. parato yeva; H. adds te yeva.

³ H. adds ca.

⁴ P. cānin°.

cayo hoti, na jāti jarāmarañassa. Ye c' etesaṇ sankhārā-dīnaṇ avasesā paccayā vuttā, te pi sambhavanti yeva; tasmā na sakkā chaḍḍetun ti. Evaṇ tāva paṭhamavāre yaṇ yattha aññathā vuttaṇ, avuttaṇ cāpi yaṇ yaḥiṇ, yaṇ ca yathā yassa¹ paccayo hoti, taṇ veditabbaṇ.

Dutiyavārādisu pi es' eva nayo. Ayaṇ pana viseso: dutiyavāre nāma-paccayā phasso ti vatvā salāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttaṇ, taṇ kimatthan ti? Paccayavisesadassanattahaṇ ceva Mahānidānadesanāsangahatthaṇ ca. Phassassa hi na kevalaṇ ca chaṭṭhāyatanam eva paccayo, vedanākkhandhādayo pana tayo khandhā pi paccayā yeva. Mahānidānasuttante c' assa *Atthi idappaccayā phasso? Iti puttarena sat' Ananda atthi ti 'ssa vacanīyaṇ: Kiṇ-paccayā phasso?*² *iti ce vadeyya, nāma-paccayā phasso ti 'cc' assa vacanīyan** ti evaṇ salāyatanaṇ chaḍḍetvā ekādasangiko paṭicca-samuppādo vutto, tasmā imassa paccayavisesassa dassanattahaṇ imissā ca Mahānidānasuttantadesanāya pariggahatthaṇ dutiyavāre nāmapaccayā phasso ti vatvā salāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttan ti.

Esa tāva dutiyavāre viseso. Tatiyavāre pana viññāna-paccayā nāmarūpan ti suttantabhājanīye āgatam eva catuttham angaṇ vuttaṇ, taṇ ekacittakkhanikattā paccayākārassa idha ayuttan ti ce? Taṇ³ n' āyuttaṇ. Kasmā? Salakkhaṇe paccayabhāvato.⁴ Sace pi hi tatttha rūpaṇ cittakkhanato uddhaṇ tiṭṭhati, tathā pi 'ssa taṇ viññānaṇ salakkhaṇe paccayo hoti. Kathaṇ? Purejātassa tāva cittasamuṭṭhānassa aññassa vā pacchā-jātapaccayena.⁵ Vuttaṇ h' etaṇ⁶ *Pacchā-jātā cittacetāsikā dhammā pure-jātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo*† ti. Sahajātassa pana cittasamuṭṭhānassa nissayapaccayena paccayo. Yath' āha: *cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṇ rūpānaṇ nissayapaccayena paccayo* ti.‡ Yadi evaṇ purimavāresu kasmā evaṇ na

* D. ii, 56.

† *Tikap.*, 5.‡ *Ibid.* 4.¹ S.R. yaṇ yassa yathā; P. om. yassa.² S.R. om.³ *Add* paccayo (?).⁴ S.R. *add* ti.⁵ S.R. paccayā°.⁶ P. o' etaṇ.

vuttan ti? Rūpappavatti-desañ sandhāya desitattā. Ayaṇ hi paccayākāro rūpappavattidese kāmabhavē gabbhaseyya-kānañ ceva aparipunnāyatana¹-opapātikānañ ca rūpāvacara-devānañ ca vasena desito. Ten' ev' ettha nāmarūpapaccayā salāyatatanan ti avatvā chaṭṭhāyatatanan ti vuttaṇ. Tattha nāmaṇ heṭṭhā vuttanayam eva. Rūpaṇ pana hadaya-rūpaṇ veditabbaṇ. Taṇ pan' etassa chaṭṭhāyatatanassa nissayapaccayena ceva purejātapaccayena cāti dvidhā paccayo hotīti. Esa tatiyavāre viseso.

Catutthavāro pana yoni-vasena opapātikānaṇ, āyatana-vasena paripunnāyatanaṇaṇ, bhavavasena kāmāvacarasattānaṇ vasena vutto. Ten' ev' ettha nāmarūpapaccayā salāyatatanan ti vuttaṇ. Tattha nāmaṇ chaṭṭhāyatatanassa² saha-jātādīhi; cakkhāyatanaṇaṇ pacchājātapaccayena. Rūpe hadayarūpaṇ chaṭṭhāyatatanassa nissayapaccayapurejātapaccayehi; cattāri mahābhūtāni cakkhāyatanaṇaṇ saha-jātanissaya-atthi-avigatehi. Yasmā pan' esa ekacittakkhaniko paccayākāro, tasmā ettha salāyatana-paccayā ti avatvā chaṭṭhāyatana-paccayā phasso ti vutto ti ayaṇ catutthavāre viseso.³

Evam etesaṇ nānākaraṇaṇ ñatvā puna sabbesv' eva tesu visesena paṭhamakā dve vārā arūpabhavē paccayākāradassanattaṇ⁴ vuttā ti veditabbā. Arūpabhavasmiṇ hi rūpena asammissāni paṭiccasamuppādangāni pavattanti. Tatiyo rūpabhavē paccayākāradassanattaṇ vutto. Rūpabhavasmiṇ hi sati pi rūpasammissatte salāyatanaṇ na pavattati. Catuttho kāmabhavē paccayākāradassanattaṇ vutto. Kāmabhavasmiṇ hi sakalaṇ salāyatanaṇ pavattati. Tatiyo vā rūpabhavē ceva kāmabhavē ca aparipunnāyatanaṇaṇ⁵ akusalappavattikkhanaṇ sandhāya vutto. Catuttho vā kāmabhavē paripunnāyatanaṇaṇ. Paṭhamo vā sabbatthagāmitaṇ⁶ sandhāya vutto. So hi na katthaci cittappavattidese na pavattati. Duttiyo paccayavisesaṇ sandhāya vutto. Ekādasangikattaṇ h' ettha⁷ phassassa ca nāmapaccayattaṇ⁸ paccayaviseso. Tatiyo purimayoni-dvayaṇ sandhāya vutto; purimāsu hi dvīsu

¹ S.R. °yatanaṇaṇ.

² S.R. sala°.

³ H. adds ti.

⁴ H. °kāradīpanattaṇ.

⁵ S. pari°.

⁶ R. °mināṇ.

⁷ P. c' ettha.

⁸ S.R. om. paccayattaṇ.

yonīsu so sambhavati, tattha sadā salāyatanassa asambhavato. Catuttho pacchimayoni-dvayaṇ sandhāya vutto. Pacchimāsu hi so¹ dvisu yonīsu² sambhavati, tattha sadā salāyatanassa sambhavato ti. Ettāvata ca yaṇ vuttaṇ catūsu pi vāresu:

Yaṇ yattha aññathā vuttaṇ, avuttañ cāpi yaṇ yaṇiṇ,
yaṇ yathā paccayo yassa, taṇ sabbam upalakkhaye ti
gāthāya attha-dīpanā katā³ hoti.

Eten' evānusārena, sabbam etaṇ nayaṇ, ito
viseo yo ca taṇ jaññā, catukkesu paresu pi.

Tattha yo tāva idha vutto nayo, so sabbattha pākato yeva. Viseo pana evaṇ veditabbo: hetucatukke tāva avijjā hetu assāti avijjāhetuko. Avijjā assa sahavattanato⁴ yāva bhaṅgā pavattikā gamikā ti vuttaṇ hoti. Avijjāpaccayā ti ca ettāvata saha-jātādi-paccayavasena sādharānato sankhārassa avijjāpaccayo ti dassetvā puna avijjā-hetuko ti eten' eva visesato avigatapaccayatā dassitā. *Sankhārapaccayā viññānaṇ sankhārahetukan* ti ādisu pi es' eva nayo.

Kasmā pana bhavādisu hetukaggahaṇaṇ⁵ na katan ti? Avigatapaccayaniyamābhāvato, abhāvato ca avigatapaccayassa. *Thapetvā upādānaṇ vedanākkhandho saññākkhandho sankhārakkhandho viññānakkhandho, ayaṇ vuccati upādānapaccayā bhavo* ti vacanato upādānapaccayā⁶ catunnaṇ khandhānaṇ idha bhavo ti nāmaṇ. Sankhārakkhandhe ca *jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā* ti ādivacanato jātijarāmarāṇāni antogadhāni. Tattha yāva upādānaṇ tāva jātijarāmarāṇānaṇ anupalabbhanato⁷ upādānaṇ bhavassa na niyamato avigatapaccayo hoti. *Yā tesāṇ tesāṇ dhammānaṇ jāti* ti ādivacanato sankhatalakkhaṇesu jātiyā⁸ jarāmarāṇasankhātassa bhavassa jātikkhānamatte yeva abhāvato avigatapaccayabhāvo na sambhavati. Tathā jātiyā jarāmarāṇakkhaṇe abhāvato. Upanissayapaccayen' eva pana bhavo jātiyā, jāti jarāmarāṇassa paccayo ti sabbathā pi avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādisu hetukaggahaṇaṇ⁵ na katan ti veditabbaṇ.

¹ S. tā; R. tāsu.

² S.R. *add* so.

³ P. kathā.

⁴ S.R. sahitatthano.

⁵ S.R. hetug^o.

⁶ S.R.H. °yānaṇ.

⁷ S.R. °laddhito.

⁸ S.R. jāti.

Keci pan' āhu bhavo duvidhenā ti vacanato uppattimissa-ko bhavo, na ca uppattibhavassa upādānaṅ avigatapaccayo hotīti upādānapaccayā bhavo upādānahetuko ti avatvā upādānapaccayā bhavo ti vutto. Idha pacchinnattā¹ parato pi na vuttan ti. Taṅ idha uppatti-missakassa bhavassa anadhippetattā ayuttaṅ. Arūpakkhandhā hi idha bhavo ti āgatā.

Bhavapaccayā jāti ti ettha ca ṭhapetvā jātijarāmaraṇāni avaseso bhavo jātiyā paccayo ti veditabbo. Kasmā? Jāti-ādīnaṅ jātiyā appaccayattā. Yadi evaṅ ṭhapetvā jātijarāmaraṇāni bhavo jātiyā paccayo ti vattabbo ti? Āma vattabbo; vattabbapadesābhāvato pana na vutto. Dasamanganiddese hi upādānapaccayasambhūto² bhavo vattabbo, ekādasamanganiddese jāti vattabbā; yo pana bhavo jātiyā paccayo, tassa vattabbapadeso n' atthī ti vattabbapadesābhāvato na vutto. Avutto pi pana yuttito gahetabbo ti viññānapaccayā nāmarūpan ti ādisu ca viññānādīnaṅ avigatabhāva³-paccayabhāva-sambhavato viññānahetukādivacanāṅ katan ti. Esa hetucatumke viseso. Sampayuttatumke avijjāpaccayā ti ettāvatā saha-jātādi-paccayavasena sankhārassa avijjāpaccayataṅ dassetvā puna avijjā-sampayutto ti sampayuttapaccayatā dassitā.

Sesapadesu⁴ pi es' eva nayo.

Yasmā pana arūpīnaṅ dhammānaṅ rūpadhammehi sampayogo n' atthi, tasmā viññānapaccayā nāmarūpan ti ādisu tatiyacatutthavārapadesu viññāṇasampayuttaṅ nāman ti ādinā nayena yaṅ labbhati, tad eva gahitan ti. Esa sampayuttatumke viseso. Aññamaññatumke pi avijjāpaccayā ti saha-jātādi-paccayavasena sankhārassa avijjāpaccayataṅ dassetvā sankhārapaccayā pi avijjā ti aññamaññapaccayatā dassitā.

Sesapadesu pi es' eva nayo. Yasmā pana bhavo nippadeso, upādānaṅ sappadesaṅ; sappadesadhammo ca nippadesadhammassa paccayo hoti, na nippadesadhammo sappadesadhammassa; tasmā ettha bhavapaccayā pi upādānan ti na vuttaṅ. Heṭṭhā vā desanāya pacchinnattā¹ evaṅ na

¹ S.R. paric°.

² S.R. °paccayā°.

³ S.R. om. bhāva.

⁴ S.R. Sesesu padesu.

vuttaṅ. Yasmā ca nāmarūpapaccayā salāyatanaṅ atthi, salāyatanapaccayā ekacittakkhaṇe nāmarūpaṅ natthi, yassa salāyatanaṅ aññamaññapaccayo bhavēyya, tasmā catutthavāre chaṭṭhāyatanaṅ paccayā pi nāmarūpan ti yaṅ labbhati, tad eva gahitaṅ ti esa aññamaññacatukke viṣeso.

Avijjāmūlakanāyamātikā.

Idāni sankhārapaccayā avijjā ti sankhāramūlakanāyo āradhdo. Tatthā pi¹ yathā avijjāmūlake, evaṅ cattāri catukkāni soḷasa ca vārā veditabbā. Paṭhamacatukke pana paṭhamavāram eva dassetvā desanā sankhittā. Yathā c' ettha, evaṅ viññānamūlakādisu pi.² Tattha sabbesv' eva tesu sankhāramūlakādisu aṭṭhasu nāyesu sankhārapaccayā avijjā ti ādinā nayena saha-jātādi-paccayavasena avijjāya sankhāradipaccayataṅ dassetvā puna avijjāpaccayā sankhāro ti ādinā nayena ekacittakkhaṇe pi paccayākāracakkassa pavatti dassitā. Kasmā³ pana bhavamūlakā jātijarāmarānamūlakā vā nayā na vuttā? Kiṅ bhavapaccayā avijjā na hotīti? Na no hoti; Sankhārapaccayā avijjā ti evam ādisu pana vuccamānesu na koci bhavapariyāpanno dhammo avijjāya paccayo na vutto; tasmā apubbassa aññassa avijjāpaccayassa⁴ vattabbassa abhāvato bhavamūlako nayo na vutto. Bhavaggahaṇena ca avijjā pi sangahaṅ gacehati; tasmā *bhavapaccayā avijjā* ti vuccamāne avijjāpaccayā avijjā ti pi vuttaṅ siyā. Na ca ekacittakkhaṇe avijjā avijjāya paccayo nāma hoti. Tattha pacchinnattā⁵ va⁶ jātijarāmarānamūlakā pi nayā na gahitā. Api ca bhavē jātijarāmarānāni pi antodaghāni. Na c' etāni⁷ ekacittakkhaṇe avijjāya paccayā hontīti bhavamūlakā jātijarāmarānamūlakā vā nayā na vuttā ti.

Mātikākathā.

Idāni yathā heṭṭhā cittuppādakaṇḍe kusalattikaṅ ādiṅ katvā nikkhittamātikāya paṭipāṭiyā paṭhamāṅ kusalaṅ bhājitaṅ, tathā idha mātikāya anikkhittattā paṭhamāṅ kusalaṅ anāmasitvā *avijjāpaccayā sankhāro* ti akusaladhammavasena mātikāya nikkhittattā nikkhepapaṭipāṭiyā va avijjādinī

¹ S.R. Tattha hi.

² S. ti.

³ P. Tasmā.

⁴ H. avijjāya°.

⁵ S.R. paric°.

⁶ S.R.H. ca.

⁷ S.R. ca tāni.

paṭiccasamuppādangāni bhājetvā dassetuṃ *katame dhammā akusalā* ti¹ ādim āha. Tass' attho hetṭhā Cittuppādakande vuttanayen' eva veditabbo.

Yasmā pana ekacittakkhaṇe taṇhāya ca kāmupādānassa² sambhavo natthi, tasmā yaṃ ettha taṇhāpaccayā upādānaṃ labbhati, tad eva dassetuṃ *ditṭhi ditṭhigatan* ti ādi vuttaṃ. Bhavaniddese ca yasmā upādānaṃ sankhārakkhandhe³ sangahaṃ gacchati, tasmā *ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho sankhārakkhandho viññānakkhandho* ti vuttaṃ. Evaṃ hi vuccamāne⁴ upādānassa upādānapaccayattaṃ āpajjeyya. Na ca tad eva tassa paccayo hoti. Jātiādiniddesesu yasmā ete arūpadhamānaṃ jāti-ādayo, tasmā *khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā, cuti cavanatā* ti na vuttaṃ.

Evaṃ paṭhamavāraṃ niṭṭhāpetvā puna dutiyavāre yasmiṃ samaye paṭhamavārena paccayākāro dassito, tasmīṃ yeva samaye aparena pi nayena paccayākāraṃ dassetuṃ viṣuṃ samayavavatthānavāraṃ avatvā *tasmīṃ samaye avijjāpaccayā sankhāro* ti ādinā va nayena desanā katā. Tattha *ṭhapetvā phassaṃ* ti idaṃ yasmā phasso pi nāma-pariyāpanno, tasmā phassassa nāmato nīharaṇatthaṃ vuttaṃ. Tatiyavāre yassa cittasamuṭṭhānarūpassa viññānaṃ paccayo, tasmīṃ pavattamāne⁵ yasmā ten' upatthaddhānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ upacitattaṃ paññāyati, tasmā *cakkhāyatanassa upacayo* ti ādi vuttaṃ. Yasmā ca kammajarūpassa pi tasmīṃ samaye vattamānassa viññānaṃ pacchājātapaccayena paccayo hoti, tasmā pi evaṃ vuttaṃ. Tattha kiñcāpi kammajaṃ cittasamuṭṭhānaṃ ti dve 'va santatiyo gahitā, itarā pi pana dve santatiyo gahe-tabbā. Tāsaṃ pi hi viññānaṃ paccayo hoti yeva. Catutthavāre pana yasmā ekacittakkhaṇe pi mahābhūtarūpapaccayā cakkhāyatanādīni,⁶ hadayarūpapaccayā chaṭṭhāyatanāṃ, nāmapaccayā ca pacchājātasahajātādi-vasena yathānurūpaṃ sabbāni pi pavattanti, tasmā *tattha katamaṃ nāmarūpapaccayā salāyatanāṃ? cakkhāyatanāṃ* ti ādi vuttaṃ.

Paṭhamacatukkaniddeso.

¹ Vbh. 144-8; Dhs. § 365 f.

³ S.R. °khandha.

⁵ S. vatta°.

² H.S. add ca.

⁴ H.S.R. avuc°.

⁶ S.R. add pi.

Dutiyacatukke¹ sabbaṃ uttānam eva.

Tatiyacatukke² yassa sampayuttapaccayabhāvo na hoti, yassa ca hoti, taṃ visuṃ dassetuṃ idaṃ vuccati viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ nāman ti ādi vuttaṃ.

*Tatiyacatukkaniddeso.*³

Catutthacatukke⁴ phassapaccayā nāmaniddese kiñcāpi *thapetvā phassaṃ vedanākkhandho . . . pe . . . viññāṇakkhandho, idaṃ vuccati phassapaccayā nāman ti*⁵ vuttaṃ, tathā pi anantarātītapadaniddese *thapetvā phassaṃ vedanākkhandho . . . pe . . . viññāṇakkhandho* ti vuttattā avuttam pi taṃ vuttam eva hoti. Yad eva hi nāmaṃ phassassa paccayo, phasso pi tass' eva paccayo ti.

Catutthacatukkaniddeso.

Yathā c' āyaṃ catutthacatukke solāsavārappabhedo avijjāmūlako paṭhamanayo etasmiṃ⁶ paṭhamākusalacitte pakāsito, evaṃ sankhāramūlakādayo aṭṭha nayā pi veditabbā. Pāli pana sankhittā. Evam eva⁷ tasmīṃ paṭhamākusalacitte yeva nava nayā, chatṭiṃsa catukkāni, catucattālīsādhikaṃ ca vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

[*Akusalaniddesa*]

Idāni iminā va nayena sesākusalacittesu pi paccayākāraṃ dassetuṃ *Katame dhammā akusalā ti*⁸ ādi āraddhaṃ. Tattha yasmā diṭṭhivippayuttesu taṇhāpaccayā upādānaṃ n' atthi, tasmā upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya dalhanipātīnā adhimokkheṇa padaṃ pūritaṃ. Domanassa-sahagatesu ca yasmā vedanāpaccayā taṇhā pi n' atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne taṇhā viya balavakilesena paṭighena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkheṇ' eva. Vicikicchā-sampayutte pana yasmā sanniṭṭhānābhāvato adhimokkhe pi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesabhūtāya vicikicchāya padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhānaṃ parihīnam eva. Uddhaccasampayutte pana yasmā adhimokkhe atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesena uddhaccena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkheṇ' eva. Sabbath' eva ca visesamattaṃ dassetvā pāli sankhittā.

¹ *Vbh.* 148-53.

² *Vbh.* 153-8.

³ S.R. om.

⁴ *Vbh.* 158-64.

⁵ H.S.R. *add* na; *Vbh.* 161.

⁶ S.R. ekasmiṃ.

⁷ H. evaṃ.

⁸ *Vbh.* 164.

Yo c' āyaṅ vireso dassito, tattha kevaḷaṅ adhimokkhaniddeso va apubbo, sesaṅ heṭṭhā āgatam eva.

Adhimokkhaniddese pana adhimuccanavasena *adhimokkko*. Adhimuccati vā tena ārammaṇe cittaṅ, nibbicikicchātāya sanniṭṭhānaṅ gacchatī ti *adhimokkko*. Adhimuccanākāro *adhimuccanā*. Tassa cittassa, tasmiṅ vā¹ ārammaṇe adhimuttatā ti *tadadhimuttatā*. Sabbacittesu ca paṭhamacitte vuttanayen' eva nayacatukkavārappabhedo veditabbo. Kevaḷaṅ hi vicikicchā-sampayutte upādānamūlakassa nayassa² abhāvā aṭṭha nayā, dvattiṅsa catukkāni, aṭṭhavisādhikaṅ ca vārasaṅgaṅ hotīti.

Akusalaniddeso.

[*Kusalaniddesa*]

Idāni iminā va³ nayena kusalacittādisu pi paccayākāraṅ dassetuṅ *Katame dhammā kusalā* ti⁴ ādi āraddhaṅ. Yathā pana akusale paṭhamaṅ mātikaṅ nikkhipitvā pacchā niddeso kato, na tathā idha. Kasmā? Appaṇāvāre nānattasambhavato. Lokiyakusalādisu hi tesāṅ dhammānaṅ dukkhasaccapariyāpannattā *evam etassa kevalassa dukkhakkhandhassā* ti appaṇā hoti; lokuttarakusalādisu *evam etesaṅ dhammānaṅ* ti;⁵ tasmā ettha sādharmaṇato mātikaṅ ṭhapetuṅ na sakkā ti pāṭiyekkaṅ tesāṅ tesāṅ kusalādīnaṅ mātikaṅ uddisitvā va niddeso kato ti. Tattha yasmā ekacittakkhaṇe kusalasankhāreṇa saddhiṅ avijjā natthi, tasmā taṅ avatvā avijjā viya akusalānaṅ kusalānaṅ mūlato kusalamūlaṅ, taṅhupādānānaṅ ca abhāvato⁶ taṅhāṭṭhāne taṅhā viya ārammaṇe ajjhogāḷho pasādo, upādānaṭṭhāne upādānaṅ viya dalhanipātī nāma adhimokkko vutto. Sesaṅ heṭṭhā vuttanayen' eva veditabban ti.

Kusalaniddeso.

[*Avyākataniddesa*]

Avyākataṅ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe āgatapatipāṭiyā va vibhattaṅ. Sabbavāresu ca avijjāmūlakā nayā parihīnā. Kasmā? Avijjāṭṭhāne ṭhapetabbassa abhāvato. Kusala-

¹ R. c'.

² S.R. om.

³ R. om.

⁴ Vbh. 169.

⁵ Vbh. 172.

⁶ °vatā all MSS.

cittesu hi avijjāthāṇe ṭhapetabbaṃ kusalamūlaṃ¹ atthi, cakkhuvīññānādisu² natthi. Sahetukesu pana kiñcāpi atthi; evaṃ sante pi idha pacchinnattā³ tattha na gahitaṃ. Pañcaviññānasote sotapatitā va hutvā desanā katā ti veditabbā. Visesato pan' ettha cakkhuvīññānādisu taṇhāṭṭhānaṃ upādānaṭṭhānaṃ ca parihīnaṃ. Kasmā? Taṇhāṭṭhānārahassa balavadhammassa abhāvā, adhimokkharahitattā ca. Sesāhetukesu taṇhāṭṭhānam eva parihīnaṃ. Sahetukesu pasādasabbhāvato⁴ taṇhāṭṭhāne pasādena padaṃ pūritaṃ. Evam ettha kusalākusalavipākesu cakkhuvīññānādisu sankhāra-viññānānāma-chatṭhāyatana-phassa-vedanā-mūlakā cha cha; sesāhetukesu adhimokkhamūlakena saddhiṃ satta satta; sahetukesu pasādamūlakena saddhiṃ aṭṭha aṭṭha nayā veditabbā.

Tattha⁵ cakkhuvīññānādisu pi catunnam pi catukkānaṃ ādivāro va vutto. Dutiyavāro paccayavisesaṭṭhena labbhamaṇo pi na vutto. Tatiyacatutthavārā asambhavato yeva. Rūpamissakā hi te; na ca cakkhuvīññānādiṇi rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Yathā ca paṭhamacatukke dve vārā labbhanti, evaṃ sesacatukkesu pi. Tasmā paṭhamacatukke dutiyavāro, sesacatukkesu ca dve dve vārā avuttā pi vuttā va hontīti veditabbā. Sesāhetukāvyākate sabbacatukkesu sabbe pi vārā labbhanti. Idha pacchinnattā³ pana parato na gāhitā. Sotapatitā va hutvā desanā katā ti. Sesa-sahetukavipākesu pi es' eva nayo, aññatra arūpāvācaravipākā. Arūpāvācaravipākasmiṃ hi vāradvayam eva labbhatīti.

Avyākataniddeso.

[*Avijjāmūlakakusalaniiddesa*]

Idāni aparena pariyāyena ekacittakkhaṇe paccayākāraṃ dassetuṃ puna *Katame dhammā kusalā* ti ādi āradhāṃ.⁶ Tattha avijjāpaccayā ti upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Ten' eva niddesavāre *tattha katamā avijjā* ti avibhajitvā *tattha katamo avijjāpaccayā sankhāro* ti vibhattaṃ. Kusala-

¹ S.R. °mūlakaṃ.

² S.R. paric°.

³ P. tassa; R. om.

⁴ S.R. add avyākatamūlaṃ.

⁵ S.R. phassādisambhavato.

⁶ Vbh. 184.

cetanā-sankhāto hi sankhāro yeva tasmiṅ samaye cittena saha jāto hoti, na avijjā. Tattha lokiyakusālassa heṭṭhā suttantabhājanīye vuttanāyen' eva avijjā paccayo hoti. Yasmā pana appahīnāvijjo avijjāya pahānatthaṅ lokuttaraṅ bhāveti, tasmā tassāpi samatikkamavasena paccayo hoti. Avijjāvato yeva hi kusalāyūhanaṅ hoti, na itarassa. Tattha tebhūmakakusāle sammohavasena pi samatikkamabhāvanāvasena pi āyūhanaṅ labbhati. Lokuttare samuccheda-bhāvanāvasenāti.

Sesaṅ vuttanāyam eva. Ayaṅ pana viśeso: yathā heṭṭhā ekekakusāle catunnaṅ catukkānaṅ vasena nava solasakā laddhā, tathā idha na labbhanti. Kasmā? Avijjāya avigata-sampayutta-añña-mañña-paccayābhāvato. Upanissayavase-na pan' ettha paṭhamacatukkam eva labbhati. Tam pi paṭhamavāram eva dassetvā sankhittaṅ, nīharitvā pana dassetabban ti.

Avijjāmūlakakusalāniddeśo.

Idāni avyākatesu pi aparen' eva nayena paccayākāraṅ dassetuṅ *Katame dhammā avyākatā* ti¹ ādi āradhaṅ. Tattha kusalāmūlapaccayā ti idam pi upanissayapaccayataṅ sandhāya vuttaṅ. Kusalavipākassa hi kusalāmūlaṅ, akusalavipākassa ca akusalāmūlaṅ upanissayapaccayo hoti. Nānākhaṇīkakamma-paccaye pana vattabban eva natthi. Tasmā esa upanissayapaccayena ceva nānākhaṇīkakamma-paccayena ca paccayo hoti. Ten' eva niddesavāre *tattha katamaṅ kusalāmūlan* ti avibhājitvā *Tattha katamo kusalāmūlapaccayā sankhāro* ti vibhātaṅ; akusalavipāke² pi es' eva nayo. Avijjāmūlakakusalāniddeśe viya ca imasmim pi vipākaniddeśe paṭhamaṅ paccayacatukkam eva labbhati. Tam pi paṭhamavāraṅ dassetvā sankhittaṅ. Tasmā ekekasmīṅ vipākacitte ekam-ekass' eva catukkassa vasena kusalāmūlake akusalāmūlake ca naye vārappabhedo veditabbo.

Kiriya-dhammaṅ pana yasmā neva avijjā, na kusalā-kusalāmūlāni upanissayapaccayataṅ labhanti, tasmā kiriya-vāseṇa paccayākāro na vutto ti.

¹ *Vbh.* 180.

² S.R. akusalāmūla°.

Evam esa :

Akusalakusalāvyākata¹-dhammesu anekabhedato vatvā kusalākusalānaṃ pana, vipāke ca upanissayavasena puna ekadhā va vutto, vādippavarena paccayākāro dhammappaccayabhede, ñānassa pabhedajananatthaṃ. pariyatti-savaṇa-cintana-paṭipattikkamavivajjitānañ ca yasmā ñānapabhedo, na kadāci pi hoti etasmiṃ, pariyatti-savaṇa-cintana-paṭipattikkamato sadā dhīro tattha kayirā, na h' aññaṃ, karaṇīyataṃ tato atthi ti.

Abhidhammabhājanīyaṃ.

Ayaṃ pana Paccayākāro Suttanta-Abhidhammabhājanīya-vasena dve-parivattam eva nāharitvā bhājetvā dassito hoti.

Paṭiccasamuppādavibhanganiiddeso.

¹ P.R. °lavyākata.

SATIPATTHĀNAVIBHANGA

Idāni tadanantare Satipaṭṭhānavibhange *cattāro* ti gaṇana-paricchedo. Tena na tato heṭṭhā, na uddhan ti satipaṭṭhāna-paricchedaṇṇaṃ dīpeti.

Satipaṭṭhānā ti tayo satipaṭṭhānā: satigocaro pi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā pi, sati pi. *Catunnaṇṇaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṇṇaṃ samudayaṇṇaṃ ca atthagamaṇṇaṃ ca desessāmi, taṇṇaṃ sunātha, sādhucaṇṇaṃ manasikarotha . . . pe . . . Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo? Ahārasamudayā¹ kāyassa samudayo** ti ādisu hi satigocaro satipaṭṭhānaṇṇaṃ ti vuccati. Tathā *Kāyo upaṭṭhānaṇṇaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānaṇṇaṃ ceva sati cātīṭṭhaṃ* ādisu.

Tass' attho: patiṭṭhāti asmin² ti paṭṭhānaṇṇaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṇṇaṃ satipaṭṭhānaṇṇaṃ. Padhānaṇṇaṃ³ ṭhānaṇṇaṃ ti vā paṭṭhānaṇṇaṃ; satiyā paṭṭhānaṇṇaṃ satipaṭṭhānaṇṇaṃ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

Tayo satipaṭṭhānā yad ariyo sevati, tad ariyo sevamāno sathā gaṇaṇṇaṃ⁴ anusāsītum arahaṭī tiṭṭha ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānaṇṇaṃ ti vuttā. Tass' attho paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṇṇaṃ; pavat-tayitabbato ti attho. Kena paṭṭhapetabbato ti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṇṇaṃ satipaṭṭhānaṇṇaṃ. *Cattāro satipaṭṭhānā bhāvītā Sahulīkatā satta bojjhange paripūrentī⁵*§ ti ādisu pana sati yeva satipaṭṭhānaṇṇaṃ ti vuccati.

Tass' attho: patiṭṭhātīti paṭṭhānaṇṇaṃ. Upaṭṭhāti, okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Sati yeva paṭṭhānaṭṭhena⁶ satipaṭṭhānaṇṇaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati; upaṭṭhānaṭṭhena

* S. v, 184, with sādhucaṇṇaṃ manasikarotha omitted.

† Pts. i. p. 183; ii. p. 232, 233. ‡ Not traced.

§ S. v, 73.

¹ S.R. °dayo.

² S.R. tasmin.

³ B.H. Paṭṭhānaṇṇaṃ.

⁴ S.R. gaṇam.

⁵ S.R. °pūressantī.

⁶ P.R. paṭṭhānaṇṇaṃ.

ṭhena paṭṭhānaṃ; iti sati ca sā paṭṭhānañ cāti pi satipaṭṭhānaṃ. Idam idha adhippetāṃ. Yadi evaṃ; kasmā satipaṭṭhānā ti bahuvacanaṃ katan ti? satiyā bahuttā; ārammaṇabhedena hi bahudhā katā satiyo ti.

Kasmā pana Bhagavatā cattāro va satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikā ti? Veneyya-hitattā; taṇhācaritadiṭṭhi-carita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi manda-tikkhavasena dvidhā pavattesu: mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanā - satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo; tikkhassa sukhuṃaṃ vedanānupassanā-satipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassa pi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanā-satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo; tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo; tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṅṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ; tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti.

Subha - sukha - nicca - attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho.¹ Tattha subhavipallāsavipallatthā² sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attā ti gahitesu pi ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā. Etesu ca nicca-attabhāva³-vipallāsavipallatthā² sattā; tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena⁴ tesāṃ⁵ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīni vuttānīti evaṃ, subha-sukha-nicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti veditabbā.

Na kevalaṃ ca vipallāsappahānattham eva, atha kho caturogga - yogāsava - gantha - upādāna - agatippahānattham pi catubbidhāhārapariññatthaṃ ca cattāro va vuttā ti pi veditabbā.

Ayaṃ tāva pakaraṇanayo. Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekatta⁶-samosaraṇavasena ca ekam eva sati-paṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāro ti etad eva vuttaṃ.

¹ S.R. *add va.*

² B.H.P. °latṭhā.

³ S.R. *om. bhāva.*

⁴ S.R. °nen' ev'.

⁵ S.R. esaṃ.

⁶ P. ekattha.

Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṅ¹ bhaṇḍaṅ gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti; dakkhīnato, pacchimato, uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṅ¹ bhaṇḍaṅ gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti; evaṅ sampadam idaṅ veditabbaṅ. Nagaraṅ viya hi nibbāna-mahānagaraṅ. Dvāraṅ viya aṭṭhangiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo. Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṅ bhaṇḍaṅ gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti, evaṅ kāyānupassanā-mukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṅ bhāvetvā kāyānupassanā-bhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṅ nibbānaṃ eva osaranti. Yathā dakkhīnato āgacchantā dakkhīnadisāya uṭṭhānakaṅ bhaṇḍaṅ gahetvā dakkhīnadvārena nagaram eva pavisanti, evaṅ vedanānupassanā-mukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṅ bhāvetvā vedanānupassanā-bhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṅ nibbānaṃ eva osaranti. Yathā pacchimato āgacchantā pacchimadisāya uṭṭhānakaṅ bhaṇḍaṅ gahetvā pacchimadvārena nagaram eva pavisanti, evaṅ cittānupassanā-mukhena āgacchantā solasavidhena cittānupassanaṅ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṅ nibbānaṃ eva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṅ bhaṇḍaṅ gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti, evaṅ dhammānupassanā-mukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṅ bhāvetvā dhammānupassanā-bhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṅ nibbānaṃ eva osaranti; evaṅ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena² ca ekam eva satipaṭṭhānaṅ ārammaṇavasena cattāro ti vuttā ti veditabbā.

Idha bhikkhū ti ettha kiñcāpi Bhagavatā devaloke nisīditvā ayaṅ satipaṭṭhānavibhango kathito, ekabhikkhu³ pi tattha Bhagavato santike nisinnako nāma natthīti;⁴ evaṅ sante pi yasmā ime cattāro satipaṭṭhāne bhikkhū bhāventi, bhikkhugocārā hi ete, tasmā idha bhikkhū ti ālapati. Kiṅ pan' ete satipaṭṭhāne bhikkhū yeva bhāventi, na bhikkhunī-ādayo ti ?

¹ S.R. °naka. ² P. ekattha° ³ H. eko bhikkhu. ⁴ S.R. natthi.

Bhikkhuni-ādayo pi bhāventi, bhikkhū pana aggaparisā. Iti aggaparisattā idha bhikkhū ti ālapati. Paṭipattiyā vā bhikkhu-bhāvadassanato evam āha. Yo hi idaṃ paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hoti. Paṭipannako hi devo vā hotu, manusso vā, bhikkhū ti sankhyaṃ gacchati yeva. Yath' āha:

*Alankato ce pi samaṃ careyya
Santo danto niyato brahmacārī,
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo, so samaṇo, sa bhikkhū ti.**

Ajjhattan ti niyakajjhattan adhippetañ. Tasmā *ajjhattan kāye* ti attano kāye ti attho.

Tattha *kāye* ti rūpakāye; rūpakāyo hi idha angapaccangānaṃ kesādīnaṃ ca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāya-assakāya-rathakāyādayo¹ viya kāyo ti adhippeto. Yathā ca² samūhaṭṭhena, evañ kucchitānaṃ āyanatṭhena³; kucchitānaṃ hi paramajegucchānaṃ so āyo ti pi kāyo. Āyo ti uppatti-deso. Tatrayaṃ vacanatto: āyanti tato ti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyo ti kāyo. *Kāyānupassī* ti kāyānupassanasīlo,⁴ kāyaṃ vā anupassamāno. Kāye ti ca vatvā pi puna kāyānupassī ti dutiyaṃ kāyaggaḥaṇaṃ asammissato vavatthāna-ghanavinibbhogādi-dassanattāṃ katan ti veditabbaṃ. Tena na kāye yeva⁵ vedanānupassī, cittadhammānupassī vā; atha kho kāye kāyānupassī yevāti kāyasankhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārass' eva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye angapaccangavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādi-vinimutta-itthi-purisānupassī; yo pi c' ettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasankhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya angapaccangasamūhānupassī. Na garāvayavānupassako viya kesalomādi-samūhānupassī. Kadalikhandhapattavaṭṭi-vinibhuñjako⁶ viya rittamuṭṭhi-vini-

* For third line cf. S-N. ver. 629.

¹ S.R. om. assakāya-rathakāya.

² S.R. om.

³ H. āyatṭhena.

⁴ S.R. kāyaṃ anu^o.

⁵ S. om.

⁶ H. °bhujjako.

veṭṭhako viya ca bhūtipādāyasamūhānupassī yevāti nā-nappakārato samūhavasena¹ kāyasankhātassa vatthuno dasanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na h' ettha yathāvutta-samūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati; yathāvutta-dhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṅ karontī. Ten' āhu Porānā:

Yaṅ passati na taṅ diṭṭhaṅ, yaṅ diṭṭhaṅ taṅ na passati.
Apassaṅ bajjhate mūlho; bajjhamāno na muccatīti.

Ghanavinibbhogādi-dassanatthan ti vuttaṅ; ādi-saddena c' ettha ayam pi attho veditabbo: Ayaṅ hi etasmiṅ kāye kāyānupassī yeva, na aññadhammānupassī. Kiṅ² vuttaṅ hoti? Yathā anudakabhūtāya pi marīciyā udakānupassinō hontī, na evaṅ aniccadukkhānatta-asubhabhūte yeva imasmiṅ kāye nicca-sukha-atta-subhabhāvānupassī,³ atha kho kāyānupassī, anicca-dukkhānatta-asubhākāra-samūhānupassī yevāti vuttaṅ hoti.

Athavā y' vāyaṅ Mahāsatiपाṭṭhāne *Idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā . . . pe . . . so sato va assasati* ti* ādinā nayena assāsapassāsādi cuṇṇakajāta⁴-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca *Idh' ekacco paṭhavīkāyaṅ aniccato anupassati*, tathā *āpokāyaṅ, tejokāyaṅ, vāyokāyaṅ, kesakāyaṅ, lomakāyaṅ, chavīkāyaṅ, cammakāyaṅ, maṅsakāyaṅ, ruhrakāyaṅ, nahārūkāyaṅ, atthīkāyaṅ, atthimīñjakāyaṅ*† ti Paṭisambhidāyaṅ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṅ yeva kāye anupassanato kāye kāyānupassī ti evam pi attho daṭṭhabbo.

Athavā kāye ahan ti vā, mahan ti vā evaṅ gahetabbassa kassaci ananupassanato pi tassa tass' eva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato⁵ kāye kesādi-dhammasamūha-sankhāte kāyānupassī ti evam attho daṭṭhabbo. Api ca *Imasmiṅ kāye aniccato anupassati, no niccato*‡ ti ādinā anukkamena Paṭisambhidāyaṅ āgatanayassa sabbass' eva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasankhātassa kā-

* *D.* ii, 291.† *Pts.* ii, p. 232.‡ *Ibid.*¹ S.R. *add* ca; H. °vasen' eva.² S.R. °passi ti.³ S.R. *om.* bhāva.⁴ H. °cuṇṇika°.⁵ R. dassanato.

yassa anupassanato pi kāye kāyānupassī ti evam pi attho datthabbo. Tathā hi ayaṅ¹ kāye kāyānupassanā-paṭipadaṅ paṭipanno bhikkhu imaṅ kāyaṅ aniccānupassanādīnaṅ sattannaṅ² anupassanānaṅ vasena aniccato anupassati, no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudāneti; paṭinissajjati, no ādiyati. So taṅ aniccato anupassanto niccasaññaṅ pajahati. Dukkhatto anupassanto sukhasaññaṅ pajahati. Anattato anupassanto attasaññaṅ pajahati. Nibbindanto nandiṅ pajahati. Virajjanto rāgaṅ pajahati. Nirodhento samudayaṅ pajahati. Paṭinissajjento ādānaṅ pajahatīti veditabbo.

Viharati ti catusu iriyāpathavihāresu aññataravihāra³-samāyoga - paridīpanam etaṅ. Ekaṅ iriyāpathabādhanaṅ aparena⁴ iriyāpathena vicchinditvā apatamaṅaṅ⁵ attabhāvaṅ harati pavattetīti attho.

Bahiddhā kāye ti parassa kāye.

Ajjhattabahiddhā kāye ti kālena attano kāye, kālena parassa kāye. Paṭhamanayena hi attano kāye kāyapariggaho vutto. Dutīyanayena parassa kāye. Tatiyanayena kālena attano kālena parassa kāye. Ajjhattabahiddhā pana ghaṭitārammaṅaṅ nāma natthi. Paṅṅakammaṭṭhānassa pana aparāparaṅ sañcaranakālo ettha kathito.

Ātāpī ti kāyapariggāhakaviriya - samāyoga - paridīpanam etaṅ. So hi yasmā tasmiṅ samaye yaṅ taṅ viriyaṅ tīsu bhavesu kilesānaṅ ātāpanato ātāpo ti vuccati, tena samannāgato hoti; tasmā ātāpī ti vuccati.

Sampajāno ti kāyapariggāhakena sampajāññasankhātena ñānena samannāgato.

Satimā ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato.

Ayaṅ pana yasmā satiyā ārammaṅaṅ pariggahetvā paññāya anupassati; na hi sati-virahitassa anupassanā nāma atthi, ten' ev' āha: *Satiñ ca khvāhaṅ bhikkhave sabbatthikaṅ vadāmī ti*;* tasmā ettha kāye kāyānupassī viharati ti ettāvata kāyānu-

* S. v, 115.

¹ S.R. om.

² S.R. aṭṭhannaṅ.

³ S.R. aññatarassa.

⁴ S.R. aññatarena.

⁵ B. apatha°.

passanā-satipaṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Athavā yasmā anātāpino anto-sankhepo antarāyakaro hoti, asam-pajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassatī upāyapariccāge anupāyapariggahe ca asamattho va hoti, ten' assa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassa-natthaṃ *ātāpī sampajāno satimā* ti idaṃ vuttaṃ ti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṃ sampayogangaṃ ca das-setvā idāni pahānangaṃ dassetuṃ *vineyya loke abhijjhādomanassan* ti vuttaṃ.

Tattha *vineyyā* ti tadangavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā.

Loke ti ettha¹ y' vāyaṃ ajjhattādi-bhedo kāyo pariggahito, sv' eva idha loko nāma. Tasmiṃ loke abhijjhādomanassaṃ vinayitvā ti attho. Yasmā paṇ' ettha abhijjhāgahaṇe-na kāmacchando, domanassaggahaṇe-na vyāpādo sangahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpanna-balavadhammadvaya-dassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. Visesena c' ettha abhijjhāvinayena kāyasampatti-mūlakassa anurodhassa; domanassavinayena kāyavipatti - mūlakassa virodhassa; abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā; domanassa-vinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā; abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa²; domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā³ ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa yad ayaṃ⁴ anurodhavirodha-vippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepa-bhūtāpanayana-virahito ca hoti. Anurodhavirodhakvippamutto c' esa aratiratisaho abhūtaṃ apakkhipanto bhūtaṃ ca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo: *kāye*¹ *kāyānupassī* ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. *Viharatī* ti ettha vutta-vihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. *Ātāpī* ti ādisu ātāpe-na sammappadhānaṃ; satisampajañña-sabbatthakakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā; satiyā vā kāyānupassanā-vasena paṭiladdha-samatho; sampajañña-

¹ S.R. om.

² S.R. pekkhanassa.

³ S.R. yogasampattitā.

⁴ B.P. hadayaṃ; H. yvāyaṃ.

vipassanā; abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttan ti veditaḅbaṃ. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatiḅpaṭṭhānud-desassa¹ attha-vaṇṇanā.

Vedanānupassanā-satiḅpaṭṭhānuddesādisu pi ajjhataḅdāni vuttanayen' eva veditaḅbāni. Etesu pi hi attano vedanādisu, parassa vedanādisu, kālena attano kālena parassa vedanādisūti tividho pariggaho vutto.

Vedanāsu vedanānupassī ti ādisu ca vedanādīnaṃ puna vacane payoḅjanaṃ kāyānupassanāyaṃ² vuttanayen' eva veditaḅbaṃ. Vedanāsu vedanānupassī, citta cittaṇupassī, dhammesu dhammānupassī ti ettha pana vedanā ti tisso vedanā. Tā ca lokiyā eva. Cittam pi lokiyaṃ; tathā dhammā. Tesāṃ vibhāḅo niddesavāre pākāḅo bhavissati. Kevalaṃ pan' idha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto vedanāsu vedanānupassī ti veditaḅbo. Esa nayo citta-dhammesu.

Kathaṇ ca vedanā anupassitabbā ti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha:

*Yo sukhaṃ dukkhato adda³, dukkham addakki sallato,
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakki⁴ naṃ aniccato,
Sa ve sammadaso⁵ bhikkhu, upasanto carissatī ti.**

Sabbā eva c' etā dukkhā ti pi anupassitabbā. Vuttaṃ h' etaṃ⁶:
Yaṃ kiṇci vedayitaṃ, sabbāṃ taṃ dukkhasmiṇ ti vadāmi ti.†
Sukhadukkhato⁷ pi ca anupassitabbā, yathāha: Sukhā vedanā
tḅhiti-sukhā vipariṇāma⁸-dukkhā ti‡ sabbāṃ vitthāretabbāṃ.
Api ca aniccādi-satta-anupassanā-vasena pi anupassitabbā.
Sesaṃ niddesavāre yeva pākāḅaṃ bhavissati.

Cittadhammesu pi cittaṃ tāva ārammaṇādhipati-sahajāta-bhūmi-kamma - vipāka - kiriyādi - nānattabhedānaṃ aniccādi-anupassanānaṃ⁹ niddesavāre āgatasarāgādi-bhedānaṇ ca va-

* S. iv, 207, but ending pariḅānāti vedanā.

† S. ii, 53.

‡ M. i, 303.

¹ S.R. °nuddesa.

² S.R. °nāya.

³ P. 'ddakki.

⁴ B. adakki; P. addakkiṃ.

⁵ P. saccadaso.

⁶ P.S.R. c' etaṃ.

⁷ S.R. Sukhā°.

⁸ B.H. °nāmā.

⁹ B.P. °ādinupaso°

sena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇa-sāmaññalak-
khaṇānaṃ, suññatā-dhammassa aniccādi-sattānupassanānaṃ
niddesavāre āgata-santāsantādi-bhedānaṃ c' eva vasena anu-
passitabbā. Sesañ vuttanayam eva.

Kāmañ c' ettha yassa kāyasankhāte loka abhijjhādomanas-
saṃ pahīnaṃ, tassa vedanādi-lokesu pi taṃ pahīnam eva.
Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇika-satipaṭṭhāna-
bhāvanā-vasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha
pahīnaṃ sesesu pi pahīnaṃ hoti, ten' ev' assa tattha pahāna-
dassanattham pi evañ vuttan ti veditabban ti.¹

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

Idāni seyyathāpi nāma cheko vilivakārako² thūlakilañja-
sanhakilañja-cangoṭaka³-peḷā-putādini upakaraṇāni kattu-
kāmo ekaṃ mahāveḷuṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato
ekekaṃ veḷukhaṇḍaṃ gahevā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ
kareyya, yathā vā pana cheko suvaṇṇakāro nānavihitaṃ
pīlandhanavikatiṃ kattukāmo suparisuddhaṃ suvaṇṇagha-
ṭikaṃ labhitvā catudhā chinditvā tato ekekaṃ koṭṭhāsaṃ
gahevā taṃ taṃ pīlandhanaṃ kareyya, evam eva Bhagavā
satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ viśesādhiga-
maṃ kattukāmo ekam eva sammāsatiṃ: *Cattāro satipaṭṭhānā:*
idha bhikkhu ajjhataṃ kāye kāyānupassī viharatī ti ādinā
nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā⁴ tato ekekaṃ
satipaṭṭhānaṃ gahevā vibhajanto: *Kathaṃ ca bhikkhu ajjhat-
taṃ kāye* ti ādinā nayena niddesavāraṃ vattum āradhho.

Tattha *kathaṃ cā* ti ādi vitthāretuṃ kathetukamyatā puc-
chā. Ayaṃ paṇ' ettha sankhepattho: kena ca ākārena
kenappakārena bhikkhu ajjhataṃ kāye kāyānupassī viha-
ratīti? Sesapucchā-vāresu pi es' eva nayo.

Idha bhikkhū ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayaṃ h' ettha⁵
idha-saddo ajjhattādi-vasena sabbappakārakāyānupassanā⁶-
nibbattakassa puggalassa sannissayabhūta-sāsanaparidīpano
aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṃ h' etaṃ:
Idh' eva bhikkhave samaṇo . . . pe . . . suññā parappavādā

¹ S.R. om. ti.

² B. vilippa°; H. vilibba°; S.R. kilañja°.

³ B.H. °cangoṭaka.

⁴ S.R. chin°.

⁵ P. c' ettha.

⁶ S.R. °pakārena°.

*samañehi*¹ *aññe*² ti.* Tena vuttaṃ imasmiṃ sāsane bhikkhū ti. *Ajjhattaṃ kāyaṃ* ti attano kāyaṃ. *Uddhaṃ pādatalā* ti pādatalato upari. *Adho kesamatthakā* ti kesaggato heṭṭhā. *Tacaparīyantaṃ* ti tiriyaṃ tacaparicchinnaṃ. *Pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatī* ti nānappakārakesādi-asucibharito³ ayaṃ kāyo ti passati. Kathaṃ? Atthi imasmiṃ kāye kesā . . . pe . . . muttan ti. Tattha *atthī* ti saṃvijjanti. *Imasmiṃ* ti y' vāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tiriyaṃ tacaparīyanto pūro nānappakārassa asucino ti vuccati.

Tasmiṃ *kāye* ti sarīre. Sarīraṃ hi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañ c' eva cakkhurogādīnañ ca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyo ti vuccati.

Kesā lomā ti ete kesādayo dvattiṃsākārā. Tattha atthi imasmiṃ kāye kesā, atthi imasmiṃ kāye lomā ti evaṃ sambandho veditabbo. Imasmiṃ hi pādatalato paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya tiriyantato⁴ ti ettake vyāmamatte kalebare sabbākārena pi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā mañiṃ vā veluriyaṃ vā agaruṃ vā kunkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacūṇṇādiṃ vā aṇumattam pi suci-bhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajecchaṃ assirīkadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādi-bhedaṃ asuciṃ yeva passati. Tena vuttaṃ *Atthi imasmiṃ kāye kesā lomā . . . pe . . . muttan* ti. Ayam ettha padasambandhato vaṇṇanā.

Imaṃ⁵ pana kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattaṃ pāpūṇitukāmena kulaputtana ādito va⁶ catubbidhaṃ silaṃ sodhetvā suparisuddhasīle patiṭṭhitena y' vāyaṃ dasasu palibodhesu palibodho⁷ atthi, taṃ upacchinditvā paṭikkūlamanasikāra-kammaṭṭhāna-bhāvanāya paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā⁸ arahattaṃ anāgāmiphalādisu vā aññataṃ pattassa sabbantimena paricchedena sātṭhakathā-pāliya⁹ kataparicayassa tanti-ācariyasāpi kalyāṇamittassa santike uggahetabbaṃ. Visuddhaṃ

* M. i, 63.

¹ B. °ñehi.

² H. aññehi.

³ S.R. °cipūrito.

⁴ H. parito.

⁵ H. Idaṃ.

⁶ S.R. om.

⁷ R. om.

⁸ H. pattha°.

⁹ S.R.H. °kathāya°.

tathārūpaṅ kalyāṇamittaṅ ekavihāre alabhantena tassa vasa-
naṭṭhānaṅ gantvā uggahetabbaṅ.

Tattha catubbidhasīlavisodhanañ¹ c' eva palibodho² ca,
palibodhupacchedo ca, ācariyassa santikaṅ upasankamana-
vidhānañ ca, sabbam pi Visuddhimagge vitthārito kathitaṅ;³
tasmā taṅ tattha kathitanayen' eva veditabbaṅ. Ācariyena
pana kammaṭṭhānaṅ kathentena tividhena kathetabbaṅ:
eko bhikkhū pakatiyā uggahitakammaṭṭhāno hoti, tassa ekaṅ⁴
dve nisajjavāre sajjhāyaṅ kāretvā kathetabbaṅ. Eko santike
vasitvā uggaṅhitukāmo hoti, tassa āgatāgatavelāya kathetab-
baṅ. Eko uggaṅhitvā aññattha gantukāmo hoti, tassa
nātipapañcaṅ⁵ nātisankhepaṅ katvā nijjaṅṅ nigganṭhikaṅ
kammaṭṭhānaṅ kathetabbaṅ. Kathentena kiṅ ācikkhitabban
ti? Sattadhā⁶ uggahakosallaṅ dasadā ca manasikāra-
sallaṅ ācikkhitabbaṅ.

Tattha vacasā, manasā, vaṇṇato, saṅghānato, disato,
okāsato, paricchedato ti evaṅ sattadhā uggahakosallaṅ
ācikkhitabbaṅ. Imasmiṅ hi paṭikkūlamanasikārakammaṭ-
ṭhāne⁷ yo pi tipiṭako hoti, tenāpi manasikārakāle paṭhamaṅ
vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekassa hi sajjhāyaṅ karontass'
eva kammaṭṭhānaṅ pākaṅṅ hoti, Malayavāsī-Mahādevatthe-
rassa santike ugghitakammaṭṭhānaṅ dvinnāṅ therānaṅ
viya. Thero kira tehi kammaṭṭhānaṅ yācito cattāro māse
imaṅ eva⁸ sajjhāyaṅ karothā ti dvattiṅsākārapāliṅ adāsi.
Te kiñcāpi tesāṅ⁹ dve tayo nikāyā paṅṅ, padakkhiṅnaggāhi-
tāya¹⁰ pana cattāro māse dvattiṅsākāraṅ sajjhāyantā va
sotāpannā ahesuṅ. Tasmā kammaṭṭhānaṅ kathentena āca-
riyena antevāsiko vattabbo paṭhamaṅ tāva vācāya sajjhāyaṅ
karohī ti.

Karontena ca tacapañcakādīni paricchinditvā anuloma-
paṭilomavasena sajjhāyo kātabbo. Kesā, lomā, nakhā, dantā,
taco ti hi vatvā puna paṭilomato taco, dantā, nakhā, lomā,
kesā ti vattabbaṅ. Tad anantaraṅ vakkapañcake maṅsaṅ,
nhāru,¹¹ aṭṭhi, aṭṭhimiñjaṅ,¹² vakkān ti vatvā puna paṭilomato

¹ S.R. °sīlasodhanañ.

² S.R. dasapali°.

³ *Vism.* 89 f.

⁴ S.R. eka. ⁵ P. °ca.

⁶ S.R. *add* ca. ⁷ B.H. paṭikkūla° *always*.

⁸ B.P.H. evaṅ; Vm. yeva.

⁹ R. nesāṅ.

¹⁰ B. °gāhikāya.

¹¹ P.S.R. nahāru *always*.

¹² S.R. °jā.

vakkaṇ, aṭṭhimiññaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā kesā ti vattabbaṇ. Tato papphāsapañcake hadayaṇ, yakanaṇ, kilomakaṇ, pihakaṇ, papphāsaṇ ti vatvā puna paṭilomato papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiññaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti vattabbaṇ. Tato imaṇ tantiṇ anārūlham pi Paṭisambhidāmagge āgataṇ matthalungaṇ* karisāvasāne tantiṇ āropetvā imasmiṇ matthalungapañcake antaṇ, antagaṇaṇ, udariyaṇ, karisaṇ, matthalungaṇ ti vatvā puna paṭilomato matthalungaṇ, karisaṇ, udariyaṇ, antagaṇaṇ antaṇ; papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiññaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti vattabbaṇ. Tato medachakke pittaṇ, semhaṇ, pubbo, lohitaṇ, sedo, medo ti vatvā puna paṭilomato medo, sedo, lohitaṇ, pubbo, semhaṇ, pittaṇ; matthalungaṇ; karisaṇ, udariyaṇ, antagaṇaṇ, antaṇ; papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiññaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti vattabbaṇ. Tato muttachakke assu, vasā, kheḷo, singhānikā, lasikā, muttan ti vatvā puna paṭilomato muttaṇ, lasikā, singhānikā, kheḷo, vasā, assu; medo, sedo, lohitaṇ, pubbo, semhaṇ, pittaṇ; matthalungaṇ, karisaṇ, udariyaṇ, antagaṇaṇ, antaṇ; papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiññaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti evaṇ kālasatam pi kālasahassam pi kālasatasahassam pi vācāya sajjhāyo kātabbo.

Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatan ti paguṇā hoti, na ito e' ito ca cittaṇ vidhāvati; koṭṭhāsā pākāṭā honti, hatthasankhalikā viya khāyanti,¹ vatipādapan ti viya ca khāyanti.

Yathā ca pana vacasā, tath' eva manasā pi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo pi¹ hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti. Manasā sajjhāyo lakkhaṇapaṭivedhassa paccayo hoti. Lakkhaṇapaṭivedho maggaphalaṇapaṭivedhassa paccayo hoti.

Vannaṇato ti kesādīnaṇ vaṇṇo vavattapetabbo.

Sanṭhānato ti tesāṇ yeva² sanṭhānaṇ vavattapetabbaṇ.

* ? *Pṭs.* cf. i, 137.

¹ *Vm. om.*
I.

² *H. adds* kesādīnaṇ
15

Disato ti imasmiṅ¹ sarīre nābhito uddhaṅ uparimā² disā; adho heṭṭhimā² disā. Tasmā ayaṅ koṭṭhāso imissā nāma disāyāti disā vavatthapetabbā.

Okāsato ti ayaṅ koṭṭhāso imasmiṅ nāma okāse patiṭṭhito ti evaṅ tassa tassa okāso vavatthapetabbo.

Paricchedato ti sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedo ti dve paricchedā. Tattha ayaṅ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyaṅ ca iminā nāma paricchinnō ti evaṅ sabhāgaparicchedo veditabbo. Kesā na lomā, lomā pi na kesā ti evaṅ amissika-tavasena³ visabhāgaparicchedo veditabbo.

Evaṅ sattadhā uggahakosallaṅ ācikkhantena pana idaṅ kammaṭṭhānaṅ asukasmiṅ sutte paṭikūlavasena⁴ kathitaṅ, asukasmiṅ dhātuvasenāti ñatvā ācikkhitabbaṅ. Idaṅ hi Mahāsatiṭṭhāne* paṭikūlavasen' eva⁴ kathitaṅ, Mahāhatthipadūpama⁵-Mahārāhulovāda-Dhātu vibhangesuṭṭ dhātuvasena kathitaṅ. Kāyagatāsati-sutteṭṭ, pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, taṅ sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitaṅ vipassanākammaṭṭhānaṅ hoti. Paṭikūlavasena⁴ kathitaṅ samathakammaṭṭhānaṅ. Tad etaṅ idha samathakammaṭṭhānaṅ. Avisesato sabbasādhāraṇa-vasena kathitaṅ ti vadanti yevāti.⁶

Evaṅ sattadhā uggahakosallaṅ ācikkhitvā anupubbato, nātisīghato, nātisaṅkato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato,⁷ anupubbamuñcanato, appaṇāto, tayo ca suddantā ti evaṅ dasadhā manasikāra-kosallaṅ ācikkhitabbaṅ.

Tattha *anupubbato* ti idaṅ hi sajjhāyakaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā⁸ manasikātabbaṅ, na ekantarikāya; ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattiṅsa-padaṅ nissenīṅ ekantarikāya ārohanto kilantakāyo patati, na ārohanaṅ sampādeti, evam eva bhāvanā-sampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanaṅ sampādeti. Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisīghato manasikātabbaṅ. Atisīghato manasikaroto⁹

* *D.* ii, 292-8. † *M.* i, 185-90; 421-3; iii, 239-42. ‡ *Ib.* iii, 90-2.

¹ *Vm.* adds hi.

² *S.R.* °ma.

³ *Vm.* amissakatā°.

⁴ *P.S.R.* paṭikkūla° *always.*

⁵ *Vm.* °padopama; *B.* °padupama.

⁶ *Vm.* *om.* from Avisesato.

⁷ *S.R.* °mato.

⁸ *S.R.* anupubbapaṭi°.

⁹ *P.* °kārato.

hi yathā nāma tiyojanaṅ¹ maggaṅ paṭipajjitvā okkamana-vissajjanaṅ asallakkhetvā sīghena javena sattakkhattum² pi gamanāgamaṅ³ karoto purisassa kiñcāpi addhānaṅ parikkhayaṅ gacchati, atha kho pucchitvā va gantabbaṅ hoti; evam eva kevalaṅ kammaṭṭhānaṅ pariyosānaṅ pāpuṇāti, avibhūtaṅ pana hoti, na visesaṅ āvahati; tasmā nātisīghato manasikātabbaṅ. Yathā ca nātisīghato, evaṅ nātisaṅkato pi. Atisaṅkato manasikaroto hi yathā nāma tadahe va tiyojanaṅ maggaṅ gantukāmassa purisassa antarāmagge rukkhapabbatagahanādisu⁴ vilambamānassa maggo parikkhayaṅ na gacchati, dviha-tīhena⁵ pariyosāpetabbo hoti, evam eva kammaṭṭhānaṅ pariyosānaṅ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti.

Vikkhepaṭaṭibāhanato ti kammaṭṭhānaṅ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṅ papātamaggaṅ paṭipannassa purisassa akkamanapadaṅ asallakkhetvā⁶ ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṅ hoti, evam eva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṅ parihāyati, paridhaṅsati; tasmā vikkhepaṭaṭibāhanato manasikātabbaṅ.

Paṇṇattisamatikkamanato ti yā ayaṅ kesā lomā ti ādikā paṇṇatti, taṅ atikkamitvā paṭikūlan ti cittaṅ ṭhapetabbaṅ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araṇṇe udapānaṅ disvā tattha tālapaṇṇādikaṅ kiñcid eva saṅṅānaṅ bandhitvā tena saṅṅānena āgantvā nahāyanti ceva pivanti ca; yadā pana tesā abhiṅhasaṅcārena āgatāgatapadaṅ pākaṭaṅ hoti, tadā saṅṅānena kiccaṅ na hoti, icchiticchitakkhaṇe gantvā nahāyanti ceva pivanti ca, evam eva pubbabhāge kesā, lomā ti paṇṇattivasena manasikaroto paṭikūlabhāvo pākaṭo hoti. Atha kesā, lomā ti paṇṇattiṅ samatikkamitvā paṭikūlabhāve yeva ca cittaṅ ṭhapetabbaṅ.

Anupubbamuñcanato ti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṅ taṅ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṅ. Ādikammikassa hi kesā ti manasikaroto manasikāro gantvā

¹ S.R. °jana.

² Vm. satak°.

³ S.R. gamaṅ.

⁴ Vm. °bata-talākādisu.

⁵ S.R. °hen' eva.

⁶ P. °lakhetvā.

muttan ti imaṅ¹ pariyośānakoṭṭhāsam eva āhacca tiṭṭhati. Muttan ti ca manasikaroto manasikāro gantvā kesā ti imaṅ² ādikoṭṭhāsam eva āhacca tiṭṭhati. Ath' assa³ manasikaroto⁴ keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti, tesu tesu tāva kammaṅ kātappaṅ. Yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesam pi eko suṭṭhutarāṅ upaṭṭhahati, evaṅ upaṭṭhitaṅ pana tam eva punappunaṅ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṅ upamā: yathā hi dvattiṅsa-tālake tālavane va-santaṅ makkaṭaṅ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṅ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiṅ kareyya, atha so⁵ makkaṭo paṭipāṭiyā tasmiṅ tasmiṅ tāle pativā pariyanta-tālam eva gaccheyya, tatha pi gantvā luddena tath' eva kate puna ten' eva nayena āditālaṅ āgaccheyya; so evaṅ punappunaṅ paṭipāṭiyā gacchamāno⁶ ukkuṭṭhukkuṭṭhaṭṭhāne⁷ yeva uṭṭha-hitvā puna anukkamena ekasmiṅ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makulatālapaṇṇasūciṅ dalhaṅ gahetvā vijjhiyamāno pi na uṭṭhaheyya, evaṅ sampadam idaṅ daṭṭhabbaṅ.

Tatr' idaṅ opammaṅsandanaṅ: yathā hi tālavane dvattiṅsa tālā, evaṅ imasmiṅ kāye dvattiṅsa koṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṅ. Luddo viya yogāvācaro. Makkaṭassa dvattiṅsa-tālake tālavane nivāso viya yogino cittassa dvattiṅsa-koṭṭhāsake kāye ārammaṅavasena anusaṅcaraṅaṅ. Luddena ādimhi ṭhita-tālassa paṇṇaṅ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmiṅ tasmiṅ tāle pativā pariyanta-tālagamaṅ viya yogino kesā ti manasikāre āraddhe paṭipāṭiyā gantvā pariyośānakoṭṭhāse eva cittassa saṅṭhānaṅ.⁸ Puna paccāgamane pi es' eva nayo. Punappunaṅ paṭipāṭiyā gacchamānassa⁹ makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhaṭṭhāne¹⁰ uṭṭhānaṅ viya punappunaṅ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikam-makaraṅaṅ. Anukkamena ekasmiṅ tāle nipatitvā tassa vemajjhe¹¹ makulatālapaṇṇasūciṅ dalhaṅ gahetvā vijjhiya-

¹ P.S.R. idaṅ.

² S.R. idaṅ.

³ H. *adds* manasmiṅ.

⁴ Vm. *adds* manasikaroto.

⁵ B.P.H. kho.

⁶ Vm. paṭipāṭiyamāno.

⁷ B.P.H. °ukkuṭṭhiṭṭhāne.

⁸ S.R. saṅṭhahanaṅ.

⁹ Vm. paṭipāṭiyamānassa.

¹⁰ B.H. °ṭhiṭṭhāne.

¹¹ Vm. majjhe.

mānassa pi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhutarāṃ upaṭṭhāti, tam eva punappunaṃ manasikarivā appaṇāya uppādanaṃ.

Aparā pi upamā: yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṅsa-kulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamagehe eva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya; puna-divase tisso labhitvā parato dve vissajjeyya; tatiyadivase ādimhi yeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya; evaṃ sampadam idaṃ datṭhabbaṃ. Dvattiṅsa-kula-gāmo viya hi dvattiṅsākāro. Piṇḍapātiko viya yogāvācaro. Tassa taṃ¹ gāmaṃ upanissāya² vāso viya yogino dvattiṅsākāre parikamma-karaṇaṃ. Paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ² viya, dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnaṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante anupaṭṭhahante³ vissajjetvā upaṭṭhitesu upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye⁴ parikamma-karaṇaṃ. Tatiyadivase ādimhi yeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutarāṃ upaṭṭhahati,⁵ tam eva punappunaṃ manasikarivā appaṇāya uppādanaṃ.

Appaṇāto ti appaṇā-koṭṭhāsato, kesādisu ekekasmaṃ koṭṭhāse appaṇā hotīti veditabbā⁶ ti ayam ettha adhippāyo.

Tayo ca suttantā ti Adhiccitaṃ, Sītibhāvo, Bojjhangakosallan ti ime tayo suttantā* viriyasamādhī-yojanattāṃ veditabbā ti ayam ettha adhippāyo. Tattha *Adhiccitam anuyuttēna bhikkhave bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasikātabbāni: Kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasikātabbaṃ. Sace bhikkhave adhiccitam anuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃ yeva manasikareyya, tḥānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṅvatteyya; sace bhikkhave adhiccitam anuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃ yeva manasikareyya, tḥānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṅvatteyya. Sace bhikkhave adhiccitam anuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃ yeva manasikareyya, tḥānaṃ taṃ cittaṃ na sammā*

* See below.

¹ S.R. om.

² B. °jaṃ.

³ Vm. om.

⁴ So all MSS.

⁵ Vm. upaṭṭhāti.

⁶ B. °tabbo.

*samādhīyati*¹ āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho bhikkhave
adhicittam anuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ,
paggahanimittaṃ, upekkhānimittaṃ manasīkaroti, taṃ hoti
*cittaṃ mudu ca kammanīyañ*² *ca pabhassarañ ca, na ca pa-*
bhangu, sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Seyyathāpi
bhikkhave suvannakāro vā suvannakārantevāsī vā ukkaṃ ban-
dhati, ukkaṃ bandhivā ukkāmuḥkaṃ ālimpeti, ukkāmuḥkaṃ ālim-
petvā saṇḍāsena jātārūpaṃ gahetvā ukkāmuḥke pakkhipivā
kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena pariṃphoseti,
kālena kālaṃ ajjhūpekkhati. Sace bhikkhave suvannakāro vā
suvannakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya,
*thānaṃ taṃ jātārūpaṃ dayheyya.*³ *Sace*⁴ *bhikkhave suvannakāro*
vā suvannakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ ekantaṃ udakena
pariṃphoseyya, thānaṃ taṃ jātārūpaṃ nibbāyeyya. Sace bhik-
khave suvannakāro vā suvannakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ
ekantaṃ ajjhūpekkheyya, thānaṃ taṃ jātārūpaṃ na sammā
pariṃpākaṃ gaccheyya. Yato ca kho bhikkhave suvannakāro
vā suvannakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ kālena kālaṃ abhidha-
*mati, kālena*⁵ *kālaṃ udakena pariṃphoseti, kālena kālaṃ ajjhū-*
*pekkhati, taṃ hoti jātārūpaṃ mudu*⁶ *ca kammanīyañ*² *ca pabhas-*
sarañ ca, na ca pabhangu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā
ca pīlandhanavikatiyā ākankhati, yadi paṭṭikāya, yadi kuṇḍa-
*lāya, yadi gīveyyakāya,*⁷ *yadi suvaṇṇamālāya, tañ c' assa atthaṃ*
anubhoti, evam eva kho bhikkhave adhicittam anuyuttena . . .
pe . . . sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa
ca abhiññā-sacchikarānīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti
abhiññā-sacchikriyāya, tatra tatr' eva sakkhi bhabbataṃ pā-
*punāti sati sati āyatane** *ti idaṃ suttaṃ Adhicittan ti vedi-*
tabbaṃ.

Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo
anuttaraṃ sītībhāvaṃ sacchikātuṃ. Katamehi chahi? Idha
bhikkhave bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ,
tasmiṃ samaye cittaṃ nigganḥāti; yasmiṃ samaye cittaṃ
paggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ pagganḥāti; yasmiṃ

* A. i, 256 f.

¹ Vm. °hiyeyya.

² Vm. kammanīyañ.

³ P. ḍaheyya.

⁴ R. adds pi.

⁵ P. adds kālena.

⁶ P. muduñ.

⁷ Vm. gīveyyāya.

samaye cittaṃ sampahaṅsitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ sampahaṅseti; yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati; paṇītādhimuttiko ca hoti, nibbāṇābhīrato. Imehi kho bhikkhave chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabetto anuttaraṃ sītībhāvaṃ sacchikātaṃ ti* idaṃ suttaṃ Sītībhāvo ti veditabbaṃ.

Bojjhangakosallaṃ pana *Evam eva kho bhikkhave yasmiṃ samaye tīnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmīṃ samaye passaddhisambojjhangassa bhāvanāyā* ti† Saṅyutta-Mahāvagge Bojjhangasaṅyutte āgatam eva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā imaṃ ca dasavidhaṃ manasikāra-kosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhukaṃ uggahetabbaṃ. Sace paṇ' assa ācariyena saddhiṃ ekavihāre yeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhānam anuyuñjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathā-vuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ¹ chinditvā kammaṭṭhānabhāvanāya ananurūpaṃ senāsanaṃ pahāya mahāvāsataḍi-aṭṭhārasa-dosavajjite anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā yo tāva rāgacarito hoti, tena yasmā rāgo pahātabbo, tasmā paṭikūlamanasikāre parikammaṃ kātābbaṃ. Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbaṃ.

Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhāne pi kese oloketuṃ vaṭṭati. Uda-kapatte vā yāgupatte vā oloketum pi vaṭṭati yeva. Kālakakāle disvā kālakā ti manasikātabbā; setakāle setā ti; missakakāle pana ussadasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakale pi tacapañcake disvā va nimittaṃ gahetabbaṃ, evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāsesu vaṇṇa-saṅṭhāna-disokāsa-paricchedavasena vavatthapetvā vaṇṇa-saṅṭhāna-gandha-āsaya-kāsa-vasena pañcadhā paṭikūlato² vavatthapetabbā.

* A. iii, 435.

† S. v, 112.

¹ B. gaṇḍiṭṭhā.

² S.R. Vm. paṭikkūlatā; P. adds va.

Tatrāyaṅ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā: kesā* tāva pakati-vaṇṇena kālakā addāriṭṭhakavannā; saṅṭhānato dīghavattalikā¹ tulādanḍa-saṅṭhānā; disato uparimadisāya jātā; okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi, purato nalā-tantena, pacchato galavāṭakena paricchinnā. Sīsakaṭā-haveṭṭhanaṅ allacammaṅ kesānaṅ okāso. Paricchedato ti² kesā sīsaveṭṭhanacamme vīhaggamattaṅ pavisitvā patitṭhitena hetṭhā attano mūlatalena,³ upari ākāseṇa, tiriyaṅ aṅṅa-maññaṇa paricchinnā. Dve kesā ekato natthi ti ayaṅ sabhāgaparicchedo. Kesā na lomā, lomā na kesā ti evaṅ avasesehi⁴ ekatiṅsa-koṭṭhāsehi amissikatā kesā nāma pāṭi-yekko koṭṭhāso ti ayaṅ visabhāgaparicchedo. Idaṅ kesānaṅ vaṇṇādito vavatthāpanaṅ.

Idaṅ pana nesaṅ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikūlato⁵ vavatthāpanaṅ: kesā ca nām' ete vaṇṇato pi paṭikūlā,⁵ saṅṭhānato pi,⁶ gandhato pi,⁶ āsayato pi, okāsato pi paṭikūlā.⁵ Manuñña pi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṅ kiñci disvā kesamissakam idaṅ, haratha nan ti jigucchanti; evaṅ kesā vaṇṇato paṭikūlā.⁵ Rattiṅ bhujantā pi kesa-saṅṭhānaṅ akkavākaṅ vā makacivākaṅ vā chupitvā⁷ pi tath' eva jigucchanti, evaṅ saṅṭhānato paṭikūlā.⁵ Telamakkhana-puppha-dhūmādi⁸-sankhāra-virahitānañ ca kesānaṅ gandho paramajegucchho hoti; tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṅ.

Kesā hi vaṇṇasaṅṭhānato appaṭikūlā⁵ pi siyuṅ, gandhena pana paṭikūlā⁵ eva.⁹ Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṅ vaṇṇato haliddivaṇṇaṅ, saṅṭhānato pi haliddipiṇḍasaṅṭhānaṅ; sankāraṭṭhāne chaḍḍitañ ca uddhumātaka-kālasunakhasarīraṅ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṅ, saṅṭhānato vaṭṭetvā visatṭha-mudingasaṅṭhānaṅ; dāṭhā pi 'ssa sumanamakulasa-

* With the following anatomical disquisition cf. *Vism.* 353 f., and *Khp. Comy.* 38 f.

¹ S.R. Vm. °vaṭṭa.

⁴ S.R. Vm. avasesa.

⁶ S.R. add paṭikkūlā.

⁸ S.R. Vm. °dhūpādi.

² H.S.R. Vm. om.

³ S. mūlena.

⁵ P.S.R. paṭikkū° always.

⁷ P. phusitvā; B. supitvā.

⁹ H.S.R. Vm. yeva.

disā ti ubhayam pi vaṇṇasaṅghānato siyā appaṭikkūlaṇ,¹ gandhena pana paṭikkūlam¹ eva. Evaṇ kesā pi siyuṇ vaṇṇasaṅghānato appaṭikkūlā,¹ gandhena pana paṭikkūlā¹ evāti. Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṇ jegucchāni honti² aparibhogāni, evaṇ kesā pi pubba-lohita-mutta-karisa-pitta-semhādi-nissandena jātattā atijegucchā ti idaṇ nesaṇ āsayato paṭikkūlyaṇ.¹ Ime ca kesā nāma gūtharāsīmhi utṭhitakaṇṇikaṇ³ viya ekatiṇsa⁴-koṭṭhāsarāsīmhi jātā. Te susānasankāraṭṭhānādisu jāta-sākaṇ viya parikhādisu⁵ jāta-kamalakuvalayādipupphaṇ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchā ti idaṇ nesaṇ okāsato paṭikkūlyaṇ.⁶

Yathā ca kesānaṇ, evaṇ sabbakoṭṭhāsānaṇ vaṇṇasaṅghānagandhāsayaokāsavasena pañcadhā paṭikkūlatā⁷ vavatthapetabbā. Vaṇṇasaṅghānadisokāsaparicchedavasena pana sabbesu pi visuṇ visuṇ vavatthapetabbā. Tattha lomā tāva pakati-vaṇṇato na kesā viya asambhinnakālākā, kālapingalā pana honti; saṅghānato⁸ onataggaṭālamūlasaṅghānā⁹; disato dvīsu disāsu jātā; okāsato ṭhapetvā kesānaṇ patitṭhitokāsaṇ ca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīravethanacamme jātā. Paricchedato sarīravethanacamme likkhāmattaṇ¹⁰ pavisitvā patitṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsenā, tiriyaṇ aññamaññena paricchinnā. Dve lomā ekato natthi; ayaṇ nesaṇ¹¹ sabhāgaparicchedo. Visa-bhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Nakhā ti vīsatiyā nakhapaṭṭānaṇ¹² nāmaṇ. Te sabbe pi vaṇṇato setā, saṅghānato macchasakalikaṇsaṅghānā, disato pādanakhā heṭṭhimadisāya jātā¹³; hatthanakhā uparimadisāyāti¹⁴ dvīsu disāsu jātā. Okāsato angulīnaṇ aggapiṭṭhesu patitṭhitā. Paricchedato dvīsu disāsu angulikoṭṭimaṇsehi, anto angulipiṭṭhimaṇsena, bahi ceva agge ca ākāsenā, tiriyaṇ aññamaññena paricchinnā. Dve nakhā ekato natthi.

¹ B.H. paṭikū° always.

² S. om.

³ S.R. °ṇikā.

⁴ B. ekattiṇsa°.

⁵ B.H. parikkhā°.

⁶ P.S.R. paṭikkūlaṇ.

⁷ P. adds va.

⁸ P. saṅṭā°.

⁹ S. Vm. onataggā°.

¹⁰ Vm. likkhā°.

¹¹ P. tesāṇ.

¹² S.R. °pattānaṇ.

¹³ Vm. om.

¹⁴ P. uparidisā°.

Ayaṅ nesaṅ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasādiso yeva.

Dantā ti paripuṇṇadantassa dvattiṅsa dantaṭṭhikāni. Te pi vaṇṇato setā, saṅṭhānato anekasaṅṭhānā. Tesāṅ hi heṭṭhimāya tāva dantapāliya majjhe cāttāro dantā mattikā-piṇḍe¹ paṭipāṭiyā ṭhapita-alābubijasaṅṭhānā. Tesāṅ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikāmakula-saṅṭhāno. Tato ekeko dvi-mūlako dvi-koṭiko yānaka-upatthambhanika-saṅṭhāno.² Tato dve dve ti-mūlā ti-koṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikā ti. Uparimapāliya pi es' eva nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvisu hanukaṭṭhikesu patitṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike patitṭhitena attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṅ aññaṃaññaṇa paricchinā. Dve dantā ekato natthi. Ayaṅ nesaṅ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasādiso yeva.

Taco ti sakalasarīraṅ veṭhetvā ṭhitacammaṅ. Tassa upari kālasāmapitādi-vaṇṇā.

Chavi nāma yā³ sakalasarīrato pi sankāḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato seto yeva. So c' assa setabhāvo aggijālābhighāta-paharaṇappahārādīhi viddhaṅsitāya chaviyā pākāto hoti. Saṅṭhānato sarīra-saṅṭhāno va hoti. Ayam ettha sankhepo. Viṭṭhārato pana pādangulittaco kosakārakakosasaṅṭhāno. Piṭṭhipādattaco puṭabaddha⁴-upāhanasaṅṭhāno. Janghattaco bhattapuṭa-katālapaṇṇasaṅṭhāno. Ūruttaco taṇḍulabharita-dighatthavikasaṅṭhāno. Ānisadattaco udakapūrita-paṭaparissāvana-saṅṭhāno. Piṭṭhittaco phalakonaddha-cammaṅsaṅṭhāno. Kucchittaco vīnādoṇikonaddha-cammaṅsaṅṭhāno. Urattaco yebhuyyena caturassasaṅṭhāno. Ubhayabāhuttaco tūṇiro-naddhacammaṅsaṅṭhāno. Piṭṭhihatthattaco khurakosaka-saṅṭhāno, phalakatthavikasaṅṭhāno⁵ vā. Hatthangulittaco kuñcika⁶-kosaka-saṅṭhāno. Gīvattaco galakañcukasaṅṭhāno. Mukhattaco chiddāvacchiddo⁷ kīṭakulāvakasaṅṭhāno. Sī-sattaco pattatthavikasaṅṭhāno ti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttarotṭhato paṭ-

¹ P. mattika°. ² Vm. °thambhinisaṅ°. ³ B.P.H. nām' esā.

⁴ B.H.P. °bandha.

⁵ H. Vm. phaṇattha°.

⁶ P. kuñjika°.

⁷ Vm. °chidda.

ṭhāya uparimukhaṅ ñānaṅ pesetvā paṭhamaṅ tāva mukhaṅ pariyaṇandhitvā ṭhitacammaṅ vavatthapetaḅbaṅ. Tato na-lātaṭṭhicammaṅ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca¹ thavikāya² antarena hattham iva sīsattḥikassa ca sīsacamma-sa ca antarena ñānaṅ pesetvā aṭṭhikena saddhiṅ cammassa ekābaddhabhāvaṅ viyojentena sīsacammaṅ vavatthapetaḅbaṅ. Tato khandhacammaṅ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṅ. Atha ten' eva nayena vā-mahatthacammaṅ. Tato piṭṭhicammaṅ. Taṅ³ taṅ³ vavattḥapetvā anulomena ca paṭilomena ca dakkhiṇapāda-cammaṅ. Atha ten' eva nayena vāmapādacammaṅ. Tato anukkamen' eva vatthi-udara-hadaya-gīva-cammāni⁴ vavattḥapetaḅbāni. Atha gīvācammānantaraṅ heṭṭhima-hanucammaṅ vavatthapetvā adharotṭhāpariyosānaṅ pā-petvā niṭṭhāpetāḅbaṅ.⁵ Evaṅ olārikolārikaṅ pariggaṇhan-tassa sukhumam pi pākaṭaṅ hoti. Disato dvisu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṅ pariyaṇandhitvā ṭhito. Paric-chedato heṭṭhā patitṭhitatalena, upari ākāsenā paricchino. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasādiso yeva.

Maṅsaṇ ti nava-maṅsapesisatāni. Taṅ sabbam pi vaṇṇato rattaṅ kiṅsukapupphasādisaṅ. Saṅṭhānato jaṅgha-piṇḍikamaṅsaṅ tālapaṇṇaputaḅhattasaṅṭhānaṅ.⁶ Ūramaṅ-saṅ nisādapotakasaṅṭhānaṅ. Ānisādamaṅsaṅ uddhana-koṭisaṅṭhānaṅ. Piṭṭhimaṅsaṅ tālaguḷapaṭalasaṅṭhānaṅ. Phāsukadvayamaṅsaṅ koṭṭhalikāya⁷ kucchiyaṅ tanumatti-kālepana⁸-saṅṭhānaṅ. Thanamaṅsaṅ vaṭṭetvā⁹ avakkhitta-mattikāpiṇḍasaṅṭhānaṅ. Bāhudvayamaṅsaṅ diguṇaṅ katvā ṭhapita-niccamma-mahāmūsikasaṅṭhānaṅ. Evaṅ olārikolā-rikaṅ maṅsaṅ pariggaṇhantassa sukhumam pi pākaṭaṅ hoti. Disato dvisu disāsu¹⁰ jātaṅ. Okāsato dasādhikāni tīni aṭṭhi-satāni anulimpetvā¹¹ ṭhitaṅ. Paricchedato heṭṭhā aṭṭhi-saṅghāte¹² patitṭhitatalena, upari tacena, tiriyaṅ aññaṃañ-

1 S.R. om.

2 H.S.R. Vm. *add* ca.

3 S.R. Vm. om.; H. *once*.

4 H. Vm. °gīvā°.

5 H. niṭṭhā°.

6 Vm. tālapatta°.

7 R. Vm. pottha°.

8 Vm. °lepa.

9 Vm. ṭhatvā.

10 P. disā.

11 B.H. °pitvā.

12 P.H. °ghāte.

ñena paricchinnāṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣo va.

*Nahārū*¹ ti nava-nhārusatāni.¹ Vaṇṇato² sabbe pi nahārū¹ setā, saṅṭhānato nānasaṅṭhānā. Etesu hi gīvāya uparibhāgato paṭṭhāya³ pañca mahānahārū sariraṇ vinaddhamānā⁴ hadayassa⁵ purimapassena otiṇṇā, pañca pacchimappassena, pañca dakkhiṇappassena, pañca vāmapassena, pañca⁶ dakkhiṇahatthaṇ vinaddhamānā pi hatthassa purimapassena, pañca pacchimappassena.⁷ Tathā vāmahatthaṇ vinaddhamānā pi. Dakkhiṇapādaṇ vinaddhamānā pi pādassa purimapassena pañca, pacchimappassena pañca. Tathā vāmapādaṇ vinaddhamānā pīti evaṇ sarīradhāraṇā⁸ nāma saṭṭhimahānahārū kāyaṇ vinaddhamānā otiṇṇā. Ye kaṇḍarā ti pi vuccanti. Te sabbe pi kandalamakulasāṅṭhānā.⁹ Aññe pana taṇ taṇ padesaṇ ajjhottharivā ṭhitā.¹⁰ Tato sukhumatarā suttarajjuka-saṅṭhānā. Aññe tato sukhumatarā pūtilatā-saṅṭhānā. Aññe tato sukhumatarā mahāvīnātanti-saṅṭhānā. Aññe thūlasuttaka-saṅṭhānā. Hatthapādapiṭṭhiyaṇ¹¹ nahārū sakunapāda-saṅṭhānā. Sisanahārū¹² dārakānaṇ sisajālakasaṅṭhānā. Piṭṭhinahārū¹³ ātape pasārita-allajālasaṅṭhānā. Avasesā taṇ-taṇ-angapaccāṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukka-jālakañcuka-saṅṭhānā. Disato dviṣu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā¹⁴ ṭhitā. Paricchedo heṭṭhā tiṇṇaṇ aṭṭhisatānaṇ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṅsacammāni āhacca ṭhitapadesehi, tiriyaṇ aññamaññena paricchinnā. Ayaṇ nesaṇ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣo yeva.

Atthī ti ṭhapetvā dvattiṅsa dantaṭṭhīni avasesāni catu-saṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādattṭhīni, catusaṭṭhi maṅsānissitāni mudu-aṭṭhīni, dve paṅhikaṭṭhīni, ekekaṣmiṇ pāde dve¹⁵ goppakaṭṭhīni, dve jaṅghaṭṭhīni, dve jaṅṅukaṭṭhīni,¹⁶

¹ B.H. nhā° *always*.

² P. *adds* pi.

³ P. *om*.

⁴ Vm. vinandha° *always*.

⁵ H. Vm. *om*.

⁶ H. *om*.

⁷ H. *adds* pañca.

⁸ S.R. Vm. °dhārakā.

⁹ B.P.H. kaṇḍala°.

¹⁰ H. *adds* aññe.

¹¹ Vm. °ṭhīsu.

¹² Vm. sise°.

¹³ Vm. piṭṭhiyaṇ°; H. piṭṭhiyā°.

¹⁴ S.R. ban°.

¹⁵ H. Vm. dve dve.

¹⁶ R. Vm. ekaṇ jaṅṅukaṭṭhi.

dve ūrutthīni,¹ dve kaṭiṭṭhīni, aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni, catuvisati phāsukaṭṭhīni, cuddasa uraṭṭhīni,² ekaṇ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭhaṭṭhīni,³ dve bāhaṭṭhīni,⁴ dve dve aggabāhaṭṭhīni,⁴ satta givaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṇ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṇ nalāṭaṭṭhi, ekaṇ muddhaṭṭhi, nava sīsakapālaṭṭhīnīti⁵ evaṇ timattāni aṭṭhisatāni. Tāni sabbāni pi vaṇṇato setāni, saṇṭhānato nānāsaṇṭhānāni. Tattha hi aggapādanguliṭṭhīni katakabijasaṇṭhānāni. Tadanantarāni majjhapabbatṭhīni panasatṭhisāṇṭhānāni. Mūlapabbatṭhīni paṇavasāṇṭhānāni. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni.⁶ Paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālapalabijasaṇṭhānaṇ. Goppakaṭṭhīni baddhakilāgolakasaṇṭhānāni.⁷ Janghaṭṭhīnaṇ⁸ goppakaṭṭhisu patitṭhitatṭhānaṇ apanitātaca - sindikalīrasaṇṭhānaṇ.⁹ Khuddakajanghaṭṭhikaṇ dhanukadaṇḍasaṇṭhānaṇ. Mahantaṇ milātasappapitṭhisāṇṭhānaṇ. Jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīna-phēnakasaṇṭhānaṇ. Tattha janghaṭṭhikassa¹⁰ patitṭhitatṭhānaṇ atikhīṇagga¹¹-gosingasaṇṭhānaṇ. Ūrutṭhi¹²-duttacchita-vāsipharasudaṇḍakasaṇṭhānaṇ.¹³ *Tassa kaṭiṭṭhimhi patitṭhitatṭhānaṇ kilāgolakasaṇṭhānaṇ. Tena kaṭiṭṭhino patitṭhitatṭhānaṇ aggacchinna - mahāpunnāgaphalasaṇṭhānaṇ. Kaṭi - aṭṭhīni¹⁴ dve pi ekābaddhāni¹⁵ hutvā kumbhakāraka-uddhanasaṇṭhānāni. Pāṭiyekkaṇ kammārakūṭayottasaṇṭhānāni.¹⁶ Koṭiyaṇ ṭhita¹⁷-ānisadaṭṭhi adhomuḥṇaṇ katvā gahitasappaphanaṇsaṇṭhānaṇ¹⁸ sattaṭṭhānesu¹⁹ chiddāvaccchiddaṇ. Piṭṭhikaṇ-

- imesaṇ dvinnaṇ lakkhaṇānaṇ antare dissamānā pāthā 1902-me vasse Marammaratṭhe Pyi-Gyi-Mandine yante muddāpita-potthake ceva Lankāyaṇ 1910-me vasse muddita-paṭhama-bhāge ca na dissanti.

¹ Vm. R. om. ekaṇ ūrutṭhi; P. °uraṭ°.

² P. udaraṭṭhīni.

³ B.H. koṭṭaṭ°.

⁴ B.H.P. °bāhuṭ°.

⁵ Vm. sīsakapālānīti.

⁶ B.P. °kaṇḍalakaṇḍararāsi°.

⁷ B.H.P. bandha°.

⁸ B. °ṭhīni na.

⁹ B. °tacaṇ bhinditvā kaṭira°.

¹⁰ B.H. °aṭṭhi tassa.

¹¹ S.R. atikhīṇagga; Vm. atitikhīṇagga.

¹² P. ūraṭṭhīni.

¹³ P.B. °nāni.

¹⁴ Vm. H. Kaṭiṭṭhīni.

¹⁵ R. °bandhāni.

¹⁶ Vm. °yottaka°.

¹⁷ Vm. H. ṭhitaṇ.

¹⁸ R. om. saṇṭhānaṇ.

¹⁹ Vm. sattasu ṭhānesu; H. sattaṭṭhaṭṭhā°.

ṭakatṭhīni abbhantarato uparūpariṭhapita - sīsakapaṭṭaveṭṭhakaśaṅṭhānāni,¹† bāhirato vaṭṭanāvalisaṅṭhānāni, tesaj antaranarā kakacadanta-sadisā dve tayo kaṅṭakā honti. Catuvisatiyā phāsukaṭṭhīsu² aparipuṇṇāni aparipuṇṇa-asitasaṅṭhānāni,³ paripuṇṇāni paripuṇṇāsitasāṅṭhānāni³; sabbāni pi odātakukkuṭassa pasāritapakhasaṅṭhānāni. Cuddasa uraṭṭhīni jinna-sandamānikapañjarasaṅṭhānāni.⁴ Hadayaṭṭhī dabbiphala-saṅṭhānaṅ. Akkhakaṭṭhīni khuddaka-lohavāsidaṅṭhānāni.⁵ Koṭṭaṭṭhīni⁶ ekato parikhīṇa-sihalakuddālasaṅṭhānāni. Bāhuṭṭhīni ādasadaṅṭhānāni. Aggabāhuṭṭhīni yamakatalakaṅṭhānāni.⁷ Maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā ṭhapita - sīsaka - paṭṭaveṭṭhasaṅṭhānāni.^{8*} Piṭṭhihatthaṭṭhīni koṭṭita-kandalakandarāsisaṅṭhānāni.⁹ Hatthagulisu mūlapabbaṭṭhīni paṇavasāṅṭhānāni. Majjhapabbaṭṭhīni aparipuṇṇa-panasaṭṭhi-saṅṭhānāni. Aggapabbaṭṭhīni katakabijasaṅṭhānāni. Satta gīvaṭṭhīni daṅṭhena vijjhivā paṭipātiyā ṭhapita-vaṅsakalīracakkalikaśaṅṭhānāni.¹⁰ Heṭṭhimahanukaṭṭhīni kammārānaṅ ayokūṭayottakasaṅṭhānaṅ; uparimaṅ avalekhanasatthakaśaṅṭhānaṅ. Akkhikūpanāsakūpaṭṭhīni apanītamīṅjataruṇatālaṭṭhī-saṅṭhānāni. Nalāṭaṭṭhī adhomukhaṭṭhapitasankhatthālakakapālasaṅṭhānaṅ.¹¹ Kaṇṇacūlikaṭṭhīni nahāpitakhurakosakasaṅṭhānāni. Nalāṭakannacūlikānaṅ upari paṭṭabandhaṅkāse¹² aṭṭhī sankuṭita-ghatapūṇṇa¹³-paṭalakaṅṭhānaṅ. Muddhaṭṭhī¹⁴ mukhacchinna-vankaṅṭhānāni.¹⁵ Sisaṭṭhīni sibbetvā ṭhapita-jajjara-lābukaṭṭhānaṅ.

Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasa-

† Mt. Veṭṭetvā ṭhapita-sīsamaya-paṭṭakaṅ.

* See p. 237.

¹ R. °sikaṭṭha°; S. °sivaṭṭa; H. sīsaveṭṭhaka°; S.R. °veṭṭhana°.

² H. pāsū°. ³ H. °asisaṅ°. ⁴ S.R. °pañjaradaṅṭha°.

⁵ S.R. om. from Hadayaṭṭhī. ⁶ S. Vm. Koṭṭhaṭ°.

⁷ S.R. yamakataladaṅṭha om.; B. °thāla.

⁸ S.R. °veṭṭhaka°. ⁹ B.P.H. °kaṅṭhalakaṅṭhararāsi°.

¹⁰ S.R. °cakkalisaṅ°. ¹¹ S.R. °thālakapāla°; H. °sankhatthā°.

¹² S.R. °bandhokāse. ¹³ B.S.R. °ghata°; P. °ghaṭi°.

¹⁴ S.R. °dhanatṭhī. ¹⁵ S.R. °na-mahānālikera°.

rīre t̥hitāni. Visesena pan' ettha sisatthīni gīvatthīsu patitthī-
tāni. Gīvatthīni piṭṭhikaṇṭakatthīsu. Piṭṭhikaṇṭakatthīni
kaṭitthīsu. Kaṭitthīni ūrutthīsu. Ūrutthīni¹ jaṇṇukatthīsu.
Jaṇṇukatthīni janghatthīsu. Janghatthīni gopphakatthīsu.
Gopphakatthīni piṭṭhipādatthīsu patitthitāni. Paricchedato
anto aṭṭhimiñjēna, upari² maṇsena, agge mūle ca aññamañ-
ñēna paricchinnāni. Ayaṇ nesaṇ sabbhāgaparicchedo. Visa-
bhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Aṭṭhimiñjan ti tesaṇ tesaṇ aṭṭhīnaṇ abbhantaragataṇ miñjaṇ.
Taṇ vaṇṇato setaṇ, saṅṭhānato mahanta-mahantānaṇ aṭṭhī-
naṇ abbhantaragataṇ velunāliyaṇ pakkhitta - sedita - ma-
hāvettaggasaṅṭhānaṇ. Khuddānukhuddakānaṇ abbhantara-
gataṇ veluyatthipabbesu pakkhitta - sedita - tanu - vettagga
saṅṭhānaṇ. Disato dvīsu disāsu jātaṇ. Okāsato aṭṭhīnaṇ
abbhantare patitthitaṇ. Paricchedato aṭṭhīnaṇ abbhantara-
talehi paricchinnaṇ. Ayam assa sabbhāgaparicchedo. Visa-
bhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Vakkaṇ ti ekabandhanā dve maṇsapindā. Taṇ vaṇṇato
mandarattaṇ³ pālibhaddaka-aṭṭhi-vaṇṇaṇ. Saṅṭhānato dā-
rakānaṇ yamakakīlāgolakasaṅṭhānaṇ, ekavaṇṭapaṭibaddha⁴-
ambaphaladvayasaṅṭhānaṇ vā. Disato uparimāya disāya
jātaṇ. Okāsato galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṇ
gantvā dvedhā bhinnena thūlanahārūnā vinibaddhaṇ⁵ hutvā
hadayamaṇsaṇ parikkhipitvā t̥hitaṇ. Paricchedato vakkaṇ
vakkabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabbhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Hadayan ti hadayamaṇsaṇ. Taṇ vaṇṇato rattaṇ⁶ paduma-
pattapitthivaṇṇaṇ, saṅṭhānato bāhirapattāni apanetvā adho-
mukhatthapita - padumamakulasasaṅṭhānaṇ, bahi maṭṭhaṇ,⁷
anto kosāṭakīphalassa⁸ abhantarasadiṣaṇ. Paññavantānaṇ
thokaṇ vikaṣitaṇ, mandapaññānaṇ makulam⁹ eva. Anto c'
assa punnāgaṭṭhi-patitthānamatto āvāṭako hoti, yattha
addhapasatamattaṇ lohitaṇ saṅṭhāti; yaṇ nissāya mano-
dhātu¹⁰ manoviññānadhātu ca vattanti. Taṇ pan' etaṇ rāga-

¹ P. Ūratthīni. ² Vm. uparito.

⁴ S.R. Vm. °vaṇṭūpanibaddha.

⁶ Vm. ratta.

⁷ Vm. maṭṭhaṇ.

⁹ S.R. Vm. mukulitam.

³ S.R. om. manda.

⁵ B.H.P. °bandhaṇ.

⁸ P.S.R. kosāṭaki°.

¹⁰ H. Vm. add ca.

caritassa rattaṅ hoti. Dosacaritassa kālakaṅ. Mohacaritassa maṅsadhovanudakasadiṣaṅ. Vitakkacaritassa kulatthayūsavaṅṅaṅ. Saddhācaritassa kaṅikārapupphavaṅṅaṅ. Paññācaritassa acchaṅ vipasannaṅ¹ anāvilaṅ paṅḍaraṅ parisuddhaṅ niddhotajātimaṅi viya jutimantaṅ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṅ thanānaṅ majjhe patiṭṭhitaṅ. Paricchedato² hadaya bhāgena paricchinnaṅ, ayam assā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Yakanan ti yamakamaṅsapāṭalaṅ. Taṅ vaṅṅato ratta paṅḍukadhātukaṅ,³ nātirattaṅ⁴ kumudassa pattapiṭṭhivaṅṅaṅ, saṅṭhānato mūle ekaṅ agge yamakaṅ kovilārapattasaṅṭhānaṅ. Taṅ ca dandhānaṅ ekam eva hoti mahantaṅ. Paññavantaṅ dve vā tiṅi vā khuddakāni. Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato dvinnaṅ thanānaṅ abbhantare dakkhiṇa passāṅ nissāya ṭhitaṅ. Paricchedato yakanāṅ yakanabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Kilomakan ti paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidhaṅ pariyanahaṅamaṅsaṅ.⁵ Taṅ duvidham pi vaṅṅato setaṅ dukūlapilotikavaṅṅaṅ. Saṅṭhānato attano okāsasaṅṭhānaṅ. Disato paṭicchannakilomakaṅ uparimāya disāya jātaṅ.⁶ Itaraṅ dvīsu disāsu jātaṅ. Okāsato paṭicchannakilomakaṅ hadayaṅ ca vakkaṅ ca paṭicchādetvā ṭhitaṅ.⁶ Appaṭicchannakilomakaṅ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṅsaṅ pariyo nandhitvā ṭhitaṅ. Paricchedato heṭṭhā maṅsena, upari cammena, tiriyaṅ kilomakabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesadiso va.⁷

Pihakan ti udarajivhāmaṅsaṅ. Taṅ vaṅṅato nilaṅ, niguṅḍikapupphavaṅṅaṅ. Saṅṭhānato sattangulappamānaṅ abandhanaṅ kālavacchakajivhā-saṅṭhānaṅ. Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapāṭalassa matthakapassaṅ nissāya ṭhitaṅ, yasmiṅ paharaṅ nappahārena bahi nikkhante sattānaṅ jīvitakkhayaṅ hoti.

¹ R. Vm. °nam.

² Vm. adds hadayaṅ.

³ H. Vm. rattaṅ°.

⁴ S. Vm. nātiratta.

⁵ S.R. pariyośānahadayamaṅsaṅ.

⁶ Vm. om. ⁷ Vm. yeva.

Paricchedato pihakabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Papphāsan ti dvattiṅsa-maṅsakhaṇḍappabhedan¹ papphāsamaṅsaṅ. Taṅ vaṇṇato rattaṅ nātipakka-udumbara-phalavaṇṇaṅ. Saṅṭhānato visamacchinnabahalapūvakhandaṣaṅṭhānaṅ. Abbhantare asitapītānaṅ abhāve uggatena kammajatejasmānā abbhāhatattā sankhāditapalālapinḍam iva niraṣaṅ nirojaṅ. Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato sarīrabhantare dvinnaṅ thanānam antare hadayaṅ ca yakanaṅ ca paṭicchādetvā olambantaṅ ṭhitaṅ. Paricchedato papphāsabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Antan ti purisassa dvattiṅsa-hatthā, itthiyā aṭṭhavisatihatthā ekavisatīyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tad etaṅ vaṇṇato setaṅ sakkharasudhāvaṇṇaṅ. Saṅṭhānato lohita-doniyaṅ ābhujitvā ṭhapita-sisacchinna-sappasaṅṭhānaṅ. Disato dvīsu disāsu jātaṅ. Okāsato upari galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibaddhattā² galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabhantare ṭhitaṅ. Paricchedato antabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Antaḡuṇan ti antabhogaṭṭhānesu bandhanaṅ. Taṅ vaṇṇato setaṅ dakasītalikamūlavaṇṇaṅ. Saṅṭhānato dakasītalikamūlasaṅṭhānam eva. Disato dvīsu disāsu jātaṅ. Okāsato kuddālapharasu³-kammādīni karontānaṅ, yantākaḍḍhanakāle yantasuttam iva yantaphalakāni, antabhoge ekato agalante⁴ ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antaraṅ sibbetvā ṭhitarajjukā viya ekavisatīyā ṭhānesu⁵ antabhogaṇaṅ antaraṅ ṭhitaṅ. Paricchedato antaḡuṇabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Udariyan ti udare bhavaṅ asita-pīta-khāyita-sāyitaṅ. Taṅ vaṇṇato ajjhoḥaṭāhāraṅ. Saṅṭhānato parissāvane sīthilabaddhataṇḍulasāṅṭhānaṅ.⁶ Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato udare ṭhitaṅ. Udaṅ nāma ubhato nip-

¹ B.H. °khandhap°. ² B.H.P. °bandhattā. ³ B. kudāla°.

⁴ B.H.P. aggaḷantena. ⁵ H.S.R. Vm. om. ⁶ B.H.P. °bandha°.

pīyamānassa allasātakassa majjhe sañjātaphoṭakasadisāṇ antapaṭalaṇ; bahi maṭṭhaṇ, anto maṇsakasambukapali-veṭhana - kiliṭṭhapāvārapupphakasadisāṇ. Kudhitapana-satacassa¹ abhantarasadisāṇ ti pi vattuṇ vaṭṭati. Yattha takkoṭakā, gaṇḍuppadakā, tālahīrakā, sūcimukhakā, pa-ṭatantusuttakā² icc' evamādi-dvattiṇsa - kulappabhedā ki-mayo ākulavyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti. Ye pānabhojanādimhi avijjamāne ullanghitvā³ viravantā hada-yamaṇsaṇ abhihananti, pānabhojanādi⁴-ajjhoharaṇavelāya ca uddhaṇ-mukhā hutvā paṭhamajjhohāṭe dve tayo ālope turitaturitā vilumpanti,⁵ yaṇ tesaṇ kimīnaṇ sūtiḥaraṇ, vac-cakuṭi, gilānasālā, susānaṇ ca hoti. Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye thūla-phusitadeve⁶ vassante udakena vuyhamānaṇ mutta-karīsa-camma-aṭṭhi-nahārukhaṇḍa-kheḷa-singhānikā⁷-lohittappabhuti-nānākunapajātaṇ nipatitvā kaddamodakālulitaṇ dvihati-haccayena sañjātakimikulaṇ suriyātapavegasantāpakudhitaṇ⁸ upari pheṇabubbulake⁹ muñcantaṇ abhinīlavannaṇ parama-duggandhajegucchaṇ neva upagantuṇ na daṭṭhuṇ araharūpa-taṇ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṇ vā sāyituṇ vā; evam eva nānappakārapānabhojanādi dantamusalasañcuppiṇaṇ jivhāhatthaparivattitaṇ¹⁰ khelalālā-palibuddhaṇ tankhaṇavi-gatavannaṇ gandharasādi-sampadaṇ tantavāya-khali-suvānava-mathusadisāṇ nipatitvā pitta-semha-vātapaliveṭhitaṇ hutvā udaraggisantaṇ pavegakudhitaṇ kimikulākulaṇ uparūpari phe-na-bubbulakāni⁹ muñcantaṇ paramakasambuduggandhajeguccha-bhāvaṇ āpajjitvā tiṭṭhati. Yaṇ sutvā pi pānabhojanādisu amanuññatā saṇṭhāti, pageva pana¹¹ cakkhunā avaloketvā. Yattha ca patitaṇ pānabhojanādi pañcadhā vibhāgaṇ¹² gac-chati, ekaṇ bhāgaṇ pāṇakā khādanti, ekaṇ bhāgaṇ udaraggi-jhāpeti, eko bhāgo muttaṇ hoti, eko karisaṇ, eko¹³ rasabhāvaṇ āpajjitvā soṇitamaṇsādīni upabrūhayati. Paricchedato uda-

¹ S. Kuthita° *always*. ² B.H.S.R. °tanta°. ³ B.H. °linghitvā.

⁴ S. °nāni. ⁵ B.H. viluppanti. ⁶ S.R. °take deve.

⁷ B.P. °nika. ⁸ S.R.P. °kuthitaṇ. ⁹ B.H. °pupphula° *always*.

¹⁰ B.H.P. °tita.

¹¹ B.P. paññā.

¹² Vm. vivekaṇ.

¹³ Vm. *adds* bhāgo.

rapaṭalena ceva udariyabhāgena ca paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Karīsan ti vaccaṅ. Taṅ vaṇṇato yebhuyyena ajjhohaṭṭhāravannaṃ eva hoti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṅ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṅ. Okāsato pakkāsaye ṭhitaṅ. Pakkāsayo nāma heṭṭhā nābhi-piṭṭhikaṅṭakamūlānam antare antāvasāne ubbedhena aṭṭhangulamatto velunālikasadiso. Yattha seyyathāpi nāma uparūpari¹ bhūmibhāge patitaṅ vassodakaṅ ogalitvā heṭṭhā bhūmibhāgaṅ pūretvā tiṭṭhati, evam eva yaṅ kiñci āmāsaye patitaṅ pānabhojanādikaṅ udaraggiṇā pheṇuddehakaṅ pakkaṅ pakkaṅ² nisadāya pisitam iva saṅhabhāvaṅ āpajjitvā antabilena ogalitvā ogalitvā³ mad-ditvā velupabbe pakkipamānapaṇḍumattikā viya sannicitaṅ hutvā tiṭṭhati. Paricchedo pakkāsayaṭalena ceva karī-sabhāgena ca paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Matthalungaṅ ti sīsakaṭāhabbhantare ṭhita-miñjarāsi. Taṅ vaṇṇato setaṅ ahicchattakapiṇḍikavaṇṇaṅ. Dadhibhāvaṅ asaṃpatta⁴-duṭṭhakhīravaṇṇaṅ ti pi vattuṅ vaṭṭati. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṅ. Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato sīsakaṭāhabbhantare cattāro sibbanimagge nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṅ tiṭṭhati. Paricchedo sīsakaṭāhassa abbhantaratalehi c' eva matthalungabhāgena ca paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Pittan ti dve pittāni baddhapittaṅ ca abaddhapittaṅ ca. Tattha baddhapittaṅ vaṇṇato bahala-madhukatelavaṇṇaṅ. Abaddhapittaṅ milāta-ākulitapupphavaṇṇaṅ.⁵ Taṅ saṅṭhānato ubhayam pi okāsasaṅṭhānaṅ. Disato baddhapittaṅ uparimāya disāya jātaṅ. Itaraṅ dvīsu disāsu jātaṅ. Okāsato abaddhapittaṅ ṭhapetvā kesa-loma-danta-nakhānaṅ maṅ-savinimuttaṭṭhānaṅ c' eva thaddhasukkhacammaṅ ca udakam iva telabindu⁶ avasesasarīraṅ vyāpetvā ṭhitaṅ. Yamhi kupite akkhīni pītākāni honti, bhānti, gattaṅ kampati, kaṇḍūyati.⁷ Baddhapittaṅ hadayaṭalapaṅṭhānaṃ antare ya-

¹ Vm. upari.

² S.R. Vm. om.

³ Vm. om.

⁴ B.H.P. °pattaṅ.

⁵ Vm. °ākulīpup°.

⁶ B.P.H. °binduṅ.

⁷ B.P. kaṇḍūyati.

kanamaṅsaṅ nissāya patīṭṭhite mahākosātakīkosakasadise¹ pittakosake ṭhitaṅ. Yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā,² hirottappaṅ chaḍḍetvā akattabbaṅ karonti, abhāsitaḍḍaṅ bhāsanti, acintetaḍḍaṅ cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Semhan ti sarīrabbhantare ekapattapūrappamāṇaṅ³ semhaṅ. Taṅ vaṇṇato setaṅ nāgabalāpaṇṇarasavaṇṇaṅ.⁴ Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṅ. Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato udarapaṭale ṭhitaṅ. Yaṅ pānabhojanādīni⁵ ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakaṅ kaṭṭhe vā kathale⁶ vā patante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, evam eva pānabhojanādīmhi nipatante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati. Yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍam iva ca udaraṅ paramajecuchaṅ⁷ kuṇapagandhaṅ hoti. Tato uggatena⁸ gandhena uddeko⁹ pi mukham pi duggandhaṅ pūtikūṇapasadiṣaṅ hoti. So ca puriso apehi duggandhaṅ vāyasīti vattabataṅ āpajjati. Yaṅ ca vaḍḍhitvā bahalattam āpannaṅ pidhānaphalakam iva vaccakuṭiyā udarapaṭalassa abbhantare yeva kuṇapagandhaṅ sannirujjhitvā¹⁰ tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Pubbo ti pūtilohitavasena pavatta-pubbaṅ, taṅ¹¹ vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo. Matasarire¹² pana pūtibahalācāmaṅ vaṇṇo hoti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Disato dvisu disāsu jāto.¹³ Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthī, yattha so sannicito tiṭṭheyya; yatra yatra pana khāṇu-kaṅṭakapaharaṇaggiḷādīhi abbhigate sarīrappadese lohitaṅ saṅṭhahitvā paccati, gaṇḍapilakādayo vā uppajjanti, tatra tatr' eva¹⁴ tiṭṭhati. Paricchedato pubbabhāgena paric-

¹ B.H. °sāṭakī°.

² B. vipallatta°.

³ B.H. °pattha°.

⁴ B.H.R. nāgabala°.

⁵ Vm. °nādi.

⁶ B.H.P. kapāle.

⁷ Vm. °cha.

⁸ H.P. Vm. add ca.

⁹ P. uggāro; S.R. udehako.

¹⁰ P. °rundhitvā; S.R. Vm. °rumbhitvā.

¹¹ B.H.P. om.

¹² B.H.P. mataka°.

¹³ Vm. hoti.

¹⁴ H. Vm. om. eva.

chinno. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Lohitan ti dve lohitāni sannicalohitañ ca saṅsaraṇalohitañ ca. Tattha sannicalohitaṇ vaṇṇato nipakkabahala-lākhārasavaṇṇaṇ. Saṅsaraṇalohitaṇ accha-lākhārasavaṇṇaṇ. Saṅṭhānato ubhayam pi okāsaṅṭhānaṇ. Disato sannicalohitaṇ uparimāya disāya jātaṇ. Itaraṇ dvisu disāsu jātaṇ. Okāsato saṅsaraṇalohitaṇ ṭhapetvā kesa-loma-danta-nakhānaṇ maṅsavanimuttaṭṭhānañ c' eva thaddhasukkhacammañ ca dhamañjālānusārena sabbaṇ upādinnakasarīraṇ pharitvā ṭhitaṇ. Sannicalohitaṇ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṇ pūretvā ekapattapūramattaṇ¹ hadaya-vakka-papphāsānaṇ upari thokaṇ thokaṇ paggharantaṇ vakka-hadaya-yakana-papphāse temayamānaṇ ṭhitaṇ. Tasmañ hi vakkahadayaḍḍini atemante² sattā pipāsītā honti. Paricchedato lohitaḍḍhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Sedo ti lomakūpādihi paggharaṇaka-āpodhātu. So vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇo. Saṅṭhānato okāsaṅṭhāno. Disato dvisu disāsu jāto. Okāsato sedass' okāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṇ viya sadā tiṭṭheyya; yadā pana aggisantāpasuriyasantāpa-utuvikārādīhi sarīraṇ santappati, tadā udakato abbhūhamatta-visamacchinna-bhisamulālakumudanālakalāpo³ viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati; tasmā tassa saṅṭhānam pi⁴ kesalomakūpavivarānaṇ yeva vasena veditabbaṇ. Sedapariggaṇhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhita-vasen' eva sedo manasikātabbo. Paricchedato sedabhāgena paricchinnno. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Medo ti thīnasineho. So vaṇṇato phālitalaliddivaṇṇo. Saṅṭhānato thūlasarīrassa tāva camma-maṅsantare ṭhapitalaliddivaṇṇa-dukūlapilotikasaṅṭhāno hoti. Kīsarīrassa jaṅghamaṅsaṇ,⁵ ūramaṅsaṇ, piṭṭhikaṇṭakanissitaṇ piṭṭhimaṅsaṇ, udaravaṭṭimaṅsaṇ ti etāni nissāya diguṇaṇ⁶ tiguṇaṇ katvā ṭhapitalaliddivaṇṇa-dukūlapilotikasaṅṭhāno.⁷ Disato

¹ B.H. °pattha°.

³ B.P. °nālikalāpo.

⁶ Vm. diguṇa.

² H.S.R. Vm. atemante.

⁴ S.R. om.

⁷ H. °pilotikā°.

⁵ P. jaṅghā°.

dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīraṇ pharivā, kisassa jaṅghamaṅṣādīni nissāya t̥hito. Yaṅ sinehasankhyaṇ¹ gatam pi paramajegucchattā neva muddhani telatthāya, na nāsatelādīnaṅ² atthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṅṣena, upari cammena, tiriyaṅ medabhāgena paricchīno. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Assū ti akkhīhi paggharaṇaka-āpodhātu. Taṅ vaṇṇato vip-pasanna-tilatelavaṇṇaṅ. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṅ. Disato uparimāya disāya jātaṅ. Okāsato akkhikūpakesu t̥hitaṅ, na c' etaṅ pittakosake pittam iva akkhikūpakesu sadā san-nicitaṅ tiṭṭhati; yadā pana sattā somanassajātā mahā-hasitaṅ hasanti, domanassajātā rodanti, paridevanti, tathā-rūpaṅ visabhāgāhāraṅ³ āharanti, yadā ca nesaṅ akkhīni dhūma-raja-paṅsukādīhi abhihaññanti,⁴ tadā etehi somanassa-domanassa-visabhāgāhāra-utūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena pana yoginā akkhikūpake pūretvā t̥hitavasen' eva pariggaṇhitab-baṅ. Paricchedato assubhāgena paricchīnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Vasū ti vilīnasneho. Sā vaṇṇato nālikeratelavaṇṇā. Ācā-me āsittatelavaṇṇā ti pi vattuṅ vaṭṭati. Saṅṭhānato nahāna-kāle pasanna-udakassa upari paribbhamanta-sinehabindu-visaṭṭasaṅṭhānā.⁵ Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato ye-bhuyyena hatthatala-hatthapiṭṭhi-pādatala-pādapiṭṭhi-nāsā-puta-nalāṭa-aṅsakūtesu t̥hitā. Na c' esā etesu okāsesu sadā vilīnā va hutvā tiṭṭhati. Yadā pana aggisantāpa-suriya-santāpa-utuvisabhāga-dhātuvisabhāgehi te padesā usmā-jātā honti, tadā tattha, nahānakāle pasanna-udakūpari sine-habinduvisato⁶ viya ito cito ca saṅsarati. Paricchedato vasābhāgena paricchīnā. Ayam assā⁷ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Kheḷo ti anto-mukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇa-to seto pheṇavaṇṇo. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Pheṇa-

¹ P. om. °sankhaṅ.

³ Vm. vā visamāhāraṅ.

⁵ S.R. paribbhamana°; P.S.R. °visarasaṅ°; H. °vissata°.

⁶ P.S.R. °visaro; H. °vissato.

² H. nāsā°.

⁴ Vm. adhi°.

⁷ B.P. assa.

saṅhāno ti pi vattuṇ vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhoḥi kapolapassehi oruyha jivhāya ṭhito. Na c' esa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpaṇ āhāraṇ passanti vā, saranti vā, uṇha-tittakaṭuka-loṇambilānaṇ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesaṇ hadayaṇ ākilāyati, kismiñcid eva vā jigucchā uppajjati, tadā khelo uppajjivvā ubhoḥi kapolapassehi oruyha jivhāya saṅṭhāti. Aggajivhāya c' esa tanuko hoti. Mūlajivhāya bahalo. Mukhe pakkhittaṇ ca puthukaṇ vā taṇḍulaṇ vā aññaṇ vā kiñci khādaniyaṇ nadi-puline khatakūpakasalilaṇ viya parikkhayaṇ agacchanto va temetuṇ samattho hoti. Paricchedato khelabhāgena paricchinnō. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Singhānikā ti matthalungato paggharaṇaka-asuci. Sā vaṇnato tarunatalaṭṭhimiṇjavaṇṇā. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe¹ pūretvā ṭhitā. Na c' esā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, atha kho yathā nāma puriso paduminipattena dadhiṇ bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhimatthu galitvā² bahi pateyya, evam eva yadā sattā rodanti vā, visabhāgāhāra-utuvaseṇa vā saṅjāta-dhātukkhobhā hontī, tadā anto-sīsato pūtiṣemhabhāvaṇ āpannaṇ matthalungaṇ galitvā tālumattakavivareṇa otarivvā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā, paggharati vā. Singhānikā-pariggaṇhakena pana yoginā nāsāpuṭe pūretvā ṭhita-vasen' eva pariggaṇhitabbā. Paricchedato singhānikābhāgena³ paricchinnā. Ayam assā⁴ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Lasikā ti sarīrasandhīnaṇ abbhantare picchilakuṇapaṇ. Sā vaṇnato kaṇikāraṇiyyāsavaṇṇā. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānā. Disato dvisu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṇ abbhāñjanakīcaṇ sādhayamānā asītisatasandhīnaṇ abbhantare ṭhitā. Yassa c' esā mandā hoti, tassa uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa sammiṇjantassa⁵ pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharasaddaṇ⁶ karonto viya vicarati; ekayojana-dviyojanamattam pi addhānaṇ

¹ B.P. nāsāpuṭe *always*.

² S.R. *add* galitvā; B. galitvā.

³ B.P. °nika°.

⁴ B.P. assa.

⁵ B. samañchan°.

⁶ P. accharā°.

gatassa vāyodhātu kuppatti, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahulā hoti, tassa utthāna-nisajjādisu na aṭṭhīni kaṭaka-tāyanti, dīgham pi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppatti, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā. Ayam assā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Muttan ti vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṅghānato adhomukhaṭṭhapita¹ - udakakumbhantaragata² - udakasaṅghānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Vatthi nāma vatthi-puṭo vuccati. Yatha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe³ ravaṇaghaṭe⁴ candanikāraso⁵ pavisati, na c' assa pavisanamaggo paññāyati, evam eva sarīrato muttaṃ pavisati, na c' assa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti. Yamhi ca muttassa bharite passavaṃ karomāti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthi-abbhantarena c' eva muttabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Evaṃ hi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṅghānadisokāsaparicchēdavasena vavatthapetvā anupubbato, nātisīghato ti ādinā nayena vaṇṇa-saṅghāna-gandhāsavokāsavasena pañcadhā paṭikkulā⁶ ti manasikaroto paṇṇattisamatikkamavasena seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavvaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ oloketassa sabbapupphāni apubbāpariyam iva pākaṭāni honti, evam eva atthi imasmiṃ kāye kesā ti imaṃ kāyaṃ oloketassa sabbe te dhammā apubbāpariyam iva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikārako-sallakathāyaṃ: ādikammikassa hi kesā ti manasikaroto manasikāro gantvā muttan ti imaṃ pariyośānakoṭṭhāsam eva āhacca tiṭṭhatī ti.

Sace pana bahiddhā pi manasikāraṃ upasaṅharati, ath' assa evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭibhūtesu āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsarāsivasen' eva upaṭṭhahanti; tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsīmhi pakkhipiyamānam⁷ iva upaṭṭhātī. Ath' assa

¹ B. amukhaṭṭṭ.

² S.R. Vm. °kumbha-abbhantaragata.

³ P.S.R. adhomukhe.

⁴ So all MSS.

⁵ B.P. °nika°.

⁶ Vm. H. add paṭikkulā.

⁷ Vm. pakkhippa°; P. °manam.

anupubbamuñcanādivasena paṭikkūlā paṭikkūlā ti punappunaṅ¹ manasikaroto anukkamena appaṇā uppajjati.

Tattha kesādīnaṅ vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena upaṭṭhānaṅ uggahanimittaṅ. Sabbākārato paṭikkūlavasena upaṭṭhānaṅ paṭibhāganimittaṅ. Taṅ punappunaṅ¹ āvajjentassa² manasikarontassa takkāhataṅ vitakkāhataṅ karontassa cattāro khandhā paṭikkūlārammaṇā honti. Paṭhamajjhānavasena appaṇā pavattati. Pubbhāge parikkamma - upacāraccittāni savitakka-savicārāni, sappitīkāni, somanassasahagatāni, paṭikkūlanimittārammaṇāni. Appaṇā pi savitakkasavicārā, sappitīkā, somanassasahagatā va. Bhūmantarena pana mahaggatā rūpāvacaṛā honti. Paṭikkūle pi ca etasmiṅ ārammaṇe ānisaṅsadassāvītāya somanassaṅ uppajjati, ekattārammaṇabalen' eva vā taṅ uppajjati. Dutiyaṅjāhānādīni paṅ' ettha na nibbattanti. Kasmā? Olārikattā. Idaṅ hi ārammaṇaṅ olārikaṅ, vitakkabalen' ev'ettha³ cittekaggatā jāyati, na vitakkasamatikkamenāti. Ayaṅ tāva samathavasena kammaṭṭhānakathā.

Avisesato pana sādharmaṇavasena evaṅ veditabbaṅ, idaṅ hi kammaṭṭhānaṅ bhāvetukāmena kammaṭṭhānaṅ uggahetvā sajjhāyakāle eva kesādīnaṅ vaṇṇanimitta-saṅṭhānanimittadisānimitta-okāsanimitta-paricchedanimittāni vācāya pothetvā⁴ pothetvā⁴ ekekakoṭṭhāse ayaṅ eta⁵-sarikkhako ti tividhena sajjhāyo kātabbo. Kathaṅ? Tacapaṅcake tāva heṭṭhā vuttanayen' eva anulomato paṅcāhaṅ, paṭilomato paṅcāhaṅ, anuloma-paṭilomato paṅcāhan ti aḍḍhamāsaṅ⁶ sajjhāyo kātabbo. Tato ācariyassa santikaṅ gantvā vakkapaṅcakaṅ uggaṅhitvā tath' eva aḍḍhamāsaṅ⁶ sajjhāyo kātabbo. Tato te⁷ dasa⁸ pi koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsaṅ,⁶ puna papphāsapaṅcākādisu pi ekekaṅ uggaṅhitvā aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato te paṅcadasa pi koṭṭhāse aḍḍhamāsaṅ.⁶ Matthalungapaṅcakaṅ aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato te visatikoṭṭhāse aḍḍhamāsaṅ,⁶ medachakkaṅ aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato te chabbīsati pi koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsaṅ,⁶ muttachakkaṅ aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato sabbe

¹ P. punappunappunaṅ.

² B. °jantassa.

³ P. °kavasen'°.

⁴ H. sodhetvā.

⁵ B.H. etaṅ.

⁶ P. addha°.

⁷ S.R. dve.

⁸ S.R. om.

pi dvattiṅsa koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsan¹ ti evaṅ cha māse sajjhāyo kātabbo.

Tattha upanissayasampannassa sappaññabhikkhuno kammatṭhānaṅ uggaṅhantass' eva koṭṭhāsā upaṭṭhahanti. Ekacassa na upaṭṭhahanti; tena na upaṭṭhahantīti viriyaṅ na vissajjetabbaṅ. Yattakā koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, tattake gahevā sajjhāyo kātabbo. Evaṅ kammatṭhānaṅ kathentena pana neva paññavato, na mandapaññassa vasena kathetabbaṅ; majjhimapaññassa vasena kathetabbaṅ. Majjhimapaññassa hi vasena ācariyā chahi māsehi paricchinditvā tantiṅ ṭhapaṅsu.

Yassa pana ettāvata pi koṭṭhāsā pākāṭā na honti, tena tato param pi sajjhāyo kātabbo eva; no ca kho aparicchinditvā; cha cha māse paricchinditvā va kātabbo. Sajjhāyaṅ karontena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, na lakkhaṅaṅ manasikātabbaṅ, koṭṭhāsavasena' eva sajjhāyo kātabbo. Ācariyenāpi vaṇṇavasena sajjhāyaṅ karohīti niyametvā na kathetabbaṅ. Niyametvā kathite ko doso ti? Sampattiyam pi vipattisaññā-āpajjanaṅ. Sace hi ācariyena vaṇṇavasena sajjhāyaṅ karohīti vutte imassa bhikkhuno tathā karontassa kammatṭhānaṅ vannato na upaṭṭhāti, paṭikkūlavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, ath' esa na idaṅ kammatṭhānaṅ, vilakkhaṅaṅ ti saññī hoti, ācariyena kathitam eva kappetvā gaṅhāti. Paṭikkūlavasena sajjhāyaṅ karohīti vutte pi sace tassa tathā karontassa paṭikkūlato na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, ath' esa nay' idaṅ kammatṭhānaṅ, vilakkhaṅaṅ ti saññī hoti, ācariyena kathitam eva kappetvā gaṅhāti. Dhātuvasena taṅ sajjhāyaṅ² karohīti vutte pi sace tassa tathā karontassa dhātuto na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā paṭikkūlavasena vā upaṭṭhāti, ath' esa nay' idaṅ kammatṭhānaṅ, vilakkhaṅaṅ ti saññī hoti, ācariyena kathitam eva kappetvā gaṅhāti. Ayaṅ ācariyena niyametvā kathite doso. Kin ti pana vattabbo³ ti? Koṭṭhāsavasena sajjhāyaṅ karohīti vattabbo. Kathaṅ? Kesakoṭṭhāso lomakoṭṭhāso ti sajjhāyaṅ karohīti vattabbo.

Sace pan' assa evaṅ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṅ karontassa

¹ P. addha°.

² S.R. om.

³ P.H. add hoti.

vaṇṇato upatthāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ : ahaṃ dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karomi, mayhaṃ pana vaṇṇato upatthātīti. Ācariyena kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ etan ti na visaṇvādetabbaṃ ; sādhu sappurisa ! pubbe tayā vaṇṇakasiṇe parikammaṃ katapubbaṃ bhavissati, etad eva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ, vaṇṇavasen' eva sajjhāyaṃ karohīti vattabbo. Tena pi vaṇṇavasen' eva sajjhāyo katabbo. So evaṃ karonto ajjhataṃ nilakaṃ, pītakaṃ, lohitaṃ, odātan¹ ti cattāri vaṇṇakasiṇāni labhati. Kathaṃ ? Tassa hi kesa-loma-pit-tesu c' eva akkhinaṃ ca kālakaṭṭhāne vaṇṇaṃ nilaṃ nilan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā² arahattaṃ pāpuṇāti. Medasmiṃ pana akkhinaṃ ca pītakaṭṭhāne vaṇṇaṃ pītakaṃ pītakan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā² arahattaṃ pāpuṇāti. Maṅsalohitesu pana akkhinaṃ ca rattatṭhāne vaṇṇaṃ lohitaṃ lohitakan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā² arahattaṃ pāpuṇāti. Na-kha-danta-camma-atthīsu pana akkhinaṃ ca paṇḍaratṭhāne vaṇṇaṃ odātaṃ odātan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā² arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ vaṇṇavasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikkūlato upatthāti. Ath' ānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ etan ti na visaṇvādetabbaṃ ; sādhu sappurisa ! pubbe tayā paṭikkūlamanasikāre yogo kato bhivissati, etad eva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ, paṭikkūlavasen' eva sajjhāyaṃ karohīti vattabbo. Tena pi paṭikkūlavasena sajjhāyo katabbo. Tassa kesā nāma ajaññā duggandhā jegucchā paṭikkūlā ti evaṃ paṭikkūlavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikkūlārammaṇe³ paṭhamajjhānaṃ nibbattati. So jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti.

¹ P.S.R. odātakan.

² B.H. pattha°.

³ S.R. °naṃ.

Idaṅ paṭikkūlavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamaṇaṅ.

Aparassa koṭṭhāsavasena¹ sajjhāyaṅ karontassa dhātuto upaṭṭhāti. Dhātuto upaṭṭhahantaṅ kīdisaṅ hutvā upaṭṭhātīti? Kesā tāva vammikamatthake jātakuṅṭhatinākāni² viya hutvā upaṭṭhahanti. Lomā purāṇagāmatṭhāne jāta-dabbatinākāni viya. Nakhā daṇḍakesu ṭhapitamadhukaphalaṭṭhikosakā viya. Dantā mattikāpiṇḍe pavesetvā ṭhapita-alābubijāni viya. Taco vīṇāpabbake pariyaṇaddha-alla-gocamaṅ viya. Maṅsaṅ bhittiyaṅ anulittamattikā viya. Nahārū dabbasambhārabaddhavallī viya. Aṭṭhī ussāpetvā ṭhapita-bhittidabbasambhāro viya. Aṭṭhimīṇjaṅ mahāveṇumhi pakkhitta-sedita-vettaggaṅ viya. Vakkaṅ, hadayaṅ, yakanaṅ, kilomakaṅ, pihakaṅ papphāsan ti ime cha koṭṭhāsā sūnakāragharaṅ³ viya hutvā upaṭṭhahanti. Dvattiṅsa-hatthaṅ antaṅ lohitaḍḍiyaṅ saṅvelletvā⁴ ṭhapita-gharasappo viya. Antagaṇaṅ pādapuñchanake sibbitarajjukā viya. Udariyaṅ parissāvane sithilabaddhataṇḍulaṅ⁵ viya. Karisaṅ veṇupabbe⁶ pakkhittapaṇḍumattikā viya. Matthaluṅgaṅ omadditvā ṭhapitā cattāro taṇḍulapitṭhapinḍā viya. Dvādasavidhā āpodhātu paṭipāṭiyā ṭhapitesu dvādasasu udakasārāvakesu pūrita-udakaṅ viya hutvā upaṭṭhāti. Ath' ānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṅ. Ācariyena kammaṭṭhānaṅ viya akammaṭṭhānaṅ vilakkhaṇaṅ etan ti na visaṅvādetabbaṅ; sādhu sappurisa! pubbe tayā dhātumanasikāre yogo kato bhavissati, etad eva kammaṭṭhānaṅ tuyhaṅ sappāyaṅ, dhātuvasen' eva sajjhāyaṅ karohīti vattabbo. Tena pi dhātuvasena sajjhāyo kātabbo.

Tatr' idaṅ manasikāramukhen' eva sajjhāyavidhānaṅ, idha bhikkhu: kesā sīsaṅ pariyaṇandhitvā ṭhita-camme jātā. Te na jānanti mayaṅ sīsaṅ pariyaṇandhitvā ṭhitacamme jātā ti. Sīsaṅ pariyaṇandhitvā ṭhita-cammam pi na jānāti kesā mayi jātā ti. Acetanā ete avyākatā suññā thaddhā patthinnā paṭhavīdhātu esā ti manasikarotī. Lomā sarīraṅ⁷ pariyaṇahanacamme jātā. Te na jānanti mayaṅ sarīraṅ⁷ pariyaṇa-

¹ S.R. om.

² P.S.R. °kuntha°; S.R. °tinakā.

³ P. sūnāgharaṅ.

⁴ P.S.R. saṅvellitvā.

⁵ B.P.H. °bandha°.

⁶ P. veḷu°.

⁷ S. sarīra.

hanacamme jātā ti. Sarīraṇ¹ pariyanahanacammam pi na jānāti lomā mayi jātā ti. Ete pi acetanā. Nakhā angulināṇ aggesu jātā. Te na jānanti mayaṇ angulināṇ aggesu jātā ti. Angulināṇ aggāni pi na jānanti nakhā amhesu jātā ti. Te² pi acetanā. Dantā hanukaṭṭhike jātā. Te na jānanti mayaṇ hanukaṭṭhike jātā ti. Hanukaṭṭhikam pi na jānāti dantā mayi jātā ti. Ete pi acetanā. Taco na jānāti sarīraṇ mayā pariyanaddhan ti. Sarīram pi na jānāti ahaṇ tacena pariyanaddhan ti. Ayam pi acetano. Maṇsaṇ na jānāti mayā sarīraṇ anulittan ti. Sarīram pi na jānāti ahaṇ maṇsena anulittan ti. Idam pi acetanaṇ. Nahāru na jānāti ahaṇ aṭṭhipuñjaṇ ābandhitvā ṭhitān ti. Aṭṭhipuñjo pi na jānāti nahārujālen' ahaṇ ābaddho³ ti. Idam pi acetanaṇ. Sīsaṭṭhi na jānāti ahaṇ gīvaṭṭhike patiṭṭhitān ti. Gīvaṭṭhikam pi na jānāti mayi sīsaṭṭhikaṇ patiṭṭhitān ti. Gīvaṭṭhi na jānāti ahaṇ piṭṭhikaṇṭake ṭhitān ti. Piṭṭhikaṇṭaṭṭhiko pi, kaṭiṭṭhikaṇ, ūrutṭhikaṇ,⁴ janghaṭṭhikaṇ, goppakaṭṭhikaṇ na jānāti ahaṇ paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitān ti. Paṇhikaṭṭhikam pi na jānāti ahaṇ goppakaṭṭhikaṇ ukkhipitvā ṭhitān ti . . . pe . . . gīvaṭṭhikaṇ na jānāti ahaṇ sīsaṭṭhiṇ⁵ ukkhipitvā ṭhitān ti.

Paṭipāṭiyā⁶ aṭṭhiṇi ṭhitāni koṭiyā, anekasandhiyamito⁷
na kehi ci

baddho nahārūhi jarāya codito, acetano kaṭṭhakalinga-
rūpamo.

Aṭṭhimiñjaṇ, vakkaṇ . . . pe . . . matthalungaṇ acetanaṇ avyākataṇ suññaṇ thaddhaṇ⁸ patthinnaṇ paṭhavīdhātū ti manasikaroti. Pittaṇ, semhaṇ . . . pe . . . muttaṇ acetanaṇ avyākataṇ suññaṇ yūsagataṇ āpodhātū ti manasikaroti. Ime dve mahābhūte pariggaṇhantassa udare ussadā tejodhātu pākāṭā hoti. Nāsāya ussadā vāyodhātu pākāṭā hoti. Ime cattāro mahābhūte pariggaṇhantassa upādārūpaṇ pākāṭaṇ hoti. Mahābhūtaṇ nāma upādārūpena paricchinnaṇ. Upādārūpaṇ mahābhūtena. Yathā ātapo nāma chāyāya paricchinnā, chāyā ātapena; evam eva mahābhūtaṇ upādārūpena

¹ S. sarīra.

² H. Ete.

³ B.H. ābandho.

⁴ P. ūraṭṭho.

⁵ S.R. °ṭhikaṇ.

⁶ S.R. °ṭiy'.

⁷ Anekehi sandhihi yamito sambaddho (Mt.).

⁸ P. tadho.

paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Ath' assa evaṃ cattāri mahābhūtāni tevisati upādārūpāni rūpakkhando ti rūpakkhandaṃ pariggaṇhantaṃ āyatanadvārasena arūpino khandhā pākāṭā honti. Iti rūpārūpapariggaho pañcakkhandhā honti. Pañcakkhandhā dvādasāyatanāni honti. Dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo hontīti khandhāyatana-dhātuvasena yamakatālakandaṃ¹ phārento viya dve koṭṭhāse katvā nāmarūpaṃ vavatthapeti.

So idaṃ nāmarūpaṃ na ahetu na appaccayā nibbattaṃ, sahetu-sappaccayā nibbattaṃ. Ko paṇ' assa hetu? Ko pana paccayo? ti upaparikkhanto avijjāpaccayā taṇhāpaccayā kamma-paccayā āhārapaccayā cāti tassa paccayaṃ vavatthapetvā atīte pi paccayā c' eva paccayasammuppannadhammā ca, anāgate pi etarahi pi paccayā c' eva paccayasammuppannadhammā ca, tato uddhaṃ satto vā puggalo vā natthi, suddhasankhārapuñño evāti² tīsu addhāsu kankhaṃ vitaratī. Ayaṃ pana vipassanā-sankhārasallakhaṇā nātāpariññā nāma.

Evaṃ sankhāre sallakketvā tītassa pana bhikkhussa Dasabalassa sāsane mūlaṃ otiṇṇaṃ nāma hoti, paṭiṭṭhā laddhā nāma. Cūlasotāpanno nāma hoti, niyatagatiko. Tathārūpaṃ³ pana utusappāyaṃ puggalasappāyaṃ bhojana-sappāyaṃ dhammasavaṇasappāyaṃ⁴ labhitvā ekāsane ekapal-lankavaragato tīni lakkhaṇāni āropetvā vipassanā-paṭi-pāṭiyā sankhāre sammasanto arahattaṃ gaṇhātīti idaṃ dhātuvasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamaṇaṃ.

Yassa pana neva vaṇṇato upaṭṭhātī, na paṭikkūlato, na suññato, tena me na upaṭṭhātīti na kammaṭṭhānaṃ vissajjtvā nisīditabbaṃ, koṭṭhāsamanasikāre yeva pana yogo kātabbo. Porānakattherā kira koṭṭhāsamanasikāro va pamāṇan ti āhaṃsu. Icc' assa punappaṇaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa koṭṭhāsā paguṇā honti. Kadā pana paguṇā nāma hontīti? Yadā kesā ti āvajjitamatte manasikāro gantvā matthalungaṃ ti antimakoṭṭhāse paṭiṭṭhātī, matthalungaṃ ti āvajjitamatte manasikāro āgantvā kesā ti ādikoṭṭhāse paṭiṭṭhātī. Ath' assa yathā nāma cakkhumato purisassa

¹ P. °tālakkhandaṃ.

³ S.R. °rūpaṇaṃ.

² P. adds evaṃ.

⁴ S.R. om.

dvattiṅsa-vaṇṇānaṃ pupphānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ olokontassa, paṭipāṭiyā vā pana nikhāte dvattiṅsa vatipāde paṭikkamitvā olokontassa paṭipāṭiyā va dvattiṅsa-vaṇṇāni pupphāni vatipādā vā pākāṭā honti, evam eva dvattiṅsa koṭṭhāsā upaṭṭhahanti. Vicarantā tiracchānagatā pi manussā pi sattā ti na upaṭṭhahanti, koṭṭhāsā ti upaṭṭhahanti; khādanīya-bhojanīyaṃ koṭṭhāsantare¹ pakkhipamānaṃ viya hoti; koṭṭhāsānaṃ paguṇakālate paṭṭhāya tisu mukhesu ekena mukhena vimuccissati; kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato vā paṭikkūlato vā suññato vā upaṭṭhāti. Yathā nāma pūve pacitukāmā itthi madditvā ṭhapita-piṭṭhato yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ pacati; yathā vā pana same bhūmippadese ṭhapitaṃ udakapūraṃ kumbhaṃ ya-to ya-to āviñjanti,² tato tato va udakaṃ nikkhamati; evam eva koṭṭhāsānaṃ paguṇakālate paṭṭhāya tisu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Ākankhamānassa vaṇṇato, ākankhamānassa paṭikkūlato, ākankhamānassa suññato, kammaṭṭhānaṃ upaṭṭhahissati yeva. Ayaṃ ettako uggahasandhi nāma. Imasmiṃ uggahasandhismiṃ ṭhatvā arahattaṃ pattā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā.

Yassa pana uggahasandhismiṃ kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti, tena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sace yattha ācariyo vasati, so āvāso sappāyo hoti, icc' etaṃ kusalaṃ. No ce, sappāyaṭṭhāne vasitabbaṃ. Vasantena aṭṭhārasa vihāradose vajjetvā pañcangasamannāgate senāsane vasitabbaṃ. Sayam pi pañcangasamannāgatena bhavitabbaṃ. Tato pacchābhattaṃ piṇḍapāta-paṭikkantena rattitṭhānaṃ vā divāṭṭhānaṃ vā pavisitvā kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ. Kathaṃ? Ādito tāva heṭṭhā vuttanayen' eva anupubbato manasikātabbaṃ, na ekan-tarikā.³ Anupubbato manasikaronto hi dvattiṅsa-padaṃ nissenīyaṃ padapaṭipāṭiyā⁴ akkamanto pāsādaṃ āruya pāsādānisaṃsaṃ anubhavanakapuriso viya kesā, lomā ti paṭipāṭiyā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato ca na pari-hātayi; pāsādānisaṃsasadi-se ca nava lokuttaradhamme anubhavati.

Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisighato nātisāṇi-

¹ H. °sabbhantare.

² P. āvijjhanti; S.R. āvajjenti; B.H. āviñchanti.

³ H.S.R. °kāya.

⁴ S.R. om. pada.

kato manasikātabbaṅ. Atisīghato manasikarontassa hi kiñcāpi kammaṭṭhānaṅ paḅuṅaṅ hoti, avibhūtaṅ pana hoti. Tattha opammaṅ heṭṭhā vuttam¹ eva. Atisaṅkato manasikarontassa kammaṭṭhānaṅ pariyoṣānaṅ na gacchati, antarā va osakkitaḅbaṅ hoti. Yathā hi puriso tiyojanaṅ maggaṅ sāyaṅ² kacchaṅ bandhitvā paṭipanno nikkhantaṭṭhānato³ paṭṭhāya sītalacchāyaṅ disvā vissamati, ramaṅīyaṅ vālikā-talaṅ⁴ disvā piṭṭhiṅ pasāreti, vanapokkharanaṅ disvā pāniyaṅ pivati, nahāyati, pabbataṅ disvā āruya pabbatarāmaṅeyya-kaṅ passati; taṅ antarā yeva siho vā vyaggho vā dīpi vā hanati, corā vā pana vilumpanti c' eva hananti ca; evam eva atisaṅkaṅ manasikarontassa kammaṭṭhānaṅ pariyoṣānaṅ na gacchati, antarā va osakkitaḅbaṅ hoti. Tasmā nātisighaṅ nātisanaṅ ekadivasaṅ tiṅsa vāre manasikātabbaṅ. Pāto va dasa vāre, majjhanhike⁵ dasa vāre, sāyaṅhe dasa vāre sajjhāyo kātabbo; no kātuṅ na vaṭṭati. Khādaniyaṅ bhojanīyaṅ no khādituṅ no bhuñjituṅ na vaṭṭati, etaṅ⁶ pana⁷ vaṭṭeyya; idam eva ekantena no kātuṅ na vaṭṭati. Karonto mahantaṅ atthaṅ gahevā tiṭṭhati.

Yathā hi ekassa purisassa tīṇi khettāni, ekaṅ khettaṅ aṭṭha-kumbhaṅ⁸ deti, ekaṅ solasa, ekaṅ dvattiṅsa. Tena tīṇi pi khettāni paṭijaggituṅ asakkontena dve chaḍḍetvā ekaṅ dvattiṅsa-kumbhadāyakam eva paṭijaggitaḅbaṅ. Tatth' eva kasana-vapana-niddānādīni⁹ kātabbāni. Tad ev' assa itaresu dvīsu uṭṭhānakadāyaṅ¹⁰ dassati; evam eva sesaṅ mukhadhovanādikammaṅ chaḍḍetvā pi etth' eva kammaṅ kātappaṅ, no kātuṅ na vaṭṭati. Karonto mahantaṅ atthaṅ gaṅhitvā tiṭṭhatīti ettāvata majjhimā paṭipadā nāma kathitā. Evaṅ paṭipannenāpi vikkhepo paṭibāhitabbo. Kammaṭṭhānaṅ hi vissajjtvā citte bahiddhā vikkhepaṅ gacchante¹¹ kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṅ samatikkamituṅ na sakkoti.

Yathā hi eko puriso sahasuddhāraṅ sādhetvā¹² vaḍḍhiṅ labhitvā addhānaṅ paṭipanno antarāmagge kumbhīla-ma-

¹ S.R. vutta-nayam.

² P. sayāṅ.

³ S.R. °takalāto.

⁴ B.P. vālika°.

⁵ H.P.S.R. majjhantike.

⁶ S.R. evaṅ.

⁷ S.R. na.

⁸ S.R.H. °kumbhe.

⁹ H.B. °niddāyaṅ°.

¹⁰ B. °dākayaṅ; H. °dāyakaṅ.

¹¹ B.H.P.S. °anto.

¹² S.R. sodhetvā.

kara-gāharakkhasamuṭṭhāya¹ gambhīragirikandarāya upari atthataṇ ekapadikaṇ daṇḍakasetuṇ āruya gacchanto akkamanapadaṇ vissajjetvā ito c' ito ca olovento paripatitvā² kumbhīlādi-bhattaṇ hoti, evam eva ayam pi kammaṭṭhānaṇ vissajjetvā sacitte³ bahiddhā vikkhepaṇ gacchante kammaṭṭhānato parihāyati vaṭṭabhayaṃ atikkamituṇ na sakkoti. Tatr' idaṇ opammasaṇsandanaṇ, purisassa sahasuddhāraṇ sādhetvā⁴ vaḍḍhiṇ⁵ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānassa uggahitakālo. Antarā gambhīragirikandarā viya saṇsāro. Tassa kumbhīlādīhi daṭṭhakālo viya vaṭṭamūlakā.⁶ Ekapadikadaṇḍakasetu viya imassa bhikkhuno sajjhāyavīthi. Tassa purisassa ekapadikaṇ daṇḍakasetuṇ āruya akkamanapadaṇ vissajjetvā ito c' ito ca olokontassa paripatitvā kumbhīlādīnaṇ bhattabhāvaṇ āpannakālo viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṇ vissajjetvā bahiddhā vikkhittacittassa kammaṭṭhānato parihāyitvā vaṭṭabhayaṇ samatikkamituṇ asamatthabhāvo veditabbo.

Tasmā kesā manasikātabbā. Kese manasikaritvā cittupādassa bahiddhā vikkhepaṇ paṭibāhitvā suddhacitten' eva lomā, nakhā, dantā, taco ti manasikātabbaṇ. Evaṇ manasikaronto kammaṭṭhānato na parihāyati, vaṭṭabhayaṇ samatikkamati. Opammaṇ pan' ettha tad eva parivattetvā veditabbaṇ. Sahassuddhāraṇ sādhetvā⁴ vaḍḍhiṇ labhitvā chekassa purisassa daṇḍakasetuṇ āruya nivāsanapārūpanaṇ saṇvidhāya dhātupatthaddhakāyaṇ⁷ katvā sotthinā paratīragamaṇaṇ viya chekassa bhikkhuno kese manasikaritvā cittupādassa bahiddhā vikkhepaṇ paṭibāhitvā suddhacitten' eva lomā, nakhā, dantā, taco ti manasikarontassa kammaṭṭhānato aparihāyitvā vaṭṭabhayaṇ⁸ samatikkamaṇaṇ veditabbaṇ. Evaṇ bahiddhā vikkhepaṇ paṭibāhantenāpi heṭṭhā vuttanāyena' eva paṇṇatti⁹-samatikkamaṇato manasikātabbaṇ. Kesā, lomā ti paṇṇattiṇ vissajjetvā paṭikkūlaṇ paṭikkūlaṇ ti sati ṭhapetabbā. Paṭhamaṇ yeva pana paṭikkūlato na

¹ S. om. makara; P.R. °radakarakkhasa-samuṭṭhitāya; H. °khasa-dutṭhāya.

² B. apari°.

³ H. citte.

⁴ S.R. sodhetvā.

⁵ S.R. vaḍḍhi.

⁶ H.P.S.R. °mūlakāni; add mahādukkhāni.

⁷ S.R. °thaddhaṇ°.

⁸ P.H. °bhaya.

⁹ B.H. °ṇattiṇ.

upaṭṭhāti; yāva na upaṭṭhāti, tāva paṇṇatti na vissajjetabbā. Yadā upaṭṭhāti, tadā paṇṇattiṃ vissajjetvā paṭikkūlan ti manasikātabbaṃ. Karontena ca hetṭhā vuttanayen' eva pañcah' ākārehi paṭikkūlato manasikātabbā.

Tacapañcakasmiṃ hi vaṇṇasaṅṭhānagandhāsavayokāsavasen' eva¹ pañcavidham pi paṭikkūlyaṃ² labbhati.³ Sesesu pi yaṃ yaṃ⁴ labbhati,³ tassa tassa⁴ vasena manasikāro pavattetabbo. Tattha kesādayo pañca koṭṭhāsā subhanimittaṃ, rāgaṭṭhāniyaṃ, iṭṭhārammaṇaṃ ti sankhyaṃ gatā. Ye keci rajjanaka-sattā nāma, sabbe te imesu pañcasu koṭṭhāsesu rajjanti. Ayaṃ pana bhikkhu mahājanassa rajjanaṭṭhāne paṭikkūlan ti appaṇaṃ pāpeti. Tattha⁴ appaṇāppattito paṭṭhāya parato akilamanto va appaṇaṃ pāpunāti.

Tatr' idaṃ opammaṃ: yathā hi cheko dhanuggaho rājānaṃ ārādhetvā satasahassuṭṭhānakaṃ⁵ gāmavaraṃ labhitvā sannaddhapañcāvudho tattha gacchanto antarāmagge dvattiṃsa core disvā tesu pañca corajeṭṭhake ghāteyya, tesu ghātita-kālo paṭṭhāya tesu dve ekamaggaṃ paṭipajjamānā nāma na honti, evaṃ sampadam idaṃ datṭhabbaṃ. Dhanuggahassa rājānaṃ ārādhetvā gāmavaraṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ṭhitakālo. Dvattiṃsa corā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā. Pañca corajeṭṭhakā viya kesādayo pañca. Corajeṭṭhakānaṃ ghātita-kālo viya imassa bhikkhuno sabbasattānaṃ rajjanaṭṭhāne tacapañcake paṭikkūlan ti appaṇāya pāpitakālo. Sesacorānaṃ paṇippahāren' eva palāyitakālo viya sesakoṭṭhāsesu akilamantass' eva appaṇāppatti veditabbā.

Evaṃ paṇṇattiṃ samatikkamantena ca anupubbamuñcanato manasikāro pavattetabbo. Kesse manasikarontena manasikaronten' eva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā.⁶ Yāva lomā na upaṭṭhahanti, tāva kesā kesā ti manasikātabbā. Yadā pana lomā upaṭṭhahanti, tadā kesse vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā.⁶ Evaṃ nakhādisu pi manasikāro pavattetabbo.

Tatr' idaṃ opammaṃ: yathā hi jalūkā gacchamānā yāva

¹ S.R. om. eva.

² P. pāṭik°.

³ B. labhati.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. °hassagghanakaṃ.

⁶ H. patthapetabbā.

purato patitthañ na labhati, tāva pacchato nanguṭṭhena gahitaṭṭhānañ na muñcati; yadā pana purato patitthañ labhati, tadā nanguṭṭhañ ukkhipitvā mukhena gahitaṭṭhāne ṭhapeti¹; evam eva² kese manasikarontena³ manasikaronten' eva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā.⁴ Yāva lomā na upaṭṭhahanti, tāva kesā kesā ti manasikātabbā. Yadā lomā upaṭṭhahanti, tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā.⁴ Evañ nakhādisu pi³ manasikāro pavattetabbo. Evañ pavattentena⁵ appaṇā hotīti vutta-manasikāraḥkosallañ sampādetabbañ. Kathañ? Idañ hi appaṇākammatṭhānañ manasikarontassa appaṇañ pāpuṇāti, paṭhamañ yeva tāva na upaṭṭhāti. Anamataggasmiñ hi saṅsāraḥvaṭṭe ca³ nānārammaṇesu vadḍhitañ cittañ kesā ti āvijjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā⁶ matthalunge patitthāti. Matthalungan ti āvijjitamatte sajjhāyasotānusārena āgantvā kesesu patitthāti. Manasikarontassa manasikarontassa pana so so koṭṭhāso upaṭṭhāti. Sati samādhinā³ patitthahamānā⁷ pavattati. Tena yo yo koṭṭhāso adhikataṇaṇ upaṭṭhāti, tattha tattha diguṇena yogañ katvā appaṇā pāpetabbā. Evañ appaṇāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamanto appaṇañ pāpeti.

Tattha tālavanamakkaṭo va opammañ. Api c' ettha evam pi yojanā veditabbā: dvattiṅsatālakasmiñ hi tālavane makkaṭo paṭivasati,⁸ tañ gahetukāmo luddo koṭiyañ ṭhita-tālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhim akāsi. Mānajātiko makkaṭo tañ tañ tālañ langhitvā pariyantatāle aṭṭhāsi. Luddo tattha pi gantvā ukkuṭṭhim akāsi. Makkaṭo puna tath' eva purimatāle patitthāsi. So aparāparañ anubandhiyamāno kilamanto tassa tass' eva tālassa mūle ṭhatvā ukkuṭṭhukkuṭṭhakāle⁹ utṭhahitvā gacchanto gacchanto atikilanto¹⁰ ekassa tālassa makulapaṇṇasūciñ dalhañ gahetvā dhanukoṭiyā vijjhivā gaṇhante pi na palāyati.¹¹

Tattha dvattiṅsa tālā viya dvattiṅsa koṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittañ. Luddo viya yogāvacaro. Luddena tālamūle

¹ H. patthapeti.

² S.R.H. evañ.

³ S.R. om.

⁴ H. patthapetabbā.

⁵ P. adds na.

⁶ H.P. āgantvā.

⁷ P. pi tiṭṭha°; B. pi tiṭṭhaha°.

⁸ S.R. vasati.

⁹ B.P. °ṭhikāle.

¹⁰ B.P.H. °lamanto.

¹¹ H. palāyittha.

ṭhatvā ukkuṭṭhakāle¹ mānājātikassa makkaṭassa palāyitvā pariyantakoṭiyaṅ ṭhita-kālo viya anamatagge saṅsāravatṭe ca² nānārammaṇesu vaḍḍhitacittassa kesā ti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthalunge patiṭṭhānaṅ; pari-yantakoṭiyaṅ ṭhatvā ukkuṭṭhe³ orimakoti-āgamanakālo viya matthalungan ti āvajjitamatte⁴ sajjhāyasotānusārena gantvā kesesu patiṭṭhānaṅ. Aparāparaṅ anubandhiyamānassa kilamantassa⁵ ukkuṭṭhukkuṭṭhaṭṭhāne⁶ utṭhānakālo viya manasikarontassa manasikarontassa tasmiṅ tasmiṅ koṭṭhāse upaṭṭhahante satiyā patiṭṭhāya patiṭṭhāya gamanaṅ. Dhanukoṭiyā vijjhivā gaṇhantassāpi apalāyanakālo viya yo koṭṭhāso adhikataṅ upaṭṭhāti, tasmiṅ diguṇaṅ manasikāraṅ katvā appaṇāya pāpanaṅ. Tattha appaṇāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamanto va appaṇaṅ pāpessati,⁷ tasmā paṭikkūlaṅ paṭikkūlan ti punappunaṅ āvajjitabbaṅ, samannāharitabbaṅ, takkāhataṅ vitakkāhataṅ kātabbaṅ. Evaṅ karontassa cattāro khandhā paṭikkūlārammaṇā honti, appaṇaṅ pāpuṇāti. Pubbabhāgacittāni parikamma-upacārasankhātāni savitakkasavicārānīti sabbāṅ heṭṭhā vuttasadisam eva. Ekaṅ pana koṭṭhāsaṅ manasikarontassa ekam eva paṭhamajjhānaṅ nibbattati, pāṭiyekkaṅ manasikarontassa dvattiṅsa paṭhamajjhānāni nibbattanti. Hatthe gahitapaṇha⁸-vatthu pākāṭikam eva.*

So taṅ nimittan ti so bhikkhu taṅ kammaṭṭhānanimittaṅ.

Āsevatī ti sevati bhajati.

Bhāvetī ti vaḍḍheti.

Bahulīkarotī ti punappunaṅ karoti.

Svāvatthitaṅ⁹ vavatthapetī ti suvavatthitaṅ karoti.

Bahiddhā kāye cittaṅ upasaṅharatī ti evaṅ katvā bahiddhā parassa kāye attano cittaṅ upasaṅharati, ṭhapeti,¹⁰ peseti.

Atthi'ssa kāye ti atthi assa kāye.

Ajjhattabahiddhā kāye cittaṅ upasaṅharatī ti kālena attano kālena paresaṅ kāye cittaṅ upanāmeti.¹¹

* *Vism.* p. 245 f..

¹ B.P.H. ukkuṭṭhi°.

² S.R. om.

³ H. °ṭhiyā. ⁴ P. āvij°.

⁵ S.R. kilantassa.

⁶ B.P. °ṭhitṭhāne.

⁷ S.R. pāpeti.

⁸ B.P. °paṇha.

⁹ S.R. suvavat°.

¹⁰ H. gameti.

¹¹ P. upaṭṭhāpeti.

Atthi kāye ti idaṃ yasmā na ekantena attano kāyo, nāpi parass' eva kāyo adhippeto, tasmā vuttaṃ. Ettha pana attano jīvamānakasarīre paṭikkūlan ti parikkammaṃ karontassa appaṇā pi upacāram pi jāyati. Parassa jīvamānakasarīre paṭikkūlan ti¹ manasikarontassa neva appaṇā jāyati, na upacāraṃ.

Nanu ca dasasu asubhesu ubhayam p' etaṃ jāyatīti? Āma jāyati. Tāni hi anupādinna-kapakkhe t̥hitāni, tasmā tattha appaṇā pi upacāram pi jāyati. Idaṃ pana upādinna-kapakkhe t̥hitaṃ; ten' ev' ettha ubhayam p' etaṃ na jāyati; asubhānupassanā-sankhātā pana vipassanā-bhāvanā hotīti veditabbā.

Imasmiṃ pabbe kiṃ kathitaṃ ti? Samathavipassanā kathitā. Idān' ettha evaṃ² sabbaṃ³ manasikārasādhāraṇaṃ paṇṇakaṃ veditabbaṃ. Etesaṃ hi :

Nimittato lakkhaṇato, dhātuto atha suññato,
khandhādīto ca viññeyyo, kesādīnaṃ vinicchayo.

Tattha *nimittato* ti dvattiṅsākāre saṭṭhisataṃ nimittāni, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṅsākāraṃ koṭṭhāsato pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kesassa⁴ vaṇṇanimittaṃ, saṅghānanimittaṃ, disānimittaṃ, okāsanimittaṃ, paricchedanimittaṃ ti pañca nimittāni honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Lakkhaṇato ti dvattiṅsākāre aṭṭhavīsati-sataṃ lakkhaṇāni honti, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṅsākāraṃ lakkhaṇato manasikaroti. Seyyathidaṃ? Kesse thaddhattalakkhaṇaṃ,⁵ ābandhattalakkhaṇaṃ,⁶ uṇhattalakkhaṇaṃ, vitthambhanalakhaṇaṃ ti cattāri lakkhaṇāni honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Dhātuto ti dvattiṅsākāre *Catudhātuko*⁷ *ayaṃ bhikkhu puriso** ti vuttāsu dhātūsu aṭṭhavīsati-sataṃ dhātuyo honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṅsākāraṃ dhātuto pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kesse kakkhaḷatā paṭhavīdhātu, ābandhanatā āpodhātu, uṇhatā tejodhātu, vitthambhanatā vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Suññato ti dvattiṅsākāre channaṃvuti suññatā honti, yāsaṃ

* M. iii, 238, reading Chadhāturo.

¹ S.R. add parikkammaṃ. ² S.R. etth' eva. ³ S.R.H. sabba.

⁴ P.S.R. kesesu. ⁵ H. thaddhalak°. ⁶ H. ābandhanalak°.

⁷ B.P. °dhāturo; H. catasso dhātuyo; S.R. chadhāturo.

vasena yogāvacarō dvattiṅṣākāraṇ suññato vipassati. Seyyathidaṇ? Kesā suññā attena vā attaniyena vā¹ niccena vā² dhuvēna vā¹ sassatena vā¹ avipariṇāmadhammena vā ti kesse tāva attasuññatā, attaniyasuññatā, niccabhāvasuññatā ti tisso suññatā honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Khandhādito ti dvattiṅṣākāre kesādisu khandhādivasena pariggayhamānesu kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, kati dhātuyo, kati saccāni, kati satipaṭṭhānāniti ādinā nayena p' ettha vinicchayo viññātabbo.

Evaṇ ajjhattādi-bhedato tividhena kāyānupassanaṇ vitthārato dassetvā idāni *kāyānupassī viharatī ātāpī sampajāno* ti ādini padāni bhājetvā dassetuṇ *anupassī* ti ādi āradḍhaṇ. Tattha yāya anupassanāya kāyānupassī nāma hoti, taṇ dassetuṇ *Tattha katamā anupassanā?* *Yā paññā pajānanā* ti³ ādi vuttaṇ. *Ātāpī* ti ādisu pi es' eva nayo. Tattha *paññā, pajānanā* ti ādini heṭṭhā Cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṇ vuttanayen' eva veditabbāni.⁴ *Upeto* ti ādini sabbāni aññamaññāvevacanāni. Api ca āsevanāvasena *upeto*, bhāvanāvasena suṭṭhu upeto ti *samupeto*. *Upāgato samupāgato, upaṇṇo sampaṇṇo* ti imesu pi⁵ dvīsu dukesu ayam eva nayo. Bahulikāravasena pana *samannāgato* ti evam ettha yojanā veditabbā. *Iminā ātāpena upeto* ti ādisu pi es' eva nayo.

Vīharatī ti pade tattha katamo vihāro ti pucchaṇ akatvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya desento *iriyatī* ti ādim āha. Tass' attho catunnaṇ iriyāpathānaṇ aññatarasamangībhāvato *iriyati*. Tehi iriyāpathacatukkehi kāyasakaṭavattanena *vattati*. Ekaṇ iriyāpathadukkaṇ aparena iriyāpathena bāhitvā⁶ ciraṭṭhitikabhāvena sarīrarakkhanato *pāleti*. Ekasmiṇ iriyāpathe asaṅṭhahitvā sabbiriyāpathavattanato *yāpeti*.⁷ Tena tena iriyāpathena tathā tathā kāyassa yāpanato *yāpeti*. Ciraḷavattāpanato *carati*. Iriyāpathena iriyāpathaṇ vicchinditvā jīvitaharaṇato *viharati*.

Sv' eva kāyo loko ti yasmiṇ kāye kāyānupassī viharati, sv' eva kāyo lujjanapalujjanatṭhena loko. Yasmā pan' assa kāye pahīyamānaṇ abhijjhādomanassaṇ vedanādisu pi pahīyati eva, tasmā *pañca pi upādānakkhandhā loko* ti vuttaṇ.

¹ P. om.

² B.P.H. om.

³ Vbh. 194.

⁴ Dhs. § 16.

⁵ S.R. om.

⁶ P. bādhitvā.

⁷ P. yāpeti.

Santā ti ādisu pi nirodhavasena santatāya *santā*. Bhāva-nāya samitattā *samitā*. Vatthu-pariññāya appavatti-vūpa-samavasena *vūpasantā*. Nirodhasankhātaṅ atthaṅ gatā ti *atthangatā*. Punappunaṅ nibbattiyā paṭibāhitattā ativiya atthangatā ti *abbhatthangatā*. *Appitā* ti vināsitā. Appavattiyaṅ ṭhapitā ti pi attho. *Vyappitā*¹ ti suvināsitā. Ativiya appavattiyaṅ ṭhapitā ti pi attho. Yathā puna² na anvāsavanti, evaṅ sositattā *sositā*. Suṭṭhu sositā ti *visositā*, sukkhāpitā ti attho. Vigatantā³ katā ti *vyantīkatā*. Ettha ca anupassanāya kammaṭṭhānaviḥāreṇa kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṅ; atāpena⁴ sammappadhānaṅ; sati-sampajaññaṇa kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo; satiyā vā kāyānupassanā-vasena paṭiladdho samatho; sampajaññaṇa vipassanā; abhijjhā-domanassavinayena bhāvanā-phalaṅ vuttan ti veditabbaṅ.

Kāyānupassanāniddeṣo.

Vedanānupassanāniddeṣe pi heṭṭhā vutta-sadisāṅ vuttanayen' eva veditabbaṅ. *Sukhaṅ vedanaṅ vedayamāno*⁵ ti ādisu pana *sukhaṅ vedanaṅ* ti kāyikaṅ vā cetasikaṅ vā sukhaṅ vedanaṅ vedayamāno ahaṅ sukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajānātīti attho. Tattha kāmaṅ uttānaseyyakā pi dārakā thaññaṅ pivanādi-kāle sukhaṅ vedayamānā sukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajānanti, na pan' etaṅ evarūpaṅ jānanaṅ sandhāya vuttaṅ. Evarūpaṅ hi jānanaṅ sattupaladdhiṅ nappajahati, satta-saññaṅ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṅ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṅ sattupaladdhiṅ pajahati, satta-saññaṅ ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṅ c' eva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idaṅ hi ko vedayati, kassa vedanā, kiṅkāraṇā vedanā ti evaṅ sampajānavediyanaṅ⁶ sandhāya vuttaṅ.

Tattha ko vedayātīti? Na koci satto vā puggalo vā vedayati. Kassa vedanā ti? Na kassaci sāttassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṅkāraṇā vedanā ti? Vatthu-ārammaṇaṅ ca⁷ pan' esā vedanā. Tasmā esa evaṅ pajānāti taṅ taṅ⁸ sukhādīnaṅ vatt uṅ ārammaṇaṅ katvā vedanā va vedayati. Taṅ pana

¹ B. byattitā.

² S.R. om.

³ S.R. viantaṅ.

⁴ H. atāpena.

⁵ P.S.R. vediya° always; Vbh. 195.

⁶ H. °vedayamānaṅ.

⁷ P. va.

⁸ S.R. tattha.

vedanāpavattiṅ upādāya ahaṅ vedayāmīti vohāramat-
taṅ hotīti. Evaṅ vatthuṅ ārammaṇaṅ katvā vedanā veda-
yatīti sallakkhento¹ esa sukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajā-
nātīti veditabbo; Cittalapabbate aññataro thero viya:
Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto² apa-
rāparaṅ parivattati. Tam eko daharo āha: katarāṅ vo³
bhante ṭhānaṅ rujatīti. Āvuso, pāṭiyekkaṅ rujanaṭṭhānaṅ⁴
nāma natthi, vatthuṅ ārammaṇaṅ katvā vedanā va vedaya-
tīti. Evaṅ jānanakā lato paṭṭhāya adhivāsetuṅ vaṭṭati no
bhante ti. Adhivāsemi āvuso ti. Adhivāsanā bhante seyyo
ti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake
antāni rāsikatāni ahesuṅ. Thero daharassa dassesi: Vaṭṭat'
āvuso ettakā adhivāsanā ti. Daharo tuṅhī ahosi. Thero
viriyasamataṅ⁵ yojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṅ
pāpuṅitvā samasīsi hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṅ, evaṅ dukkhaṅ . . . pe . . . *nirāmisāṅ
adukkhamasukhaṅ vedanaṅ vedayamāno nirāmisāṅ adukkha-
masukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajānāti.*

Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṅ kathetvā arūpakammaṭ-
ṭhānaṅ kathento vedanā-vasena kathesi. Duvidhaṅ hi
kammaṭṭhānaṅ: rūpakammaṭṭhānaṅ arūpakammaṭṭhānaṅ ca.
Rūpapariggaho arūpapariggaho ti pi etad eva vuccati. Tattha
Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṅ kathento sankhapanasikā-
ravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātu-vavat-
thānaṅ kathesi. Tad ubhayam pi Visuddhimagge sabbā-
kārato dassitam eva. Arūpakammaṭṭhānaṅ⁶ kathento ye-
bhuyyena vedanāvasena kathesi. Tividho hi arūpakammaṭ-
ṭhāne abhiniveso phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti.
Kathaṅ? Ekaccassa⁷ hi sankhittena vā vitthārena vā
pariggahite rūpakammaṭṭhāne⁸ tasmiṅ ārammaṇe cittaceta-
sikānaṅ paṭhamābhiniṅpāto taṅ ārammaṇaṅ phusanto uppaj-
jamāno phasso pākāto hoti. Ekaccassa taṅ ārammaṇaṅ
anubhavanti uppajjamānā vedanā pākātā hoti. Ekaccassa
taṅ ārammaṇaṅ pariggahetvā vijānantaṅ uppajjamānaṅ
viññānaṅ pākātaṅ hoti.

¹ B.H. °khanto.

² P.S.R. nittha°.

³ B.H. kho.

⁴ B.H. rujja°.

⁵ B.H.S.R. °samādhiṅ; P. °samathaṅ.

⁶ P. *adds* pana.

⁷ R. ekassa.

⁸ S.R. *om.* rūpa.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, so pi na kevalaṇ phasso va uppajjati, tena saddhiṇ tad ev' ārammaṇaṇ anubhava-mānā vedanā pi uppajjati, sañjānamānā¹ saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṇ¹ viññānam pi uppajjatīti phassapañcamake yeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, so pi na kevalaṇ vedanā va uppajjati, tāya saddhiṇ tad ev' ārammaṇaṇ phusamāno phasso pi uppajjati, sañjānamānā¹ saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṇ¹ viññānam pi uppajjatīti phassapañcamake yeva pariggaṇhāti. Yassa viññānaṇ pākaṭaṇ hoti, so pi na kevalaṇ viññānam eva uppajjati, tena saddhiṇ tad ev' ārammaṇaṇ phusamāno phasso pi uppajjati, anubhavamānā vedanā pi, sañjānamānā¹ saññā pi, cetayamānā cetanā pi uppajjatīti phassapañcamake yeva pariggaṇhāti.

So ime phassapañcamakā dhammā kiṇ-nissitā ti upadhārento vatthu-nissitā² ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo. Yaṇ³ sandhāya vuttaṇ *Idaṇ ca pana me⁴ viññānaṇ ettha sītaṇ,⁵ ettha paṭibaddhan* ti. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evam ettha vatthu rūpaṇ, phassapañcamakā nāman ti nāma-rūpam eva passati. Rūpaṇ c' ettha rūpakkhandho, nāmaṇ cattāro arūpino khandhā ti pañcakkhandhamattaṇ hoti. Nāmarūpavinimuttā⁶ hi pañcakkhandhā pañcakkhandhavinimuttaṇ⁶ vā nāmarūpaṇ natthi. So ime pañcakkhandhā kiṇ-hetukā ti upaparikkhanto avijjādi-hetukā ti passati. Tato paccayo c' eva paccayuppannaṇ ca idaṇ, aṇño satto vā puggalo vā natthi, suddhasankhārapuñjamattam evāti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṇ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā aniccaṇ, dukkhaṇ, anattā ti sammasanto vicarati. So ajja, ajjā ti paṭivedhaṇ ākankhamāno tathārūpe divase utusappāyaṇ puggalasappāyaṇ bhojanasappāyaṇ dhammasavaṇasappāyaṇ vā labhitvā ekapallankena nisinnō va vipassanaṇ matthakaṇ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti.⁷ Evaṇ imesaṇ tinnam pi janānaṇ yāva arahattā kammaṭṭhānaṇ kathitaṇ hoti.*

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṇ kathento vedanā-

* D. i, 76; M. ii, 17.

¹ B.H. °jānana°.

² B. vatthuy°.

³ P. Taṇ.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. nissitaṇ.

⁶ P.S.R. °nimmut°.

⁷ B.H. °ṭhasi.

vasena kathesi. Phassavasena vā¹ hi viññānavasena vā² kathiyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanā-vasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānaṃ hi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ,³ satadhotasappaṃ khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhāpayamānaṃ⁴ viya, udakaghaṭasahassena parilāhaṃ nibbāpayamānaṃ⁴ viya, aho sukhaṃ, aho sukhaṃ ti vācaṃ nicchārayamānam eva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ, tattaphālaṃ⁵ pavesentaṃ⁶ viya, vilīnatambalohena āsiñcantaṃ viya, sukhatīṇavanappatimhi⁷ araññe dāru-ukkākalāpaṃ pakkhipamānaṃ viya aho dukkhaṃ, aho dukkhaṃ ti vippalāpayamānam eva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkkhamasukhā vedanā ti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Antarā piṭṭhipāsānaṃ āruhitvā⁸ palāyantassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsānaṃ orabhāge⁹ aparabhāge¹⁰ pi padaṃ disvā majjhe apassanto pi ito ārūlo, ito orūlo, majjhe piṭṭhipāsāne iminā padesena gato bhavissatīti nayato jānāti. Evaṃ ārūlhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. Orūlhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. Ito ārūlo, ito orūlo,¹¹ majjhe eva¹² gato ti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkkhamasukhā vedanā ti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti.

Evaṃ Bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanā-vasena vinvattetvā¹³ dassesi. Na kevalaṃ ca idh' eva evaṃ dassesi, Dīghanikāyamhi Mahānidāne, Sakkapañhe, Mahāsatiṭṭhā-

¹ P.S.R. om. ² P. adds ca. ³ R. °damānaṃ. ⁴ P. °piya°.

⁵ P.R.S. tattakapālaṃ. ⁶ B.H. °santaṃ. ⁷ P.S. °vanaspatimhi.

⁸ S.R. āruhitvā. ⁹ P.R. add pi. ¹⁰ P. para°; S.R. pāra°.

¹¹ H. āruya. ¹² P.S.R. evaṃ. ¹³ °vattetvā (?).

ne;* Majjhimanikāyamhi Satipaṭṭhāne ca, Cūlatanḥāsankhaye, Mahātanḥāsankhaye, Cūlavedalle, Mahāvedalle, Raṭṭhapālasutte, Māgandhiyasutte, Dhātuvibhange, Āneñjasappāye;† Saṅyuttanikāyamhi Cūlanidānasutte, Rukkhopame, Parivīmaṅsanāsutte, sakale Vedanā-Saṅyutte ti‡ evaṅ anekesu suttesu paṭhamaṅ rūpakammaṭṭhānaṅ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṅ vedanā-vasena vinivattetvā¹ dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṅ imasmim pi Satipaṭṭhānavibhange paṭhamaṅ rūpakammaṭṭhānaṅ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṅ vedanāvasena vinivattetvā dassesi.

Tattha sukhaṅ vedanaṅ ti ādisu ayaṅ aparō² pi pajānana-pariyāyo: *sukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajānāmi* ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṅ vedanaṅ vedayamāno sukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā³ vedanā, tassā idāni abhāvato imassā ca sukhāya ito paṭhamaṅ abhāvato vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā ti itiha tattha sampajāno hoti. Vuttam pi c' etaṅ Bhagavatā: *Yasmiṅ Aggivessana samaye sukhaṅ vedanaṅ vedeti,*⁴ *neva tasmīṅ samaye dukkhaṅ vedanaṅ vedeti, na adukkhamasukhaṅ vedanaṅ vedeti, sukhaṅ yeva tasmīṅ samaye vedanaṅ vedeti.*⁴ *Yasmiṅ*⁵ *Aggivessana samaye dukkhaṅ . . . pe . . . adukkhamasukhaṅ vedanaṅ vedeti, neva tasmīṅ samaye sukhaṅ vedanaṅ vedeti, na dukkhaṅ vedanaṅ vedeti, adukkhamasukhaṅ yeva tasmīṅ samaye vedanaṅ vedeti. Sukhā pi kho*⁶ *Aggivessana vedanā aniccā sankhatā patīcasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhā pi kho . . . pe . . . adukkhamasukhā pi kho Aggivessana vedanā aniccā sankhatā . . . pe . . . nirodhadhammā ti evaṅ passaṅ Aggivessana sutavā ariyasāvako sukhāya⁷ vedanāya nibbindati, dukkhāya pi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāya pi vedanāya nibbindati; nibbindaṅ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṅ vimutt' amhūti⁸ nāṇaṅ hoti; khīṇā jāti, vusitaṅ brahmacariyaṅ, kataṅ karaṇīyaṅ, nāparaṅ itthattāyā ti pajānāmi ti. §*

* D. ii, 55; 263; 290.

† M. i, 55; 251; 256; 299; 292; ii, 54; i, 501; iii, 257; ? ii, 228.

‡ S. ? ii, 92; ? v, 191; ii, 80; iv, 204 f. § M. i, 500.

¹ °vattetvā (?). ² B.P. paro. ³ S.R. dukkha. ⁴ S.R. vediyati.

⁵ B.H. Parasmiṅ. ⁶ S.R. om. ⁷ P.S.H. add pi. ⁸ P. vimuttam iti.

Sāmisāṇ vā sukhan ti¹ ādisu sāmisā sukhā nāma pañca-kāmaguṇāmisa-nissitā cha gehasitasomanassavedanā. Nirāmisā sukhā nāma cha nekkhammanissita²-somanassavedanā. Sāmisā dukkhā nāma cha gehasitadomanassavedanā. Nirāmisā dukkhā nāma cha nekkhammanissita²-domanassavedanā.³ Sāmisā adukkhamasukhā nāma gehasita-upekkhāvedanā. Nirāmisā adukkhamasukhā nāma cha nekkhammanissita⁴-upekkhāvedanā. Tāsaṇ vibhāgo Uparipaṇṇāse pāliyaṇ āgato yeva.

So taṇ nimittan ti so taṇ vedanānimittaṇ. *Bahiddhā vedanāsū* ti parapuggalassa vedanāsu. *Sukhaṇ vedanaṇ vedayamānaṇ* ti parapuggalaṇ sukhavedanaṇ vedayamānaṇ. *Ajjhattabahiddhā* ti kālena attano kālena parassa vedanāsu cittaṇ upasaṇharati. Imasmiṇ vāre yasmā neva attā na paro niyamito, tasmā vedanāpariggahamattam eva dassetuṇ *Idha bhikkhu sukhaṇ vedanaṇ sukhā vedanā* ti ādi vuttaṇ. Sesam ettha uttānam⁵ eva. Imasmiṇ pana pabbe suddhavi-passanā va kathitā ti.

Vedanānupassanāniddeṣo.

Cittānupassanāniddeṣe pi heṭṭhā vutta-sadisaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ. *Sarāgaṇ vā cittaṇ* ti⁶ ādisu pana *sarāgan* ti aṭṭhavidhaṇ lobhasahagataṇ.

Vītarāgan ti lokiyakusalāvyākataṇ. Idaṇ pana yasmā sammasanaṇ, na dhammasamodhānaṇ,⁷ tasmā idha ekapade pi lokuttaraṇ na labbhati. Yasmā pahānekaṭṭhavasena rāgādihi saha vattanti, pahīyanti, tasmā dvīsu padesu nippariyāyena na labbhantīti na gahitāni. Sesāni cattāri akusala-cittāni neva purimapadaṇ, na pacchimapadaṇ bhajanti.

Sadosan ti duvidhaṇ domanassasahagataṇ.

Vītadosan ti lokiyakusalāvyākataṇ. Sesāni dasa akusala-cittāni neva purimapadaṇ, na pacchimapadaṇ bhajanti.

Samohan ti vicikicchā-sahagatañ c' eva uddhaccasahagatañ cāti duvidhaṇ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati,

¹ *Vbh.* 196.

² S.R. °masita.

³ S.R. *om.* domanassa.

⁴ S.R. °masitā.

⁵ P. vut°.

⁶ *Vbh.* 197.

⁷ S.R. sammasanadhamme samodhānaṇ.

tasmā sesāni pi idha vaṭṭanti eva. Imasmiṅ yeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinñānīti.

Vītamohan ti lokiyakusalāvvyākataṅ.

Sankhittan ti thīnamiddhānupatitaṅ, etaṅ hi sankuṭṭita-cittaṅ nāma.

Vikkhittan ti uddhaccasahagataṅ, etaṅ hi pasaṭacittaṅ¹ nāma.

Mahaggatan ti rūpāvacaraṅ arūpāvacaraṅ ca.

Amahaggatan ti kāmāvacaraṅ.

Sa-uttaran ti kāmāvacaraṅ.

Anuttaran ti rūpāvacaraṅ ca arūpāvacaraṅ ca. Tatrāpi sa-uttaraṅ rūpāvacaraṅ, anuttaraṅ arūpāvacaram² eva.

Samāhitan ti yassa appaṇāsamādhi upacārasamādhi vā atthi.

Asamāhitan ti ubhayasamādhi-rahitaṅ.³

Vimuttan ti tadangavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṅ.⁴

Avimuttan ti ubhayavimuttirahitaṅ. Samuccheda-paṭip-passaddhi-nissaraṇavimuttīnaṅ pana idha okāso va natthi.

Sarāgam assa cittaṅ ti sarāgaṅ assa cittaṅ. Sesaṅ heṭṭhā vuttanayattā uttānattham⁵ eva. Imasmim pi pabbe suddha-vipassanā vā kathitā ti.

Cittānupassanāniddeśo.

Ettāvatā yasmā kāyānupassanāya rūpakkhandhapariggaho va kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggaho va, cittānupassanāya viññānakkhandhapariggaho va, tasmā idāni sampayuttadhammasīsenā saññā-sankhāra-khandhapariggaham pi kathetuṅ dhammānupassanaṅ das-sento *kathaṅ ca bhikkhū* ti ādim āha. Tattha *santan* ti⁶ abhinhasamudācāravasema saṅvijjamānaṅ.

Asantan ti asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṅ.

Yathā cā ti yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti.

Tañ ca pajānātī ti taṅ ca kāraṇaṅ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Tattha subhanimitte ayoniso

¹ P.S.R. visata°.

² B. anupā°.

³ P. °virahitaṅ.

⁴ B.P. vinimuttaṅ.

⁵ P. vut°.

⁶ Vbh. 199.

manasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. Subhanimittaṅ nāma subham pi subhanimittaṅ, subhārammaṇaṅ pi subhanimittaṅ. Ayoniso manasikāro nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro, anicce niccan ti vā dukkhe sukhan ti vā anattani attā ti vā asubhe subhan ti vā manasikāro. Taṅ tattha bahulaṅ pavattayato kāmacchando uppajjati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave subhanimittaṅ, tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhīyyobhāvāya, vepullāyā ti.**

Asubhanimitte pana yoniso manasikāren' assa pahānaṅ hoti. Asubhanimittaṅ nāma: asubham pi asubhanimittaṅ, asubhārammaṇam pi asubhanimittaṅ. Yoniso manasikāro nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccan ti vā dukkhe dukkhan ti vā anattani anattā ti vā asubhe asubhan ti vā manasikāro. Taṅ tattha bahulaṅ¹ pavattayato kāmacchando pahīyati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave asubhanimittaṅ. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya,² uppannassa vā kāmacchandassa pahānāya, na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā ti.†*

Api ca cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṅvattanti: asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Dasavidhaṅ hi asubhanimittaṅ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvārassāpi, catunnaṅ pañcannaṅ ālopānaṅ okāse sati udakaṅ pivivā yāpanasīlatāya bhojane mattaññuno pi. Tena vuttaṅ:

Cattāro pañca ālope, abhuttvā udakaṅ pive;
ālaṅ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno ti.‡

Asubhakammika-Tissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi³ kāmacchando pahīyati; ṭhānani-sajjādisu dasa asubhanissitasappāyakathāya pi pahīyati.

* S. v, 105.

† *Ibid.*‡ *Thag.* ver. 983.¹ S.R. *om.*² B. anupā°.³ B. sentassapi.

Tena vuttaṅ cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṅvat-
tantī ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacc-
chandassa arahattamaggena āyatiṅ anuppādo hotiti pajā-
nāti.

Paṭighanimitte ayoniso manasikārena pana vyāpādassa
uppādo hoti. Tattha paṭigham pi paṭighanimittaṅ nāma,¹
paṭighārammaṇam pi paṭighanimittaṅ. Ayoniso manasikāro
sabbattha ekalakkhaṇo va. Taṅ tasmīṅ nimitte bahulaṅ
pavattayato vyāpāpo uppajjati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi
bhikkhave paṭighanimittaṅ. Tattha ayoniso manasikāra-
bahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā vyāpādassa uppādāya,
uppannassa vā vyāpādassa bhīyyobhāvāya vepullāyā ti.** Met-
tāya pana cetovimuttiyā yoniso manasikāren' assa pahānaṅ
hoti. Tattha mettā ti vutte appaṇā pi upacāro pi vaṭṭati.
Cetovimuttīti appaṇā va. Yoniso manasikāro vuttalakkhaṇo
va. Taṅ tattha bahulaṅ pavattayato vyāpādo pahiyati.
Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave mettā cetovimutti. Tattha
yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā
vyāpādassa anuppādāya, uppannassa vā vyāpādassa pahānāya,
na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā ti.**

Api ca cha dhammā vyāpādassa pahānāya saṅvattanti:
mettānimittaṅ uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassa-
katā-paccavekkhanā, paṭisankhānabahulatā,² kalyāṇamittatā,
sappāyakathā ti. Odissakānodissaka-disāpharaṇānaṅ hi
aṅṅataravasena mettaṅ uggaṇhantassāpi vyāpādo pahiyati,
odhiso anodhiso disāpharaṇavasena³ mettaṅ bhāventassāpi.
Tvaṅ etassa kuddho kiṅ karissasi? Kim assa silādini vinā-
setuṅ sakkhissasi? Nanu tvaṅ attano kammena āgantvā
attano kammen' eva gamissasi? Parassa kujjhaṇaṅ nāma⁴
vītaccikangāra⁵-tatta-ayosālāka-gūthādini gahetvā parassa
paharitukāmatā-sadisaṅ hoti. Eso pi tava kuddho kiṅ
karissati? Kin te silādini vināsetuṅ sakkhissati? Esa
attano kammen' āgantvā attano kammen' eva gamissati.
Appaṭicchitaṅ⁶ pahēnakaṅ viya, paṭivātakhitta-rajomuṭṭhi

* S. v, 103.

¹ P. om.

² B.H. °bahulikātā.

³ H. disāya°.

⁴ S.R. pana.

⁵ B. vītaccita°.

⁶ P.S.R. Apa°; H. Asappaṭicchita.

viya ca etass' ev' esa kodho matthake patissatīti evaṇ attano ca parassa ca kammassakataṇ paccavekkhato pi, ubhaya-kammassakataṇ paccavekkhitvā paṭisankhāne ṭhitassāpi, Assaguttattherasadise mettābhāvanā-rate kalyāṇamitte sevantassāpi vyāpādo pahiyati; ṭhānanisajjādisu mettānissitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ cha dhammā vyāpādassa pahānāya saṇvattantī ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa vyāpādassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hotīti pajānāti.

Aratī ti¹ ādisu ayoniso manasikārena thīnamiddhassa uppādo hoti.

Aratī nāma ukkaṇṭhitatā.²

Tandī nāma kāyālasiyatā.

*Vijambhitā*³ nāma kāyavināmanā.

Bhattasammado nāma bhattamucchā bhattaparilāho.

Cetaso līnattaṇ nāma cittassa līnākāro.

Imesu aratī-ādisu ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ uppajjati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave aratī tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhīyyobhāvāya vepullāyā* ti.*

Ārambhadhātu-ādisu pana yoniso-manasikāren' assa⁴ pahānaṇ hoti. *Ārambhadhātu*⁵ nāma paṭhamārambhaviriyaṇ.⁵ *Nikkamadhātu* nāma kosajjato nikkhantattā tato balavataṇ. Parakkamadhātu nāma paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanato tato pi balavataṇ. Imasmiṇ tippabhede viriye yoniso-manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ pahiyati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave ārambhadhātu,*⁵ *nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā⁶ thīnamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā⁶ thīnamiddhassa na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā* ti.*

Api ca cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṇvattantī:

* S. v, 105.

¹ P.S.R. Aratī.

² B.H.S.R. °ṭhitā.

³ P.S.R. °bhikā.

⁴ S. °sikārassa.

⁵ H.S. °rabbha°.

⁶ S. om.

atibhojane nimittagāho, iriyāpathasamparivattanatā, āloka-saññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Āharahatthaka¹ - bhuttavamitaka - tathavaṭṭakalaṅsāṭaka-kākamāsakabhojanaṅ bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭhāne² nisinnassa hi samanadhammaṅ karoto thīnamiddhaṅ mahāhatthī viya ottharantaṅ āgacchati. Catupañca-ālopa-okāsaṅ pana ṭhapetvā pāṇiyaṅ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṅ na hotīti atibhojane nimittaṅ gaṇhantassāpi thīnamiddhaṅ pahiyati. Yasmiṅ iriyāpathe thīnamiddhaṅ okkamati, tato aññaṅ parivattentassāpi³ rattiṅ candāloka-dīpāloka-ukkāloke, divā suriyālokaṅ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathīnamiddhe kalyāṇamitte sevantassa pi thīnamiddhaṅ pahiyati. Ṭhānanisajjādisu dhutanganissitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṅ: Cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thīnamiddhassa arahattamaggena āyatiṅ anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayoniso-manasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. Avūpasamo nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccam eva taṅ atthato. Tattha ayoniso-manasikāraṅ bahulaṅ pavattayato uddhaccakukkuccaṅ uppajjati. Ten' āha Bhagavā⁴: *Atthi bhikkhave cetaso avūpasamo. Tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhīyyobhāvāya vepullāyā ti.** Samādhisankhāte pana cetaso vūpasame yoniso manasikārena pan' assa⁵ pahānaṅ hoti. Ten' āha Bhagavā⁴ *Atthi bhikkhave cetaso vūpasamo. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā ti.†*

Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṅvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, Vinaye pakataññutā,

* S. v, 103.

† Ibid. 106.

¹ B.H. Āhāra°.² S.R. °vātṭhāne.³ B. °vattan°.⁴ S. om.⁵ S. om. pan'.

vuđdhasevitatā,¹ kalyānamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena² pi hi ekaṇ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā Nikāye pālivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uđdhacacakkuccaṇ pahiyati; kappiyākappiyaparipucchā-bahulassāpi, Vinayapaññattiyaṇ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññuno pi, vuddhe¹ mahallakatthere upasankamantassāpi, Upālittherasadise Vinayadhare kalyānamitte sevantassa pi uđdhacacakkuccaṇ pahiyati. Thānanissajjādisu kappiyākappiyānissitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā uđdhacacakkuccassa pahānāya saṇvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uđdhacacakkucce uđdhacacassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāthānīyesu dhammesu ayoniso manasikārena vicikicchāya uppādo hoti. Vicikicchāthānīyā dhammā nāma punappunaṇ vicikicchāya kāraṇattā vicikicchā yeva.³ Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato vicikicchā uppajjati. Ten' āha Bhagavā *Atthi bhikkhave vicikicchāthānīyā dhammā. Tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhīyyobhāvāya vepullāyā ti.** Kusalādidhammesu yoniso manasikārena pan' assā⁴ pahānaṇ hoti. Ten' āha Bhagavā *Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā, sāvajjānavajjā dhammā, sevītabbāsevitā dhammā, hīnaparītā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā ti.†*

Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṇvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, vināye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyānamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena² pi hi ekaṇ vā . . . pe . . . pañca vā nikāye pālivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahiyati, tiṇi ratanāni ārabha paripucchā-bahulassāpi, vināye ciṇṇavasibhāvassāpi, tisu ratanesu okappaniyasaddhāsankhāta-

* S. v, 103.

† *Ibid.* 106.¹ B.H. vuđdh°.² B.H. Bāhussac°.³ S. va.⁴ H. °ssa.

adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalitthera-sadise kalyānamitte sevantassāpi vicikicchā pahītayi; ṭhānanisajjādisu tiṇṇaṇ ratanānaṇ guṇanissita-sappāyakathāya pi pahīyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṇvattantī ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṇ anuppādo hotīti pajānāti.

Nīvaranapabbāṇ.

Bojjhangapabbe *santan* ti¹ paṭilābhavasena vijjamānaṇ.

Asantan ti appaṭilābhavasena avijjamānaṇ.

Yathā ca anuppannassā ti ādisu pana satisambojjhangassa tāva *Atthi bhikkhave satisambojjhangatthānīyā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā satisambojjhangassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhangassa bhīyyobhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṇvattatī* ti* evaṇ uppādo hoti. Tattha sati yeva satisambojjhangatthānīyā dhammā; yoniso manasikāro vutta-lakkhaṇo yeva. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato² satisambojjhango uppajjati.

Api ca cattāro dhammā satisambojjhangassa uppādāya saṇvattanti: satisampajaññaṇ, muṭṭhassati-puggalaparivajjanatā, upaṭṭhitassati-puggalasevanatā, tad adhimuttatā ti. Abhikkantādisu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaena, Tissadattatthera-Abhayatthera-sadise upaṭṭhitassati-puggale sevanena, ṭhānanisajjādisu satisamuṭṭhāpanatthaṇ ninnaponapabbhāracittatāya ca satisambojjhango uppajjati. Evaṇ catūhi kāraṇehi uppannassa pan' assa arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhangassa pana *Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā . . . pe . . . kaṇha-sukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhangassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhangassa bhīyyobhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṇvattatī* ti† evaṇ uppādo hoti.

* S. v, 103 f.

† Ibid. 104.

¹ Vbh. 199 f.

² S. adds ca.

Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: paripucchakatā, vatthu-visadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivaḷḷanaṅ,¹ paññavantapuggalasevanā,¹ gambhiraññacariyapaccavekkhanā, tad-adhimuttatā ti.

Tattha paripucchakatā ti khandha-dhātu-āyatana-indriya²-bala - bojjhanga - magganga - jhāna - samatha - vipassanānaṅ³ atthasannissita⁴-paripucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyā ti ajjhattikabāhirānaṅ vatthūnaṅ visadabhāvakaṇaṅ. Yadā hi 'ssa kesa-nakha-lomāni⁵ dighāni honti, sarīraṅ vā ussannadosaṅ ceva sedamalamakkhitaṅ ca, tadā ajjhattikaṅ vatthu avisadaṅ hoti aparisuddhaṅ. Yadā pana cīvaraṅ jinnaṅ kiliṭṭhaṅ duggandhaṅ hoti, senāsanaṅ vā uklāpaṅ, tadā bāhiraṅ vatthu avisadaṅ hoti, aparisuddhaṅ; tasmā kesādichedanena uddhaṅ-virecana-adhovirecanādihi sarīraṅ⁶ sallahukabhāvakaṇena ucchādāna-nahāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṅ kātabbaṅ. Sūcikkamma-dhovana-rajana-paribhaṇḍakaraṇādihi bāhiravatthu visadaṅ⁷ kātabbaṅ. Etasmiṅ hi ajjhattikabāhiravatthumhi⁸ avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇam pi avisadaṅ hoti aparisuddhaṅ; aparisuddhāni dīpakapallika-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhira-
vatthumhi⁹ uppannesu cittacetāsikesu ñāṇam pi visadaṅ hoti; parisuddhāni dīpakapallika-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṅ vatthu visadakiriyā dhammavicayasambojjhangassa uppādāya saṅvattatī ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṅ indriyānaṅ samabhāvakaṇaṅ. Sace hi 'ssa saddhindriyaṅ balavaṅ hoti, itarāni mandāni, tato viriyindriyaṅ paggahakiccaṅ, satindriyaṅ upaṭṭhānakiccaṅ, samādhindriyaṅ avikkhepakiccaṅ, paññindriyaṅ dassanakiccaṅ kātuṅ na sakkoti; tasmā taṅ dhammasabhāvapaccavekkhanena vā, yathā vā¹⁰ manasikaroto balavaṅ¹¹ jātaṅ, tathā amanasikārena hāpetabbaṅ. Vakkalītheravatthu¹² c' ettha nidassanaṅ. Sace pana viriyin-

¹ S. °natā. ² H. °driyā. ³ S. °sanā. ⁴ S. °sitā. ⁵ H. °lomādīni.

⁶ S. sarīra. ⁷ H. sadaṅ. ⁸ S. °bāhire ca vatthumhi.

⁹ S. °bāhire°.

¹⁰ S. om.

¹¹ S. balava.

¹² Pss. of the Brethren, p. 197 f.

driyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkha-
kiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedāṃ; tasmā
taṃ passaddhādibhāvanāya¹ hāpetabbaṃ. Tatrāpi Soṇa-
theravattu dassetabbaṃ.² Evaṃ sesesu pi. Ekassa bala-
vabhāve sati itaresaṃ attano kicesu asamatthata veditabbā.
Visesato paṇ' ettha saddhā-paññānaṃ samādhi-viriyaṇaṃ ca
samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mud-
dhappasanno³ hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño
mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito
viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatten' eva kusalaṃ
hoti ti atidhāvitvā dānādini puññāni akaronto niraye uppaj-
jati. Ubhinnaṃ pana samatāya vatthusmiṃ yeva pasīdati.
Balavasamādhi⁴ pana mandaviriyaṃ samādhissa kosajjapak-
khattā kosajjaṃ adhibhavati. Balavaviriyaṃ mandasamā-
dhi⁴ viriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ adhibhavati.
Samādhi pana viriyena saṃyojito⁵ kosajje patituṃ na labbhati.
Viriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ⁵ uddhacce patituṃ na labbhati.
Tasmā tad⁶ ubhayam pi samaṃ kātappaṃ. Ubhayasamatāya
hi appaṇā hoti. Api ca samādhikammikassa⁷ balavatī pi
saddhā vaṭṭati⁸; evaṃ so saddahanto okappento appaṇaṃ
pāpuṇissati. Samādhi-paññāsu pana samādhikammikassa
ekaggatā⁹ balavatī vaṭṭati¹⁰; evaṃ hi so appaṇaṃ pāpuṇāti.
Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati¹⁰; evaṃ hi so
lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāya¹¹
appaṇā hoti yeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati.¹⁰
Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāviriyaapaññānaṃ
vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā
kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā¹² loṇadhūpanaṃ viya sab-
bavyañjanesu sabbakammika-amacco viya ca sabbarājacic-
cesu sabbattha icchitabbā. Ten' āha: *Sati ca pana sabbatthikā
vuttā Bhagavatā.** Kiṃ kārāṇā? Cittaṃ hi satipaṭisaraṇaṃ.

* Cf. S. v, 115.

¹ B. °dhāvibhāva°.

² There were three: Pss. of the Brethren 143; 202 (Dhp. Comy. iv, 101 f.); 275.

³ B. mudhap°.

⁴ B.H. °dhiṃ.

⁵ S.R. sampayoji°. ⁶ S.R. pana. ⁷ S.R. add hi. ⁸ H. vattati.

⁹ S.R. add va.

¹⁰ S. om.

¹¹ S. adds pi.

¹² H. sa.

Ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati. Na vinā satiyā cittassa pag-gahaniggaho hotī ti.

Duppaññapuggalaparivajjanaṅ¹ nāma khandhādibhede anogālhapaññānaṅ dummedhapuggalānaṅ² ārakā parivajjanaṅ.

Paññavantapuggalasevanā nāma samapaññāsa-lakkhaṇa-pariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā.

Gambhīraññānacariyapaccavekkhanā nāma gambhīresu khandādisu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhanā.

Tad-adhimuttatā nāma ṭhānanisajjādisu dhammavicaya-sambojjhangasamuṭṭhāpanatthaṅ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṅ uppanassa pan' assa² arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Viriyasambojjhangassa *Atthi bhikkhave ārambhadhātu*,³ *nikkamadhātu*, *parakkamadhātu*. *Tattha yoniso-manasikārahulīkāro, ayam āhāro anuppanassa vā viriyasambojjhangassa uppādāya, uppanassa vā viriyasambojjhangassa bhīyyobhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī* ti* evaṅ uppādo hoti. Api ca ekādasa dhammā viriyasambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: apāyabhayapaccavekkhanatā,⁴ āni-saṅsadasāvītā, gamanavidhipaccavekkhanatā,⁵ piṇḍapātāpacāyanatā,⁶ dāyajjamahattapaccavekkhanatā, Satthu-mahattapaccavekkhanatā, jāti-mahattapaccavekkhanatā, sabrahmacārī-mahattapaccavekkhanatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhaviriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

Tattha nirayesu pañca vidhabandhanakammakāraṇato⁷ paṭṭhāya mahādukkhaṅ anubhavanakāle pi, tiracchānayoṇiyaṅ jālakkipakuminādīhi⁸ gāhitakāle pi, pājanakaṇṭakādippahārābhavitunnassa⁹ pana sakaṭavahaṇādī-kāle pi, pettivisaye anekāni pi vassasahassāni ekaṅ Buddhantaram pi khuppi-pāsāhi atūribhūtakāle¹⁰ pi, Kālakañjika-asuresu satṭhihattha-

* S. v, 104.

¹ S. °janā. ² S. om.

³ H. ārabba°.

⁴ S. °khanā.

⁵ B.H.S.R. °vīthipacca°.

⁶ H. °cāyanapaccavekkhanatā.

⁷ S.R. °karaṇato.

⁸ H. °khipana°; B.H. °kuminā°.

⁹ S.R. pācanakaṇḍakādippahārābhavitunnassa.

¹⁰ B.H. atūribhūta°.

asitihatthappamāṇena aṭṭhicammamatten' eva attabhāvena vātātapādi-dukkhānubhavanakāle pi na sakkā viriyasambojjhangaṇ uppādetuṇ. Ayam eva te bhikkhu kālo viriyakaraṇāyā ti evaṇ apāyabhayaṇ paccavekkhantassa pi viriyasambojjhango uppajjati.

Na sakkā kusitena nava lokuttaradhammā laddhuṇ, āradhaviṛiyen' eva sakkā; ayam ānisaṇso viriyassā ti evaṇ ānisaṇsadassāvino pi uppajjati.

Sabba-Buddha-Pacceka-Buddha-mahāsāvakeh' eva te¹ gamaggo gantabbo. So ca na sakkā kusitena gantun ti evaṇ gamanavidhiṇ² paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṇ piṇḍapātādihi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṇ nissāya jīviṣṣamā ti te paṇitāni piṇḍapātādini denti; atha kho attano kārānaṇ³ mahapphalataṇ paccāsiṇsamānā denti. Satthārā pi ayaṇ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḥhibahulo sukhaṇ viharissatī ti na evaṇ ca⁴ sampassatā tuyhaṇ paccayā anuññatā, atha kho ayaṇ ime paribhuñjamāno samanadhammaṇ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī ti te paccayā anuññatā. So dāni tvaṇ kusīto viharanto na taṇ piṇḍapātaṇ apacāyissasi. Āradhaviṛiyass' eva hi piṇḍapātāpacāyanaṇ nāma hotī ti evaṇ piṇḍapātāpacāyanaṇ paccavekkhantassāpi uppajjati; Mahāmittattherassa viya.

Thero kira Kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca go-caragāme ekā mahā-upāsikā therāṇ puttaṇ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṇ araṇṇaṇ gacchantī dhītarāṇ āha: Amma, asukasmiṇ ṭhāne purāṇa-taṇḍulā, asukasmiṇ khīraṇ, asukasmiṇ sappi, asukasmiṇ phāṇitaṇ, tava bhātikassa Ayyamittassa āgatakāle bhattaṇ pacitvā khīra-sappi-phāṇitehi siddhiṇ dehi, tvaṇ ca bhuñjeyyāsīti.⁵ Tvaṇ pana kiṇ bhuñjissasi ammāti?⁶ Ahaṇ pana hiyyo pakkaṇ pāriṇāsikabhattaṇ kañjiyena bhuttamhī ti. Divā kiṇ bhuñjissasi ammā ti? Sāka-paṇṇaṇ⁷ pakkipitvā kanataṇḍulehi ambilayāguṇ pacitvā ṭhapehi⁸ ammā ti. Thero cīvaraṇ pārupitvā pattaṇ nīharanto va taṇ saddaṇ sutvā attānaṇ ovadi: mahā-upāsikā kira kañji-

¹ H. om.

² B.H.S.R. °vīthiṇ.

³ H. pakārānaṇ.

⁴ S. om.

⁵ S. om. ti.

⁶ S. om. from Tvaṇ

⁷ B.H. °pakkaṇ.

⁸ H. thapehi.

yena pārivāsikabhattaṅ bhuñji, divā pi kaṇapaṇṇambilayā-guṅ bhuñjissati. Tuyhaṅ atthāya pana purānataṇḍulādini ācikkhati. Taṅ nissāya kho pan' esā neva khettaṅ, na vatthūṅ, na bhattaṅ, na vatthaṅ paccāsiṅsati. Tisso pana sampattiyo patthayamānā deti. Tvaṅ etissā tā sampattiyo dātuṅ sakkhissasi, na sakkhissasīti? Ayaṅ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā bhuñjitun ti pattaṅ thavikāya¹ pakkhipitvā gaṇṭhikaṅ muñcitvā nivattitvā² Kassakalenam eva gantvā pattaṅ heṭṭhā-mañce cīvaraṅ cīvaravaṅse ṭhapetvā arahattaṅ apāpunitvā na nikkhamissāmī ti viriyaṅ adiṭṭhahitvā nisīdi. Digharattaṅ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṅ vaḍḍhetvā purebhattam eva arahattaṅ patvā vikasamānam iva padumaṅ mahākhiṇā-savo sitaṅ karonto va nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhi-vatthā devatā:

Namo te purisājañña, namo te purisuttama,
yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyo 'si mārisā ti

udānaṅ udānetvā: bhante, piṇḍāya pavitṭhānaṅ tumbhādisānaṅ arahantānaṅ bhikkhaṅ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissantī ti āha. Thero utṭhahitvā dvāraṅ vivaritvā kālaṅ olokento pāto yevāti ñatvā pattacīvaraṅ ādāya gāmaṅ pāvīsi. Dārikā pi bhattaṅ sampādetvā: idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissati ti dvāraṅ vivaritvā olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṅ sampatte pattaṅ gahetvā sappihānitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero: sukhī³ hotū ti anumodanaṅ katvā pakkāmi.⁴ Sā pi taṅ olokayamānā aṭṭhāsī. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṅ bandhanā muttatālapakkaṅ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā: kiṅ amma bhātiko te āgato ti pucchi. Sā sabbaṅ taṅ pavattiṅ ārocesi. Upāsikā: ajja me puttassa pabbajitakiccaṅ matthakaṅ pattaṅ ti ñatvā: abhīramati te amma bhātā Buddhasāsane, na ukkaṅṭhatī ti āha.

Mahantaṅ kho pan' etaṅ Satthu dāyajjaṅ yad' idaṅ satta ariyadhaṇāni nāma, taṅ na sakkā kusītena gahetuṅ. Yathā

¹ B. pattatthavi°.

² B.H. °tetvā.

³ S. sukhaṅ.

⁴ B.H. pakkami.

hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ayaṃ amhākaṃ aputto ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati; evaṃ kusīto pi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āradhaviṛiyo va labhati ti dāyajjamahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Mahā kho pana te Satthā. Satthuno hi te mātukucchismiṃ¹ paṭisandhigahaṇakāle² pi abhinikkhamane pi abhisambo-dhiyam pi dhammacakkappavattana-yamakapāṭihāriya-devorohana-āyusankhāravossajjanesu pi parinibbāṇakāle pi dasasahassilokadhātu kampittha; yuttaṃ nu te evarūpassa Satthuno sāsane pabbajitvā kusītena bhavitun ti evaṃ Satthu-mahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Jātiyā pi tvaṃ idāni na lāmakajātiko 'si,³ asambhinnāya Mahāsammatapaveṇiyā āgate Okkākarājavaṇse jāto. Sīrisuddhodanamahārājassa⁴ ca Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaṇiṭṭho. Tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitun ti evaṃ jāti-mahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Sāriputta-Moggallānā⁵ c' eva asīti Mahāsāvaka ca viriyen' eva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhīṃsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasi ti⁶ evaṃ sabrahmacārī-mahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadiṣe viṣsatṭha-kāyika-cetasikaviriye kusītapuggale parivajjentassāpi āradhaviṛiye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādisu viriyuppādanattaṃ ninnaponapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa⁶ arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhangassa *Atthi bhikkhave pītisambojjhangatṭhā-niyā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā pītisambojjhangassa uppādayā, uppannassa vā pītisambojjhangassa bhīyyo bhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī* ti* evaṃ uppādo hoti. Tattha pīti yeva pītisambojjhangatṭhāniyā dhammā nāma. Tassā

* S. v, 104.

1 S. °kucchi.

2 B.H.S. °gaṇhana°.

3 S. om. 'si.

4 S.R. om. Sīri.

5 B.H. °galānā.

6 S. om.

uppādakamanasikāro yoniso-manasikāro nāma. Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: Buddhānussati, dhamma-saṅgha-sīla-cāga-devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggala-sevanatā, pasādaniyasuttantapaccavekkhanatā, tad-adhimuttatā ti.

Buddhagūṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasāriraṅ pharamāno pītisambojjhango uppajjati. Dhamma-Saṅhagūṇe anussarantassāpi, dīgharattaṅ akhaṇḍaṅ¹ katvā rakkhitaṅ catupārisuddhisīlaṅ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlaṅ pañcasīlaṅ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādisu paṇitaṅ bhojanaṅ sabrahmacārīnaṅ datvā evaṅ nāma adamhā ti cāgaṅ paccavekkhantassāpi, gihino pi eva-rūpe kāle silavantānaṅ dinnadānaṅ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā² devattaṅ pattā, tathārūpānaṅ guṇānaṅ attani atthitaṅ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhite kilese saṭṭhi pi sattati pi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassana-bodhidassana-theradassanesu asakkaccakiriyaṅ saṅsūcitalūkhabhāve³ Buddhādisu pasādasiṅhābhāvena gadrabhapitṭhe rajasadise* lūkhapuggale parivajjentassāpi, Buddhādisu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayagūṇaparidīpake pasādaniyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādisu pīti-uppādanatthaṅ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṅ uppānassa pan' assa arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhangassa *Atthi bhikkhave kāyapassadhi cītapassaddhi. Tatha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppānassa vā passaddhisambojjhangassa uppādāya, uppānassa vā passaddhisambojjhangassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī* tiṅ evaṅ uppādo hoti. Api ca satta dhammā passaddhisambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: paṇītabhojanasevanatā, utusukha-

* Mt. Gadrabhapitṭhe lūkharajo lūkhataro hutvā dissatīti atilūkhatāya taṅ-sadise. † S. v, 10.

¹ H. akkhaṇḍaṅ.

² S. om.

³ B. saṅsūcika°; S. sankucitasukhabhāve.

sevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā,¹ tadadhimuttatā ti. Paṇītaṅ hi siniddhaṅ sappāya-bhojanaṅ bhūñjantassāpi sītunhesu utūsu ṭhānādisu ca iriyāpathesu sappāyaṅ utuñ ca iriyāpathañ ca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamo va hoti, na taṅ sandhāy' etaṅ vuttaṅ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tass' eva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakataṅ² paccavekkhanā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍu-daṇḍādīhi paraṅ viheṭṭhayamāno va vicarati, evarūpaṅ sāraddhakāyaṅ puggalaṅ parivajjentassāpi, saṅyatapādapāṇiṅ passaddhakāyaṅ³ puggalaṅ sevantassāpi, ṭhānanisajjādisu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittasāpi uppajjati. Evaṅ uppannaṣa pan' assa arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhangassa *Atthi bhikkhave samathanimittaṅ avyagganimittaṅ. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannaṣa vā samādhisambojjhangassa uppādāya, uppannaṣa vā samādhisambojjhangassa bhūyyo bhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī* ti* evaṅ uppādo hoti. Tattha samatho va samathanimittaṅ. Avikkhepaṭṭhena⁴ ca avyagganimittan ti. Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggahaṇatā,⁵ samaye cittassa niggahaṇatā,⁵ samaye sampahaṇsanatā, samaye ajjupekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkha-paccavekkhanatā, tad-adhimuttatā ti.

Tattha vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā ca vuttanāyena' eva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahaṇakusalatā.⁵ Samaye cittassa paggahaṇatā⁵ ti yasmiṅ samaye atisithila-

* S. v, 105; v.l. avyaggha°.

¹ B.H.S. °saddhi°.

² S. °katā.

³ B.H. passaddhi°.

⁴ H.S. °khepanatī°.

⁵ S. °gaṇhana°.

viriyatādihi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye dhammavica-
ya-viriya-pīṭisambojjhangassa¹ samuṭṭhāpanena tassa pag-
gaṇhanaṃ.

Samaye cittaassa niggahaṇatā ti yasmiṃ samaye accārad-
dhaviriyatādihi uddhatacittaṃ² hoti, tasmiṃ samaye passad-
dhi-samādhi-upekkhāsambojjhangassa¹ samuṭṭhāpanena tassa
niggaṇhanaṃ.

Samaye sampahaṇsanatā ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññū-
payogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā niras-
sādaṃ hoti, tasmiṃ samaye aṭṭha saṃvegatthu-paccavekkha-
nena saṃvejeti.

Aṭṭha saṃvegavatthūni nāma jāti-jarā-vyādhi-maraṇāni
cattāri, apāyadukkaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ duk-
kaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkaṃ, paccuppanne āhā-
rapariyettimūlakaṃ dukkhaṃ ti. Ratanattayaguṇānussara-
ṇena ca pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati samaye sampahaṇsa-
natā ti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmiṃ samaye sammā-
paṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhataṃ³ anirassādaṃ⁴ āram-
maṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti,
tadā 'yaṃ⁵ paggaha-niggaha-sampahaṇsanesu na vyāpāraṃ
āpajjati, sārathī viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati
samaye ajjupekkhanatā ti.

Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma upacāraṃ vā appa-
naṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā
parivajjanaṃ.

Samāhitapuggalasevanatā nāma upacārena vā appaṇāya
vā samāhitacittānaṃ sevanā, bhajanā, payirupāsana.

Tad-adhimuttatā nāma ṭhānanisajjādisu samādhi-uppāda-
natthaṃ yeva ninnapaṇapabbhāracittatā. Evaṃ hi paṭipajja-
nato⁶ esa⁷ uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahatta-
maggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhangassa *Atthi bhikkhave upekkhāsamboj-
jhangatthāniyā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulī-
kāro, ayam āhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhangassa*

¹ S. °jhangā.

² B. uddhata°; S. uddhataṃ°; H. uddhataṃ°.

³ B.H. °dhaṭṭaṃ.

⁴ S. anassādaṃ.

⁵ S. tad' assa.

⁶ S. °jato.

⁷ S. eva.

uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhangassa bhīyyo-
bhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī ti* evaṅ
uppādo hoti. Tattha upekkhā va upekkhāsambojjhangat-
ṭhāniyā dhammā nāma. Api ca pañca dhammā upekkhā-
sambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: sattamajjhattatā,
sankhāramajjhattatā, sattasankhārakelāyana-puggalaparivaj-
janatā, sattasankhāramajjhattapuggalasevanatā, tad-adhi-
muttatā ti.

Tattha dvih' ākārehi sattamajjhattataṅ samuṭṭhāpeti:
tvaṅ attano kammena āgantvā attano va kammena gamis-
sasi,¹ eso pi attano kammena āgantvā attano va kammena
gamissati,² tvaṅ kaṅ kelāyasi? ti evaṅ kammassakatāpacca-
vekkhanena³ ca; paramatthato satto yeva natthi, so tvaṅ
kaṅ kelāyasi? ti evaṅ nissattapaccavekkhanena ca. Dvih'
ev' ākārehi sankhāramajjhattataṅ samuṭṭhāpeti: Idaṅ cī-
varaṅ anupubbena vaṇṇavikāraṅ c' eva jīṇṇabhāvaṅ ca
upagantvā pādapuñchanacolakaṅ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍ-
ḍaniyaṅ bhavissati, sace paṅ' assa sāmiko bhavēyya, nāssa
evaṅ vinassituṅ dadeyyā ti evaṅ assāmikabhāvapaccavek-
khanena⁴ ca; anaddhaniyaṅ idaṅ tāvakālikan ti evaṅ tāva-
kālikabhāvapaccavekkhanena ca. Yathā⁵ cīvare, evaṅ pat-
tādisu pi yojanā kātābbā.

Satta-sankhārakelāyanapuggalaparivajjanatā ti ettha yo
puggalo gihī vā attano va⁶ puttadhītādike, pabbajito vā attano
va⁶ antevāsika-samānupajjhāyakādike mamāyati. Sahatthen'
eva nesaṅ kesacchedana-sūcikkamma-cīvaradhovana-rajana-
pattapacanādīni karoti, muhuttam pi apassanto: asuko
sāmaṇero kuhiṅ? Asuko daharo⁷ kuhin? ti bhantamigo
viya ito cito ca āloketi,⁸ aññena kesacchedanādīnaṅ⁹ atthāya
muhuttaṅ tāva asukaṅ pesethā ti yāciyamāno pi: amhe pi
taṅ attano kammaṅ na kārema, tumhe naṅ gahetvā kila-
messathā¹⁰ ti na deti. Ayaṅ sattakelāyano nāma. Yo pana

* S. v, 105.

¹ B.H. °sati.

² H. °sasi.

³ B.H. °katapac°.

⁴ B.H. °paccakkhenena.

⁵ H. adds ca.

⁶ S.R. om.

⁷ H. hadaro.

⁸ S. oloketi.

⁹ S. °chedādīnaṅ.

¹⁰ B.H. °missa°.

cīvara-patta-thālaka-kattarayatṭhiādīni¹ mamāyati, aññassa hatthena parāmasitum pi na deti, tāvakālikaṇ yācito pi: mayam pi imaṇ mamāyantā na paribhuñjāma, tumbhakaṇ kiṇ dassāmā ti vadati,² ayaṇ sankhāra-kelāyano nāma. Yo pana tesu dvīsu pi vatthūsu majjhatto udāsīno, ayaṇ satta-sankhāramajjhatto nāma. Iti ayaṇ upekkhāsambojjhango evarūpaṇ satta-sankhāra-kelāyanapuggalaṇ ārakā parivaj-jentassāpi satta-sankhāramajjhattapuggale sevantassāpi ṭhānanisajjādisu taduppādanatthaṇ ninnapoṇapabbhāracittas-sāpi uppajjati. Evaṇ uppannassa pan' assa² arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānātīti. Sesāṇ sabbattha uttānattham evāti.

Bojjhangapabbāṇ.

Imesu pi² dvīsu pabbesu suddhavipassanā va kathitā. Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññen' eva hi cittena kāyaṇ pariggaṇhāti, aññena vedanaṇ, aññena cittaṇ, aññena dhamme pariggaṇhāti. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhanti. Ādito hi kāyaṇ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma.³ Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṇ pariggaṇhitvā, cittaṇ pariggaṇhitvā, dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṇ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana subhan ti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya sukhan ti vipallāsappahānā vedanā-pariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte niccan ti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu attā ti vipallāsappahānā dhamma-

¹ S. °ṭhikādīni.

² S. om.

³ S. adds kāyānupassanā.

pariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekā va maggasampayuttā sati catukiccasādhanatṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ: lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhantī ti.

Suttantabhājanīyaṃ.

Abhidhammabhājanīye¹ lokuttarasatipaṭṭhānavasena desanāya āradhattā yathā kāyādi-ārammaṇesu lokiyasatipaṭṭhānesu tanti ṭhapitā, evaṃ aṭṭhapetvā² sabbāni pi kāyānupassanādīni satipaṭṭhānāni Dhammasaṅgaṇīyaṃ vibhattassa desanāyassa mukhamattam eva dassentena niddiṭṭhāni. Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Kāyānupassanāya tāva sotāpattimagge jhānābhīnivese: suddhikaapaṭipadā, suddhikasūñṇatā, suñṇatapaṭipadā, suddhika-appaṇihitaṃ, appaṇihitapaṭipadā ti imesu pañcasu ṭhānesu³ dvinnāṃ dvinnāṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena dasa nayā honti. Evaṃ sesesu pi ti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni, tāni catūhi adhipatihi catuḡuṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve, sādhipatīni⁴ aṭṭhā ti sabbam pi nayasahassaṃ hoti. Tathā vedanānupassanādisu suddhikasatipaṭṭhāne cāti sotāpattimagge pañcanayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesu pi ti kusale vīsati-sahassāni. Suñṇatappaṇihitānimitṭādi-bhedesu pana tato tiguṇe vipāke satṭhi-nayasahasasānīti evam eva sakiccasādhakānaṃ c' eva saṃsiddhikakiccānaṃ⁵ ca kusalavipākasatipaṭṭhānaṃ niddesavasena dūvidho, kāyānupassanādi-vasena ca suddhikavasena ca kusale pañcannaṃ, vipāke pañcannaṃ ti dasannaṃ niddesavārānaṃ vasena dasappabhedo, asītinayasahassapaṭimaṇḍito Abhidhammabhājanīyaniddeso.

Pañhapucchake⁶ pālī-anusāren' eva satipaṭṭhānaṃ kusalādībhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbāni pi etāni appamaṇaṃ nibbānaṃ ārabha pavattito⁷ appamaṇārammaṇān' eva, na maggārammaṇāni. Sahajātahetuvasena pana maggahetukāni. Viriyaṃ vā vīmaṇsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni. Chanda-citta-

¹ *Vbh.* 202; *S. adds* pana.

² B.H. attha°.

³ *Dhs.* §§ 505-27.

⁴ B.H. °patihi.

⁵ H. bahusaṃsid°.

⁶ *Vbh.* 205.

⁷ H. pavattanato.

jeṭṭhakāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatī-
nīti; phalakāle pi na vattabbān' eva. Atītādisu ekāramma-
ṇabhāvena¹ pi na vattabbāni. Nibbāṇassa pana bahiddhā-
dhāmmattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evam etasmiṃ
pañhapucchake nibbattitalokuttarān' eva satipaṭṭhānāni
kathitāni. Sammāsambuddhena hi Suttantabhājanīyasmiṃ
yeva lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā, Abhi-
dhammabhājanīya-Pañhapucchakesu pana lokuttarā yevāti.
Evam ayaṃ Satipaṭṭhānavibhango pi teparivaṭṭaṃ nīharitvā
bhājetvā dassito ti.

Satipaṭṭhānavibhanganiddeso.

¹ S. °bhāve.

Vepullāyā ti vipulabhāvāya.

Bhāvanāyā ti vaḍḍhiyā.

Pāripūriyā ti paripūranatthāya.¹ Ayaṅ tāva catunnaṅ sammappadhānānaṅ uddesavāravasena ekapadiko atthud-dhāro.

Idāni paṭipāṭiyā tāni padāni bhājetvā dassetuṅ *kathaṅ ca bhikkhu anuppannānan* ti ādinā nayena niddesavāro āradḍho.

Tattha yaṅ² heṭṭhā Dhammasangahe āgatasadisāṅ, taṅ² tassa vaṇṇanāyaṅ vuttanāyena³ eva veditabbaṅ.

Yaṅ pana tasmiṅ anāgataṅ, tattha chandaniddese tāva: *yo chando* ti *yo chandaniyavasena*³ chando.

Chandīkatā ti chandikabhāvo, chandakaraṇākāro vā.

Kattukamyatā ti kattukāmatā.

Kusalo ti cheko.

Dhammacchando ti sabhāvachando. Ayaṅ hi chando nāma tanhāchando, diṭṭhichando, viriyachando, dhammacchando ti bahuvividho nānappakārako. Tesu dhammacchando ti imasmiṅ ṭhāne kattukamyatā - kusaladhammacchando adhippeto.

Imaṅ chandaṅ janetī ti chandaṅ kurumāno va chandaṅ janeti nāma.

Sañjanetī ti upasaggena padaṅ vaḍḍhitaṅ.

*Uṭṭhāpetī*⁴ ti chandaṅ kurumāno va taṅ uṭṭhāpeti nāma.

Samuṭṭhāpetī ti upasaggena padaṅ vaḍḍhitaṅ.

Nibbattetī ti chandaṅ kurumāno va taṅ nibbatteti nāma.

Abhinībbattetī ti upasaggena padaṅ vaḍḍhitaṅ. Api ca chandaṅ karonto va *chandaṅ janetī* nāma. Tam eva satataṅ karonto *sañjanetī* nāma. Kenacid-eva antarāyena patitaṅ puna ukkhipanto *uṭṭhāpetī*⁵ nāma. Pabandhatṭhitaṅ pāpento *samuṭṭhāpetī* nāma. Taṅ pākaṭaṅ karonto *nibbattetī* nāma. Anosakkanatāya anolīnavuttiyā⁶ abhimukhabhāvena nibbattento *abhinībbattetī* nāma.

Viriyaniddese viriyaṅ karonto va *viriyaṅ ārabhati* nāma. Dutiyapadaṅ upasaggena vaḍḍhitaṅ.

¹ B. pāripūranatthāya.

² S.R. om.

³ R. chandanīya°.

⁴ B. uṭṭhāpetīti.

⁵ B. uṭṭhāpeti.

⁶ S.R. alīnavuttitāya.

Viriyaṅ karonto yeva ca āsevati bhāveti nāma.¹

Punappunaṅ karonto bahulikaroti.²

Ādito va karonto ārabhati. Punappunaṅ karonto samārabhati. Bhāvanāvasena bhajanto³ āsevati. Vaḍḍhento bhāveti. Sabbakiccesu tad eva bahulikaronto bahulikaroti ti veditabbo.

Cittapaggahaniddese viriyapaggahena yojento cittaṅ paggaṅhāti ukkhipatiti attho.

Punappunaṅ paggaṅhanto sampaggaṅhāti.

Evaṅ sampaggaḥitaṅ yathā na patati tathā naṅ viriyu-patthambhena upatthambhento upatthambheti.

Upatthambhitam pi thirabhāvattthāya punappunaṅ upatthambhanto paccupatthambheti nāma.

Ṭhitiyā ti padassa niddese sabbesam pi asammosādīnaṅ ṭhiti-vevacanabhāvaṅ dassetuṅ yā ṭhiti, so asammoso ti ādi vuttaṅ. Ettha hi heṭṭhimahēṭṭhimaṅ padaṅ uparimassa uparimassa padassa¹ attho. Uparimaṅ uparimaṅ heṭṭhimassa heṭṭhimassa attho ti pi vattuṅ vaṭṭati. Sesaṅ sabbattha⁴ uttānattham⁵ evāti.

Ayaṅ tāva pālivaṇṇanā.

Ayaṅ pan' ettha vinicchayakathā: Ayaṅ hi sammappadhānakathā nāma duvidhā lokiyā lokuttarā ca. Tattha lokiyā sabbapubbabhāge hoti. Sā Kassapasanaṅyuttapariyāyena lokiyamaggakkhaṇe veditabbā. Vuttaṅ hi tattha: Cattāro me āvuso sammappadhānā. Katame cattāro? Idh' āvuso bhikkhu anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anattāya saṅvatteyyun ti ātappaṅ⁶ karoti, uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anattāya saṅvatteyyun ti ātappaṅ⁶ karoti, anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anattāya saṅvatteyyun ti ātappaṅ⁶ karoti, uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṅvatteyyun ti ātappaṅ⁶ karoti ti.*

Ettha ca anuppannā kusalā dhammā ti samathavipassanā ceva maggo ca.

* Cf. S. ii, 196 f.; D. iii, 221; M. ii, 11, 26; S. iii, 96; v, 244; A. ii, 15, 74.

¹ R. om.

² R.S. add nāma.

³ S.R. bhāvento.

⁴ S.R. ettha.

⁵ S.R. uttānam.

⁶ B. ātapaṅ.

Uppannā kusalā nāma samathavipassanā va. Maggo pana sakiṇ uppajjitvā nirujjhamāno anattāya saṅvattanako nāma natthi; so hi phalassa paccayaṇ datvā va nirujjhati. Purimasmiṇ vā samathavipassanā va gahetabbā ti vuttaṇ. Taṇ pana na yuttaṇ.

Tattha uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anattāya saṅvattantīti atthassa āvibhāvattaṇ idaṇ vatthu: Eko kira khīṇāsavatthero Mahācetiyañ ca Mahābodhiñ ca vandissāmiti samāpattilābhinā bhaṇḍagāhakasāmaṇerena saddhiṇ janapadato Mahāvihāraṇ āgantvā Piyangapariveṇaṇ¹ pāvisi. Sāyaṇhasamaye mahābhikkhusanghe cetiyaṇ vandamāne cetiyaṇ vandanattāya na nikkhami. Kasmā? Khīṇāsavaṇaṇ hi tīsu ratanesu mahantaṇ gāraṇaṇ hoti, tasmā bhikkhusanghe vanditvā paṭikkante manussaṇaṇ sāyamāsabhuttavelāya² sāmaṇeram pi ajānāpetvā cetiyaṇ vandissāmiti ekako va nikkhami. Sāmaṇero: kiṇ nu kho thero avelāya ekako va gacchati, jānissāmī ti upajjhāyassa padānupadiko va nikkhami. Thero anāvajjanena tassa āgamaṇaṇ ajānanto dakkhiṇadvārena Mahācetiyaṇaṇaṇ ārūho. Sāmaṇero pi anupadaṇ yeva ārūho. Mahāthero Mahācetiyaṇ oloketvā Buddhārammaṇaṇ pītiṇ gahetvā sabbaṇ cetaso samannāharitvā haṭṭhapahaṭṭho mahācetiyaṇ vandati. Sāmaṇero therassa vandanākāraṇ disvā upajjhāyo me ativiya pasannacitto vandati, kiṇ nu kho pupphāni labhitvā pūjaṇ kareyyā ti cintesi. There vanditvā utṭhāya sirasmiṇ³ añjaliṇ ṭhapetvā mahācetiyaṇ ulloketvā⁴ ṭhite sāmaṇero ukkāsitvā attano āgatabhāvaṇ jānāpesi. Thero parivattitvā olokeno: kadā āgato, sī ti pucchi. Tumhākaṇ cetiyaṇ vandanakāle bhante; ativiya pasanno cetiyaṇ vandittha; kin nu kho pupphāni labhitvā pūjeyyāthāti? Āma sāmaṇera, imasmiṇ cetiye viya aññatra ettakaṇ dhātunidhānaṇ nāma natthi. Evarūpaṇ asadisāṇ mahāthūpaṇ pupphāni labhitvā ko na pūjeyyā ti. Tena hi bhante adhiyāsetha, āharissāmī ti tāvad-eva jhānaṇ samāpajjitvā iddhiyā Himavantaṇ gantvā vaṇṇagandhasampannāni pupphāni gahetvā parissāvaṇaṇ pūretvā mahā-

¹ S.R. Cingarapariveṇaṇ.

² S.R. sāyamāsaṇ bhattavelāyaṇ.

³ S.R. sirasi.

⁴ S.R. oloketvā.

there dakkhiṇamukhato pacchimamukhaṇ asampatte yeva āgantvā pupphaparissāvanaṇ hatthe ṭhapetvā pūjetha bhante ti āha.

Thero : atimandāni no sāmaṇera pupphānī ti āha. Gacchatha bhante, Bhagavato guṇe āvajjetvā pūjethā ti. Thero pacchimamukhanissitena sopāṇena āruyhakucchivedikābhūmiyaṇ pupphapūjaṇ kātuṇ āradhho. Vedikābhūmi paripunnā. Pupphāni patitvā dutiyabhūmiyaṇ jaṇṇuppamaṇena odhinā pūrayiṇsu. Tato otaritvā pādapiṭhikāpantiṇ pūjesi.¹ Sā pi paripūri. Paripunnabhāvaṇ ñatvā heṭṭhimatale vikiranto agamāsi. Sabbacetiyaṇaṇaṇ² paripūri. Tasmīṇ paripunṇe sāmaṇera, pupphāni na khīyanti ti āha. Parissāvanaṇ bhante adhomukhaṇ karothā ti. Adhomukhaṇ katvā cālesi; tadā pupphāni khīṇāni. Thero parissāvanaṇ sāmaṇerassa datvā saddhiṇ hatthipākārena³ cetiyaṇ tikkhatuṇ padakkhiṇaṇ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā parivenaṇ gacchanto cintesi: yāva mahiddhiko vatāyaṇ sāmaṇero, sakkhissati nu kho imaṇ iddhānubhāvaṇ rakkhituṇ⁴ ti. Tato na sakkhissati ti disvā sāmaṇeraṇ āha: sāmaṇera tvaṇ idāni mahiddhiko, evarūpaṇ pana iddhiṇ nāsetvā pacchimakāle kāṇapesakāriyā hatthena madditaṇ kaṇḍiyaṇ pivissasi ti. Daharakabhāvassa nām' esa doso, yaṇ so upajjhāyassa kathāya saṇvejitvā⁵ kammaṭṭhānaṇ me bhante ācikkhathā ti na yāci. Amhākaṇ upajjhāyo kiṇ vadatīti taṇ pana asuṇanto viya agamāsi.

Thero Mahācetiyaṇ ca Mahābodhiṇ ca vanditvā sāmaṇeraṇ pattacīvaraṇ gāhāpetvā anupubbena Kuṭṭelitissamahāvihāraṇ agamāsi. Sāmaṇero upajjhāyassa padānupadiko hutvā bhikkhācāraṇ na gacchati. Katarāṇ gāmaṇ pavisatha bhante ti pucchitvā pana⁶: idāni me upajjhāyo gāmadvāraṇ⁷ sampatto bhavissati ti ñatvā attano ca upajjhāyassa ca pattacīvaraṇ gahetvā ākāsen' āgantvā therassa pattacīvaraṇ

¹ B. pūjeti.

² S.R. sabbaṇ°.

³ B. saṭṭhihatthipākārena. (Duppaṭṭho 'yaṇ, na tattha saṭṭhihatthopākāro vijjati. Hatthirūpāni iṭṭhakāhi māpetvā cetiyassa samantā kata-pākāro hatthipākāro nāma. Tena lakkhitaṇ dutiya-mālakaṇ Sīhaḷā Gajanmaluva iti voharanti).

⁴ S.R. add no.

⁵ B. °jetvā.

⁶ B. puna.

⁷ S. °dvāre.

datvā piṇḍāya pavisati. Thero sabbakālaṃ ovaḍati: sāmaṇera, mā evam akāsi; puthujjaniddhi nāma calā anibaddhā; asappāyaṃ rūpādi-ārammaṇaṃ labhitvā appamattaken' eva bhijjati. Santāya samāpattiyā parihīnā brahmacariyavāse santhambhituṃ na sakkontī ti. Sāmaṇero kiṃ katheti mayhaṃ upajjhāyo ti sotuṃ na icchati; tath' eva karoti. Thero anupubbena cetiyavandanaṃ karonto Kabupelandavihāraṃ¹ nāma gato. Tattha vasante pi there sāmaṇero tath' eva karoti. Ath' ekadivasaṃ ekā pesakārādhītā abhirūpā paṭhamavaye t̥hitā Kabupelandagāmato¹ nikkhamitvā padumassaṃsaṃ oruḃha gāyamānā pupphāni bhañjati. Tasmiṃ samaye sāmaṇero padumassaramatthakena gacchati.² Gacchanto pana sālāsikāya³ kāṇamakkhikā viya tassā gītasadde bajjhi. Tāvad-ev' assa⁴ iddhi antarāhitā, chinnapakkho kāko viya ahoṣi. Santasamāpattibalena pana tath' eva udakapiṭṭhe apatitvā simbalitūlaṃ viya patamānaṃ anupubbena padumassaratīre aṭṭhāsi. So vegena gantvā⁵ upajjhāyassa patta-cīvaraṃ datvā nivatti. Mahāthero: pagev' etaṃ mayā diṭṭhaṃ, nivāriyamāno pi na nivattissati ti kiṃci avatvā piṇḍāya pāvisi. Sāmaṇero gantvā padumassaratīre aṭṭhāsi, tassā paccuttaraṃsaṃ āgamayamāno. Sā pi sāmaṇeraṃ ākāseṇa gacchantaṃ ca pun' āgantvā t̥hitaṃ ca disvā: addhā esa maṃ nissāya ukkaṇṭhito ti t̥natvā: paṭikkama sāmaṇerā ti āha. So pi paṭikkami. Itarā paccuttaritvā sāṭakaṃ nivāsetvā taṃ upasankamitvā: kiṃ bhante ti pucchi. So tam atthaṃ ārocesi. Sā bahūhi kāraṇehi gharāvāse ādīnaṃ Brahmacariyavāse ānisaṃsaṃ ca dassetvā ovadamānā pi tassa ukkaṇṭhaṃ vinodetuṃ asakkontī: ayaṃ mama kāraṇā evarūpāya iddhiyā parihīno, na dāni yuttaṃ pariccajituṃ ti: idh' eva tiṭṭhāti vatvā gharāṃ gantvā mātāpitūnaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Te pi āgantvā nānappaḃaraṃ ovadamānā vacanaṃ agaṇhantaṃ āhaṃsu: Tvaṃ amhe uccākulā⁶ ti sallakkhesi? Mayaṃ pesakārā, sakkhissasi pesakārakammaṃ kātun ti? Sāmaṇero āha: Upāsaka, gihībhūto nāma pesakārakammaṃ vā kareyya, naḷakārakammaṃ vā, kiṃ iminā; mā sāṭakamatte⁷ lobhaṃ

¹ B. Kammupenda°; S. Kapupelanda°; R. Kampupelanda°.

² S.R. om. ³ B. sakka°; S.R. salasikāya. ⁴ B.S. om. assa.

⁵ S.R. vegen' āgantvā. ⁶ R. uccākulikā. ⁷ S.R. °mattena.

karothā ti. Pesakārako udare baddhasāṭakaṅ¹ datvā gharañ netvā dhītarañ adāsi.

So pesakārakammaṅ uggaṅhitvā pesakārehi saddhiṅ sālāya kammaṅ karoti. Aññesaṅ itthiyo pāto va bhattaṅ sampādetvā āhariṅsu. Tassa bhariyā na tāva āgacchati. So itaresu kammaṅ vissajjetvā bhuñjamānesu tasaraṅ² vaṭṭento nisīdi. Sā pacchā agamāsi. Atha naṅ so: aticirena āgatā' sī ti tajjesi. Mātugāmo ca nāma api cakkavattirājānaṅ attani paṭibaddhacittaṅ űatvā dāsaṅ viya sallakkheti, tasmā sā evam āha: aññesaṅ ghare dāru-paṅṅa-loṅādīni sannihitāni, bāhirato āharitvā dāyakā pesakārakā pi atthi; ahaṅ pana ekikā; tvam pi mayhaṅ ghare idaṅ atthi, idaṅ n' atthī ti na jānāsi. Sace icchasi bhuñja, no ce icchasi mā bhuñjā ti. So na kevalaṅ ussūre bhattaṅ āharasi, vācāya pi maṅ ghaṭṭeṣī ti kujjhitvā aññaṅ paharaṅaṅ apassanto tam eva tasaraṅdaṅḍakaṅ³ tasarato³ luṅcitvā khiṇi. Sā taṅ āgacchantaṅ disvā isakaṅ parivatti. Tasaraṅdaṅḍakassa³ ca koṭi nāma tikhiṇā hoti; sā tassā parivattamānāya akkhikoṭiyaṅ pavisitvā aṭṭhāsi. Sā ubhoḥi hatthehi vegena akkhiṅ aggahesi. Bhinnaṭṭhānato lohitaṅ pagghari.⁴ So tasmiṅ kāle upajjhāyassa vacanaṅ anussari: idaṅ sandhāya maṅ upajjhāyo anāgate kāle⁵ kānapesakāriyā hatthena madditaṅ kaṅṅiyaṅ pivissasī ti āha. Idaṅ therena diṭṭhaṅ bhavissati. Aho dīghadassī ayyo ti mahāsaddena rodituṅ ārabhi. Tam enaṅ aññe: alaṅ āvuso mā rodi, akkhi nāma bhinnaṅ na sakkā rodanena paṭipākatikaṅ kātun ti āhaṅsu. So: nāhaṅ etam atthaṅ rodāmi, api ca kho idaṅ sandhāya rodāmi ti sabbaṅ paṭipāṭiyā kathesi. Evaṅ uppanā samathavipassanā nirujjhamānā anattāya saṅvattanti.

Aparam pi vatthu: Tiṅsamattā bhikkhū Kalyāṅiyaṅ mahācetiyaṅ vanditvā aṭavimaggena mahāmaggaṅ otaramānā antarāmagge jhāmakhette kammaṅ katvā āgacchantaṅ ekaṅ manussaṅ addasaṅsu. Tassa sarīraṅ masimakkhitaṅ⁶ hoti. Masimakkhitam⁶ eva ca ekaṅ kāsavaṅ kacchaṅ pīletvā nivatthaṅ. Olokiyamāno jhāmakhāṅu⁷ viya khāyati. So divasa-

¹ S. bandhana.

² B. vāsaraṅ.

³ B. vāsara°.

⁴ B. paggharati.

⁵ S.R. om.

⁶ B. maṅsi°.

⁷ S.R. °khāṅuko.

bhāge kammaṅ katvā upaḍḍhahāmakaṇaṅ dārūnaṅ kalāpaṅ ukkhipitvā piṭṭhiyaṅ vippakiṇṇehi kesehi kummaggena āgantvā bhikkhūnaṅ sammukhe aṭṭhāsi. Sāmaṇerā disvā aññaṃaññaṅ olokayamānā: āvuso tuyhaṅ pitā, tuyhaṅ¹ mahāpitā, tuyhaṅ mātulo ti hasamānā gantvā²: ko nāmo si tvaṅ upāsakā ti nāmaṅ pucchisū. So nāmaṅ pucchito vipatīsārī hutvā dārūkalāpaṅ chaḍḍetvā vatthaṅ saṅvidhāya nivāsetvā mahāthere vanditvā: tiṭṭhatha tāva bhante ti āha. Mahātherā aṭṭhaṅsu. Daharasāmaṇerā āgantvā mahātherānaṅ sammukhā pi parihasaṅ karonti. Upāsako āha: bhante, tumhe maṅ passitvā parihasatha; ettaken' eva matthakaṅ pattamhā ti sallakkhetha? Aham pi pubbe tumhādiso va samaṇo ahoṣiṅ. Tumhākaṅ pana cittaekaggatā-mattam pi natthi. Ahaṅ imasmiṅ sāsane mahiddhiko mahānubhāvo ahoṣiṅ; ākāsaṅ gahetvā paṭhaviṅ karomi, paṭhaviṅ ākāsaṅ dūraṅ gaṇhitvā santikaṅ karomi, santikaṅ dūre.³ Cakka-vālasahassaṅ⁴ khaṇena nibbijjhāmi. Hatthe me passatha, idāni pana¹ makkaṭahatthasadisā, ahaṅ imeh' eva hatthehi idha nisinno va candasuriye⁵ parāmasiṅ, imesaṅ yeva pādānaṅ candasuriye⁵ pādakaṭhalikaṅ katvā nisidiṅ. Evarūpā me iddhi pamādena antarahitā. Tumhe mā pamajjittha. Pamādena hi evarūpaṅ vyasaṇaṅ pāpuṇanti. Appamattā viharantā jāti-jarāmaraṇassa antaṅ karonti; tasmā⁶ tumhe maṅ yeva ārammaṇaṅ karitvā appamattā hotha bhante ti tajjetvā ovādam adāsi. Te tassa kathentass' eva saṅvegaṅ āpajjitvā vipassamānā tiṅsa janā tath' eva arahattaṅ pāpuṇisū ti. Evaṃ pi uppannā samatha-vipassanā nirujjhamānā anattāya saṅvattantīti veditabbā.

Ayaṅ tāva lokiyasammappadhānakathāya vivicchayo.

Lokuttaramaggakkhaṇe paṇ' etaṅ ekam eva viriyaṅ catukkasādhanavasena cattāri nāmāni labhati.

Tattha *anuppannānaṅ* ti asamudācāravasena vā anubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṅ. Aññathā hi anamatagge saṅsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma natthi. Anuppannā pana uppajjamānā pi ete yeva

¹ R.S. om.

² S.R. vatvā.

³ S.R. dūraṅ.

⁴ S.R. °satasaḥassaṅ.

⁵ S.R. candima°.

⁶ S.R. om.

uppajjanti, pahīyamānā pi ete yeva pahīyanti. Tattha ekacassa vattavasena kilesā na samudācaranti. Ekacassa gantha-dhutanga-samādhi-vipassanā-navakamma-bhavāna¹ aññataravasena. Kathaṅ? Ekacco hi vattasampanno hoti. Tassa dvāsiti² khuddakavattāni, cuddasa mahāvattāni, cetiyangaṇa-bodhiyangaṇa-pāṇiyamāla³-uposathāgāra-āgantukagamikavattāni ca karontass' eva kilesā okāsaṅ na labhanti. Aparabhāge pan' assa vattaṅ vissajjetvā bhinnavattassa carato ayoniso manasikāraṅ ceva sativossaggaṅ ca āgamma uppajjanti. Evam pi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco ganthayutto hoti ekam pi nikāyaṅ gaṇhāti, dve pi, tayo pi, cattāro pi, pañca pi. Tass' evaṅ tepīta-kaṅ⁴ Buddhavacanaṅ⁵ atthavasena pālivasena⁵ anusandhivasena pubbāparavasena gaṇhantassa sajjhāyantassa cintentassa vācentassa desentassa pakāsentassa kilesā okāsaṅ na labhanti. Aparabhāge pan' assa ganthakammaṅ pahāya kusītassa carato⁶ ayoniso-manasikāra-sativossagge āgamma uppajjanti. Evam pi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana dhutangadharo hoti terasa dhutagaṇe⁷ samādāya vattati. Tassa dhutagaṇe⁷ pariharantassa⁸ kilesā okāsaṅ na labhanti. Aparabhāge pan' assa dhutangāni vissajjetvā bāhullāya āvattassa⁹ vicarato ayoniso-manasikāra-sativossagge āgamma uppajjanti. Evaṅ pi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana aṭṭhasamāpattisu¹⁰ ciṅṇavasī hoti. Tassa paṭhamajjhānādisu āvajjanavasī-ādīnaṅ¹¹ vasena viharantassa kilesā okāsaṅ na labhanti. Aparabhāge pan' assa parihīnajjhānassa vā vissaṭṭhajjhānassa vā bhassādisu anuyuttassa viharato ayoniso manasikāra-sativossagge āgamma uppajjanti. Evam pi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana vipassako hoti. Sattasu¹² anupassanāsu¹³

¹ B. °navakammikānaṅ. ² S.R. dve asīti. ³ S.R. °mālaka.

⁴ B. Tass' eva tipītaṅ; S.R. Tassa tepītaṅ. ⁵ S.R. om.

⁶ S.R. vicarato. ⁷ B. dhutangagune. ⁸ B. paṭiharantassa.

⁹ B. āvattassa. ¹⁰ S.R. aṭṭhasu°. ¹¹ S.R. āvajjanā°.

¹² R.S. add vā. ¹³ B. vipassanāsu.

aṭṭhārasasu vā mahāvīpassanāsu kammaṃ karonto viharatī. Tassa' evaṃ viharato kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge paṇ' assa vipassanākammaṃ pahāya kāyadalhibahulassa viharato ayoniso-manasikāra-sativossagge āgama uppañjanti. Evam pi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppañjanti nāma.

Ekacco¹ navakammiko hoti, uposathāgāra-bhojanasālādīni karoti; tassa tesaṃ upakaraṇāni cintentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge paṇ' assa navakamme niṭṭhite vā vissatṭhe vā ayoniso-manasikāra-sativossagge āgama uppañjanti; evam pi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppañjanti nāma. Ekacco pana Brahmāloka āgato suddhasatto hoti, tassa anāsevanāya kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge paṇ' assa laddhāsevanassa² ayoniso-manasikāra-sativossagge āgama uppañjanti. Evam pi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppañjanti nāma. Evaṃ tava asamudācāravasena anuppannatā veditabbā.

Kathaṃ ananubhūtarammaṇavasena? Idh' ekacco ananubhūtapubbaṃ manāpiyādi-bhedaṃ ārammaṇaṃ labhati. Tassa tattha ayoniso-manasikāra-sativossagge āgama rāgādayo kilesā uppañjanti. Evaṃ ananubhūtarammaṇavasena anuppannā uppañjanti nāma. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekaṃ eva viriyaṃ ye evaṃ anuppannā uppañjeyyūṃ, te yathā neva uppañjanti, evaṃ nesaṃ anuppādakiccaṃ, uppannānaṃ ca pahānakiccaṃ sādheti.

Tasmā uppannānaṃ pāpakānaṃ ti ettha pana catubbidhaṃ uppannaṃ: vattamānuppannaṃ, bhutvā³ vigatuppannaṃ,⁴ okāsakatuppannaṃ, bhūmiladdhuppannaṃ ti.

Tattha ye kilesā vijjamānā uppādādisamangino, idaṃ vattamānuppannaṃ nāma. Kamme pana javite ārammaṇarasāṃ anubhavitvā niruddhavipāko bhutvā vigataṃ⁵ nāma. Kammaṃ pana⁶ uppañjitvā niruddhaṃ bhavitvā⁷ vigataṃ⁵ nāma. Tad ubhayam pi bhutvā vigatuppannaṃ ti sankhyaṃ⁸ gacchati. Kusalākusalakammaṃ aññassa kammasa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti,

¹ S.R. *add* pana.

² S.R. *om*.

³ hutvā (?).

⁴ Vm. bhūtāpago.

⁵ B. vigatuppannaṃ.

⁶ B. *om*.

⁷ B. bhutvā.

⁸ S.R. sankhaṃ.

evaṅ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppanno ti vuccati. Idaṅ okāsakatuppannaṅ nāma. Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāma. Te atītādi-bhedā honti. Tesu anusayitakilesā pana atītā vā anāgatā vā paccuppanā vā ti na vattabbā. Atitakkhandhesu anusa-yitā pi hi appahinā va honti, anāgatakkhandhesu paccuppan-nakkhandhesu anusayitā pi appahinā va honti. Idaṅ bhū-miladdhuppannaṅ nāma. Ten' āhu Porāṇā: tāsu bhūmisu asamugghāṭitā kilesā bhūmiladdhuppanā ti sankhyaṅ¹ gac-chantī ti.

Aparam pi catubbidhaṅ uppannaṅ: samudācāruppannaṅ, ārammaṇādhiggahituppannaṅ, avikkhambhituppannaṅ, asam-ugghāṭituppannaṅ ti. Tattha sampati vattamānaṅ yeva samudācāruppannaṅ nāma. Sakiṅ cakkhūni ummiletvā ārammaṇe nimitte gahite anussaritānussaritakkhaṇe kilesā nuppajjissantīti² na vattabbā. Kasmā? Ārammaṇassa adhigahitattā. Yathā kiṅ? Yathā³ khīrarukkhasa kuṭhā-riyā⁴ āhatāhataṭṭhāne khīraṅ na nikkhamissatīti na vat-tabbaṅ, evaṅ idaṅ ārammaṇādhiggahituppannaṅ nāma. Samāpattiyā avikkhambhitakilesā pana imasmiṅ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Avikkhambhi-tattā. Yathā kiṅ? Sace khīrarukkhaṅ kuṭhāriyā⁴ āhaneyya,⁵ imasmiṅ nāma ṭhāne khīraṅ na nikkhameyyāti na vattab-baṅ. Evaṅ idaṅ avikkhambhituppannaṅ nāma. Maggena asamugghāṭitakilesā pana bhavagge nibbattassāpi nuppaj-jissantīti² purimanayen' eva vitthāretabbaṅ. Idaṅ asamug-ghāṭituppannaṅ nāma.

Imesu uppannesu vattamānuppannaṅ, bhutvā vigatup-pannaṅ, okāsakatuppannaṅ, samudācāruppannaṅ ti catub-bidhaṅ uppannaṅ na maggavajjhaṅ. Bhūmiladdhuppannaṅ, ārammaṇādhiggahituppannaṅ, avikkhambhituppannaṅ, asam-ugghāṭituppannaṅ ti catubbidhaṅ maggavajjhaṅ. Maggo hi uppajjamāno ete kilese pajahati. So ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppanā vā ti na vattabbā. Vuttam pi c' etaṅ: *hañci atīte kilese pajahati, tena hi khīraṅ khepeti,*

¹ S.R. sankhaṅ.

² S.R. na uppaj°.

³ B. om.

⁴ B. kudhāriyā.

⁵ R.S. āhaneyyuj.

niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vyantīkaroti,¹ atthangataṃ atthaṃ gameti; atītaṃ yaṃ natthi taṃ pajahati. . . . Hañci anāgate kilese pajahati, tena hi ajātaṃ taṃ² pajahati, anibbattaṃ anuppannaṃ apātubhūtaṃ pajahati; anāgataṃ yaṃ natthi taṃ pajahati. . . . Hañci paccuppanne kilese pajahati, tena hi ratto rāgaṃ pajahati, duttho dosaṃ, mūlho mohaṃ, vinibaddho mānaṃ, parāmattho ditthiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, anitthāgato³ vicikicchāṃ, thāmagato anusayaṃ pajahati. Kaṇhasukkadharmā⁴ yuganandhā vattanti. Sankilesikā maggabhāvanā hoti. . . . Tena⁵ hi⁵ natthi maggabhāvanā, natthi phalāsacchikiriya, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayo ti? Atthi maggabhāvanā . . . pe . . . atthi dhammābhisamayo ti. Yathā kathaṃ viya? Seyyathā pi taruṇo rukkho . . . pe . . . apātubhūtān' eva na pātubhavanti* iti pāliyaṃ ajātaphalarukkho āgato.

Jātaphalarukkheṇa pana dīpetabbaṃ; Yathā hi saphalo taruṇa-ambarukkho, tassa phalāni manussā paribhuñjeyyaṃ, sesāni pātetvā pacchiyo pūreyyaṃ. Ath' añño puriso taṃ⁶ pharasunā chindeyya. Ten' assa neva atītāni phalāni nāsītāni honti, na anāgatapaccuppannāni ca nāsītāni.⁷ Atītāni hi manussehi paribhuttāni; anāgatāni anibbattāni na sakkā nāsetuṃ. Yasmiṃ pana⁶ samaye so chinno tadā phalāni yeva natthi ti paccuppannāni pi anāsītāni. Sace pana rukkho acchinno assa, ath' assa paṭhavīrasaṃ ca āporasaṃ ca āgamma yāni phalāni nibbatteyyuṃ, tāni nāsītāni honti. Tāni hi ajātān' eva na jāyanti, anibbattān' eva na nibbattanti, apātubhūtān' eva na pātubhavanti; evam eva maggo nāpi atītādi-bhede kilese pajahati, nāpi na pajahati. Yesaṃ hi kilesānaṃ maggena khandhesu apariññātesu uppatti siyā, maggena uppajjitvā khandhānaṃ pariññātattā te kilesā ajātā va na jāyanti, anibbattā va na nibbattanti, apātubhūtā va na pātubhavanti. Taruṇaputtāya itthiyā puna avijāyanatthaṃ,

* Pts. ii, 217 f.; cf. Vism. 686.

¹ B. byantiṃ karoti; P.T.S. ed. vigameti.

² S.R. om.

³ S. anitthāgato.

⁴ S.R. °sukkā°.

⁵ S. om.

⁶ R.S. om.

⁷ S.R. add na ca anāsītāni.

vyādhitānaṃ rogavūpasamatthaṃ pītabhesajjehi cāpi ayam attho vibhāvetabbo. Evaṃ maggo ye kilese pajahati, te atitā vā anāgatā vā paccuppannā vā ti na vattabbā. Na ca maggo kilese na pajahati. Ye pana maggo kilese pajahati, te sandhāya uppannānaṃ pāpakānaṃ ti ādi vuttaṃ. Na kevalaṃ ca maggo kilese yeva pajahati, kilesānaṃ¹ pana appahinattā ye uppajjeyyuṃ upādinnakkhandhā, te pi pajahati yeva. Vuttam pi c' etaṃ: sotāpattimaggañāneṇa abhisankhāravīññāssa nirodhena satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmaṃ ca rūpaṃ ca, etth' ete nirujjhanti ti² vitthāro. Iti maggo upādinnato anupādinnato ca vuṭṭhāti. Bhavavasena pana sotāpattimaggo apāyabhavato vuṭṭhāti. Sakadāgāmi-maggo sugatibhavekadesato. Anāgāmi-maggo sugatikāmbhavato³ vuṭṭhāti.⁴ Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti. Sabbabhavahi vuṭṭhāti yevāti pi vadanti. Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā hoti? kathaṃ vā uppannānaṃ ṭhitiyā ti? Maggappavattiyā eva. Maggo hi pavattamāno⁵ pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbaṃ⁶ hi ṭhānaṃ gantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavitvā vattāro bhavanti: anāgataṭṭhānaṃ āgatamha, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā ti.⁷ Yā c' assa⁸ pavatti, ayam eva⁹ ṭhiti nāmāti ṭhitiyā bhāvetīti vattuṃ vaṭṭati. Evam eva⁴ tassa¹⁰ bhikkhuno idaṃ lokuttaramaggakkhaṇe viriyaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā ti ādini¹¹ cattāri nāmāni labhati. Ayaṃ lokuttaramaggakkhaṇe sammappadhānakathā. Evam ettha lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā niddiṭṭhā ti.

Suttantabhājanīyaṃ.

Abhidhammabhājanīye¹² sabbāni pi sammappadhānāni Dhammasaṅgaṇīyaṃ vibhattassa desanānā-nayassa mukhamattam eva dassentena niddiṭṭhāni.

Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Paṭhamasammapp-

¹ B. kilesā (duppāṭho).

² *Asl.* 236, 357.

³ S.R. *om.* sugati.

⁴ R.S. *om.*

⁵ B. vattamāno.

⁶ S. agatapubbaṃ.

⁷ anubhavimhāti (?).

⁸ S.R. ca sā.

⁹ R. *adds* hi.

¹⁰ R.S. etassa.

¹¹ B. ādinaṃ.

¹² *Vbh.* 211.

padhāne tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapapa-
 ṭipadā, suddhikasūñātā, suñātapaṭipadā, suddhika-appa-
 nihitā, appanīhitapaṭipadā ti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnaṇ
 dvinnaṇ catukka-pañcakanayānaṇ vasena dasa nayā honti.
 Evaṇ sesesu pīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni, tāni
 catūhi adhipatīhi catugunitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve,
 sādhipatīni aṭṭhāti sabbam pi nayasahassaṇ hoti. Tathā
 dutiyasammappadhānādisu suddhikasammappadhāne cāti so-
 tāpattimagge pañca nayasahassāni. Yathā¹ sotāpattimagge,
 evaṇ sesamaggesu pīti kusalavasen' eva vīsati nayasahassāni.
 Vipāke pana sammappadhānehi kattabbakiccaṇ n' atthī ti
 vipākavāro na gahito ti.

Abhidhammabhājanīyaṇ.

Sammappadhānāni pan' ettha nibbattitalokuttarān' eva
 kathitānīti veditabbāni. Pañhapucchake² pāli-anusāren' eva
 sammappadhānānaṇ kusalādi-bhāvo veditabbo. Āramma-
 ṇattikesu pana sabbāni pi etāni appamāṇaṇ nibbāṇaṇ ārab-
 bha pavattito appamāṇārammaṇān' eva, na³ maggāramma-
 ṇāni.³ Sahajātahetuvasena pana maggahetukāni. Vīmaṇsaṇ
 jeṭṭhakaṇ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni. Chan-
 dacittajeṭṭhakāya⁴ pana⁵ maggabhāvanāya na vattabbāni
 maggādhipatīnīti. Viriyajeṭṭhakāya⁴ pana aññassa viri-
 yassa abhāvā na vattabbāni maggādhipatīnīti vā na maggā-
 dhipatīnīti vā, atitādisu ekārammaṇabhāvena⁶ pi na vattab-
 bāni. Nibbāṇassa pana bahiddhā-dhammattā bahiddhāram-
 maṇāni nāma hontīti. Evam etasmiṇ pañhapucchake nibbat-
 titalokuttarān' eva sammappadhānāni kathitāni.

Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṇ yeva loki-
 yalokuttaramissakā sammāppadhānā kathitā, Abhidham-
 mabhājanīya-pañhapucchakesu pana lokuttarā yevāti evam
 ayaṇ sammappadhānavibhango pi teparivaṭṭaṇ nīharitvā
 va bhājetvā dassito ti.

Sammappadhānavibhanganiddeso.

¹ R.S. *add ca.*

² *Vbh.* 214.

³ S. *om.*

⁴ S.R. °jetthikāya.

⁵ B. *om.*

⁶ S.R. °bhāve.

IDDHIPĀDA-VIBHANGA

Idāni tadanantare Iddhipādavibhange *çattāro* ti¹ gaṇana-paricchedo.

Iddhipādā ti ettha ijḡhatīti iddhi; samijḡhati nipphajjati² attho. Ijḡhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṇṣagatā hontīti pi iddhi. Paṭhamen' atthena iddhi eva pādo ti iddhipādo. Iddhi-koṭṭhāso ti attho. Dutiyen' atthena iddhiyā pādo ti iddhipādo. *Pādo* ti patitṭhā, adhigamūpāyo ti attho. Tena hi yasmā uparūpari visesasankhātaṇ iddhiḡ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādo ti vuccati. Evaṇ tāva *çattāro iddhipādā* ti ettha attho veditabbo.

Idāni te bhājetvā dassetuḡ *Idha bhikkhū* ti ādi āraddhaṇ. Tattha *idha bhikkhū* ti imasmiḡ sāsane bhikkhu.

Chandasamādhīpadhānasankhārasamannāgatan ti ettha chandaḡhetuko chandādhiko³ vā samādhī *chandasamādhī*. Kattukamyatā-chandaṇ adhipatiḡ karitvā⁴ paṭiladdhasamādhiss' etaḡ adhivacanaḡ. Padhānabhūtā sankhārā padhānasankhārā. Catukiccasādhakassa sammappadhāna-viriyaṣ' etaḡ adhivacanaḡ.

Samannāgatan ti chandasamādhinā ca padhānasankhārehi ca upetaḡ.

Iddhipādan ti nipphattipariyāyena⁵ vā ijḡhanaṭṭhena, ijḡhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṇṣagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti sankhyaḡ⁶ gatānaḡ upacārajḡhānādi-kusalacittasampayuttānaḡ chandasamādhīpadhānasankhārānaḡ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaḡ sesacittacetasi-karāsīti attho. Yaḡ hi parato: *iddhipādo ti tathābhūtassa vedanākkhandho . . . pe . . . viññāṇakkhandho* ti vuttaḡ,⁷ taḡ iminā atthena yujjati. Iminā nayena sesesu pi attho veditabbo. Yath' eva hi chandaḡ adhipatiḡ karitvā paṭi-

¹ *Vibh.* 216. ² B.R. nipphajjati; S. nipajjati. ³ S. chandādhiko.
⁴ S.R. katvā. ⁵ B. nibbatti°. ⁶ S.R. sankhaḡ. ⁷ *Vbh.* 217.

laddhasamādhi chandasamādhīti vutto, evaṇ viriyaṇ . . . pe . . . cittaṇ, vīmaṇsaṇ adhipatiṇ karitvā paṭiladdhasamādhī vīmaṇsāsamādhīti vuccati.

Idāni chandasamādhī-ādīni padāni bhājetvā dassetuṇ *Kathaṇ ca bhikkhū* ti ādi āradhhaṇ.

Tattha *chandaṇ ce bhikkhu adhipatiṇ karitvā* ti yadi bhikkhu chandaṇ adhipatiṇ chandaṇ jeṭṭhakaṇ chandaṇ dhuraṇ chandaṇ pubbangamaṇ katvā samādhiṇ paṭilabhati nibbatteti, evaṇ nibbattito ayaṇ samādhī chandasamādhī nāma vuccatīti attho.

Viriyaṇ ce ti ādisu pi es' eva nayo.

Ime vuccanti padhānasankhārā ti ettāvataṇ chandiddhipādaṇ bhāvayamānassa bhikkhuno padhānābhisankhārasankhātaṇ caṭukiccasādhakaṇ viriyaṇ kathaṇ.

Tad ekajjhaṇ abhisayūhītvā ti taṇ sabbā¹ ekato rāsiṇ katvā ti attho. *Sankhyaṇ*² *gacchatī* ti ekaṇ³ vohāraṇ gacchatīti veditabban ti attho.

Idāni chandasamādhī-padhānasankhāro ti etasmiṇ pada-samūhe chandādi-dhamme bhājetvā dassetuṇ *Tattha katamo chando* ti ādi āradhhaṇ. Taṇ uttānattham eva.

Upeto hotī ti⁴ iddhipāda-sankhāto dhammarāsi upeto hoti.

Tesaṇ dhammānaṇ ti tesaṇ sampayuttānaṇ chandādi-dhammānaṇ.

Iddhi samiddhī ti ādīni sabbāni nipphatti-vevacanān⁵ eva. Evaṇ sante pi ijghanakatṭhena iddhi. Sampunṇā iddhi samiddhi. Upasaggena vā padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Ijghanākāro *ijghanā*. *Samijghanā* ti upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Attano santāne pātubhāvavasena labhanaṇ *lābho*. Parihīnānam pi viriyārambhavasena puna lābho *paṭilābho*. Upasaggena vā padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Pattī ti adhigamo. Aparihānavasena sammā pattīti *sampattī*.

Phusanā ti paṭilābhaphusanā.

¹ R.S. add pi.

² S.R. sankhaṇ.

³ S.R. evaṇ.

⁴ Vibh. 217.

⁵ B.S.R. nibbattī°.

Sacchikiriya ti paṭilābhasacchikiriya va.

Upasampadā ti¹ paṭilābha-upasampadā evāti veditabbā.

Tathā-bhūtassāti tena ākārena² bhūtassa. Te chandādi-dhamme paṭilābhivā ṭhitassāti attho.

Vedanākkhandho ti ādihi chandādayo anto katvā cattāro pi khandhā kathitā.

Te dhamme ti te cattāro arūpakkhandhe, chandādayo³ dhamme ti pi vuttaṇ.

Āsevatī ti ādini vuttatthān' eva.

Sesa-iddhipādaniddesesu pi iminā va nayena attho veditabbo.

Ettāvataṅ kiṅ kathitaṅ ti ? Catunnaṅ bhikkhūnaṅ matthakappattaṅ kammaṭṭhānaṅ kathitaṅ. Eko hi bhikkhu chandaṅ avassayati : kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṅ⁴ sati ahaṅ lokuttaradhammaṅ nibbattessāmi; natthi mayhaṅ etassa nibbattane bhāro ti chandaṅ jeṭṭhakaṅ chandaṅ dhuraṅ chandaṅ pubbangamaṅ katvā lokuttaradhamme⁵ nibbatteti. Eko viriyaṅ avassayati. Eko cittaṅ. Eko paññaṅ avassayati : paññāya atthanipphattiyaṅ⁴ sati ahaṅ lokuttaradhammaṅ nibbattessāmi; natthi mayhaṅ etassa nibbattane bhāro ti paññaṅ jeṭṭhakaṅ paññaṅ dhuraṅ paññaṅ pubbangamaṅ katvā lokuttaradhammaṅ nibbatteti. Kathaṅ ? Yathā hi catusu amaccaputtesu ṭhānantaraṅ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṅ avassayati,⁶ eko sūrabhāvaṅ, eko jātiṅ, eko mantaṅ. Kathaṅ ? Tesu hi paṭhamo : upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyaṅ⁷ sati labbhamānaṅ lacchām' etaṅ ṭhānantaraṅ ti upaṭṭhānaṅ avassayi. Dutiyo : upaṭṭhāne appamatto pi ekacco sangāme paccupaṭṭhite saṅghātuṅ na sakkoti; avassaṅ kho pana rañño paccanto kuppissati; tasmiṅ kupite rathadhure kammaṅ katvā rājānaṅ ārādhetvā āharāpessām' etaṅ ṭhānantaraṅ ti sūrabhāvaṅ avassayi. Tatiyo : sūrabhāve pi sati ekacco hīnajātiko hoti; jātiṅ sodhetvā ṭhānantaraṅ dento⁸ mayhaṅ dassatīti⁹ jātiṅ avassayi. Catuttho : jātimā pi eko amantaniyo hoti, mantena kattabbakicce uppanne āharāpessām' etaṅ ṭhānantaraṅ ti

¹ R.S. pi.

² S.R. ten' ākārena.

³ S.R. *add vā tayo.*

⁴ B.R. °nibbattiyaṅ.

⁵ S.R. °dhammaṅ.

⁶ S.R. avassayi.

⁷ B.R. °nibbattiyaṅ.

⁸ S.R. dentaṅ.

⁹ S.R. dassantīti.

manañ avassayi. Te sabbe pi attano attano¹ avassayabalena ðhānantarāni pāpunisū.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ðhānantarañ patto viya chandañ avassāya: kattukamyatākusaladhammacchandenā atthanipphattiyañ² sati ahañ lokuttaradhammañ nibbattessāmi, natthi mayhañ etassa nibbattane bhāro ti chandañ jeṭṭhakañ chandañ dhurañ chandañ pubbangamañ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, Raṭṭhapālatthero viya.³ So hi āyasmā chandañ dhurañ katvā lokuttaradhammañ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānañ ārādhe tvā ðhānantarañ patto viya viriyañ jeṭṭhakañ viriyañ dhurañ viriyañ pubbangamañ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, Soṇatthero viya.⁴ So hi āyasmā viriyañ dhurañ katvā lokuttaradhammañ nibbattesi. Jātisampattiyā ðhānantarañ patto viya cittañ jeṭṭhakañ cittañ dhurañ cittañ pubbangamañ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, Sambhūtatthero viya.⁵ So hi āyasmā cittañ dhurañ katvā lokuttaradhammañ nibbattesi. Mantañ avassāya ðhānantarappatto viya vīmaṇsañ jeṭṭhakañ vīmaṇsañ dhurañ vīmaṇsañ pubbangamañ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, thero Mogharājā viya.⁶ So hi āyasmā vīmaṇsañ dhurañ katvā lokuttaradhammañ nibbattesi.

Ettha⁷ tayo chandasamādhi-padhānasankhārasankhātā dhammā iddhī pi honti iddhipādā pi. Sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādā yeva. Viriyacittavīmaṇsāsamādhi-padhānasankhārasankhātā pi tayo dhammā iddhī pi honti iddhipādā pi. Sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādā yeva. Ayañ tāva abhedato kathā.

Bhedato pana chando iddhi nāma. Chandadhurena bhāvitā cattāro khandhā chandiddhipādo nāma. Samādhi padhānasankhāro ti dve dhammā sankhārakkhandhavasena chandiddhipāde pavisanti. Pāde pavitṭhā ti pi vattuñ vaṭṭati eva. Tatth' eva samādhi iddhi nāma. Samādhi-dhurena bhāvitā cattāro khandhā samādhiddhipādo nāma.

¹ R.S. om.

² B.S.R. nibbattiyañ.

³ *Pss. of the Brethren*, 302 f.

⁴ *Ibid.* 275 f.; (*Vin.* i, 179 f.)

⁵ *Ibid.* 182.

⁶ *Ibid.* 151, 424.

⁷ S.R. *add ca.*

Chando padhānasankhāro ti dve dhammā sankhārakkhandhavasena samādhiddhipāde pavisanti. Pāde pavitṭhā ti pi vattuṇ vaṭṭati eva. Tatth' eva padhānasankhāro iddhi nāma. Padhānasankhārabhāvitā cattāro khandhā padhānasankhāridhipādo nāma. Chando samādhi ti dve dhammā sankhārakkhandhavasena padhānasankhāridhipāde pavisanti. Pāde pavitṭhā ti pi vattuṇ vaṭṭati eva. Tatth' eva¹ viriyaṇ iddhi nāma; cittaṇ iddhi nāma; vīmaṇsā iddhi nāma . . . 'pe . . . pāde pavitṭhā ti pi vattuṇ vaṭṭati eva. Ayaṇ bhedato kathā nāma.

Ettha pana abhinavaṇ natthi; gahitam eva vibhūtadhātukaṇ² kataṇ. Kathaṇ? Chando samādhi padhānasankhāro ti ime tayo dhammā iddhi pi honti iddhipādā pi. Sesā sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādā yeva. Ime hi tayo dhammā ijhamānā sampayuttakehi catūhi khandhehi saddhiṇ yeva ijhanti, na vinā. Sampayuttakā pana cattāro khandhā ijhanakattṭhena iddhi nāma honti.³ Patitṭhānaṭṭhena pādo nāma. Iddhi ti vā iddhipādo ti vā na aññassa kassaci adhivacanaṇ, sampayuttakānaṇ catunnaṇ khandhānaṇ yeva adhivacanaṇ. Viriyacittavīmaṇsā samādhi padhānasankhāro ti tayo dhammā . . . pe . . . catunnaṇ khandhānaṇ yeva adhivacanaṇ.

Api ca pubbabhāgo iddhipādo nāma. Paṭilābho iddhi nāmāti veditabbo. Ayam attho upacārena vā vipassanāya vā dipetabbo. Paṭhamajjhānaparikammaṇ hi iddhipādo nāma. Paṭhamajjhānaṇ iddhi nāma. Dutiyā-tatiyā-catuttha - ākāsañācāyatana - viññāṇaṇcāyatana - ākiñcaññāyatana-nevasaññānāsaññāyatana-parikammaṇ iddhipādo nāma. Nevasaññānāsaññāyatanaṇ iddhi nāma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma. Sotāpattimaggio iddhi nāma. Sakadāgāmi - anāgāmi - arahattamaggassa vipassanā iddhipādo nāma. Arahattamaggio iddhi nāma. Paṭilābhenāpi dipetuṇ vaṭṭati yeva: paṭhamajjhānaṇ hi iddhipādo nāma; dutiyajjhānaṇ iddhi nāma. Dutiyajjhānaṇ iddhipādo nāma; tatiyajjhānaṇ iddhi nāma . . . pe . . . anāgāmimaggio iddhipādo nāma; arahattamaggio iddhi nāma.

¹ S.R. Tathā.² B. vibhūtaṇ.³ S.R. om.

Ken' aṭṭhena *iddhi*? Ken' aṭṭhena *pādo* ti? Ijjanakaṭṭhen' eva *iddhi*; patiṭṭhānaṭṭhen' eva *pādo*. Evam idhāpi *iddhī* ti vā *pādo*¹ ti vā na aññaṣṣa kassaci adhivacanaṇ, sam-payuttakānaṇ catunnaṇ khandhānaṇ yeva adhivacanan ti.

Evaṇ vutte pana idam āhaṅsu: Catunnaṇ khandhānam eva adhivacanaṇ bhaveyya yadi Satthā parato Uttaracūlabhā-janiyaṇ² nāma na āhareyya; Uttaracūlabhājaniye² pana chando yeva chandiddhipādo, viriyam eva, cittam eva, vimaṅsā va vimaṅsiddhipādo ti kathitaṇ ti.³

Keci pana *iddhi* nāma anipphannā, *iddhipādo* nipphanno ti vadiṅsu. Tesaṇ⁴ vacanaṇ⁵ paṭikkhipitvā *iddhi* pi *iddhipādo* pi nipphanno tilakkhaṇabbhāhato ti sannīṭṭhānaṇ kataṇ. Iti imasmiṇ Suttantabhājaniye lokiyalokuttaramis-sakā *iddhipādā* kathitā ti.

Suttantabhājaniyaṇ.

Abhidhammabhājaniyaṇ⁶ uttānattham eva. Nayā pan' ettha gaṇetabbā: *Chandasamādhipadhānasankhārasamannā-gataṇ iddhipādaṇ bhāveti* ti vuttaṭṭhānasimiṇ hi lokuttarāni cattāri nayasahassāni vibhattāni. *Viriyasamādhi-*ādisu pi es' eva nayo. Tathā Uttaracūlabhājaniye² chandiddhipāde cattāri nayasahassāni vibhattāni, viriyacittavimaṅsiddhi-pāde cattāri cattārīti sabbāni pi aṭṭhannaṇ catukkānaṇ va-sena dvattiṅsa nayasahassāni vibhattāni.

Evam etaṇ nibbattita-lokuttarānaṇ yeva *iddhipādānaṇ* vasena dvattiṅsa-nayasahassapaṭimaṇḍitaṇ Abhidhamma-bhājaniyaṇ kathitan ti veditabbaṇ.

Pañhapucchake⁷ pāli-anusāren' eva *iddhipādānaṇ* kusa-lādi-bhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbe p' ete appamānaṇ nibbānaṇ ārabba pavattito appamānāram-maṇā eva, na maggārammaṇā. Sahajātahetuvaseṇa pana maggaṇhetukā, na maggādhipatino. Cattāro hi adhipatayo aññaṇamaññaṇ garuṇ na karonti. Kasmā? Sayaṇ jeṭṭha-kattā. Yathā hi samajātikā samavayā samathāmā sama-sippā cattāro rājaṇputtā attano attano jeṭṭhakatāya añña-

¹ S.R. *iddhipādo*.

² S.R. °culla°.

³ B.S.R. *om*.

⁴ R.S. *te*.

⁵ R.S. *om*.

⁶ *Vibh.* 220.

⁷ *Ibid.* 224.

maññaṣṣa apacitiṃ na karonti, evaṃ ime pi cattāro adhipatayo pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ jeṭṭhakadhammatāya añña-maññaṃ gaṟuṃ na karontīti ekanten' eva na maggādhipatino. Atitādisu ekārammaṇabhāvena¹ pi na vattabbā. Nibbāṇassa pana bahiddhā-dhammatā bahiddhārammaṇā nāma hontīti. Evaṃ etasmiṃ pañhapucchake nibbattitalokuttarā va iddhipādā kathitā.

Sammāsambuddhena hi Suttantabhājanīyasmiṃ yeva lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitā; Abhidhammabhājanīya-pañhapucchakesu pana lokuttarā yevāti evaṃ ayaṃ Iddhipādavibhaṅgo pi teparivaṭṭaṃ nīharitvā va dassito ti.

Iddhipādavibhaṅganiddeso.

¹ S.R. °bhāve.

BOJJHANGAVIBHANGA

Idāni tadanantare Bojjhangavibhange *sattā* ti¹ gaṇanaparicchedo.

Bojjhangā ti bodhiyā, bodhissa vā angā ti bojjhangā. Idaṅ vuttaṅ hoti: yā esā dhammasāmaggi, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya linuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana - kāmasukhattakilamathānuyoga - ucchedasassatābhini-*vesādīnaṅ anekesaṅ upaddavānaṅ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhā-sankhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujihatīti katvā bodhīti vuccati; bujhati*² kilesasantānaniddāya utṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbāṇam eva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggi-sankhātāya bodhiyā angā ti pi bojjhangā; jhānanga-maggangādīni viya. Yo pan' esa³ yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujihatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa angā ti pi bojjhangā, senanga-rathangādayo viya. Ten' āhu Aṭṭhakathācariyā: Bujjhanakassa puggalassa angā ti bojjhangā ti.

Api ca *Bojjhangā ti ken' atthena bojjhangā? Bodhāya sayvattantīti bojjhangā. Bujjhanīti bojjhangā. Anubujjhanīti bojjhangā. Patibujjhanīti bojjhangā. Sambujjhanīti bojjhangā* ti iminā Paṭisambhidānāyena^{*} bojjhangattho veditabbo.

Satisambojjhango ti ādisu pasattho sundaro ca bojjhango *sambojjhango*. Sati yeva *sambojjhango* *satisambojjhango*. Tattha upatṭhānalakkhaṇo *satisambojjhango*. Pavicaya-lakkhaṇo *viriyasambojjhango*. Pharaṇalakkhaṇo *pītisambojjhango*. Upasamalakkhaṇo *passaddhisambojjhango*. Avikkhepalakkhaṇo *samādhisambojjhango*. Paṭisankhānalak-

* *Pts.* ii, 115.

¹ *Vbh.* 227.

² S.R. bujihatīti.
310

³ R.S. p' esa.

khaṇo upekkhāsambojjhango. Tesu *Satiñ ca khvāhaṇ bhikkhave sabbatthikaṇ vadāmī* ti* vacanato sabbesaṇ bojjhangānaṇ upakārakattā satisambojjhango paṭhamaṇ vutto. Tato paraṇ *So tathā sato viharanto taṇ dhammaṇ paññāya pavicinatī* ti† ādinā nayena evaṇ anukkamen' eva nikkhepapayojanaṇ pāliyaṇ āgatam eva.

Kasmā pan' ete satt' eva vuttā anūnā anadhikā ti? Lī-nuddhaccapaṭipakkhato, sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhangā līnassa paṭipakkhā. Yath' āha: *Yasmiñ ca kho bhikkhave samaye līnaṇ cittaṇ hoti, kālo tasmīṇ samaye dhammavicayasambojjhangassa bhāvanāya, kālo viriyasambojjhangassa bhāvanāya,*¹ *kālo pītīsambojjhangassa bhāvanāyā* ti.‡

Tayo uddhaccassa paṭipakkhā. Yath' āha: *Yasmiñ ca kho bhikkhave samaye uddhataṇ cittaṇ hoti, kālo tasmīṇ samaye passaddhisambojjhangassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhangassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhangassa bhāvanāyā* ti.§

Eko pan' ettha lonadhūpanaṇ viya sabbavyañjanesu, sabba-kammika-amacco viya ca sabbesu rājakicesu² sabbabojjhangesu icchitabbato sabbatthiko. Yath' āha: *Satiñ ca khvāhaṇ bhikkhave sabbatthikaṇ vadāmī* ti.* Sabbatthakan ti pi pāli. Dvinnam pi sabbattha icchitabban ti attho. Evaṇ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca satt' eva vuttā ti veditabbā.

Idāni nesaṇ ekasmiṇ yev' ārammaṇe attano attano kiccavasena nānākaraṇaṇ dassetuṇ *Tattha katamo satisambojjhango* ti ādi āraddhaṇ.

Tattha *idha bhikkhū* ti imasmiṇ sāsane bhikkhu.

Satimā hotī ti paññāya paññavā, yasena yasavā, dhanena dhanavā viya satiyā satimā hoti. Satisampanno ti attho.

Paramenā ti uttamena. Taṇ hi paramatthasaccassa nibbānassa ceva maggassa ca anulomato paramaṇ nāma hoti uttamaṇ seṭṭhaṇ.

Sati-nepakkenā ti nepakaṇ vuccati paññā. Satiyā ceva

* Cf. S. v, 115.

† Ibid. 68.

‡ Ibid. 113.

§ Ibid. 114.

¹ B. om.

² R.S. rājakammesu.

nepakkena cāti attho. Kasmā pana imasmiṃ satibhājaniye paññā sangahitā ti? Satiyā balavabhāvadīpanatthaṃ. Sati hi paññāya saddhim pi uppajjati, vinā pi. Paññāya saddhiṃ uppajjamānā balavatī hoti, vinā uppajjamānā dubbalā. Ten' assā balavabhāvadīpanatthaṃ paññā sangahitā. Yathā hi dvisu disāsu dve rājamahāmattā tiṭṭheyyuṃ; tesu eko rājaputtaṃ gahetvā tiṭṭheyya, eko attano dhammatāya ekako va; tesu rājaputtaṃ gahetvā t̥hito attano pi tejena rājaputtassa pi tejena tejavā hoti; attano dhammatāya t̥hito na tena samatejo hoti.¹ Evam eva rājaputtaṃ gahetvā t̥hito² mahāmatto viya paññāya saddhiṃ uppannā sati. Attano dhammatāya t̥hito viya vinā paññāya uppannā. Tattha yathā rājaputtaṃ gahetvā t̥hito attano pi tejena rājaputtassa pi tejena tejavā hoti, evaṃ paññāya saddhiṃ uppannā sati balavatī hoti. Yathā attano dhammatāya t̥hito na tena samatejo hoti, evaṃ vinā paññāya uppannā dubbalā hotīti balavabhāvadīpanatthaṃ paññā gahitā ti.

Cirakatam pi ti attano vā parassa vā kāyena cirakataṃ vattaṃ vā kasiṇamaṇḍalaṃ vā kasiṇaparikkamaṃ vā.

Cirabhāsitam pi ti attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ bahukam pi, vattasīse t̥hatvā dhammakathaṃ vā kammat̥ṭhānavinicchayaṃ vā, vimuttāyatanasīse vā t̥hatvā dhammakatham eva.

Saritā hoti ti taṃ kāyaviññattiṃ vacīviññattiṃ ca samuṭṭhāpetvā pavattaṃ arūpadhammakot̥ṭhāsaṃ evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddho ti saritā hoti. *Anussaritā* ti punappunaṃ saritā.

Ayaṃ vuccati satisambojjhango ti ayaṃ evaṃ uppannā sesambojjhangasamuṭṭhāpikā vipassanā-sampayuttā sati satisambojjhango nāma kathiyati.

So tathā sato viharanto ti so bhikkhu ten' ākārena uppannāya satiyā sato hutvā viharanto.

Taṃ dhamman ti taṃ cirakataṃ cirabhāsitaṃ heṭṭhā vuttapakāraṃ dhammaṃ.

Paññāya pavicinatī ti paññāya aniccaṃ dukkhaṃ anattā ti pavicinatī.

¹ S.R. om.

² B. t̥hita.

Pavicaratī ti¹ aniccaṃ dukkhaṃ anattā ti tattha paññaṃ carāpento pavicarati.

Parivīmaṇsaṃ āpajjati ti olokanaṃ gavesanaṃ āpajjati.

Ayaṃ vuccatī ti idaṃ vuttappakāra-bojjhangasamuṭṭhāpakaṃ² vipassanāñāṇaṃ dhammavicayasambojjhango nāma vuccati.

Tassa taṃ dhamman ti tassa bhikkhuno taṃ heṭṭhā vuttapakāraṃ dhammaṃ.

Āraddhaṃ hotī ti paripuṇṇaṃ hoti paggahitaṃ.³ *Asallīnan* ti āraddhattā yeva asallīnaṃ. *Ayaṃ vuccatī* ti idaṃ bojjhangasamuṭṭhāpakaṃ vipassanā-sampayuttaṃ viriyaṃ viriyasambojjhango nāma vuccati.

Nirāmisa ti kāmāmisa-lokāmisa-vaṭṭāmisānaṃ abhāvena nirāmisaṃ parisuddhā.

Ayaṃ vuccatī ti ayaṃ bojjhangasamuṭṭhāpikā⁴ vipassanā-sampayuttā pīti pītisambojjhango nāma vuccati.

Pītimanassā ti pītisampayuttacittassa.

Kāyo pi passambhatī ti khandhattayasankhāto nāmakāyo kilesadarathapaṭippassaddhiyā passambhati.

Cittam pī ti viññāṇakkhandho pi tath' eva passambhati. *Ayaṃ vuccatī* ti ayaṃ bojjhangasamuṭṭhāpikā vipassanā-sampayuttā passaddhi passaddhisambojjhango nāma vuccati.

*Passaddhakāyassa*⁵ *sukhino* ti passaddhakāyatāya⁶ uppanna-sukhena sukhitassa.

Samādhīyati ti sammā ādhiyati; niccalaṃ hutvā ārammaṇe ṭhapiyati, appaṇāpattaṃ viya hoti.

Ayaṃ vuccatī ti ayaṃ bojjhangasamuṭṭhāpikā vipassanā-sampayuttā cittekaggatā samādhisambojjhango nāma vuccati.

Tathā samāhitan ti tena appaṇāpattena viya samādhinā samāhitaṃ.

Sādhukaṃ ajjupekkhitā hotī ti suṭṭhu ajjupekkhitā hoti; tesāṃ dhammānaṃ pāpanavaddhane⁷ avyāvaṭo⁸ hutvā ajjupekkhati.

¹ B. pavicinatīti.

³ R.S. pariggahitaṃ.

⁵ B. passaddhi°.

⁷ S.R. pahāna°.

² R.S. vuttappakāraṃ°.

⁴ S.R. sambojjhanga°.

⁶ R.S. °kāyattā.

⁸ B.R. avāvaṭo.

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ channaṇ bojjhangānaṇ anosakkana-anativattanabhāvasādhako majjhataḥkāro upekkhāsambojjhango nāma vuccati.

Ettāvatā kiṇ kathitaṇ nāma hoti? Apubbaṇ acarimaṇ ekacittakkhaṇe nānārasalakkhaṇā pubbhāgavipassanābojjhangā kathitā hontīti.

Paṭhamo nayo.

Idāni yena pariyāyena satta bojjhangā cuddasa hontī, tassa pakāsanatthaṇ dutiyanayaṇ dassento puna satta bojjhangā ti ādim āha.

Tatrāyaṇ anupubbapadaṇṇanā: *ajjhataḍḍhammesu satī* ti¹ ajjhattikasankhāre² pariggaṇhantassa uppannā sati.

Bahiddhā-dhammesu satī ti bahiddhā sankhāre pariggaṇhantassa uppannā sati.³

Yad apī ti yā pi; *tad apī* ti sā pi.⁴

Abhiññāyā ti abhiññeyyadhamme abhijānanatthāya.

Sambodhāyā ti sambodhi vuccati maggo, maggatthāyāti attho.

Nibbānāyā ti vāṇaṇ vuccati taṇhā. Sā tattha natthī ti nibbānaṇ, tadatthāya, asankhatāya amatadhātuyā sacchikiriyaṭṭhāya saṇvattatīti attho.

Dhammavicayasambojjhange pi es' eva nayo.

Kāyikan ti cankamaṇ adhiṭṭhahantassa uppannaviriyaṇ.

Cetasikan ti na tāvāhaṇ imaṇ pallankaṇ bhindissāmi, yāva me na anupādāya āsavehi cittaṇ vimuccissatīti evaṇ kāyapayogaṇ vinā uppannaviriyaṇ.

Kāyapassaddhī ti tiṇṇaṇ khandhānaṇ darathapassaddhi.

Cittapassaddhī ti viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. Upekkhāsambojjhange satisambojjhangasadiso va vinicchayo.

Imasmiṇ naye satta bojjhangā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Porāṇakattherā pana ettakena pākaṭaṇ na hotīti vibhajitvā dassesuṇ.⁵ Etesu hi ajjhataḍḍhammesu sati pavicayo upekkhā ti ime attano khandhārammanattā lokiyā⁶ va hontī; tathā maggaṇ appattaṇ kāyikaviriyaṇ. Avitakka-

¹ Vbh. 228.

² S.R. ajjhattike°.

³ S.R. om.

⁴ Vbh. P.T.S. ed. Yadā . . . tadā. ⁵ S.R. dassetuṇ. ⁶ S.R. lokikā.

avicārā pana pīti-samādhayo lokuttarā honti. Sesā lokiya-lokuttaramissakā ti. Tattha ajjhataḍḍhammesu¹ sati-pavicaya-upekkhā ajjhataḍḍhammaṇā. Lokuttarā pana bahiddhārammaṇā ti tesañ lokuttarabhāvo mā yujjittha. Cankamappayogena nibbattaviriyam pi lokiyan ti vadanto na kilamati.

Avitakka-avicārā pana pīti-samādhayo kadā² lokuttarā hontīti? Kāmāvacare tāva pītisambojjhango labbhati, avitakka-avicārā pīti na labbhati. Rūpāvacare avitakka-avicārā pīti labbhati, pītisambojjhango pana na labbhati. Arūpāvacare sabbena sabbaṇ na labbhati. Ettha pana³ alabbhamānakaṇ upādāya labbhamānakā pi paṭikkhittā. Evam ayaṇ avitakka-avicāro pītisambojjhango⁴ kāmāvacarato pi nikkhanto rūpāvacarato pi arūpāvacarato pīti nibbattitalokuttarā⁵ yevāti kathito. Tathā kāmāvacare samādhisambojjhango labbhati, avitakka-avicāro pana samādhi na labbhati. Rūpāvacara-arūpāvacaresu avitakka-avicāro samādhi labbhati, samādhi-sambojjhango pana na labbhati. Ettha pana alabbhamānakaṇ upādāya labbhamānako pi paṭikkhitto. Evam ayaṇ avitakka-avicāro samādhi³ kāmāvacarato pi nikkhanto rūpāvacarato pi arūpāvacarato pīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito. Api ca lokiyaṇ gahetvā lokuttaro kātabbo. Lokuttaraṇ gahetvā lokiyo kātabbo. Ajjhataḍḍhammesu hi sati-pavicaya-upekkhānaṇ lokuttarabhāvanākālo pi atthi. Tatr' idaṇ suttaṇ: *Ajjhattavimokkhaṇ khvāhaṇ āvuso sabbupādānakkhayaṇ vadāmi; evam ass' ime āsavā nānusenī ti** iminā suttena lokuttarā honti. Yadā pana cankamappayogena nibbatte kāyikaviriye avupasante yeva vipassanā maggena ghaṭṭiyati, tadā taṇ⁶ lokuttaraṇ hoti. Ye pana therā kasinajjhāne āṇāpānājjhāne brahmavihārajjhāne ca bojjhange⁷ uddharanto na vāretabbo ti vadanti, tesañ vāde avitakka-avicārā pīti-samādhisambojjhangaṇ lokiyaṇ hontīti.

Dutiyanayo.

* Not traced.

¹ S.R. ajjhataṇ tāva dhammesu.

² S.R. kadāci.

³ S.R. om.

⁴ S. om.

⁵ S.R. °lokuttaro.

⁶ B. om.

⁷ B. bojjhango.

Idāni bojjangānaṃ bhāvanāvasena pavattaṃ tatiyanayaṃ dassento puna satta bojjangā¹ ti ādim āha. Tatthāpi ayaṃ apubbapadavaṇṇanā:

Bhāveti ti vaḍḍheti; attano santāne punappunaṃ janeti abhinibbatteti.

Vivekanissitaṃ ti viveke² nissitaṃ. Viveko ti vivittatā. So c' āyaṃ³ tadangaviveko, vikkhambhana-samucchedapaṭippassaddhi-nissaraṇaviveko ti pañcavidho. Tattha tadangaviveko nāma vipassanā. Vikkhambhanaviveko nāma aṭṭha samāpattiyo. Samucchedaviveko nāma maggo. Paṭippassaddhiviveko nāma phalaṃ. Nissaraṇaviveko nāma sabbanimittanissaṭṭiṃ nibbānaṃ. Evam etasmiṃ pañcavidhe viveke nissitaṃ vivekanissitaṃ ti,⁴ tadangavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitaṃ ca satīsambojjhangaṃ bhāveti ti ayam attho vedītabbo.

Tathā hi ayaṃ satisambojjhanga⁵-bhāvanānuyogam anuyutto yogi vipassanākkhaṇe kiccato tadangavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ satisambojjhangaṃ bhāveti. Pañcavidha-vivekanissitam pīti eke. Te hi na kevaḷaṃ balavavipassanā-magga-phalakkhaṇesu eva bojjangāṃ uddharanti, vipassanāpādakakasiṇajjhāna-ānāpānāsūbha-brahmavihārajjhānesu pi uddharanti; na ca paṭisiddhā aṭṭhakathācariyehi; tasmā tesāṃ matena etesaṃ jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṃ. Yathā ca vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ ti vuttaṃ, evaṃ paṭippassaddhivivekanissitam pi bhāveti ti vattaṃ vaṭṭati. Esa nayo virāganissitādisu. Vivekattā⁶ eva hi virāgādayo. Kevaḷaṃ h' ettha⁷ vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhanda-vossaggo cāti. Tattha pariccāgavossaggo ti vipassanākkhaṇe ca tadangavasena maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṃ. Pakkhandanavossaggo ti vipassanākkhaṇe taninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayam pi imasmiṃ lokiya lokut-

¹ Vbh. 229.

² S.R. vivekaṃ.

³ S.R. Svāyaṃ.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. bojjangā°.

⁶ S.R. vivekaṭṭhā.

⁷ S.R. c' ettha.

taramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṇ satisambojjhango yathāvuttena pakārena kilese pariccajati nibbānaṇ ca pakkhandati.

Vossaggaparīṇāmin ti iminā pana sakalena vacanena¹ vossaggatthaṇ parīnamantaṇ,² parīnataṇ ca paripaccantaṇ, paripakkaṇ cāti. Idaṇ vuttaṇ hoti: ayaṇ hi bojjhangabhāvanam anuyutto bhikkhu yathā satisambojjhango kilesa-pariccāgavossaggatthaṇ nibbānapakkhandanavossaggatthaṇ ca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṇ bhāvetīti.

Esa nayo sesambojjhangesu pi. Imasmim pi naye lokiyalokuttaramissakā va bojjhangā kathitā ti.

Suttantabhājanīyaṇ.

Abhidhammabhājanīye satta pi bojjhange ekato pucchitvā vissajjanassa ca pāṭiyekkaṇ pucchitvā vissajjanassa ca vasena dve nayā. Tesā atthavaṇṇanā heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbā.

Upekkhāsambojjhanganiddese³ pana upekkhanavasena *upekkhā*. Upekkhanākāro *upekkhanā*. Upekkhitabbayutte samappavatte dhamme ikkhati na codetiti *upekkhā*.

Puggalaṇ upekkhāpetīti *upekkhanā*. Bojjhangabhāvappattiyā lokiya-*upekkhanāya* adhikā upekkhanā *ajjupekkhanā*.

Vyāpādānāpajjanena⁴ majjhatabhāvo *majjhattatā*. Sā pana cittassa, na sattassāti dīpetuṇ *majjhattatā cittassā* ti vuttan ti ayam ettha apubbapadavaṇṇanā.

Nayā pan' ettha gaṇetabbā. Sattannam pi hi bojjhangānaṇ ekato pucchitvā vissajjane ekekamagge nayasahassaṇ nayasahassan ti cattāri nayasahassāni vibhattāni. Pāṭiyekkaṇ pucchitvā vissajjane ekeka-bojjhangavasena cattāri cattārīti satta catukkā aṭṭhavīsati. Tāni purimehi catūhi saddhiṇ dvattiṇsā ti sabbāni pi Abhidhammabhājanīye dvattiṇsanayasahassāni vibhattāni kusalān' eva. Yasmā pana phalakkhaṇe pi bojjhangā labbhanti, kusalahetukāni ca sāmāññaphalāni, tasmā tesu pi bojjhangadassanattaṇ kusalaniddesapubbangamāya eva tantiyā vipākanayo āradhho.

¹ S.R. om.

² B. parīnāmantāṇ; S.R. parīnāmaṇ.

³ Vbh. 230.

⁴ S.R. avyāpādāpajjanena.

So pi ekato pucchitvā vissajjanassa ca pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjanassa ca vasena duvidho hoti. Sesam ettha heṭṭhā vuttanāyena' eva veditabbaṃ. Vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbā ti.

Abhidhammabhājanīyaṃ.

Pañhapucchake¹ pāli-anusārena' eva bojjhangānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbe p' ete appamāṇaṃ nibbāṇaṃ ārabba pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā. Sahajātahetuvaseṇa paṇ' ettha kusalā maggahetukā. Viriyaṃ vā vīmaṇsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatino. Chandacittajeṭṭhakāya² maggabhāvanāya na vattabbā maggādhipatino ti; phalakāle pi na vattabbā.³ Atitādisu ekārammaṇabhāve pi na vattabbā. Nibbāṇassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇā nāma hontīti. Evam etasmiṃ pañhapucchake pi⁴ nibbattitalokuttarā va bojjhangā kathitā. Sammāsambuddhena hi Suttantabhājanīyassa' eva paṭhamanāyasmaṃ lokiya,⁵ dutiya-tatiyesu lokiyalokuttaramissakā bojjhangā kathitā; Abhidhammabhājanīyassa pana catūsu pi nāyasaṃ imasmiṃ ca Pañhapucchake lokuttarā yevāti. Evam ayaṃ Bojjhangavibhango pi te parivattaṃ nīharitvā va bhājetvā dassito ti.

Bojjhangavibhanganiddeso.

¹ *Vbh.* 232.

² S.R. °jeṭṭhikāya.

³ S.R. *add eva.*

⁴ R.S. *om.*

⁵ R.S. lokikā.

MAGGAVIBHANGO

Idāni tadanantare Maggangavibhange *ariyo atthangiko maggo* ti¹ ādi sabbaṅ Saccavibhange dukkhanirodhagāmini-paṭipadāniddese vuttanayen' eva veditabbaṅ.

Bhāvanāvasena pāṭiyekkaṅ² dassite dutiyanaye pi *sammāditthiṅ bhāveti vivekanissitan* ti ādi sabbaṅ Bojjhanga-vibhange vuttanayen' eva veditabbaṅ. Evam idaṅ dvinnam pi nayānaṅ vasena Suttantabhājanīyaṅ lokiyalokuttaramisakam eva kathitaṅ.

Abhidhammabhājanīye ariyo ti avatvā *atthangiko maggo* ti vuttaṅ; evaṅ avutte pi ayaṅ ariyo eva. Yathā hi muddhābhisittassa rañño muddhābhisittāya deviyā kucchismiṅ jāto putto rājaputto ti avutte³ pi rājaputto yeva hoti, evam ayam pi ariyo ti avutte³ pi ariyo evāti veditabbo. Sesam idhāpi Saccavibhange vuttanayen' eva veditabbaṅ. Pañcangikavāre pi atthangiko ti avutte³ pi atthangiko eva veditabbo. Lokuttaramaggo hi pañcangiko nāma natthi. Ayam ettha ācariyānaṅ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādi pan' āha: lokuttaramaggo atthangiko nāma natthi, pañcangiko yeva hotīti. So suttaṅ āharāhīti vutto addhā aññaṅ apassanto idaṅ⁴ Mahāsalāyatanato* suttapadesaṅ āharissati: *Yā tathābhūtaṅ dīṭṭhi, sūssa hoti sammāditthi. Yo tathābhūtaṅ sankappo, vāyāmo, sati, yo tathābhūtaṅ samādhī, svāssa hoti sammāsamādhī. Pubbe va kho pan' assa kāyakkammaṅ vacīkkammaṅ ājīvo suparisuddho hoti* ti. Tato etassa anantaraṅ suttapadaṅ āharāti vattabbo. Sace āharati, icc' etaṅ kusalaṅ; no ce āharati, sayāṅ āharitvā: *evam ass' āyaṅ ariyo atthangiko maggo bhāvanāpārīpūriṅ gacchatī* ti

* ? . . . ; cf. A. iii, 124; *Vism.* 11.

¹ *Vbh.* 235.

² S.R. *om.*

³ S.R. *avutto.*

⁴ R.S. *imaṅ.*

iminā te Śatthūsāsane vādo bhinno; lokuttaramaggo giko nāma natthi, aṭṭhangiko va hotīti vattabbo.

Imāni pana tīpi angāni pubbe parisuddhāni va lokuttaramaggakkhaṇe parisuddhatarāni hontī. Atha pañcangiko maggo ti idaṅ kimatthaṅ gahitaṅ ti? Atthā kiccadassanatthaṅ. Yasmiṅ hi samaye micchāvācaṅ pajahati, sammāvācaṅ pūreti, tasmiṅ samaye sammākammantaṅ pūreti, sammā-ājīvā natthi. Imāni pañca kārāpakangān' eva micchāvācaṅ pajahanti. Sammāvācā pana sayāṅ virativavasena pūreti.² Yasmiṅ samaye micchākammantaṅ pajahati, sammākammantaṅ pūreti, tasmiṅ samaye sammāvācā-sammākammantaṅ pūreti, tasmiṅ samaye sammāvācā-sammākammantā natthi. Imāni pañca kārāpakangān' eva micchākammantaṅ pajahanti. Sammākammanto pana³ sayāṅ virativavasena pūreti.² Yasmiṅ samaye micchā-ājīvaṅ pajahati, sammā-ājīvaṅ pūreti, tasmiṅ samaye sammāvācā-sammākammantā natthi. Imāni pañca kārāpakangān' eva micchā-ājīvaṅ pajahanti. Sammā-ājīvo pana sayāṅ virativavasena pūreti.² Imaṅ etesaṅ pañcannaṅ kārāpakangānaṅ kiccātikataṅ dassetuṅ pañcangiko maggo ti gahitaṅ. Lokuttaramaggo pana aṭṭhangiko va hoti, pañcangiko⁴ natthi. Yadi sammāvācādihi saddhiṅ aṭṭhangiko ti vadatha, catasso sammāvācācetanā, tisso sammākammantacetanā, satta sammā-ājīvacetanā ti imāhā cetanābahuttā kathaṅ muccissatha? Tasmā pañcangiko va lokuttaramaggo ti. Cetanābahuttā ca⁵ pamuccissāma, aṭṭhangiko va lokuttaramaggo ti ca vakkhāma. Tvaṅ tāva Mahācattālīsakabhāṇako hosi na hoṣīti pucchitabbo. Sace na hoṣīti vadati, tvaṅ abhāṇakattā na jānāsīti vattabbo. Sace bhāṇakoṣmīti vadati, suttaṅ āharāti⁶ vattabbo. Sace suttaṅ āharati, ice' etaṅ kusalaṅ, no ce āharati, sayāṅ Uparipaṇṇāsato āharitabbaṅ: *Katamā* ca bhikkhave sammāvācā? Sammāvācā 'haṅ bhikkhave dvayaṅ vadāmi atthi bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā, atthi bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggangaṅ. Katamā ca bhikkhave sammāvācā sā-*

* Cf. S. v, 35.

¹ S.R. vaṭṭanti.

² B. pūreti.

³ B. pi na.

⁴ R.S. add nāma.

⁵ B. va.

⁶ B. om.

savā puññabhāgiyā upadhivepakkā? Musāvādā veramanī, pisunavācāya veramanī, pharusavācāya veramanī, samphappalāpā veramanī, ayaṇ bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā. Katamā ca bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā¹? Yā kho bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamangino ariyamaggaṇ bhāvayato catūhi vacīduccaritehi ārati virati paṭivirati veramanī, ayaṇ bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā¹. Katamo ca bhikkhave sammākamanto? Sammākamant' āhaṇ bhikkhave dvayaṇ vadāmi . . . pe . . . upadhivepakko. Katamo ca bhikkhave sammākamanto ariyo anāsavo lokuttaro? . . . pe . . . Katamo ca bhikkhave sammā-ājīvo? Sammā-ājīvāhaṇ bhikkhave dvayaṇ vadāmi . . . pe . . . upadhivepakko. Katamo ca bhikkhave sammā-ājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgā¹? Yā kho bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamangino ariyamaggaṇ bhāvayato micchā-ājīvā ārati virati paṭivirati veramanī, ayaṇ bhikkhave sammā-ājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgā¹ ti.* Evam ettha catūhi vacīduccaritehi tihi kāyaduccaritehi micchājīvato cāti ekeka va virati ariyā anāsavā lokuttarā maggan ti vuttā. Kuto ettha cetanābhuttaṇ? kuto pañcangiko maggo? Idan te suttaṇ akāmakassa lokuttaramaggo aṭṭhangiko ti dipeti. Sace ettakena sallakheti, iccetaṇ kusalāṇ; no ce sallakheti, aññāni pi kāraṇāni āharitvā saññāpetabbo. Vuttaṇ h' etaṇ² Bhagavatā: Yasmiṇ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhangiko maggo na upalabbhati, samaṇo pi tatha na upalabbhati . . . pe . . . imasmiṇ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhangiko maggo upalabbhati. Idh' eva Subhadda samaṇo . . . pe . . . suññā parappavādā samaṇehi aññe ti.† Aññesu pi anekesu suttasatesu aṭṭhangiko va maggo āgato. Kathāvatthupakaraṇe pi vuttaṇ: ‡

Maggānatṭhangiko setṭho, saccānaṇ caturo padā,
virāgo setṭho dhammānaṇ, dvīpadānaṇ ca cakkhumā ti.§

* M. iii, 73 f.

† Kvu. xx, 5.

‡ D. ii, 151.

§ Dh. ver. 273.

¹ B. °angaṇ.

² R.S. c' etaṇ.

Atth' eva suttanto ti? Amantā. Tena hi aṭṭhangiko maggo ti. Sace pana ettakenāpi paññattiṃ na gacchati, gaccha vihāraṃ pavisitvā yāguṃ pivāhīti uyyojetabbo. Uttari pana kāraṇaṃ vakkhatīti aṭṭhānam etaṃ. Sesam ettha uttānattham eva.

Nayo¹ pan' ettha gaṇetabbo.² Aṭṭhangikamaggasmiṃ hi ekato pucchitvā ekato vissajjane catūsu maggesu cattāri nayasahassāni vibhattāni. Pañcangikamagge ekato pucchitvā ekato vissajjane cattāri, pāṭiyekkaṃ pucchitvā pāṭiyekkaṃ vissajjane cattāriti pañcasu angesu vīsati. Iti purimāni aṭṭha imāni ca vīsatīti sabbāni pi maggavibhange aṭṭhavīsati nayasahassāni vibhattāni. Tāni ca kho nibbattitalokuttarāni kusalān' eva. Vipāke pana kusalato tigunā nayā kātābbā ti.

Abhidhammabhājanīyaṃ.

Pañhapucchake³ pāli-anusāren' eva maggangānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbāni p' etāni appamāṇaṃ nibbāṇaṃ ārabha pavattito appamāṇārammaṇān' eva, na maggārammaṇāni. Neva hi maggo na phalaṃ maggaṃ ārammaṇaṃ karoti. Sahajātahetuvasena pan' ettha kusalāni maggahetukāni. Viriyaṃ⁴ vīmaṇsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni. Chandacittajeṭṭhikāya⁵ maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatīnīti. Phalakāle pi na vattabbān' eva. Atītādisu ekārammaṇabhāvena⁶ pi na vattabbāni. Nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evam. etasmiṃ pañhapucchake pi nibbattitalokuttarān' eva maggangāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi Suttantabhājanīyasmiññ' eva lokiya lokuttarāni⁷ maggangāni kathitāni; Abhidhammabhājanīye pana Pañhapucchake ca lokuttarān' evāti. Evam ayaṃ Maggavibhango pi teparivaṭṭaṃ niharitvā va bhājetvā dassīto ti.

Maggavibhanganiiddeso.

¹ S.R. nayā. ² S.R. gaṇetabbā. ³ Vbh. 241. ⁴ S.R. add vā.

⁵ S.R. °jeṭṭhakāya. ⁶ S.R. °bhāve. ⁷ R.S. °lokuttara.

JHĀNAVIBHANGO

Idāni tadanantare Jhānavibhange yā tāva ayaṇ sakalassāpi Suttantabhājanīyassa paṭhamaṇ Mātikā ṭhapitā, tattha *idhā* ti¹ vacanaṇ pubbhāgakarāṇīyasampadāya sampannassa sabbapakārajjhānanibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṇ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ: *Idh' eva bhikkhave samaṇo . . . pe . . . suññā parappavādā samaṇehi aññe* ti.*

Bhikkhū ti tesāṇ jhānānaṇ nibbattakapuggalaparidīpanaṇ.

Pātimokkhasaṇvarasaṇvuto ti idam assa pātimokkhasaṇvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṇ.

Viharatī ti idam assa tadanurūpa-vihārasamangībhāvaparidīpanaṇ.

Ācāragocarasampanno ti idam assa heṭṭhā pātimokkhasaṇvarassa uparī jhānānuyogassa ca upakāradhammaparidīpanaṇ.

Aṇumattesu vajjesu bhayaḍassāvī ti idam assa pātimokkhatō acavanadhammatā-paridīpanaṇ.

Samādāyā ti idam assa sikkhāpadānaṇ anavasesato ādānaparidīpanaṇ.

Sikkhatī ti idam assa sikkhāya samangībhāvaparidīpanaṇ.

Sikkhāpadesū ti idam assa sikkhitabba-dhammaparidīpanaṇ.

Indriyesū ti idam assa guttadvāratāya bhūmiparidīpanaṇ. Rakkhitabbokāsaparidīpanan ti pi vadanti eva.

Guttadvāro ti idam assa chasu dvāresu saṇvīhitārakkhabhāvaparidīpanaṇ.

Bhojane mattaññū ti idam assa santosādi-guṇaparidīpanaṇ.

Pubbarattāpararattaṇ jāgariyānuyogam anuyutto ti idam assa kārakabhāvaparidīpanaṇ.²

* A. ii, 238.

¹ Vbh. 244.

² B. kāraṇabhāva°.

Sātaccay nepakkan ti idam assa paññāpariggahitena viriyena sātaccakāritā¹-paridīpanaṅ.

Bodhipakkhiyānaṅ dhammānaṅ bhāvanānuyogam anuyutto ti idam assa paṭipattiyā nibbedhabhāgiyatta-paridīpanaṅ.

So abhikkante . . . pe . . . tuṅhībhāve sampajānakārī hoti ti idam assa sabbattha satisampajaññasamannāgatatta-paridīpanaṅ.

So vivittaṅ senāsanaṅ bhajati ti idam assa anurūpa-senāsana-pariggahaparidīpanaṅ.²

Araññaṅ . . . pe . . . paṭisallānasāruppan ti idam assa senāsanappabhedanirādinavatānisaṅsaparidīpanaṅ.

So araññagato vā ti idam assa vuttappakārena senāsanena vuttabhāvaparidīpanaṅ.

Nisīdati ti idam assa yogānurūpa-iriyāpathaparidīpanaṅ.

Parimukhaṅ satiy upatthapetvā ti idam assa yogārambha-paridīpanaṅ.

So abhiṅghaṅ loke pahāyā ti ādi pan' assa kammatṭhānānuyogena nīvaraṇappahāṇaparidīpanaṅ.

Tass' eva³ pahīnanīvaraṇassa vivacc' eva kāmehī ti ādipaṭipattiyā jhānuppatti-paridīpanaṅ.

Api ca idha bhikkhū ti imasmiṅ sāsane jhānuppādako bhikkhu.

Idāni yasmā jhānuppādakena bhikkhunā cattāri silāni sodhetabbāni. Tasmā 'ssa *pātimokkhasaṅvarasaṅvuto* ti iminā pātimokkhasaṅvarasīlavissuddhiṅ upadisati.

Ācāragocarasampanno ti ādinā ājīvapārisuddhisīlaṅ.

Samādāya sikkhati sikkhāpadesū ti iminā tesāṅ dvinnaṅ silānaṅ anavasesato ādānaṅ.

Indriyesu guttadvāro ti iminā indriyasaṅvarasīlaṅ.

Bhojane mattaññū ti iminā pacayasanniṣittasīlaṅ.

Pubbarattāpararattan ti ādinā sīle patitṭhitassa jhāna-bhāvanāya upakārake dhamme.

So abhikkante ti ādinā tesāṅ dhammānaṅ aparihānāya, kammatṭhānassa ca asammosāya satisampajaññasamāyogaṅ.

So vivittan ti ādinā bhāvanānurūpasenāsanapariggahaṅ.

¹ S.R.° kāribhāva.

² R.S. yogānurūpasenāsanassa paridīpanaṅ.

³ S.R. evaṅ.

So araṇṇagato vā ti ādinā taṇ senāsaṇaṇ upagatassa jhānānurūpaṇ¹ iriyāpathaṇ ceva jhānabhāvanārambhaṇ ca.

So abhijjan ti ādinā jhānabhāvanārambhena² jhānapaccanikadhammapahānaṇ.

So ime pañca nīvaraṇe pahāyā ti ādinā evaṇ pahīnajjhānapaccanikadhammassa sabbajjhānānaṇ uppattikkamaṇ upadisatīti.

Mātikā-vanṇanā.

Idāni yathānikkhittaṇ³ mātikaṇ paṭipāṭiyā bhājetvā dasetuṇ *idhā ti imissā ditthiyā* ti⁴ ādi āradhāṇ.

Tattha *imissā ditthiyā* ti ādihi dasahi padehi sikkhāttaya-sankhātaṇ Sabbaññubuddhasāsanam eva kathitaṇ. Taṇ hi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā diṭṭhīti vuccati.

Tass' eva khamanavasena *khanti*, ruccanavasena *ruci*, gahaṇavasena *ādāyo*, sabhāvaṭṭhena *dhammo*, sikkhitabbaṭṭhena *vinayo*, tadubhayenāpi *dhammavinayo*, pavuttavasena *pāvacaṇaṇ*, seṭṭhacariyaṭṭhena *brahmacariyaṇ*, anusitṭhidānavasena *Satthusāsanam* ti vuccati.

Tasmā *imissā ditthiyā* ti ādisu imissā Buddhadiṭṭhiyā, imissā Buddhakhantiyā, imissā Buddharuciyā, imasmiṇ Buddha-ādāye, imasmiṇ Buddhadhamme, imasmiṇ Buddhavinaye. *Ye ca kho tvaṇ Gotamī dhamme jāneyyāsi ime dhammā sarāgāya saṇvattanti, no virāgāya, saṇyogāya saṇvattanti, no visaṇyogāya, ācāyāya saṇvattanti, no apacāyāya, upādānāya⁵ saṇvattanti, no patinissaggiyā,⁶ mahicchatāya saṇvattanti, no appicchatāya, asantutṭhitāya⁷ saṇvattanti, no santutṭhiyā, saṅgaṇikāya saṇvattanti, no pavivekāya, kosajjāya saṇvattanti, no viriyārambhāya, dubbharatāya saṇvattanti, no subharatāyāti; ekaṇsena hi Gotamī dhāreyyāsi n' eso dhammo n' eso vinayo, n' etaṇ Satthusāsanam ti. Ye ca kho tvaṇ Gotamī dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṇvattanti, no sarāgāya . . . pe . . . subharatāya saṇvattanti, no dubbharatāyāti; ekaṇsena hi⁸ Gotamī dhāreyyāsi eso dhammo, eso vinayo, etaṇ Satthusāsanam ti,* evaṇ vutte imasmiṇ Buddha-*

* *Vin. ii, 258 f.*

¹ R.S. °rūpa. ² R.S. om. jhāna. ³ S.R. °nikkhitta.

⁴ *Vbh.* 245. ⁵ B. upādāya; S. upādānāya upādiniyā.

⁶ S.R. paṭinissaggiyā. ⁷ R.S. asantutṭhiyā. ⁸ B. om.

dhammavinaye, imasmiṅ Buddhapāvācane, imasmiṅ Buddha-brahmacariye, imasmiṅ Buddha-satthusāsane¹ ti evam attho veditabbo.

Api c' etaṅ sikkhāttaya-sankhātaṅ sakalaṅ sāsaṅaṅ Bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbangamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kāraṅaṅ apāyesu apatamānaṅ dhāretīti dhammo. Tass' eva² saṅkilesapakkhaṅ vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo. Kusaladhammehi ca akusaladhammaṅ esa vinayo ti dhammavinayo. Ten' eva³ vuttaṅ: *Ye ca kho tvaṅ Gotamī dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṅvatanti, no sarāgāya . . . pe . . . ekaṅsena Gotamī dhāreyyāsi eso dhammo, eso vinayo, etaṅ Satthusāsanaṅ ti.** Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttam pi c' etaṅ :

*Daṇḍen' eke damayanti, ankusehi kasāhi ca,
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā ti.†*

Tathā: *Dhammena nīyamānānaṅ, kā usūyā vijānatan ti.†* Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthaṅ h' esa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṅ.⁴ Ten' āha Bhagavā: *Na idaṅ bhikkhave brahmacariyaṅ vussatī janakuhanaṭṭhan ti‡* vitthāro. Puṇṇatthero pi āha: *Anupādā pariṇibbānatthaṅ kho āvuso Bhagavati brahmacariyaṅ vussatī ti.§* Visiṭṭhaṅ vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Saṅsāradhammato hi⁵ sokādi-dhammato vā esa visiṭṭhaṅ nibbānaṅ nayati. Dhammassa vā vinayo na titthakarānaṅ ti dhammavinayo. Dhammahūto hi Bhagavā; tass' eva vinayo. Yasmā vā dhammā yeva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sāttha-savyaṅjanatādīhi aññesaṅ vacanato padhānaṅ vacanaṅ ti pavacanaṅ. Pavacanaṅ eva pāvacanaṅ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṅ. De-

* *Vin.* ii, 258 f. † *Ibid.* 196. ‡ *M.* i, 148. § *A.* ii, 26.

¹ S.R. satthusāsane.

² B. So va.

³ S.R. Tena.

⁴ S.R. °bhogādiatthaṅ.

⁵ B. ti.

vamanussānaṃ satthubhūtaṃsa Bhagavato sāsanaṃ ti. Satthusāsanaṃ. Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃ ti pi Satthusāsanaṃ. *So vo maṃ accayena satthā* ti* hi dhammavinayo va satthā ti vutto ti. Evam etesaṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasmiṃ yeva sāsane sabbākārajjhānanibbattako¹ bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha imissā ti ca imasmiṃ ti ca ayaṃ niyamo kato ti veditabbo ti. Ayaṃ *idhā* ti Mātikāpadaniddesassa attho.

Bhikkhuniddese *samaññāyā* ti paññattiyā, vohārenāti attho. Samaññāya eva hi ekacco bhikkhū ti paññāyati. Tathā hi nimantanādīmhi bhikkhūsu gaṇiyamānesu sāmaṇere pi gahe tvā sataṃ bhikkhū, sahaṃsaṃ bhikkhū ti vadanti.

Paṭiññāyā ti attano paṭijānana. Paṭiññāya pi hi ekacco bhikkhū ti paññāyati. Tassa : Ko etthā ti ? Ahaṃ āvuso bhikkhū ti evam ādisu sambhavo daṭṭhabbo. Ayaṃ pana Ānandattherena vuttatā dhammikā paṭiññā. Rattibhāge pana dussilā² pi paṭipathaṃ āgacchantā :³ Ko etthā ti vutte adhammikāya paṭiññāya abhūtatthāya⁴ Mayaṃ bhikkhū ti vadanti.

Bhikkhatī ti yācati. Yo hi koci bhikkhaṃ esati gavesati, so taṃ labhatu vā mā vā, atha kho bhikkhatīti bhikkhu.

Bhikkhako ti vyañjanaṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ. Bhikkhana-dhammatāya bhikkhū ti attho.

Bhikkhācariyaṃ ajjhupagato ti Buddhādīhi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ ajjhupagatattā bhikkhācariyaṃ ajjhupagato nāma. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito kasi-gorakkhādīhi jīvitakaḍḍhanaṃ⁵ hitvā lingasampañchanena⁶ bhikkhācariyaṃ ajjhupagato ti *bhikkhu*. Parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamāno pi bhikkhācariyaṃ ajjhupagato ti *bhikkhu*. Piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagato ti *bhikkhu*.

Aggha-phassa-vaṇṇabhedena bhinnaṃ paṇaṃ dhāretīti *bhinna-patadharo*. Tattha satthakacchedanena agghabhedo veditabbo. Sahassagghanako pi hi paṇo satthakena khaṇḍā-

* D. ii, 154.

¹ S.R. sabbappakāra°.

² B. dussile.

³ S.R. gacchantā.

⁴ S.R. abhūtatāya.

⁵ S.R. jīvikākappanaṃ.

⁶ R.S. °sampañchanen' eva.

khaṇḍikaṇ chinno bhinnaggho hoti, purimagghato upaḍḍham pi na agghati. Sutta-saṅsibbanena phassabhedo veditabbo; sukhasamphasso pi hi paṭo suttehi saṅsibbito bhinnaphasso hoti, kharasamphassataṇ pāpunāti. Sūcimalādihi vaṇṇabhedo veditabbo. Suparisuddho pi hi paṭo sūcikkammato paṭṭhāya sūcimalena, hatthasedamalajallikādihi, avasāne rajana-kappakaraṇehi ca bhinnavaṇṇo hoti, pakativavaṇṇaṇ vijahati. Evaṇ tiḥ' ākārehi bhinnapaṭadhāraṇato *bhinnapaṭadhāro ti bhikkhu*. Gihivattha-visabhāgānaṇ vā kāśāvānaṇ dhāraṇamatten' eva bhinnapaṭadhāro ti bhikkhu.

Bhīndati pāpake akusale dhamme ti bhikkhū ti¹ sotāpattimaggena pañca kilese bhīndatīti bhikkhu, sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmimaggena cattāro, arahattamaggena aṭṭha kilese bhīndatīti bhikkhu. Ettāvataṭ cattāro maggaṭṭhā dassitā. Bhīnnattā ti iminā pana cattāro phalaṭṭhā. Sotāpanno hi sotāpattimaggena pañca kilese bhīnditvā ṭhito. Sakadāgāmī sakadāgāmimaggena cattāro; anāgāmī anāgāmimaggena cattāro; arahā arahattamaggena aṭṭha kilese bhīnditvā ṭhito. Evam ayaṇ catubbidho phalaṭṭho bhīnnattā pāpakānaṇ akusalānaṇ dhammānaṇ bhikkhu nāma.

Odhiso kilesānaṇ pahāṇā ti ettha dve odhī: maggodhi ca kilesodhi ca. Odhī nāma sīmā, mariyādā. Tattha sotāpanno maggodhinā odhiso kilesānaṇ pahānā bhikkhu. Tassa hi catūsu maggesu² ekena³ odhinā kilesā pahīnā, na sakalena maggacatukkena. Sakadāgāmī-anāgāmīsu pi es' eva nayo. Sotāpanno ca kilesodhinā pi odhiso kilesānaṇ pahānā⁴ bhikkhu. Tassa hi pahātabbakilesesu odhinā va kilesā pahīnā, na sabbena sabbaṇ.

Arahā pana *anodhiso kilesānaṇ pahānā bhikkhu*. Tassa hi maggacatukkena anodhinā⁵ va kilesā pahīnā, na ekāya maggasīmāya. Pahātabbakilesesu ca anodhiso va kilesā pahīnā. Ekā pi hi kilesasīmā ṭhitā nāma natthi. Evaṇ so ubhayathā pi anodhiso kilesānaṇ pahānā bhikkhu.

Sekkho it puthujjanakalyāṇakena saddhiṇ satta ariyā tisso sikkhā sikkhantīti sekkhā. Tesu yo koci sekkho bhikkhū ti veditabbo.

¹ B. om.

² S.R. om.

³ R. adds eva.

⁴ S.R. pahīnattā.

⁵ R.S. anodhiso.

Na sikkhatīti *asekkho*. Sekkhadhamme atikkamma agga-phale t̄hito tato uttari sikkhitabbābhāvato khīṇāsavo asekkho ti vuccati.

Avaseso puthujjanabhikkhu tisso sikkhā neva sikkhati, na sikkhitvā t̄hito ti *neva sekkho*¹ *nāsekkho* ti veditabbo.

Silaggaṇ samādhaggaṇ² paññaggaṇ vimuttaggaṇ ti idaṇ aggaṇ patvā t̄hitattā *aggo bhikkhu* nāma.

Bhadro ti apāpako. Kalyāṇaputhujjanādayo hi yāva arahā tāva bhadrena sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiṇānadassanena ca samannāgatattā *bhadro bhikkhū* ti sankhyaṇ³ gacchati.

Maṇḍo bhikkhū it pasanno bhikkhu, sappimaṇḍo viya anāvilo vippasanno ti attho.

Sārō ti tehi yeva silasārādīhi samannāgatattā nilasaman-nāgadena nīlo paṭo viya *sāro bhikkhū* ti veditabbo. Vigata-kilesapheggubhāvato vā khīṇāsavo va sāro ti veditabbo.

Tattha ca *bhīdati pāpake akusale dhamme ti bhikkhu*, *odhiso kilesānaṇ pahānā bhikkhu*, *sekkho bhikkhū* ti imesu tisu t̄hānesu satta sekkhā kathitā. *Bhinnattā pāpakānaṇ akusalānaṇ dhammānaṇ*⁴ *bhikkhu*, *anodhiso kilesānaṇ pahānā bhikkhu*, *asekkho bhikkhu*, *aggo bhikkhu*, *maṇḍo bhikkhū* ti imesu pañcasu t̄hānesu khīṇāsavo kathito. *Neva sekkhanāsekkho*⁵ ti ettha puthujjano⁶ va kathito.⁷ Sesat̄hānesu puthujjanakalyāṇako, satta sekkhā, khīṇāsavo ti ime sabbe pi kathitā.

Evaṇ samaññādīhi bhikkhuṇ dassetvā idāni upasampadāvasena dassetuṇ *Samaggena saṅghenā* ti ādim āha. Tattha *Samaggena saṅghenā* ti sabbantimena paricchadena pañcavaggakaraṇīye kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, tesāṇ āgatattā chandārahānaṇ chandassa āhaṭattā sammukhībhūtānaṇ ca appaṭikkosanato ekasmiṇ kamme sammag-gabhāvaṇ upagatena.

Ñatti-catutthenā ti tīhi anussāvanāhi ekāya ca ñattiyā kātabbena.

Kammenāti dhammikenā vinayakammena.

¹ B. sekkha.

² B. samādhiggaṇ.

³ S.R. sankhyaṇ.

⁴ B. adds ti.

⁵ S.R. *Vibh.* neva sekkho°.

⁶ S.R. °janā.

⁷ S.R. kathitā.

Akuppenā ti vatthu-ñatti-anusāvana-sīmā-parisa-sampattisampannattā akopetabbataṅ appaṭikkositabbataṅ upagatena.

Thānārahena ti kāraṇārahena, Satthusāsānārahena.

Upasampanno nāma uparibhāvaṅ samāpanno patto ti attho.

Bhikkhubhāvo hi uparibhāvo. Tañ c' esa yathāvuttena kammena samāpannattā upasampanno ti vuccati. Etena yā imā ehi-bhikkhūpasampadā, saraṇagamanūpasampadā, ovādapatiṅgahaṇūpasampadā, pañhavyākaraṇūpasampadā,¹ garudhāmapatiṅgahaṇūpasampadā, dūtenupasampadā,² aṭṭhavācikūpasampadā,³ ñatticatutthakammūpasampadā ti aṭṭha upasampadā vuttā, tāsāṅ ñatticatutthakammūpasampadā, dūtenupasampadā,² aṭṭhavācikūpasampadā⁴ ti imā tisso va thāvarā. Sesā Buddhe dharamāne yeva ahesuṅ. Tāsu upasampadāsu imasmiṅ ṭhāne ayaṅ ñatticatutthakammūpasampadā va adhippetā.

Pātimokkhasaṅvaraniddese⁵ *pātimokkhan* ti sikkhāpada-sīlaṅ. Taṅ hi yo naṅ pāti rakkhati, taṅ mokkheti mocayati āpāyikādihi dukkhehi; tasmā pātimokkhan ti vuttaṅ.

Sīlaṅ patitthā ti ādini tass' eva vevacanāni. Tattha *sīlan* ti kāmañ c' etaṅ saha kammavācāpariyosānena ijghanakassa pātimokkhassa vevacanaṅ. Evaṅ sante pi dhammato etaṅ sīlaṅ nāma pānātipātādihi vā viramantassa vattapaṭipattiṅ⁶ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttaṅ h' etaṅ Paṭisambhidāyaṅ: *Kiṅ⁷ sīlan ti? Cetanā sīlaṅ, cetasikaṅ sīlaṅ, saṅvaro sīlaṅ, avītikkamo sīlan ti.** Tattha cetanā sīlaṅ nāma pānātipātādihi vā viramantassa vattapaṭipattiṅ⁶ vā pūrentassa cetanā. Cetasikaṅ sīlaṅ nāma pānātipātādihi viramantassa virati. Api ca cetanā sīlaṅ nāma pānātipātādini pajahantassa satta kamma-pathacetanā. Cetasikaṅ sīlaṅ nāma *Abhijjhaṅ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī* ti ādinā nayena Saṅyuttamahāvageṭ vuttā anabhijjhā-avyāpāda-sammādiṭṭhi-dhammā. Saṅvaro sīlan ti ettha pañcavidhena saṅvaro veditabbo: pātimokkhasaṅvaro, satsaṅvaro,

* *Pfs.* i, 44.

† *S.* v, 1-62.—*e.g.* 30 f. ; 46 f.

¹ B. pañhā°.

² S.R. dūtena upa°.

³ S.R. °vācikā upa°.

⁴ S.R. °vācikā°.

⁵ *Vbh.* 246.

⁶ °paṭivattaṅ (?).

⁷ S.R. *om.*

ñāṇasaṅvaro, khantisaṅvaro, viriyasaṅvaro ti. Tassa nānā-karaṇaṅ Visuddhimagge vuttaṅ. Avītikkamo sīlan ti samā-dinnasilassa kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṅva-rasilaṅ avītikkamasīlan ti idam eva nippariyāyato sīlaṅ. Cetanā-sīlaṅ cetasikasīlan ti pariyāyato sīlan ti veditabbaṅ.

Yasmā pana pātimokkhasaṅvarasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṅ *patiṭṭhā* ti vuttaṅ. Patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusaladhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti patiṭṭhā. Ayam attho:

*Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṅ paññañ ca bhāvayaṅ,
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṅ vijāyaye jaṭan ti.**

Patiṭṭhā mahārāja sīlaṅ sabbesaṅ kusaladhammānan¹ ti ca Sīle patiṭṭhitassa kho mahārāja sabbe kusalā dhammā na pari-hāyanū ti† ca ādisuttavasena veditabbo.

Tad etaṅ pubbuppatti-atthena ādi. Vuttam pi c' etaṅ: *Tasmā ti ha tvaṅ Uttiya² ādim eva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko c' ādi kusalānaṅ dhammānaṅ? Sīlañ ca suvisuddhiṅ, ditṭhi ca vjukkā ti.‡* Yathā hi nagaravaddhakī naga-raṅ māpetukāmo paṭhamaṅ nagaraṭṭhānaṅ sodheti, tato aparabhāge vīthi-catukka-singhātakādi-paricchadena³ vibhajitvā naga-raṅ māpeti, evam eva yogāvacarō ādito va sīlaṅ visodheti, tato aparabhāge samathavipassanā⁴-maggaphala-nibbāṇāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṅ tīhi khārehi vatthaṅ dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṅ rangajātaṅ upaneti, yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṅ likhitukāmo ādito va bhittiparikammaṅ karoti, tato aparabhāge rūpaṅ samuṭṭhāpeti, evam eva⁵ yogāvacarō ādito va sīlaṅ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti; tasmā sīlaṅ ādīti vuttaṅ.

Tad etaṅ caraṇasarikkhatāya caraṇaṅ. Caraṇā ti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinna-caraṇassa purisassa disaṅ⁶ gamanābhisankhāro na jāyati, paripuṇṇapādass' eva jāyati; evam eva yassa sīlaṅ bhinnaṅ hoti khaṇḍaṅ aparipuṇṇaṅ, tassa

* S. i, 13, 165; cf. Vism. 1. † Mil. 33. ‡ S. v, 166; cf. 165.

¹ S.R. kusalānaṅ dhammānaṅ.

² R.S. Udāyi.

³ R.S. °singhāṭaparicchadena.

⁴ R.S. samādhi°.

⁵ R.S. evaṅ.

⁶ disā (?).

nibbānagamanāya nānagamanāṅ na sampajjati. Yassa pana taṅ abhinnaṅ hoti akhaṇḍaṅ paripuṇṇaṅ, tassa nibbānagamanāya nānagamanāṅ sampajjati; tasmā silaṅ caraṇan ti vuttaṅ.

Tad etaṅ¹ saṅyamavasena² *saṅyamo*. Saṅvaraṇavasena *saṅvaro*. Ubhayenāpi silasaṅyamo³ ceva silasaṅvaro³ ca kathito. Vacanattho pan' ettha saṅyameti vitikkamaṅ vipphandaṅ, puggalaṅ vā saṅyameti, vitikkamavasena tassa vipphandituṅ na detīti *saṅyamo*. Vitikkamassa pavesanadvāraṅ saṅvarati pidahatīti *saṅvaro*.

*Mukhaṅ*⁴ ti uttamaṅ, mukhabhūtaṅ vā. Yathā hi satānaṅ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā angamangāni pharati, evaṅ yogino pi catubhūmakakusalaṅ silamukhena pavisitvā atthasiddhiṅ sampādeti. Tena vuttaṅ *mukhaṅ*⁴ ti.

Pamukhe sādhiṭi *pāmokkhaṅ*,⁵ pubbangamaṅ seṭṭhaṅ padhānan ti attho.

Kusalānaṅ dhammānāṅ samāpattiyā ti catubhūmakakusalānaṅ paṭilābhathāya pāmokkhaṅ pubbangamaṅ seṭṭhaṅ padhānan ti veditabbaṅ.

Kāyiko avitikkamo ti tividhaṅ kāyasucaritaṅ. *Vācasiko* ti catubbidhaṅ vacīsucaritaṅ. *Kāyikavācasiko* ti tadubhaṅ. Iminā ājīvaṭṭhamakasīlaṅ pariyādāya dasseti.

Saṅvuto ti pihito; saṅvutindriyo pihitindriyo ti attho. Yathā hi saṅvutadvāraṅ gehaṅ saṅvutaṅ gehan ti⁶ vuccati, evam idha saṅvutindriyo saṅvuto ti vutto.

Pātimokkhasaṅvarena ti pātimokkhena ca saṅvarena ca, pātimokkhasankhātena vā saṅvarena.

Upeto ti ādini vuttatthān' eva.

Iriyatī ti ādīhi sattahi pi padehi pātimokkhasaṅvarenaṅ silāṅ ʃhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro kathito.

Ācāragocaraniddese kiñcāpi Bhagavā samaṇācāraṅ samaṇagocaraṅ kathetukāmo *ācāragocarasampanno ti atthi ācāro atthi anācāro* ti padaṅ⁷ uddhari. Yathā pana maggakusalo puriso maggaṅ ācikkhanto: vāmaṅ muñca, dakkhiṇaṅ gaṇhā ti paṭhamaṅ muñcitabbaṅ sabhayamaggaṅ uppathamaggaṅ

¹ S.R. eva.

² S.R. saṅyamana°.

³ B. silaṅ°.

⁴ B. mokkhaṅ.

⁵ Vibh. pamukhaṅ.

⁶ S.R. saṅvutagehaṅ pihitagehan ti pi.

⁷ S.R. om.

ācikkhati, pacchā gahetabbaṃ khemamaggaṃ ujumaggaṃ, evam eva maggakusalapurisasadiso Dhammarājā paṭhamaṃ pahātabbaṃ Buddhapātikuttāṃ anācāraṃ ācikkhitvā pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmo *Tattha katamo anācāro* ti ādim āha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, Tathāgataena ācikkhitamaggo apaṇṇako Indena vissaṭṭhaṃ vajiraṃ viya avirajjhanako nibbāṇanagaraṃ yeva samosarati. Tena vuttaṃ: *Puriso maggakusalo ti kho Tissa Tathāgatass' etaṃ adhvācānaṃ Arahato Sammāsambuddhassā* ti.* Yasmā vā sasīsaṃ nahānena pahīnasedamalajallikassa mālāgandhāvilepanādivibhūsana-vidhānaṃ¹ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikaṃ viya pahātabbaṃ paṭhamaṃ anācāraṃ ācikkhitvā pahīnasedamalajallikassa mālāgandhāvilepanādivibhūsanavi-dhānaṃ² viya pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmo pi *Tattha katamo anācāro* ti ādim āha.

Tattha kāyiko vītikkamo ti tividhaṃ kāyaduccaritaṃ.

Vācasiko vītikkamo ti catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ.

Kāyikavācasiko vītikkamo ti tadubhayaṃ. Evaṃ ājivaṭṭhamakasilass' eva vītikkamaṃ dassesi. Yasmā pana na kevalaṃ kāyavācāhi eva anācāraṃ ācarati, manasā pi ācarati eva, tasmā taṃ dassetuṃ *sabbam pi dussīlyāṃ anācāro* ti vuttaṃ.

*Tattha ekaccassa*³ anācāraṃ vibhajitvā dassento *Idh' ekacco veludānenā* ti ādim āha. *Tattha veludānenā* ti paccaya-hetukena veludānena. Vihāre utṭhitaṃ hi araṇṇato vā āharitvā rakkhitagopitaṃ veluṃ evaṃ me paccayaṃ dassanti upaṭṭhākānaṃ dātuṃ na vaṭṭati. Evaṃ hi jīvitaṃ kap-pento anesanāya micchājīvena jīvati. So ditṭhe va dhamme garaṇaṃ pāpuṇāti, samparāye ca apāya-paripūrako hoti. Attano puggalikaveluṃ kulasangahatthāya dadanto kuladū-sakadukkaṭam⁴ āpajjati. Parapuggalikaṃ theyyacittena da-damāno bhaṇḍagghena kāretabbo. Sanghike pi es' eva nayo. Sace pana taṃ issaravatāya deti, garubhaṇḍavissajjanaṃ

* S. iii, 108.

¹ B. °vibhūsanaṃ vidhānaṃ.

² B. °vibhūsanādi°.

³ S. ekavidhaṃ; R. ekacciyaṃ.

⁴ R.S. °dūsana°.

āpajjati. Kataro pana veļu garubhaṇḍaṇ hoti? kataro na hotiti? Yo tāva aropimo sayañ-jātako, so sanghena paricchinnatthāne yeva garubhaṇḍaṇ, tato paraṇ na garubhaṇḍaṇ. Ropitatthāne sabbena sabbaṇ garubhaṇḍaṇ. So pana pamāṇena paricchinnō: telanālippamāṇo hi¹ garubhaṇḍaṇ, na tato heṭṭhā. Yassa pana bhikkhuno telanāliya² vā kattaradaṇḍena vā attho, tena phātikammaṇ katvā gahetabbo. Phātikammaṇ tadagghanakaṇ vā atirekaṇ vā vaṭṭati, ūnakaṇ na vaṭṭati. Hatthakammam pi udakāharaṇamattaṇ vā appaharita-karaṇamattaṇ vā na vaṭṭati, thāvaraṇ kātuṇ vaṭṭati; tasmā pokkharāṇito vā paṇsuṇ uddharitvā sopānaṇ vā attharāpetvā visamaṭṭhānaṇ vā samaṇ katvā gahetuṇ vaṭṭati. Phātikammaṇ akatvā gahito tattha vasanten'eva paribhuñjitabbo. Pakkamantena sanghikaṇ katvā ṭhapetvā gantabbaṇ. Asatiyā gahetvā gatena yattha gato sarati, tato paccāharitabbo. Sace antarā bhayaṇ hoti, sampattavihāre ṭhapetvā gantabbaṇ. Manussā vihāraṇ gantvā veļuṇ yācanti; bhikkhū sanghiko ti dātuṇ na visahanti. Manussā punappaṇaṇ yācanti vā tajjenti vā; tadā bhikkhūhi daṇḍakammaṇ katvā gaṇhathāti vattuṇ vaṭṭati; veḷudānaṇ nāma na hoti. Sace te daṇḍakammattthāya vāsipharasu-ādīni vā khādaniya²-bhojaniyaṇ vā denti, gahetuṇ na vaṭṭati. Vinayaṭṭhakathāyaṇ pana daḍḍhagehā³ manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā ti vuttaṇ. Sace sanghassa veḷugumbe veḷudūsakā⁴ uppajjanti, taṇ akoṭṭāpentānaṇ⁵ veļu nassati, kiṇ kātābbaṇ ti? Bhikkhācāre manussānaṇ ācikkhitabbaṇ. Sace koṭṭetuṇ na icchanti, samabhāgaṇ labhissathāti vattabbā. Na icchanti yeva, dve koṭṭhāse labhissathāti vattabbā. Evam pi anicchantesu natthena attho natthi, tumhākaṇ khāṇe sati daṇḍakammaṇ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathāti vattabbā; veḷudānaṇ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi utṭhite⁶ pi udakena vuyhamāṇavelūsu pi es'eva nayo.

Rukkhesu pi ayam eva kathāmaggo. Rukkho pana sūcidaṇḍakappamāṇo garubhaṇḍaṇ hoti. Sanghike rukke koṭṭāpetvā saṅghaṇ anāpucchitvā pi sanghikaṇ āvāsaṇ

¹ B. pi. ² R. khādaniyaṇ vā. ³ B. °gehe.

⁴ S.R. °dūsikā.

⁵ B. ākoṭṭāpentānaṇ; S.R. ākoṭṭāpentānaṇ.

⁶ R. upatthite.

kātuṅ labhati.¹ Vacanapathacchedanatthaṅ pana āpucchitvā va kātabbo. Puggalikaṅ kātuṅ labhati² na labhatīti² ? Na labhati.² Hatthakammasīsenā pana ekasmiṅ gehe mañcaṭṭhānamattaṅ labhati. Tīsu gehesu ekaṅ gehaṅ labhati. Sace dabbasambhārā puggalikā honti, bhūmi sanghikā, ekaṅ gehaṅ katvā samabhāgaṅ labhati. Dvīsu gehesu ekaṅ gehaṅ labhati. Sanghikarukkhe sanghikaṅ āvāsaṅ bādhente sanghaṅ anāpucchā³ hāretuṅ vaṭṭati na vaṭṭatīti ? Vaṭṭati. Vacanapathacchedanatthaṅ⁴ pana⁵ āpucchitvā va hāretabbo. Sace rukkhaṅ nissāya sanghassa mahanto lābho hoti, na hāretabbo. Puggalikaṅ rukkhe sanghikaṅ āvāsaṅ bādhente rukkhasāmikassa ācikkhitabbaṅ. Sace harituṅ na icchati, chedāpetvā hāretabbo. Rukkhaṅ me dethāti codentassa rukkhaṅ agghāpetvā mūlaṅ dātabbaṅ. Sanghike rukkhe puggalikāvāsaṅ, puggalike ca puggalikāvāsaṅ bādhente pi es' eva nayo. Valliyam pi ayam eva kathāmaggo. Valli pana yattha vikkayati⁶ dullabhā hoti, tattha garubhaṅḍaṅ. Sā ca kho upaḍḍhabāhuppamaṅato paṭṭhāya; tato heṭṭhā vallikhaṅḍaṅ garubhaṅḍaṅ na hoti.

Pattadānādisu pi *pattadānenāti paccayahetukena pattadānenā* ti ādi sabbāṅ veḷudāne vuttanayen' eva veditabbaṅ. Garubhaṅḍatāya pan' ettha ayaṅ vinicchayo: pattam pi hi yattha vikkayati,⁶ gandhikādayo⁷ gandhapaliveṭṭhanādināṅ⁸ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāne yeva garubhaṅḍaṅ hoti. Esa tāva kiṅsukapatta-kaṇṇapīlandhanatālapattādisu vinicchayo. Tālapannaṃ pi imasmiṅ yeva ṭhāne katheṭṭabbaṅ. Tālapannaṅ pi hi sayāṅ-jāte tālavane sanghena paricchinnatṭhāne yeva garubhaṅḍaṅ, na tato paraṅ. Ropimatālesu⁹ sabbam pi garubhaṅḍaṅ. Tassa pamāṇaṅ heṭṭhimakoṭṭiyā aṭṭhangulappamaṅo pi rittapotthako. Tīnam pi etth' eva pakkhipitvā kathetabbaṅ. Yattha pana tīnaṅ natthi, tattha muñja-palāla-nāḷikerapaṇṇādīhi⁵ pi chādenti. Tasmā tāni pi tīnen' eva sangahitāni.¹⁰ Iti muñjapalālādīsu yaṅ kiñci muṭṭhippamaṅaṅ tīnaṅ nāḷikerapaṇṇādīsu ca eka-

¹ R.S. labbhati.

² B.S.R. labbhati.

³ S.R. anāpucchitvā.

⁴ S. °pacchedanatthaṅ.

⁵ R.S. om.

⁶ B. vikkāyati.

⁷ B. gaṇḍikādayo.

⁸ B. gaṇḍa°.

⁹ R.S. Ropita°.

¹⁰ B. sangahitā ti.

pannam pi sanghassa dinnañ vā tattha jātaṅ vā bahi ārāme sanghassa tiṇavatthumhi jātatiṅ vā rakkhitagopitaṅ garubhaṅḍaṅ hoti. Taṅ pana sanghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekaṅ puggalikakamme dātuṅ¹ vaṭṭati. Heṭṭhā vutta-velumhi pi es' eva nayo.

Pupphādāne ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjetvā yāgubhattavatte upanentu, ettakesu senāsana-paṭisankharaṇe² upanentūti evañ niyamitaṭṭhāne³ eva pupphāni garubhaṅḍāni honti. Saratīre⁴ sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsiṅ karonti, pañcangasamannāgato pupphabhājako bhikkhusaṅghaṅ gaṇetvā koṭṭhāse karoti; so sampattaparisiyā saṅghaṅ anāpucchitvā va dātuṅ labhati. Asammatena pana āpucchitvā va dātabbaṅ. Bhikkhu pana kassa pupphāni dātuṅ labhati kassa na labhatīti? Mātāpitūnaṅ gehaṅ haritvā pi gehato pakkosāpetvā pi vatthupūjaṅ karoṭhā ti dātuṅ labhati. Piḷandhanatthāya dātuṅ na labhati. Sesañātinaṅ pana haritvā na dātabbaṅ, pakkosāpetvā pūjaṅ karoṭhā ti dātabbaṅ. Sesajanassa pūjanaṭṭhānaṅ sampattassa apaccāsiṅsantena dātabbaṅ, pupphadānaṅ nāma na hoti. Vihāre bahūni pupphāni pupphanti; bhikkunā piṇḍāya carantena manusse disvā vihāre bahūni pupphāni, pūjethāti vattabbaṅ, vacanamatte doso natthi. Manussā khādaniya⁵-bhojanīyaṅ ādāya āgamissantīti cittaṅ pana na vattabbaṅ. Sace vadati, khādaniya-bhojanīyaṅ na paribhuñjitabbaṅ. Manus-sā attano dhammatāya vihāre pupphāni atthi it pucchitvā: asukadivase vihāraṅ āgamissāma, sāmaṇerānaṅ pupphāni ocinituṅ mā dethāti vadanti. Bhikkhū⁶ sāmaṇerānaṅ kathetuṅ pamuṭṭhā.⁷ Sāmaṇerehi pupphāni ocinitvā ṭhapitāni. Manus-sā bhikkhū upasankamitvā: bhante mayaṅ tumbhākaṅ asukadivase yeva ārocayimha⁸ sāmaṇerānaṅ pupphāni ocinituṅ mā dethāti, kasmā na vārayitthā ti? Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocitamattān' eva⁹, tāva na¹⁰ pūjā katā ti vattabbaṅ. Gaṇhatha pūjethāti na vattabbaṅ. Sace vadati, āmisaṅ na paribhuñjitabbaṅ. Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṅ ācikkhati asukagāmaṅvāsīnaṅ pupphāni mā ocinitthā ti āhaṅsūti.

¹ B. kātuṅ. ² R.S. °kharāṇesu. ³ S.R. °ṭhānesu. ⁴ B. Paratīre.

⁵ R.S. °nīyaṅ.

⁶ S.R. bhikkhu.

⁷ S.R. pamuṭṭho.

⁸ S.R. ārocayimhā.

⁹ S.R. ocinita°.

¹⁰ R.S. na tāva.

Manussā pi āmisaṃ āharitvā dānaṃ datvā vadanti: amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere pi¹ amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethāti. Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā, ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayam eva jānissanti upāsakā ti vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ² doso natthi; pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalam pi pupphaṃ viya niyamitam eva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukamhi phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti. Bhikkhū sanghikaṃ ti dātuṃ na ussahanti; manussā vipptisārino akkosanti paribhāsanti; tattha kiṃ kātabbanti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā kātabbā: asukesu³ ca rukkhesu⁴ ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā ti. Corā pana issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā. Kuddhā hi te sakalavihāram pi nāseyyuṃ; ādinavo pana kathetabbo ti.

Sinānadāne sinānacunṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni. Akoṭṭito rukkhattaco va garubhaṇḍaṃ. Cunṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ⁵ vaṭṭati. Gilānassa yaṃ kiñci cunṇaṃ vaṭṭati yeva. Mattikā pi etth' eva pakkhipitvā kathetabbā. Mattikā pi yattha dullabhā hoti, tatth' eva garubhaṇḍaṃ. Sā pi heṭṭhimakoṭṭiyā tiṇsa-pala⁶-gulāpiṇḍappamāṇā va. Tato heṭṭhā na garubhaṇḍaṃ ti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakam eva garubhaṇḍaṃ. Yesaṃ sāmaṇeraṇaṃ sanghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Ye⁷ pana ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbāniti paricchinditvā vāraṃ gahitā,⁸ te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti.⁹ Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamālakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni. Devasiṃhaṃ ekekam eva gahetabbaṃ. Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṅghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano pāpuṇanti, tattakān' eva gahetvā gantabbaṃ. Antarā āgantukesu vā

¹ B.S.R. sāmaṇerehi.

² ocināpentu (?).

³ S.R. asuke.

⁴ S.R. rukkhe.

⁵ S.R. rajanaṃ pakkaṃ.

⁶ R.S. °phala.

⁷ B. yehi.

⁸ B. gahitāni.

⁹ B. labbhanti.

āgatesu, disaṇ vā pakkamantena āharitvā gahitaṭṭhāne yeva ṭhapetabbāni.

Cātukamyatāyā ti¹ ādisu cātukamyatā vuccati attānaṇ dāsaṇ viya nīcaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanam pi saṇṭhapetvā piyakāmatāya paggayha vacanaṇ. *Muggasūppatāyā* ti² muggasūpasamānāya saccālikena jīvitakappanatāy³ etaṇ adhivacanaṇ. Yathā hi muggasūpe paccante⁴ bahū muggā pākaṇ gacchanti, thokā na gacchanti; evam eva saccālikena jīvitakappake⁵ puggale bahuṇ alikaṇ hoti, appakaṇ saccaṇ. Yathā vā muggasūpassa appavisaṇaṭṭhānaṇ⁶ nāma natthi, evam eva saccālikavuttino puggalassa appaviṭṭhavācā⁷ nāma natthi, singhātaṇ viya icchiticchitadhārāya patitṭhāti. Ten' assa sā musāvādītā muggasūpatā⁸ ti vuttā.

*Pāribhattyatā*⁹ ti paribhaṭṭakammabhāvo. Paribhaṭṭassa hi kammaṇ pāribhaṭṭaṇ.¹⁰ Tassa bhāvo pāribhattyatā.⁹ Alan-kārakaraṇādīhi dāra-kakīlāpanass' etaṇ adhivacanaṇ.

Janghapesanīkan ti gāmantaradesantarādisu tesāṇ tesāṇ gihīnaṇ sāsanaṇ paṭisaṇaṇ.¹¹ Idaṇ hi janghapesanīkaṇ nāma attano mātāpitūnaṇ, ye c' assa mātāpitāro upaṭṭhahanti, tesāṇ sāsanaṇ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyaṇ vā sanghassa vā attano vā kammaṇ karontānaṇ vaḍḍhakīnam pi sāsanaṇ haritūṇ vaṭṭati. Manussā dānaṇ dassāma, pūjaṇ karissāma, bhikkhusanghassa ācikkhathāti vadanti, asukattherassa nāma dethāti piṇḍapātaṇ vā bhesajjaṇ vā ticīvaraṇ¹² vā denti, vihāre pūjaṇ karoṭhāti mālāgandhavilepanādīni vā dhajapaṭākāni¹³ vā niyyādenti, sabbaṇ haritūṇ vaṭṭati; janghapesanīkaṇ nāma na hoti. Sesānaṇ sāsanaṇ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Aññataraññatarena ti etesaṇ vā veḷudānādīnaṇ aññataraññatarena, vejjakammaṇ bhaṇḍāgārikakammaṇ piṇḍapa-

¹ *Vbh.* pātu° *vv. ll.* cātu°; *Vism.* cātu°, 17, 23, 27.

² B. °supya°.

³ R.S. jīviṭaṇ.

⁴ B. pacante.

⁵ S.R. jīvikā-kappake.

⁶ S.R. apavisana°.

⁷ S.R. apavisaṇaṭṭhānaṇ.

⁸ S.R. °sūpiyatā.

⁹ S.R. °bhaṭṭatā.

¹⁰ S.R. °bhaṭṭaṇ.

¹¹ S.R. °āharaṇaṇ.

¹² S.R. cīvaraṇ.

¹³ S.R. °patākādīni.

ṭipindakammaṅ sanghuppādacetiyyuppādupaṭṭhāpana¹ - kamman ti evarūpānaṅ vā micchājīvena jīvitakappanakakammānaṅ² yena kenaci.

Buddhapatikutthenā ti Buddhehi garahitena paṭisiddhena.

Ayaṅ vuccati ti ayaṅ sabbo anācāro nāma kathiyati.

Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayen' eva veditabbo.

Gocaraniddese³ pi paṭhamaṅ agocarassa vacane kāraṇaṅ heṭṭhā vuttanayen' eva veditābbaṅ.

Ettha ca *gocaro* ti piṇḍapātādīnaṅ atthāya upasankamituṅ yuttaṭṭhānaṅ. Ayuttaṭṭhānaṅ *agocaro*.

Vesiyā gocaro assā ti *vesiyāgocaro*.⁴ Mittasanthavavasena upasankamitaṭṭhānan ti attho. Tattha vesiyā⁵ nāma rūpūpajīviniyo, yena kenaci deva sulabhajjhācāratā-mittasanthavasinēhavasena upasankamanto vesiyāgocaro⁴ nāma hoti; tasmā evaṅ upasankamituṅ na vaṭṭati. Kiṅ kāraṇā? Ārakkhavipattito. Evaṅ upasankamantassa hi ciraṅ rakkhitagopito pi samaṇadhammo katipāhen' eva nassati. Sace pi na nassati, garaḥaṅ labhati. Dakkhiṇāvasena⁶ pana upasankamantena satīṅ⁷ upaṭṭhāpetvā upasankamitabbaṅ.

Vidhava vuccanti⁸ matapatikā vā pavutthapatikā⁹ vā.

Thullakumāriyo ti mahallikā aniviṭṭhakumāriyo.¹⁰

Pañḍakā ti lokāmisānissitakathābahulā ussannakilesā avupasantaparilāhā napuṅsakā. Tesāṅ sabbesam pi upasankamane ādīnavo vuttanayen' eva veditabbo. Bhikkhuniṣu pi es' eva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussanna-brahmacariyā honti. Tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññaṅ¹¹ santhavavasena katipāhen' eva rakkhitagopitaṅ¹² samaṇadhammaṅ nāsenti. Gilānapucchakena pana gantuṅ vaṭṭati. Pupphāni labhitvā pūjanatthāya pi ovādādānatthāya pi gantuṅ vaṭṭati yeva.

Pānāqāran ti surāpānagharaṅ.¹³ Taṅ brahmacariyanta-rāyakarehi surāsoṇḍehi avivittaṅ hoti. Tattha tehi saddhiṅ

1 S.R. °paṭṭhāpana-.

3 *Vbh.* 247.

6 B. dakkhiṇa°.

9 B. pavutta°.

11' R.S. °mañña.

2 S.R. micchājīvikākappanaka°.

4 B.S.R. vesiyagocaro. 5 S.R. vesiyō.

7 B. sati. 8 R. vuccati.

10 B. anividhā°; R.S. abhiniviṭṭha°.

12 B. °gopita. 13 S.R. surāgāraṅ.

sahasandavasena upasankamituṅ na vaṭṭati, brahmacariyantarāyo hoti.

Saṅsattho viharati rājūhī ti ādisu rājāno ti abhisittā vā hontu anabhisittā vā, ye rajjaṅ anusāsanti.

Rājamahāmattā ti rājūnaṅ issariyasadisāya mahatiyā isariyamattāya samannāgatā.

Titthiyā ti viparītadassanā bāhiraparibhājakā. *Titthiya-sāvakā* ti bhattivasena tesañ paccayādāyakā. Etehi saddhiṅ saṅsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena saṅsaggenā ti ananulomikasaṅsaggo nāma tissannaṅ sikkhānaṅ ananulomo paccanikasaṅsaggo, yena brahmacariyantarāyaṅ paññatti-vitikkamaṅ sallekha-parihāniṅ ca pāpuṇāti. Seyyathidaṅ? rāja-rājamahāmattehi saddhiṅ sahasokitā,¹ sahananditā,² samasukhadukkhata,³ uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā vā yogaṅ āpajjanatā,⁴ titthiya-titthiyasāvakehi saddhiṅ *ekacchandarucisamācāratā, ekacchandarucisamācārabhāvo va hoti* sinehabahumānasanthavo. Tattha rāja-rājamahāmattehi saddhiṅ saṅsaggo brahmacariyantarāyaṅ karoti, itarehi⁵ tesañ laddhiggaḥaṅaṅ. Tesañ pana vādaṅ bhinditvā attano laddhiṅ gaṇhāpetuṅ samatthena upasankamituṅ vaṭṭati.

Idāni aparena pi pariyāyena agocaraṅ dassetuṅ *yāni vā pana tāni kulāni* ti ādi āradhaṅ.

Tattha *assaddhāni* ti Buddhādisu saddhāviraḥitāni; Buddhō sabbaññū, dhammo niyyāniko, sangho supaṭipanno ti na saddahanti.

Appasannāni ti cittaṅ pasannaṅ anāvilaṅ kātuṅ na sakkonti.⁶

Akkosakaparibhāsakāni ti akkosakāni ceva paribhāsakāni ca, coro 'si, bālo 'si, mūlho 'si, oṭṭho 'si, goṇo 'si, gadrabho 'si, āpāyiko 'si, nerayiko 'si, tiracchānagato 'si, natthi tuyhaṅ sugati, duggati yeva tuyhaṅ⁷ pāṭikankhā ti evaṅ dasahi akkosavatthūhi akkosanti. Hotu, idāni taṅ paharissāma,

— R.S. ekacchanda-ruci-samācāribhāvāvaho vā.

¹ S.R. °sokikā.

² S. °nandikā.

³ S. samānasukhadukkhakā; R. samāna°.

⁴ S. āpajjantā.

⁵ S.R. add titthiyasāvakehi.

⁶ sakkontāni (?).

⁷ B. om.

bandhissāma,¹ vadhissāmāti evaṅ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho.

Anatthakāmānī ti atthaṅ na icchanti, anattam eva icchanti.

Ahitakāmānī ti ahitam eva icchanti, hitaṅ na icchanti.

Aphāsukakāmānī ti phāsukaṅ na icchanti, aphāsukam eva icchanti.

Ayogakkhemakāmānī ti catūhi yogehi khemaṅ nibbhayaṅ na icchanti, sabhayam eva icchanti.

Bhikkhūnan ti ettha sāmaṇerā pi sangahaṅ gacchanti.

Bhikkhunīnan ti ettha sikkhamāna-sāmaṇeriyo pi. Sabbesam pi hi Bhagavantaṅ uddissa pabbajitānañ ceva saraṇagatānañ ca catunnam pi parisānaṅ tāni anatthakāmāni yeva.

Tathārūpāni kulānī ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni.

Sevatī ti nissāya jivati.

Bhajatī ti upasankamati.

Payirupāsati ti punappunaṅ upasankamati.

Ayaṅ vuccatī ti ayaṅ vesiyādigocarassa vesiyādiko, rājādisaṅsaṅṅhassa rājādiko, assaddhakulādi-sevakassa assaddhakulādiko cāti tippakāro pi ayuttagocarō agocarō² ti veditabbo. Tassa iminā pariyāyena agocaratā veditabbā: vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocarō veditabbo. Yath' āha: *Ko ca bhikkhave bhikkhuno agocarō paravisayo?* *Yadidaṅ pañca kāmaguṇā* ti.* Rājādiko jhānānuyogassa anupanissayato lābhasakkārāsanicakkanipphādanato diṭṭhivipattihetuto ca. Assaddhakulādiko saddhāhāni-cittasantā-sāvahanato³ agocarō ti.

Gocaraniddese *na vesiyagocarō* ti ādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni.

Opānabhūtānī ti ādisu pana *opānabhūtānī* ti udapānabhūtānī, bhikkhusaṅghassa cātummahāpathe⁴ khatapokkharāṇi viya yathāsukhaṅ ogāhanakkhamāni, Cittamahāmatassa gehasadisāni. Tassa kira gehe kālaththambho

* S. v, 147.

¹ S.R. om. ² B. om.

³ B.S.R. °santosāvahanato (pamādo).

⁴ B.R. catumahāpathe.

yutto yeva. Gharadvāraṇaṃ sampattānaṃ bhikkhūnaṃ pac-cayavekallaṇaṃ nāma natthi. Ekadivasaṃ bhesajjavattam¹ eva saṭṭhikahāpanāni nikkhamanti.

Kāsāva-pajjotānī ti bhikkhu-bhikkhunīhi nivatthapārutānaṃ kāsāvānaṃ yeva pabhāya ekobhāsāni, Bhūtapālasetṭhikulasadisāni.

Isivātapaṭivātānī ti gehaṇaṃ pavisantānaṃ nikkhamantānaṃ ca bhikkhu-bhikkhunī-sankhātānaṃ isiṇaṃ cīvaravātena ceva sammiṇṇanapasāraṇādi²-janitasariravātena ca paṭivātāni pavāyitāni,³ viniddhūtakibbisāni vā.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvitāniddeसे *aṇumattā*⁴ ti aṇupparamāṇā.

Vajjā ti dosā. *Yāni tāni vajjānī* ti yāni tāni garahitabbaṭṭhena vajjāni.

Appamattakānī ti parittamattakāni khuddakappamāṇāni.

Oramattakānī ti parittato pi orimappamāṇattā oramattakāni.

Lahusānī ti lahukāni.

Lahusammatānī ti lahūti sammatāni.

Saṇyamakaraṇīyānī ti saṇyamena kattabbapaṭikammāni.

Saṇvaranaṅkaraṇīyānī ti saṇvarantena kātabbāni, saṇvarana kattabbapaṭikammāni.

Cittuppādakaraṇīyānī ti cittuppādamattena kattabbapaṭikammāni.

Manasikārapaṭibaddhānī ti manasā āvajjitamatten' eva kattabbapaṭikammāni. Kāni pana tānīti? Dibbavihāravāsī⁵ Summatthero tāva āha: anāpattigamanīyāni cittuppādamattakāni yāni na puna evarūpaṃ karissāmīti manasā āvajjitamatten' eva sujjhanti, adhiṭṭhānāvīkammaṃ nāma' etaṃ kathitaṃ' ti. Antevāsiko paṇa' assa Tipiṭakacūlanāgatthero paṇa' āha: idaṃ pātimokkhasaṅgavarasīlass' eva bhājanīyaṃ, tasmā sabbalahukaṃ dukkaṭadubbhāsitaṃ idha vajjan ti veditaṃ, vuṭṭhānāvīkammaṃ nāma' etaṃ kathitaṃ ti.

Iti imesū ti evaṃ pakāresu imesu.

Vajjadassāvī ti vajjato dosato dassanasīlo.

¹ S. bhesajjamattakam; R. °mattam; bhesajjattham (?).

² B. samañchana°.

³ S.R. add pativāyitāni.

⁴ B. aṇumattāni.

⁵ S.R. Devivihāravāsī.

Bhayadassāvī ti catubbidhassa bhayassa kāraṇattā bhayato dassanasilo.

Ādinavadassāvī ti idha nindāvahanato, āyatiṅ dukkhavipākato, upari guṇānaṅ antarāyakaraṇato, vippaṭisārajanato ca etena nānappakārena ādinavato dassanasilo.

Nissaraṇadassāvī ti yaṅ tattha nissaraṇaṅ, tassa dassanasilo. Kim pan' ettha nissaraṇan ti? Ācariyattheravāde tāva anāpattigamanīyatāya sati adhiṭṭhānāvīkammaṅ nissaraṇan ti kathitaṅ. Antevāsikattheravāde tāva āpattigamanīyatāya¹ sati vuṭṭhānāvīkammaṅ nissaraṇan ti kathitaṅ.

Tattha tathārūpo² bhikkhu aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāma. Taṅ dassetuṅ ayaṅ nayo kathito: Paramāṇu nāma, aṇu nāma, tājjarī nāma, rathareṇu nāma, likkhā nāma, ūkā nāma, dhaññamāso nāma, angulaṅ nāma, vidatthi nāma, ratanaṅ nāma, yaṭṭhi nāma, usabhaṅ nāma, gāvutaṅ nāma, yojanaṅ nāma.

Tattha paramāṇu nāma ākāsaḷṭṭhāsiko maṅsacakkhussa āpāthaṅ nāgacchati, dibbacakkhuss' eva āgacchati. Aṇu nāma bhitticchidda-tālacchiddehi pavīṭṭha-suriyarasmīsu vaṭṭi vaṭṭi hutvā paribbhamanto paññāyati. Tājjarī nāma gopatha-manussapatha-cakkapathesu chijjivā³ ubhosu passesu uggantvā tiṭṭhati. Rathareṇu nāma tattha tath' eva allīyati. Likkhādayo pākātā eva. Etesu pana chatṭiṅsa paramāṇavo ekassa aṇuno pamāṇaṅ. Chatṭiṅsa anū⁴ ekāya tājjarīyā pamāṇaṅ. Chatṭiṅsa tājjarīyo eko rathareṇu. Chatṭiṅsa rathareṇū ekā likkhā. Satta likkhā ekā ūkā. Satta ūkā eko dhaññamāso. Sattadhaññamāsappamāṇaṅ ekaṅ angulaṅ. Ten' angulena dvādasangulāni vidatthi. Dve vidatthiyo ratanaṅ. Satta ratanāni yaṭṭhi. Tāya⁵ yaṭṭhiyā⁵ vīsati yaṭṭhiyo usabhaṅ. Asīti usabhāni gāvutaṅ. Cattāri gāvutāni yojanaṅ. Tena yojanena aṭṭhasaṭṭhi-yojanasatasahassubbedho (?) sinerupabbatarājā. Yo bhikkhu aṇumattāni vajjaṅ aṭṭhasaṭṭhi-yojanasatasahassubbedha-sinerupabbatasadisaṅ (?) katvā daṭṭhuṅ sakkoti, ayaṅ bhikkhu aṇumattāni vajjāni bhayato passati nāma. Yo pi bhikkhu

¹ B. °gamanīyatā.

² yathārūpo (?).

³ R.S. bhijjivā.

⁴ S.R. aṇūni.

⁵ R.S. om.

sabbalahukaṇ dukkaṭadubbhāsitamattaṇ paṭhamapārājika-sadisāṇ katvā daṭṭhuṇ sakkoti, ayaṇ aṇumattāni vajjāni vajjato¹ bhayato passati nāmāti veditabbo.

Samādāya sikkhati sikkhāpadesū ti padaniddese² *bhikkhu-sikkhā* ti bhikkhūhi sikkhitabbasikkhā. Sā bhikkhunīhi sādharmaṇā pi asādharmaṇā pi bhikkhusikkhā eva nāma.

Bhikkhunī-sikkhā ti bhikkhunīhi sikkhitabbasikkhā. Sā pi bhikkhūhi sādharmaṇā pi asādharmaṇā pi bhikkhunī-sikkhā eva nāma. Sāmaṇera-sikkhamāna-sāmaṇerīnaṇ sikkhā pi etth' eva pavitṭhā.

Upāsakasikkhā ti upāsakehi sikkhitabbasikkhā. Sā pañca-sīla-dasasilavasena vaṭṭati. *Upāsikāsikkhā*³ ti upāsikāhi sikkhitabbasikkhā. Sā pi pañcasīladasasilavasena vaṭṭati. Tattha bhikkhu-bhikkhunīnaṇ sikkhā yāva arahattamaggā vaṭṭati. Upāsaka-upāsikānaṇ sikkhā yāva anāgāmmaggā. Tatrāyaṇ bhikkhu attanā sikkhitabbasikkhāpadesu eva sikkhati. Sesasikkhā pana atthuddhāravasena sikkhāpadassa atthadassanattāṇ vuttā.

Iti imāsu sikkhāsū ti evaṇ pakārāsu etāsu sikkhāsu.

Sabbena sabban ti sabbena sikkhāsamādānena sabbaṇ⁴ sikkhaṇ.

Sabbathā sabban ti sabbena sikkhitabbākārena sabbaṇ sikkhaṇ.

Asesaṇ nissesaṇ ti sesābhāvato asesaṇ. Satisammosena bhinnassa pi sikkhāpadassa puna pakatikakaraṇato nissesaṇ.

Samādāya vattatī ti samādiyitvā gahetvā vattati.

Tena vuccatī ti yena kāraṇena etaṇ sabbaṇ sikkhāpadaṇ sabbena sikkhitabbākārena samādiyitvā sikkhati pūreti, tena vuccati samādāya sikkhati sikkhāpadesūti.

Indriyesu guttadvāro, bhojane mattaññū ti padadvayassa⁵ niddese kaṇhapakkhassa paṭhamavacane payojaṇaṇ ācāra-niddese vuttanāyena' eva veditabbaṇ.

Tattha katamā indriyesu aguttadvāratā ti ādisu pana yaṇ vattabbaṇ, taṇ sabbaṇ Nikkhepakaṇḍavaṇṇānaṇ vuttam eva.⁶

¹ S.R. om.

² Vbh. 248.

³ B.R. upāsikasikkhā.

⁴ R. sabba.

⁵ R.S. °dvaya.

⁶ Dhs. §§ 1345 f.

Jāgariyānuyoganiddese *pubbarattāpararattan* ti ettha aḍḍharattisankhātāya¹ rattiyaṃ pubbe pubbarattaṃ. Iminā paṭhamayāmaṃ ceva pacchābhattaṃ ca gaṇhāti. Rattiyaṃ pacchā apararattaṃ. Iminā pacchimayāmaṃ ceva purebhattaṃ ca gaṇhāti. Majjhimayāmo pan' assa bhikkhuno niddākilamathavinodanokāso ti na gahito.

Jāgariyānuyogaṇ ti jāgariyassa asupana-bhāvassa anuyogaṇ.

Anuyutto hoti ti taṇ anuyogasankhātaṇ āsevanaṇ bhāvanaṇ anuyutto hoti sampayutto.²

Niddese pan' assa *Idha bhikkhu divasaṇ* ti³ pubbaṇho, majjhaṇho, sāyaṇho ti tayo pi divasakoṭṭhāsā gahitā.

Cankamena nisajjāyā ti sakalam pi divasaṇ iminā iriyāpathadvayen' eva⁴ viharanto cittassa āvaraṇato āvaraṇiyehi dhammehi pañcahi pi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā cittaṇ parisodheti, tehi dhammehi visodheti parimoceti. Tḥānaṇ pan' ettha kiñcāpi na gahitaṇ, cankama-nisajjāsannisitaṇ pana katvā gahetabbam eva.

*Paṭhamayāman*⁵ ti sakalasmim pi paṭhamayāme.

*Majjhimayāman*⁶ ti rattindivassa⁷ chaṭṭhakoṭṭhāsasankhāte⁸ majjhimayāme.

Sīhaseyyaṇ ti ettha : kāmabhogiseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, Tathāgataseyyā ti catasso seyyā. Tattha *Yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī sattā vāmena passena sayantī* ti^{9*} ayaṇ kāmabhogī-seyyā. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno¹⁰ nāma natthi. *Yebhuyyena bhikkhave peṭā uttānā sayantī* ti^{9*} ayaṇ petaseyyā. Appamaṇsalohitattā hi aṭṭhisanghāṭajaṭitā¹¹ ekena passena sayituṇ na sakkonti, uttānā va sayanti.¹² *Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṇ kappeti . . . pe . . . attamano hoti* ti* ayaṇ sīhaseyyā. Tejussadattā hi siho migarājā dve purimapāde ekasmiṇ tḥāne¹³ dve pacchimapāde ekasmiṇ tḥāne tḥapetvā nanguṭṭhaṇ antarasatthimhi

* A. ii, 244 f.

1 R.S. °ratta°.

2 R.S. payutto.

3 Vbh. 249.

4 S.R. °dvāren' eva.

5 S.R. Vbh. Paṭhamāṇ°.

6 Vbh. Majjhimaṇ°.

7 B. rattidivasa-.

8 B. chakoṭṭhāsā°.

9 S.R. sentiti.

10 S.R. sayanto.

11 S.R. °jaṭikā.

12 S.R. senti.

13 S.R. om.

pakkhipitvā purimapāda-pacchimapāda-nanguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati, divasam pi sayitvā pabujjhamāno na uttasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti: na-y-idaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpan ti anattamano hutvā tatth' eva sayati, gocarāya na¹ pakkamati. Avijahitvā ṭhite² pana: tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpam idan ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhataṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā³ pana Tathāgataseyyā ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayaṃ hi tejussada-iriyāpathattā uttama-seyyā nāma.

*Pāde*⁴ *pādan* ti dakkhinapāde vāmapādaṃ.

Accādhāyā ti⁵ ati ādhāya,⁶ isakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi goppake jāṇunā vā jāṇumhi sanghaṭṭiyamāne abhinhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na sanghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tena vuttaṃ *pāde pādaṃ accādhāyā* ti.⁵

Sato sampajāno ti satiyā ceva sampajānapaññaṃ ca samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ⁷ satisampajāññaṃ kathitaṃ.

Uṭṭhānasaññaṃ manasikarivā ti asukavelāya nāma uṭṭhahissāmīti evaṃ uṭṭhānavelā-paricchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā. Evaṃ katvā nipanno hi yathāparicchinnaṃ yeva uṭṭhātuṃ yutto.

Sātaccaṃ nepakkaṃ ti satataṃ pavattayitabbato sātaccasankhātaṃ vīriyaṃ ceva paripākagatattā nepakkasankhātaṃ paññaṃ ca yutto anuyutto pavattayamāno yeva jāgariyānuyogaṃ anuyutto viharatīti attho. Ettha ca viriyaṃ lokiyalokuttaramissaṃ kathitaṃ. Paññaṃ pi viriyagatikā eva: viriye lokiyamhi lokiyā, lokuttare lokuttarā ti attho.

*Bodhipakkhiyānaṃ*⁸ *dhammānaṃ* ti catusaccabodhi-san-

¹ R.S. na gocarāya.

² B ṭhito.

³ S.R. catutthaseyyā.

⁴ Vibh. pādena.

⁵ B. accādhāyāti.

⁶ B.R.S. ādāya.

⁷ S.R. pariggāhaka-.

⁸ R.S. Bodha°.

khātassa maggañānassa pakkhe bhavānaṃ dhammānaṃ. Ettāvataṃ sabbe pi sattatiṅsa bodhipakkhiyadhamme samūhato gahetvā lokiyāya¹ pi bhāvanāya ekārammaṇe ekato pavattanasamatthe bojjhange yeva dassento *satta bojjhangā* ti ādim āha. Te lokiyalokuttaramissakā va kathitā ti veditabbā. Sesam ettha heṭṭhā vuttanayattā uttānattham eva.

Abhikkante ti ādiniddese² *abhikkante paṭikkante* ti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati purato gamanaṃ.³ Paṭikkantaṃ ti nivattanaṃ. Tadubhayam pi catusu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattanto⁴ paṭikkamati nāma. Thāne pi ṭhitako va kāyaṃ purato onamanto abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāya pi nisinnako va āsanassa purima-angābhimukho⁵ saṅsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-angapadesaṃ⁶ paccosaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāya pi es' eva nayo.

Sampajānakārī hoti ti sampajāñña sabbakiccakārī, sampajāññass' eva vā kārī. So hi abhikkantādisu sampajāññaṃ karot' eva, na katthaci sampajāññavirahito⁷ hoti. Taṃ pana sampajāññaṃ yasmā sati-sampayuttam eva hoti,⁸ ten' assa niddese *sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati* ti vuttaṃ. Ayaṃ hi abhikkamanto paṭikkamanto vā na muṭṭhassati asampajāno hoti, satiyā pana samannāgato paññāya ca sampajāno yeva abhikkamati ceva paṭikkamati ca; sabbesu abhikkamādisu catubbidhaṃ sampajāññaṃ otāreti.

Catubbidhaṃ hi sampajāññaṃ: sātthakasampajāññaṃ, sapāyasampajāññaṃ, gocarasampajāññaṃ, asammohasampajāññaṃ ti. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavasen' eva agantvā: kiṃ nu me ettha gatena attho atthi, natthi ti atthānatthaṃ pariggahetvā⁹ atthapariggaṇhanaṃ¹⁰ sātthakasampajāññaṃ. Tattha ca¹¹ attho ti cetiyadassana-bodhidassana-sanghadassana-theradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvā pi hi Bud-

¹ S.R. lokikāya.

² Vbh. 250.

³ S.R. kamaṇaṃ.

⁴ B. °nivattento.

⁵ R. °mukhaṃ.

⁶ S.R. pacchimaṃ°.

⁷ R.S. °rahito.

⁸ R.S. om.

⁹ R.S. pariggaṇhitvā.

¹⁰ R.S. °gahaṇaṃ.

¹¹ R.S. om.

dhārammaṇaṇ pītiṇ¹ sanghadassanena saṅghārammaṇaṇ pītiṇ uppādetvā tad eva khayato² sammasanto arahattaṇ pāpuṇāti. There disvā tesañ ovāde patiṭṭhāya asubhaṇ disvā tattha paṭhamajjhānaṇ uppādetvā tad eva khayato sammasanto arahattaṇ pāpuṇāti. Tasmā etesaṇ dassanaṇ sātthaṇ. Keci pana āmisato pi vaḍḍhi attho yeva, taṇ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā ti vadanti. Tasmīṇ pana gamane sappāyāsappāyaṇ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṇ sappāyasampajaññaṇ. Seyyathīdaṇ? Cetiyaḍassanaṇ tāva sātthaṇ. Sace pana cetiyassa mahatiyā pūjāya dasadvādasayojanantare³ parisā sannipatati, attano vibhavanurūpaṇ itthiyo pi purisā pi alankatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti, tatra c' assa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭiḡho, asamapekkhane⁴ moho uppajjati, kāyasaṇsaggāpattiṇ vā⁵ āpajjati, jivita-brahmacariyānaṇ vā antarāyo hoti; evaṇ taṇ ṭhānaṇ asappāyaṇ hoti. Vuttapakāra-antarāyābhāve sappāyaṇ.

Bodhidassane pi es' eva nayo. Sanghadassanam pi sātthaṇ. Sace pana anto gāme mahāmaṇḍapaṇ kāretvā sabbarattiṇ dhammasavaṇaṇ karontesu manussesu vuttapakāren' eva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṇ taṇ ṭhānaṇ asappāyaṇ. Antarāyābhāve sappāyaṇ hoti. Mahāparisaparivārānaṇ⁶ therānaṇ dassane pi es' eva nayo.

Asubhadassanam pi sātthaṇ. Tadattadhipanattāhañ ca idaṇ vatthu: Eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṇ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṇ disvā paṭhamajjhānaṇ nibbattetvā tad eva pādakaṇ katvā sankhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṇ pariggahe-tvā atṭhāsi. Daharo taṇ apassanto sāmaṇerā ti pakkosi. So mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṇ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññaṇsīṇ divase upari visesaṇ nibbattessāmiti cintetvā: kiṇ bhante ti paṭivacanaṇ adāsi. Ehiti ca vutto ekavacanen' eva āgantvā: bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṇ purat-

¹ R.S. om.

² S.R. add vayato.

³ R.S. °yojanabbhantare.

⁴ S.R. °pekkhanena.

⁵ S.R. om.

⁶ S. Mahāparivārānaṇ.

thābhimukho ṭhatva olokethā ti āha. So tathā katvā tena pattavisesam eva¹ pāpuṇi. Evaṇ ekaṇ asubhaṇ dvinnaṇ janānaṇ atthāya jātaṇ. Evaṇ sāttham pi pan' etaṇ purisassa mātugāmāsubhaṇ asappāyaṇ; mātugāmassa ca purisāsusubhaṇ. Sabhāgam² eva sappāyan ti evaṇ sappāyapariggaṇhanaṇ³ sappāyasampajaññaṇ nāma.

Evaṇ pariggahita-sātthasappāyassa pana aṭṭhatiyaṇsāya kammatṭhānesu attano cittarucikaṇ⁴ kammatṭhānasankhātaṇ gocarāṇ uggahetvā bhikkhācārāgocare taṇ gahetvā va gamaṇaṇ gocarasampajaññaṇ nāma. Tass' āvibhāvattaṇ idaṇ catukkaṇ veditabbaṇ: idh' ekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco na harati paccāharati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṇ cankamena nisajjāya āvaraṇiye hi dhamme hi cittaṇ parisodhetvā, tathā rattiyā paṭhamamajjhimayāme seyyaṇ kappetvā, pacchimayāme⁵ pi nisajjācankame hi vītināmetvā, pageva cetiyangaṇabodhiyangaṇavattaṇ katvā, bodhirukkhe udakaṇ āsiñcitvā, pāniyaṇ paribhojaniyaṇ paccupaṭṭhāpetvā, ācariyupajjhāyavattādīni sabhāni khandhavattāni⁶ samādāya vattati; so sariraparikammaṇ katvā senāsanaṇ pavasitvā dve tayo pallanke usumaṇ gāhāpento kammatṭhānam anuyuñjitvā bhikkhācāravelāya uṭṭhahitvā kammatṭhānasīsen' eva pattacīvaram ādāya senāsanaṇto nikkhamitvā kammatṭhānaṇ manasikaronto va cetiyangaṇaṇ gantvā sace Buddhānussatikammattṭhānaṇ hoti, taṇ avissajjetvā va cetiyangaṇaṇ pavasati; aññaṇ ce kammatṭhānaṇ hoti, sopāṇamūle ṭhatvā hatthena gahitabbaṇḍaṇ viya taṇ ṭhapetvā Buddhārammaṇaṇ pītiṇ gahetvā cetiyangaṇaṇ āruyha mahantaṇ cetiyaṇ ce⁷ tikkhattuṇ padakkhiṇaṇ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṇ. Khudakaṇ ce tath' eva padakkhiṇaṇ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṇ. Cetiyaṇ vanditvā bodhiyangaṇaṇ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccākāraṇ dassetvā bodhi vanditabbā. So evaṇ cetiyaṇ ca bodhiṇ ca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṇ gantvā paṭisāmitaṇ⁸ bhaṇḍakaṇ hatthena

¹ R.S. om.

² B. Sabhāvam.

³ R.S. °pariggahanaṇ.

⁴ B.S.R. cittaruciyaṇ.

⁵ °yāmaṇ (?).

⁶ B. khandhaka°. ⁷ S.R. om.

⁸ S.R. °sāmita-.

gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gaḥetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīsen' eva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavīsati. Atha naṃ manussā disvā ayyo no āgato ti paccugantvā pattaṃ gaḥetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā telena¹ makkhetvā purato nisīditvā paṇhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sace pi na kathāpenti, jana-sangahattaṃ dhammakathā nāma kātābbā yevāti Aṭṭhaka-thācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā² nāma natthi, tasmā kammaṭṭhānasīsen' eva dhammakathaṃ kathetvā kammaṭṭhānasīsen' eva³ āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ vatvā⁴ nivattiyamānehi⁵ pi manussehi anugato va⁶ gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati. Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradahaṃbhikkhū disvā paccugantvā patta-cīvaram assa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira amhākaṃ upajjhāyo ācariyo ti na mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattapariccheden' eva karonti. Te taṃ pucchanti: bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātīpakkhato sambandhā, pitīpakkhato ti? Kiṃ disvā pucchathāti? Tumhesu etesaṃ⁷ pemaṃ bahumānaṃ ti. Āvuso yaṃ mātā-pitūhi pi dukkaraṃ, taṃ ete manussā amhākaṃ karonti; patta-cīvaram pi no etesaṃ santakam eva; etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātake chātakeṃ jānāma; edisā nāma amhākaṃ upakārino natthi ti tesāṃ guṇe kathento gacchati. Ayaṃ vuccati harati na paccāharatīti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭivattaṃ⁸ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnaṃ muñcitvā upādinnaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānaṃ⁹ vīthiṃ nārohati, so pageva patta-cīvaram ādāya vegasā va cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyam eva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavīsivā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati. Ath' assa dvattikkhattaṃ ajjhoharaṇamatten' eva kammajatejodhātu¹⁰ upādinnaṃ muñcitvā

¹ S.R. telaṃ. ² S.R. °vimuttā. ³ B. om. ⁴ S.R. katvā.

⁵ B. °māno; S.R. nivattaya°. ⁶ S.R. om. ⁷ R. tesāṃ.

⁸ B. vattapaṭipattiṃ. ⁹ B. kammaṭṭhāna-. ¹⁰ R.S. °tejo.

anupādinnaṅ gaṇhāti. Ghaṭasatena nahāto¹ viya tejo-dhātuparilāhanibbānaṅ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṅ paribhuñjitvā pattañ ca mukhañ ca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṅ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṅ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya ponkhānuponkhaṅ upaṭṭhahamānaṅ kammaṭṭhānaṅ gaheṭvā va āgacchati. Ayaṅ vuccati paccāharati na haratīti. Edisā ca bhikkhū yāguṅ pivitvā vipassanaṅ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṅ pattā nāma gaṇanapathaṅ vītivattā. Sihaḷādiṭṭe yeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṅ āsanaṅ atthi yattha yāguṅ pivitvā arahattaṅ pattā bhikkhū² natthi ti.

Yo³ pamādaviharī hoti nikkhattadhuro sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetovinibaddhacitto viharanto kammaṭṭhānaṅ nāma atthi ti pi saññaṅ akatvā gāmaṅ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihīsaṅsaggena saṅsaṭṭho caritvā ca bhūñjitvā ca tuccho nikkhamati; ayaṅ vuccati neva harati na paccāharatīti.

Yo pan' āyaṅ harati ca paccāharati cāti vutto, so gata-paccāgatikavattavasena veditabbo. Atthakāmā hi kula-puttā sāsane pabbajitvā dasa⁴ pi vīsam pi tiṅsam (?) pi cattālīsam⁵ pi paññāsam pi satam pi ekato vasantā katikavattaṅ katvā viharanti: āvuso tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na jīvitapakatā⁶ pabbajitā; dukkhā muñcitukāmā pan' ettha pabbajitā; tasmā gamane uppannakilesaṅ gamane yeva niggaṇhatha. Ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṅ sayane yeva niggaṇhathāti. Te evaṅ katikāvattaṅ⁷ katvā bhikkhācāraṅ gacchantā aḍḍhausabha-usabha-aḍḍhagāvuta-gāvutantaresu pāsānā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṅ manasikarontā va gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppajjati, tatth' eva niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhāti. Ath' assa pacchato āgacchanto pi tiṭṭhāti. So: ayaṅ bhikkhu tuyhaṅ uppannaṅ⁸ vitakkaṅ jānāti, ananucchavikaṅ te etan ti attānaṅ paṭicodetvā vipassanaṅ vadḍheṭvā ariyabhūmiṅ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Ath' assa pacchato āgacchanto nisīdatīti so eva nayo. Ariya-

¹ S.R. °satenānusitto.

² S. patta-bhikkhu.

³ R.S. add pana.

⁴ B. dasam.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. jīvika°.

⁷ B.S.R. katika°.

⁸ R.S. uppanna.

bhūmiṃ okkamituṃ asakkonto pi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto va gacchati, nā kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṃ yeva eti, Ālindakavāsī¹ Mahāphussadevatthero viya. So kira ekūnavīsati vassāni gata-paccāgatavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussā pi² antarāmagge kassantā³ ca vapantā⁴ ca maddantā kammāni karontā therāṃ tathā gacchantaṃ disvā: ayaṃ thero punappunaṃ nivattivā gacchati, kiṃ nu kho maggamūlho udāhu kiñci pa-muṭṭho ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacittena⁵ eva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase c' assa cankamana-koṭiyaṃ adhiyatthā devatā angulihi dīpaṃ ujjaletvā aṭṭhāsi. Cattāro pi⁶ Mahārājāno Sakko ca devānamindo Brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṃ āgamiṃsu. Taṃ ca obhāsaṃ disvā Vanavāsī Mahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi: rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso ti? Thero vikkhepaṃ karonto obhāso nāma dīpobhāso pi hoti mani-obhāso pīti evam ādim āha. Tato paṭicchādettha tumhe ti nibaddho⁷ āmāti paṭijānitvā ārocesi. Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgattthero viya ca. So pi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento paṭhamaṃ tāva Bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessā-mīti sattavassāni ṭhānacankamam eva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pā-puṇi. So kammaṭṭhānayutten⁸ eva cittena pādaṃ uddharanto vippayuttena cittena uddhaṭe paṭinivattanto⁹ gāmasamīpaṃ⁷ gantvā gāvī nu kho, pabbajito nu kho ti āsankaniyapadesese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā Kacchakadahato⁸ udakena pattaṃ dho vitvā udakagaṇḍūsaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā āgate manusse dighāyukā hothāti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo⁹ ahoṣīti. Ajja bhante katamī¹⁰ ti divasaṃ vā bhikkhugaṇaṇaṃ vā pañ-haṃ vā pucchito pana udakaṃ gilitvā āroceti. Sace divasādi-pucchakā na hontī, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhu-

¹ S. Ālindavāsī.

² S.R. *add* sudaṃ.

³ S.R. *om*.

⁴ B. vappantā.

⁵ B. nibaddho.

⁶ B. paṭinivattento.

⁷ R.S. °sīmaṃ.

⁸ B. Kacchakaraṇḍato.

⁹ S.R. kammaṭṭhānā°. ¹⁰ B. katimī.

hitvā¹ va yāti. Galambutitthavihāre² vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya ca. Te kira Āsāhīpuṇṇamāya katikavattaṅ akaṅsu: arahattaṅ appatvā aññamaññaṅ nālapissāmāti. Gāmañ ca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍusaṅ katvā pavisiṅsu. Divasādisu pucchitesu vuttanayena paṭipajjiṅsu. Tattha manussā niṭṭhuhanaṭṭhānaṅ³ disvā jāniṅsu: ajja eko āgato, ajja dve ti. Evañ ca cintesuṅ: kiṅ nu kho ete amheh' eva sad-dhiṅ na sallapanti, udāhu aññamaññaṅ pi? Yadi aññamaññaṅ pi na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti; etha⁴ ne⁵ aññamaññaṅ khamāpessāmāti sabbe vihāraṅ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dve pi bhikkhū ekokāse nāddasaṅsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha: na bho kalahakārakānaṅ vasanokāso īdiso hoti; susammaṭṭhaṅ cetiyangaṇabodhiyangaṅ,⁶ sunikkhittā⁷ sammajjaniyo, sūpaṭṭhāpitaṅ⁸ pānīyaparibhojaniyan ti. Te tato va nivattā. Te pi⁹ bhikkhū anto-temāse yeva arahattaṅ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṅ pavāresuṅ.

Evaṅ Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgattthero viya, Galambutitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhāna-yutten' eva cittena pādaṅ uddharanto gāmasamīpaṅ gantvā¹⁰ udakagaṇḍusaṅ katvā vithiyo sallakketvā yattha surāsaṅḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍa-hatthi-assādayo vā natthi, taṅ vithiṅ paṭipajjati. Tattha piṇḍāya caramāno na turita-turito viya javena gacchati. Na hi javanapiṇḍapātikadhutangaṅ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattaṅ pana udakasakaṅ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharāṅ pavitṭho¹¹ ca dātukāmaṅ¹² vā adātukāmaṅ¹² vā sallakketuṅ tadanurūpaṅ kālaṅ āgamento bhikkhaṅ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihāram eva vā āgantvā yathāphāsuke pa-tirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṅ manasikaronto āhāre paṭikkūlasaṅñaṅ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjana-vaṇālepana-puttamaṅsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhangasamannā-gataṅ āhāraṅ āhāreti, neva davāya, na madāya, na maṇḍa-nāya, na vibhūsanāya. Bhuttāvī ca udakakiccaṅ katvā mu-

¹ S. niṭṭhubhitvā.

² S.R. Galamba°.

³ S.R. niṭṭhubhanaṅ.

⁴ S.R. atha kho.

⁵ R. te.

⁶ S.R. cetiyangaṅ°.

⁷ S.R. sunihitā.

⁸ B.R. suppatiṭṭhitaṅ.

⁹ B.R. om.

¹⁰ R.S. patvā.

¹¹ B. pavitṭhā.

¹² °kāmataṅ (?).

huttaṅ bhattakilamathaṅ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṅ, evaṅ pacchābhattaṅ purimayāmaṅ pacchimayāmañ¹ ca kammaṭṭhānam eva manasikaroti. Ayaṅ vuccati harati ca pacchāharati cāti.

Imaṅ pana haraṇapacchāharaṇasankhātāṅ gatapaccāgatavattaṅ pūrento yaḍi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṅ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti,² atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye pāpuṇāti,² atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhe nibbatta paccakabodhiṅ sacchikaroti. No ce paccakabodhiṅ sacchikaroti, atha Buddhānaṅ sammukhībhāve khippābhīṇṇo vā hoti, seyyathā pi thero Bāhiyo Dāruceṛiyo. Mahāpaṇṇo vā, seyyathā pi thero Sāriputto. Mahiddhiko vā, seyyathā pi thero Mahāmoggallāno. Dhutangadharo³ vā, seyyathā pi thero Mahākassapo. Dibbacakkhuko vā, seyyathā pi thero Anuruddho. Vinayadharo vā, seyyathā pi thero Upāli. Dhammakathiko vā, seyyathā pi thero Puṇṇo Mantāniputto. Ārañṇako⁴ vā, seyyathā pi thero Revato. Bahussuto vā, seyyathā pi thero Ānando. Sikkhākāmo vā, seyyathā pi thero Rāhulo Buddhaputto ti.⁵ Iti imasmiṅ catukke yvāyaṅ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṅ sikhāpattaṅ hoti.

Abhikkamādisu⁶ pana asammuyhanaṅ asammohasampajaññaṅ, taṅ evaṅ veditabbaṅ: Idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhabālaputhujjanā abhikkamādisu: attā abhikkamati,⁷ attanā abhikkamo nibbattito ti vā, ahaṅ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto abhikkamāmīti citte uppajjamāne ten' eva cittaena saddhiṅ cittasamuṭṭhāna-vāyodhātu viññattiṅ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriya-vāyodhātu⁸-vipphāra-vasena ayaṅ kāyasammato aṭṭhisanghāto⁹ abhikkamati. Tass' evaṅ abhikkamato ekekapādudharāṇe paṭhavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā; itarā dve

¹ S.R. majjhimayāmaṅ.

² S.R. om.

³ S.R. dhutadharo.

⁴ R.S. Arañṇako.

⁵ A. i, 24 f.

⁶ Sum. V. i, 192-202.

⁷ S. abhikkami.

⁸ B. cittakiriya°.

⁹ B. °sanghāto.

adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharāṇa-vītiharāṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā; itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu.¹ Tattha uddharāṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharāṇaṇ na pāpunanti. Tathā atiharāṇe pavattā vītiharāṇaṇ, vītiharāṇe pavattā vossajjanaṇ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṇ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṇ² na pāpunanti; tattha tatth' eva pabbaṇ³ pabbaṇ, sandhi sandhi, odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhitatilā⁴ viya kaṭakaṭayantā⁵ bhijjanti.

Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamaṇaṇ? Paramatthato hi dhātūnaṇ yeva gamanaṇ, dhātūnaṇ ṭhānaṇ, dhātūnaṇ nisajjā, dhātūnaṇ sayanaṇ. Tasmīṇ tasmīṇ hi koṭṭhāse saddhiṇ rūpehi:

Aññaṇ uppajjati⁶ cittaṇ, aññaṇ cittaṇ nirujjhati.

Avīcim anusambandho, nadīsoto va vattatī ti.⁷

Evaṇ abhikkamādisu asammuyhanaṇ asammohasampajaññaṇ nāmāti.

Niṭṭhito *abhikkante paṭikkante sampajānakaṇ hotī* ti padassa attho.

Ālokite vilokite ti ettha pana ālokitaṇ⁸ nāma purato pekkhanaṇ. Vilokitaṇ nāma anudisā pekkhanaṇ. Aññaṇi pi heṭṭhā, upari, pacchato pekkhanavasena olikita-ullokita-palokitāni nāma honti, tāni idha na gahitāni. Sārūppavasena pana imān' eva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbāni pi tāni gahitān' evāti.

Tattha ālokessāmīti citte uppanne cittavasen' eva anoloke tvā atthapariggaṇhanaṇ sātthakasampajaññaṇ āyasmantaṇ Nandaṇ kāyasakkhiṇ katvā veditabbaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: *Sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṇ cetaso samannāharitvā Nando puratthimaṇ disaṇ āloketi, evaṇ me puratthimaṇ disaṇ ālokeyato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī* ti^{9*} iti

* A. iv, 167.

¹ B. °sannirujjhanesu. ² B. sannirujjhanaṇ. ³ S. pabba-.

⁴ B. °tilaṇ. ⁵ S.R. taṭataṭayantā. ⁶ S.R. uppajjate.

⁷ B. pavattīti. ⁸ B. ālotitaṇ. ⁹ S.R. anvāssavantīti.

sātthakasampajāno¹ hoti. *Sace bhikkhave Nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṇ, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṇ cetaso samannāharitvā Nando anudisaṇ āloketi, evaṇ me anudisaṇ ālokayato . . . pe . . . sampajāno hoti ti.** Api ca idhā pi pubbe vutta-cetiya-dassanādivasen' eva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā.

Kammaṭṭhānassa pana avijahanam² eva gocarasampajaññaṇ. Tasmā khandha-dhātu-āyatanakammaṭṭhānikhehi attano kammaṭṭhānavasen' eva, kasiṇādi-kammaṭṭhānikhehi vā pana kammaṭṭhānasisen' eva ālokanavilokanaṇ kātabbāṇ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi. Ālokessāmīti pana citte uppajjamāne ten' eva cittena sādhiṇ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṇ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriya³-vāyodhātu-vipphāravasena heṭṭhimaṇ akkhidalaṇ adhosīdati, uparimaṇ uddhaṇ langheti; koci yantakena vivaranto nāma natthi; tato cakkhuvīññaṇaṇ dassanakiccaṇ sādheṭṭhaṇ uppajjatīti evaṇ pajānanaṇ pan' ettha asammohasampajaññaṇ nāma. Api ca mūlapariññā-āgantuka-tāvakālikabhāvavasena pan' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbāṇ. Mūlapariññāvasena tāva:

Bhavaṅgāvajjanaṇ ceva, dassanaṇ sampaṭicchanaṇ,
santīraṇaṇ votthapanāṇ,⁴ javanaṇ bhavati sattamaṇ.

Tattha bhavaṅgaṇ uppattibhavassa angakiccaṇ sādheyamānaṇ pavattati. Taṇ āvaṭṭetvā⁵ kiriyāmanodhātu⁶ āvajjanakiccaṇ sādheyamānā. Taṇ-nirodhā cakkhuvīññaṇaṇ dassanakiccaṇ sādheyamānaṇ. Taṇ-nirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṇ sādheyamānā. Taṇ-nirodhā vipākamanovīññaṇadhātu santīraṇakiccaṇ sādheyamānā. Taṇ-nirodhā kiriyāmanovīññaṇadhātu votthapanakiccaṇ sādheyamānā. Taṇ-nirodhā sattakkhattuṇ javanaṇ javati.⁷ Tattha paṭhamajavane pi ayaṇ iṭṭhī, ayaṇ puriso ti rajjana-dussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṇ na hoti. Dutiyajavane pi . . . pe . . . sattamajavane pi. Etesu pana yuddha-

* A. iv, 167.

¹ S. tattha sampajāno.

² S.R. avijahitam eva.

³ B. °kiriya.

⁴ B. votṭhabbanaṇ.

⁵ B.R. āvattetvā.

⁶ B. kriyamānodhātu.

⁷ Cf. *Compendium*, pt. iv, § 3.

maṇḍale yodhesu viya heṭṭhūpariyavasena bhijjitvā patitesu :
ayaṇ itthī, ayaṇ puriso ti rajjanādi-vasena ālokitavilokitaṇ
hoti. Evaṇ tāv' ettha mūlapariññāvasena asammosasam-
pajaññaṇ veditabbaṇ.

Cakkhuvāre pana rūpe āpāthagate bhavangacalanato
uddhaṇ saka-sakakiccanipphādanavasena āvajjanādisu up-
pajjitvā niruddhesu avasāne javanaṇ uppajjati. Taṇ pubbe
uppanānaṇ āvajjanādīnaṇ gehabhūte cakkhuvāre āgantu-
kapuriso¹ viya hoti. Tassa² yathā paragehe kiñci yācituṇ
paviṭṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu pi tuṇhīmāsīnesu
ānākaranaṇ na yuttaṇ, evaṇ āvajjanādīnaṇ gehabhūte cak-
khuvāre āvajjanādisu arajjantesu adussantesu amuyhantesu
ca rajjana-dussana-muyhanaṇ ayuttan ti evaṇ āgantukabhā-
vavasena asammosasampajaññaṇ veditabbaṇ.

Yāni pan' etāni cakkhuvāre votthapanapariyosānāni³
cittāni uppajjanti, tāni saddhiṇ sampayuttadhammehi tattha
tatth' eva bhijjanti, aññaṇaṇ na passantīti ittarāni tāva-
kālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṇ ghare sabbesu mānu-
sakesu matesu avasesassa ekakassa⁴ tankhaṇaṇ yeva maraṇa-
dhammassa na yuttā naccagītādisu abhirati nāma, evam eva
ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādisu tattha tatth' eva
matesu avasesassa tankhaṇaṇ eva maraṇadhammassa ja-
vanassāpi rajjana-dussana-muyhanavasena abhirati nāma
na yuttā ti evaṇ tāvakālikabhāvavasena asammosasampa-
jaññaṇ veditabbaṇ.

Api ca khandhāyatana-dhātu-paccaya-paccavekkhana-
vasena p' etaṇ veditabbaṇ. Ettha hi cakkhu ceva rūpāni
ca rūpakkhando. Dassanaṇ viññāṇakkhando. Taṇ-
sampayuttā vedanā vedanākkhando. Saññā saññākkhan-
dho. Phassādiko sankhārakkhando. Evam etesaṇ pañ-
canaṇ khandhānaṇ samavāye ālokanavilokanaṇ paññāyati.
Tattha ko eko āloketi, ko viloketi ?

Tathā cakkhu cakkhāyatanaṇ; rūpaṇ rūpāyatanaṇ; dassa-
naṇ manāyatanaṇ; vedanādayo taṇ-sampayuttā dhammā
dhammāyatanaṇ. Evam etesaṇ catunnaṇ āyatanaṇaṇ sam-

¹ B. āgantupuriso.

³ B. votṭhabbana°.

² S.R. Tattha.

⁴ R. ekassa.

avāye ālokanavilokanaṅ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi ?

Tathā cakkhu¹ cakkhuhdātu; rūpaṅ rūpadhātu; dassanaṅ cakkhuviññādhātu; taṅ-sampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evam etesaṅ catunnaṅ dhatūnaṅ samavāye ālokanavilokanaṅ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi ?

Tathā cakkhu nissayapaccayo; rūpaṅ ārammaṇapaccayo; āvajjanaṅ anantara-samanantara-anantarūpanissaya-natthivigatapaccayo; āloko upanissayapaccayo; vedanādayo saha-jātādipaccayā. Evam etesaṅ paccayānaṅ samavāye ālokanavilokanaṅ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi evam ettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhanavasenāpi asammohasampajaññaṅ veditabbaṅ.

*Sammiñjite*² *pasārite* ti pabbānaṅ sammiñjanapasāraṇe.³ Tattha cittavasen'eva sammiñjanapasāraṇaṅ³ akatvā hatthapādānaṅ sammiñjanapasāraṇapaccayā³ atthānatthaṅ pariggaṇhitvā tattha attha-pariggaṇhanaṅ sātthakasampajaññaṅ. Tattha hatthapāde aticiraṅ sammiñjitvā⁴ pasāretvā eva vā t̥hitassa khāṇe khāṇe vedanā uppajjanti, cittaṅ ekaggataṅ⁵ na labhati, kammaṭṭhānaṅ paripatati, visesaṅ nādhigacchati. Kāle sammiñjantassa⁶ kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṅ ekaggaṅ hoti, kammaṭṭhānaṅ phātiṅ gacchati, visesam adhigacchatīti evaṅ atthānattha-pariggaṇhanaṅ veditabbaṅ.

Atthe pana sati pi sappāyāsappāyaṅ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṅ sappāyasampajaññaṅ. Tatrāyaṅ nayo: Mahācetiyaṅ kira daharabhikkhū sajjhāyaṅ gaṇhanti, tesāṅ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṅ suṇanti. Tatr'eko daharo hatthaṅ pasārento kāyasaṅsaggaṅ patvā ten'eva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṅ pasārento aggimhi pasāresi. Atṭhiṅ āhacca pādo jhāyi. Aparo bhikkhu⁷ vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo bhikkhu cīvarakuṭidaṅḍake pasāresi, taṅ maṇisappo daṣi.⁸ Tasmā

¹ B. om.

² B. samañchite.

³ B. samañchana^o.

⁴ B. samañchitvā,

⁵ S.R. ekaggaṅ.

⁶ B. samañchantassa.

⁷ R. om.

⁸ B. daṅsi.

evarūpe asappāye appasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idam ettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana Mahātheravattthunā dīpetabbaṃ. Mahāthero kira divāṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ sammiñjitvā¹ puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṅkaṃ sammiñjesi.¹ Taṃ antevāsikā pucchiṃsu : kasmā bhante sahasā hatthaṃ sammiñjitvā¹ puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṅkaṃ sammiñjathāti?¹ Yato paṭṭhāya mayā² āvuso kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho sammiñjitapubbo.¹ Idāni pana me tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā sammiñjito,¹ tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā sammiñjāmīti.¹ Sādhu bhante bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabban ti. Evam etthāpi kammaṭṭhānāvijahanam eva gocarasampajaññaṃ ti veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci sammiñjento³ vā pasārento vā natthi. Vuttappakāracittakriyavāyodhātuvipphārena pana suttakaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādacalanaṃ viya sammiñjanapasāraṇaṃ hotiti pariḷānaṃ pan' ettha asammoahasampajaññaṃ ti veditabbaṃ.

Saṅghātipattacīvaradhāraṇe ti ettha saṅghāticīvaraṇaṃ nivāsana-pārupanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Tattha saṅghāticīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārupitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, sītassa paṭighātāyāti ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāro yeva ca attho attho⁴ nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ. Sītālukassa ghaṇaṃ⁵ dupaṭṭaṃ. Viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jīṇṇaṃ asappāyam eva. Aggalādidānena hi 'ssa taṃ palibhodhakaṃ hoti. Tathā Paṭṭuṇṇa-dukūlādi-bhedāṃ corāṇaṃ lobhanīyacīvaraṃ. Tādisaṃ hi araṇṇe ekakassa nivāsantarāyakaṃ jīvitantarāyakaṃ cāpi hoti. Nīppariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṃ, yaṃ c' assa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ

¹ B. samañch°.

² R.S. ahaṃ.

³ S.R. sammiñjanto; B. samañchanto.

⁴ R.S. om.

⁵ S.R. khaṇaṃ.

asappāyaṅ.¹ Viparītaṅ sappāyaṅ. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññaṅ. Kammatṭhānāvijahanavasen' eva² ca gocarasampajaññaṅ veditabbaṅ. Abbhantare attā nāma koci cīvaraṅ pārupanto natthi, vuttappakāra-cittakiriya-vāyodhātuvipphāren' eva³ pana cīvarapārupanaṅ hoti. Tattha cīvaram pi acetanaṅ, kāyo pi acetano. Cīvaraṅ na jānāti mayā kāyo pāruto ti; kāyo pi na jānāti ahaṅ cīvarena pāruto ti; dhātuyo va dhātusamūhaṅ paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapāṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṅ cīvaraṅ labhitvā somanassaṅ kātabbaṅ. Na asundaraṅ labhitvā domanassaṅ. Nāgavammika-cetiyarukkhādisu hi keci mālā-gandha-dhūma⁴-vatthādihi sakkāraṅ karontī, keci gūtha-mutta-kaddama-daṇḍa-satthappahārādihi asakkāraṅ. Na te nāgavammika-rukkhādayo somanassaṅ vā domanassaṅ vā karontī; evam eva neva sundaraṅ cīvaraṅ labhitvā somanassaṅ kātabbaṅ, na asundaraṅ labhitvā domanassaṅ ti. Evaṅ pavattapaṭisankhānavasen' ettha asammoahasampajaññaṅ veditabbaṅ.

Pattadhāraṇe pi pattaṅ sahasā va agahetvā imaṅ gahetvā piṇḍāya⁵ caramāno bhikkhaṅ labhissāmiti evaṅ pattagahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthakasampajaññaṅ veditabbaṅ. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo. Yassa kassaci catupañcagaṅṭhikāhato dubbisodhaniyo asappāyo va. Duddhotapatto hi⁶ na vaṭṭati. Taṅ dhovantass' eva c' assa⁷ palibodho hoti. Mañivaṇṇapatto pana lobhaniyo cīvare vuttanayen' eva asappāyo. Nimittakammādivasena pana laddho,⁸ yañ c' assa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṅ ckantāsappāyo va. Viparīto sappāyo. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññaṅ, kammatṭhānāvijahanavasen' eva gocarasampajaññaṅ veditabbaṅ. Abbhantare attā nāma koci pattaṅ⁹ gaṇhanto natthi, vuttappakāra-cittakriyavāyodhātuvipphāravasen' eva pana pattagahaṇaṅ nāma hoti.

Tattha patto pi acetano, hatthā pi acetana. Patto na jānāti ahaṅ hatthehi gahito ti; hatthā pi na jānanti patto

¹ R.S. ekanta-asappāyaṅ.

² B. Kammatṭhāna°.

³ S.R. °vipphāravasen' eva.

⁴ S.R. °dhūpa-.

⁵ S.R. bhikkhāya.

⁶ R.S. pi. ⁷ S.R. om.

⁸ S.R. laddho pana.

⁹ R.S. taṅ.

amhehi gahito ti; dhātuyo va dhātusamūhaṇ gahanti saṇḍā-sena aggivaṇṇapattagahaṇe viyāti evaṇ pavattapaṭisaṅkhānavasen' ettha asanmohasampajaññaṇ veditabbaṇ. Api ca yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitaṇpubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyaṇ¹ anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesāṇ vaṇapaṭṭacolakāni² ceva kapālādihi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha colakāni pi kesañci saṇhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti; bhesajjakapālakāni pi kesañci susaṇṭhānāni, kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha sumanā vā honti dummanā vā. Vaṇapaṭṭicchādanamatten' eva hi colakena bhesajjapaṭṭiggaṇamatten'³ eva ca kapālakena tesāṇ attho. Evam eva yo bhikkhu vaṇacolakaṇ viya cīvaraṇ, bhesajjakapālakaṇ viya ca pattaṇ, kapāle bhesajjam iva ca patte⁴ laddhabhikkhaṇ sallakkheti, ayaṇ sanghāṭipattacīvaradhāraṇe asam-mohasampajaññaṇena uttamasampajānakārī ti veditabbo.

Asitādisu *asite* ti piṇḍapātādi-bhojane.

Pīle ti yāgu-ādipāne.

Khāyīle ti piṭṭhakhajjakādi-khādane.

Sāyīle ti madhuphāṇitādisāyane.

Tattha neva davāyāti ādinā nayena vutto aṭṭhavidho pi attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Lūkha-paṇīta-titta-madhurādisu pana yena bhōjanena yassa aphāsu hoti, taṇ tassa asappāyaṇ. Yaṇ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṇ, yaṇ c' assa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṇ ekantaṇ⁵ asappāyam eva. Viparītaṇ sappāyaṇ. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahana-vasen' eva ca gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ. Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi; vuttappakāracittairiyavāyodhātuvipphāren' eva pana pattapaṭṭiggaṇaṇ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāren' eva hatthassa patte otaraṇaṇ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāren' eva ālopakaraṇaṇ ālopa-uddharaṇaṇ mukhavivaraṇaṇ ca hoti. Na koci kuñcikāya na yantakena hanukaṭṭhiṇ vivarati, citta-

¹ R.S. °sālāya.

² S.R. °vaṇabandhana°.

³ B.S.R. °pariggahana°.

⁴ B. patto (pamādo).

⁵ R.S. ekanta.

kiriyavāyodhātuvipphāren' eva ālopassa mukhe t̄hapanāṇ, upari dantānaṇ musalakiccasādhanāṇ, heṭṭhā dantānaṇ udukkhalakiccasādhanāṇ, jivhāya hatthakiccasādhanāṇ ca hoti. Iti naṇ tattha aggajivhāya tanukakhelo mūlajivhāya bahalakhelo makkheti. Taṇ heṭṭhā danta-udukkhale jivhā-hatthaparivattitaṇ, khela-udaka-temitaṇ, upari dantamusalasañcuṇṇitaṇ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento¹ nāma natthi; vāyodhātuyā va² pavisati. Paviṭṭhaṇ pavīṭṭhaṇ koci palālasantharaṇ³ katvā dhārento nāma natthi. Vāyodhātuvasen' eva tiṭṭhati. T̄hitaṇ t̄hitaṇ⁴ koci uddhanaṇ katvā aggiṇ jāletvā pacanto nāma natthi; tejudhātuyā va paccati. Pakkaṇ pakkaṇ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi; vāyodhātu yeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca, vītiharati ca, dhāreti ca, parivatteti ca, sañcuṇṇeti ca, visoseti ca, nīharati ca. Paṭhavīdhātu dhāreti ca, parivatteti ca, sañcuṇṇeti ca, visoseti⁴ ca, nīharati ca. Āpodhātu sneheti⁵ ca, allattaṇ ca anupāleti. Tejudhātu anto pavīṭṭhaṇ paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogam anvāya ābhujatīti evaṇ pavattapaṭisankhānavasen' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ. Api ca gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhaṇato ti evaṇ dasavidhaṇ paṭikkūlabhāvaṇ paccavekkhanato p' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ. Vitthārakathā pan' ettha Visuddhimagge Āhārapaṭikkūlasaññānidhesato gahetabbā.

Uccārapassāvakamme ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pakkakāle uccārapassāvaṇ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṇ nā ekaggaṇ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṇ taṇ na hotīti ayam ettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Atṭhāne uccārapassāvaṇ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jivitararāyo hoti. Patirūpe⁶ t̄hāne² karontassa sabbaṇ taṇ na hotīti idam ettha sappāyaṇ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahana-

¹ B. pavisanto.

² B. om.

³ R.S. °santhāraṇ.

⁴ R.S. om.

⁵ B. seneheti.

⁶ B. Patirūpena.

vasen' eva gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ. Abbhantare attā nāma uccārapassāvakaṃmaṇ¹ karonto natthi, cittakiriya-vāyodhātuvasen' eva² pana uccārapassāvakaṃmaṇ hoti. Yathā vā³ pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsaya-muttavattisū sannicitā uccāra-passāvā vāyuvegasamuppilitā akāmatāya pi nikkhamanti. So pan' āyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa; kevalaṃ pana sarīranissando va hoti. Yathā kiṃ? Yathā³ udakatumbato purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti, na paresaṃ; kevalaṃ paṭijagganamattam⁴ eva hoti, evan ti; evaṃ pavattapaṭisankhānavasen' ettha asammoha-sampajaññaṃ veditabbaṃ.

Gatādisu gate ti gamane.

Thite ti thāne.

Nisinne ti nisajjāya.

Sutte ti sayane.

Tattha abhikkamantādisu⁵ vuttanayen' eva sampajānakāritā veditabbā. Ayaṃ pan' ettha aparo pi nayo: Eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati. Eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvā va gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati. Eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvā va sayati. Ettakena pana na pākaṇaṃ hotīti cankamena dīpa yisū. Yo hi bhikkhu cankamaṇaṃ otaritvā cankamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti: Pācīnacankamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchīmacankamanakoṭiyaṃ appatvā etth eva niruddhā; Pacchīmacankamanakoṭiyaṃ pavattā pi pācīnacankamanakoṭiyaṃ appatvā etth' eva niruddhā. Cankamanavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā etth' eva⁶ niruddhā. Cankamane pavattā rūpārūpadhammā thānaṃ appatvā etth' eva niruddhā. Thāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā etth' eva niruddhā ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhanto yeva bhavaṅgaṃ otāreti.⁷ Uṭṭha-

¹ S.R. °passāvaṃ.

³ B. om. ⁴ B. paṭijaggamattam.

⁶ R.S. tatth' eva.

² S.R. °dhātuvipphāren' eva.

⁵ R.S. abhikkantādisu.

⁷ S.R. otarati.

hanto kammaṭṭhānaṃ gaheṭvā va uṭṭhāti. Ayaṃ bhikkhu gatādisu sampajānakārī nāma hotīti.

Evaṃ pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti; kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ. Tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva cankamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati: Kāyo acetano, mañco acetano. Kāyo na jānāti ahaṃ mañce sayito ti. Mañco pi na jānāti mayi kāyo sayito ti. Acetano¹ kāyo acetane mañce sayito ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhanto yeva cittaṃ bhavangaṃ otāreti. Pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ gaheṭvā va pabujjhatīti ayaṃ sutte sampajānakārī nāma hoti.

Jāgarite ti jāgaraṇe. Tattha kiriyāmayapavattassa² appavattiyā sati jāgaritaṃ³ nāma na hoti. Kiriyāmayapavattavalañje² pavattante jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto bhikkhu jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Api ca rattiṇḍivaṃ⁴ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jagganto pi jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Bhāsīte ti kathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsitaṃ nāma na hoti, tasmiṃ pavattante hotīti pariggāhako bhikkhu bhāsīte sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsenā dhammaṃ desento pi battiṃsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvattu-nissitakathaṃ⁵ kathento pi bhāsīte sampajānakārī nāma hoti.

Tuṇhībhāve ti akathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyaṃ sati tuṇhībhāvo nāma natthi, appavattiyaṃ hotīti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatiṃsāya⁶ ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gaheṭvā nisīno pi⁷ dutiyajjhānaṃ samāpanno pi tuṇhībhāve sampajānakārī yeva nāma hoti.⁸

Ettha ca eko iriyāpatho dvisu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā *abhikkante patikkante* ti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamanavasena kathito.

Gate thīte nisinne ti ettha vihāre cuṇṇikapādudhāra-iriyāpathavasena kathito ti veditabbo.

Tattha katamā satī ti ādi sabbaṃ uttānattham eva.

¹ B. na acetano.

² S.R. kiriyā°.

³ R.S. jāgariyaṃ.

⁴ B. rattidivaṃ.

⁵ R.S. °nissitaṃ°.

⁶ S.R. aṭṭhatiṃsa-.

⁷ S. viya.

⁸ S.R. om.

So *vivittan* ti iminā kiṅ dasseti? Etassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṅ yogapathaṅ¹ sappāyasenāsanaṅ dasseti. Yassa hi abbhantare ettakā guṇā atthi, tassa anucchaviko araṅṅāvāso. Yassa pan' ete natthi, tassa ananucchaviko. Evarūpassa hi araṅṅāvāso kālamakkaṭṭa-accha-taraccha-dīpimigādīnaṅ aṭavivāsasadiṣo hoti. Kasmā? Icchāya ṭhatvā paviṭṭhattā. Tassa hi araṅṅāvāsamūlako koci attho natthi. Araṅṅāvāsaṅ ceva āraṅṅake² ca dūseti, sāsane appasādaṅ uppādeti. Yassa pana abbhantare ettakā guṇā atthi, tass' eva anucchaviko. So hi araṅṅāvāsaṅ nissāya vipassanaṅ paṭṭhapetvā arahattaṅ gaṇhitvā parinibbāti, sakala-araṅṅāvāsaṅ upasobhetai, āraṅṅakānaṅ³ sīsaṅ dhovati, sakalasāsanaṅ pasādeti;³ tasmā Satthā evarūpassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṅ yogapathaṅ sappāyasenāsanaṅ dassento so *vivittaṅ senāsanaṅ bhajati* ti⁴ ādim āha. Tatha *vivittan* ti suṅṅaṅ appasaddaṅ appanigghosaṅ.

Etam eva hi atthaṅ dassetuṅ *taṅ ca anākiṅṅan* ti ādi vuttaṅ. Tatha *anākiṅṅan* ti asaṅkiṅṅaṅ, asambādhaṅ. Tatha yassa senāsanaṅ samantā gāvutam pi aḍḍhayaḍḍhanam pi pabbatagahanaṅ vanagahanaṅ nadigahanaṅ hoti, na koci avelāya upasankamituṅ sakkoti, idaṅ santike pi anākiṅṅaṅ nāma. Yaṅ pana aḍḍhayaḍḍhanikaṅ vā yojanikaṅ vā hoti, idaṅ dūratāya eva anākiṅṅaṅ nāma hoti.

Seti ceva āsati ca etthāti *senāsanaṅ*.

Tassa pabhedāṅ dassetuṅ *maṅco, pīṭhan* ti ādi vuttaṅ. Tatha *maṅco* ti cattāro maṅcā masārako, bundikābaddho,⁵ kulīrapādako, āhaccapādako ti. Tathā pīṭhaṅ.

Bhisi ti pañca bhisiyo unṅabhisi,⁶ colabhisi, vākabhisi, tiṅabhisi, paṅṅabhisi ti.

*Bimbohanan*⁷ ti sīsūpadhānaṅ⁸ vuttaṅ. Taṅ vitthārato vidatthi-caturanguḷaṅ vaṭṭati. Dīghato maṅcavitthārappamaṅaṅ.⁹

Vihāro ti samantā parihārapathaṅ anto yeva rattitṭhāna-divāṭhānāni dassetvā katasenāsanaṅ.

1 S.R. yogapatha-

2 S.R. araṅṅa°.

3 B. pasāreti.

4 Vbh. 251.

5 B. phundikā°.

6 B. unṅā°.

7 B. bibbohanaṅ.

8 B.R. sīsappamaṅaṅ (duppāṭho).

9 B. pañca° (duppāṭho).

Aḍḍhayogo ti supaṇṇavankagehaṇ.

Pāsādo ti dve kaṇṇikāni gahetvā kato dighapāsādo.

Atto ti paṭirājādi-paṭibāhanatthaṇ iṭṭhakāhi kato bahala-bhittiko catupaṇcabhūmiko patissaya-viseso.

Mālo ti bhojanasālāsadiso¹ maṇḍalamālo. Vinayaṭṭha-kathāyaṇ pana² ekakūṭasangahito caturassapāsādo ti vuttaṇ.

Leṇaṇ ti pabbataṇ khaṇitvā vā pabbhārassa appahonakaṭṭhāne kuḍḍaṇ³ uṭṭhāpetvā vā katasenāsaṇaṇ.

Guhā ti bhūmidarī vā, yattha rattijaḍḍivaṇ⁴ dīpaṇ laddhuṇ vaṭṭati; pabbataguhā vā bhūmiguhā vā.

Rukkhamūlan ti rukkhassa heṭṭhā parikkhittaṇ vā aparikkhittaṇ vā.

Velugumbo ti velugaccho.

Yattha vā pana bhikkhū patikkamantī ti ṭhapetvā vā etāni maṇcādīni yattha bhikkhū sannipatanti, yaṇ tesaṇ sannipātārahaṭṭhānaṇ, sabbam etaṇ senāsaṇaṇ.

Bhajaṭī ti upeti. *Sambhajaṭī* ti tattha abhirativasena anukkaṇṭhito suṭṭhu upeti.

Sevatī ti nivasanavasena sevati. *Nisevatī* ti anukkaṇṭhamāno sannissito hutvā sevati. *Saṇsevatī* ti senāsanavattaṇ sampādentō sammā sevati.

Idāni yaṇ taṇ vivittan ti vuttaṇ, tassa pabhedāṇ dassetuṇ araṇṇaṇ rukkhamūlan ti ādi āradḍhaṇ.

Ettha araṇṇan ti vinayapariyāyena tāva ṭhapetvā gāmaṇ ca gāmūpacāraṇ ca avasesaṇ araṇṇan ti āgataṇ. Suttantapariyāyena āraṇṇakaṇ⁵ bhikkhuṇ sandhāya : āraṇṇakaṇ nāma senāsaṇaṇ paṇcadhanusatikaṇ pacchiman ti āgataṇ. Vinaya-suttantā pana ubho pi pariyāyadesanā nāma. Abhidhammo nipariyāyadesanā ti Abhidhammapariyāyena araṇṇaṇ dassetuṇ nikkhamitvā bahi indakhilā ti vuttaṇ. Indakhilato bahi nikkhamitvā ti attho.

Rukkhamūlādīnaṇ pakatiyā ca suviññeyyabhāvato rukkhamūlan yeva rukkhamūlan ti ādi vuttaṇ. Api c' ettha rukkhamūlan ti yaṇ kiñci sitacchāyaṇ⁶ vivittaṇ rukkhamūlaṇ.

Pabbatan ti selaṇ. Tattha hi udakasoṇḍisu udakakiccaṇ

¹ B. °sālasadiso.

² B. om.

³ B. kuṭṭaṇ.

⁴ B. rattidivaṇ.

⁵ S.R. āraṇṇaka-

⁶ R.S. sandacchāyaṇ.

katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāya-mānāsu sītena vātena vijjyamānassa cittaṅ ekaggaṅ hoti.

Kandaraṅ ti kaṅ vuccati udakaṅ, tena daritaṅ,¹ udakena bhinnaṅ pabbatappadesaṅ. Yaṅ nitambaṅ² ti pi nadikuñjaṅ³ ti pi vadanti. Tattha hi rajatapattaśadisā vālikā honti; matthake maṇivitaṅ viya vanagahaṅ; maṇikkhandhaśadisā udakaṅ sandati. Evarūpaṅ kandaṅ oruḃha pāniyaṅ pivitvā gattāni sītaṅ katvā vālikaṅ ussāpetvā paṅsukūlacīvaraṅ pañṅapetvā nisinnassa samaṇadhammaṅ karoto cittaṅ ekaggaṅ hoti.

Giriguhā ti dvinnaṅ pabbatānaṅ antaraṅ. Ekasmiṅ yeva vā ummaggaśadisā⁴ mahāvīvaraṅ.

Susānalakkhaṅ Visuddhimagge vuttaṅ.⁵ *Vanapatthan* ti gāmaṅ atikkamitvā maṅsaṅ anupacāraṅ,⁶ yattha na kasanti na vapanti. Ten' ev' assa niddese *vanapatthan* ti *dūrānaṅ etaṅ senāsaṅ adhvānaṅ* ti ādi vuttaṅ. Yaṅ vā rukkhamūlādisu idam ev' ekaṅ bhājetvā dassitaṅ, tasmā 'ssa nikkhepaṅ niddesaṅ akatvā sabbapariyaṅte niddeso kato ti veditaḃbo.

Abbhokāsaṅ ti acchannaṅ. Ākankhamāno paṅ' ettha cīvaraṅ katvā vasati.

Palālapuñjaṅ ti palālarāsi. Mahāpalālapuñjato hi palālaṅ nikkadḃhitvā pabbhāraṅsaśadisā ālaye karonti. Gaṅgaśadisā pi upari palālaṅ pakkhipitvā heṅṅhā nisinnā samaṇadhammaṅ karonti. Taṅ sandhā' etaṅ vuttaṅ.

Vanapatthan niddese *salomaṅsaṅ* ti yattha pavittaśadisā lomahaṅso uppajjati, evarūpaṅ bhiṅsaśadisā.⁷

Pariyaṅtānaṅ ti dūrabhāvena pariyaṅte ṅhitānaṅ.

Na maṅsaśadisā ti kasana-vapaṅsaśadisā⁸ maṅsaśadisā upacariṅtaṅ vanantaṅ atikkamitvā ṅhitānaṅ.

Durabhisambhāvaṅ ti aladdhāvaśadisā abhiḃhūyaṅ⁹ vasitū na sakkuneyyaṅ.

Appasaddā niddese *appasaddā* ti vacanaśadisā appasaddā.

Appanigghosaṅ ti nagaraṅ niddese *appanigghosaṅ*.

¹ R.S. dāritaṅ.

² B. nitumbaṅ.

³ nikuñjaṅ (?).

⁴ B. umanga°.

⁵ *Vism.* 76.

⁶ S. anupajāṅtaṅ.

⁷ B. bhīsaśadisā.

⁸ B. kassaṅ vappaṅsa°.

⁹ S.R. abhiḃhūya.

Yasmā pana ubhayam p' etaṅ saddaṭṭhena ekaṅ, tasmā 'ssa niddese *yad eva taṅ appasaddaṅ tad eva taṅ appanigghosaṅ* ti vuttaṅ.

Vijānavātan ti anusañcaraṇajanassa sarīravātena virahitaṅ. Vijānavādan ti pi pāṭho. Anto-jānavādena rahitaṅ ti attho.

Yasmā pana yaṅ appanigghosaṅ, tad eva janasañcaraṇena ca jānavādena ca virahitaṅ hoti, tasmā 'ssa niddese *yad eva taṅ appanigghosaṅ tad eva taṅ vijānavātan* ti vuttaṅ.

Manussarāhaseyyakaṅ ti manussānaṅ rahassakiriyaṭṭhāniyaṅ. Yasmā pana taṅ janasañcaraṇarahitaṅ hoti, ten' assa niddese *yad eva taṅ vijānavātaṅ, tad eva taṅ manussarāhaseyyakaṅ* ti vuttaṅ.

Paṭisallānasāruppan ti vivekānurūpaṅ. Yasmā pana taṅ niyamen' eva manussarāhaseyyakaṅ hoti, tasmā 'ssa niddese *yad eva taṅ manussarāhaseyyakaṅ tad eva taṅ paṭisallānasāruppan* ti vuttaṅ.

Araññagatādi-niddese araññaṅ vuttam eva. Tathā rukhamūlaṅ. Avasesaṅ pana sabbam pi senāsanaṅ suññāgārena sangahitaṅ.

Pallankaṅ ābhujitvā ti samantato ūrubaddhāsanaṅ bandhitvā.

Ujuṅ kāyaṅ paṇidhāyā ti uparimaṅ sarīraṅ ujuṅ ṭhapetvā, aṭṭhārasa piṭṭhikaṅtake koṭiyā koṭiṅ paṭipādetvā. Evaṅ hi nisinnassa camma-maṅsa-nhārūni na paṇamanti. Ath' assa yā tesāṅ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyaṅ, tā nuppajjanti; tāsu na uppajjamānāsu cittaṅ ekagaṅ hoti; kammaṭṭhānaṅ na¹ paripatati, vuḍḍhiṅ phātiṅ upagacchati.

Ujuko hoti kāyo ṭhito paṇihito ti idam pi hi imam ev' atthaṅ sandhāya vuttaṅ.

Parimukhaṅ satiṅ upaṭṭhapetvā ti kammaṭṭhānābhimukhaṅ satiṅ ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā¹ katvā ti attho. Ten' eva vuttaṅ: *ayaṅ sati upaṭṭhitā hoti, sūpaṭṭhitā, nāsikagge vā mukhanimitte vā* ti. *Mukhanimittan* ti c' ettha uttarotṭhassa vemajjhappadeso daṭṭhabbo, yattha nāsikāvāto² paṭihaññati.

¹ B. om.

² B. nāsika°.

Atha vā: *Parī ti pariggahattho. Mukhan ti niyyānattho. Satī ti upatthānattho. Tena vuccati parimukhaṇ satin ti. Evaṇ Paṭisambhidāyaṇ vuttanayena** p' ettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṇ sankhepo: pariggahitaniyyānaṇ satin katvā ti.

Abhijjhāniddeso uttānattho yeva. Ayaṇ pan' ettha sankhepavaṇṇanā: *abhijjhaṇ loke pahāyā* ti lujjanapalujanatthena pañcupādānakkhandhā loko; tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṇ pahāya kāmaccandaṇ vikkhambhetvā ti ayam ettha attho. *Vigatābhijjhena* ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuvīññānasadise-nāti attho.

Abhijjhāya cittaṇ parisodheti ti abhijjhāto cittaṇ parisodheti.¹ Yathā naṇ sā muñcati ceva muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṇ karotīti attho. Niddesapade² pan' assa āsevanto *sodheti*, bhāvento *visodheti*, bahulikaronto *parisodheti* ti evam attho veditabbo.

Mocetī ti ādisu pi es 'eva nayo.

Vyāpādapadosaṇ pahāyā ti ādīnam pi iminā va upāyena attho veditabbo. Vyāpajjati iminā cittaṇ, pūtikummāsādayo viya pakatiṇ jahatīti vyāpādo. Vikārappattiyā padussati, paraṇ vā padūseti vināsetiti padoso. Ubhayam etaṇ ko dhass' evādhivacanaṇ. Ten' eva vuttaṇ *yo vyāpādo so padoso, yo padoso so vyāpādo* ti. Yasmā c' esa sabbasangāhikavasena niddiṭṭho, tasmā sabbapāṇabhūtahitānukampī ti avatvā *avyāpannacitto* ti ettakam eva vuttaṇ.

Thīnaṇ cittagelaññaṇ; middhaṇ cetasikagelaññaṇ. Thīnaṇ ca middhaṇ ca *thīnamiddhaṇ*.³

Santā hontī ti ime dve pi dhammā nirodhasantatāya santā hontī. Idaṇ sandhāy' ettha vacanabhedo kato.

Ālokasaññī ti rattim pi divā pi diṭṭha-ālokasaññānana-samatthāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya saman-nāgato.

Sato sampajāno ti satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. Idaṇ ubhayaṇ ālokasaññāya upakārakattā vuttaṇ.

* *Pts.* i, 176.

¹ S.R. parimoceti.
1.

² R.S. °padesu.

³ *Vbh.* 253.
24

Vigatathīnamiddhatāya pana ālokasaññāya niddesapadesu *cattattā* ti ādini aññamaññavevacanān' eva. Tattha *cattattā* ti cattakāraṇā. Sesapadesu pi es' eva nayo. *Cattattā* ti idaṇ pan 'ettha sakabhāvapariccajanavasena vuttaṇ.

Vantattā ti idaṇ puna anādiyanabhāvadassanavasena.

Muttattā ti idaṇ santatito vinimocanavasena.

Pahīnattā ti idaṇ muttassāpi katthaci ṭhānābhāvavasena.

Paṭinissatṭhattā ti idaṇ pubbe ādinnapubbassa nissaggadassanavasena; paṭimuṅcato vā nissatṭhattā, bhāvanābalena abhibhuyya nissatṭhattā ti attho. *Pahīnapaṭinissatṭhattā* ti yathā vikkhambhanavasena pahānaṇ hoti, punapunaṇ santatiṇ na ajjhāruhati, tathā paṭinissatṭhattā ti.

Āloko hotī ti sappabhā hoti.

Nirāvaranaṭṭhena *vivatā*.

Nirupakkilesaṭṭhena *parisuddhā*.

Pabhassaraṭṭhena *pariyodātā*.

Uddhaccakukkuccan ti¹ ettha uddhatākāro uddhaccaṇ. Ārammane anicchayatāya vatthujjhācāro kukkuccaṇ.

Idhāpi *santā hontī* ti purimanayen' eva vacanabhedo veditabbo.

Tinnavicikiccho ti vicikicchaṇ taritvā atikkamitvā ṭhito. Niddese pi 'ssa *tinṇo* ti idaṇ vicikicchāya animuggabhāvadassanavasena² vuttaṇ.

Uttinṇo ti idaṇ tassā atikkamadassanavasena.

Nitinṇo ti idaṇ bhāvanābalena abhibhuyya upaddave³ tiṇṇabhāvadassanavasena.

Pāraṇ gato ti nibbicikicchābhāvasankhātaṇ vicikicchāpāraṇ gato.

Pāram anuppatto ti tad eva pāraṇ bhāvanānuyogena patto ti. Evam assa paṭipattiyā saphalataṇ dasseti.

Akathaṇkathī ti katham idaṇ katham idan ti evaṇ pavattāya kathaṇkathāya virahito.

Kusalesu dhammesū ti anavajjadhammesu.

Na kankhatī ti ime nu kho kusalā ti kankhaṇ na uppādeti. *Na vicikicchati* ti te dhamme sabhāvato vinicchetaṇ na kicchati, na kilamati. *Akathaṇkathī hotī* ti kathaṇ nu kho ime

¹ *Vbh.* 254.

² B. animuggabhāvaṇ°.

³ R.S. upaddava.

kusalā ti kathaṅkathāya rahito hoti. *Nikkathaṅkathā vigata-kathaykatho* ti tass' eva vevacanaṅ. Vacanattho paṇ' ettha kathaṅkathāto nikkhanto ti nikkathaṅkatho. Vigatā kathaṅkathā assāti vigatakathaṅkatho.

Upakkilese ti upakkilesabhūte. Te hi cittaṅ upagantvā kilissanti (?), tasmā upakkilesā ti vuccanti.

Paññāya dubbalikaraṇe ti yasmā ime nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṅ na denti, uppannā¹ api attha samāpattiyo pañca vā abhiññā upacchinditvā pāṭenti, tasmā paññāya dubbalikaraṇā ti vuccanti.

Anuppannā ceva paññā na uppajjati, uppannā ca paññā nirujjhatī ti² idam pi hi imam ev' atthaṅ sandhāya vuttaṅ. Sesam ettha sabbaṅ heṭṭhā tattha tattha pakāsitattā uttānattham eva.

Vivice' eva kāmehi ti ādisu pi niddesesu yaṅ vattabbaṅ siyā, taṅ heṭṭhā Cittuppādakaṅḍe Rūpāvacaraniddese idh' eva ca tattha tattha vuttam eva.³ Kevalaṅ hi dutiyatatiyacatutthajjhānaniddesesu yathā tāni jhānāni heṭṭhā *tivāngikaṅ jhānaṅ hoti, duvāngikaṅ jhānaṅ hotī* ti vuttāni,⁴ evaṅ avatvā *ajjhattaṅ sampasādanan* ti ādi-vacanato pariyāyena sampasādādihi saddhiṅ tāni angāni gahetvā: jhānan ti sampasādo pīti sukhaṅ cittass' ekaggatā ti ādinā nayena taṅ taṅ jhānaṅ niddiṭṭhan ti ayam ettha viseso. *Yaṅ taṅ ariyā ācikkhanti* ti⁵ padaniddese pana kiñcāpi *ācikkhanti desenti* ti ādīni sabbān' eva aññamañña-vevacanāni; evaṅ sante pi *upekkhako satimā sukhavīhārī* ti ādi-uddesavasena *ācikkhanti*, niddesavasena *desenti*, paṭiniddesavasena *paññāpenti*, tena tena pakārena atthaṅ ṭhapetvā⁶ *paṭṭhapenti*, tassa tass' atthassa kāraṇaṅ dassentā *vivaranti*, vyañjana-vibhāgaṅ dassentā *vibhajanti*, nikkujjitabhāvaṅ gambhīrabhāvaṅ ca harituṅ vā sotūnaṅ nāṇassa paṭiṭṭhaṅ janayantā *uttānīkaronti*.⁷ Sabbehi pi imehi ākārehi sotūnaṅ aññāṇandhakāraṅ vidhamentā *pakāsentī* ti evam attho daṭṭhabbo. Samatikkamaniddese⁸ pi tattha tattha tehi tehi dhammehi vuṭṭhitattā *atikkanto*,

¹ S.R. add pana.

⁴ *Vbh.* 263, 264.

⁷ B. uttāniṅ karonti.

² *Vbh.* 256.

⁵ *Ibid.* 259.

⁸ *Vbh.* 261; S.R. Samatikkamana^o.

³ *Dhs.* §§ 160 f.

⁶ ṭhapentā (?).

uparibhūmippattiyā *vītikanto*, tato aparihānibhāvena *sam-atikkanto* ti evam attho daṭṭhabbo.

Suttantabhājanīyaṃ.

Abhidhammabhājanīye¹ heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe āgatanāyena' eva tanti ṭhapitā. Tasmā tattha sabbesam pi kusalavipākakiriyavasena niddiṭṭhānaṃ jhānānaṃ tattha vuttanāyena' eva attho veditabbo. Suddhikanavakādi-bhedo pi sabbo tattha vuttasadiso yevāti.

Abhidhammabhājanīyaṃ.

Pañhapucchake² pāli-anusārena' eva jhānānaṃ kusalādi-bhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana tiṇṇaṃ jhānānaṃ nimittārammaṇattā parittārammaṇādi-bhāvena na-vattabbatā veditabbā. Lokuttarā paṇ' ettha maggakāle phalākāle vā siyā appamānārammaṇā.

Catutthajjhānaṃ siyā parittārammaṇaṃ ti ettha kusalato terasa catutthajjhānāni: sabbattha-pādakacatutthaṃ, iddhi-vidhacatutthaṃ, dibbasotañāṇacatutthaṃ,³ cetopariyañāṇacatutthaṃ, pubbenivāsañāṇacatutthaṃ, dibbacakkuñāṇacatutthaṃ, yathākammūpagañāṇacatutthaṃ, anāgataṃsañāṇacatutthaṃ, ākāsañācāyatanādicatutthaṃ, lokuttaracatutthan ti.

Tattha sabbattha-pādakacatutthaṃ na-vattabbārammaṇam eva hoti. Iddhi-vidhacatutthaṃ cittavasena kāyaṃ pariṇāmentassa, adissamānena kāyena pāṭihāriyakaraṇe kāyārammaṇattā parittārammaṇaṃ; kāyavasena cittaṃ pariṇāmentassa, adissamānena kāyena pāṭihāriyaṃ katvā brahmalokaṃ gacchantassa, samāpatticittārammaṇattā mahaggaṭārammaṇaṃ. Dibbasotañāṇacatutthaṃ saddārammaṇattā parittārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇacatutthaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggaṭārammaṇaṃ, lokuttaracittajānanakāle appamānārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇalābhī pana puthujjano puthujjanānaṃ yeva cittaṃ jānāti, na ariyānaṃ. Sotāpanno sotāpannassa ceva putthujjanassa ca. Sakadāgāmī sakadāgāmino ceva heṭṭhi-

¹ Vbh. 263.

² Ibid. 269.

³ S.R. dibbasotacatutthaṃ.

mānañ ca dvinnaṇ. Anāgāmi anāgāmino ceva hetṭhimānañ ca tiṇṇaṇ. Khīṇāsavo sabbesam pi jānāti. Pubbenivāsañācatutthaṇ kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle paritārammaṇaṇ; rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṇ; atīte Buddha - paccekabuddha - khīṇāsavā maggaṇ bhāvayaṇsu phalaṇ sacchikariṇsūti anusaraṇakāle appamānārammaṇaṇ; nāma-gottānussaraṇakāle na-vattabbārammaṇaṇ. Dibbacakkuññācatutthaṇ¹ vaṇṇārammaṇattā paritārammaṇaṇ. Yathākammūpagaññaṇācatutthaṇ kāmāvacarakammānussaraṇakāle paritārammaṇaṇ, rūpāvacarārūpāvacarakammānussaraṇakāle² mahaggatārammaṇaṇ. Anāgataṇsañācatutthaṇ anāgate kāmādhātuyā nibbattijānanakāle paritārammaṇaṇ; rūpārūpābhavesu nibbattijānanakāle mahaggatārammaṇaṇ; anāgate Buddha - paccekabuddha - khīṇāsavā maggaṇ bhāvesanti, phalaṇ sacchikarissantīti jānanakāle appamānārammaṇaṇ; anāgate Sankho nāma rājā bhavissatīti ādinā nayena nāma - gottānussaraṇakāle na - vattabbārammaṇaṇ. Ākāsānañcāyatana - ākiñcaññāyatanaṇācatutthaṇ na - vattabbārammaṇaṇ. Viññānañcāyatana - nevasaññānāsaññāyatanaṇācatutthaṇ mahaggatārammaṇaṇ. Lokuttaracatutthaṇ appamānārammaṇaṇ.

Kiriyaṇ pi tesāṇ³ dvādasannaṇ jhānaṇaṇ idam eva āramaṇavidhānaṇ. *Tīni jhānāni na maggārammaṇā* ti paccavekkhanaññaṇ vā⁴ cetopariyādiññaṇ vā maggaṇ āramaṇaṇ kareyya, tiṇi jhānāni tathā appavattito na⁵ maggārammaṇā. Sahajātahetuvasena pana siyā maggaṇhetukā. Viriyajetṭhikāya vīmaṇsajetṭhikāya vā maggabhāvanāya maggādhīpatino. Chandacittajetṭhakakāle phalakāle ca na vattabbā.

Catutthajjhānan ti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādaka - iddhiṇidha - dibbasota - dibbacakku - yathākammūpagaññaṇācatutthañ ceva catubbidhañ ca āruppacatutthaṇ⁶ maggārammaṇādibhāvena na vattabbāṇ. Cetopariya - pubbenivāsa - anāgataṇsañācatutthaṇ pana

¹ S.R. dibbacakkuṇācatutthaṇ.

² R.S. rūpārūpabhavesu nibbatti-jānanakāle.

³ S.R. p' etesaṇ.

⁴ S.R. add hi.

⁵ B. om.

⁶ R.S. arūpa°.

maggārammaṇaṇ hoti. Na vattabbaṇ maggahetukaṇ maggādhīpatīti vā. Lokuttaracattutthaṇ maggārammaṇaṇ na hoti. Maggākāle pana sahaṇātahetuvasena maggahetukaṇ; viriya - vimaṇsājeṭṭhikāyamaggabhāvanāya maggādhīpati; chandacittajeṭṭhikāya ceva maggabhāvanāya phalakāle ca na-vattabbaṇ. Kiriyato pi dvādasasu jhānesu ayam eva nayo. *Tīni jhānāni na vattabbā* ti atītādisu ekadhammam pi ārabha appavattito na vattabbā ti veditabbā.

Catutthajjhānan ti kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakatutthaṇ na-vattabbārammaṇam eva. Iddhividhacattutthaṇ kāyavasena cittapariṇāmane samāpatticit-tārammaṇattā atītārammaṇaṇ; anāgate imāni pupphāni mā milāyiṇsu, dīpā mā nibbāyiṇsu, eko aggikkhandho samuṭṭhātu, pabbato samuṭṭhātūti adhiṭṭhānakāle anāgatārammaṇaṇ; cittavasena kāyapariṇāmane kāyārammaṇattā paccuppanārammaṇaṇ. Dibbasotacattutthaṇ saddārammaṇattā paccuppanārammaṇaṇ. Cetopariyañānacattutthaṇ atīte sattadivasabbhantare uppajjivā niruddhacittajānanakāle atītārammaṇaṇ; anāgate sattadivasabbhantare uppajjana-kacittajānanakāle¹ anāgatārammaṇaṇ. *Yathā imassa bhoṭo manosankhārā paṇihitā, tathā imassa cittassa anantarā asukaṇ nāma vitakkaṇ vitakkessatīti so bahū ce pi ādisati,*² *tath' eva taṇ hoti, no aññathā* ti* iminā hi suttena cetopariyañāṇass' eva pavatti pakāsitā. Addhāpaccuppanna-santatipaccuppannavasen' eva paccuppannaṇ³ ārabha pavattikāle paccuppanārammaṇaṇ.

Vitthārakathā pan' ettha heṭṭhā Aṭṭhakathākāṇḍavaṇṇanāyaṇ vuttanayen' eva veditabbā. Pubbenivāsañānacattutthaṇ atītakkhandhānussaraṇakāle atītārammaṇaṇ; nāmagottānussaraṇakāle na-vattabbārammaṇaṇ. Dibbacakkhuñānacattutthaṇ vaṇṇārammaṇattā paccuppanārammaṇaṇ. Yathā-kammūpagañānacattutthaṇ atītakammam⁴ eva ārammaṇaṇ karotīti atītārammaṇaṇ. Anāgataṇsañānacattutthaṇ anāgatakkhandhānussaraṇakāle anāgatārammaṇaṇ; nāmagottānus-

* D. iii, 104.

¹ S.R. uppajjamāna°.

² B. ādisati.

³ R.S. Addhānapaccuppannavasena santatipaccuppannaṇ.

⁴ S.R. atītārammaṇaṇ.

saraṇakāle navattabbārammaṇaṇ. Ākāsānañcāyatana-ākiñcaññāyatanacatutthaṇ navattabbārammaṇam eva. Viññāṇañcāyatana - nevasaññānāsaññāyatanacatutthaṇ atītārammaṇam eva. Lokuttaracatutthaṇ navattabbārammaṇam eva. Kiriyaṭo pi dvādasasu catutthajjhānesu es' eva nayo.

Tīṇi jhānāni bahiddhārammaṇā ti ajjhattato bahiddhābhūtaṇ nimittaṇ ārabba pavattito bahiddhārammaṇā.

Catutthajjhānan ti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapāḍakacatutthaṇ bahiddhārammaṇam eva. Iddhividhacatutthaṇ kāyavasena cittapariṇāmane pi citta-vasena kāyapariṇāmane pi attano va kāyacittārammaṇattā ajjhattārammaṇaṇ; bahiddhā hatthim pi dasseti ādinā nayaṇa pavattakāle bahiddhārammaṇaṇ.

Dibbasotaññācatutthaṇ¹ attano kucchigatasaddārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṇ; parassa saddārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṇ; ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṇ. Cetopariyaññācatutthaṇ bahiddhārammaṇam eva.

Pubbenivāsaññācatutthaṇ attano khandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṇ; parassa khandhānañ ceva nāmagottaṇ ca anussaraṇakāle bahiddhārammaṇaṇ. Dibbacakhuññācatutthaṇ² attano rūpārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṇ; parassa rūpārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṇ; ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṇ. Yathākammūpaṇñācatutthaṇ attano kammajānanakāle ajjhattārammaṇaṇ; parassa kammajānanakāle bahiddhārammaṇaṇ; ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṇ.

Anāgataṇsaññācatutthaṇ attano anāgate nibbattijānanakāle ajjhattārammaṇaṇ; parassa khandhānussaraṇakāle ceva nāmagottaṇ³ samanussaraṇakāle ca bahiddhārammaṇaṇ; ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṇ. Ākāsānañcāyatanacatutthaṇ bahiddhārammaṇaṇ. Ākiñcaññāyatanacatutthaṇ navattabbārammaṇaṇ. Viññāṇañcāyatana-nevasaññānāsaññāyatanacatutthaṇ ajjhattārammaṇaṇ. Lokuttaracatutthaṇ bahiddhārammaṇam eva. Kiriyaṭo pi dvādasasu jhānesu ayam eva nayo ti.

Pañhapucchakaṇ.

¹ S.R. Dibbasotacatutthaṇ.

² R.S. Dibbacakkhucacatutthaṇ.

³ S. °gotta.

Imasmiṅ pana Jhānavibhange Sammāsambuddhena Suttantabhājanīye pi lokiyalokuttaramissakān' eva jhānāni kathitāni, Abhidhammabhājanīye pi, Pañhapucchake pi. Tayo pi hi ete nayā tebhūmakadhammamissakattā ekaparicchedā eva. Evam ayaṅ Jhānavibhango pi teparivaṭṭaṅ niharitvā va bhājetvā dassito ti.

Jhānavibhanganiddeso.

APPAMAÑÑĀVIBHANGA

Idāni tadanantare Appamaññāvibhange *catasso* ti¹ gaṇana-paricchedo; *appamaññāyo* ti pharaṇa-appamāṇavasena appamaññāyo. Etāyo hi ārammaṇavasena appamāṇe vā satte pharanti, ekasattam pi vā anavasesapharaṇavasena² pharantīti pharaṇa-appamāṇavasena appamaññāyo ti vucanti.

Idha bhikkhū ti imasmiṇ sāsane bhikkhu.

Mettāsahagatenā ti mettāya samannāgatena.

Cetasā ti cittena.

Ekaṇ disaṇ ti ekissā disāya. Paṭhamapariggahitaṇ sattaṇ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena³ vuttaṇ.

Pharivā ti phusivā, ārammaṇaṇ katvā.

Viharatī ti brahmavihārādhiṭṭhitaṇ iriyāpathavihāraṇ pavatteti.

Tathā dutiyaṇ ti yathā puratthimādisu disāsu yaṇ kiñci ekaṇ disaṇ pharivā viharatī, tath' eva tadanantaraṇ dutiyaṇ tatiyaṇ catutthaṇ cāti attho.

Iti uddhan ti ten' eva⁴ ca nayena uparimaṇ disaṇ ti vuttaṇ hoti.

Adho tiriyaṇ ti adho disaṇ pi tiriyaṇ disaṇ pi evaṇ eva. Ettha ca *adho* ti heṭṭhā. *Tiriyaṇ* ti anudisā. Evaṇ sabbadisāsu assamaṇdale assam iva mettāsahagataṇ cittaṇ sāreti pi paccāsāreti pīti.⁵ Ettāvataṇ ekam ekaṇ disaṇ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṇ dassitaṇ.

Sabbadhī ti ādi pana anodhiso dassanattaṇ vuttaṇ. Tattha *sabbadhī* ti sabbattha. *Sabbattatāyā* ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭha-mitta-sapatta-majjhattādippabhedesu attatāya, ayaṇ parasatto ti vibhāgaṇ akatvā attasamatāyā ti vuttaṇ hoti. Atha vā sabbattatāyā ti sabbena cittabhāvena,

¹ *Vbh.* 272.

³ B. ekadisa°.

⁴ R.S. eten' eva.

² S.R. anavasesaṇ.

⁵ S.R. pi.

isakam pi bahi avikkhipamāno ti vuttaṇ hoti. *Sabbūraṇṇaṇ* ti sabbasattavantaṇ, sabbasattayuttan ti attho.

Lokaṇ ti sattalokaṇ.

Vipulenāti eṃamādi-pariyāyadassanato pan' ettha puna *mettāsahagatenā* ti vuttaṇ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā-saddo, iti-saddo vā na vutto, tasmā puna *mettāsahagatena cetasā* ti vuttaṇ. Nigamanavasena vā etaṇ vuttaṇ. *Vipulenā* ti ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā.

Bhūmivasena pana taṇ *mahaggataṇ*.

Pagunavasena *appamāṇaṇ*. Sattārammaṇavasena ca *appamāṇaṇ*.

Vyāpādapaccatthikappahānena *averaṇ*. Domanassappahānato *avyāpajjaṇ*,¹ niddukkhan ti vuttaṇ hoti. Ayaṇ tāva *mettāsahagatena cetasā* ti ādinā nayena ṭhapitāya mātikāya attho.

Idāni yad etaṇ *Kathaṇ ca bhikkhave mettāsahagatena cetasā* ti ādinā nayena vuttaṇ padabhājanīyaṇ, tattha yasmā idaṇ kammaṭṭhānaṇ dosacaritassa sappāyaṇ, tasmā yathārūpe puggale ayaṇ mettā appaṇaṇ pāpuṇāti, taṇ mettāya vatthubhūtaṇ² puggalaṇ tāva dassetuṇ *seyyathā pi nāma ekaṇ puggalan* ti ādi vuttaṇ. Tattha *seyyathā pi nāmā* ti opammatthe nipāto. Yathā ekaṇ puggalan ti attho.

Piyaṇ ti pemaṇīyaṇ.

Manāpan ti hadayavuddhikaraṇ.³ Tattha⁴ pubbe va sanivāsenā paccuppannahitena vā piyo nāma hoti. Silādi-guṇasamāyogena manāpo nāma. Dāna-samānattatāhi vā piyatā, piyavacana-atthacariyatāhi⁵ manāpatā veditabbā. Yasmā c' ettha piyatāya imassa vyāpādassa pahānaṇ hoti; tato mettā sukhaṇ pharati; manāpatāya udāsīnatā na saṇṭhāti, hirottappaṇ ca paccupaṭṭhāti; tato hirottappānupālītā mettā na pariḥāyati; tasmā taṇ upamaṇ katvā idaṇ vuttaṇ *piyaṇ manāpan* ti.

Mettāyeyyā ti mettāya phareyya. Tasmiṇ puggale mettaṇ kareyya pavatteyyāti attho.

¹ S.R. *avyāpajjhaṇ*.

² S.R. *cakkhu*°.

³ S.R. °karaṇaṇ.

⁴ S. Tatth' assa.

⁵ B. °caritāhi.

*Evam evaṇ sabbe satte*¹ ti yathā piyaṇ puggalaṇ mettāyeyya, evaṇ tasmiṇ puggale appaṇāppattāya vasibhāvaṇ upagatāya mettāya majjhattaverisankhāte pi sabbe satte anukkamena pharatīti attho.

Metti mettāyanā ti ādīni vuttatthān' eva.

Vidisaṇ vā ti padaṇ *tīriyaṇ vā* ti etassa atthavibhāvanatthaṇ vuttaṇ. *Pharivā* ti ārammaṇakaraṇavasena phusitvā.

*Adhimuccitvā*² ti adhikabhāvena muccitvā.³ Yathā muttaṇ sumuttaṇ hoti suppasāritaṇ suvitthataṇ,⁴ tathā muñcitvā ti attho.

*Sabbadhi-ādiniddese*⁵ yasmā tīpi pi etāni padāni sabbasāngāhikāni, tasmā nesāṇ ekato va atthaṇ dassetuṇ *sabbena sabbān* ti ādi vuttaṇ. Tass' attho heṭṭhā vutto yeva.

Vipulādi-niddese yasmā yaṇ appaṇāppattaṇ hutvā ananta-sattapharaṇavasena vipulaṇ, taṇ niyamato bhūmivasena mahaggataṇ hoti. Yaṇ ca mahaggataṇ, taṇ appamāṇagocara-vasena appamāṇaṇ. Yaṇ appamāṇaṇ, taṇ paccatthikavighā-tavasena averaṇ. Yaṇ ca averaṇ, taṇ vihatavyāpajjatāya⁶ avyāpajjaṇ.⁷ Tasmā *yaṇ vipulaṇ taṇ mahaggataṇ* ti ādi vuttaṇ. Avero avyāpajjo⁸ ti c' ettha lingavipariyāyena vuttaṇ. Manena vā saddhiṇ yojanā kātābbā: Yaṇ appamāṇaṇ cittaṇ, so avero mano; yo avero, so avyāpajjo⁸ ti. Api c' ettha heṭṭhimaṇ heṭṭhimaṇ padaṇ uparimassa uparimassa, uparimaṇ vā uparimaṇ heṭṭhimassa heṭṭhimassa attho ti pi veditabbo.

Seyyathā pi ekaṇ puggalaṇ duggataṇ durupetaṇ ti idam pi karuṇāya vatthubhūtaṇ puggalaṇ dassetuṇ vuttaṇ. Evarūpasmiṇ hi puggale balavakāruṇṇaṇ uppajjati.

Tattha *duggataṇ* ti dukkhena samangībhāvaṇ gataṇ.

Durupetaṇ ti kāyaduccaritādihi upetaṇ. Gati-kula-bhogādivasena vā tamabhāve ṭhito puggalo duggato. Kāyaduccaritādihi upetattā tamaparāyanabhāve ṭhito durupeto ti evam ettha attho veditabbo.

Ekaṇ puggalaṇ piyaṇ manāpan ti⁹ idam pi muditāya vatthubhūtaṇ puggalaṇ dassetuṇ vuttaṇ.

¹ B. sabbasatte.

² B.S. Adhimuñcitvā.

³ B.S. muñcitvā.

⁴ S.R. suvimuttaṇ.

⁵ Vbh. 273.

⁶ S.R. °vyāpajjhatāya.

⁷ S.R. avyāpajjhaṇ.

⁸ S.R. avyāpajjho.

⁹ Vbh. 274.

Tattha gati-kula-bhogādivasena jotibhāve ðhito piyo.

Kāyasucaritādihi upetattā jotiparāyanabhāve ðhito manāpo ti datṭhabbo.

Neva manāpaṇ na amanāpan ti¹ idam pi upekkhāya vatthubhūtaṇ puggalaṇ dassetuṇ vuttaṇ. Tattha mittabhāvaṇ asampattatāya *neva manāpo*. Amittabhāvaṇ asampattatāya *na amanāpo* ti veditabbo. Sesam ettha yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbāṇ heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe vuttam eva.

Bhāvanāvīdhānam pi etesaṇ kammaṭṭhānānaṇ Visuddhimagge² vitthārato kathitam evāti.

Suttantabhājanīyaṇ.

Abhidhammabhājanīyaṇ kusalato pi vipākato pi kiriyato pi³ heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe bhājitanayen' eva bhājitaṇ. Attho pi 'ssa tattha vuttanayen' eva veditabbo.

Pañhapucchake⁴ pāli-anusāren' eva mettādīnaṇ kusalādi-bhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbā pi tīsu tikesu na-vattabbārammaṇā eva; ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇā ti.

Pañhapucchakaṇ.

Imasmiṇ pana Appamaññāvibhange Sammāsambuddhena Suttantabhājanīye pi lokiyā eva appamaññāyo⁵ kathitā, Abhidhammabhājanīye pi Pañhapucchake pi. Tayo pi hi ete nayā lokiyattā⁶ ekaparicchedā eva. Evam ayaṇ Appamaññāvibhango pi teparivaṭṭaṇ nīharitvā va bhājetvā dassito ti.

Appamaññāvibhanganiḍḍeso.

¹ *Vbh.* 275.

² *Vism.* ch. ix.

³ *Vbh.* 281 f.

⁴ *Ibid.* 282.

⁵ S.R. appamaññā.

⁶ R.S. lokikattā.

SIKKHĀPADAVIBHANGO

Idāni tadanantare Sikkhāpadavibhange *pañcā* ti¹ gaṇana-paricchedo. *Sikkhāpadānī* ti sikkhitabbapadāni, sikkhakoṭṭhāsā ti attho. Api ca upari āgatā sabbe pi kusalā dhammā sikkhitabbato sikkhā. Pañcasu pana silangesu yaṅ kiñci angaṅ tāsāṅ sikkhānaṅ paṭiṭṭhaṭṭhena padan ti sikkhānaṅ padattā sikkhāpadāni.

Pāṇātipātā ti pāṇassa atipātā, ghātanā māraṇā ti attho.

Veramaṇī ti viratī.

Adinnādānā ti adinnassa ādānā, parapariggahitassa haraṇā ti attho.

Kāmesū ti vatthukāmesu.

Micchācārā ti kilesakāmavasena lāmakācārā.

Musāvādā ti abhūtavādato.

Surāmerayamajjapamādatṭhānā ti ettha surā ti piṭṭhāsura, pūvasura, odanasura, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṅyuttā ti pañca *surā*. Merayan ti pupphāsavo, phalāsavo, gulāsavo, madhvāsavo, sambhārasaṅyutto ti pañca āsavā. Tad ubhayam pi madaniyaṭṭhena majjaṅ. Yāya cetanāya taṅ pivanti, sā pamādakāraṇattā pamādatṭhānaṅ. Tasmā surāmerayamajjamhi² pamādatṭhānā. Ayaṅ tāv' ettha mātikā-nikkhepassa attho. Padabhājanīye pana *Yasmīṅ samaye kāmāvacaran* ti ādi sabbaṅ heṭṭhā vuttanayattā uttānattham eva. Yasmā pana na kevalaṅ viratī yeva sikkhāpadaṅ, cetanā pi sikkhāpadam eva, tasmā taṅ dassetuṅ dutiyanayo. Yasmā ca na kevalaṅ ete yeva dve dhammā sikkhāpadaṅ, cetanāsampa-yuttā pana paropannāsadhammā pi sikkhitabbakoṭṭhāsato sikkhāpadam eva, tasmā tatiyanayo pi dassito.

Tattha duvidhaṅ sikkhāpadaṅ pariyāyasikkhāpadaṅ nīp-pariyāyasikkhāpadaṅ ca.

Tattha viratī nīppariyāyasikkhāpadaṅ. Sā hi *pāṇātipātā*

¹ *Vbh.* 285.

² R.S. °majja.

veramanī ti pāliyaṅ āgatā, no cetanā. Viramanto ca tāya eva tato tato viramati, na cetanāya. Cetaṅaṅ¹ pana āharitvā dassesi. Tathā sesacetanāsampayuttadhamme. Vitikkamakāle hi² veracetanā dussilyaṅ nāma, tasmā sā viratikāle pi susilyavasena vuttā. Phassādayo taṅsampayuttattā gahitā ti.

Idāni etesu sikkhāpadesu nānasamuttejanatthaṅ imesaṅ pāṇātipātādīnaṅ *dhammato*, *koṭṭhāsato*, *ārammaṇato*, *vedanāto*, *mūlato*, *kammato*, *sāvajjato*, *payogato* ca vinicchayo veditabbo.

Tattha *dhammato* ti pañca p' ete pāṇātipātādayo cetanā-dhammā va hontī.

Koṭṭhāsato pañca pi kamma-pathā eva.

Ārammaṇato pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇo. Adinnādānaṅ sattārammaṇaṅ vā sankhārārammaṇaṅ vā. Micchācāro itthi-purisārammaṇo. Musāvādo sattārammaṇo vā sankhārārammaṇo vā. Surāpānaṅ sankhārārammaṇaṅ.

Vedanāto pāṇātipāto dukkhavedano. Adinnādānaṅ tivedanaṅ. Taṅ hi haṭṭhatuṭṭhassa adinnaṅ ādiyato sukhavedanaṅ hoti; bhītakāle dukkhavedanaṅ; majjhataṅsassa hutvā gaṇhato adukkhamasukhavedanaṅ. Micchācāro sukhavedano vā adukkhamasukhavedano vā. Musāvādo adinnādānaṅ viya tivedano. Surāpānaṅ sukhamajjhataṅsavaṇṇaṅ.

Mūlato pāṇātipāto dosa-mohamūlo. Adinnādānaṅ kiñcikāle lobhamohamūlaṅ, kiñcikāle dosa-mohamūlaṅ. Micchācāro lobha-mohamūlo. Musāvādo kiñcikāle lobha-mohamūlo, kiñcikāle dosa-mohamūlo. Surāpānaṅ lobha-mohamūlaṅ.

Kammato musāvādo c' ettha vacikkamaṅ. Sesā kāyakkammam eva.

Vajjato pāṇātipāto atthi appasāvajjo, atthi mahāsāvajjo. Tathā adinnādānādīni. Tesaṅ nānākaṅgaṅ heṭṭhā dassitam eva.

Ayaṅ pana aparō nayo: kunthakipillikassa hi vadho appasāvajjo; tato mahantatarassa mahāsāvajjo. So pi appasāvajjo; tato mahantarāya sakuṇikāya mahāsāvajjo; tato godhāya; tato sasakassa; tato migassa; tato gavayassa³; tato assassa; tato hatthissa vadho mahāsāvajjo; tato pi dussila-

¹ S.R. *add* pi.

² R. *om*.

³ S.R. *gavassa*.

111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

Evam ettha pānātipātādinaṃ dhammādivasena vinicchayaṃ ñatvā pānātipātā¹ veramaṇī ti ādinam pi dhamnato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato kammato khaṇḍato samādānato payogato ca vinicchayo veditabbo. Tattha dhammato ti pariyāyasilavasena paṭipāṭiyā pañca cetanā-dhammā va.

Koṭṭhāsato ti pañca pi kamma-pathā eva.

Ārammaṇato ti pānātipātā veramaṇī parassa jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā attano veracetanāya viramati.

Itarāsu pi es' eva nayo. Sabbā pi hi etā vītikkamitabbavattṭhuṃ ārammaṇaṃ katvā veracetanāhi yeva viramanti.

Vedanāto ti sabbā pi sukhavedanā vā honti majjhattave-danā vā.

Mūlato ti ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-dosa-amohamūlā honti. Ñānavippayuttacittena viramantassa alobha-dosamūlā honti.²

Kammato ti musāvādā veramaṇī yev' ettha vacīkammaṃ. Sesā kāyakammaṃ.

Khaṇḍato ti gahaṭṭhā yaṃ yaṃ vītikkamanti, taṃ tad eva khaṇḍaṃ hoti bhijjati, avasesaṃ na bhijjati. Kasmā? Gahaṭṭhā hi anibaddhasilā honti, yaṃ yaṃ sakkonti, taṃ tad eva gopenti. Sāmaṇerānaṃ pana ekasmiṃ vītikkamante³ sabbāni bhijjanti. Na kevalaṃ ca etāni, sesasilāni pi bhijjanti yeva. Tesāṃ pana vītikkamo daṇḍakammavattṭhuko. Puna evarūpaṃ na karissāmīti daṇḍakamme kate silāṃ paripuṇṇaṃ hoti.

Samādānato ti sayam eva pañcasilāni adhiṭṭhahāmīti adhiṭṭhahantena pi pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ⁴ samādiyantena pi samādinnāni honti. Aññassa santike nisīditvā pañca silāni samādiyāmīti samādiyantena pi pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ⁴ samādiyantena pi samādinnān' eva honti.

Payogato sabbāni pi sāhatthikapayogaṃ' evāti veditabbāni.

Idāni yāsaṃ sikkhānaṃ koṭṭhāsabhāvena imāni pañca sikkhāpadāni vuttāni, tāni dassetuṃ *Katame dhammā sikkhā* ti⁵ ayaṃ sikkhāvāro āradhho.

¹ S. om.

² S.R. °mūlā ti.

³ S.R. vītikkante.

⁴ S.R. om.

⁵ Vbh. 290.

Tattha yasmā sabbe pi catubhūmakakusalā dhammā sikkhitabbabhāvato sikkhā, tasmā te dassetuṇ *yasmīṇ samaye kāmāvacaran* ti ādi vuttaṇ. Tattha heṭṭhā Cittuppāda-kaṇḍe vuttanayen' eva pāliṇ vitthāretvā attho veditabbo. Idha pana mukhamattam eva dassitan ti.

Abhidhammabhājanīyaṇ.

Pañhapucchake¹ pāli-anusāren' eva sikkhāpadānaṇ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā satto ti sankhyaṇ² gate sankhāre yeva ārammaṇaṇ karonti; yasmā ca sabbāni pi etāni³ sampattavirativasen' eva niddiṭṭhāni, tasmā *parittārammaṇā* ti ca *paccuppannārammaṇā* ti ca vuttaṇ. Yato pana viramati, tassa vatthuno accantabahid-dhattā sabbesam pi bahiddhārammaṇatā veditabbā ti.

Pañhapucchakaṇ.

Imasmiṇ pana Sikkhāpadavibhange Sammāsambuddhena Abhidhammabhājanīye pi Pañhapucchake pi lokiyān' eva sikkhāpadāni kathitāni. Ubho pi hi ete nayā lokiyattā⁴ eka-paricchedā eva. Evam ayaṇ Sikkhāpadavibhango dveperi-vaṭṭaṇ nīharitvā va⁵ bhājetvā dassito ti.

Sikkhāpadavibhanganiddeso.

¹ *Vbh.* 291.

² S.R. sankhaṇ.

³ S.R. *om.*

⁴ S.R. lokikattā.

⁵ R. *om.*

PATISAMBHIDĀVIBHANGO

Idāni tadanantare Paṭisambhidāvibhange *Catasso* ti¹ gaṇa-
naparicchedo.

Paṭisambhidā pabhedā. Yasmā pana parato *atthe nāṇaṇ*
atthapaṭisambhidā ti ādim āha, tasmā na aññassa kassaci
pabhedā, nāṇass' eva pabhedā ti veditabbā. Iti *Catasso*
paṭisambhidā ti padena cattāro nāṇappabhedā ti ayam
attho saṅgahito.

Atthapaṭisambhidā ti atthe paṭisambhidā. Atthappabhe-
dassa sallakkhaṇa - vibhāvana - vavatthānakaraṇasamatthaṇ
atthe pabhedagataṇ nāṇan ti attho. Sesapadesu pi es' eva
nayo.

Dhammappabhedassa hi sallakkhaṇa-vibhāvana-vavatthā-
nakaraṇasamatthaṇ dhamme pabhedagataṇ nāṇaṇ *dhamma-*
paṭisambhidā nāma.

Niruttippabhedassa sallakkhaṇa - vibhāvana - vavatthāna-
karaṇasamatthaṇ niruttābhilāpe pabhedagataṇ nāṇaṇ *nirut-*
tipaṭisambhidā nāma.

Paṭibhāṇappabhedassa sallakkhaṇa-vibhāvana-vavatthāna-
karaṇasamatthaṇ paṭibhāṇe pabhedagataṇ nāṇaṇ *paṭibhāṇa-*
paṭisambhidā nāma.

Idāni yathānikkhittā paṭisambhidā bhājetvā dassento
Atthe nāṇaṇ atthapaṭisambhidā ti ādim āha.

Tattha *attho* ti sankhepato hetuphalaṇ. Taṇ hi hetuvasena
araṇiyaṇ gantabbaṇ pattabbaṇ, tasmā attho ti vuccati.
Pabhedato pana yaṇ kiñci paccayasamuppannaṇ, nibbānaṇ,
bhāsitattho, vipāko, kiriyā ti ime pañca dhammā attho ti
veditabbo. Taṇ atthaṇ paccavekkhantassa tasmiṇ atthe
pabhedagataṇ nāṇaṇ *atthapaṭisambhidā*.

Dhammo ti sankhepato paccayo. So hi yasmā taṇ taṇ
vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammo ti vuccati.
Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo,

¹ Vbh. 293.

bhāsitaṅ, kusalaṅ, akusalan ti ime pañca dhammā dhammo ti veditabbo. Taṅ dhammaṅ paccavekkhantassa tasmiṅ dhamme pabhedagataṅ ñāṇaṅ *dhammapaṭisambhidā*.

*Tattha*¹ *dhammaniruttābhilāpe ñāṇan* ti tasmiṅ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, tassā abhilāpe taṅ sabhāvaniruttisaddaṅ² ārammaṇaṅ katvā paccavekkhantassa tasmiṅ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṅ ñāṇaṅ *niruttipaṭisambhidā*. Evam ayaṅ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṅ sutvā ayaṅ sabhāvanirutti, ayaṅ na sabhāvaniruttīti jānanti. Paṭisambhidāppatto hi phasso ti vutte ayaṅ sabhāvaniruttīti jānāti. Phassā ti vā phassan ti vā vutte pana ayaṅ na sabhāvaniruttīti jānāti. Vedanādisu pi es' eva nayo. Aññaṅ pan' esa nāma-ākhyāta-upasagga-vyañjanasaddaṅ jānāti, na jānātīti? Yad-aggena saddaṅ sutvā ayaṅ sabhāvanirutti, ayaṅ na sabhāvaniruttīti jānāti, tad-aggena tam pi jānissatīti. Taṅ pana na-y-idaṅ paṭisambhidākiccan ti paṭikkhipitvā idaṅ vatthu kathitaṅ: Tissadattatthero kira Bodhimande suvaṇṇasalākaṅ gahetvā aṭṭhārasasu bhāsasu katarabhāsāya kathemīti pavāresi. Taṅ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṅ, na paṭisambhidāyaṅ ṭhitena. So hi mahāpaññatāya taṅ taṅ bhāsaṅ kathāpetvā kathāpetvā uggaṅhi. Tato uggahe ṭhatvā evaṅ pavāresi. Bhāsaṅ nāma sattā uggaṅhantīti vatvā ca pan' ettha idaṅ kathitaṅ: mātāpitaro hi daharakāle kumārake mañce vā piṭhe vā nipajjāpetvā taṅ taṅ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesāṅ taṅ taṅ bhāsaṅ vavattāpentī iminā idaṅ vuttan, iminā idaṅ vuttan ti. Gacchante gacchante³ kāle sabbam pi bhāsaṅ jānanti. Mātā Damiḷi, pitā Andhako; tesāṅ jāto dārako sace mātukathaṅ paṭhamaṅ suṇāti, Damiḷabhāsaṅ bhāsissati; sace pitukathaṅ paṭhamaṅ suṇāti, Andhakabhāsaṅ bhāsissati. Ubhinnaṃ pi pana kathaṅ asuṇanto Māgadhabhāsaṅ⁴ bhāsissati. Yo pi agāmake mahāaraññe nibbato, tattha⁵ añño kathento nāma natthi, so pi attano dhammatāya vacanaṅ samuṭṭhāpento Māgadhabhā-

¹ S.R. Attha-.

² B. °niruttij saddaṅ.

³ S. om.

⁴ S.R. Māgadhika°.

⁵ R.S. yattha.

sam eva bhāsissati. Niraye, tiracchānayaniyaṅ, pettivisaye, manussaloke, devaloke ti sabbattha Māgadhabhāsā¹ va ussanā.

Tattha sesā Oṭṭa-Kirāta-Andhaka-Yonaka-Damīlabhāsā-dikā aṭṭhārasa bhāsā parivattanti, ayam ev' ekā yathābhucca-brahmavohāra-ariyavohārasankhātā Māgadhabhāsā¹ na parivattati. Sammāsambuddho pi teṭṭikaṅ Buddha-vacanaṅ tantiṅ āropento Māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evaṅ hi atthaṅ āharituṅ sukhaṅ hoti. Māgadhabhāsāya hi tanti ārūhassa Buddhavacanaṅ paṭisambhidāpattānaṅ sotapathāgamanam eva papañco. Sote pana sanghaṭṭitamatte yeva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya pana bhāsāya tantiṅ ārūhaṅ² pothetvā pothetvā³ uggahetabbaṅ hoti. Bahum pi uggahetvā pana puthujjanaṅ paṭisambhidāpatti nāma natthi. Ariyasāvako no paṭisambhidāpatto nāma natthi.

Ñānesu ñāṇaṅ ti sabbatthakaññaṅ ārammaṅ katvā ñāṇaṅ paccavekkhantassa pabhedagaṅ ñāṇaṅ *paṭibhāṇa-paṭisambhidā* ti.

Imā pana catasso pi paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedagaṅ gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyaṅ ca asekkhabhūmiyaṅ ca. Tattha Sāriputtattherassa Mahāmoggallānattherassa Mahākassapattherassa Mahākaccāyanattherassa Mahākoṭṭhitattherassa ti asītiyā pi Mahātherānaṅ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṅ pabhedagaṅ gatā. Ānandattherassa Cīttassa gahapatino Dhammikassa upāsakassa Upālissa gahapatino Khujjuttarāya upāsikāyāti evam ādīnaṅ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṅ pabhedagaṅ gatā ti imāsu dvīsu bhūmiṅsu pabhedagaṅ gacchanti.

Katamehi pañcahi kāraṇehi visadā hontīti? Adhigamena, pariyattiyā, savaṇena, paripucchāya, pubbayogena. Tattha adhigamo nāma arahattaṅ. Taṅ hi pattassa paṭisambhidā visadā hontīti. Pariyatti nāma Buddhavacanaṅ. Taṅ hi uggahantassa paṭisambhidā visadā hontīti. Savaṇaṅ nāma dhammasavaṇaṅ. Sakkaṅ hi⁴ dhammaṅ suṇantassa⁵

¹ S.R. Māgadhika^o.

² S.R. ārūhakaṅ.

³ S.R. om.

⁴ R.S. om.

⁵ R.S. add hi.

paṭisambhidā visadā honti. Paripucchā nāma atthakathā. Uggahitapāliyā¹ atthaṅ kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. Pubbayogo nāma pubbayogāvacaratā, atītabhave haraṇapaccāharaṇanayena pariggahitakammaṭṭhānatā.² Pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti. Tattha arahattappattiyā Punabbasu-kuṭumbikaputtassa³ Tissattherassa paṭisambhidā visadā ahesuṅ.

So kira Tambapaṇṇidīpe Buddhavacanaṅ uggaṇhitvā paratiraṅ gantvā Yonaka-Dhammarakkhitattherassa santike Buddhavacanaṅ uggaṇhitvā āgacchanto nāvaṅ abhiruhana-titthe ekasmiṅ pade uppannakankho yojanasatamaggaṅ⁴ nivattitvā ācariyassa santikaṅ gacchanto antarāmagge ekassa kuṭumbikassa pañhaṅ kathesi. So pasīditvā satahassagghanakaṅ kambalaṅ adāsi. So pi taṅ āharitvā ācariyassa adāsi. Thero vāsiyā koṭṭetvā nisīdanaṭṭhāne paribhaṇḍaṅ kāresi. Kimatthāyāti? Pacchimāya janatāya anuggahatthāyāti. Evaṅ kir' assa ahoṣi: amhākaṅ gatamaggaṅ āvajjitvā⁵ anāgate sabrahmacārino paṭipattiṅ pūretabbaṅ maññissantīti. Tissatthero pi ācariyassa santike kankaṅ chinditvā Jambukolapaṭṭane orūya cetiyangaṅaṅ sammajjanavelāya Vālikavihāraṅ patvā sammajji. Tassa sammajjitatṭhānaṅ disvā idaṅ vitarāgassa bhikkhuno sammatṭhaṭṭhānaṅ⁶ ti therassa vīmaṅsanatthāya pañhaṅ pucchisṅsu. Thero paṭisambhidāppattatāya pucchitapucchite⁷ pañhe kathesi.

Pariyattiyā pana Tissadattattherassa ceva Nāgasenattherassa ca paṭisambhidā visadā ahesuṅ. Sakkaccadhammasavaṇena Sudhammasāmaṇerassa paṭisambhidā visadā ahesuṅ. So kira Talangaravāsi⁸ Dhammadinnattherassa bhāgineyyo khuragge yeva arahattaṅ patto. Mātulattherassa dhamma-vinicchayaṭṭhāne⁹ nisīditvā suṇanto yeva tīṇi piṭakāni paṅṅāni akāsi. Uggahitapāliyā atthaṅ kathentassa pana Tissadattattherassa paṭisambhidā visadā ahesuṅ. Gata-paccāgatavatthaṅ¹⁰ pana pūretvā yāva anulomaṅ¹¹ kammaṭ-

¹ S.R. atthakathā uggaṇhetvā pāliyā.

² S.R. parihaṭa°.

³ S.R. °kuṭumbiyaputta-. ⁴ S.R. °sataṅ maggaṅ.

⁵ R.S. āvajjetvā.

⁶ S.R. sammajjitatṭhānaṅ.

⁷ S.R. pucchite.

⁸ B. Vāṅkara°.

⁹ S.R. om. dhamma.

¹⁰ S.R. °dhammaṅ.

¹¹ S. anulomā.

ṭhānaṃ ussukkāpetvā āgatānaṃ visadabhāvappattapaṭisambhidānaṃ pubbayogāvacarānaṃ anto natthi.

Etesu pana kāraṇesu pariyatti, savaṇaṃ, paripucchā ti imāni tīṇi pabhedass' eva balavakāraṇāni. Pubbayogo adhiḡamassa balavapaccayo. Pabhedassa hoti na hotīti? Hoti. Na pana tathā. Pariyatti-savaṇa-paripucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pubbe ceva etarahi ca sankhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidā nāma natthi. Ime pana dve pi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā karontīti.

Sangahavāraṇṇanā.

Idāni ye sangahavāre pañca atthā ca dhammā ca sangahitā, tesāṃ pabhedadassananayena paṭisambhidā vibhajitūṃ puna *Catasso* ti ādinā nayena pabhedavāro āradhho. So saccavāra - hetuvāra-dhammavāra-paccayākāravāra-pariyattivāraṇasena pañcavidhho. Tattha paccayasamuppannaṃ dukkhasaccassa paccayena pattabbassa nibbānaṃ ca atthabhāvaṃ, phalanibbattakassa samudayassa nibbānasampāpakaṃ ariyamaggassa ca¹ dhammabhāvaṃ ca dassetuṃ saccavāro vutto. Yassa kassaci pana hetuphalanibbattakassa hetuno dhammabhāvaṃ, hetuphalassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ hetuvāro vutto. Tattha ca hetuphalakkamavāsena uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Ye pana dhammā tamhā tamhā rūpārūpappabhedā hetuto jātā, tesāṃ atthabhāvaṃ, tassa tassa ca rūpārūpadhammapabhedassa² hetuno dhammabhāvaṃ dassetuṃ dhammavāro vutto. Jarāmarañādīnaṃ pana atthabhāvaṃ jarāmarañādi-samudayasankhātānaṃ jāti-ādīnaṃ ca dhammabhāvaṃ dassetuṃ paccayākāravāro vutto. Tato pariyattisankhātassa tassa tassa bhāsītassa dhammabhāvaṃ, bhāsītāsankhātena paccayena pattabbassa bhāsītattassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ pariyattivāro vutto.

Tattha ca yasmā bhāsitaṃ ṇatvā tass' attho ṇāyati, tasmā bhāsītabhāsītattakkamena uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Pariyattidhammassa ca pabhedadassanatthaṃ *tattha katamā dhammapaṭisambhidā* ti

¹ R.S. om.

² R.S. dhammabhedassa.

pucchāpubbhangamo paṭiniddeśavāro vutto. Tattha suttā-dīhi¹ navahi angehi nippadesato tanti gahitā. Ayaṅ imassa bhāsitaṣṣa attho, ayaṅ imassa bhāsitaṣṣa attho ti imasmim pi ṭhāne bhāsitaṣṣa nippadesato tanti eva gahitā ti.

Suttantabhājanīyaṅ.

Tattha tisso paṭisambhidā lokiyā; atthapaṭisambhidā lokiyalokuttaramissakā. Sā hi nibbāṇārammaṇāṅ mag-gaphalaṅṅāṅṅaṅ vasena lokuttarā pi hoti. Abhidham-mabhājanīye² kusalākusalavipākakiriyāṅṅaṅ vasena catūhi vārehi vibhattaṅ. Tattha³ yattakāni heṭṭhā Cittuppāda-kaṇḍe kusalacittāni vibhattāni, tesāṅ sabbesam pi vasena ekekasmīṅ cittaṅḍese catasso catasso paṭisambhidā vedi-tabbā. Akusalacittesu pi es' eva nayo. Vipākakiriyavāresu vipākakiriyāṅṅaṅ atthena sangahitattā dhammapaṭisambhi-daṅ chaḍḍetvā ekekasmīṅ vipākacitte ca kiriyacitte ca tisso tisso va⁴ paṭisambhidā vibhattā. Pāli pana mukhamattam eva dassetvā sankhittā. Sā heṭṭhā āgatavittāravaseṇ' eva veditabbā. Kasmā pana yathā kusalākusalavāresu tesāṅ vipāke ṅāṅṅaṅ atthapaṭisambhidā ti⁵ vuttaṅ, evam idha: yesāṅ dhammāṅṅaṅ ime vipākā, tesu ṅāṅṅaṅ dhammapaṭisambhidā ti evaṅ na vuttan ti? Heṭṭhā vuttattā. Yadi evaṅ tesāṅ vipāke ṅāṅṅaṅ atthapaṭisambhidā ti heṭṭhā vuttattā ayaṅ atthapaṭisambhidā pi idha na vattabbā siyā ti? No na vattabbā. Kasmā? Heṭṭhā vipākakiriyacittuppādavasena avuttattā. Kiriyavāre ca yesāṅ dhammāṅṅaṅ ime kiriyā ti vacanam eva na yujjati dvīsu pi imesu vāresu tisso tisso va paṭisambhidā vibhattā. Tattha yāya niruttiyā tesāṅ dham-māṅṅaṅ paṅṅṅatti hotīti, yāya niruttiyā tesāṅ phasso hotī ti⁶ ādinā nāyena vuttāṅṅaṅ dhammāṅṅaṅ ayaṅ phasso, ayaṅ vedanā ti evaṅ paṅṅṅatti hoti.

Tattha dhammaniruttābhilāpe ṅāṅṅaṅ ti⁶ tasmiṅ atthe⁷ dham-me ca vattamānāya tassā dhammaniruttiyā sabhāvapaṅṅṅat-tiyā abhilāpe ṅāṅṅaṅ. Abhilāpasaddaṅ ārammaṅṅaṅ katvā uppannaṅṅaṅṅaṅ eva idhāpi kathitaṅ.

Yena ṅāṅṅaṅ ti yena paṭibhānapaṭisambhidāṅṅaṅṅaṅ.

¹ S.R. suttan ti ādīhi. ² Vbh. 294. ³ S.R. add ca. ⁴ R.S. om.
⁵ Vbh. 295. ⁶ Ibid. with tatra for tattha. ⁷ S.R. add ca.

Tāni nāṇāni jānāti ti itarāni tīṇi paṭisambhidānāṇāni jānāti.

Idāni yathā yaṇ nāṇaṇ tāni nāṇāni jānāti, tathā tassa tesu pavattiṇ dassetuṇ *imāni nāṇāni idam atthajotakānī* ti vuttaṇ.

Tattha *idam atthajotakānī* ti imassa atthassa jotakāni pakāsakāni. Imaṇ nāma atthaṇ jotenti pakāsenti parichindantīti attho.

Iti nāṇesu nāṇan ti iminā ākārena pavattaṇ tīsu nāṇesu nāṇaṇ paṭibhānapaṭisambhidā nāma. Tattha kiñcāpi ayaṇ paṭibhānapaṭisambhidā imissā idaṇ kiccaṇ, imissā idaṇ kiccaṇ ti itarāsaṇ paṭisambhidānaṇ kiccaṇ jānāti, sayāṇ pana tāsaṇ kiccaṇ kātuṇ na sakkoti. Bahussutadhammakathiko viya appassutadhammakathikassa. Dve kira bhikkhū eko bahussuto, eko appassuto. Te ekato va ekaṇ dhammakathāmaggaṇ uggaṇhiṇsu. Tattha appassuto sarasampanno ahosi, itaro mandassarō. Tesu appassuto gatagataṭṭhāne attano sarasampattiyā sakalaparisaṇ khobhetvā dhammaṇ kathesi. Dhammaṇ suṇamānā haṭṭhatuṭṭhamānasā¹ hutvā: yathā esa dhammaṇ kathesi, eko² tipītakadharo pañño³ bhavissatīti vadanti. Bahussutabhikkhu pana: dhammasavaṇe jānissatha ayaṇ tipītakadharo vā no vā ti āha. So kiñcāpi evam āha, yathā pana so⁴ sakalaparisaṇ khobhetvā dhammaṇ kathetuṇ sakkoti, evam assa kathanasamatthatā natthi. Tattha kiñcāpi paṭibhānapaṭisambhidā bahussuto viya appassutassa itarāsaṇ kiccaṇ jānāti, sayāṇ pana taṇ kiccaṇ kātuṇ na sakkotīti veditabbaṇ. Sesāṇ uttānattham eva.

Evāṇ kusalacittuppādādivasena paṭisambhidā vibhajitvā idāni tāsaṇ uppattiṭṭhānabhūtaṇ khettaṇ dassetuṇ puna *cattasso paṭisambhidā* ti⁵ ādim āha. Tattha *tisso paṭisambhidā kāmāvacarakusalato catūsu nāṇasampayuttacittesū* ti idaṇ sekkhānaṇ vasena vuttaṇ. Tesāṇ hi⁶ dhammapaccavekkhanakāle⁷ heṭṭhā vuttaṇ pañcappakāraṇ dhammaṇ āramaṇaṇ katvā catūsu nāṇasampayuttakusalacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttiṇ⁸ paccavekkhanakāle saddaṇ āramaṇaṇ katvā niruttiṇpaṭisambhidā. Nāṇaṇ⁹

¹ S.R. °manā.

⁴ B. om.

⁷ R.S. om dhamma.

² S.R. eso.

⁵ Vbh. 303.

⁸ S.R. nirutti.

³ B. maññe.

⁶ S.R. pi.

⁹ S. nāṇa.

paccavekkhanakāle sabbatthakañāṇaṅ¹ ārammaṇaṅ katvā paṭibhānapaṭisambhidā ti.

Kiriyato catūsū ti idaṅ pana asekkhānaṅ vasena vuttaṅ. Tesāṅ hi² dhammaṅ³ paccavekkhanakāle heṭṭhā vuttaṅ pañcappakāraṅ dhammaṅ ārammaṇaṅ katvā catūsū ñānasampayuttakiriyacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttiṅ⁴ paccavekkhanakāle saddaṅ ārammaṇaṅ katvā niruttipaṭisambhidā. Ñāṇaṅ⁵ paccavekkhanakāle sabbatthakañāṇaṅ⁶ ārammaṇaṅ katvā paṭibhānapaṭisambhidā ti.

Atthapaṭisambhidā etesu ceva uppajjati ti idaṅ pana sekkhāsekkhānaṅ vasena vuttaṅ. Tathā hi sekkhānaṅ atthaṅ⁷ paccavekkhanakāle heṭṭhā vuttappabhedaṅ atthaṅ ārammaṇaṅ katvā catūsū ñānasampayuttakusalacittesu ayaṅ uppajjati. Maggaphalakāle ca maggaphalesu. Asekkhassa pana atthaṅ⁷ paccavekkhanakāle heṭṭhā vuttappabhedam eva atthaṅ ārammaṇaṅ katvā catūsū ñānasampayuttakiriyacittesu uppajjati. Phalakāle ca upariṭṭhime sāmāññaphale ti evam etā sekkhāsekkhānaṅ uppajjamānā imāsu bhūmīsu uppajjantīti bhūmidassanattaṅ ayaṅ nayo dassito ti.

Abhidhammahājaniyaṅ.

Pañhapucchake⁸ pāli-anusāren' eva catunnaṅ paṭisambhidānaṅ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattīkesu pana niruttipaṭisambhidā saddam eva ārammaṇaṅ karotīti parittārammaṇā. Atthapaṭisambhidā kāmāvacaravipākakiriyasankhātāñ ceva paccayasamuppannañ ca atthaṅ paccavekkhantassa parittārammaṇā; vuttappabhedam eva rūpāvacarārūpāvacaraṅ atthaṅ paccavekkhantassa mahaggaṭārammaṇā; lokuttaravipākatthañ ceva paramatthañ ca nibbānaṅ paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā.

Dhammapaṭisambhidā kāmāvacaraṅ kusalaḍḍhammaṅ⁹ akusaladhammaṅ⁹ paccayadhammañ ca¹⁰ paccavekkhantassa parittārammaṇā; rūpāvacarārūpāvacaraṅ kusalaḍḍhammaṅ⁹ paccayadhammañ ca paccavekkhantassa mahaggaṭāram-

¹ R. sabbatthakaṅ°.

² S.R. pi. ³ S. dhamma.

⁴ S.R. nirutti.

⁵ S. ñāṇa.

⁶ R.S. sabbatthakaṅ°.

⁷ S.R. attha.

⁸ Vbh. 303.

⁹ S.R. °laṅ dhammaṅ.

¹⁰ R. om.

maṇā, lokuttaraṇ kusalaṇ dhammaṇ paccayadhammaṇ ca paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā.

Paṭibhāṇapaṭisambhidā kāmāvacarakusalavipākakiriyañāṇāni paccavekkhantassa parittārammaṇā; rūpāvacarārūpāvacarāni kusalavipākakiriyañāṇāni paccavekkhantassa, tāsaṇ ārammaṇāni vijānantassa mahaggaṭārammaṇā; lokuttarāni kusalavipākañāṇāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Atthapaṭisambhidā saha-jāta hetuvasena siyā magga hetukā; viriya-jēṭṭhikāya magga bhāvanāya siyā magga dhipati; chanda-citta-jēṭṭhikāya navattabbā. Phalakāle pi navattabbā eva. Dhammapaṭisambhidā maggaṇ¹ paccavekkhanakāle maggārammaṇā; maggaṇ garuṇ katvā paccavekkhantassa ārammaṇā dhipativasena magga dhipati. Paṭibhāṇapaṭisambhidā maggañāṇaṇ² paccavekkhanakāle maggārammaṇā. Maggaṇ garuṇ katvā paccavekkhantassa magga dhipati. Sesañāṇaṇ³ paccavekkhanakāle na-vattabbārammaṇā. Niruttipaṭisambhidā paccuppannam eva saddaṇ ārammaṇaṇ karotīti paccuppannārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā atītaṇ vipākatthaṇ kiriyatthaṇ ca paccayasamuppannaṇ ca paccavekkhantassa atītārammaṇā;⁴ anāgataṇ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā; paccuppannaṇ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā; lokuttaraṇ paramatthaṇ paccavekkhantassa na-vattabbārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā atītaṇ kusalaṇ akusalaṇ paccayadhammaṇ⁵ ca paccavekkhantassa atītārammaṇā; anāgataṇ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā; paccuppannaṇ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā. Paṭibhāṇapaṭisambhidā atītaṇ kusalañāṇaṇ vipākañāṇaṇ⁵ kiriyañāṇaṇ paccavekkhantassa atītārammaṇā; anāgataṇ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā; paccuppannaṇ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā.

Niruttipaṭisambhidā saddārammaṇattā bahiddhārammaṇā. Itarāsu tīsu atthapaṭisambhidā ajjhattaṇ vipākatthaṇ kiriyatthaṇ paccayasamuppannaṇ ca paccavekkhantassa ajjhattārammaṇā. Bahiddhā paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā. Ajjhattabahiddhā paccavekkhantassa ajjhatta-

¹ S.R. magga.

² S.R. maggañāṇa.

³ S.R. sesañāṇa.

⁴ B. °rammaṇaṇ.

⁵ R.S. om.

bahiddhārammaṇā. Paramatthaṇ paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā eva. Dhammapaṭisambhidā ajjhattaṇ kusalākusalaṇ paccayadhammaṇ paccavekkhanakāle ajjhattārammaṇā. Bahiddhā . . . pe . . . ajjhattabahiddhā kusalākusalaṇ paccayadhammaṇ paccavekkhanakāle ajjhattabahiddhārammaṇā. Paṭibhāṇapaṭisambhidā ajjhattaṇ kusalaṇ vipākakiriyaṇāṇaṇ paccavekkhanakāle ajjhattārammaṇā. Bahiddhā . . . pe . . . ajjhattabahiddhā kusalaṇ vipākakiriyaṇāṇaṇ paccavekkhanakāle ajjhattabahiddhārammaṇā ti.

Pañhapucchakaṇ.

Idhāpi tisso paṭisambhidā lokiyā. Atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarā. Imasmiṇ hi Paṭisambhidāvibhange Sammāsambuddhena tayo pi nayā lokiyalokuttaramissakattā ekaparicchedā va kathitā. Tisu pi hi etesu tisso paṭisambhidā lokiyā. Atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarā ti evam ayaṇ Paṭisambhidāvibhango pi teparivaṭṭaṇ nīharitvā va bhājetvā dassito ti.

Paṭisambhidāvibhanganiddeso.

ÑĀṄAVIBHANGA

Idāni tad-anantare Ñānavibhange *Ekavidhena ñānavatthū* ti¹ ādinā nayena paṭhamaṅ ekavidhādihi dasavidhapariyosānehi dasahi paricchedehi mātikaṅ ṭhapetvā nikkhittapa-dānukkamena niddeso kato.

Tattha *ekavidhenā* ti ekappakārena, ekakoṭṭhāsena vā.

Ñānavatthū ti ettha pana ñaṇaṅ ca taṅ vatthu ca nānappa-kārānaṅ sampattīnan ti ñāṇavatthu. Okāsaṭṭhena ñāṇassa vatthūti pi ñāṇavatthu. Idha pana purimen' ev' atthena vatthu veditabbaṅ. Ten' eva ekavidhaparicchedāvasāne *yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā*, *evaṅ ekavidhena ñāṇavatthū* ti vuttaṅ.²

Pañcaviññānā ti cakkhuviññānādīni pañca. *Na hetū* ti ādīni heṭṭhā Dhammasangahaṭṭhakathāyaṅ vuttanayen' eva veditabbāni. Sankhepato pan' ettha yaṅ vattabbaṅ, taṅ niddesavāre āvibhavissatī. Yathā c' ettha, evaṅ dukamātikādīpadesu pi yaṅ vattabbaṅ, taṅ tatth' eva āvibhavissatī.

Nikkhepaparicchedamattaṅ pan' ettha evaṅ veditabbaṅ. Ettha hi *na hetu*, *ahetukā* ti ādīhi tāva Dhammasangahamātikāvasena,³ *aniccā*, *jarābhūbhūtā* ti ādīhi amātikāvasenā ti sankhepato duvidhehi bhedato aṭṭhasattatiyā padehi eka-kaṇṭhāmātikā nikkhittā. Dukānurūpehi pana pañcatiṅsāya dukehi dukamātikā nikkhittā.

Tikānurūpehi *cintāmayā paññā* ti⁴ ādīhi catūhi bāhirattikehi, *vipākapaññā* ti ādīhi niyamitapaññāvasena vuttehi cuddasahi mātīkātikehi, vitakkattike paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, dutiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi sattahi, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahi, pītittike ca paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi. Tathā dutiyapadena. Tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahīti aṭṭhāsītiyā tikehi tikamātikā nikkhittā.

¹ *Vbh.* 306.

² *Vbh.* 308.

³ *Dhs.* § 584.

⁴ *Vibh.* 310.

Catukkamātikā pana *kammassakatañ ñāṇan* ti¹ ādihi eka-vīsatiyā catukkehi, pañcakamātikā dvīhi pañcakehi, chakkamātikā ekena chakkena, sattakamātikā *sattasattati ñāṇavattḥūnī* ti² evaṇ sankhepato vuttehi ekādasahi sattahehi, aṭṭhakamātikā ekena aṭṭhakena, navakamātikā ekena navakena, dasakamātikā *dasa Tathāgatassa Tathāgatabalānī* ti³ ādīnā eken' eva dasakena nikkhattā.

Tattha *dasā* ti gaṇanaparicchedo. *Tathāgatassā* ti yathā Vipassī-ādayo pubbakā isayo āgatā, tathā āgatassa. Yathā ca te yatā, tathā gatassa. *Tathāgatabalānī* ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgatass' eva balāni. Yathā vā pubba Buddhānaṇ balāni puññussayasampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānīti pi attho.

Tattha duvidhaṇ Tathāgatassa balaṇ kāyabalañ ca ñāṇabalañ ca. Tesu kāyabalaṇ hatthikulānusārena veditabbaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ Porāṇehi:—

Kālāvakañ ca Gangeyyaṇ, Paṇḍaraṇ Tamba-Pingalaṇ,
Gandha-Mangala-Hemañ ca Uposatha-Chaddant' ime
dasā ti.

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha Kālāvakan ti pakati-hatthikulaṇ daṭṭhabbaṇ. Yaṇ dasannaṇ purisānaṇ kāyabalaṇ, taṇ ekassa Kālāvakahatthino. Yaṇ dasannaṇ Kālāvakaṇaṇ balaṇ, taṇ ekassa Gangeyyassa. Yaṇ dasannaṇ Gangeyyānaṇ, taṇ ekassa Paṇḍarassa. Yaṇ dasannaṇ Paṇḍaraṇaṇ, taṇ ekassa Tambassa. Yaṇ dasannaṇ Tambānaṇ, taṇ ekassa Pingalassa. Yaṇ dasannaṇ Pingalānaṇ, taṇ ekassa Gandhahatthino. Yaṇ dasannaṇ Gandhahatthīnaṇ, taṇ ekassa Mangalassa. Yaṇ dasannaṇ Mangalānaṇ, taṇ ekassa Hemavatassa.⁴ Yaṇ dasannaṇ Hemavatānaṇ,⁵ taṇ ekassa Uposathassa. Yaṇ dasannaṇ Uposathānaṇ, taṇ ekassa Chaddantassa. Yaṇ dasannaṇ Chaddantānaṇ, taṇ ekassa Tathāgatassa, Nārāyana-sanghātabalan⁶ ti pi idam eva vuccati.

Tad⁷ etaṇ pakatihatthīnaṇ⁸ gaṇanāya hatthikoṭisahassānaṇ⁹ purisagaṇanāya dasannaṇ purisakoṭisahassānaṇ balaṇ hoti. Idaṇ tāva Tathāgatassa kāyabalaṇ.

¹ *Vbh.* 315.

² *Vbh.* 316.

³ *Vbh.* 317.

⁴ R.S. Hemassa.

⁵ R.S. Hemānaṇ.

⁶ S.R. °sankhāta.

⁷ R.S. yad.

⁸ R.S. °hatthi.

⁹ R.S. hatthīnaṇ°.

Ñānabalaṇ pana idha tāva¹ pāliyaṇ āgatam eva dasabalañāṇaṇ, Mahāsīhanāde* dasabalañāṇaṇ, catuvesārajjāñāṇaṇ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṇ, catuyoniparicchedakañāṇaṇ, pañcagatiparicchedakañāṇaṇ; Saṅyuttake² † āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati³ ñāṇānīti³ evaṇ aññāni anekāni ñāṇasahassāni, etaṇ ñāṇabalaṇ nāma. Idha pi ñāṇabalam eva adhippetāṇ. Ñāṇaṇ hi akampiyatṭhena upatthambhakatṭhena ca balan ti vuttaṇ.

Yehi balehi samannāgato ti⁴ yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto.³

Asabhanthānaṇ ti seṭṭhatṭhānaṇ uttamattṭhānaṇ. Āsabhā vā pubba-Buddhā. Tesāṇ ṭhānaṇ ti attho. Api ca gavasatajettṭhako usabho. Gavasahassajettṭhako vasabho. Gavasatajettṭhako vā usabho. Gavasahassajettṭhako vasabho. Sabbagavaseṭṭho sabbaparissaya-saho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehi pi akampanīyo⁵ nisabho. So idha usabho ti adhippeto. Idam pi hi tassa pariyāyavacanaṇ. Usabhassa idan ti *āsabhaṇ*. *Thānaṇ* ti catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā acalatṭhānaṇ. Idaṇ pana āsabhaṇ viyāti⁶ āsabhaṇ. Yath' eva hi nisabhasankhāto usabho usabhabalena saman-nāgato catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā acalatṭhānena tiṭṭhati, evaṇ Tathāgato pi dasahi Tathāgatabalehi saman-nāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhapaṇisapaṭhaviṇ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalatṭhānena tiṭṭhati. Evaṇ tiṭṭhamāno ca taṇ āsabhanṭhānaṇ paṭijānāti upagacchati, na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṇ *āsabhanṭhānaṇ paṭijānāti* ti.

Parisāsū ti aṭṭhasu parisāsu.

Sīhanādaṇ nadatī ti seṭṭhanādaṇ abhītanādaṇ⁷ nadati. Sīhanādasadisāṇ⁸ vā nādaṇ nadati. Ayam attho Sīhanādasuttēna dīpetabbo.* Yathā vā sīho sahanato ca hananato ca sīho ti vuccati, evaṇ Tathāgato lokadhammānaṇ sahanato parappavādaṇ ca hananato sīho ti vuccati. • Evaṇ vuttassa sīhassa nādaṇ *sīhanādaṇ*.

* M. i, 71. † S. ii, 56.

¹ R.S. idh' eva.

² R.S. Saṅyutte.

³ S.R. om.

⁴ Vibh. 317.

⁵ S.R. asam-pakampa°.

⁶ S.R. viya.

⁷ S.R. asam-bhīta°.

⁸ S.R. Sīhasadisāṇ.

Tattha yathā siho sihabalena samannāgato sabbattha vi-
sārado vigatalomaḥso sihanādaṅ nadati, evaṅ Tathāgata-
siho pi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visā-
rado-vigatalomaḥso iti rūpan ti ādinā nayena nānāvidha-
desanāvīlāsāsampannaṅ sihanādaṅ¹ nadati. Tena vuttaṅ
parisāsu sihanādaṅ nadatī ti.

Brahmacakkaṅ pavatteti ti ettha brahman ti seṭṭhaṅ uttamaṅ
visuddhaṅ. Cakkasaddo ca panāyaṅ:

Sampattiyaṅ lakkhaṇe ca, rathange, iriyāpathe,
dāne ca ratana²-dhamma-khuracakkādisu³ dissati,
dhammacakke idha mato, taṅ ca dvedhā vibhāvaye.

*Cattār' imāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṅ deva-
manussānaṅ* ti* ādisu hi ayaṅ sampattiyaṅ dissati. *Pāda-
talesu cakkāni jātāni* ti† ettha lakkhaṇe. *Cakkaṅ va vahato
padaṅ* ti‡ ettha rathange. *Catucakkaṅ navadvāraṅ* ti§ ettha
iriyāpathe. *Khāda⁴ bhūñja, mā ca pamādo, cakkaṅ vattassu⁵
sabbapāṇinaṅ* ti|| ettha dāne. *Dibbaṅ cakkaratanaṅ pā-
turaḥosī* ti¶ ettha ratanacakke. *Mayā pavattitaṅ cakkāni* ti**
ettha dhammacakke. *Icchāhatassa posassa, cakkaṅ bhamati
matthake* ti†† ettha khuracakke. *Khurapariyanteṅ ce pi
cakkēna* ti‡‡ ettha paharaṇacakke. *Asani⁶ cakkāni* ti§§ ettha
asaniṃḍale. Idha panāyaṅ dhammacakke mato. Taṅ
pana dhammacakkaṅ duvidhaṅ hoti paṭivedhañānaṅ ca
desanāñānaṅ ca. Tattha paññāpabhāvitaṅ attano ariya-
phalāvahaṅ paṭivedhañānaṅ. Karuṇāpabhāvitaṅ sāvakaṅ
ariyaphalāvahaṅ desanāñānaṅ.

Tattha paṭivedhañānaṅ uppajjamānaṅ uppannaṅ ti
duvidhaṅ. Taṅ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā
uppajjamānaṅ, phalakkhaṇe uppannaṅ nāma. Tusita-
bhavanato vā yāva mahābodhipallanke arahattamaggā

* A. ii, 32.	† D. iii, 143.	‡ Dh. p. 1.
§ S. i, 16, 63.	. . .	¶ D. iii, 61.
** . . .	†† . . .	‡‡ . . .
		§§ Cf. S. ii, 229.

¹ S.R. samannāgato sabbattha visārado vigatalomaḥso sampan-
nasihanādaṅ.

² S.R. ratane.

³ B. adds ca.

⁴ S.R. dadaṅ.

⁵ S.R. vattaya.

⁶ S.R. add va.

uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpanka-ravyākaraṇato paṭṭhāya vā¹ yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṇam pi pavattamānaṃ pavattan² ti duvidhaṃ. Taṃ hi yāva Aññasi-Koṇḍañña³ sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhaññaṇaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṇaṃ lokiyaṃ; ubhayam pi paṇ' etaṃ aññehi asā-dhāraṇaṃ, Buddhānaṃ yeva orasaññaṇaṃ.

Idāni yehi dasahi balehi samannāgato Tathāgato āsa-bhaṇṭhānaṃ paṭijānāti, yāni ādito Tathāgatassa Tathāgatabalanīti nikkhittāni, tāni vitthārato dassetaṃ *Katamāni dasa? Idha Tathāgato thānaṃ ca thānato* ti ādim āha. Tattha *thānaṃ ca thānato* ti kāraṇan ca kāraṇato. Kāraṇaṃ hi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati, tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā thānan ti vuccati. Taṃ Bhagavā *ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya,*⁴ *taṃ taṃ thānaṃ; ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū paccayā uppādāya,*⁴ *taṃ taṃ atthānaṃ*⁵ ti pajānato thānaṃ ca thānato atthānaṃ ca atthānato yathābhūtaṃ pajānāti.

Yam pi ti yena nāṇena.

Idam pi Tathāgatassā ti idam pi thānāṭhānaññaṇaṃ Tathāgatassa Tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ sabba-padesu yojanā, veditabbā.

Kammamānānaṃ ti samādiyivā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammam eva vā kammamānānaṃ.

Thānaso hetuso ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhi-kāla-payogā vipākassa thānaṃ; kammaṃ hetu.

Sabbatthagāminin ti sabbagatigāminiṃ ca agatigāminiṃ ca.

Paṭipadan ti maggaṃ.

Yathābhūtaṃ pajānāti ti bahūsu pi manussesu ekam eva paṇaṃ ghātentesu imassa cetanā nirayagāmini bhavissati, imassa tiracchānayanigāmini ti iminā nayena ekavattthusmim pi kusalākusalacetanāsankhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ pajānāti.

¹ S.R. om.

² S.R. pavattitan. ³ S.R. Añña-Koṇḍañña.

⁴ B. upādāya.

⁵ B. thānan ti; *Vbh.* 338.

Anekadhātun ti cakkhudhātu-ādihi kāmadhātu-ādihi vā bahudhātuṇ.

Nānādhātun ti tāsañ yeva dhātūnaṇ vilakkhaṇattā nānapakāradhātuṇ.

Lokaṇ ti khandhāyatanadhātulokaṇ.

Yathābhūtaṇ pajānāti ti tāsañ tāsañ dhātūnaṇ aviparītatō sabhāvaṇ paṭivijjhati.

Nānādhimuttikatan ti hīnādihi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṇ.

Parasattānaṇ ti padhānasattānaṇ.

Parapuggalānaṇ ti tato paresañ hīnasattānaṇ. Ekattham eva vā etaṇ padadvayaṇ veneyyavasena dvedhā vuttaṇ.

Indriyaparopariyattan ti saddhādīnaṇ indriyānaṇ parabhāvañ ca aparabhāvañ ca, vuḍḍhiñ ca hāniñ cāti attho.

Jhāna-vimokkha-samādhī-samāpattīnaṇ ti paṭhamādīnaṇ catunnaṇ jhānaṇaṇ. *Rūpī rūpāni passatī* ti ādīnaṇ aṭṭhanāṇaṇ vimokkhānaṇ, savitakka-savicarādīnaṇ tiṇṇaṇ samādhīnaṇ, paṭhamajjhānasamāpattī-ādīnañ ca navannaṇ anupubbasaṃpattīnaṇ.

Sankilesaṇ ti hānabhāgiyadhammaṇ.

Vodānaṇ ti visesabhāgiyadhammaṇ.

Vuṭṭhānaṇ ti yena kāraṇena jhānādihi vuṭṭhahanti, taṇ kāraṇaṇ.

Pubbenivāsānussatīnaṇ ti pubbe nivuṭṭhakkhandhānussaraṇaṇ.

Cutūpapātaṇ ti cutiñ ca upapātañ ca.

Āsavānaṇ khayanaṇ ti kāmāsavādīnaṇ khayasaṅkhātaṇ āsavanirodhaṇ nibbānaṇ.

Imāni ti yāni heṭṭhā *dasā Tathāgatassa Tathāgatabalāni* ti avoca, imāni tānīti appaṇaṇ karotīti.

Evam ettha anupadavaṇṇanaṇ ñatvā idāni yasmā Tathāgato paṭhamaṇ yeva ṭhānāṭhānañāṇena veneyyasattānaṇ āsavakkhayādhigamassa ceva¹ anadhigamassa¹ ca ṭhānāṭhānabhūtaṇ kilesāvaraṇābhāvaṇ passatī, lokiyasammāditṭhiṭṭhitidassanato niyatamicchādītṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca; atha nesañ kammavipākāñāṇena vipākāvaraṇābhāvaṇ passa-

¹ S.R. om.

ti, tihetukapaṭisandhi-dassanto; sabbatthagāminīpaṭipadā-
ñānena kammāvaraṇābhāvaṇ passati, ānantariyakammābhā-
vadassanato; evaṇ anāvaraṇānaṇ anekadhātu-nānādhātu-
ñānena anukūladhammadesanattaṇ cariyāviseṣaṇ passati,
dhātuvemattadassanato.

Atha nesaṇ nānādhimuttikatañānena adhimuttiṇ passati,
payogaṇ anādiyivā pi adhimuttivasena dhammadesanattaṇ.
Ath' evaṇ diṭṭhādhimuttiṇaṇ yathā-satti yathā-balaṇ
dhammaṇ desetūṇ indriyaparopariyattañānena¹ indriyaparo-
pariyattaṇ² passati, saddhādīnaṇ tikkhamudubhāvadassanato.
Evaṇ pariññātindriyaparopariyattā pi pan' ete³ sace dūre
honti, atha jhānādipariññānena⁴ jhānādisu vasībhūtattā iddhi-
viseṣena khippaṇ upagacchati. Upagantvā ca nesaṇ pub-
benivāsānussatiñānena pubbe jātabhāvaṇ,⁵ dibbacakkhānu-
bhāvato pattabbena cetopariyañānena sampati⁶ cittaviseṣaṇ
passanto āsavakkhayañānānubhāvena āsavakkhayagāminiyā
paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṇ
deseti.

Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttānīti
veditabbāni.

Ayaṇ tāva mātikāya atthavaṇṇanā.

Idāni yathānikkhattāya mātikāya pañca viññāṇā na hetum
evā ti ādinā nayena āraddhe niddesavāre na hetum evā ti⁷
sādhāraṇahetupaṭikkhepaniddeso.⁸ Tattha hetu-hetu, pac-
cayahetu, uttamahetu, sādhāraṇahetūti catubbidho hetūti*
ādinā nayena yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ Rūpakaṇḍe
sabbāṇ rūpaṇ na hetum evā ti† ādīnaṇ atthavaṇṇanāyaṇ
vuttam eva.

Ahetukā-m-eva ti ādisu vyañjanasandhivasena makāro vedi-
tabbo. Ahetukā evāti attho. Sesapadesu pi es' eva nayo.
Api ca hetū dhammā na hetū dhammā ti ādisu dhamma-
koṭṭhāsesu pañcaviññāṇāni hetū dhammā ti vā sahetukā

* *Asl.* 303.

† *Dhs.* § 595.

¹ B.S.R. °pariyatti°.

² B.S.R. °pariyattiṇ.

³ S.R. pana te.

⁴ S.R. jhānaviññānena.

⁵ S.R. pubbajātībhāvaṇ; B. pubbe jātibhāvaṇ.

⁶ B.R. sampatti (duppāṭho). ⁷ *Vibh.* 319. ⁸ B. °paṭipakkhepa°.

dhammā ti vā na honti. Ekantena pana na hetū yeva, ahetukā evāti iminā nayan' ettha sabbapadesu attho veditabbo.

Avyākātam evā ti padaṇ vipākāvyākatavasena vuttaṇ.

Sārammaṇam evā ti olubbhārammaṇavasena. Paccayārammaṇaṇ, olubbhārammaṇan ti hi duvidhaṇ ārammaṇaṇ. Imasmiṇ pana ṭhāne olubbhārammaṇam eva dhuraṇ. Paccayārammaṇam pi labbhati yeva. *Acetasikam evā* ti padaṇ cittaṇ rūpaṇ nibbāṇan ti tisu acetasikesu cittaṇ eva sandhāya vuttaṇ.

No अपariyāpannam evā ti gatipariyāpanna-cutipariyāpanna-saṅsāravatṭabhayaपariyāpannabhāvato¹ pariyāpannā eva, no अपariyāpannā. Lokato vaṭṭato na niyyantīti aniyyānikā.

Uppanna²-manoviññāṇaviññeyyam evāti Rūpakaṇḍe cak-khuviññāṇādinaṇ paccuppannān' eva rūpādīni ārabba pavat-tito atitādivisayamanoviññāṇam pi pañcaviññānasotapati-tam eva katvā *uppannaṇ chahi viññāṇehi viññeyyam* ti vuttaṇ. Pañcaviññāṇā³ pana yasmā paccuppannā⁴ pi cakkhuviññā-ṇādinaṇ ārammaṇā⁵ na honti, manoviññāṇass' eva honti, tasmā manoviññāṇaviññeyyam evāti vuttaṇ.

Aniccā evā ti hutvā abhavaṭṭhena aniccā eva.

Jarābhibhūtā evā ti jarāya abhibhūtattā jarābhibhūtā eva.

Uppannavattukā uppannārammaṇā ti anāgatapaṭikkhepo. Na hi te anāgatesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Purejātavattukā purejātārammaṇā ti sahuppatti-paṭikkhepo. Na hi te⁶ sahuppannaṇ⁷ vatthuṇ vā ārammaṇaṇ vā paṭicca uppajjanti. Sayaṇ pana pacchājātā hutvā purejātesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Ajjhattikavattukā ti ajjhatajjhattavasena⁸ vuttaṇ. Tāni hi ajjhattike pañca pasāde vatthuṇ katvā uppajjanti.

Bāhirārammaṇā ti bāhīrarūpādi-ārammaṇā. Tattha catukkaṇ veditabbaṇ. Pañcaviññāṇā hi pasādavattukattā ajjhattikā ajjhattikavattukā; manoviññāṇaṇ hadayaṇaṇ vatthuṇ katvā uppajjanakāle ajjhattikaṇ bāhīravattukanaṇ; pañcaviññāṇasampayuttā tayo khandhā bāhirā ajjhattikavat-

¹ S.R. °saṅsārabhaya°.

² B. uppannaṇ.

³ S.R. °viññāṇāni.

⁴ S.R. °pannāni.

⁵ S.R. ārammaṇāni.

⁶ S.R. tassa.

⁷ S.R. saha°.

⁸ S.R. ajjhattavasena.

thukā; manoviññāṇasampayuttā tayo khandhā hadayarūpaṇ vatthuṇ katvā uppajjanakāle bāhirā bāhiravatthukā.

Asambhinnavattukā ti aniruddhavatthukā. Na hi te niruddhaṇ atitaṇ vatthuṇ paṭicca uppajjanti. Asambhinnārammaṇatāya pi es' eva nayo.

Aññaṇ cakkhuviññāṇassa vatthu ca ārammaṇaṇ cā ti ādisu cakkhuviññāṇassa hi aññaṇ vatthu, aññaṇ ārammaṇaṇ; aññaṇ sotaviññāṇādīnaṇ. Cakkhuviññāṇaṇ sotapasādādisu aññatarāṇ vatthuṇ, saddādisu vā aññatarāṇ ārammaṇaṇ katvā kappato kappāṇ gantvā pi na uppajjati,¹ cakkhupasādam eva pana vatthuṇ katvā rūpaṇ ca ārammaṇaṇ katvā uppajjati. Evam assa vatthu pi dvāram pi ārammaṇam pi nibaddhaṇ; aññaṇ vatthuṇ vā dvāraṇ vā ārammaṇaṇ vā na sankamati. Nibaddhavatthu nibaddhadvāraṇ nibaddhārammaṇam eva hutvā uppajjati. Sotaviññāṇādisu pi es' eva nayo.

Na aññamaññaṇ gocaravisayaṇ paccanubhontī ti ettha aññaṇ aññaṇassa, cakkhu sotassa, sotaṇ vā cakkhussāti evaṇ ekaṇ ekassa gocaravisayaṇ na paccanubhotīti attho. Sace hi nilādibhedāṇ rūpārammaṇaṇ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya: ingha tāva naṇ vavattapehi, vibhāvehi kiṇ nām' etaṇ ārammaṇaṇ ti; cakkhuviññāṇaṇ vinā pi mukhena atano dhammatāya evaṇ vadeyya: are andhabāla! vassasatam pi vassasahassam pi paridhāvamāno aññātra mayā kuhiṇ etassa jānanakaṇ labhissasi; āhara naṇ cakkhupasāde upaṇehi; aham etaṇ ārammaṇaṇ jānissāmi yadi-vā nilaṇ, yadi vā pīta-kaṇ; na hi eso aññaṇassa visayo, mayham ev' eso visayo ti. Sesaviññāṇesu pi es' eva nayo. Evam ete aññamaññaṇ gocaravisayaṇ na paccanubhonti nāma.

Samannāharantassā ti² āvajjanen' eva samannāharantassa.

Manasikarontassā ti āvajjanen' eva manasikarontassa. Etāni hi cittāni āvajjanena samannāhaṭakāle manasikatakāle yeva uppajjanti.

Na abbokinnā ti aññaṇa viññāṇaṇa abbokiṇṇā nirantarā va nuppajjanti. Etena nesaṇ anantaratā paṭikkhattā.

Na apubbaṇ acariman ti etena sabbesam pi sahuppatti paṭikkhattā.

¹ B. uppajjanti.

² B. samannārahantassa, *Vibh.* 320.

Na aññamaññassa samanantarā ti etena samanantaratā paṭikkhittā.

*Āvattanā*¹ *vā* ti ādini cattāri pi āvajjanass' eva nāmāni. Taṅ hi bhavangassa āvaṭṭanato āvaṭṭanā. Tass' eva ābhujanato ābhogo. Rūpādinaṅ samannāharanato samannāhāro. Tesañ yeva manasikaranato manasikāro ti vuccati. Evam ettha sankhepato pañcannaṅ viññāṇānaṅ āvajjanatṭhāne ṭhatvā² āvajjanādikiccaṅ³ kātuṅ samatthabhāvo paṭikkhitto.

Na kiñci dhammaṅ paṭivijānātī ti *manopubbangamā dhammā* ti evaṅ vuttaṅ ekam pi kusalaṅ vā akusalaṅ vā na paṭivijānāti.

Aññatra abhinipātamattā ti ṭhapetvā rūpādinaṅ abhinipātamattaṅ. Idaṅ vuttaṅ hoti: supaṇḍito pi puriso ṭhapetvā āpāthagatāni rūpādini aññaṅ kusalākusalesu ekadhammam pi pañcāhi viññāṇehi na paṭivijānāti. Cakkhuvīññāṅ pan' ettha dassanamattam eva hoti. Sotaviññāṇādini savāṇa-ghāyana-sāyana-phusanamattān' eva. Dassanādimattato pana muttā aññā etesaṅ kusalādi-paṭivivīññatti nāma natthi.

Manodhātuyā pi ti sampaṭicchana⁴manodhātuyā pi. Sampiḍanatto c' ettha pi-kāro. Tasmā manodhātuyā pi tato parāhi manoviññāṇadhātūhi pīti sabbehi pi pañcadvārikaviññāṇehi na kiñci kusalākusalaṅ dhammaṅ paṭivijānātīti evam ettha attho daṭṭhabbo.

Na kiñci iriyāpathaṅ kappeti ti ādisu pi es' eva nayo. Na hi pañcadvārikaviññāṇehi gamanādisu kiñci iriyāpathaṅ kappeti. Na kāyakammaṅ, na⁴ vacīkammaṅ paṭṭhapeti; na kusalākusalaṅ dhammaṅ samādiyati; na samādhij samāpajjati lokiyaṅ vā lokuttaraṅ vā; na samādhito vuṭṭhāti lokiyā vā lokuttarā vā; na bhavato cavati; na bhavantare upapajjati; sabbam pi h' etaṅ kusalākusaladhammapaṭivijānanādi cavanapariyosānaṅ kiccaṅ manodvārikacitten' eva hoti, na pañcadvārikenāti sabbassāp' etassa kiccassa karaṇe saha⁴vanakāni vīthicittāni paṭikkhittāni. Yathā

¹ *Vibh.* 321: āvajjanā.

³ S.R. āvaṭṭanādi°.

² B. ṭhapetvā.

⁴ S.R. om.

c' etesaṅ etāni kiccāni natthi, evaṅ niyāmokkamādini pi. Na hi¹ pañcadvārikajavanena micchattaniyāmaṅ okkamati, na sammattaniyāmaṅ. Na c' etaṅ javanaṅ nāmagottam ārabba javati, na kaṣiṇādipannaṅ, na lakkhaṇārammaṇi-kavipassanāvasena pavattati, na vuṭṭhānagāminībalavavipassanāvasena, na rūpārūpadhamme ārabba javati, na nibbāṇaṅ; na c' etena saddhiṅ paṭisambhidāññaṅ uppajjati, na abhiññāññaṅ,² na sāvakapāramiññaṅ, na paccekabodhiññaṅ, na sabbaññutaññaṅ. Sabbo pi paṇ' esa pabhedo manodvārikajavane yeva labbhati.

Na supatī, na paṭibujjhati, na supinaṅ passatī ti³ sabbenāpi ca pañcadvārikacittena n' eva niddaṅ okkamati, na niddāyati, na paṭibujjhati, na kiñci supinaṅ passatīti imesu tisu ṭhānesu saha javanaena viṭhiccitaṅ paṭikhittaṅ. Niddāyantassa hi mahāvattīṅ jāletvā dīpe cakkhusamīpe upanīte paṭhamaṅ cakkhudvārikaṅ āvajjanaṅ bhavangaṅ nāvattēti, manodvārikam eva āvattēti. Atha javanaṅ javitvā bhavangaṅ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārikaṅ⁴ āvajjanaṅ bhavangaṅ āvattēti. Tato cakkhuvīññānādini javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṅ bhavangaṅ pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanaena bhavange āvattēte manodvārikajavanaṅ javati. Tena cittena kiṅ ayaṅ imasmiṅ ṭhāne āloko ti jānāti. Tatthā niddāyantassa kaṇṇasamīpe turiyesu paggaḥitesu, ghāṇasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṅ pāṇinā pahāre dinne paṭhamaṅ sota-dvārikādini āvajjanāni bhavangaṅ na āvattēti, manodvārikam eva āvattēti. Atha javanaṅ javitvā bhavangaṅ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādini āvajjanāni bhavangaṅ āvattēti. Tato sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññānādini javanapariyosānāni pavattanti. Tadanantaraṅ bhavangaṅ pavattati.⁵ Tatiyavāre manodvārika-āvajjanaena bhavange āvattēte manodvārikajavanaṅ javati. Tena cittena ṇatvā: kiṅ ayaṅ imasmiṅ ṭhāne saddo, sankhasaddo bherisaddo⁶ ti vā; kiṅ ayaṅ imasmiṅ ṭhāne gandho, mūlagandho sārāgandho⁶ ti vā;

¹ S. Iti na; R. Iti.

³ Vbh. 322.

⁵ S.R. āvattēti.

² B. abhiññāṇaṅ.

⁴ S.R. °dvārikapavattaṅ.

⁶ S.R. om.

kiṅ idaṅ mayhaṅ mukhe pakkhittaraṣaṅ,¹ sappīti vā phā-
nītan ti vā; kena 'mhi piṭṭhiyaṅ paḥaṭo,² atithaddo me pahāro
ti vā vattā³ hoti.⁴ Evaṅ manodvārikajavenen' eva paṭibuj-
jhati, na pañcadvārikena. Supinam pi ten' eva passati, na
pañcadvārikena.

Tañ ca pan' etaṅ supinaṅ passanto catūhi kāraṇehi passati:
dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṅhārato
vā pubbanimittato vā ti. Tattha⁵ pittādīnaṅ khobhaka-
raṇapaccayayogena khubhitadhātuko dhātukkhobhato su-
pinaṅ passati, passanto ca nānāvidhaṅ supinaṅ passati:
pabbatā patanto viya, ākāseṇa gacchanto viya, vālamiga-
hatthi-corādihi anubaddho viya hoti.

Anubhūtapubbato passanto pubbe anubhūtapubbaṅ āram-
maṅaṅ passati. Devatopasaṅhārato passantassa devatā
atthakāmatāya vā anattakāmatāya vā atthāya vā anattāya
vā nānāvidhāni ārammaṅāni upasaṅharanti. So tāsaṅ
devatānaṅ ānubhāvena tāni ārammaṅāni passati. Pubbani-
mittato passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthas-
sa vā anattassa vā pubbanimittabhūtaṅ supinaṅ passati:
Bodhisattamā vā viya puttapaṭilābhanimittaṅ, Bodhisatto
viya pañcamahāsūpine, Kosalarājā vā viya soḷasa sūpine ti.

Tattha yaṅ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṅ
passati, na taṅ saccaṅ hoti. Yaṅ devatopasaṅhārato passati,
taṅ saccaṅ vā hoti alikaṅ vā. Kuddhā hi devatā upāyena
vināsetukāmā viparītam pi katvā dassenti. Tatr' idaṅ
vatthu: Rohaṇe kira Nāgamahāvihāre Mahāthero bhik-
khusaṅhaṅ anapaloketvā va ekaṅ nāgarukkhaṅ chindāpesi.
Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamam eva
naṅ palobhetvā pacchā: ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko
rājā marissatī ti supine ārocesi. Thero taṅ kathaṅ āharitvā
rājorodhānaṅ ācikkhī. Tā ekappahāren' eva mahāviraṅgaṅ
viraviṅsu. Rājā: kiṅ etaṅ ti pucchi. Tā evaṅ therena vuttan
ti ārocayīṅsu. Rājā divase gaṇāpetvā sattāhe vītivatte
kujjhitvā therassa hatthapāde chindāpesi. Yaṅ pana pubba-
nimittato passati, taṅ ekanta-saccam eva hoti. Etesañ ca

¹ S.R. pakkhittaṅ.

² S.R. paharito.

³ B. vattāro.

⁴ B. honti.

⁵ S. Ettha.

catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedato pi supinabhedo hoti yeva.

Taṃ ca paṇ' etaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanā va¹ passanti, appahīnavipallāsattā. Asekkhā na passanti, pahīnavipallāsattā. Kiṃ pana taṃ² passanto sutto passati? paṭibuddho? udāhu neva sutto passati na paṭibuddho ti? Kiñc' ettha yadi tāva sutto passati, Abhidhammavirodho āpajjati. Bhavangacittena hi supati. Taṃ ca rūpanimittādi-ārammaṇaṃ, rāgādi-sampayuttaṃ vā na hoti. Supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yaṃ hi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena³ passati. Sabbohārikacittena³ ca kate vitikkame anāpatti nāma natthi. Supinaṃ passantena pana kate vitikkame ekantaṃ anāpatti eva.⁴ Atha neva sutto na paṭibuddho passati, na supinaṃ⁵ nāma passati. Evaṃ hi sati supinassābhāvo va āpajjati. Na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati. Vuttaṃ h' etaṃ: *Kapimiddhapareto kho mahārāja supinaṃ passati* ti.* Kapimiddhapareto ti makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, yassā pavattiyaṃ punappunaṃ bhavangato uttaraṇaṃ hoti, tāya yutto supinaṃ passati. Ten' āyaṃ supino kusalo pi hoti akusalo pi avyākato pi.

Tattha supinante cetiyavandana-dhammasavaṇa-dhammadesanādīni karontassa kusalo. Paṇātipātādīni karontassa akusalo. Dvīhi antehi mutto āvajjana-tadārammaṇakhaṇe avyākato ti veditabbo. Supinen' eva diṭṭhaṃ viya me, sutaṃ viya me ti kathanakāle pi avyākato yeva. Kiṃ pana supine kataṃ kusalākusalaṃ kammaṃ savipākaṃ avipākaṃ ti? Savipākaṃ. Dubbalattā pana paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkoti. Dinnāya aññakammena⁵ paṭisandhiyā pavatte vedaniyaṃ hoti. Evaṃ yāthāvaka vatthuvibhāvanā paññā ti pañcannaṃ viññānaṃ na hetvaṭṭho,⁶ yāthāvaṭṭho.

* *Mil.* 300 f.

¹ B. om.

² S. paṇ' etaṃ.

³ S.R. saṃvohārika°.

⁴ B. evaṃ.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. hetukaṭṭho.

Taṅ yāthavaṭṭhaṅ vibhāvetīti *yāthāvakavatthuvibhāvanā*.
Tathā pañcannaṅ viññāṇānaṅ ahetukaṭṭho jarābhūtaṭṭho
na supinaṅ passanaṭṭho, yāthavaṭṭho. Taṅ¹ yāthavaṭṭhaṅ
vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā. Iti yā heṭṭhā *yā-
thāvakavatthuvibhāvanā paññā* ti mātikāya nikkhattā, sā
evaṅ² yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā ti veditabbā.

Yassā ca vasena *evaṅ ekavidhena ñānavatthū* ti evaṅ eke-
kakoṭṭhāsena³ ñānagaṇanā, ekena vā ākārena ñānaparicchedo
hotīti.⁴

Ekakaṅ.

Duvidhena ñānavatthuniddese *catūsu bhūmūsu kusale*
ti sekkhaputthujanānaṅ catubhūmakakusalapaññā.⁵ Paṭi-
sambhidāvibhange vuttesu pañcasu atthesu attano attano
bhūmipariyāpannaṅ vipākasankhātaṅ atthaṅ jāpeti⁶ janeti
pavattetīti *atthajāpikā*. *Arahato abhiññāṅ uppādentassa*
*samāpattiṅ uppādentassa kiriyāvyaṅkatā*⁷ ti abhiññāya ceva
samāpatiyā ca parikkamasamaye kāmāvacarakiriyapaññā.
Sā hi abhiññā-samāpattippabhedaṅ kiriyasankhātaṅ atthaṅ
jāpeti⁶ janeti pavattetīti *atthajāpikā paññā* ti vuttā.

Ayaṅ pana aparo pi pālimuttako aṭṭhakathānayo: yā pi
hi purimā kāmāvacarakiriyā pacchimāya kāmāvacarakiriyāya
anantarādivasena paccayo hoti, sā pi taṅ kiriyatthaṅ jāpe-
tīti⁶ *atthajāpikā paññā* nāma. Rūpāvacarārūpāvacaresu pi
es' eva nayo.

Dutiyaṅ padaniddese *catūsu bhūmūsu vipāke* ti kāmāvacara-
vipāke paññā saha-jātādīpaccayavasena kāmāvacaravipāka-
thaṅ jāpetvā ṭhitā ti *jāpitatthā*. Rūpāvacarādivipākapañ-
ñāsu⁸ pi es' eva nayo. Sabbā pi vā esā attano attano
kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayam pi atthabhūtā ti
jāpitatthā.⁹ *Arahato uppannāya abhiññāya uppannāya samā-
pattiyā* ti vuttakiriyapaññāya pi es' eva nayo.

Ayaṅ pana aparo pi pālimuttako aṭṭhakathānayo: kāmā-
vacarakiriyapaññā pi hi saha-jātādīvasena kāmāvacarakiriyā-
sankhātaṅ atthaṅ jāpetvā ṭhitā ti *jāpitatthā*.⁹ Rūpāvacarā-

¹ B. om.

² S.R. eva.

³ S.R. eka°.

⁴ B. hoti.

⁵ S.R. °kusale°.

⁶ S.R. jāpeti.

⁷ Vibh. 324, °kate.

⁸ S.R. °vipākādīsu.

⁹ S. jāpikatthā.

rūpāvacarakiriyapaññāsu pi es' eva nayo. Sabbā pi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā, sayaṇ ca atthabhūtā ti pi *jāpitatthā*.¹

Sesam ettha sabbaṇ Dhammasangahaṭṭhakathāyaṇ vuttanayattā pākaṭam evāti.*

Dukaṇ.

Tividhena nāṇavatthuniddese *yogavīhitesū* ti yogo vuccati paññā. Paññāvīhitesu paññāpariṇāmitesū ti attho.

Kammāyatanesū ti ettha kammam eva kammāyatanaṇ. Atha vā kammaṇ ca taṇ² āyatanaṇ ca ājivādīnan ti pi kammāyatanaṇ. Sippāyatane pi es' eva nayo. Tattha duvidhaṇ kammaṇ hīnaṇ ca ukkaṭṭhaṇ ca. Tattha hīnaṇ nāma vadḍhakikammaṇ pupphachaddakakammaṇ ti evam ādi. Ukkaṭṭhaṇ nāma kasi, vaṇijjā, gorakkhan ti evam ādi. Sippam³ pi duvidhaṇ hīnaṇ ca ukkaṭṭhaṇ ca. Tattha hīnaṇ sippaṇ nāma nalakārasippaṇ pesakārasippaṇ kumbhakārasippaṇ cammakārasippaṇ nahāpitasippaṇ ti evam ādi. Ukkaṭṭhaṇ nāma sippaṇ muddā, gaṇanā, lekhaṇ cāti evam ādi. Vijjā va *vijjāthānaṇ*. Taṇ dhammikam eva gahitaṇ, Nāgamaṇḍalaparittasadiṣaṇ phudhamanakamantasadiṣaṇ.⁴ Sālākiyaṇ sallakattiyaṇ ti ādini pana vejjasatthāni icchām' ahaṇ ācariya sippaṇ sikkhitun ti sippāyatane pavitṭhattā na gahitāni.

Tattha eko paṇḍito manussānaṇ phāsuvihāratthāya attano ca⁵ dhammatāya geḥa-pāsāda-yāna-nāvādīni uppādeti. So hi: ime manussā vasanaṭṭhānena vinā dukkhitā ti hitakiriyāya ṭhatvā dighacaturassādibhedāṇ geḥaṇ uppādeti; sītuṇha-ṭaṭṭhāyatthāya ekabhūmaka-dvībhūmakādībhede pāsāde karoti; yāne asati anusācāraṇaṇ nāma dukkhan ti janghākilamathapaṭivīnodanatthāya⁶ vayha-sakaṭa-sandamānikādīni uppādeti; nāvāya asati samuddādisaṇcāro nāma natthitī nāppakāraṇ nāvāṇ uppādeti. So sabbam p' etaṇ neva aññehi kariyamānaṇ⁷ passaṭi, na kataṇ uggaṇhāti,

* *Asl.* 305 f.

¹ S. jāpikatthā.

² B. om.

³ B. Sabbam (pamādo).

⁴ S.R. supanaka°.

⁵ S.R. va.

⁶ S.R. kilamathavinoda°.

⁷ S.R. kaviramānaṇ.

na kathentānaṅ sunāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katam pi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisam eva hoti. Ayaṅ tāva hīnakamme nayo.

Ukkaṭṭhakamme pi kasikamme¹ asati manussānaṅ jīvitaṅ na pavattatīti eko paṇḍito manussānaṅ phāsuvihāratthāya yuganangalādīni kasibhaṇḍāni uppādeti. Tathā nānappakāraṅ vāṇijjakammaṅ² gorakkañ ca uppādeti. So sabbam p' etaṅ neva aññehi kariyamānaṅ³ passati . . . pe . . . katasadisam eva hoti. Ayaṅ ukkaṭṭhakamme nayo. Duvidhe pi pana sippāyatane eko paṇḍito manussānaṅ phāsuvihāratthāya naḷakārasippādīni hīnasippāni, hatthamuddāgaṇanasankhātāṅ⁴ muddaṅ, acchinnakasankhātāṅ⁵ gaṇanaṅ, mātikā-pabhedañ ca lekhaṅ uppādeti. So sabbam p' etaṅ neva aññehi kariyamānaṅ³ passati . . . pe . . . katasadisam eva hoti. Ayaṅ sippāyatane nayo. Ekacco pana paṇḍito amanussa-siriṅsapādihi⁶ upaddutānaṅ manussānaṅ tikicchanatthāya dhammikāni Nāgamaṇḍalamantādīni vijjāṭhānāni uppādeti. Tāni neva aññehi kariyamānāni⁷ passati, na katāni uggaṇhāti, na kathentānaṅ sunāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katam pi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisam eva hoti.

Kammassakataṅ vā ti idaṅ kammaṅ sattānaṅ sakaṅ, idaṅ no sakan ti evaṅ jānanañāṅaṅ.

Saccānulomikaṅ vā ti vipassanāñāṅaṅ. Taṅ hi catunnaṅ saccānaṅ anulomanato saccānulomikan ti vuccati. Idān' issa pavattanākāraṅ dassetaṅ rūpaṅ aniccan ti vā ti ādi vuttaṅ. Ettha ca aniccalakkhaṇam eva āgataṅ, na dukkhalakkhaṇa-anattalakkhaṇāni. Atthavasena pana āgatān' evāti daṭṭhabbāni. Yaṅ hi aniccaṅ, taṅ dukkhaṅ; yaṅ dukkhaṅ, tadannattā ti. *Yaṅ evarūpin* ti yaṅ evaṅ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṅ. *Anulomikaṅ khantīn* ti ādīni sabbāni paññāvevacanān' eva. Sā hi heṭṭhā vuttānaṅ kammāyatanādīnaṅ pañcanaṅ kāraṇānaṅ apaccanikadassanena anulometīti anulomikā.

¹ S.R. kasivaṇijjakammesu.

² S.R. vāṇijjakam pi.

³ S.R. kayiramānaṅ.

⁴ S.R. °muddāya gaṇana°.

⁵ S. acchiddaka°. ⁶ B. °sarisaṇḍādihi.

⁷ S.R. kayiramānāni.

Tathā sattānaṃ hitacariyāya anulometi, maggasaccassa anulometi, paramatthasaccassa nibbāṇassa anulomanato¹ anulometiti pi *anulomikā*.

Sabbāni pi etāni kāraṇāni khamati, sahati, daṭṭhuṃ sakotīti *khanti*.

Passatīti *ditthi*.

Rocetīti *ruci*.

Mudatīti² *muti*.³

Pekkhātīti *pekkhā*.

Sabbe pi 'ssā⁴ te kammāyatanādayo dhammā nijjhānaṃ khamanti. Visesato ca pañcakkhandhasankhātā dhammā punappunaṃ anicca-dukkha-anattavasena⁵ nijjhāyamānā taṃ nijjhānaṃ khamantīti *dhammanijjhānakhanti*.

Parato asutvā paṭilabhatī ti aññassa upadesavacanaṃ⁶ asutvā sayam eva cintento paṭilabhati.

Ayaṃ vuccatī ti ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā pan' esā na yesaṃ kesañci uppajjati, abhiññātānaṃ pana mahāsattānaṃ eva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikaññānaṃ dvinnaṃ yeva Bodhisattānaṃ uppajjati. Sesapaññā sabbesaṃ pi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjatīti *veditabbā*.

Parato sutvā paṭilabhatī ti ettha kammāyatanādīni parena kariyamānāni⁷ vā katāni vā disvā pi yassa kassaci kathayamānassa vacanaṃ sutvā pi ācariyassa santike uggahetvā pi paṭiladdhā sabbā parato sutvā yeva paṭiladdhā nāmāti *veditabbā*.

Samāpannassā ti samāpatti-samangissa antosamāpattiyaṃ pavattā paññā bhāvanāmayā nāmāti attho.

Dānaṃ ārabbhā ti dānaṃ paṭicca. Dānacetanāpaccayā ti attho. *Dānādhigacchā* ti dānaṃ adhigacchantaṃ,⁸ pāpūnantassāti attho.

Yā uppajjatī ti yā evaṃ dānacetanāsampayuttā paññā uppajjati, ayaṃ dānamayā paññā nāma. Sā pan' esā dānaṃ dassāmīti cintentassa, dānaṃ dentassa, dānaṃ datvā taṃ

¹ S.R. anulomato.

² S.R. anutīti.

³ B. mudi.

⁴ S.R. pi 'ssa.

⁵ S.R. °dukkhānatta°.

⁶ S.R. vacanaṃ.

⁷ S.R. kayiramānāni.

⁸ B. adhigacchassa.

paccavekkhantassa pubbacetanā muñcanacetanā¹ aparacetanā ti tividhena uppajjati.

Sīlaṅ ārabha sīlādhigacchā ti idhā pi sīlacetanāsampayuttā va sīlamayā paññā ti adhippetā. Ayam pi sīlaṅ pūressāmīti cintentassa, sīlaṅ pūrentassa, sīlaṅ pūretvā taṅ paccavekkhantassa pubbacetanā, muñcanacetanā,² aparacetanā ti tividhen' eva uppajjati. Bhāvanāmayā heṭṭhā vuttā yeva.

Adhisīlapaññādisu sīlādīni duvidhena veditabbāni: sīlaṅ, adhisīlaṅ; cittaṅ, adhicittaṅ; paññā, adhipaññā ti. Tattha *Uppādā vā Tathāgatānaṅ anuppādā vā Tathāgatānaṅ thitā va sā dhātu dhammatthitātā dhammānīyāmatā* ti* imāya tantiyā sangahitavasena pañca pi sīlāni dasa pi sīlāni sīlaṅ nāma. Taṅ hi Tathāgate uppanne pi anuppanne pi hoti. Anuppanne ke paññāpentīti? Tāpasaparibbājakā Sabbaññubodhisattā cakkavattirājāno ca paññāpentī. Uppanne Sammāsambuddhe bhikkhusaṅgho bhikkhunīsaṅgho upāsakā upāsikayo ca paññāpentī.

Pātimokkhasaṅgarasīlaṅ pana sabbasīlehi adhikaṅ, uppanne yeva Tathāgate uppajjati, no anuppanne. Sabbaññubuddhā yeva ca naṅ paññāpentī. Imasmiṅ vatthusmiṅ vītikkame idaṅ nāma hotīti paññāpanaṅ hi aññesaṅ avisayo, Buddhānaṅ yeva esa visayo, Buddhānaṅ balaṅ. Iti yasmā pātimokkhasaṅgavaro adhisīlaṅ, tasmā taṅ adhisīlapaññaṅ dassetuṅ *pātimokkhasaṅgavaṅ saṅgarantassā* ti³ ādi vuttaṅ.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā sangahitavasena vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo cittaṅ nāma. Taṅ hi Tathāgate uppanne pi hoti, anuppanne pi. Anuppanne ke nibbātentīti? Tāpasaparibbājakā ceva Bodhisattā ca cakkavattirājāno ca. Uppanne Bhagavati bhavavisesatthikā⁴ bhikkhūādayo pi nibbātentī yeva. Vipassanāpādikā pana aṭṭha samāpattiyo sabbacittehi adhikā; uppanne yeva Tathāgate uppajjanti, no anuppanne. Sabbaññubuddhā eva ca etā

* S. ii, 25.

¹ B.R. muñcacetanā.

² B.S.R. muñcacetanā.

³ *Vibh.* °saṅgarasāṅgavutassa.

⁴ S.R. visesatthikā.

paññāpentī. Iti yasmā aṭṭhasamāpatticittaṅgādhicittaṅgā, tasmā adhicittapaññaṅgā dassetuṅgā rūpāvacarārūpāvacarasamāpattiṅgā samāpajjantassā ti ādi vuttaṅgā.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā sangahitavasena kammassakataññaṅgā¹ paññā nāma. Taṅgā hi Tathāgate uppanne pi hoti anuppanne pi. Anuppanne Velāmadāna-Vessantara-dānādivasena uppajjati. Uppanne tena ñāṇena mahādānaṅgā pavattentānaṅgā pamānaṅgā natthi. Maggaphalapaññā pana sabbapaññāhi adhikā, uppanne yeva Tathāgate vitthārikā hutvā pavattati, no anuppanne. Iti yasmā maggaphalapaññā adhipaññā, tasmā atirekapaññāya² paññaṅgā dassetuṅgā catusu maggesū ti ādi vuttaṅgā.

Tattha siyā: sīlaṅgā, adhisīlaṅgā; cittaṅgā, adhicittaṅgā; paññā, adhipaññā ti imesu chasu koṭṭhāsesu vipassanāpaññā katarasannissitā ti? Adhipaññāsannissitā. Tasmā yathā omakatarappamānaṅgā chattaṅgā vā dhajaṅgā vā upādāya atirekappamānaṅgā atichattaṅgā, atidhajo ti vuccati, evam idam pi pañcasīlaṅgā dasasīlaṅgā upādāya pātimokkhasaṅgavarasīlaṅgā adhisīlaṅgā nāma. Vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo upādāya vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo adhicittaṅgā nāma. Kammassakatapaññaṅgā upādāya vipassanāpaññā³ maggapaññā³ phalapaññā ca adhipaññā nāmāti veditabbā.

Āyakosallādi-niddese⁴ yasmā āyo ti vuḍḍhi. Sā anattahānito atthupattito ca duvidhā. Apāyo ti avuḍḍhi.⁵ Sā pi atthahānito ca⁶ anattupattito ca duvidhā, tasmā taṅgā dassetuṅgā ime dhamme manasikaroto ti ādi vuttaṅgā.

Idaṅgā vuccatī ti yā imesaṅgā akusaladhammānaṅgā anuppattippahānesu kusadaladhammānaṅgā ca uppattiṭṭhitisu paññā, idaṅgā āyakosallaṅgā nāma vuccati. Yā pan' esā kusadaladhammānaṅgā anuppajjana-nirujjhānesu akusaladhammānaṅgā ca uppattiṭṭhitisu paññā, idaṅgā apāyakosallaṅgā nāmāti attho. Āyakosallaṅgā tāva paññā hotu, apāyakosallaṅgā kathaṅgā paññā nāma jātā ti? Paññāvā yeva hi: mayhaṅgā evaṅgā manasikaroto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjhanti; anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā pavadd-

¹ B. kammassataññaṅgā.

² S.R. adhipaññāya.

³ B. adds ca.

⁴ Vbh. 325.

⁵ S.R. avuḍḍhi.

⁶ S.R. om.

dhantīti pajānāti. So evaṇ ñatvā anuppannānaṇ akusalānaṇ dhammānaṇ uppajjituṇ na deti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale uppādeti, uppanne bhāvanā-pāripūriṇ pāpeti. Evaṇ apāyakosallam pi paññā evāti veditabbaṇ.

Sabbā pi tatr' upāyapaññā upāyakosallan ti idaṇ pana accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanaṭṭhaṇ ṭhānuppattiya¹-kāraṇajānanavasen' eva veditabbaṇ. Sesaṇ sabbattha uttānattham² evāti.

Tikaṇ.

Catubbidhena ñāṇavatthuniddese *atthi dinnan* ti ādisu dinnapaccayā phalaṇ atthi ti iminā upāyena attho veditabbo.

Idaṇ vuccatī ti yaṇ ñāṇaṇ idaṇ kammaṇ sakaṇ, idaṇ no sakan ti jānāti, idaṇ kammassakatañāṇaṇ nāma vuccatīti attho. Tattha tividhaṇ kāyaduccariṇ, catubbidhaṇ vaciduccariṇ, tividhaṇ manoduccariṇ ti idaṇ na-sakakammaṇ nāma. Tisu dvāresu dasavidham pi sucariṇ saka-kammaṇ nāma. Attano vā pi hotu parassa vā, sabbam pi akusalaṇ na-sakakammaṇ nāma. Kasmā? Atthabhañjanato anattahajananato ca. Attano vā hotu parassa vā, sabbam pi kusalaṇ sakakammaṇ nāma. Kasmā? Anattabhañjanato atthahajananato ca. Evaṇ jānanasamatthe imasiṇ kammassakatañāṇe ṭhatvā bahuṇ dānaṇ datvā silaṇ pūretvā uposathaṇ samādiyivā sukkena sukhaṇ sampattiyā sampattiṇ anubhavitvā nibbāṇaṇ pattānaṇ gaṇanaparicchedo natthi. Yathā hi sadhanaṇ puriso pañcasu sakaṭasatesu sappi-madhu-phāṇitādini³ ceva loṇa-tila-taṇḍulādini ca āropetvā kantāramaggaṇ paṭipanno kenacid-eva atthe uppanne sabbesaṇ upakaraṇānaṇ gahitattā na cinteti na paritassati, sukhen' eva khemantaṇ pāpunāti, evam eva imasmim pi kammassakatañāṇe ṭhatvā bahuṇ dānaṇ datvā . . . pe . . . nibbāṇaṇ pattānaṇ gaṇanapatho natthi.

Ṭhapetvā saccānulomikaṇ ñāṇan ti maggasaccassa paramatthasaccassa ca anulomato saccānulomikan ti laddhānāmaṇ vipassanāñāṇaṇ ṭhapetvā avasesā sabbā pi sāsavā kusalā paññā kammassakatañāṇam evāti attho.

Maggasamaṅgissa ñāṇaṇ dukkhe p' etaṇ ñāṇan ti ettha ekam

¹ S.R. ṭhānuppattiyā.

² S.R. uttānam.

³ R. °phāṇitāni.

eva maggañāṇaṇ caṭṭūsu saccesu ekapaṭivedhavasena caṭṭūsu ṭhānesu sangahitaṇ.

Dhamme ñāṇaṇ ti ettha maggaṇāṇā tāva caṭṭūnaṇ saccānaṇ ekapaṭivedhavasena dhamme ñāṇaṇ nāma hotu; phalapaññā kathaṇ dhamme ñāṇaṇ nāmāti? Nirodhasaccavasena. Duvidhā pi h' esā paññā aparappaccaye attapaccakkhe¹ ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā dhamme ñāṇaṇ ti veditabbā.

So iminā dhammenā ti ettha maggañāṇaṇ dhammagocarattā gocaravohārena dhammo ti vuttaṇ. Upayogatthe vā karaṇavacanaṇ. Imaṇ dhammaṇ ñātenāti attho. Catusaccadhammaṇ jānitvā ṭhitena maggañāṇenaṇti vuttaṇ hoti.

Ditthenā ti dassanena, dhammaṇ passivā ṭhitenāti attho.

Pattēnā ti cattāri saccāni patvā ṭhitattā dhammaṇ pattēna.

Viditēnā ti maggañāṇena cattāri saccāni viditāni pākaṭāni katāni, tasmā taṇ dhammaṇ viditaṇ nāma hoti. Tena viditadhammena.

Pariyogāḷhenā ti catusaccadhammaṇ pariyogāhetvā ṭhitena.

Nayaṇ neti ti atīte ca anāgate ca nayaṇ neti harati peseti. Idaṇ pana na maggañāṇassa kiccaṇ, paccavekkhanañāṇassa kiccaṇ.

Satthārā pana maggañāṇaṇ atītānāgate naya-nayanasadisāṇ kataṇ. Kasmā? Maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhanā nāma hoti. Tasmā Satthā maggañāṇam eva naya²-nayanasadisāṇ akāsi.³ Api ca evam ettha⁴ attho daṭṭhabbo: Yad etaṇ iminā catusaccagocaraṇ maggañāṇaṇ adhigataṇ, tena ñāṇena kāraṇabhūtena atītānāgate paccavekkhanañāṇasankhātaṇ nayaṇ neti.

Idāni yathā tena nayaṇ neti, taṇ ākāraṇ dassetuṇ *ye hi keci atītānāgatam addhānaṇ*⁵ ti ādim āha.

Tattha *abbhaññāṇsu* ti jāniṇsu paṭivijjiṇsu.

Imaṇ yevā ti yaṇ dukkhaṇ atīte abbhaññāṇsu, yañ ca anāgate abhi jāniṇsanti, na taṇ yeva imaṇ; sarikkhaṭṭhena para evaṇ vuttaṇ. Atīte pi hi ṭhapetvā taṇhaṇ tebhūmakakkhandhe yeva dukkhasaccan ti paṭivijjiṇsu. Taṇhaṇ

¹ B. attha°.

² B. nayaṇ.

³ S.R. akāsīti.

⁴ S.R. p' ettha.

⁵ R.S. *Vibh.* atītam addhānaṇ.

yeva samudayasaccan ti, nibbānam eva nirodhasaccan ti, ariyamaggam eva maggasaccan ti paṭivijjhiṃsu. Anāgate pi evam eva paṭivijjhissanti. Etarahi pi evam eva paṭivijjhantīti sarikkhaṭṭhena imaṃ yevā ti vuttaṃ.

Idaṃ vuccati anvaye nānan ti idaṃ anugamanañāṇaṃ nayanañāṇaṃ kāraṇañāṇan ti vuccati.

*Paricchedañānan*¹ ti cittaparchchedañāṇaṃ.

Parasattānan ti ṭhapetvā attānaṃ sesasattānaṃ. Itaraṃ tass' eva vevacanaṃ.

Cetasā ceto paricca pariḷānāti ti attano cittaena tesāṃ cittaṃ sarāgādivasena paricchinditvā nānappakārato jānāti.

Sarāgaṃ vā ti ādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā Satipaṭṭhānavibhange vuttam eva.

Ayaṃ pana viseso: idha *anuttaraṃ vā cittaṃ, vimuttaṃ vā cittaṃ* ti ettha lokuttaram pi labbhati. Avipassanūpagam pi hi paracittaṃ nāṇassa visayo hoti yeva.

Avasesā paññā ti² dhamme nāṇādikā tisso paññā ṭhapetvā sesā sabbā pi paññā nāṇan ti sammatattā *sammutiñāṇaṃ*³ nāma hoti. Vacanattho pan' ettha sammutinhi nāṇan ti sammutiñāṇaṃ.

Kāmāvacarakusale paññā ti ayaṃ hi ekantena vaṭṭasmiṃ cutipaṭisandhiṃ ācinat' eva,⁴ tasmā *ācayāya, no apacayāyā* ti vuttā. Lokuttaramaggapaññā⁵ pana yasmā cutipaṭisandhiṃ apacinat' eva, tasmā *apacayāya, no ācayāyā* ti vuttā. Rūpāvacarārūpāvacarapaññā⁶ cutipaṭisandhim pi ācinati, vikkhambhanavasena kilese ceva kilesamūlake ca dhamme apacinati, tasmā *ācayāya ceva apacayāyā cā* ti vuttā. Sesā neva cutipaṭisandhiṃ ācinati, na apacinati, tasmā *neva ācayāya, no apacayāyā* ti vuttā.

Na ca abhiññāyo paṭivijjhatī ti idaṃ paṭhamajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā h' issa kāmavivekena pattabbattā kilesanibbidāya saṅvattati. Tāya c' esa kāmesu vitarāgo hoti. Abhiññāyopādakabhāvaṃ pana appattatāya neva pañca abhiññāyo paṭivijjhati; nimittārammaṇattā na saccāni paṭivijjhati. Evam ayaṃ paññā nibbidāya hoti, no paṭivedhāya.

¹ *Vbh.* paricece nāṇan.

² *Vbh.* 330.

³ *Vbh.* sammatī°.

⁴ S.R. ācinati eva.

⁵ S.R. lokuttarañāṇaṃ.

⁶ S.R. °vacarā.

Sv' evā ti paṭhamajjhānaṃ paṭvā t̥hito.

Kāmesu vītarāgo samāno ti tathā vikkhambhitānaṃ yeva kāmānaṃ vasena vītarāgo.

Abhiññāyo paṭivijjhatī ti pañca abhiññāyo paṭivijjhati. Idaṃ catutthajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Catutthajjhānapañña hi abhiññāpāḍakabhāvenāpi pañca abhiññāyo paṭivijjhati, abhiññābhāvappattiyā pi paṭivijjhati eva; tasmā sā¹ paṭivedhāya hoti. Paṭhamajjhānapaññāya eva pana kilesesu pi nibbindattā² no nibbidāya. Yā panāyaṃ dutiyatatiyajjhānapañña, sā katarakoṭṭhāsaṃ bhajatīti? Somanasavasena paṭhamajjhānam pi bhajati, avitakkavasena catutthajjhānam pi. Evam esā paṭhamajjhānasannissitā vā catutthajjhānasannissitā vā kātābhā.

Nibbidāya ceva paṭivedhāya cāti maggapañña sabbasmim pi vaṭṭe nibbindanato nibbidāya, chaṭṭhaṃ abhiññaṃ paṭivijjhānato paṭivedhāya ca hoti.

Paṭhamassa jhānassa lābhī ti ādisu yvāyaṃ appaḡaḡassa paṭhamajjhānassa lābhī, taṃ tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmāsaḡatā hutvā sañña manasikārā samudācaranti codenti tudanti.³ Tassa kāmānupakkhandānaṃ sañña-manasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapañña hāyati parihāyati, tasmā *hānabhāginī* ti vuttā. *Tad-anudhammatā* ti tad-anurūpasabhāvā. *Sati santit̥thati* ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā, paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā, abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena sā paṭhamajjhānapañña neva hāyati, na vaḡḡhati, t̥hitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttaṃ *t̥hitibhāginī pañña* ti.

Avitakkasaḡatā ti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasaḡatā. *Samudācaranti* ti paḡaḡato paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya tudanti, codenti. Tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ sañña-manasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapañña visesaḡhūtaḡa dutiyajjhānassa uppattit̥thānatāya⁴ *visesaḡhāginī* ti vuttā. *Nibbidāsaḡatā* ti

¹ S.R. eva sā.

² nibbinnattā (?).

³ S.R. om.

⁴ S.R. uppattipadaṭṭhānatāya.

tam eva paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṅ nibbidāsankhātena vipassanāñāṇena sahaḡatā. Vipassanāñāṇaṅ hi jhānanga-bhede vattante nibbindati ukkaṅṭhati, tasmā nibbidā ti vuccati. *Samudācarantī* ti nibbāṇasacchikiriyaṭṭhāya codenti tudenti. *Virāgūpasaṅhitā* ti virāgasankhātena nibbāṇena upasaṅhitā. Vipassanāñāṇaṅ hi sakkā iminā maggena virāgaṅ nibbāṇaṅ sacchikāṭun ti pavattito viragūpasaṅhitaṅ ti vuccati. Taṅ-sampayuttā saññāmanasikārā pi virāgūpasaṅhitā eva nāma. Tassa tesāṅ saññāmanasikārānaṅ vasena sā paṭhamajjhānapaññā ariyamaggapaṭive-dhassa padaṭṭhānatāya *nibbedhabhāginī* ti vuttā. Evaṅ catusu ṭhānesu paṭhamajjhānapaññā va kathitā. Duti-yajjhānapaññādisu pi iminā va nayena attho veditaḡbo.

Kicchena kasirena samādhinṅ uppādentassā ti¹ lokuttarasamādhinṅ uppādentassa pubbaḡbhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasankhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā āgatassa.

Dandhaṅ taṅṭhānaṅ abhiṅānantassā ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṅ vasitvā taṅ lokuttarasamādhisankhātaṅ ṭhānaṅ dandhaṅ sanikaṅ abhiṅānantassa paṭi-vijjhantassa pāpuṇantassāti attho.

Ayaṅ vuccatī ti yā esā evaṅ uppajjati, ayaṅ kilesavikkham-bhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggaḡkāle ekacittakkaḡe uppannā pi paññā āgamanavasena *dukkhā paṭipadā dandhābhīṅñā* nāmāti vuccati. Upari tīsu padesu pi iminā va nayena attho veditaḡbo.

Samādhissa na nikāmalābhissā ti yo samādhissa na nikāmalābhī hoti, so tassa na nikāmalābhī nāma. Yassa samādhi uparūpari samāpajjanatthāya ussakkitaṅ paccayo na hoti, tassa appaṅaṅajjhānalābhissāti attho.

Ārammaṅaṅ thokaṅ pharaṅtassā ti paritte suppamatte vā sarāvamatte² vā² ārammaṅe parikammaṅ katvā tatth' eva appaṅaṅ patvā taṅ avaḡḡhitaṅ thokam eva ārammaṅaṅ pharaṅtassāti attho. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Na-nikāmalābhī-paṭipakkhato hi paṅaṅajjhānalābhī ettha *nikāmalābhī* ti vutto. Avaḡḡhitārammaṅapaṭipakkhato ca vaḡḡhitārammaṅaṅ *vipulaṅ* ti vuttaṅ. Sesāṅ tādisam eva.

¹ Vbh. 332.

² S.R. om.

Jarāmarane p' etaṇ nāṇan ti¹ nibbānam eva ārammaṇaṇ katvā catunnaṇ saccānaṇ ekapaṭivedhavasena etaṇ² vuttaṇ. *Jarāmaranaṇ ārabbhā* ti ādini pana ekekaṇ vatthuṇ ārabbhā pavattikāle pubbabhāge saccavavattāpanavasena vuttāni. Sesaṇ sabbattha uttānattham³ evāti.

Catukkaṇ.

Pañcavidhena nāṇavatthuniddese pītipharaṇatādisu pīti⁴ pharamānā uppajjatīti *dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā* nāma.

Sukhaṇ pharamānā uppajjatīti *tīsu jhānesu paññā sukha-pharaṇatā* nāma.

Paresaṇ ceto pharamānā uppajjatīti *cetopariyapaññā cetopharaṇatā* nāma.

Ālokapharaṇe uppajjatīti *dibbacakkhupaññā ālokapharaṇatā* nāma.

Paccavekkhanañānaṇ *paccavekkhanānimittaṇ* nāma. Ten' eva⁵ vuttaṇ: *dvīsu jhānesu⁶ paññā pītipharaṇatā* ti ādi. Tattha ca pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya, cetopharaṇatā ālokapharaṇatā dve hatthā viya, abhiññā-pādakajjhānaṇ majjhimakāyo viya, paccavekkhanānimittaṇ sisaṇ viya. Iti Bhagavā pañcangaṇ sammāsamādhīṇ angapaccangasampannaṇ purisaṇ viya katvā dassesi.⁷

Ayaṇ pañcangiko sammāsamādhī ti ayaṇ hatthapādasīsasa-disehi pañcahi angehi yutto sammāsamādhī ti pādakajjhānaṇ⁸ samādhīṇ kathesi.

Ayaṇ samādhī paccuppannasukho cevā ti ādisu arahatta-phalasaṇ samādhī adhippeto. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho.

Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhasā paccayattā *āyaṇ sukhavipāko*. Santaṇ sukhamaṇ phala-cittaṇ paṇītaṇ madhurarūpaṇ samuṭṭhāpeti. Phalasaṇ samāpattiyā vuṭṭhitassa sabbakāyānugataṇ sukhasamphassaṇ phoṭṭhabbaṇ paṭicca sukhasahagataṇ kāyaviññānaṇ uppajjati. Iminā pi pariyāyena āyaṇ sukhavipāko.

¹ *Vbh.* 333.

² S.R. evaṇ.

³ S.R. uttānaṇ.

⁴ pītiṇ (?).

⁵ S.R. Tena.

⁶ B. nāṇesu.

⁷ B. dasseti.

⁸ S. °jhāna-; R. pādajhāna-.

Kilesehi ārakattā ariyo.

Kāmāmisa-vaṭṭāmisa-lokāmīsanaṅ abhāvā nirāmiso.

Buddhādihi mahāpurisehi sevitattā mahāpurisasevito.¹

Angasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca santo.

Atapanīyaṭṭhena² paṇīto. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā kilesapaṭippassaddhibhāvassa³ vā laddhattā paṭippassaddhiladdho.⁴ Paṭippassaddhaṅ paṭippassaddhīti hi idaṅ atthato ekaṅ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā-laddhattā pi paṭippassaddhiladdho.⁴

Ekodibhāvena adhiगतattā, ekodibhāvam eva vā adhiगतattā ekodibhāvādhiगतato.

Appaṅgaṇasāsavasamādhi viya sasankhārena sappayogena cittaena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhiगतattā na sasankhāraṇīggayhavāritagato. Tañ ca samādhiṅ samāpajjanto tato vā vuṭṭhahanto sativepullappattattā sato va samāpajjati, sato va vuṭṭhahati. Yathā-paricchinnakālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati. Tasmā yad ettha ayaṅ samādhi paccuppannasukho ceva āyatīṅ ca sukhavipāko ti evaṅ paccavekkhamānassa paccattaṅ yeva aparappaccayaṅ ñāṇaṅ uppajjati, taṅ ekam angaṅ. Esa nayo sesesu pi.

Evam imehi pañcahi paccavekkhanañāṇehi ayaṅ samādhi pañcañāṇīko sammāsamādhi nāma vutto ti.

Pañcakaṅ.

Chabbidhena ñāṇavatthuniddese iddhividhe ñāṇan ti eko pi hutvā bahudhā hotī ti* ādinayappavatte iddhividhe ñāṇaṅ. Iminā avitakkāvicārā upekkhāsaḥagatā rūpāvacarā bahudhābhāvādisādhikā⁵ ekacittakkhanikā appanāpaññā va kathitā.

Sotadhātuvisuddhiyā ñāṇan ti dūrasantikādibheda-saddārammaṇāya dibbasotadhātuyā ñāṇaṅ. Iminā pi avitakkāvicārā upekkhāsaḥagatā rūpāvacarā pakatisotavisayātītasaddārammaṇā ekacittakkhanikā appanāpaññā va kathitā.

* D. i, 78 etc.; M. ii, 18 etc.; S. ii, 121 etc.

¹ R.S. Vibh. akāpurisasevito.

² B.R. atappa°.

³ °S.R. passaddhabhāvaṅ. ⁴ S.R. paṭippassaddha°. ⁵ B. bahuta°

Paracitte ñānan ti parasattānaṅ cittaparicchede ñānaṅ. Iminā pi yathāvuttappakārā paresaṅ sarāgādiccittārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññā va kathitā.

Pubbenivāsānussatiñānan ti pubbenivāsānussatisampayuttaṅ ñānaṅ. Iminā pi yathāvuttappakārā pubbe nivutthakkhandhānussaraṇasatisampayuttā ekacittakkhaṇikā appanāpaññā va kathitā.

Sattānaṅ cutūpapāte ñānan ti sattānaṅ cutiyañ ca¹ upapāte ca ñānaṅ. Iminā pi yathāvuttappakārā cavanaka-upapajjanakānaṅ sattānaṅ vaṇṇadhātu-ārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññā va kathitā.

Āsavānaṅ khaye ñānan ti saccaparicchedajānanañānaṅ. Idaṅ lokuttaram eva. Sesāni lokiyānīti.²

Chakkaṅ.

Sattavidhena ñānavatthuniddese *jātipaccayā jarāmarānaṅ* ti³ ādinā nayena pavatti-nivatti-vasena ekādasasu paṭiccasamuppādangesu ekekasmiṅ kālattayabhedato paccavekkhanañānaṅ vatvā puna *yam p' issa taṅ dhammatthitīñānan* ti evaṅ tad eva ñānaṅ sankhepato khayadhammatādihi pakārehi vuttaṅ.

Tattha *jātipaccayā⁴ jarāmarānaṅ, asati jātiyā natthi jarāmarānaṅ* ti ñānadvayaṅ paccuppannaddhavasena⁵ vuttaṅ.

Atītam pi addhānaṅ, anāgatam pi addhānan ti evaṅ atīte ñānadvayaṅ anāgate ñānadvayan ti cha, tāni dhammatthitīñānena saddhiṅ satta.

Tattha *dhammatthitīñānan* ti paccayākārañānaṅ. Paccayākāro hi dhammānaṅ pavattaṭṭhiti-kāraṇattā dhammatthitīti vuccati. Tattha ñānaṅ *dhammatthitīñānaṅ*. Etass' eva⁶ chabbidhassa ñānaṅ ass' etaṅ adhivacanaṅ.

Evaṅ ekekasmiṅ ange imāni⁷ satta satta katvā ekādasasu angesu sattasattati hontī.

Tattha *khayadhamman* ti khayagamanasabhāvaṅ.⁸

Vayadhamman ti vayagamanasabhāvaṅ.⁹

¹ S.R. om.

² S.R. lokikānīti.

³ Vbh. 334.

⁴ B. jātiyā paccayā.

⁵ S.R. paccuppannavasena.

⁶ S.R. etassa. ⁷ S.R. om.

⁸ S.R. khayangamana°.

⁹ S.R. vayangamana°.

Virāgadhamman ti virajjanasabhāvaṇ.

Nirodhadhamman ti nirujjhanasabhāvaṇ.

Iminā kiṇ kathitaṇ? Aparavipassanāya purimavipassanā-sammasanaṇ kathitaṇ. Tena kiṇ kathitaṇ hoti?¹ Sattakkhattuṇ vipassanāpaṭivipassanā kathitā. Paṭhamañāṇena hi sabbasaṅkhāre aniccā dukkhā anattā ti disvā taṇ ñāṇaṇ dutiyena daṭṭhuṇ vaṭṭati, dutiyaṇ tatiyena, tatiyaṇ catutthena, catutthaṇ pañcamena, pañcamaṇ chaṭṭhena, chaṭṭhaṇ sattamena. Evaṇ satta vipassanā-paṭivipassanā² kathitā hontīti.

Sattakaṇ.

Aṭṭhavidhena ñāṇavatthuniddese *sotāpattimagge paññā* ti³ sotāpattimaggamhi paññā. Iminā sampayuttapaññā⁴ va kathitā. Sesapadesu pi es' eva nayo ti.

Aṭṭhakaṇ.

Navavidhena ñāṇavatthuniddese *anupubbavihārasamāpattisū* ti anupubbavihārasankhātāsu samāpattisu. Tāsaṇ anupubbena anupaṭipāṭiyā vihātabbatṭhena⁵ anupubbavihāratā; samāpajjitabbatṭhena samāpattitā daṭṭhabbā.

Tattha *paṭhamajjhānasamāpattiyā paññā* ti ādayo aṭṭha sampayuttapaññā veditabbā. Navamā paccavekkhana-paññā. Sā hi nirodhasamāpattiṇ santato paṇītato paccavekkhamānassa pavattati. Tena vuttaṇ: *saññāvedayātanīro-dhasamāpattiyā vutṭhitassa paccavekkhanañāṇan* ti.

Navakaṇ.

Dasavidhena ñāṇavatthuniddese *aṭṭhāṇan* ti hetupaṭikkhepo.

Anavakāso ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇam eva paṭikkhipati. Kāraṇaṇ hi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhāṇan ti ca avakāso ti ca vuccati.

Yan ti yena kāraṇena.

Diṭṭhisampanno ti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako.

¹ S.R. hotīti. ² S.R. om. paṭivipassanā.

³ Vbh. 335.

⁴ S.R. sampayuttadhammā paññā.

⁵ B. vihāritabba°.

Kiñci sankhāraṇ ti catubhūmakesu sankhata-sankhāresu¹ kiñci ekaṇ² sankhāram pi.

Niccato upagaccheyyā ti nicco ti³ gaṇheyya. N' *etaṇ thānaṇ vijjati* ti etaṇ kāraṇaṇ natthi, na upalabbhati.

Yaṇ puthujjano ti yena kāraṇena puthujjano.

Thānam etaṇ vijjati ti etaṇ kāraṇaṇ atthi. Sassetadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu sankhāresu kiñci sankhāraṇ niccato gaṇheyyā ti attho. Catutthabhūmakasankhāro⁴ pana tejussadattā divasa⁵-santatto ayogulo viya makkhikānaṇ diṭṭhiyā vā aññesaṇ vā akusalānaṇ ārammaṇaṇ na hoti.

Iminā nayena *kiñci sankhāraṇ sukhato* ti ādisu pi attho veditabbo.

Sukhato upagaccheyyā ti ekantasukhī attā hoti, arogo paraṇ maraṇā ti evaṇ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṇ sandhāy' etaṇ vuttaṇ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako parilāhābhībhūto parilāhavupasamanatthaṇ⁶ mattenhatthiparitasito⁷ viya, sucikāmo bhokkhi⁸ brāhmaṇo gūthaṇ viya⁹ kiñci sankhāraṇ sukhato upagacchati. Attavāde kasinādi-pannatti-sangahatthaṇ sankhāraṇ ti avatvā kiñci dhamman ti vuttaṇ.

Idhā pi ariyasāvakassa catubhūmakavasena paricchedo veditabbo. Puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu vā ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseṇ' eva paricchedo vaṭṭati. Yaṇ hi ssa¹⁰ puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṇ viniveṭheti. Puthujjano hi yaṇ yaṇ niccaṇ sukhaṇ attā ti gaṇhāti, taṇ taṇ ariyasāvako aniccaṇ dukkhaṇ anattā ti gaṇhanto gāhaṇ viniveṭheti.

Mātaṇ ti ādisu janikā va mātā.¹¹

Manussabhūto va khīṇāsavo arahā ti adhippeto. Kij pana ariyasāvako aññaṇ jīvitā voropeyyāti? Eṭam pi aṭṭhānaṇ. Sace pi bhavantaragataṇ ariyasāvakaṇ attano ariyasāvaka bhāvaṇ ajānantam pi koci evaṇ vadeyya: Imaṇ kunthakipillikaṇ jīvitā voropetvā sakalacakkavālagabbhe cakkavattirajjaṇ paṭipajjāhīti. Neva so taṇ jīvitā voropeyya.

¹ S.R. om. sankhta.

² S.R. eka-.

³ S.R. niccato.

⁴ B. catubhūmaka° (pamādo).

⁵ B. divasaṇ.

⁶ B. °vupasatthaṇ. ⁷ B. madda°.

⁸ Sic.

⁹ S.R. om. from sucikāmo.

¹⁰ B. yaṇ hi yaṇ; yaṇ yaṇ hi (?).

¹¹ S.R. add Janako pitā.

Athavā pi naṅ evaṅ vadeyyuṅ: Sace imaṅ na ghāteṣṣasi, sīsaṅ te chindissāmāti. Sīsam ev' assa chindeyyuṅ, no¹ so taṅ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajja-bhāvadassanattaṅ ariyasāvakaṣṣa ca baladīpanattham etaṅ vuttaṅ. Ayaṅ h' ettha adhippāyo: sāvajjo puthujjana-bhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīni pi ānantariyāni karissati. Mahābalo² ariyasāvako. So etāni kammāni na karotīti.

Dutthena cittenā ti dosasampayuttena³ vadhakacittena.

Lohitaṅ uppādeyyā ti jīvamānakasarīre khuddakamak-khikāya pīvanamattam pi lohitaṅ uppādeyya.

Sanḅhaṅ bhindeyyā ti samānasaṅvāsakaṅ samānasīmāyaṅ⁴ ṭhitaṅ pañcahi kāraṇehi saṅḅhaṅ bhindeyya. Vuttaṅ h' etaṅ⁵: *Pañcahi, Upāli, ākārehi saṅḅho bhijjati: kammaṇa, uddesena, voharantena,*⁶ *anusāvanena, salākaggāhenā* ti.*

Tattha *kammenā* ti apalokanādisu catūsu kammesu aññātarena kammaṇa. *Uddesenā* ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññātarena uddesena. *Voharantenā* ti⁷ kathayanto, tāhi tāhi upapattihi adhammaṅ dhammo ti ādīni aṭṭhārasa bhedakaravattḥūni dipento. *Anusāvanenā* ti: nanu tumhe jānātha na⁸ mayhaṅ uccākulā pabbajitabhāvaṅ bahussutabhāvaṅ ca; mādiso uddhammaṅ ubbinayaṅ satthusāsaṅḅ gāheyyāti⁹ cittaṃ pi uppādetuṅ tumhākaṅ yuttaṅ? Kiṅ mayhaṅ avīci niluppalavanaṅ viya sītalo? Kim ahaṅ apāyato na bhāyāmiti ādinā nayena kaṅḅamūle vacibhedāṅ katvā anusāvanena.

Salākaggāhenā ti evaṅ anusāvetvā tesāṅ cittaṅ upatthambhetvā anivattanadhamme katvā: gaṅhatha imaṅ salākaṅ ti salākaggāhena. Ettha ca kammam eva uddeso vā pamāṇaṅ. Vohārānusāvana-salākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṅ anusāvetvā salākāya gāhitāya pi abhinno va hoti saṅḅho. Yadā pana evaṅ cattāro vā atirekā vā salākaṅ gaḅetvā¹⁰ āveṇikaṅ kammaṅ vā uddesaṅ vā karonti, tadā

* *Vin. . . . ? . . . Cf. below, 428.*

¹ S.R. neva. ² S.R. add va. ³ S.R. °sampayutta-. ⁴ S.R. °sīmāya.

⁵ S.R. o' etaṅ.

⁶ S.R. voharanto.

⁷ S.R. voharanto ti.

⁸ S.R. om.

⁹ S.R. gaṅheyyāti.

¹⁰ gāḅetvā *all MSS.*

sangho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo sanghaṃ bhindeyyā ti n' etaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ettāvataṃ mātughātādini pañca ānantariyakammāni dassitāni honti. Yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. Tesāṃ āvibhāvattaṃ:

Kammato dvārato ceva, kappatṭhitiyato tathā,
pāka-sādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha kammato tāva, ettha hi manussabhūtaṃ eva manussabhūtaṃ mātaraṃ pitarāṃ vā api parivattalingaṃ¹ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti. Tassa vipākaṃ paṭibāhissāmīti sakalacakkavālaṃ mahācetiyaṃ pamaṇehi kañcanathūpehi pūretvā pi, sakalacakkavālaṃ pūretvā nisinna-bhikkhusanghassa mahādānaṃ datvā pi, Buddhassa Bhagavato sanghāṭikaṃṇaṃ amuñcitvā va vicarivā pi kāyassa bhedaṃ nirayam eva uppajjati.

Yo pana sayāṃ manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ pitarāṃ vā, sayāṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchāno yeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, bhāriyaṃ pana hoti, ānantariyaṃ āhaco' eva tiṭṭhati.

Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito. Ettha elakacatukkaṃ, sangāmacatukkaṃ, coracatukkaṃ ca kathe-tappaṃ. Elakaṃ māremīti abhisandhināpi hi elakaṭṭhāne ṭhitaṃ² manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ pitarāṃ vā³ mārento ānantariyaṃ phusati. Elakābhisandhinā pana mātā-pitī-abhisandhinā vā elakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātā-pitī-abhisandhinā mātā-pitāro mārento phusati' eva.

Esa⁴ nayo itarasmim pi catukkadvaye. Yathā ca mātā-pitūsu, evaṃ arahante pi etāni catukkāni veditabbāni. Manussa-arahantam eva ca⁵ māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ.

Kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisam eva. Manussa-arahantassa ca puthujjanakāle yeva satthappahāre vā vise vā dinne pi yadi so arahattaṃ patvā ten' eva marati, arahanta-ghāto hoti yeva. Yaṃ pana puthujanakāle dinnāṃ⁵ dānaṃ

¹ S.R. aparivattalingaṃ.

² S.R. ṭhita.

³ S.R. om.

⁴ S.R. es' eva.

⁵ S.R. dinna-

arahattaṅ patvā paribhuñjati, puthujjanass' eva taṅ dinnāṅ¹ hoti. Sesa-ariyapuggale mārentassa ānantariyaṅ natthi; kammaṅ pana bhāriyaṅ ānantariyasadisam eva.

Lohituppāde Tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkame-na cammacchedaṅ katvā lohitapaggharaṅaṅ nāma natthi. Sarīrassa pana anto yeva ekasmiṅ thāne lohitaṅ samosarati. Devadattena paviddhasilāto² bhijjitvā gatā sakalikā³ pi Tathāgatassa pādantaṅ pahari. Pharasunā pahaṭo viya pādo anto-lohito yeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṅ hoti. Jivako pana Tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṅ chinditvā tamhā thānā duṭṭhalohitaṅ niharitvā phāsukam akāsi. Tathā karontassa puññakammam eva hoti.

Atha ye ca⁴ parinibbute Tathāgate cetiyaṅ bhindanti, bodhiṅ chindanti, dhātumhi upakkamanti, tesaṅ kiṅ hotiti? Bhāriyaṅ kammaṅ hoti ānantariyasadiṣaṅ. Sadhātukaṅ pana thūpaṅ vā paṭimaṅ vā bādhayamānaṅ bodhisākhaṅ ca chindituṅ vaṭṭati. Sace pi tattha nilinā sakunā cetiye vaccaṅ pātentī, chindituṅ vaṭṭati yeva. Paribhogacetiyaṭo hi sarīracetiyaṅ mahantataṅaṅ. Cetiyaṭatthuṅ bhinditvā gacchantaṅ bodhimūlam pi chinditvā harituṅ⁵ vaṭṭati. Yā pana bodhiyā⁶ sākha bodhigharaṅ bādhati, taṅ geharakkha-ṇatthaṅ chindituṅ na labbhati. Bodhi-atthaṅ hi gehaṅ, na gehatthāya bodhi. Āsanaghare pi es' eva nayo. Yasmiṅ pana āsanaghare dhātu nihitā⁷ hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhaṅ chindituṅ vaṭṭati. Bodhijagganatthaṅ ojo-haraṇasākhaṅ⁸ vā pūtiṭṭhānaṅ vā chindituṅ vaṭṭati yeva. Sarīrapaṭijaggane viya puññaṃ pi hoti.

Sanghabhede sīmaṭṭhakasaṅghe asannipatite visuṅ parisaṅ gahetvā katavohārānusāvana-salākaggāhakammaṅ⁹ vā karontassa uddesaṅ vā uddisantassa bhedo ca hoti, ānantariya-kammaṅ ca. Samaggasaññāya pana vaṭṭatīti saññāya vā karontassa bhedo va¹⁰ hoti, na ānantariyakammaṅ. Tathā navato ūnaparisāya. Sabbantimena pana paricchena navannaṅ janānaṅ yo sanghaṅ bhindati, tassa ānantariya-

¹ S.R. dānaṅ.

² B. paṭividdha°.

³ B. sakkhalikā.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. niharituṅ.

⁶ S.R. bodhi.

⁷ S.R. nidahitā.

⁸ S.R. ojaraharaṇa°.

⁹ S.R. °gāhassa kammaṅ.

¹⁰ S.R. neva bhedo ca.

kammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ adhammavādināṃ mahāsāvajjaṃ kammaṃ, dhammavādino anavajjā.

Tattha navannam eva sanghabhede idaṃ suttaṃ: *Ekato Upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anusāveti, salākaṃ gāhethi: ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ Satthu sāsanaṃ; idaṃ gaṇhatha, idaṃ rocethāti. Evaṃ kho Upāli sangharāṇī ceva hoti sanghabhedo ca. Navannaṃ vā Upāli atirekanavannaṃ vā sangharāṇī ceva hoti sanghabhedo cā ti.** Etesu pana pañcasu sanghabhedo vacikammaṃ. Sesāni kāyakammāni. Evaṃ kammato pi viññātabbo vinicchayo.

Dvārato ti sabbān' eva c' etāni kāyadvārato pi vacīdvārato pi samuṭṭhahanti. Purimāni pan' ettha cattāri ānattika-vijjāmaya-payogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvā pi kāyadvāram eva pūrenti. Sanghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvā pi vacīdvāram eva pūretīti. Evam ettha dvārato pi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyato ti sanghabhedo yeva c' ettha kappaṭṭhitiyo. Saṅghahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedāṃ katvā kappavināse yeva muccati. Sace pi hi sve kappo vinassissatīti ajja saṅghabhedāṃ karoti, sve yeva muccati. Ekadivasam eva niraye paccati. Evaṃ kāraṇaṃ¹ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyān' eva honti, na kappaṭṭhitiyānīti. Evam ettha kappaṭṭhitiyato pi viññātabbo vinicchayo.

Pākato ti yena ca pañca p' etāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedo yeva paṭisandhivasena vipaccati; sesāni ahosi kammaṃ, nāhosi kammavipāko ti evam ādisu sankhyaṃ² gacchanti. Sanghabhedābhāve lohituppādo. Tad-abhāve arahantaghāto.³ Tad-abhāve sace⁴ pitā silavā hoti, mātā dussilā, no vā tathā silavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati, Sace mātā, mātughāto. Dvīsu pi silena vā dussilena vā samānesu mātughāto va paṭisandhivasena vipaccati. Mātā hi dukkarakārīni bahūpakārā ca puttānan ti. Evam ettha vipākato pi viññātabbo vinicchayo.

* *Vin. ii, 203 (slightly different).*

¹ B. karaṇaṃ.

² S.R. sankhaṃ.

³ B.S.R. °ghātako.

⁴ B. adds pi.

Sādhāraṇādihīti purimāni cattāri sabbesam pi gahaṭṭha-pabbajitānaṃ sādharmaṇi. Sanghabhedo pana: *Na kho Upāli, bhikkhunī sanghaṃ bhindati. Na sikkhamānā. Na sāmaṇero. Na sāmaṇerī. Na upāsako. Na upāsikā sanghaṃ bhindati. Bhikkhu kho Upāli, pakatatto samānasayvāsako samānasīmāyaṃ tīhito sanghaṃ bhindatī* ti* vacanato vuttappakārassa bhikkhuno va hoti, na aññassa. Tasmā asādhāraṇo. Ādi-saddena sabbe p' ete dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evam ettha sādharmaṇādihī pi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ sathāraṇa ti ayaṃ me satthā satthu-kiccaṃ kātuṃ samattho ti bhavantare pi aññaṃ tittakaraṃ ayaṃ me satthā ti evaṃ¹ gaṇheyya, n' etaṃ thānaṃ vijjatīti attho.

Atthamaṃ bhavaṃ nibbatteyyā ti sabbamandapañño pi sattamaṃ bhavaṃ atikkamitvā atthamaṃ nibbatteyya; n' etaṃ thānaṃ vijjati. Uttamakotiya hi sattamabhavaṃ² sandhāy' ev' esa *niyato sambodhiparāyano* ti vutto. Kiṃ pana taṃ niyāmeti? Kiṃ pubbahetu niyāmeti, udāhu paṭiladdhamaggo, udāhu upari tayo maggā ti? Sammāsambuddhena gahitaṃ³ nāmamattam etaṃ. Puggalo pana niyato nāma natthi. Pubbahetu niyāmetīti vutte hi⁴ upari tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayo vutto hoti; paṭhamamaggassa upanissayābhāvo āpajjati. Icc' assa ahetu appaccayā nibbattiṃ⁵ pāpuṇāti. Paṭiladdhamaggo niyāmetīti vutte upari tayo maggā akiccakā hontī, paṭhamamaggo va sakiccako; paṭhamamaggen' eva kilese khepetvā parinibbāyitabbaṃ hoti. Upari tayo maggā niyāmetīti vutte paṭhamamaggo akiccako hoti; upari tayo maggā va sakiccakā; paṭhamamaggaṃ anibbattetvā upari tayo maggā nibbattetabbā hontī; paṭhamamaggen' eva anuppajjitvā⁶ (?) va kilesā khepetabbā hontī. Tasmā na añño koci niyāmeti, upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā va niyāmeti. Sace hi tesāṃ vipassanā tikkhā sūrā hutvā vahati, ekaṃ yeva bhavaṃ nibbattitvā⁷ arahattaṃ

* *Vin.* ii, 204.

¹ S.R. om.

² S.R. sattamaṃ°.

³ S.R. gahita.

⁴ S.R. pi.

⁵ nibbatti (?).

⁶ S.R. °magge ca pajjitvā va.

⁷ B.R.S. nibbattetvā.

patvā parinibbāti. Tato mandatarapañño dutiye vā tatiye vā catutthe vā pañcame vā chaṭṭhe vā bhava arahattaṅ patvā¹ parinibbāti. Sabbamandapañño sattamaṅ bhavaṅ nibbatitvā² arahattaṅ pāpunāti; aṭṭhame bhava paṭisandhi na hoti. Iti Sammāsambuddhena gahitaṅ nāmamattam etaṅ.

Satthā hi Buddhatulāya tuletva³ sabbaññutañāpēna paricchinditvā: ayaṅ puggalo sabbamahāpañño tikkhavipassako ekam eva bhavaṅ nibbattitvā² arahattaṅ gaṇhissatīti *ekabījī* ti* nāmaṅ akāsi. Ayaṅ puggalo dutiyaṅ tatiyaṅ catutthaṅ pañcamaṅ chaṭṭhaṅ bhavaṅ nibbattitvā² arahattaṅ gaṇhissatīti *kolanakolo* ti* nāmaṅ akāsi. Ayaṅ puggalo sattamaṅ bhavaṅ nibbattitvā² arahattaṅ gaṇhissatīti *sattakhattuparamo* ti* namāṅ akāsi.

Koci pana puggalo sattannaṅ bhavaṅaṅ niyato nāma natthi. Ariyasāvako pana yena kenaci pi ākārena mandapañño samāno aṭṭhamaṅ bhavaṅ appatvā antarā va parinibbāti. Sakkasadiṣo pi vaṭṭābhirato sattamaṅ yeva bhavaṅ gacchati. Sattame bhava sabbākārena pamādavahārino pi vipassanāñāṅaṅ paripākaṅ gacchati. Appamattake pi ārammaṇe nibbinditvā nibbutiṅ pāpunāti. Sace pi hi 'ssa sattame bhava uddhaṅ vā okkamantassa⁴ parammukhaṅ vā gacchantassa pacchato ṭhatvā tikhiṇena asinā koci d-eva sīsaṅ pāteyya, uduke vā otāretvā⁵ māreyya, asani vā pan' assa sīse pāteyya, evarūpe pi kāle sappaṭisandhikā kālakiriya nāma na hoti; arahattaṅ patvā vā parinibbāti. Tena vuttaṅ *aṭṭhamaṅ bhavaṅ nibbatteyya, n' etaṅ ṭhānaṅ vijjati* ti.

Ekissā lokadhātuyā ti dasasahassilokadhātuyā. Tīṇi hi khettāni: jātikhettaṅ, ānākhettaṅ, visayakhettaṅ ti. Tattha jātikhettaṅ nāma dasasahassī lokadhātu. Sā hi Tathāgata tassa mātukucci-okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle Dhammacakkappavattane āyusankhārossajjane⁶ parinibbāne ca kampaṭi. Koṭisatasahassacakkavālaṅ pana ānākhettaṅ nāma. Āṭānāṭiya†-Moraparitta-Dhajagga-Rata-

* A. i, 233.

† Cf. *Dialogues of the Buddha*, iii, 185 f.¹ S.R. arahattappatto. ² B.R.S. nibbattitvā. ³ S.R. tulayitvā.⁴ okkantassa (?).⁵ B.S.R. osāretvā.⁶ S.R. °ra-vossajjane.

naparittādīnaṅ¹ hi ettha āṇā vattati.² Visayakhettassa pana parimānaṅ natthi. Buddhānaṅ hi *yāvatakaṅ ṇānaṅ tāvatakaṅ neyyaṅ*,³ *yāvatakaṅ neyyaṅ*³ *tāvatakaṅ ṇānaṅ*, *ṇānapariyantikaṅ neyyaṅ*,³ *neyyapariyantikaṅ ṇānaṅ* ti* vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tisu khettesu ṭhapetvā imaṅ cakkavālaṅ aññasmiṅ cakkavāle Buddhā uppajjantīti suttaṅ natthi; nuppajjantīti⁴ pana atthi. Tīṇi Piṭakāni: Vinayaṭṭhakaṅ, Suttantaṭṭhakaṅ, Abhidhammaṭṭhakaṅ ti. Tisso sangītiyo: Mahākassapaṭṭherassa⁵ sangīti, Yasattherassa⁵ sangīti, Moggaliputtatissattherassa⁵ sangīti. Imā tisso sangītiyo ārūlhetṭhake Buddhavacane imaṅ cakkavālaṅ muñcitvā aññattha Buddhā uppajjantīti suttaṅ natthi; nuppajjantīti⁴ pana atthi.

Apubbaṅ acarimaṅ ti apure apacchā ekato nuppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṅ hoti. Tattha bodhipallanke bodhiṅ appatvā na utṭhahissāmīti nisinnakālo paṭṭhāya yāva mātukucchismiṅ paṭisandhiggahaṅ tāva pubbaṅ ti na veditabbaṅ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṅ dasahassacakkavālakampanen' eva jātikhettaṭṭhapaṭṭhāya⁶ kato, aññassa Buddhassa uppatti nivāritā hoti. Parinibbānato paṭṭhāya ca yāva sāsapamattā pi dhātu tiṭṭhati, tāva pacchā ti na veditabbaṅ. Dhātūsu hi ṭhitāsu Buddhā ṭhitā va honti. Tasmā etth' antare aññassa Buddhassa uppatti nivāritā va hoti. Dhātuparinibbāṇe pana jāte aññassa Buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma: pariyaṭṭi-antaradhānaṅ, paṭivedha-antaradhānaṅ, paṭipatti-antaradhānaṅ ti. Tattha⁷ pariyaṭṭi tīṇi piṭakāni. Paṭivedho ti saccapaṭivedho. Paṭipattīti paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hoti pi na hoti pi. Ekasmiṅ hi kāle paṭivedhakarā bhikkhū bahū hontī, esa bhikkhu puthujjano ti anguliṅ pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṅ yeva dīpe ekavāraṅ kira pu-

* *Pts.* ii, 195.

¹ S.R. °Dhajaggaparittādīnaṅ.

² S.R. pavattati.

³ S.R. ñeyyaṅ.

⁴ S.R. na up°.

⁵ S.R. °thera.

⁶ S.R. khettapaṭṭhāya.

⁷ S.R. add hi.

thujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrakā pi kadāci bahū honti, kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hoti pi na hoti pi. Sāsanaṭṭhitiyā pana pariyatti pamāṇaṅ. Paṇḍito hi tepiṭakaṅ sutvā dve pi pūreti. Yathā amhākaṅ Bodhisatto Ālārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā parikammaṅ pucchi. So na jānāmiti āha. Tato Uddakassa santikaṅ gantvā adhigatavisesaṅ saṅsandetvā nevasaññānāsaññāyatana¹ parikammaṅ pucchi. So ācikkhi. Tassa vacanasamanantaram eva mahāsatto taṅ sampādesi. Evam eva paññāvā bhikkhu pariyattiṅ sutvā dve pi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṅ ṭhitaṅ hoti. Yadā pana sā antaradhāyati tadā paṭhamaṅ Abhidhammaṭṭhakaṅ nassati. Tattha Paṭṭhānaṅ sabbapaṭhamaṅ antaradhāyati. Anukamena pacchā Dhammasangaho. Tasmiṅ antarahite itaresu dvisu Piṭakesu ṭhitesu pi sāsanaṅ ṭhitam eva hoti.

Tattha Suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamaṅ Anguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati. Tad-antaraṅ Saṅyuttanikāyo Cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva Oghataraṇā antaradhāyati. Tad-antaraṅ Majjhimanikāyo Indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva Mūlapariyāyā antaradhāyati. Tadanantaraṅ Dighanikāyo Dasuttarato paṭṭhāya yāva Brahmajālā antaradhāyati. Ekissā pi dvinnam pi gāthānaṅ pucchā addhānaṅ gacchati, sāsanaṅ dhāretuṅ na sakkoti, Sabhiyapucchā viya Alavakapucchā viya ca. Etā kira Kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṅ dhāretuṅ na sakkhiṅsu. Dvisu pana piṭakesu antarahitesu pi Vinayapiṭake ṭhite sāsanaṅ tiṭṭhati. Parivāra-Khandhakesu antarahitesu Ubhatovibhange ṭhite ṭhitam eva hoti. Ubhatovibhange antarahite mātikāya ṭhitāya pi ṭhitam eva hoti. Mātikāya antarahitāya pātimokkha-pabbajjā-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṅ tiṭṭhati.

Lingaṅ addhānaṅ gacchati. Setavatthasamaṇavaṅso pana Kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṅ dhāretuṅ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa silābhedato ca paṭṭhāya sāsanaṅ osakkitaṅ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa Buddhassa uppatti na vāritā.²

¹ S.R. °yatana.

² S.R. nivāritā.

Tiṇi parinibbānāni nāma: kilesaparinibbāṇaṅ, khandhaparinibbāṇaṅ, dhātuparinibbāṇan ti. Tattha kilesaparinibbāṇaṅ bodhipallanke ahoṣi; khandhaparinibbāṇaṅ Kusi-nārāyaṅ, dhātuparinibbāṇaṅ anāgate bhavissati.

Sāsanassa kira osakkanakāle imasmiṅ Tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā Mahācetiyaṅ gamissanti. Mahāceti-yato Nāgadīpe Rājāyatanacetiyaṅ, tato Mahābodhipal-lankaṅ gamissanti. Nāgabhavanato pi devalokato pi Brah-malokato pi dhātuyo Mahābodhipallankam eva gamissanti. Sāsapamattā pi dhātu na antarā nassissati.¹ Sabbā² dhātuyo Mahābodhipallanke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya eka-ghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo³ vissajjessanti. Tā dasa-sahassilokadhātuṅ pharissanti. Tato dasasahassacakkavāla-devatā⁴ sannipatitvā: ajja Satthā parinibbāti; ajja sāsaṇaṅ osakkati; pacchimadassanaṅ dāni idaṅ amhākan ti Dasa-balassa parinibbutadivasato mahantatarāṅ kārūṇṇaṅ karis-santi; ṭhapetvā anāgāmi-khīṇāsava avasesā sakabhāvena sandhāretuṅ⁵ na sakkhissanti. Dhātūsu (?) tejodhātu utṭha-hitvā yāva Brahmālokā uggacchissati; sāsapamattāya⁶ pi dhātuyā sati ekajālā va bhavissati;⁷ dhātūsu pariyādānaṅ gatāsu pacchijjissati.⁷ Evaṅ mahantaṅ ānubhāvaṅ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsaṇaṅ antarahitaṅ nāma hoti.

Yāva evaṅ na antaradhāyati tāva *acarimaṅ* nāma hoti. Evaṅ apubbaṅ acarimaṅ uppajjeyyuṅ n' etaṅ ṭhānaṅ vijjati. Kasmā pana apubbaṅ acarimaṅ nuppajjantīti? Anacchari-yattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yath' āha: *Ekapuḡ-galo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Katamo ekapuḡgalo? Tathāgato bhikkhave arahāṅ sammāsambuddho ti.** Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā solasa vā ekato uppajjeyyuṅ, na acchariyā bhaveyyuṅ. Ekasmiṅ hi vihāre dvinnāṅ cetiyānam pi⁸ lābhasakkāro ulāro na hoti; bhikkhū pi bahutāya na acchariyā jātā. Evaṅ Buddhā pi bhaveyyuṅ; tasmā nuppajjanti.⁹

* A. i, 22.

¹ B. nasissati.

² S.R. sabba-.

³ S.R. °raṅsiyo.

⁴ S.R. °cakkavāle devatā.

⁵ saṅṭhātuṅ (?).

⁶ S.R. °mattiyā.

⁷ B.S.R. °santi.

⁸ S.R. om.

⁹ S.R. na uppajjanti.

Desanāya ca visesābhāvato. Yaṅ hi Satipaṭṭhānādibhedanā dhammanā eko deseti, aññena uppajjitvā pi so va desetabbo siyā; tato anacchariyo siyā. Ekasmiṅ pana dhammanā desente desanā pi acchariyā hoti. Vivādābhāvato ca. Bahūsu ca Buddhesu uppannesu bahūnaṅ¹ ācariyaṅ antevasikā viya: amhākaṅ Buddho pāsādiko, amhākaṅ Buddho madhurassaro, lābhī, puññavā ti vivadeyyuṅ; tasmā pi evaṅ nuppajjanti.²

Api c' etaṅ kāraṇaṅ Milindaraññā puṭṭhena Nāgasenattherena vitthāritam eva. Vuttaṅ hi tattha: Bhante Nāgasena, bhāsitam ev' etaṅ Bhagavatā *atthānam etaṅ bhikkhave anavakāso yaṅ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṅ acarimaṅ uppajjeyyuṅ, n' etaṅ thānaṅ vijjati* ti.* Desentā ca bhante Nāgasena, sabbe pi Tathāgatā sattatiṅsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpentī, anusāsamānā ca appamādapatiṅgiyaṅ³ anusāsanti. Yadi bhante Nāgasena sabbesam pi Tathāgatānaṅ ekuddeso ekakathā ekasikkhā ekānusiṭṭhi, kena kāraṇena dve Tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekena pi tāva Buddhuppādēna ayaṅ loko obhāsajāto. Yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, dvinnāṅ pabhāya ayaṅ loko bhīyosomattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadantā ca dve Tathāgatā sukhaṅ ovadeyyuṅ, anusāsamānā ca sukhaṅ anusāseyyuṅ. Tattha me kāraṇaṅ dassēhi, yathāhaṅ nissaṅsayo bhaveyyan ti. Ayaṅ mahārāja, dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī,⁴ ekass' eva Tathāgatassa guṇaṅ dhāreti. Yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṅ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya⁵ onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya vidhaṅseyya,⁶ na thānam upagaccheyya. Yathā mahārāja nāvā ekapurīsandhāraṇī⁷ bhaveyya, ekasmiṅ⁸ purise abhirūḷhe sā nāvā samapādikā⁹ bhaveyya. Atha dutiyo puriso

* *Mil.* 236-39 (*slightly different*); *A.* i, 27.

¹ S.R. bahunnaṅ.

² S.R. na uppajjanti.

³ S.R. °yā.

⁴ B. °dharāṇī.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. om.; vidhaṅseyya (?).

⁷ S.R. °santāraṇī.

⁸ S.R. eka-

⁹ S.R. samuppādikā. *M.:* samaṅ uddhaṅ pajjatīti *sāmupādikā*.

āgaccheyya tādiso āyunā vanna vayena pamāṇena kisa-
thūlena sabbangapaccangena, so taṇṇā nāvāṇ abhiruheyya;
api nu sā mahārāja, nāvā dvinnam pi dhāreyyāti? Na hi
bhante dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya¹ onameyya
vinameyya vikireyya vidhameyya vidhaṇṇeyya, na ṭhānam
upagaccheyya, osideyya uduke ti. Evam eva kho mahārāja,
ayaṇṇ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekass' eva
Tathāgatassa guṇaṇṇ dhāreti. Yadi dutiyo Buddho uppaj-
jeyya, na dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya . . .
pe . . . na ṭhānam upagaccheyya. Yathā vā pana mahā-
rāja puriso yāvadatthaṇṇa bhojanaṇṇa bhuñjeyya chādentāṇṇa
yāva kaṇṭhaṇṇa abhipūrayitvā.² So tato³ piṇṇito paripuṇṇo
nirantaro tandigato⁴ anonamitadaṇḍajāto puna-d-eva tāva-
takaṇṇa bhojanaṇṇa bhuñjitvā api nu kho so mahārāja, puriso
sukhito bhaveyyāti? Na hi bhante; sakiṇṇa bhutto va marey-
yāti. Evam eva kho mahārāja, ayaṇṇ dasasahassī loka-
dhātu ekabuddhadhāraṇī . . . pe . . . na ṭhānam upaga-
ccheyyāti. Kiṇṇu nu kho bhante Nāgasena, atidhammabhārena
paṭhavi calatīti? Idha mahārāja, dve sakaṭā ratanapari-
pūritā bhavyeyyuṇṇa yāva mukhasamā, ekassa sakaṭato⁵ ratanaṇṇa
gahetvā ekamhi sakaṭe ākireyyuṇṇa; api nu taṇṇā mahārāja, sa-
kaṭaṇṇa dvinnam pi sakaṭānaṇṇa ratanaṇṇa dhāreyyāti? Na hi
bhante, nābhi pi tassa caleyya, arā pi tassa bhijjeyyūṇṇa, nemi
pi tassa opāteyya, akkho pi tassa bhijjeyyāti. Kiṇṇu nu
kho mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṇṇa bhijjatīti? Āma
bhante ti. Evam eva kho mahārāja, atidhammabhārena
paṭhavi calati. Api ca mahārāja, idaṇṇ⁶ kāraṇaṇṇa Buddha-
balaparidīpanāya osāritaṇṇa.

Aññam pi tattha patirūpaṇṇa kāraṇaṇṇa suṇohi, yena kāra-
ṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi
uppajjeyyūṇṇa, parisāya vivādo uppajjeyya: tumhākaṇṇa Buddho,
amhākaṇṇa Buddho ti ubhato pakkhajātā bhavyeyyuṇṇa. Yathā
mahārāja, dvinnāṇṇa balavāmaccaṇṇa parisāya vivādo uppaj-
jati: tumhākaṇṇa amacco, amhākaṇṇa amacco ti ubhato pakkha-
jātā honti, evam eva kho mahārāja, dve Sammāsambuddhā

¹ S.R. om. ² S.R. patipūra°. ³ S. dhāto. ⁴ S.R. tandikato.

⁵ eka-sakaṭato (?). *Mt.*: ekassā ti ekasmā. ⁶ S.R. imaṇṇa.

ekakkhaṇe uppajjeyyūṇ, parisāya vivādo uppajjeyya: tumhākaṇ Buddho amhākaṇ Buddho ti ubhato pakkhajātā bhavēyyūṇ. Idaṇ paṭhamaṇ kāraṇaṇ suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Aparam pi uttari kāraṇaṇ suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja, dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyūṇ, aggo Buddho ti yaṇ vacanaṇ, taṇ micchā bhavēyya; jeṭṭho Buddho ti, seṭṭho Buddho ti, visiṭṭho Buddho ti,¹ uttamo Buddho ti, pavaro Buddho ti, asamo Buddho ti, asamasamo Buddho ti, appaṭisamo² Buddho ti, appaṭibhāgo Buddho ti, appaṭipuggalo Buddho ti yaṇ vacanaṇ, taṇ micchā bhavēyya. Imam pi kho tvaṇ mahārāja, kāraṇaṇ tathato sampaticcha, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Api ca mahārāja, Buddhānaṇ sabhāvapakatikā³ eṣā yaṇ eko yeva loke uppajjati. Kasmā? Kāraṇamahantattā sabbaññubuddhaguṇānaṇ. Aññam pi mahārāja, yaṇ mahantaṇ hoti, taṇ ekaṇ yeva hoti. Paṭhavī mahārāja mahantā, sā ekā yeva. Sāgaro mahanto, so eko yeva. Sineru-girirājā seṭṭho mahanto, so eko yeva. Ākāso mahanto, so eko yeva. Sakko mahanto, so eko yeva. Brahmā mahanto, so eko yeva. Tathāgato arahaṇ sammāsambuddho mahanto, so eko yeva. Yattha te uppajjanti, tattha aññesaṇ okāso na hoti. Tasmā Tathāgato Arahaṇ Sammāsambuddho eko yeva loke uppajjatīti. Sukathito Bhante Nāgasena paṅho opammehi kāraṇehīti.

Ekissā lokadhātuyā ti ekasmiṇ cakkavāle. Heṭṭhā iminā va padena dasacakkavālasahassāni gahitāni. Etāni⁴ pi ekacakkavālen' eva paricchindituṇ vaṭṭanti.⁵ Buddhā hi uppajjamānā imasmiṇ yeva cakkavāle uppajjanti. Uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavālesu nuppajjantīti vāritam eva hoti. *Apubbaṇ acariman* ti ettha cakkaratana-pātubhāvato pubbe pubbaṇ. Tass' eva antaradhānato pacchā carimaṇ. Tattha dvidhā cakkaratanaṇ antaradhānaṇ hoti: cakkavattino kālakiriyāya vā pabbajjāya vā. Antara-dhāyamānaṇ ca pana taṇ kālakiriyato vā pabbajjato vā sat-

¹ S.R. om.² S.R. appaṭimo.³ °pakatitā (?).⁴ S.R. om.⁵ S.R. vaṭṭati.

tame divase antaradhāyati. Tato paraṇ cakkavattino pātu-bhāvo avārito. Kasmā pana ekacakkavāle dve cakkavat-tino nuppajjantiti? Vivādupacchedato, anacchariyabhāvato,¹ cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi² uppajjan-tesu: amhākaṇ rājā mahanto, amhākaṇ rājā mahanto ti vi-vādo uppajjeyya; ekasmiṇ dīpe cakkavattī, ekasmiṇ dīpe cakkavattī ti ca anacchariyo bhaveyya. Yo cāyaṇ cakkara-tanassa dvisahassadīpaparivāresu catūsū mahādīpesu issari-yānuppādānasamattho mahānubhāvo, so parihāyeyya. Iti vivādupacchedato anacchariyabhāvato¹ cakkaratanassa ma-hānubhāvato ca na ekacakkavāle dve uppajjanti.

Yaṇ itthi arahaṇ assa Sammāsambuddho ti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuguṇe nibbattetvā lokatāraṇasamattho³ Bud-dhabhāvo, paṇidhānamattam pi itthiyā na sampajjati.

Manussattaṇ lingasampatti, hetu Satthāradassanaṇ,
pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā,
aṭṭha dhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti.

Imāni hi paṇidhānasampatti-kāraṇāni. Iti paṇidhānam pi sampādetuṇ asamatthāya itthiyā kuto Buddhabhāvo ti atthānam etaṇ anavakāso yaṇ itthi arahaṇ assa Sammāsambuddho ti vuttaṇ. Sabbākāraparipūro vā puññussayo sabbā-kāraparipūram eva attabhāvaṇ nibbattetiti puriso va arahaṇ hoti Sammāsambuddho.

Na itthi rājā assa cakkavattī ti ādisu⁴ yasmā itthiyā koso-hitavattaguyhatādīnaṇ abhāvena lakkhaṇāni na pūrenti,⁵ itthiratanābhāvena sattaratanasamangitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā atthānam etaṇ anavakāso yaṇ itthi rājā assa cakkavattī ti vuttaṇ. Yasmā ca Sakkattādīni pi tīni ṭhānāni uttamāni, itthilingaṇ ca hīnaṇ, tasmā tassā Sakkattādīni pi paṭisiddhāni.

Nanu ca yathā itthilingaṇ, evaṇ purisalingam pi Brahmalo-ke natthi, tasmā: yaṇ puriso Brahmattaṇ kāreyya,⁶ ṭhānam etaṇ vijjatīti pi na vattabbaṇ siyā ti? No na vattabbaṇ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahma-ttan ti hi Mahābrahmattaṇ adhippettaṇ. Itthi ca idha jhānaṇ

¹ S.R. acchariyabhāvato.

² S.R. om. ³ S.R. ālokakaraṇasamattho.

⁴ S.R. add pi.

⁵ S.R. paripūrenti.

⁶ S.R. kareyya.

bhāvetvā kālaṅkatvā Brahmaṇapārisajjānaṅ saḥavyataṅ uppajjati, na Mahābrahmānaṅ. Puriso pana tattha na uppajjatīti na vattabbo. Samāne pi c' ettha ubhayalingābhāve purisa-saṅṭhānā va Brahmāno, na itthisaṅṭhānā; tasmā suvuttam ev' etaṅ.

Kāyaduccarītassā ti¹ ādisu yathā nimbabija-kosātakībija-dīni madhuraṅ phalaṅ na nibbattenti, asātaṅ amadhuram eva nibbattenti, evaṅ kāyaduccarītādīni madhuraṅ vipākaṅ na nibbattenti, amadhuram eva nibbattenti. Yathā ca ucchubija-sālibijādīni madhurasādurasam² eva phalaṅ nibbattenti, na asātaṅ kaṭukaṅ; evaṅ kāyasucarītādīni madhuram eva vipākaṅ nibbattenti, na amadhuraṅ. Vuttam pi c' etaṅ:

*Yādisaṅ vapate bījaṅ, tādīsaṅ harate phalaṅ;
kalyāṇakārī kalyāṇaṅ, pāpakārī ca pāpakaṅ ti.**

Tasmā *atthānam etaṅ anavakāso yaṅ kāyaduccarītassā* ti ādi vuttaṅ. *Kāyaduccarītasamangī*³ ti ādisu *samangī* ti pañcavidhā samangitā: āyūhanasamangitā, cetanāsamangitā, kammāsamangitā, vipākasamangitā, upaṭṭhānasamangitā ti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe āyūhanasamangitā ti vuccati. Tathā cetanāsamangitā. Yāva pana arahattaṅ na pāpuṇanti, tāva sabbe pi sattā pubbe upacitaṅ vipākārahaṅ kammaṅ sandhāya kammāsamangino ti vuccanti; eṣā kammāsamangitā. Vipākasamangitā pana vipākakkhaṇe yeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṅ na pāpuṇanti, tāva tesāṅ tato tato cavitvā niraye tāva uppajjamānānaṅ aggi-jāla-lohakumbhi-ādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṅ āpajjamānānaṅ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṅ kapparukkha-vimānādīhi upaṭṭhānākārehi devaloko ti evaṅ uppattinimittaṅ upaṭṭhāti. Iti nesaṅ iminā uppattinimittupaṭṭhānena aparimuttatā upaṭṭhānasamangitā nāma. Sā calati, sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhite pi devaloko upaṭṭhāti. Devaloke upaṭṭhite pi nirayo upaṭṭhāti. Manussaloke upaṭṭhite pi tiracchānayoṇi upaṭṭhāti. Tiracchānayoṇiyā ca upaṭṭhitāya pi manussaloko upaṭṭhāti yeva.

* S. i, 227.

¹ *Vbh.* 337. ² S.R. madhuraṅ°. ³ B. °duccarītassa samangī.

Tatr' idaṅ vatthu: Soṇagiripāde kira Pippalivihāre¹ Soṇatthero nāma eko dhammakathiko. Tassa pitā sunakha-vājiko nāma² luddako² ahoṣi. Thero taṅ paṭibāhanto pi saṅvare thapetaṅ asakkonto: mā nassi varāko ti mahallakakāle akāmakaṅ pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāsi. Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmā viya samparivāresuṅ. So mahābhayabhīto: vārehi tāta Soṇa, vārehi tāta Soṇāti āha. Kiṅ mahātherā ti? Na passasi tātā ti taṅ pavattiṅ ācikkhi. Soṇatthero: kathaṅ hi nāma mādisassa pitā niraye nibbattisati, paṭiṭṭho 'ham assa³ bhavissāmīti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā cetiyangaṇa-bodhiyangaṇesu taḷasanthārapūjaṅ⁴ āsanapūjaṅ ca kāretvā pitarāṅ mañcena cetiyangaṇaṅ haritvā mañce nipajjāpetvā: ayaṅ me mahāthera, pūjā tumhākaṅ atthāya katā; ayaṅ me Bhagavā duggatapanna-kāro ti vatvā Bhagavantaṅ vanditvā cittaṅ pasādehīti āha. So² mahāthero pūjaṅ disvā tathā karonto cittaṅ pasādesi.⁵ Tāvad ev' assa devaloko⁶ upaṭṭhāsi; Nandavana-Cittalatāvana-Missakavana-Phārusakavana-vimānāni ceva devanātakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesuṅ. So: apetha Soṇa, apetha Soṇā ti āha. Kim idaṅ therā ti? Etā te mātaro āgacchantīti. Thero saggo upaṭṭhito mahātherasāti cintesi. Evaṅ upaṭṭhānasamangitā calatīti veditabbā. Etāsu samangitāsu idha āyūhana-cetanā-kammasamangitavasena kāyaduccaritasamangī ti ādi vuttaṅ. Sesāṅ sabbattha uttānattham evāti.

Pathamabalaniddeso.

Dutiyabalaniddese *gatisampattipaṭibālhānī* ti⁷ gatisampattiyā paṭibāhitāni, vāritāni, paṭisedhitāni. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Ettha ca *gatisampattī* ti sampannā gati, devaloko ca manussaloko ca. *Gativipattī* ti vipannā gati, cattāro apāyā. *Upadhīsampattī* ti attabhāvasamiddhi. *Upadhivipattī* ti hina-attabhāvatā. *Kālasampattī* ti surāja-sumanussakā-

¹ S.R. Sabbagiri°.

² S.R. om.

³ S.R. paṭiṭṭhāssa.

⁴ B. mālasanthāra°; S. sālāsanthāra°; R. mālāsanthāra°.

⁵ B. pasādeti.

⁶ B. °loke.!

⁷ *Vbh.* 338.

lasankhāto sampannakālo. *Kālavipattī* ti durāja-dumanusakālasankhāto vipannakālo. *Payogasampattī* ti sammāpayogo. *Payogavipattī* ti micchāpayogo.

Tattha ekaccassa bahūni pāpakammāni honti. Tāni gativipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṃ devesu vā¹ manussesu vā nibbatto. Tādise ca ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṃ² kusalass' eva vāro ti, evam assa tāni kammāni gatisampatti-paṭibālhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassā pi bahūni pāpakammāni honti. Tāni upadhivipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyaṃ ṭhito susaṅghitangapaccango abhirūpo dassaniyo Brahmavacchasadisso. Sace pi dāsiyā kucchismiṃ dāsajāto hoti, evarūpo attabhāvo kiliṭṭhakammassa nānucchaviko ti hatthimeṇḍa-assagopakakammādini³ taṃ na kārenti; sukhumavatthāni nivāsāpetvā bhaṇḍāgārikaṭṭhānādisu ṭhapenti. Sace itthi hoti, hatthibhattapacanādini na⁴ kārenti. Vatthālankāraṃ datvā sayanapālikaṃ vā naṃ karonti, Sāmadeviṃ viya vallabhaṭṭhāne vā ṭhapenti. Bhātikarājakāle kira gomaṃsakhādake bahujane gahetvā rañño dassetuṃ. Te: daṇḍaṃ dātuṃ sakkothā ti puṭṭhā na sakkomāti vadiṃsu. Atha ne rājangāṇasodhake⁵ akaṃsu. Tesāṃ ekā dhītā abhirūpā dassaniyā¹ pāsādikā. Taṃ disvā rājā antepuraṃ atinetvā⁶ vallabhaṭṭhāne ṭhapesi. Sesaṇātakā pi tass' ānubhāvena sukhaṃ jiviṃsu. Tādisasmiṃ hi attabhāve pāpakammāni vipākaṃ dātuṃ na sakkontīti, evaṃ upadhisampatti-paṭibālhāni na vipaccantīti pajānāti.

Ekassa bahūni pāpakammāni honti. Tāni kālavipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena paṭhamakappikānaṃ vā cakkavattirañño vā Buddhānaṃ vā uppattisamaye surāja-sumanussakāle nibbatto. Tādise ca kāle nibbattesu⁷ akusalassa vipākakaṃ dātuṃ okāso natthi, ekantaṃ² kusalass' eva okāso ti evaṃ kālasampatti-paṭibālhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni payogavi-

¹ S.R. om. ² S.R. ekanta-. ³ S.R. °assabandhaka-gopālaka°.

⁴ S.R. add taṃ.

⁵ B. rājangane°.

⁶ S.R. abhinetvā.

⁷ B. nibbatta-.

pattiyaṅ ʒhitassa vipacceyyuṅ. So pana ekena kalyāṇakammena payogasampattiyaṅ ʒhito paṇātipātādihi virato kāyavacīmanosucaritāni pūreti. Tādise ʒhāne akusalassa vipaccanokāso natthi. Ekantaṅ¹ kusalass' eva okāso ti evaṅ payogasampattiṭṭhāṇāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni gatisampattiyaṅ ʒhitassa na vipacceyyuṅ. So pan' ekena pāpakammena gativipattiyaṅ yeva nibbatto. Tatth' assa tāni kammāni upagantvā vārena vārena² vipākaṅ denti. Kālena niraye nibbattāpentī, kālena tiracchānayaṇiyaṅ, kālena pettivisaṅ, kālena asurakāye. Dīghenāpi addhunā apāyato sīsaṅ ukkhipituṅ na denti. Evaṅ gatisampattiṭṭhāṇāni vipākaṅ dātuṅ asakkontāni gativipattiṅ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni upadhisampattiyaṅ ʒhitassa na vipacceyyuṅ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyaṅ yeva ʒhito³ dubbhaṅno durūpo dussaṅʒhito bībhaccho⁴ pisācasadiso. So sace dāsiyā kucchiyaṅ dāsajāto, imāni etassa anucchavikānīti sabbāni naṅ kiliṅṅhakammāni kārenti, antamaso pupphachaddakammaṅ⁵ upādāya. Sace itthi hoti, imāni etissā anucchavikānīti sabbāni naṅ hatthibhattapacanādīni kiliṅṅhakammāni kārenti. Kulagehe jātamaṅ pi baliṅ sādhamānā rājapurisā⁶ gehadāsī ti saṅṅaṅ katvā bandhitvā gacchanti. Kotalavāpīgāme⁷ mahākuṭumbikassa gharāṇī viya. Evaṅ upadhisampattiṭṭhāṇāni vipākaṅ dātuṅ asakkontāni upadhivipattiṅ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni kālasampattiyaṅ nibbattassa na vipacceyyuṅ. So pana ekena pāpakammena kālavipattiyaṅ durāja-dumanussakāle kasāṭe niroje dasavassāyukakāle nibbatto. Yadā pañca gorasā pacchijjanti, kudrūsakaṅ aggabhōjanaṅ hoti. Kiñcāpi manussaloke nibbatto, migapasu-sarikkhajīviko pana hoti. Evarūpe kāle kusalassa vipaccanokāso natthi. Ekantaṅ¹ akusalass' eva hotīti, evaṅ kālasampattiṭṭhāṇāni vipā-

¹ S.R. ekanta-.

² S.R. om.; vāraṅ (?).

³ B. patiṅṅhito.

⁴ B. vībhaccho.

⁵ B. pubba°.

⁶ S.R. purisā.

⁷ S.R. Kālavāpī°.

kaṅ dātuṅ asakkontāni kālaviṭṭiṅ āgamma vipaccantiti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni payoga-sampattiyaṅ ʔhitassa na vipacceyyuṅ. So pana payogavi-pattiyaṅ ʔhito pānātipātādini dasa akusalakammāni karoti, tam enaṅ sahoḍḍaṅ¹ gahetvā rañño dassenti. Rājū bahu-kammakāraṇāni kāretvā ghātāpeti. Evaṅ payogasampatti-paṭibāhitattā vipākaṅ dātuṅ asakkontāni payogaviṭṭiṅ āgamma vipaccantiti pajānāti.

Evaṅ catūhi sampattihi paṭibāhitaṅ pāpakammaṅ vipā-kaṅ adatvā catasso vipattiyo āgamma deti. Yathā hi koci d-eva puriso kenacid-eva kammena rājānaṅ ārādheyya. Ath' assa rājā ʔhānantaraṅ datvā janapadaṅ dadeyya. So taṅ sammā paribhuñjituṅ asakkonto makkaṭena gahitabhatta-putaṅ viya bhindeyya. Yassa yaṅ yānaṅ vā vāhanaṅ vā dāsaṅ² vā dāsiṅ vā ārāmaṅ vā vatthuṅ vā sampan-narūpaṅ passati, sabbaṅ balakkārena guṇheyya. Manussā rājavallabho ti kiñci vattuṅ na sakuṇeyyuṅ. So aññassa vallabhatarassa rājamahāmattassa virajjheyya. So naṅ gahetvā supothitaṅ pothāpetvā bhūmiṅ piṭṭhiyā ghaṅ-sāpento³ nikkadḍhāpetvā rājānaṅ upasankamitvā: asuko nāma te deva, janapadaṅ bhindatiti ganhāpeyya. Rājā bandhanāgāre bandhāpetvā: asukena nāma kassa kiṅ avahaṭan ti nagare bheriṅ carāpeyya. Manussā āgantvā: mayhaṅ idaṅ gahitaṅ, mayhaṅ idaṅ gahitaṅ ti virava-sahassaṅ upaṭṭhāpeyyuṅ. Rājā bhiiyosomattāya kuddho nānappakārena taṅ bandhanāgāre kilametvā ghātāpetvā: gacchatha naṅ susāne chaḍḍetvā sankhalikā āharathā ti vadeyya. Evaṅ sampadam idaṅ daṭṭhabbaṅ. Tassa hi purisassa kenaci deva kammena rājānaṅ ārādhetvā ʔhānan-taraṅ laddhakālo viya puthujjanassāpi⁴ kenaci deva puñ-ṅakammena sagge nibbattakālo. Tasmiṅ janapadaṅ bhin-ditvā manussānaṅ santakaṅ guṇhante kassaci kiñci vattuṅ avisahanakālo viya imasmim pi⁴ sagge nibbatte akusalassa vipaccanokāsa⁵-alabhanakālo. Tassa ekadivasaṅ ekasmiṅ

¹ sahoḍḍaṅ (?).

² B. om.

³ B. °petvā.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. °kāsaṅ.

rājavallabhe virajjhivā tena kuddhena naṅ¹ pothāpetvā¹ rañño ārocetvā bandhanāgāre bandhāpitakālo viya imassa saggato cavitvā niraye nibbattakālo. Manussānaṅ mayhaṅ idaṅ gahitaṅ, mayhaṅ idaṅ gahitaṅ ti viravakālo viya tasmiṅ niraye nibbatte sabbākusalakammānaṅ sannipativā gahaṅakālo. Susāne chaḍḍetvā sankhalikānaṅ āharaṅakālo viya ekekasmiṅ kamme khīṇe itarassa itarassa² vipākena nirayato sīsaṅ anukkhipivā sakalakappaṅ nirayamhi paccanakālo. Kappaṅṭhitikakammaṅ hi katvā ekakappaṅ³ nirayamhi paccanakasattā neva eko, na dve, na sataṅ, na sahaṅ. Evaṅ paccanakasattā kira gaṇanapathaṅ vītivattā.

*Atth' ekaccāni kalyāṇāni kammamādānāni gativipatti-
paṭibālhāni na vipaccantī* ti ādisu pi evaṅ yojanā veditabbā. Idh' ekaccassa bahūni kalyāṇakammāni⁴ honti. Tāni gatī-
sampattiyaṅ ṭhitassa vipacceyyuṅ. So pana ekena pāpa-
kammena gativipattiyaṅ niraye vā asurakāye vā nibbatto. Tādise ca ṭhāne kusalaṅ vipākaṅ dātuṅ na sakkoti; ekantaṅ⁵
akusalam eva sakkotīti evam assa tāni kammāni gativipatti-
paṭibālhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni upa-
dhisampattiyaṅ ṭhitassa vipacceyyuṅ. So pana ekena pā-
pakammena upadhivipattiyaṅ patiṭṭhito dubbhaṅno hoti piṣā-
casadiso. So sace pi rājakule nibbatto, pitu-accayena: kiṅ
imassa nissirikassa rajjenā ti rajjaṅ na labhati. Senāpati-
gehādisu nibbatto pi senāpatiṭṭhānādīni⁶ na labhati. Imassa
pan' atthassa vibhāvanatthaṅ Diparājavatthu kathetabbaṅ:
Rājā kira putte jāte deviyā pasīditvā varaṅ adāsi. Sā varaṅ
gahetvā ṭhapesi. Kumāro sattaṭṭhavassakāle va¹ rājan-
gaṇe kukkuṭe yujjhāpesi. Eko kukkuṭo uppativā kumārassa
akkhiṅ⁷ bhindi. Kumāramātā devī puttassa paṅṅarasa-
solasavassakāle rajjaṅ dhāressamīti⁸ rājānaṅ upasankamivā
āha: deva, tumhehi kumārassa jātakāle varo dinno; mayā⁹
gahetvā ṭhapito; idāni naṅ guṇhāmīti. Sādhu devī gaṇhā-
hīti. Mayā deva, tumhākaṅ santikā kiñci aladdhaṅ nāma

¹ S.R. om.

² B. om.

³ S.R. evaṅ kappaṅ.

⁴ S.R. puñṇakammāni.

⁵ S.R. ekanta-

⁶ S.R. senāpatiṭṭhāna-seṭṭhiṭṭhānādīni.

⁷ B. akkhini.

⁸ vāressāmīti (?).

⁹ S. adds so.

natthi; idāni pana mama puttassa rajjaṇ dehī ti.¹ Devī, tava putto angavikalo, na sakkā tassa rajjaṇ dātun ti. Tumhe mayhaṇ ruccanakavaraṇ dātuṇ asakkontā kasmā varaṇ adatthā ti? Rājā ativiya nippīyamāno: na sakkā tuyhaṇ puttassa sakala-Lankādīpe rajjaṇ dātuṇ, Nāgadīpe pana chattaṇ ussāpetvā vasatūti Nāgadīpaṇ pesesi. So Dīparājā nāma ahoṣi. Sace cakkhuvikalo nābhavissā, tiyojanasatike sakala-Tambapaṇṇidīpe sabbasampattiparivāraṇ rajjaṇ alabhissā.² Evaṇ upadhivipattipaṭibālhāni no vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni kālasampattiyaṇ ṭhitassa vipacceyyuṇ. So pana ekena pāpakammaena kālavipattiyaṇ durāja-dumanussakāle kasaṭe niroje appāyuke gatikoṭike³ nibbatto. Tādise ca kāle kalyāṇakammaṇ vipākaṇ dātuṇ na sakkotīti evaṇ kālavipatti-paṭibālhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni payogasampattiyaṇ ṭhitassa vipacceyyuṇ. Ayaṇ pana payogavipattiyaṇ ṭhito pānaṇ hanati, . . . pe . . . sabbaṇ dussīlyaṇ pūreti; tathā tena saddhiṇ samajātikāni⁴ pi kulāni āvāha-vivāhaṇ na karonti: itthidhutto surādhutto akkha-dhutto ayaṇ pāpapuriso ti ārakā parivajjenti; kalyāṇakammāni vipaccitūṇ na sakkonti. Evaṇ payogavipattipaṭibālhāni na vipaccantīti pajānāti. Evaṇ catasso sampattiyo āgamma vipākadāyakaṇ kalyāṇakammaṇ catūhi vipattihi paṭibāhitattā na vipaccati.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni gativipattiyaṇ ṭhitassa na vipacceyyuṇ. So pana ekena kalyāṇakammaena gatisampattiyaṇ yeva nibbatto. Tatth' assa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṇ denti, kālena manussaloke nibbattāpenti, kālena devaloke. Evaṇ gativipattipaṭibāhitattā vipākaṇ dātuṇ asakkontāni gatisampattiṇ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni upadhivipattiyaṇ ṭhitassa na vipacceyyuṇ. So pana ekena

¹ S.R. dhāremīti; vāremīti (?).

³ S.R. katakoṭite.

² S.R. alabhittha.

⁴ S.R. samāna.^o

kalyānakammaena upadhisampattiyaṃ yeva paṭiṭṭhito abhirūpo . . . pe . . . Brahmavacchasadisō. Tassa upadhisampattiyaṃ ṭhitattā kalyānakammāni vipākaṃ denti. Sace rājakule nibbattati,¹ aññesu jeṭṭhakabhātikesu santesu pi: etassa attabhāvo samiddho, etassa chatte ussāpite lokassa phāsu bhavissatīti tam eva rajje abhisiṅcanti. Uparājagehādisu nibbatto pitu accayena oparajjaṃ, senāpaṭiṭṭhānaṃ, bhaṇḍāgārikaṭṭhānaṃ² labhati. Evaṃ upadhivipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni upadhisampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyānakammāni honti. Tāni kālaviptiyyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyānakammaena kālasampattiyaṃ nibbatto surāja-sumanussakāle. Tādisāya kālasamiddhiyā nibbattassa kalyānakammaṃ vipākaṃ deti. Tatr' idaṃ Mahāsaṃattherassa vatthu kathetabbaṃ: Brāhmaṇatissabhaye kira Cittalapabbate dvādasa-bhikkhusahassāni paṭivasanti. Tathā Tissamahāvihāre. Dvīsu pi³ vihāresu tinnaṃ vassānaṃ vaṭṭaṃ; taṃ ekaratten⁴ eva⁴ mahāmūsikāyo khāditvā thusamattam eva ṭhapesuṃ. Cittalapabbate bhikkhusaṅgho: Tissamahāvihāre vaṭṭaṃ⁵ vattissati, tattha gantvā vasissāmāti vihārato nikkhami. Tissamahāvihāre pi bhikkhusaṅgho: Cittalapabbate vaṭṭaṃ⁵ vattissati, tattha gantvā vasissāmāti vihārato nikkhami. Ubhato pi ekissā gambhīrakandarāya tīre samāgatā pucchitvā vaṭṭassa⁶ khīṇabhāvaṃ ñatvā tattha gantvā kiṃ karissāmāti catuvīsati-bhikkhusahassāni gambhīrakandaraṇaṃ⁷ pavisitvā nisinnanīhāren' eva⁸ anupādisesāya nibbāna-dhātuyā parinibbāyiṃsu. Pacchā bhaye vūpasante bhikkhusaṅgho Sakkaṃ devarājānaṃ gahetvā dhātuyo saṅharitvā cetiyaṃ akāsi.

Brāhmaṇatissacoro pi janapadaṃ viddhaṅgesi.⁹ Saṅgho sannipativā mantetvā¹⁰ coraṃ paṭibāhatūti Sakkasantikaṃ aṭṭha there pesesi. Sakko devarājā: bhante, uppanno coro

¹ B. nibbatteti.

² S.R. *add* seṭṭhiṭṭhānaṃ.

³ B. *om*.

⁴ B. vassānaṃ ekarattam eva vatthaṃ; R. *om* taṃ.

⁵ B. vatthaṃ.

⁶ B. vatthassa.

⁷ S.R. °kandarā vanaṃ.

⁸ S. nisinnā nirāhāren' eva.

⁹ S.R. viddhaṅseti.

¹⁰ S.R. *om*.

na sakkā paṭibāhituṇ, sangho parasamuddaṇ gacchatu, ahaṇ samuddarakkhaṇ¹ karissāmīti. Sangho sabbadisāhi Nāgdīpaṇ gantvā Jambukolapaṭṭane tibhūmaka²-mahā-ūlumpaṇ bandhāpesi; ekā bhūmikā uduke osīdi; ekissā bhikkhusangho nisinnō, ekissā pattacīvarāni ṭhapayiṇsu. Saṇyuttabhāṇaka-Cūlasivatthero, Isidattatthero, Mahāsoṇatthero ti tayo therā tāsaṇ parisāṇaṇ pāmokkhā. Tesu dve therā Mahāsoṇattheraṇ āhaṇsu: Āvuso Mahāsoṇa, abhiruha ulumpan ti. Tumhe pana bhante ti? Āvuso uduke maraṇam pi thale maraṇam pi ettakam eva, na mayaṇ gamissāma; taṇ nissāya pana³ anāgate sāsanassa pavenī ṭhassati; gaccha tvaṇ āvuso ti. Nāhaṇ bhante, tumhesu agacchantesu gamissāmīti yāva tatiyaṇ kathetvā pi therāṇ āropetuṇ asak-kontā nivattiṇsu. Atha Cūlasivatthero Isidattattheraṇ āha: Āvuso Isidatta, anāgate Mahāsoṇattheraṇ nissāya pavenī ṭhassati, mā kho naṇ hatthato vissajjehīti. Tumhe pana bhante ti? Ahaṇ Mahācetiyaṇ vandissāmīti dve there anusāsivā anupubbena cārikaṇ caranto Mahāvihāraṇ sampāpuṇi. Tasmiṇ samaye Mahāvihāro suñño. Cetiyaṇaṇe eraṇḍā jātā. Cetiyaṇ gacchehi parivāritaṇ, sevālena pariyaṇaddhaṇ. Thero dharamānakabuddhassa nipaccākāraṇ dassento viya Mahācetiyaṇ vanditvā pacchimadisāya sālaṇ pavisitvā olakento evarūpassa nāma lābhagga-yasaggappattassa sarīradhātunicayaṭṭhānaṇ anāthaṇ jātan ti cintayamāno nisīdi. Atha avidūre rukkhe adhivatthā devatā addhikamanussarūpena taṇḍulanāliṇ ca gulapiṇḍaṇ⁴ ca ādāya therassa santikaṇ gantvā⁵ Kattha gacchatha bhante ti āha.⁶ Dakkhinādisaṇ upāsakā ti. Aham pi tatth' eva gantukāmo, saha gacchāma bhante ti. Ahaṇ dubbalo, tava gatiyā gantuṇ na sakkhissāmi; tvaṇ purato gaccha upāsakā ti. Aham pi tumhākaṇ gatiyā gamissāmīti therassa pattacīvaraṇ⁷ aggahesi. Tissa-vāpipāliṇ ārūlhakāle ca pattaṇ āharāpetvā pānakaṇ katvā adāsī. Therassa pītamatte yeva balamattā saṇṭhāsī. Devatā paṭhaviṇ sankhipitvā Veṇu-nadisantike ekaṇ chadditavihāraṇ patvā therassa vasanaṭṭhānaṇ paṭijaggitvā adāsī.

¹ S.R. samuddarakkhaṇ.² S.R. tibhūmika°.³ S.R. om.⁴ S.R. °piṇḍakaṇ.⁵ S.R. patvā.⁶ B. Ahaṇ.⁷ S.R. cīvaraṇ.

Punadivase therena mukhe dhotamatte yāguṇ pacitvā adāsi. Yāguṇ pītassa bhattaṇ pacitvā upanāmesi. Thero: tuyhaṇ ṭhapehi upāsakā ti pattaṇ hatthena pidahi. Ahaṇ na dūraṇ gamissāmīti¹ devatā therassa patte bhattaṇ² pakkhipitvā katabhattakicce there pattacīvaram ādāya maggaṇ paṭipannā paṭhaviṇ sankhipitvā Jajjaranadisantikaṇ netvā: bhante, etaṇ paṇṇakhādakamanussānaṇ vasanaṭṭhānaṇ; dhūmo paññāyati; ahaṇ purato gamissāmīti therāṇ vanditvā attano bhavanaṇ agamāsi. Thero sabbam pi bhayakālaṇ paṇṇakhādakamanusse nissāya vasi.

Isidattatthero pi anupubbena cārikaṇ caranto Aḷajana-padaṇ sampāpuṇi. Tattha manussā nātipakkāni madhukaphalāni bhinditvā aṭṭhiṇ³ ādāya tacāṇ chaḍḍetva agamaṇsu. Thero: āvuso Mahāsoṇa, bhikkhāhāro paññāyatīti vatvā pattacīvaraṇ āharāpetvā cīvaraṇ pārūpitvā pattaṇ nīharitvā aṭṭhāsi. Taruṇadārakā therāṇ ṭhitaṇ disvā iminā koci attho bhivissatīti vālukaṇ puñchitvā madhukaphalattacaṇ patte pakkhipitvā adaṇsu. Therā paribhuñjiṇsu. Sattāhamattaṇ so yeva āhāro ahoṣi. Anupubbena Coriyassaraṇ sampāpuṇiṇsu. Manussā kumudāni gahetvā kumudanāle chaḍḍetvā agamaṇsu. Thero: āvuso Mahāsoṇa, bhikkhāhāro paññāyatīti vatvā pattacīvaraṇ āharāpetvā cīvaraṇ pārūpitvā pattaṇ nīharitvā aṭṭhāsi. Gāmadārikā kumudanāle sodhetvā patte pakkhipitvā adaṇsu. Therā paribhuñjiṇsu. Sattāhamattaṇ so va⁴ āhāro ahoṣi. Anupubbena carantā paṇṇakhādakamanussānaṇ vasanaṭṭhāne ekaṇ gāmadvāraṇ sampāpuṇiṇsu. Tattha ekissā dārikāya mātāpitaro araññaṇ gacchantā: sace koci ayyo āgacchati, katthaci gantuṇ mā adāsi, ayyassa vasanaṭṭhānaṇ ācikkheyyāsi ammā ti āhaṇsu. Sā there disvā pattaṇ gahetvā nisīdāpesi. Gehe dhaññajāti nāma natthi. Vāsiṇ⁵ pana gahetvā guñja⁶-cocarukkhattacaṇ guñjalatāpattehi saddhiṇ ekato koṭṭetvā tayo piṇde katvā ekaṇ Isidattattherassa, ekaṇ Mahāsoṇattherassa patte ṭhāpetvā atirekapiṇḍaṇ Isidattattherassa patte ṭhāpessāmīti hatthaṇ pasāresi. Hattho parivattitvā Mahāsoṇattherassa

¹ B. adds vutte.

² S.R. om.

³ S.R. aṭṭhī.

⁴ S.R. tam eva.

⁵ B. Dāsiṇ.

⁶ S.R. gula-.

patte patiṭṭhāpesi. Isidattatthero Brāhmaṇatissabhaye guñ-
ja¹-cocapīṇḍe vipākadāyakakammaṇ² desakālasampadāya
kīva pamāṇaṇ vipākaṇ dassatīti āha. Te taṇ paribhuñjitvā
vasanaṭṭhānaṇ agamaṇsu. Sā pi araṇṇato āgatānaṇ mātā-
pitūnaṇ ācikkhi: dve therā āgatā, tesāṇ me vasanaṭṭhānaṇ
ācikkhitan ti. Te ubho pi therānaṇ santikaṇ gantvā vandi-
tvā: bhante, yaṇ mayaṇ labhāma, tena tumhe paṭijaggissāma;
idh' eva vasathāti paṭiññaṇ gaṇhiṇsu. Therā pi sabbabha-
yakālaṇ te upanissāya vasiṇsu.

Brāhmaṇatissacore³ mate⁴ Pitumahārājā chattaṇ ussā-
pesi. Bhayaṇ vūpasantaṇ, janapado sampuṇṇo ti sutvā
parasamuddato bhikkusāṅgho nāvāya Mahātitthapaṭṭane
oruyha: Mahāsoṇatthero kahaṇ vasatīti pucchitvā therassa
santikaṇ agamāsi. Thero pañcabhikkhusataparivāro Kāla-
kagāme Maṇḍalārāmavihāraṇ sampāpuni. Tasmiṇ samaye
Kālakagāme satta-mattāni kulasatāni paṭivasanti. Ratti-
bhāge devatā āhiṇḍitvā: Mahāsoṇatthero pañcabhikkhusata-
parivāro Maṇḍalārāmavihāraṇ patto. Ekeko navahatthasā-
ṭakena saddhiṇ ekeka-kahāpaṇagghanakaṇ piṇḍapātaṇ de-
tūti manusse avocuṇ. Puna-divase ca⁵ therā Kālakagāmaṇ
piṇḍāya pavisiṇsu. Manussā nisidāpetvā yāguṇ adaṇsu.
Maṇḍalārāmavāsī Tissabhūtithero sanghatthero hutvā ni-
sīdi. Eko mahāupāsako taṇ vanditvā: Bhante, Mahāsoṇat-
thero nāma kataro? ti pucchi. Tena samayena thero
navako hoti, pariyante nisinno. Thero hatthaṇ pasāretvā:
Mahāsoṇo nāma esa upāsakā ti āha. Upāsako taṇ vanditvā
pattaṇ gaṇhāti. Thero na deti. Tissabhūtithero: Āvuso
Soṇa, yathā tvaṇ na jānāsi, mayam pi evam eva na jānāma.
Puñṇavantānaṇ devatā paripācenti; pattaṇ dehi,⁶ sabrahma-
cāriṇaṇ sangahaṇ karohīti āha. Thero pattaṇ adāsi. Ma-
hāupāsako pattaṇ⁵ ādāya gantvā kahāpaṇagghanakassa
piṇḍapātassa pūretvā navahatthasāṭakaṇ ādhārakaṇ katvā
āharitvā therassa hatthe ṭhapesi. Aparo pi upāsako aparas-
sāti⁷ satta⁸ piṇḍapātasatāni therass' eva adaṇsu. Thero

¹ S.R. gula-. ² S.R. °dāyakaṇ kammaṇ. ³ S.R. °coro.

⁴ S.R. mato. ⁵ S.R. om. ⁶ S.R. muñca.

⁷ B. therassāti. *Mf.*: aparassā ti aparassa bhikkhuno pattaṇ ādāya.

⁸ S.R. *add* sātakasatāni satta.

bhikkhusanghassa saṅvibhāgaṃ katvā anupubbena Mahāvīhāraṃ pāpunitvā mukhaṃ dhovitvā Mahābodhiṃ vanditvā Mahācetiyaṃ vanditvā Thūpārāme t̥hito cīvaraṃ pārupitvā bhikkhusanghaparivāro dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā dvārato yāva valañjanakasālā¹ etasmiṃ antare sat̥thikahāpaṇagghanakaṃ piṇḍapātaṃ labhi. Tato paṭṭhāya pana sakkārassa pamāṇaṃ natthi. Evaṃ kālavipattiyaṃ madhukaphalattaco pi kumudanālā² pi dullabhā jātā. Kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho udapādi.

Vattabbaka-Nigrodhattherassa pi sāmaṇerakāle Brāhmaṇatissabhayaṃ udapādi. Sāmaṇero ca upajjhāyo c' assa parasamuddaṃ nāgamaṃsu. Paṇṇakhādakamanusse upanisāya vasissāmāti paccantābhimukhā ahesuṃ. Sāmaṇero satāhamattaṃ anāhāro hutvā ekasmiṃ gāmaṭṭhāne tālarukkhe pakkaṃ disvā upajjhāyaṃ āha: bhante, thokaṃ āgametha, tālapakkaṃ pātessāmīti. Dubbalo si tvaṃ sāmaṇera, mā abhiruhīti. Abhiruhissāmi bhante ti khuddakavāsīṃ gahe tvā tālaṃ āruyha³ tālapiṇḍiṃ chindituṃ ārabhi. Vāsiphalaṃ nikkhamitvā bhūmiyaṃ pati. Thero cintesi ayaṃ kilamanto⁴ va rukkaṃ ārūlho, kiṃ nu kho idāni karissatīti. Sāmaṇero tālapaṇṇaṃ phāletvā phāletvā vāsidaṇḍike bandhitvā ghaṭṭento ghaṭṭento bhūmiyaṃ pātetvā: bhante, sādhu vat' assa sace vāsiphalaṃ ettha paveseyyāthā ti āha. Thero upāyasampanno sāmaṇero ti vāsiphalaṃ pavesetvā adāsi. So vāsīṃ ukkhipitvā tālaphalāni pātesi. Thero vāsīṃ pātāpetvā pavat̥ṭitvā gataṃ tālaphalaṃ bhinditvā⁵ sāmaṇeraṃ otīṇṇakāle āha: Sāmaṇera tvaṃ dubbalo, idaṃ tāva khādāhīti. Nāhaṃ bhante tumhehi akhādite khādissāmīti vāsīṃ gahetvā tālaphalāni bhinditvā⁵ pattaṃ nīharitvā tālamiṇṇaṃ pakkhipitvā therassa datvā sayāṃ khādi. Yāva tālaphalāni ahesuṃ tāva tatth' eva vasitvā phalesu khīṇesu anupubbena paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ chaḍḍitavīhāraṃ pavisiṃsu. Sāmaṇero therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggi. Thero sāmaṇerassa ovādaṃ datvā vihāraṃ pāvīsi. Sāmaṇero: anāyatane naṭṭhānaṃ attabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, Bud-

¹ S.R. lañchanaka°.

² B. °nāli.

³ S.R. abhiruyha.

⁴ S.R. kilanto.

⁵ S.R. chinditvā.

dhānaṃ upaṭṭhānaṃ kaṛissāmīti cetiyangaṇaṃ gantvā appa-
haritaṃ karoti. Sattāhamattaṃ nirāhāratāya pavedhamāno¹
patitvā nipannako va tiṇāni uddharati. Ekacce ca manussā
araññe carantā madhuṃ labhitvā dārūni ceva sākapaṇṇaṃ
ca gahetvā tiṇacalanasaññāya: migo nu kho eso ti sāmaṇe-
rassa santikaṃ gantvā: Kiṃ karosi sāmaṇerā ti āhaṃsu. Tiṇa-
gaṇṭhiṃ gaṇhāmi upāsakā ti. Añño pi koci atthi bhante
ti? Āma, upāsakā, upajjhāyo me antogabbhe ti. Mahā-
therassa datvā khādeyyāsi bhante ti sāmaṇerassa madhuṃ
datvā attano vasanaṭṭhānaṃ ācikkhitvā: mayaṃ sākābhā-
gaṃ karontā gamissāma, etāya saññāya therāṃ gahetvā
āgaccheyyāsi ayyā² ti vatvā agamaṃsu. Sāmaṇero madhuṃ
gahetvā therassa santikaṃ gantvā bahi ṭhatvā: Vandāmi³
bhante ti āha. Thero sāmaṇero jighacchāya anuḍayhamāno
āgato bhavissatīti tuṇhī ahoṣi. So puna: Vandāmi³ bhante
ti āha. Kasmā sāmaṇera, dubbalabhikkhūnaṃ sukhena
nipajjituṃ na desīti? Dvāraṃ vivarituṃ sārappaṃ bhante
ti. Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā: Kin te sāmaṇera,
laddhan ti āha. Manussehi madhu dinnāṃ,⁴ khādituṃ
sārappaṃ bhante ti.⁵ Sāmaṇera, evam eva khādituṃ kila-
meyyāma, pānakaṃ katvā pivissāmāti. Sāmaṇero pānakaṃ
katvā adāsi. Atha naṃ thero: manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ
pucchasi sāmaṇerā ti āha. Sayam eva ācikkhiṃsu bhante
ti. Sāmaṇera, pāto va gacchantā kilamissāma, ajj' eva
gamissāmāti pattacīvaraṃ gaṇhāpetvā nikkhami. Te gantvā
manussānaṃ vasanaṭṭhānassa avidūre nipajjiṃsu. Sāmaṇero
rattibhāge cintesi: mayā pabbajitakālate paṭṭhāya gāmate
aruṇaṃ na uṭṭhāpitapubban ti. So pattaṃ gahetvā aruṇaṃ
uṭṭhāpetuṃ araññaṃ agamāsi. Mahāthero sāmaṇeraṃ ni-
pannaṭṭhāne apassanto: manussakhādakehi gahito bhavis-
satīti cintesi. Sāmaṇero araññe aruṇaṃ uṭṭhāpetvā pattena
udakaṃ ca dantakaṭṭhaṃ ca gahetvā āgami.⁶ Thero:⁷ Sāma-
ṇera,² kuhiṃ gato 'si? Mahallakabhikkhūnaṃ te vitakko uppā-
dito; daṇḍakammaṃ āharāti āha.⁷ Āharissāmi bhante ti.
Thero mukhaṃ dhovitvā cīvaraṃ pārupi. Ubho pi manus-

¹ S.R. vedhamāno.

² S.R. om.

³ S.R. vandissāmi.

⁴ S.R. dinnāṃ madhuṃ.

⁵ S.R. add āha.

⁶ S.R. agamāsi.

⁷ B. om.

sānaṃ vasaṇaṭṭhānaṃ agamaṇsu. Manussā pi attano paribhogaṃ kandaṃūlaphalapaṇṇaṃ adaṇsu. Therā pi paribhuñjitvā vihāraṃ āgamaṇsu.¹ Sāmaṇero udakaṃ āharitvā: pāde dhovāmi bhante ti āha. Sāmaṇera, tvaṃ rattiṃ kuhiṃ gato? Amhākaṃ vitakkaṃ uppādesīti. Bhante, gāmente me aruṇaṃ na uṭṭhāpitapubbaṃ; aruṇuṭṭhāpanatthāya araññaṃ agacchin² ti. Sāmaṇera, na tuyhaṃ daṇḍakammaṃ anucchavikaṃ, mayham³ eva anucchavikaṃ ti vatvā therō tasmīṃ yeva ṭhāne vasi.⁴ Sāmaṇerassa ca⁵ saññaṃ adāsi: Mayaṃ tāva mahallakā; idaṃ nāma bhavissatīti na sakkā jānituṃ. Tuvaṃ attānaṃ rakkheyyāsīti. Therō kira anāgāmi. Taṃ aparabhāge manussakhādakā khādiṃsu. Sāmaṇero attānaṃ rakkhitvā bhaye vūpasante tathārūpe ṭhāne uppajjaṃ gāhetvā⁶ upasampanno hutvā Buddhavacanaṃ uggahetvā Tipiṭakadharo hutvā Vattabbaka-Nigrodhatthero nāma jāto.

Pitumahārājā rajjaṃ paṭipajji. Parasamuddā āgatāgatā bhikkhū: Kahaṃ Vattabbaka-Nigrodhatthero? Kahaṃ Vattabbaka-Nigrodhatthero? ti pucchitvā tassa santikaṃ agamaṇsu. Mahābhikkhusaṅgho therāṃ parivāresi. So mahābhikkhusaṅghaparivuto anupubbena Mahāvihāraṃ patvā Mahābodhiṃ Mahācetiyaṃ Thūpārāmaṇ ca vanditvā nagaraṃ pāvīsi. Yāva dakkhiṇadvārā gacchantass' eva navasu ṭhānesu ticivaraṃ uppajji; antonagaraṃ pavitṭhakālato paṭṭhāya mahāsakkāro uppajji. Iti kālaviṇṇaṃ tālaphala-kandaṃūlapaṇṇam pi dullabhaṃ jātaṃ; kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho uppanno ti evaṃ kālaviṇṇapaṭiḥhitatā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni kālasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni payogaviṇṇaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena sammāpayoge paṭiṭṭhito tīṇi sucaritāni pūreti, pañcasīlaṃ dasasīlaṃ rakkhati. Kālasampattiyaṃ⁷ nibbatassa rājāno sabbāṅkārappaṭimaṇḍitā rājakaññāyo etassa anucchavikā ti pesenti. Yāna-vāhana-maṇi-suvaṇṇa-rajatā-dibhedaṃ taṃ taṃ paṇṇākāraṃ etassa anucchavikaṃ⁸ ti

¹ S.R. agamaṇsu.

² S.R. agamāsin.

³ S.R. amhākam.

⁴ S.R. vasissāmīti.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. gāhāpetvā.

⁷ S.R. kusala°.

⁸ B. anucchavikā.

pesenti. Pabbajjūpagato pi mahāyaso hoti mahānubhāvo.

Tatr' idaṅ vatthu: Kūṭakaṇṇarājā kira Girigāmakāṇṇavāsikaṅ Cūlasudhammattheraṅ¹ mamāyati. So Uppalavāpiyaṅ vasamāno therāṅ pakkosāpesi. Thero āgantvā Mūlārāmavihāre vasati. Rājā therassa mātaraṅ pucchi: Kiṅ thero² piyāyatiti? Kandaṅ, mahārājā ti. Rājā kandaṅ gāhāpetvā vihāraṅ gantvā therassa dadamāno mukhaṅ ulloketuṅ³ nāsakhi. So nikkhamitvā⁴ bahi pariveṇe devīṅ pucchi: Kīdiso thero ti? Tvaṅ pariso hutvā ulloketuṅ³ na sakkosi,⁵ ahaṅ kathaṅ sakkhissāmi; nāhaṅ jānāmi kīdiso sīti.⁶ Rājā: mama raṭṭhe balikāragahapatiputtaṅ ulloketuṅ na visahāmi; mahantaṅ vata bho Buddhasāsanaṅ nāmāti apphoṭesi.⁷

Tipiṭakacūlanāgattheram pi mamāyati. Tassa anguliyaṅ ekā pilakā uṭṭhahi. Rājā therāṅ passissāmīti vihāraṅ gantvā balavapemena anguliṅ mukhena gaṇhi. Antomukhe yeva pilakā bhinnā; pubbalohitaṅ anuṭṭhuhitvā⁸ there sinehena amataṅ viya ajjhohari. So yeva thero aparabhāge maraṇamañce nipajji. Rājā gantvā asucikapallakaṅ sīse ṭhapetvā: dhammasakaṭṭassa akkho bhijjati; akkho bhijjatiṅ paridevayamāno vicari. Paṭhavissarassa asucikapallakaṅ sīsena ukkhipitvā: vicaraṇaṅ nāma kassa gatamaggo? Sammāpayogassa gatamaggo ti. Evaṅ payogavipattiṭaṭṭhāhitattā vipākaṅ dātuṅ asakkontāni payogasampattiṅ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Evaṅ catūhi vipattihi paṭibāhitaṅ kalyāṇakammaṅ vipākaṅ adatvā catasso sampattiyo āgamma deti. Tatr' idaṅ bhūtamattaṅ katvā opammaṅ: Eko kira mahārājā ekassa amaccassa appamattena kujjhivā taṅ bandhanāgāre bandhāpesi. Tassa ṇātakā rañño kudhabhāvaṅ ṇatvā kiñci avatvā caṅḍakodhe⁹ vigate rājānaṅ tassa niraparādhabhāvaṅ¹⁰ jānāpesuṅ. Rājā muñcivā tassa ṭhānantaraṅ paṭipākatikaṅ akāsi. Ath' assa tato tato āgacchantānaṅ paṇṇākāraṅ pamāṇaṅ nāhoṣi. Manussā sampaṭicchituṅ nāsakkhiṅsu.

¹ S.R. Cūlasummattheraṅ.

² S.R. thero kiṅ.

³ R.S. oloketuṅ.

⁴ B. adds ca.

⁵ B. sakkoti.

⁶ S.R. pīti.

⁷ S.R. apphoṭesi.

⁸ S.R. anuṭṭhubhitvā.

⁹ S.R. kope.

¹⁰ B. nipparādhabhāvaṅ.

Tattha rañño appamattakena kujjhitvā tassa bandhanā-gāre bandhāpitakālo viya puthujjanassa niraye nibbattakālo. Ath' assa ñātakehi rājanaṅ saññāpetvā tñānantarassa paṭi-pākatikakaraṇakālo viya tassa sagge nibbattakālo. Paṇṇā-kāraṅ sampatiçchituṅ¹ asamatthakālo viya catasso sampat-tiyo āgamma kalyāṇakammānaṅ devalokato manussalokaṅ, manussalokato devalokan ti evaṅ sukhaṭṭhānato sukhaṭṭhā-nam eva netvā kappasatasahassam pi sukhavipākaṅ datvā nibbānasampāpanaṅ veditabbaṅ.

Evaṅ tāva pālivasen' eva² dutiyaṅ balaṅ dīpetvā puna : ahosi kammaṅ, ahosi kammavipāko ti iminā Paṭisambhidānaye-nāpi dīpetabbaṅ. Tattha ahosi kamman ti atīte āyūhitaṅ kammaṅ atīte yeva ahosi. Yena pana atīte vipāko dinno, taṅ sandhāya ahosi kammavipāko ti vuttaṅ. Diṭṭhadham-mavedaniyādisu pana bahūsu pi āyūhitesu ekaṅ diṭṭha-dhammavedaniyaṅ vipākaṅ deti, sesāni avipākāni. Ekaṅ upapajjavedaniyaṅ paṭisandhiṅ ākaḍḍhati, sesāni avipākāni. Ekenānantariyena niraye upapajjati, sesāni avipākāni. Aṭṭhasu samāpattīsu ekāya Brahmaloke nibbattati, sesā avi-pākā. Idaṅ sandhāya nāhosi kammavipāko ti vuttaṅ.

Yo pana bahum pi kusalākusalaṅ kammaṅ³ katvā ka-lyāṇamittaṅ nissāya arahattaṅ pāpuṇāti. Etassa kamma-vipāko⁴ nāhosi nāma. Yaṅ atīte āyūhitaṅ etarahi vipākaṅ deti, taṅ ahosi kammaṅ, atthi kammavipāko nāma. Yaṅ purimanayen' eva avipākataṅ āpajjati, taṅ ahosi kammaṅ, natthi kammavipāko nāma. Yaṅ atīte āyūhitaṅ anāgate vipākaṅ dassati, taṅ ahosi kammaṅ, bhavissati kammavipāko nāma. Yaṅ purimanayen' eva avipākataṅ āpajjissati, taṅ ahosi kammaṅ, na bhavissati kammavipāko nāma. Yaṅ etarahi āyūhitaṅ etarah' eva vipākaṅ deti, taṅ atthi kammaṅ, atthi kammavipāko nāma. Yaṅ purimanayen' eva avi-pākataṅ āpajjati, taṅ atthi kammaṅ, natthi kammavipāko nāma.

Yaṅ etarahi āyūhitaṅ anāgate vipākaṅ dassati, taṅ atthi kammaṅ, bhavissati kammavipāko nāma. Yaṅ purimana-

¹ S.R. paṭiçchituṅ.

³ S.R. om

² S.R. pālīnayaena.

⁴ B. kammassa°.

yen' eva avipākataṅ āpajjissati, taṅ atthi kammaṅ, na bhavissati kammavipāko nāma. Yaṅ sayam pi anāgataṅ, vipāko pi 'ssa anāgato, taṅ bhavissati kammaṅ, bhavissati kammavipāko nāma. Yaṅ sayāṅ bhavissati purimanayen' eva avipākataṅ āpajjissati, taṅ bhavissati kammaṅ, na bhavissati kammavipāko nāma.

Idaṅ Tathāgatassā ti idaṅ sabbehi pi etehi ākārehi Tathāgatassa kammantaravipākantarajānanaṅ¹ ñāṇaṅ akampiyatṭhena dutiyaṅ balaṅ² vedditabban ti.

Dutiyabalaniddeso.

Tatīyabalaniddese maggo ti³ vā paṭipadā ti vā kammass' ev' etaṅ nāmaṅ.

Nirayaḡāminī ti ādisu nirassādaṭṭhena nirati-atthena ca nirayo. Uddhaṅ anugantvā tiriyaṅ añcitā⁴ ti tiracchānā. Tiracchānā yeva *tiracchānayaṅi*.

Petatāya petti. Ito pecca⁵ gatabhāvenāti attho. Petti yeva *pettivisayo*.

Manassa ussannatāya manussā; manussā va *manussaloko*.

Dibbantī pañcahi kāmagaṇehi, adhimattāya vā ṭhānasampattiyā ti devā; devā va *devaloko*.

Vāṇaṅ vuccati tanhā. Taṅ ettha natthi ti *nibbānaṅ*.

Nirayaṅ gacchati ti nirayaḡāmi. Idaṅ maggaṅ sandhāya vuttaṅ. Paṭipadā pana nirayaḡāminī nāma hoti. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Imaṅ sabbam pi paṭipadaṅ Tathāgato pajānāti. Kathaṅ ? Sakalagāmaṅvāsikesu pi hi ekato⁶ ekaṅ sūkaraṅ vā migaṅ va jīvitā voropentesu sabbesam pi cetanā parassa jīvitindriyārammaṅā va hoti. Taṅ pana kammaṅ tesāṅ āyūhanakhaṇe yeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti; eko: ehi tvam pi karoṭhīti parehi nippīlitattā karoti; eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno⁷ vicarati. Tesu eko ten' eva kammaṅ niraye nibbattati. Eko tiracchānayaṅiyaṅ. Eko pettivisaye. Taṅ Tathāgato āyūhanakhaṇe yeva: iminā nihārena āyūhitattā esa niraye nibbattis-

¹ S.R. °jānana-. ² S.R. add ti. ³ Vbh. 339. ⁴ S.R. añchantīti.

⁵ S.R. pacce; B. paccā. *Mt.*: peccā ti puna, maritvā ti vā attho. S.R. om. ⁷ B. °bāhayamāno.

sati, esa tiracchānayoṇiyaṅ, esa pettivisaye ti pajānāti.¹ Niraye nibbattamānam pi: esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa solāsasu ussaddanirayesu² nibbattissatīti³ pajānāti.¹ Tiracchānayoṇiyaṅ nibbattamānam pi: esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako ti pajānāti.¹ Pettivisaye nibbattamānam pi: esa Nijjhāmatṭhiko bhavissati, esa Khuppiṇāsiko, esa Paradattūpajīvi ti pajānāti.¹ Tesu ca kammesu idaṅ kammaṅ paṭisandhiṅ ākaḍḍhituṅ na sakkhissati, dubbalaṅ, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṅ bhavissatīti pajānāti.¹

Tathā sakalagāmaṅvāsikesu ekato piṇḍapātaṅ dadamānesu sabbesam pi cetanā piṇḍapātārammaṇā va hoti. Taṅ pana kammaṅ tesāṅ āyūhanakkhaṇe yeva purimanayena nānā hoti. Tesu keci devaloke nibbattissanti, keci manussaloke. Taṅ Tathāgato āyūhanakkhane yeva: iminā nihārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke ti pajānāti.¹ Devaloke nibbattamānam pi esa Paranimmitavasaṅvattīsu nibbattissati, esa Nimmānaratīsu, esa Tusitesu, esa Yāmesu, esa Tāvatiṅsesu, esa Cātummahārājikesu, esa Bhummadevesu. Esa pana jeṭṭhakadevarājā hutvā nibbattissati,³ esa etassa dutiyaṅ vā tatiyaṅ vā ṭhānantaraṅ karonto paricārako⁴ hutvā nibbattissatīti pajānāti.¹ Manusseṅsu nibbattamānānam⁵ pi: esa Khatṭiyakule nibbattissati, esa Brāhmaṇakule, esa Vessakule, esa Suddakule. Esa pana manusseṅsu rājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyaṅ vā tatiyaṅ vā ṭhānantaraṅ karonto paricārako⁴ hutvā nibbattissatīti pajānāti. Tesu ca kammesu idaṅ kammaṅ paṭisandhiṅ ākaḍḍhituṅ na sakkhissati, dubbalaṅ, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṅ bhavissatīti pajānāti.

Tathā vipassanaṅ paṭṭhapentesu yeva yena nihārena vipassanā āraddhā, esa arahattaṅ pāpuṇissati, esa arahattaṅ pattuṅ na sakkhissati, esa anāgāmi yeva bhavissati, esa sakadāgāmi yeva, esa sotāpanno yeva. Esa pana³ maggaṅ vā phalaṅ vā sacchikātuṅ na sakkhissati, lakkhaṇārammaṇāya vipassanāyam eva ṭhassati; esa paccayapariggahe yeva,

¹ S.R. jānāti.

² S.R. ussadesūti.

³ S.R. om.

⁴ S. paricārīko; R. parivārīko.

⁵ S.R. nibbattamānaṅ.

esa nāma-rūpariḡgahe yeva, esa arūpariḡgahe yeva, esa rūpariḡgahe yeva ṭhassati; esa mahābhūtamattam eva vavatthāpessati, esa kiñci sallakkhetuṇ na sakkhissatīti pajānāti.

Kasiṇaparikammaṇ karontesu pi: etassa parikamma-mattam eva bhavissati, nimittaṇ uppādetuṇ na sakkhissati. Esa pana nimittaṇ uppādetuṇ sakkhissati, appaṇaṇ pāpetuṇ na sakkhissati; esa appaṇaṇ pāpetvā jhānaṇ pādakaṇ katvā vipassanaṇ paṭṭhapetvā arahattaṇ gaṇhissatīti pajānāti.

Tatiyabalaniddeso.

Catutthabalaniddese *khandhanānattan* ti: ayaṇ rūpakkhandho nāma . . . pe . . . ayaṇ viññāṇakkhandho nāmāti evaṇ pañcannaṇ nānākaraṇaṇ pajānāti. Tesu pi ekavidhena rūpakkhandho . . . pe . . . ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho . . . pe . . . bahuvidhena vedanākkhandho . . . pe . . . ekavidhena saññākkhandho . . . pe . . . ekavidhena sankhārakkhandho . . . pe . . . ekavidhena viññāṇakkhandho . . . pe . . . bahuvidhena viññāṇakkhandho ti evaṇ ekekassa khandhassa nānattaṇ pajānāti.

Āyatananānattan ti: idaṇ cakkhāyatanaṇ nāma . . . pe . . . dhammāyatanaṇ nāma. Tattha dasāyatanaṇ kāmāvacarā, dve catubhūmakā ti evaṇ āyatananānattaṇ pajānāti.

Dhātunānattan ti: ayaṇ cakkhūdhātu nāmā . . . pe . . . ayaṇ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha solasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā ti evaṇ dhātunānattaṇ pajānāti.

Puna *anekadhātu-nānādhātu-lokan* ti idaṇ na kevalaṇ upādinnakasankhāralokass' eva nānattaṇ pajānāti, anupādinnakasankhāralokassāpi nānattaṇ Tathāgato pajānāti yevāti dassetuṇ gahitaṇ. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvakā upādinnakasankhāralokassāpi nānattaṇ ekadesato va jānanti, no nippadesato. Anupādinnalokassa pana nānattaṇ na jānanti. Sabbaññubuddho pana: Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa nāma rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷako, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco. Imāya dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattaṇ vaṇṇasaṅṭhānādivasena evarūpaṇ nāma hoti. Imāya pana dhā-

tuyā ussannattā imassa rukkhassa pupphaṅ ṇilakaṅ hoti, pītakaṅ, lohitaṅ, odātaṅ, sugandhaṅ, duggandhaṅ hoti. Imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṅ khuddakaṅ hoti, mahantaṅ, dīghaṅ, vaṭṭaṅ, susaṅṭhānaṅ, dussaṅṭhānaṅ, maṭṭhaṅ, pharusaṅ, sugandhaṅ, duggandhaṅ, madhuraṅ, tittakaṅ, ambilaṅ, kaṭukaṅ, kasāvaṅ hoti. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṅṭako tikhīno hoti, atikhīno, ujuko, kuṭilo, tambo, ṇilo, odāto hotīti evaṅ anupādinnakasankhāralokassa nānattaṅ pajānāti. Sabbaññubudhānaṅ yeva hi etaṅ balaṅ, na aññesaṅ ti.

Catutthabalaniddeso.

Pañcamabalaniddese *hīnādhimuttikā* ti hīnajjhāsayā.

Panītādhimuttikā ti kalyāṇajjhāsayā.

Sevantī ti nissayanti alliyanti.

Bhajantī ti upasankamanti.

Payirupāsantī ti punappunaṅ upasankamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto hontī, saddhivihārikā sīlavanto hontī, te attano ācariyupajjhāye pi na upasankamanti, attanā¹ sadise sārubbabhikkhū yeva upasankamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārubbabhikkhū, itare asārubbā, te pi na ācariyupajjhāye upasankamanti, attanā¹ sadise hīnādhimuttike eva upasankamanti. Evaṅ upasankamanaṅ pana na kevalaṅ etarah' eva, atītānāgate pīti *ḍassetuṅ atītam pi addhānaṅ* ti ādim āha. Taṅ uttānattham eva.

Idaṅ pana dussilānaṅ dussilasevanaṅ eva, sīlavantānaṅ sīlavantasevanam eva, duppaññānaṅ dupaññasevanam eva, paññavantānaṅ paññavantasevanam eva, ko niyāmetīti? Ajjhāsayaḍḍhātu niyāmeti. Sambahulā kira bhikkhū ekaṅ gāmaṅ gaṇabhikkhācāraṅ caranti. Manussā bahubhattaṅ āharitvā pattāni pūretvā: tumhākaṅ yathā-sabhāgena paribhuñjathāti datvā uyyojesuṅ. Bhikkhū āhaṅsu: Āvuso, manussā dhātusaṅyuttakamme² payojentīti. Tipiṭakacūlābhayaṭṭhero pi Nāgadīpe cetiyaṅ vandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṅ gacchanta ekasmiṅ gāme manussehi nimantito. Therena ca saddhiṅ eko asārubbabhikkhu atthi; dhuravihāre pi eko asārubbabhikkhu atthi; dvīsu bhikkhusaṅghesu

¹ S.R. attano.

² S.R. °kammena.

gāmaṇ osarantesu te ubho janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṇ sante pi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā ekamantaṇ aṭṭhaṇsu. Thero disvā: Sammāsambuddhena jānitvā Dhātusaṇyuttaṇ kathitan ti āha. Evaṇ ajjhāsayaadhātu niyāmetiti vatvā Dhātusaṇyuttana ayam ev' attho dīpetabbo. Gijjhakūṭapabbatasmiṇ hi gilānaseyyāya nīpanno Bhagavā ārakhatthāya parivāretvā vasantesu Sāriputta-Moggalānādisu ekam ekaṇ attano parisāya saddhiṇ cankamantaṇ oloketvā bhikkhū āmantesi: *Passatha no tumhe bhikkhave Sāriputtaṇ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṇ cankamantaṇ ti? Evaṇ bhante ti. Sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū mahāpaññā ti** sabbaṇ vitthāretabban ti.

Pañcamabalaniddeso.

Chaṭṭhabalaniddese *āsayan* ti¹ yattha sattā āsayanti nivasanti, taṇ tesāṇ nivāsaṭṭhānaṇ, diṭṭhigataṇ vā, yathābhūtañānaṇ vā.

Anusayan ti appahīnānusayitaṇ kilesaṇ.

Caritan ti kāyādīhi abhisankhataṇ kusalākusalaṇ.

*Adhimuttin*² ti ajjhāsayaṇ.

Apparajakkhe ti ādisu paññāmāye akkhimhi appaṇ paritaṇ rāgadosamoharaṇaṇ etesaṇ ti apparajakkhā; tass' eva mahantatāya *mahārajjakkhā*. Ubhayenāpi mandakilese mahākilese ca satte dasseti.

Yesāṇ saddhādīni indriyāni tikkhāni te *tikkhindriyā*³; yesāṇ tāni mudūni te *mudindriyā*.

Yesāṇ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te *svākārā*; viparītā *dvākārā*.

Ye kathitakāraṇaṇ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṇ, te *suviññāpayā*; viparītā *duviññāpayā*.

Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te *bhabbā*; viparītā *abhabbā*.

Evaṇ chaṭṭhabalassa mātikaṇ ṭhapetvā idāni yathāpaṭi-pāṭiyā bhājento *katamo ca sattānaṇ āsayo* ti ādim āha.

* S. ii, 155.

¹ Vbh. 340.

² S.R. adhimuttaṇ.

³ B. om.

Tattha sassato loko ti ādīnaṅ attho heṭṭhā Nikkhepaṅ-
ḍavaṅṇanāyaṅ¹ vutto yeva. Iti bhavaditṭhisannissitā vā
ti evaṅ sassataditṭhiṅ vā sannissitā. Sassataditṭhi hi ettha
bhavaditṭhīti vuttā; ucchedaditṭhi ca vibhavaditṭhīti.
Sabbaditṭhīnaṅ hi sassatucchedaditṭhīhi sangahitattā sabbe
p' ime ditṭhigatikā sattā imā va dve ditṭhiyo sannissitā honti.
Vuttam pi c' etaṅ: *Dvayasannissito kho panāyaṅ Kaccāyana*²
*loko yebhuyyena atthitaṅ ceva natthitaṅ cā ti.** Ettha hi atthitā
ti sassataṅ, natthitā ucchedo. Ayaṅ tāva vaṭṭasannissi-
tānaṅ puthujjanasattānaṅ³ āsayo.

Idāni vivaṭṭanissitānaṅ suddhasattānaṅ āsayaṅ dassetuṅ
Ete vā pana ubho ante anupagammā ti ādi vuttaṅ.

Tattha *Ete vā panā* ti ete yeva.

Ubho ante ti sassatucchedasankhāte dve ante.

Anupagammā ti analliyitvā.

Idappaccayatā-ṭaṭṭicasamuppannesu dhammesū ti idappac-
cayatāya ceva ṭaṭṭicasamuppannadhammesu⁴ ca.

Anulomikā khantī ti vipassanāñānaṅ.

*Yathābhūtaṅ vā ñānaṅ*⁵ ti maggañānaṅ. Idaṅ vuttaṅ hoti:
yā ṭaṭṭicasamuppāde ceva ṭaṭṭicasamuppannadhammesu ca
ete ubho sassatuccheda-ante anupagantvā vipassanā ṭaṭṭilad-
dhā, yaṅ ca tato uttari maggañānaṅ, ayaṅ sattānaṅ āsayo,
ayaṅ vaṭṭasannissitānaṅ ca vivaṭṭasannissitānaṅ ca sabbesam
pi sattānaṅ āsayo, idaṅ vasanaṭṭhānaṅ ti ayaṅ ācariyānaṅ
samānatthakathā.

Vitaṅḍavādī pan' āha: maggo nāma vāsaṅ viddhaṅsento
gacchati; tvaṅ maggo vāso ti vadesīti? So vattabbo: Tvaṅ
Ariyavāsabhāṅako hosi na hosīti? Sace pana⁶ na⁷ homīti
vadati, abhānakatāya na jānāsīti vattabbo. Sace: bhānako
'smīti vadati, suttaṅ āharāti vattabbo. Sace āharāti, icc' etaṅ
kusalaṅ. No ce āharāti, sayāṅ āharitabbaṅ. *Dasa-yime bhik-
khave ariyavāsā, yaḍ ariyā āvasiṅsu vā, āvasanti vā, āvasis-
santi vā* ti. † Etaṅ hi⁸ suttaṅ maggassa vāsabhāvaṅ dīpeti;

* S. ii, 17.

† A. v, 29.

¹ *Asl.* 370.

² S. Kaccāna.

³ S.R. puthujjanānaṅ.

⁴ S.R. °pannesu dham°.

⁵ B. yathābhūtañānaṅ.

⁶ S.R. om.

⁷ B. om.

⁸ S.R. ettha.

tasmā sukathitam ev' etan ti. Iday¹ pana Bhagavā sat-tānaṃ āsayaṃ jānanto imesaṃ ca diṭṭhigatānaṃ imesaṃ ca² vipassanāñāna-maggañānaṃ appavattikkhaṇe pi jānāti eva. Vuttam pi c' etaṃ: *Kāmaṃ sevantaṃ yeva jānāti: ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto ti. Kāmaṃ sevantaṃ yeva jānāti: ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto ti. Nekkhammaṃ sevantaṃ yeva jānāti. vyāpādaṃ, avyāpādaṃ, thīnamiddhaṃ, ālokasaññaṃ sevantaṃ eva jānāti: ayaṃ puggalo thīnamiddhagaruko thīnamiddhāsayo thīnamiddhādhimutto ti.**

Anusayaniddese kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Yaṃ loke piyarūpan ti yaṃ imasmiṃ loke piyajātikaṃ.

Sātarūpan ti sātajātikaṃ assādapadaṭṭhānaṃ³ iṭṭhārammaṇaṃ.

Ettha sattānaṃ rāgānusayo anuseti ti etasmiṃ iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena rāgānusayo anuseti. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantabhāge ca udakam eva hoti, evam eva iṭṭhārammaṇe rāgupatti nāma sattānaṃ āciṅṅasamāciṅṅā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti.

Iti imesu dvīsū dhammesū ti evaṃ imesu kāmarāga-paṭighavantesu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu.

Avijjānupatitā ti kāmarāga-paṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā.

Tadekattho⁴ ti⁵ tāya avijjāya² sampayuttekatthavasena ekattho.

Māno ca ditthi ca vicikicchā cā ti navavidho māno, dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi, aṭṭhavatthukā ca vicikicchā. Bhavarāgānusayo pan' ettha kāmarāgānusayen' eva sangahito ti veditabbo.

Caritaniddese terasa cetanā puññābhisaṅkhāro; dvādasa apuññābhisaṅkhāro; catasso āneñjābhisaṅkhāro.

Tattha kāmāvacaro paritabhūmako; itaro mahābhūmako.

* . . . ? . . .

¹ S.R. imaṃ.

² B. om.

³ B. °ṭhāna-

⁴ B. Tadekatthena.

⁵ B. hi.

Tisu pi vā etesu yo koci appavipāko *paritabhūmako*; bahuvipāko *mahābhūmako* ti veditabbo.

Adhimuttiniddeso heṭṭhā pakāsito va. Kasmā panāyaṇ adhimutti heṭṭhā vuttā pi puna gahitā ti? Ayaṇ hi heṭṭhā pāṭiyekkaṇ baladassanavasena gahitā. Idha sattānaṇ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanatthaṇ.

Mahārajakkhaniddese *ussadagatānī* ti vepullagatāni.¹ Pahānakkamavasena c' esa uppaṭipāṭiyā niddeso kato.

Anussadagatānī ti avepullagatāni. Tikkhindriyamudindriyaniddese² upanissaya-indriyāni nāma kathitāni. Upaṭipāṭiyā niddese paṇ' ettha payojanaṇ heṭṭhā vuttanayaṇ' eva veditabbaṇ.

Tathā dvākāraniddesādisu.

Pāpāsaya ti akusalāsaya; *pāpacaritā* ti apuññābhisankhāraparipūrakā; *pāpādhimuttikā* ti sakkāyābhiratā vaṭṭajjhāsaya. Svākāraniddese yasmā kalyāṇako nāma anusayo natthi, tasmā kalyāṇānusaya ti na vuttaṇ. Sesaṇ vuttavipariyāyena veditabbaṇ.

Bhābbābhabbaniddese *kammāvaraṇenā* ti pañcavidhena ānantariyakammena.

Kilesāvaraṇenā ti niyatamicchādīṭṭhiyā.

Vipākāvaraṇenā ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānam pi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukapaṭisandhi pi vipākāvaraṇam evāti veditabbā.

Assaddhā ti Buddhādisu saddhārahitā.

Acchandikā ti kattukamyatā-kusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṇ pavīṭṭhā.

Duppaññā ti bhavangapaññāya parihīnā. Bhavanga-paññāya pana paripunṇāya pi yassa bhavangaṇ lokuttarassa pādakaṇ na hoti, so duppañño yeva nāma. *Abhābbā niyāmaṇ okkamītuṇ kusalesu dhammesu sammattaṇ* ti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasankhātaṇ maggaṇ okkamītuṇ abhābbā.

Na kammāvaraṇenā ti ādini vipariyāyena³ veditabbāni. Idaṇ dvinnaṇ ṇāṇānaṇ bhājanīyaṇ indriyaparopariyatta-

¹ S.R. vepullaṇ°.

² B.S.R. °niddese.

³ S.R. vuttavipariyāyena.

ñānassa¹ ca āsayānusayañānassa ca. Ettha hi āsayānusa-
sayañānena indriyaparopariyattañānam¹ pi bhājitaṅ.² Iti
dve ñānāni ekato hutvā ekaṅ balañānaṅ nāma jātan ti.

Chatthabalaniddeso.

Sattamabalaniddese jhāyatīti jhāyī.³

Cattāro jhāyī ti jhāyino cattāro janā vuccanti. Tattha
paṭhamacatukke tāva paṭhamo samāpattilābhī samāno yeva
lābhī' mhīti ti kammaṭṭhānaṅ samānaṅ yeva kammaṭṭhānan
ti saññī hoti. Ayaṅ appaṅaṅajjhānalābhīti veditabbo. Du-
tīyo samāpattiyā alābhī yeva lābhī 'mhīti akammaṭṭhāne
yeva kammaṭṭhānan ti saññī hoti. Ayaṅ niddājhāyī nāma,
niddāyitvā paṭibuddho evaṅ maññati. Tatiyo samāpatti-
lābhī samāno samāpattilābhī 'mhīti kammaṭṭhānam eva
samānaṅ kammaṭṭhānan ti saññī hoti. Ayaṅ paṅaṅajjhāna-
lābhī ti veditabbo. Catuttho alābhī yeva alābhī 'mhīti akam-
maṭṭhāne yeva akammaṭṭhānan ti saññī hoti. Evam ettha
dve janā ajjhāyino va⁴ jhāyīnaṅ anto pavīṭṭhattā⁵ jhāyī ti
vuttā.

Dutiyaecatukke sasankhārena sappayogena samāhipāri-
panthikadhamme vikkhambhento *dandhaṅ samāpajjati* nāma.

Ekaṅ⁶ dve cittavāre ṭhatvā sahasā vuṭṭhahanto *khippaṅ
vutthāti* nāma. Sukhen' eva pana samāhipāripanthika-
dhamme sodhento *khippaṅ samāpajjati* nāma.

Yathā-paricchedena avuṭṭhahitvā kālaṅ atināmetvā vuṭ-
ṭhahanto *dandhaṅ vutthāti* nāma.

Itare dve pi iminā va nayaena veditabbā. Ime cattāro pi
janā samāpattilābhīno va.

Tatiyaecatukke idaṅ jhānaṅ pañcangikaṅ, idaṅ caturan-
gikaṅ ti evaṅ angavavatthānaparicchede⁷ cheko *samādhismīṅ
samāpattikusalo* nāma. Nivaraṇāni pana vikkhambhetvā
cittamañjūsāyaṅ cittaṅ ṭhapetuṅ acheko *no samādhismīṅ
samāpattikusalo* nāma. Itare pi tayo iminā va nayaena
veditabbā. Ime pi cattāro samāpattilābhīno yeva.

Idāni yāni jhānāni nissāya ime puggalā jhāyī nāma jātā,
tāni dassetuṅ *cattāri jhānāni* ti ādim āha. Tattha cattāri

¹ B.S.R. °pariyatti°.

² S.R. bhāsitaṅ.

³ Vbh. 342.

⁴ B. ca.

⁵ B. adds ca.

⁶ B. etaṅ.

⁷ S.R. °pariccheda-

jhānāni tayo ca vimokkhā atthato heṭṭhā Dhammasanga-
haṭṭhakathāyam eva pakāsītā.

Sesānam pi vimokkhaṭṭho tattha vuttanayen' eva vedi-
tabbo. Api c' ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhane
paccanikadhammehi vimuccanato¹ ārammaṇe ca adhimuc-
canato *vimokkho* nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññā-
vedayitehi vimuttattā apagamavimokkho² nāma.

Samādhīsu catukkanaya-pañcakanayesu paṭhamajjhāna-
samādhī *savitakkasavicāro* nāma.

Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī *avitakkavicāramatta-
samādhī* nāma.

Catukkanaye pi pañcakanaye pi upari tīsu jhānesu samādhī
avitakka-avicāra-samādhī nāma.

Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṇ samāpattinaṇ samā-
dhīti pi nāmaṇ samāpattīti pi. Kasmā? Cित्तेkaggatāsab-
bhāvato.³ Nirodhasamāpattiyā tad abhāvato na samā-
dhīti nāmaṇ.

Hānabhāgiyo dhammo ti appagaṇehi paṭhamajjhānādihi
vuṭṭhitassa saññā-manasikārānaṇ kāmādi-anupakkhandanaṇ.

Viśabhāgiyo dhammo ti pagaṇehi paṭhamajjhānādihi
vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṇ dutiyajjhānādi-pakkhan-
danaṇ.

Vodānam pi vuṭṭhānan ti iminā pagaṇavodānaṇ vuṭṭhānaṇ
nāma kathitaṇ. Heṭṭhimaṇ heṭṭhimaṇ hi pagaṇajjhānaṇ
uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṇ hoti, tasmā *vodānam pi
vuṭṭhānan* ti vuttaṇ.

Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānam pi vuṭṭhānan ti iminā
bhavanga-vuṭṭhānaṇ nāma kathitaṇ. Bhavangena hi sab-
bajjhānehi vuṭṭhānaṇ hoti. Nirodhato pana phalasangāpa-
tīyā va vuṭṭhahanti,⁴ idaṇ pālimuttakavuṭṭhānaṇ nāmāti.

Sattamabalaniddeso.

Aṭṭhamabalaniddese *anekavīhitaṇ pubbenivāsan* ti ādi
sabbam pi Visuddhimagge vitthāritam eva.

*Aṭṭhamabalaniddeso.*⁵

¹ B. *adds* ca.

² S.R. *apagata*°.

³ S.R. °*sabhāvato*.

⁴ R.S. *Mt.* : vuṭṭhānan ti.

⁵ S.R. *om.*

Navamabalaniddese pi *dibbena cakkhunā* ti ādi sabbaṇ tath' eva vitthāritaṇ.

*Navamabalaniddeso.*¹

Dasamabalaniddese *cetovimuttin* ti phalasaṃādhiṇ.

Paññāvimuttin ti phalaññaṇ. Sesaṇ sabbattha uttānattham eva. Ayaṇ tāv' ettha ācariyāṇaṇ samānatthakathā. Paravādī pan' āha: Dasabalaññaṇ nāma paṭiyekkaṇ natthi, sabbaññutaññaṇass' evāyaṇ pabhedo ti. Taṇ na tathā daṭṭhabbaṇ. Aññaṃ eva hi dasabalaññaṇ. Aññaṇ sabbaññutaññaṇ. Dasabalaññaṇ hi saka-saka-kiccaṃ eva jānāti. Sabbaññutaññaṇ pana tam pi tato avasesaṃ pi jānāti. Dasabalaññaṇesu pi paṭhamaṇ kāraṇākāraṇaṃ eva jānāti. Dutiyaṇ kammantaravipākantaram eva. Tatiyaṇ kamma-paricchedaṃ eva. Catutthaṇ dhātunānattakāraṇaṃ² eva. Pañcamaṇ sattāṇaṇ ajjhāsayaḍhimuttim eva. Chaṭṭhaṇ indriyāṇaṇ tikkha-mudubhāvam eva. Sattamaṇ jhānādīhi saddhiṇ tesāṇ saṅkilesādim eva. Aṭṭhamaṇ pubbe nivutthakkhandhasantatim eva. Navamaṇ sattāṇaṇ cuti-paṭisaṃdham eva. Dasamaṇ saccaparicchedaṃ eva. Sabbaññutaññaṇ pana etehi jānītabbañ ca tato uttaritarañ ca pajānāti. Etesāṇ pana kiccaṇ na sabbaṇ karoti. Taṇ hi jhāṇaṇ hutvā appetuṇ na sakkoti. Iddhi hutvā vikubbītuṇ na sakkoti. Maggo hutvā kilese khepetuṇ na sakkoti. Api ca paravādī evaṇ pucchītabbo: Dasabalaññaṇ nāma etaṇ savitakkasavicāraṇ, avitakka-vicāramattaṇ, avitakka-avicāraṇ, kāmāvacaraṇ, rūpāvacaraṇ, arūpāvacaraṇ, lokiyaṇ, lokuttaraṇ ti? Jānanto paṭipāṭiyā sattaññaṇāni savitakkasavicārānīti vakkhati. Tato parāni dve avitakkāvicārānīti vakkhati. Āsavakkhayaññaṇ siyā savitakka-savicāraṇ, siyā avitakka-vicāramattaṇ, siyā avitakka-avicāraṇ ti vakkhati. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni. Tato³ dve rūpāvacarāni. Avasāne ekaṇ lokuttaraṇ ti vakkhati. Sabbaññutaññaṇ pana savitakka-savicāraṃ eva kāmāvacaraṃ eva lokiyam evāti vakkhati. Iti aññaḍ eva dasabalaññaṇ. Aññaṇ sabbaññutaññaṇ ti.

Ñānavibhanganiddeso.

¹ S.R. om.

² B. °karaṇaṃ.

³ B. tathā.

KHUDDAKAVATTHUVIBHANGA

Idāni tadanantare Khuddakavatthuvibhange pi paṭhamañ mātikanṇ ṭhapetvā nikkhattapadānukkamena niddeso kato. Tatrāyaṇ nikkhepaparicchedo:

Ādito tāva jātimado ti¹ ādayo tesattati ekakā nikkhittā.

Tato kodho ca upanāho cā ti ādayo aṭṭhārasa dukā.

Akusalamūlādayo pañcatiṇsa tikā. Āsavacatukkādayo cuddasa catukkā. Orambhāgiyaṇyojanādayo pañnarasa pañcakā. Vivādamūlādayo cuddasa chakkā. Anusayādayo satta sattakā. Kilesavatthu-ādayo aṭṭha aṭṭhakā. Āghā-tavatthu-ādayo nava navakā. Kilesavatthu-ādayo satta dasakā.

Ajjhattikass' upādāya atthārasa taṇhāvicarītānī ti ādayo cha aṭṭhārasakā ti sabbāni pi etāni ekādasādhikāni² aṭṭha-kilesasatāni nikkhittāniti veditabbāni.

Ayaṇ tāva nikkhepaparicchedo.

Idāni yathānikkhittāya mātikāya *Tattha katamo jātimado* ti³ ādinā nayena āraddhe niddesavāre *jātiṇ paṭiccā* ti jātiṇ nissāya. Ettha ca atthipaṭiccaṇ⁴ nāma kathitaṇ. Tasmā jātiyā satīti ayam ettha attho.

Gottaṇ paṭiccā ti ādisu pi es' eva nayo.

Madanakavasena *mado*.

Majjanākāro *majjanā*; majjitabhāvo *majjītattaṇ*.

Māno maññanā ti ādini heṭṭhā Dhammasangahaṭṭha-kathāyaṇ vuttatthān' eva.⁵

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ evaṇ jātiyā satī⁶ taṇ jātiṇ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno jātimado ti vuccatī. Svāyaṇ khattiyādīnaṇ catunnam pi vaṇṇānaṇ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyō; mādiso añño natthi; avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā; ahaṇ pana vaṇsāgatakhattiyo ti mānaṇ karoti. Brāhmaṇādisu pi es' eva nayo. Gotta-madaniddesādisu pi iminā v' upāyena attho veditabbo.

¹ *Vbh.* 345.

² *B. om.*

³ *Vbh.* 350.

⁴ *S. paṭiccatā.*

⁵ *Asl.* 372.

⁶ *B. satiyā.*

Khattiyo pi hi: ahaṇ Koṇḍañṇagotto, ahaṇ Ādiccagotto ti mānaṇ karoti. Brāhmaṇo pi: ahaṇ Kassapagotto, ahaṇ Bhāradvājagotto ti mānaṇ karoti. Vesso pi suddo pi attano attano kulagottaṇ nissāya mānaṇ karoti. Aṭṭhārasāpi seṇiyo: ekissā seniṇyā jātamaḥ ti mānaṇ karonti yeva.

Ārogyamadādisu: ahaṇ arogo, avasesā rogabahulā; gad-duhanamattam¹ pi mayhaṇ vyādhi nāma natthīti majjanavasena uppanno māno ārogyamado nāma. Ahaṇ taruṇo; avasesasattānaṇ attabhāvo papāte ṭhitarukkkhasadiso; ahaṇ pana paṭhamavaye ṭhito ti majjanavasena uppanno māno yobbanamado nāma. Ahaṇ ciraṇ jīviṇ, ciraṇ jīvāmi, ciraṇ jīvissāmi; sukhaṇ jīviṇ, sukhaṇ jīvāmi, sukhaṇ jīvissāmi ti majjanavasena uppanno māno jīvitamado nāma. Ahaṇ lābhī; avasesā sattā appalābhā; mayhaṇ pana lābhassa pamānaṇ natthīti majjanavasena uppanno māno lābbhamado nāma. Avasesā sattā yaṇ vā taṇ vā labhanti; ahaṇ pana sukataṇ paṇītaṇ civarāḍipaccayaṇ labhāmi ti majjanavasena uppanno māno sakkāramado nāma. Avasesabhikkhūnaṇ² pādapiṭṭhiyaṇ akkamitvā gacchantā manussā ayaṇ samaṇo ti pi na vandanti,³ maṇ pana disvā va vandanti,³ pāsānaccattaṇ viya garuṇ katvā aggikkhandhaṇ viya ca durāsadaṇ katvā maññantīti majjanavasena uppanno māno garukāramado nāma.

Uppanno pañho mayham eva mukhena chijjati. Bhikkhācāraṇ gacchantā pi⁴ mam eva purato katvā parivāretvā gacchantīti majjanavasena uppanno māno purekkhāramado nāma. Agārikassa tāva mahāparivārassa: purisasatam pi purisasahassam pi maṇ parivāreti, anagāriyassa pana: samanāsataṇ pi¹ samaṇasahassam pi maṇ parivāreti; sesā appaṇarivārā; ahaṇ mahāparivāro ceva suciparivāro cāti majjanavasena uppanno māno parivāramado nāma. Bhogo pana kiñcāpi lābhaggahaṇen' eva gahito hoti; imasmiṇ pana ṭhāne nikkheparāsi nāma gahito, tasmā: avasesā sattā attano paribhogamattam pi na⁵ labhanti; mayhaṇ pana nidhānagatass' eva dhanassa pamānaṇ natthī ti majjanavasena uppanno māno bhogamado nāma.

¹ Cf. S. ii, 264; M. iii, 127; Mil. 110.

² S.R. avasesā bhikkhū.

³ S.R. vadanti.

⁴ S.R. add āgantvā.

⁵ B.S.R. om.

Vañṇaṇ paṭicca ti sarīravaṇṇam pi guṇavaṇṇam pi paṭicca. Avasesā sattā dubbannā durūpā; ahaṇ pana abhirūpo pāsādiko; avasesā sattā niggūṇā patthaṭa-akittino;¹ mayhaṇ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo iti pi, thero bahussuto iti pi, silavā iti pi, dhutaḡaṇayutto ti pi majjanavasena uppanno māno *vannamado* nāma.

Avasesā sattā appassutā; ahaṇ pana bahussuto ti majjanavasena uppanno māno *sutamado* nāma. Avasesā sattā appaṭibhāṇā; mayhaṇ pana paṭibhāṇassa pamāṇaṇ natthi ti majjanavasena uppanno māno *paṭibhāṇamado* nāma. Ahaṇ rattaññū, asukabuddhavaṇsa²-rājavaṇsa - janapadavaṇsa-gāmaṇsa-rattidivapariccheda³-nakkhattamuhuttayaḡaṇ jānāmīti majjanavasena uppanno māno *rattaññumado* nāma. Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā; ahaṇ pana jātipiṇḍapātiko ti majjanavasena uppanno māno *piṇḍapātikamado* nāma. Avasesā sattā uññātā avaññātā; ahaṇ pana anavaññāto ti majjanavasena uppanno māno *anavaññātamado*⁴ nāma. Avasesānaṇ iriyāpatho apāsādiko; mayhaṇ pana pāsādiko ti majjanavasena uppanno māno *iriyāpathamado* nāma. Avasesā sattā chinnapakkha-kākasadisā; ahaṇ pana mahiddhiko mahānubhāvo ti vā, ahaṇ yaṇ yaṇ kammaṇ karomi, taṇ taṇ ijjhatīti vā majjanavasena uppanno māno *iddhimado* nāma.

Heṭṭhā parivāraggaḡaṇena yaso ḡahito va hoti. Imasmiṇ pana ṭhāne upaṭṭhākamāno nāma ḡahito. So aḡārikena pi anagārikena pi dīpetabbo. Aḡāriko hi ekacco aṭṭhārasasu seṇisu ekissā jeṭṭhako hoti. Tassa: avasese purise ahaṇ paṭṭhapemi, ahaṇ vicāremīti; anagāriyo pi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa: avasesā bhikkhū mayhaṇ ovāde vattanti, ahaṇ jeṭṭhako ti majjanavasena uppanno māno *yasamado* nāma.

Avasesā sattā dussilā; ahaṇ pana silavā ti majjanavasena uppanno māno *silamado* nāma. Avasesasattānaṇ kukkuṭassa udakapānamatte pi kāle cittekaggatā natthi; ahaṇ pana upacārappaṇānaṇ lābhī ti majjanavasena uppanno māno

¹ S. patthaṭākittino.

² S.R. asukabuddhānaṇ vaṇsaṇ.

³ S.R. rājavaṇsaṇ janapadavaṇsaṇ gāmaṇsaṇ rattidivaparicchedaṇ.

⁴ S.R. anavaññāttimado.

jhānamado nāma. Avasesā sattā nissippā;¹ ahaṇṇa pana sippavā ti majjanavasena uppanno māno *sippamado* nāma. Avasesā sattā rassā; ahaṇṇa dīgho ti majjanavasena uppanno māno *ārohamado* nāma.

Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṇṇa nigrodhapari-maṇḍalo ti majjanavasena uppanno māno *parināhamado* nāma. Avasesasattānaṇṇa sarīrasaṇṇhānaṇṇa virūpaṇṇa bībhaccaṇṇa, mayhaṇṇa pana² manāpaṇṇa pāsādikaṇṇa ti majjanavasena uppanno māno *saṇṇhānamado* nāma. Avasesānaṇṇa sattānaṇṇa sarīre bahū dosā; mayhaṇṇa pana sarīre kesaggamattam pi vajiṇṇa natthi ti majjanavasena uppanno māno *pāriṇipūrimado* nāma.

Iminā ettakena ṭhānena savatthukaṇṇa mānaṇṇa kathetvā idāni avatthukaṇṇa nibbattitamānam³ eva dassento *tattha katamo mado* ti ādim āha. Taṇṇa uttānattham eva.

Pamādaniddese *cittassa vossaggo* ti imesu⁴ ettakesu ṭhānesu satiyā aniggaṇṇhitvā cittassa vossajjanaṇṇa, sativiraḥo ti attho.

Vossaggānuppādānaṇṇa ti vossaggassa anuppādānaṇṇa, puna-punaṇṇa vissajjanaṇṇa ti attho.

Asakkaccakiriyatā ti etesaṇṇa dānādīnaṇṇa kusaladhammānaṇṇa⁵ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā asakkaccakaraṇavasena asakkaccakiriyā. Satatabhāvo⁶ sātaccaṇṇa. Na satatabhāvo asātaccaṇṇa.⁴ Na sātacca⁷-kiriyatā *asātaccakiriyatā*. Anaṭṭhitakaraṇaṇṇa *anaṭṭhitakiriyatā*. Yathā nāma kakaṇṇṭako thokaṇṇa gantvā thokaṇṇa tiṭṭhati, na nirantaṇṇaṇṇa gacchati, evam eva yo puggalo ekadivasaṇṇa dānaṇṇa vā datvā pūjaṇṇa vā katvā dhammaṇṇa vā sutvā samaṇadhammaṇṇa vā⁸ katvā puna cirassaṇṇa karoti, na nirantaṇṇaṇṇa pavatteti, tassa sā kiriyā *anaṭṭhitakiriyatā*⁹ ti vuccati.

Olīnavuttitā ti nirantaṇṇakaraṇasankhātassa vipphāress' eva¹⁰ abhāvena līnavuttitā.

Nikkhittachandatā ti kusalakiriyāya viriyachandassa nikkhittabhāvo.

Nikkhittadhuratā ti viriyadhurassa oropanaṇṇa, osakkitamānasatā ti attho.

¹ B. na sippā.

² R.S. om.

³ S.R. nibbattimānam.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. kusalānaṇṇa°.

⁶ S.R. satasabhāvo.

⁷ S. sātaccaṇṇa.

⁸ S.R. add pana.

⁹ S.R. anīṭṭhita°.

¹⁰ S.R. vitthārassa.

Anadhittānan si kusalakaraṇe paṭiṭṭhābhāvo.

Ananuyogo ti ananuyuñjanaṇ.

Pamādo ti pamajjanaṇ. *Yo evarūpo pamādo* ti idaṇ atthapariyāyassa vyañjanapariyāyassa ca pariyantābhāvato ākāradassanaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: yvāyaṇ ādito paṭṭhāya dassito pamādo, yo añño pi evam-ākāro evaṇ-jātiko pamādo pamajjanākāravasena *pamajjanā*, pamajjitabhāvavasena *pamajjitattan* ti sankhyaṇ¹ gato, ayaṇ vuccati pamādo ti. Lakkhanato pan' esa pañcasu kāmagaṇesu sativossagga-lakkaṇo. Tatth' eva satiyā vissatṭhākāro veditaḅbo.

Thambhaniddese thaddhatṭhena *thambho*. Khaliyā bad-dhasātakassa² viya cittaṇ thaddhatā ettha kathitā. Thambhanākāro *thambhanā*. Thambhitassa bhāvo *thambhitattaṇ*.

Kakkhalassa puggalassa bhāvo³ *kakkhalīyaṇ*.

Pharusassa puggalassa bhāvo⁴ *phārusīyaṇ*.

Abhivādanādi-sāmīcārahānaṇ tassā sāmīciyā akaraṇavasena ujum⁵ eva ṭhapitacittabhāvo *ujucittatā*.

Thaddhassa amuduno bhāvo *amudutā*.

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ thambho nāma vuccati. Yena samannāgato puggalo gilita-nangalasīso viya ajaḅaro, vāta-bharitā viya bhastā cetiyaṇ vā vuḅḅhatare vā disvā onamituṇ na sakkoti, pariyanten' eva caratī. Svāyaṇ cittaṇa uddhumātabhāvalakkaṇo ti veditaḅbo.

Sārambhaniddese sārambhanavasena *sārambho*; paṭippharivā sārambho *paṭisārambho*; sārambhanākāro *sārambhanā*; paṭippharivā sārambhanā *paṭisārambhanā*; paṭisārambhitassa bhāvo *paṭisārambhitattaṇ*.

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ sārambho nāma vuccati. Svāyaṇ lakkhanato karaṇuttariyalakkaṇo nāma vuccati. Yena samannāgato puggalo taṇ-digaṇaṇ taṇ-tigaṇaṇ⁶ karoti. Agāriko⁷ samāno eken' ekasmiṇ gharavattusmiṇ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāri, aparo aṭṭha, aparo solasa. Anagāriko⁸ samāno eken' ekasmiṇ nikāye gahite: nāhaṇ etassa heṭṭhā bhavissāmīti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhasena hi gaṇhituṇ

¹ S.R. sankhaṇ.

² S.R. thaddha°.

³ S.R. kakkhalābhāvo.

⁴ S.R. pharusabhāvo.

⁵ S.R. ujukam.

⁶ B. taṇ diguṇaṇ.

⁷ S.R. agāriyo.

⁸ S.R. anagāriyo.

na vaṭṭati; akusalapakkho esa nirayagāmi maggo. Kusalapakkhavasena pana ekasmiṃ ekaṃ salākabhattanṃ dente dve dātuṃ, dve dente cattāri dātuṃ vaṭṭati. Bhikkhunū pi parena ekasmiṃ nikāye gahite dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotīti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā tad uttari gaṇhituṃ vaṭṭati.

Atricchatānidese yathā Ariyavaṅsasutte lāmakalāma-kaṭṭho itaritaratṭho, evaṃ agahetvā cīvarādisu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena asantuṭṭhassa; gihino vā pana rūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbesu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena asantuṭṭhassa; *bhūyo kamyatā* ti visesakāmatā.

Icchanakavasena *icchā*.

Icchā va *icchāgataṃ*; icchanākāro vā. Attano lābhaṃ aticca¹ icchanabhāvo *aticchatā*.

Rāgo ti ādini heṭṭhā vuttatthān' eva.

Ayaṃ vuccatī ti ayaṃ aticchatā nāma vuccatī. Atricchatā ti pi etissā eva nāmaṃ. Lakkhaṇato pana sakalābhe asantuṭṭhi, paralābhe ca patthanā; etaṃ atricchalakkhaṇaṃ. Atricchapuggalassa hi attanā laddhaṃ paṇitam pi lāmaṃ viya khāyati; parena laddhaṃ lāmakam pi paṇitaṃ viya khāyati. Ekabhājanepakkaṃ yāguṃ vā bhattaṃ vā pūve² vā attano patte pakkhitto lāmaṃ viya parassa patte paṇito viya khāyati. Ayaṃ pana atricchatā pabbajitānam pi hoti, gihīnam pi, tiracchānagatānam pi.

Tatr' imāni vatthūni: Eko kira kuṭumbiko tiṇsa bhikkhuniyo nimantetvā sapūvaṃ bhattaṃ adāsi. Sanghattheri sabbabhikkhuniṇaṃ³ patte pūvaṃ parivattāpetvā pacchā attano laddham eva khādi.

Bārāṇasirājā pi angārapakkaṃ maṅsaṃ khādissāmīti devīṃ ādāya araṇṇaṃ pavatṭho ekaṃ kinnariṃ disvā devīṃ pahāya tassā 'nupadaṃ gato. Devī nivattitvā assamapadaṃ gantvā kasinaparikkamaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo patvā nisinnā rājānaṃ āgacchantaṃ disvā ākāse uppatitvā agamāsi. Rukkhe adhivatthā devatā imaṃ gātham āha:

*Atricchaṃ atilobhena, atilobhamadena ca,
evaṃ so hāyat' attānaṃ, Candaṃ va Asitābhuyā ti.**

* Jāt. ii, 231 (slightly different).

¹ B. ati.

² S.R. pūvaṃ.

³ S.R. om. sabba.

Yathā Candan̄ kinnariṇ paṭṭhayanto Asitābhuyā rājadhītāya hīno parihiṇo, evaṇ atricchaṇ atilobhena attānaṇ hāyati jiyatīti devatā raññā saddhiṇ kelim akāsi.

Kassapabuddhakāle pi Mittavindako nāma seṭṭhiputto assaddho appasanno mātara: tāta ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattiṇ dhammasavaṇaṇ suṇa, sahassaṇ te dassāmiti vutte¹ dhanalobhena uposathangāni² samādāya vihāraṇ gantvā idaṇ ṭhānaṇ akutobhayan ti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattiṇ niddāyivvā gharāṇ agamāsi. Mātā pāto va yāguṇ pacitvā upanāmesi. So sahassaṇ gahetvā va yāguṇ³ pivi. Ath'assa etad ahoṣi: dhanāṇ saṇharissāmīti. So nāvāya samuddaṇ pakkhanditukāmo ahoṣi. Atha naṇ mātā: tāta, imasmiṇ kule cattālisakoṭi-dhanaṇ atthi; alaṇ gamanenāti vāresi. So tassā vacanaṇ anādiyivvā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha naṇ kujjhivvā ayaṇ mayhaṇ purato tiṭṭhatīti pādena paharivvā patitaṇ mātaraṇ antaraṇ katvā agamāsi. Mātā uṭṭhahivvā: mādisāya mātari evarūpaṇ kammaṇ katvā gatassa me gataṭṭhāne sukhaṇ bhavissatīti evaṇ saññi nāma tvaṇ puttā ti āha. Tassa nāvaṇ āruya gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā: addhā ettha pāpapuriso atthi; salākaṇ dethā ti salākā diyamānā tass' eva tikkhattuṇ pāpuṇi. Te tassa ulumpaṇ datvā taṇ samudde pakkhipiṇsu. So ekaṇ dīpaṇ gantvā vimānapetihi saddhiṇ sampattiṇ anubhavanto tāhi: purato⁴ mā agamāsīti vuccamāno pi taṇ diguṇasampattiṇ⁵ passanto anupubbena khuracakkadharāṇ⁶ ekaṇ purisaṇ addasa. Tassa taṇ cakkaṇ padumapupphaṇ⁷ viya upaṭṭhāsi.⁸ So taṇ āha: ambho, idaṇ tayā piṇandhapadumaṇ⁹ mayhaṇ dehīti. Na-y-idaṇ sāmī, padumaṇ, khuracakkaṇ etan ti. So: vañcesi maṇ tvaṇ; kiṇ me¹⁰ padumaṇ na diṭṭhapubban ti vatvā: tvaṇ hi lohita candanaṇ limpetvā piṇandhanaṇ¹¹ padumapupphaṇ mayhaṇ na dātukāmo 'sī ti āha. So cintesi: ayam pi mayā katasadisaṇ kammaṇ katvā tassa phalaṇ anubhavitukāmo ti. Atha naṇ: handa re ti

¹ S.R. vutto.

² S.R. °angaṇ.

³ S.R. om.

⁴ S.R. parato.

⁵ S.R. taddiguṇaṇ°.

⁶ B. °dhāraṇ.

⁷ S.R. padumaṇ.

⁸ S.B.R. upaṭṭhāti.

⁹ S.R. piṇandhanaṇ°; piṇandhitaṇ padumaṇ (?).

¹⁰ S.R. mayā.

¹¹ S.R. piṇandhana-.

vatvā tassa matthake cakkaj pakkhipitvā palāyi. Etam atthaṇ veditvā Satthā imaṇ gātham āha :

*Catūhi¹ atthajhagamā, atthahi ceva² solasa.
solasāhi ca battiṇsa ; atricchaṇ cakkam āsado.
icchāhatassa posassa, cakkaj bhamati matthake ti.**

Aññataro pi atriccho sakavisayaṇ atikkamitvā paravisayaṇ pāvīsi. Tattha pothito palāyitvā ekassa tāpasassa vasanaṭ-ṭhānaṇ pavisitvā uposathangāni adhiṭṭhāya nipajji. So tāpasena : Kiṇ te katan ti pucchito imā gāthā āha :³

*Sakaṇ nicketaṇ atihīlamāno,⁴
atricchatāya malayaṇ⁵ agacchiṇ ;
tato janā gāmato nikkhamitvā,
kodaṇḍakena paripothayiṇsu maṇ.
So bhinnasīso ruhīramakkhitango,
paccāgamāsīṇ sakaṇ nicketaṇ ;
tasmā ahaṇ uposathaṇ⁶ pālayāmi,
atricchatā mā puna-r-āgamāsīti.†*

Mahicchatānidde⁷ mahantāni vatthūni icchati, mahatī vā 'ssa icchā ti mahiccho. Tassa bhāvo mahicchatā. Lakkhanato pana asantagūnasambhāvanatā, paṭiggahane ca paribhoge⁸ ca⁸ amattaññutā, etaṇ mahicchatā-lakkhaṇaṇ. Mahiccho hi puggalo yathā nāma kacchapuṭavāṇijo pīlan-dhanabhaṇḍakaṇ hatthena gahetvā ucchange pi pakkhipi-tabbayuttakaṇ pakkhipitvā mahājanassa passantass' eva :⁹ amma asukaṇ gaṇhatha; asukaṇ gaṇhathāti mukhena saṇ-vidahati; evam eva so appamattakam pi attano silaṇ vā ganthaṇ vā dhutagaṇaṇ vā antamaso araññavāsamattakam pi mahājanassa jānantass' eva sambhāvetukāmo hoti, sambhāvetvā ca pana sakaṭehi pi upanīte paccaye alan ti avatvā gaṇhāti. Tayo hi pūretuṇ na sakkā: aggi upādānena, samuddo udakena, mahiccho paccayehīti.

Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo,
bahuke pi paccaye dente, tayo p' ete na pūraye.

* Jāt. iv, 4.

† Jāt. iv, 331 (*slightly different*).

¹ S.R. catubbihi.

² cāpi (?).

³ S.R. abhāsi.

⁴ S.R. atihīliyāno.

⁵ B. malakaṇ.

⁶ S.R. posathaṇ. ⁷ Vbh. 351.

⁸ S.R. om.

⁹ B. passantaso va avaca.

Mahicchapuggalo hi vijātamātuyā pi manaṅ gaṇhituṅ na sakkoti, pageva upatṭhākānaṅ. Tatr' imāni vatthūni: Eko kira daharabhikkhu piṭṭhapūve piyāyati. Tassa mātā paṭi-pattiṅ vīmaṅsamānā: sace me putto paṭiggahaṇe mattaṅ jānāti, sakalam pi naṅ temāsaṅ pūveh' eva upatṭhahissāmīti vassūpanāyikadivase parivīmaṅsamānā paṭhamaṅ ekaṅ pūvaṅ adāsi. Tasmiṅ niṭṭhite dutiyaṅ. Tasmim pi niṭṭhite tatiyaṅ. Daharo alan' ti avatvā khādi yeva. Mātā tassa amattaññutabhāvaṅ ñatvā: ajj' eva me puttena sakalate-māsassa pūvā khādītā ti dutiyadivasato paṭṭhāya ekapūvam pi na adāsi.

Tissamahārājā pi devasikaṅ Cetiyaṭṭhāyane bhikkhusaṅghassa dānaṅ dadamāno: Mahārāja, kiṅ ekam eva ṭhānaṅ bhajasi? Kiṅ aññattha dātuṅ na vaṭṭatīti? jānapadehi vutto¹ dutiyadivase Anurādhapure mahādānaṅ dāpesi. Ekabhikkhu pi paṭiggahaṇe mattaṅ na aññāsi. Ekam ekena paṭiggahitaṅ khādaniyabhojaniyaṅ dve tayo janā ukkhipiṅsu. Rājā dutiyadivase cetiyaṭṭhāyane bhikkhusaṅghaṅ nimantāpetvā rājantepuraṅ āgatakāle: pattaṅ dethāti āha. Alaṅ, Mahārāja, attano pamāṇena bhikkhaṅ gaṇhissatīti ekabhikkhu pi pattaṅ na adāsi. Sabbe pamāṇayuttakam eva paṭiggahesuṅ. Atha rājā: passatha, tumhākaṅ bhikkhūsu eko pi mattaṅ na jānāti; hiyyo kiñci avasesaṅ nāhosi; ajja gahitaṅ mandaṅ, avasesam eva bahūti tesāṅ mattaññūtāya attamano itaresaṅ ca² amattaññūtāya anattamano ahoṣi.

Pāpicchatāniddese *assaddho samāno saddho ti maṅ jano jānātū* ti ādisu evaṅ icchanto kiṅ karoti? Assaddho saddhākāraṅ dasseti. Dussilādayo silavantādīnaṅ ākāraṅ dassenti. Kathaṅ? Assaddho tāva mahāmahadivase manussānaṅ vihāraṅ āgamanavelāya sammajjaniṅ ādāya vihāraṅ sammajjati, kacavaraṅ chaḍḍeti; manussehi diṭṭhabhāvaṅ ñatvā cetiyagaṇaṅ gacchati, tatthāpi sammajjitvā kacavaraṅ chaḍḍeti, vālikaṅ samaṅ karoti, āsanāni dhovati, bodhimhi udakaṅ siṅcati. Manussā disvā: natthi maññe añño bhikkhu vihārajagganako; ayam eva imaṅ vihāraṅ paṭijaggati; saddho thero ti gamanakāle nimantetvā gacchanti.

¹ S.R. vutte.

² B. om.

Dussilo pi upaṭṭhākānaṃ sammukhe vinayadharāṃ upa-sankamitvā pucchati: bhante, mayi gacchante goṇo ubbiggo, tena dhāvato tiṇāni chinnāni; sammajjantassa me tiṇāni chijjanti,¹ cankamantassa pāṇakā mīyanti, khelaṃ pātentassa asatiyā tiṇamatthake patati,² tattha kiṃ hotīti? Anāpatti āvuso, asaṅcicca asatiyā ajānantassāti ca vutte: bhante. mayhaṃ garukaṃ viya upaṭṭhāti, suṭṭhu vīmaṃsathāti bhanaṭi. Taṃ sutvā manussā: amhākaṃ ayyo ettake pi kukkucāyati, aññasmiṃ olaṛike kiṃ nāma karissati; natthi iminā sadiso sīlavā ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Appassuto pi upaṭṭhākamajjhe nisinno: asuko tipīṭakadhara asuko catunīkāyiko mayhaṃ antevāsiko, mama santike tehi dhammo uggahito ti vadati. Manussā: amhākaṃ ayyena sadiso bahussuto natthi, etassa kira santike asukena ca asukena ca dhammo uggahito ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Sanganīkārāmo pi mahāmahadivase dīghapīṭhaṃ ca apasayaṃ ca gāhāpetvā vihārapaccante rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdati. Manussā āgantvā: Thero kuhin ti pucchanti. Gaṇṭhikaputtā nāma gaṇṭhikā eva honti, tena: thero evarūpe kāle idha na nisīdati, vihārapaccante divāṭhāne dīghacankame viharatīti vadanti. So pi divasabhāgaṃ vītināmetvā nalāṭe makkaṭasuttaṃ alliyāpetvā pīṭhaṃ gāhāpetvā āgamma parivenadvāre nisīdati. Manussā: Kahaṃ bhante gatāttha? āgantvā na addasamhā ti vadanti. Upāsakā, antovihāro ākiṇṇo, daharasāmaṇerānaṃ vicaraṇaṭṭhānam etaṃ; saṭṭhihatthacankame³ divāṭhāne nisīdimhā ti attano pavivittabhāvaṃ jānāpeti.

Kusīto pi upaṭṭhākamajjhe nisinno: upāsakā, tumhehi ukkāpāto diṭṭho? ti vadati.⁴ Na passāma bhante; kāya velāya ahoṣiti ca puṭṭho: Amhākaṃ cankamanavelāyā ti vatvā: Bhūmicālasaddaṃ assutthā⁵ ti pucchati. Na sunāma bhante; kāya velāyāti puṭṭho: Majjhimayāme amhākaṃ ālambaṇaphalaṃ apassāya ṭhitakāle ti vatvā: Mahā-obhāso ahoṣi, so vo diṭṭho ti pucchati. Kāya velāya bhante ti ca vutte: Mayhaṃ cankamamhā⁶ otaraṇakāle ti vadati. Ma-

¹ S.R. bhijjanti.

² S.R. patittha.

³ S.R. saṭṭhihatthe°.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. asutthāti.

⁶ S.R. cankamanamhā.

nussā: amhākaṇ thero tisu pi yāmesu cankame yeva hoti; natthi ayyena sadiso āradhaviṛiyo ti pasannā sakkāraṇ karonti.

Muṭṭhassatī pi upaṭṭhākamajjhe nisinno: mayā asukakāle nāma Dighanikāyo uggahito, asukakāle Majjhimo, Saṅgyutako, Anguttariko;¹ antarā olokaṇaṇ nāma natthi, icchiticchitaṭṭhāne mukhārūlhā va² tanti āgacchati. Ime pan' aññe bhikkhū elakā viya mukhaṇ phandāpentā viharantīti vadati. Manussā: natthi ayyena sadiso upaṭṭhitassatī ti pasannā sakkāraṇ karonti.

Asamāhito pi upaṭṭhākānaṇ sammukhe aṭṭhakathācariye pañhaṇ pucchati: Kasīṇaṇ nāma kathaṇ bhāventi? Kittakena nimittaṇ uppannaṇ nāma hoti? Kittakena upacāro?³ Kittakena appanā? Paṭhamassa jhānassa kati angāni? Dutiyassa, tatiyassa, catutthassa jhānassa kati angānīti? pucchati. Tehi attano uggahānurūpena kathitakāle sitaṇ katvā: Kiṇ āvuso, evaṇ na² hotīti⁴ vutte: vaṭṭati bhante ti attano samāpattilābhitaṇ sūceti. Manussā: samāpattilābhī ayyo ti pasannā sakkāraṇ karonti.

Duppañño pi upaṭṭhākānaṇ majjhe nisinno: Majjhimanikāye me papañcattayaṇ olokontassa sahidhiyā maggo āgato. Pariyatti nāma amhākaṇ na dukkarā; pariyattivāvaṇ⁵ pana dukkhato na muccatīti pariyattiṇ vissajjayimhāti ādini vadanto attano mahāpaññattaṇ⁶ dīpeti. Evaṇ vadanto pan' esa⁷ sāsane pahāraṇ deti; iminā sadiso mahācoro⁸ nāma natthi. Na hi pariyattidharo dukkhato na muccatīti.

Akhīnāsavo pi gāmadārake disvā: Tumhākaṇ mātāpitaro amhe kiṇ vadantīti? Arahā ti vadanti bhante ti. Yāva chekā gahapatikā, na sakkā vañcetun ti attano khīnāsava-bhāvaṇ dīpeti.

Aññe pi c' ettha Cāṭi-arahanta-Pāroha-arahantādayo vedittabbā. Eko kira kuhako anto-gabbhe cāṭiṇ nikhaṇitvā manussānaṇ āgamanakāle pavisati. Manussā: Kahaṇ thero ti pucchanti. Anto-gabbhe ti ca vutte pavisitvā vicinantā pi

¹ S.R. ekuttariko.

² B. om.

³ S.R. upacāraṇ.

⁴ B.R. hosīti.

⁵ S.R. °vācako.

⁶ S.R. paññavantataṇ.

⁷ B.S.R. pan' assa.

⁸ B. mahāro (pamādo).

adisvā nikkhamitvā: natthi thero ti vadanti. Anto-gabbhe yeva thero ti ca vutte puna pavisanti. Thero cāṭito nikkhamitvā piṭhe nisinno hoti. Tato tehi: mayaṅ bhante pure adisvā nikkhantā; kahaṅ tumhe gatā ti vutto:¹ samaṇā nāma attano icchiticchitaṭṭhānaṅ gacchantīti vacanena attano khīṇāsavabhāvaṅ dīpeti.

Aparo pi² kuhako ekasmiṅ pabbate paṇṇasālāyaṅ vasati. Paṇṇasālāya ca pacchato papātaṭṭhāne eko Kacchakarukkho atthi; tassa pāroho gantvā³ parabhāge bhūmiyaṅ patiṭṭhito. Manussā maggen' āgantvā⁴ nimantenti. So pattacīvaraṅ ādāya pārohena otarivā gāmadvāre attānaṅ dasseti. Tato mānussehi pacchā āgantvā: Katarena maggena āgatattha bhante? ti puṭṭho: samaṇānaṅ āgatamaggo nāma pucchituaṅ na vaṭṭati; attano icchiticchitaṭṭhānen' eva āgacchantīti vacanena khīṇāsavabhāvaṅ dīpeti. Taṅ pana kuhakaṅ eko vidhakaṅno ñatvā: pariggahessāmi nan ti ekadivasaṅ pārohena otarantaṅ disvā pacchato chinditvā appamattakena ṭhapesi. So pārohato otarissāmiti ṭhan ti patito; mattikā-patto bhijji. So ñāto 'mhīti nikkhamitvā palāyi.

Pāpicchassa bhāvo *pāpicchatā*. Lakkhaṇato pana asanta-guṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṅ pāpicchalakkhaṇaṅ ti veditabbaṅ.

Singariddese vijjhanaṭṭhena *singaṅ*. Nāgarikabhāvasankhātassa kilesasingass' etaṅ nāmaṅ.

Singārabhāvo *singāratā*. Singārakaraṇākāro vā.

Caturabhāvo *caturatā*. Tathā *cāturiyaṅ*.

Parikkhattabhāvo⁵ *parikkhattatā*.⁶

Parikhanitvā ṭhapitass' eva dalhasingārabhāvass' etaṅ nāmaṅ. Itaraṅ tass' eva vevacanaṅ. Evaṅ sabbehi pi padehi kilesasingāratā va kathitā.

Tintiṇaniddese *tintiṇaṅ* ti khiyyanaṅ.⁷ Tintiṇāyanākāro *tintiṇāyanā*. Tintiṇena ayitassa tintiṇasamangino bhāvo *tintiṇāyitattaṅ*.

Lolupabhāvo *loluppaṅ*. Itare dve ākāra-bhāvaniddesā.

¹ S.R. vutte. ² B. om. ³ S.R. hoti. ⁴ S.R. maggena gantvā.

⁵ S.R. parikkhattassa bhāvo; B. parittattabhāvo.

⁶ B. parittattatā.

⁷ S.R. khiyanaṅ.

*Pucchañjikatā*¹ ti labhanālabhanakaṭṭhāne vedhanā kampanā nīcavuttitā.

Sādhukamyatā ti paṇīta-paṇītānaṃ patthanā. Evaṃ sabbehi pi padehi suvānadoṇiyaṃ kañjiyaṃ² pivanakasunakhasa aññaṃ sunakhaṃ disvā bhubbhukkaraṇaṃ³ viya; tava santakaṃ, mama santakan ti kilesavasena khīyanākāro kathito.

Cāpalyaniddese ākoṭita - paccākoṭitabhāvādīhi cīvarassa maṇḍanā cīvaramaṇḍanā.

Maṇivaṇṇacchavikaraṇādīhi pattassa maṇḍanā *pattamaṇḍanā*.

Cittakammādīhi puggalikasenāsanassa maṇḍanā *senāsanamaṇḍanā*.

Imassa vā pūṭikāyassā ti imassa manussasarīrassa. Yathā hi tadahu jāto pi sigālo jarasigālo' tv' eva, ūruppamaṇā pi ca galocilatā pūṭilatā tv' eva sankhyaṃ⁴ gacchati, evaṃ suvaṇṇavaṇṇo pi manussakāyo pūṭikāyo' tv' eva vuccati. Tassa antarantarā rattavaṇṇapaṇḍuvaṇṇādīhi nivāsanapārupanādīhi sajjanā maṇḍanā nāma.

Bāhirānaṃ vā parikkhārānaṃ ti ṭhapetvā pattacīvaraṃ sesaparikkhārānaṃ.

Atha vā yā esā cīvaramaṇḍanā pattamaṇḍanā ti vuttā, sā, tehi vā parikkhārehi kāyassa maṇḍanā, tesāṃ vā bāhira-parikkhārānaṃ maṇḍetvā ṭhapanavasena maṇḍanā ti evam ettha attho veditabbo.

Maṇḍanā vibhūsanā ti ettha unatṭhānassa pūraṇavasena maṇḍanā. Chavirāgādivasena vibhūsanā ti veditabbā.

Kelanā ti kilanā; *parikelanā* ti parikilanā.

Giddhikātā ti gedhayuttatā. *Giddhikattan* ti tass' eva vevacanaṃ.

Capalabhāvo⁵ *capalatā*; tathā *cāpalyaṃ*.

Idaṃ vuccatī ti idaṃ cāpalyaṃ nāma vuccati. Yena samannāgato puggalo vassasatiko pi samāno tadahu jāta-dārako viya hoti.

Asabhāgavuttiniddese *vippaṭṭikūlagāhitā* ti ananulomagāhitā.

¹ S.R. *Vbh.* puñcikatā. ² S.R. kañjika.

³ S.R. bhubbhukkaraṇaṃ. ⁴ S.R. sankhaṃ. ⁵ S.R. Capalassa bhāvo.

Vipaccanikasātātā ti vipaccanīkena paṭiviruddhakaraṇena¹ sukhāyanā.

Anādarabhāvo *anādariyaṇ* ; tathā *anādariyatā*.

Agāravassa² bhāvo *agāravatā*.

Jeṭṭhakabhāvassa akaraṇaṇ *appatissavatā*.

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ asabhāgavutti nāma vuccati. Visa-
bhāgajīvikatā ti attho. Yāya samannāgato puggalo māta-
raṇ pitarāṇ vā gilānaṇ parivattitvā pi na oloketi. Pitu-
santakassa kāraṇā mātarā saddhiṇ, mātu-santakassa kāraṇā
pitarā saddhiṇ kalahaṇ karoti ; visabhāgajīvitaṇ jīvati ;
mātāpitūnaṇ santakassa kāraṇā jeṭṭhena vā kaṇiṭṭhena
vā bhātarā saddhiṇ kalahaṇ karoti ; nillajjavacanaṇ vadati ;
ācariyassa vā upajjhāyassa vā vattapaṭivattaṇ na karoti ;
gilānaṇ na upaṭṭhāti ; Buddhassa Bhagavato cetiyadassa-
naṭṭhāne uccāraṇ vā passāvaṇ vā³ karoti, khelaṃ pi sin-
ghānikam pi chaḍḍeti, chattaṇ dhāreti, upāhanā ārūya
gacchati ; Buddhasāvakesu na lajjati ; sanghe cittikāraṇ na
karoti ; mātīmatta-pitimattādisu garuṭṭhāniyesu hirottappaṇ
na paccupaṭṭhabeti. Tass' evaṇ pavattamānassa sabbā
p' esā kiriyā mātarīti ādisu pi vatthūsu asabhāgavuttitā
nāma hoti.

Aratiniddese *pantesū* ti⁴ dūresu, vivittesu vā.

Adhikusalesū ti samathavipassanā-dhammesu.

Aratī ti ratipaṭikkhepo ; *aratitā*⁵ ti aramanākāro ; *anabhi-
ratī* ti anabhiratabhāvo ; *anabhiramanā* ti anabhiramanākāro.

*Ukkaṇṭhitā*⁶ ti ukkaṇṭhanākāro.

Paritassitā ti ukkaṇṭhanavaseṇ' eva paritassanā.

Tandiniddese *tandī* ti jāti-ālasiaṇ ; *tandīyanā* ti tandi-
yanākāro ; *tandīmanatā*⁷ ti tandiyā abhibhūtacittatā.

Alasassa bhāvo *ālasyaṇ* ; ālasyaṇanākāro⁸ *ālasyaṇanā* ;⁹
ālasyaṇitassa⁹ bhāvo *ālasyaṇitattaṇ*.⁹ Iti sabbehi pi imeni
padehi kilesavasena kāyālasiaṇ kathitaṇ.

Vijambhitāniddese *jambhanā* ti phandanā ; punappaṇaṇ
jambhanā *vijambhanā*.

¹ (?) °kāraṇena.

² S.R. agārava-.

³ S.R. uccārapassāvaṇ.

⁴ Vbh. 352.

⁵ Vbh. aratikā.

⁶ °ṭhitatā (?).

⁷ S.R. Vbh. °manakatā.

⁸ S. ālasyaṇanākāro ; R. ālassāyanā°.

⁹ S.R. ālassāy°.

Anamanā ti purato namanā; *vinamanā* ti pacchato namanā; *sannamanā* ti samantato namanā; *paṇamanā* ti yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kismiñci-d- eva gahetvā ujukaṇ kāyaṇ ussāpeti, evaṇ kāyassa uddhaṇ ṭhapanā.

Vyādhīyakan ti uppannavyādhitā. Iti sabbehi pi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanam eva kathitaṇ.

Bhattasammadaniddese *bhuttāvissā* ti bhuttavato; *bhattamucchā* ti bhattagelaññaṇ. Balavabhattena hi mucchāpatto viya hoti; *bhatakilamatho* ti bhattena kilantabhāvo; *bhattaparilāho* ti bhattadaratho. Tasmiṇ hi samaye parilāhuppatiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīrati.

Kāyadutthullan ti bhattaṇ nissāya kāyassa akammaññatā.

Cetaso linattaniddeso heṭṭhā Dhammasangahaṭṭhaka-thāyaṇ vuttattho yeva.¹ Imehi pana sabbehi pi padehi kilesavasena cittassa gilānākāro kathito ti veditabbo.

Kuhanāniddese *lābha-sakkāra-sīloka-sannissitassā* ti lābhañ ca sakkārañ ca kittisaddaṇ ca nissitassa,² patthayantassāti attho.

Pāpicchassā ti asantagunadīpanakāmassa.

Ichāpakatassā ti icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṇ yasmā paccayapaṭisedhana³-sāmantajappana-riyāpathasannissitavasena Mahāniddese tividhaṇ kuhanavattu āgataṇ, tasmā tividham pi taṇ dassetuṇ *paccaya-paṭisedhanasankhātena*³ vā ti evam ādi āradhaṇ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tad atthikass' eva sato pāpicchataṇ nissāya paṭikkhipanena te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddhe ñatvā puna tesāṇ; aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṇ icchati; suladdhaṇ vata no assa, sace appamattakaṇ kiñci paṭiggaṇheyyāti nānāvidhehi upāyehi paṇitāni cīvarādīni upanentānaṇ tad anuggahakāmetaṇ yeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti api⁴ sakatabhārehi upanāmanahetubhūtaṇ vimhāpanaṇ paccayapaṭisedhanasankhātaṇ³ kuhanavattūti veditabbaṇ.

Vuttam pi c' etaṇ Mahāniddese: *Katamaṇ paccayapaṭisedhanasankhātaṇ³ kuhanavattu ? Idha gahapatikā bhikkhū⁵*

¹ *Asl.* 377.

² R.S. Vism. sannissitassa.

³ B. °paṭisevana°.

⁴ B. asīti.

⁵ S.R. Vism. bhikkhuṇ.

nimantenti cīvara-piṇḍapāta-senāsana-gilānapaccayabhesajja-parikkhārehi. Pāpiccho icchāpakato, atthiko cīvara . . . pe . . . parikkhārānaṃ, bhīyyo kamyataṃ upādāya cīvaraṃ paccakkhāti, piṇḍapātaṃ paccakkhāti, senāsanaṃ paccakkhāti, gilānapaccayabhesajja-parikkhāraṃ paccakkhāti. So evam āha: Kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo susānā vā sankārakūtā vā pāpaṇikāni¹ vā nantakāni uccinivā sanghātiyaṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapāteṇa? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvitāṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena senāsanaṇa? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo rukkhamūliko vā assa abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilānapaccayabhesajja-parikkhāreṇa? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo pūtimuttēna vā harītakīkhaṇḍeṇa vā osadhaṃ kareyyāti. Tad upādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsanaṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajja-parikkhāraṃ paṭisevati. Tam eṇaṃ gahapatikā evaṃ jānanti: ayaṃ samaṇo appiccho santuttho pavivitto asaṃsaṭṭho āradhaviṛiyo dhutavādo ti bhīyyo bhīyyo² nimantenti cīvara . . . pe . . . parikkhārehi. So evam āha: Tinnāṃ sammukhūbhāvā saddho kulaputto bahūṃ puññaṃ pasavati: saddhāya sammukhūbhāvā saddho kulaputto bahūṃ puññaṃ pasavati, deyyadhammassa . . . pe . . . dakkhiṇeyyānaṃ sammukhūbhāvā saddho kulaputto bahūṃ puññaṃ pasavati. Tumhākaṃ c' evāyaṃ³ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahaṃ ca paṭiggāhako.⁴ Sac' āhaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññaṇa paribāhirā bhavissatha. Na mayhaṃ iminā attho, api ca tumhākaṃ eva anukampāya paṭiggaṇhāmīti. Tad upādāya bahum pi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti,⁵ bahum pi piṇḍapātaṃ . . . pe . . . bhesajja-parikkhāraṃ paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭitā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ vuccati paccaya-paṭisedhana-sankhātāṃ⁶ kuhanavattū ti.*

Pāpicchass' eva pana sato uttarimanussadhammādhigama-

* Mahānidā. 224.

¹ B. āpaṇikāni. *Mt.*: pāpaṇikāni ti āpaṇato chaḍḍitāni.

² S.R. om. ³ B. ceva ayaṃ. ⁴ B. paṭiggāhekā (pamādo).

⁵ R. paṭiggaṇhāti; S. gaṇhāti.

⁶ B. °paṭisevana°.

paridīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmanta-jappanasankhātaṃ kuhanavattthūti veditabbaṃ. Yath' āha: *Katamaṃ sāmanta-jappanasankhātaṃ kuhanavattthu? Idh' ekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippayo: evaṃ maṃ jano sambhāvessatīti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati: Yo evarūpaṃ cīvaraṃ dhāreti, so samaṇo mahesakko ti bhaṇati. Yo evarūpaṃ pattaṃ, lohathālakaṃ, dhammakarakāṃ,¹ parissāvanaṃ, kuṇḍikaṃ,² kāyabandhanaṃ, upāhanaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakko ti bhaṇati. Yassa evarūpo upajjhāyo, ācariyo, samānupajjhāyo, samānācariyako, mitto, sandittḥo, sambhatto, saḥāyo; yo evarūpe vihāre vasati, adḍhayoge, pāsāde, hammiye, guhāyaṃ, leṇe, kutiyā, kūtāgāre³ atte, māle, uttāṇḍe,⁴ upatthānasālāyaṃ, maṇḍape, rukkhamaḷe vasati, so samaṇo mahesakko ti bhaṇati. Atha vā korajīkakoṛajīko⁵ bhākutīka-bhākutīko kuḥakuḥo lapalapo mukhasambhāvito: ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpaṇaṃ santānaṃ vihārasamāpattīnaṃ lābhī ti tādīsaṃ gambhīraṃ gūḷhaṃ nīpunaṃ paṭicchannaṃ lokuttaraṃ suññatāpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ katheti. Yā evarūpā bhākutīkā bhākutīyaṃ kuhanā kuḥāyanā kuḥitattaṃ, idaṃ vuccati sāmanta-jappanasankhātaṃ kuhanavattthū ti.**

Pāpicchass' eva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasannissitaṃ kuhanavattthūti veditabbaṃ. Yath' āha: *Katamaṃ iriyāpathasankhātaṃ kuhanavattthu? Idh' ekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo evaṃ maṃ jano sambhāvessatīti gamanaṃ saṅthapeti, sayanaṃ saṅthapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyaṃ kappeti; samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti; āpāthakajjhāyī ca hoti; yā evarūpā iriyāpathassa atthapanā thapanā saṅthapanā bhākutitā bhākutīyaṃ kuhanā kuḥāyanā kuḥitattaṃ, idaṃ vuccati iriyāpathasankhātaṃ kuhanavattthū ti.†*

* Mahānid. 324.

† Ibid.

¹ B. dhamakaraṇaṃ.² S.R. Vism. kuñcikaṃ.³ B. kūtākugāre (pamādo).⁴ R.S. Vism. uddāṇḍe. *Mt.*: agabbhikā ekadvārā dīghasālā kira uttāṇḍo.⁵ R.S. Vism. korāñjīkakoṛāñjīko.

Tattha *paccayapaṭisedhanasankhātenā* ti¹ *paccayapaṭisedhanā* ti evaṅ sankhātena *paccayapaṭisedhanena*¹ vā sankhātena.²

Sāmantajappitenā ti³ samīpe bhaṇitena.

Iriyāpathassā ti catu-iriyāpathassa.

Atthapanā ti ādi ṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā; *ṭhapanū* ti ṭhapanākāro; *saṅṭhapanā* ti abhisankharaṇā,⁴ pāsādika-bhāvakarāṇan ti vuttaṅ hoti.

Bhākuṭitā ti padhāna-parimathitabhāvadassanena⁵ bhākuṭikaraṇaṅ; mukhasankoco ti vuttaṅ hoti. Bhākuṭikaraṇaṅ sīlam assāti bhākuṭiko. Bhākuṭikassa bhāvo *bhākuṭiyaṅ*.

Kuhanā ti vimhāpanaṅ.⁶ Kuhassa āyanā *kuhūyanā*; kuhitassa bhāvo *kuhitattan* ti.

Lapanānidese *ālapanā* ti vihāraṅ āgatamanusse⁷ disvā: Kim atthāya bhonto āgatā? kiṅ bhikkhū nimantetuṅ? Yadi evaṅ gacchatha; ahaṅ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmiti evaṅ ādito va lapanā. Atha vā attānaṅ upanetvā: ahaṅ Tisso; mayi rājā pasanno; mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno ti evaṅ attūpanāyikā lapanā ālapanā.⁸ *Lapanā* ti puṭṭhassa sato vuttappakāram eva lapanāṅ; *sallapanā* ti gahapatikānaṅ ukkaṅṭhane bhītaṅ okāsaṅ datvā⁹ suṭṭhu lapanā; *ullapanā* ti: mahākuṭumbiko, mahānāviko, mahādānapatīti evaṅ uddhaṅ katvā lapanā; *samullapanā* ti sabbato-bhāgena uddhaṅ katvā lapanā.

Ummahanā ti: upāsakā, pubbe idise kāle dānaṅ¹⁰ detha; idāni kiṅ na dethā ti evaṅ yāva: dassāma bhante okāsaṅ na labhāmāti ādini vadanti, tāva uddhaṅ nahanā; veṭhanā ti vuttaṅ hoti.

Atha vā ucchuhatthaṅ disvā: Kuto āgatāttha¹¹ upāsakā ti pucchati.⁸ Uccuhettato bhante ti. Kiṅ tattha ucchu madhuran ti? Khādītvā bhante jānitabbaṅ. Na upāsakā, bhikkhussa ucchuṅ dethā ti vattuṅ vaṭṭatīti? Yā evarūpā

¹ B. °paṭisevana°.

² B. om.

³ B. °jampitenāti.

⁴ B. °khāraṇā; Vism. °naṅ.

⁵ B.S.R. °purimatṭhita°.

⁶ S. Vism. °panā.

⁷ Vism. āgate manusse.

⁸ S.R. om.

⁹ Vism. datvā datvā.

¹⁰ Vism. navadānaṅ.

¹¹ Sic. S. ābhatā; Vism. R. ābhatāṅ.

nibbeḥentassāpi veḥanakakathā¹ sā² unnahanā; sabbato-
 bhāgena punappunaṅ unnahanā samunnahanā.

Ukkācanā ti: etaṅ kulaṅ maṅ yeva jānāti; sace ettha deyya-
 dhammo uppajjati, mayham eva³ detīti evaṅ ukkhipitvā
 kācanā; ukkhipanā⁴ ti vuttaṅ hoti.

Telakandarikavattu⁵ c' ettha vattabbaṅ: Dve kira bhik-
 khū ekaṅ gāmaṅ pavisitvā āsanasālāyaṅ nisīditvā ekaṅ
 kumārikaṅ disvā pakkosiṅsu. Ath' eko ekaṅ pucchi: Ayaṅ
 bhante kassa kumārikā ti? Amhākaṅ upaṭṭhāyikāya Tela-
 kandarikāya dhītā āvuso; imissā mātā mayi gehaṅ gate
 sappiṅ dadamānā ghaṭen' eva deti; ayam pi mātā viya ghaṭen'
 eva detīti ukkācesi.⁶

Sabbato bhāgena punappunaṅ ukkācanā samukkācanā.

Anuppiyabhānītā ti saccānurūpaṅ dhammānurūpaṅ vā
 anavaloketvā⁷ punappunaṅ piyabhaṅanam eva.

Cātukamyatā ti nicavuttitā, attānaṅ heṭṭhato ṭhapetvā
 vattanaṅ.

Muggasūpyatā⁸ ti muggasūpasadisatā. Yathā hi muggesu
 paccamānesu koci deva na paccati, avasesā paccanti, evaṅ
 yassa puggalassa vacane⁹ kiñcid- eva saccaṅ hoti sesaṅ alikaṅ,
 ayaṅ puggalo muggasūpyo¹⁰ ti vuccati. Tassa bhāvo mugga-
 sūpyatā.⁸

Pāribhaṭyatā¹¹ ti pāribhaṭyabhāvo.¹² Yo hi kuladārake
 dhātī viya ankena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti
 attho; tassa paribhaṭassa kammaṅ pāribhaṭyaṅ.¹³ Pāri-
 bhaṭyassa¹⁴ bhāvo pāribhaṭyatā¹¹ ti.

Nemittikatāniddese nimittan ti yaṅ kiñci paresaṅ paccaya-
 dānasaṅyojanaṅ kāyavacīkammaṅ.

Nimittakammaṅ ti¹⁵ nimittassa karaṅakosallaṅ. Tatr' idaṅ
 vatthu: Eko kira piṇḍapātiko upaṭṭhāka-kammārassa ge-
 dvāraṅ gantvā: Kiṅ bhante ti pucchito cīvarantarena hatthaṅ

¹ S. veḥanakatā.

² B. om.

³ S.R. yeva.

⁴ R.S. Vism. uddīpanā.

⁵ B. °kantarika°.

⁶ B. ukkāceti.

⁷ B. anapa°.

⁸ R.S. Vbh. Vism. °suppatā.

⁹ S.R. vacanaṅ.

¹⁰ R.S. °sūpo; Vism. °suppo.

¹¹ R.S. Vbh. Vism. °bhaṭṭatā.

¹² R.S. Vism. °bhaṭa°.

¹³ R.S. Vism. °bhaṭṭaṅ.

¹⁴ R.S. Vism. °bhaṭṭassa.

¹⁵ S.R. vuccati.

nīharitvā vāsipaharaṇākāraṇ akāsi. Kammāro sallakkhi-
taṇ me bhante ti vāsiṇ katvā adāsi.

Obhāso ti paccayaapaṭisaṇyuttakathā; *obhāsakamman* ti
vacchakapālake disvā: Kiṇ ime vacchā khīragovacchā, udāhu¹
takkagovacchā ti pucchitvā, Khīragovacchā bhante ti vutte:
na khīragovacchā; yadi khīragovacchā siyuṇ, bhikkhū pi
khīraṇ labheyyun ti evam ādinā nayena tesāṇ dārakānaṇ
mātāpitūnaṇ nivedetvā khīradāpanādikaṇ obhāsakaraṇaṇ.

Sāmantajappā ti samīpaṇ katvā jappanaṇ. Jātakabhū-
ṇakavatthu c' ettha kathetabbaṇ: Eko kira jātakabhūṇa-
katthero bhūñjitukāmo upaṭṭhāyikāya geḥaṇ pavisitvā ni-
sīdi. Sā adātukāmā: taṇḍulā n' atthi ti bhaṇanti taṇḍule
āharitukāmā viya paṭivissakagharāṇ gatā. Bhikkhu anto-
gabbhaṇ pavisitvā olokento kavāṭakoṇe ucchuṇ, bhājane
guḷaṇ, piṭake loṇamacchaphālaṇ,² kumbhiyaṇ taṇḍule, ghaṭe
ghataṇ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharāṇi: taṇḍulaṇ nā-
latthan ti āgatā. Thero: upāsike, ajja bhikkhā na sam-
pajjissatīti³ paṭikacc' eva nimittaṇ addasan ti āha. Kiṇ
bhante ti? Kavāṭakoṇe nikkhittaṇ⁴ ucchuṇ viya sappāṇ
addasaṇ. Taṇ paharissāmīti olokento bhājane ṭhapita-
guḷapiṇḍake viya pāsāṇa-leḍḍuke,⁵ pahaṭena sappena kataṇ
piṭake nikkhitta-loṇamacchaphālasadisāṇ phaṇaṇ, tassa taṇ
leḍḍuṇ ḍasitukāmassa kumbhiyā taṇḍulasadise dante, ath'
assa kupitassa⁶ ghaṭe pakkhitta-ghatasadisāṇ mukhato nik-
khamantaṇ visamissakaṇ khelaṇ ti. Sā: na sakkā muṇḍa-
kaṇ⁷ vañcetun ti ucchuṇ datvā odanaṇ pacitvā ghata-guḷa-
macchehi saddhiṇ adāsīti. Evaṇ samīpaṇ katvā jappanaṇ
sāmantajappā ti veditabbā.

Parikathā ti yathā taṇ labhati, tathā parivattetvā⁸ katha-
nan⁹ ti.

Nippesikatāniddese *akkosana* ti¹⁰ dasahi akkosavatthūhi
akkosanaṇ.

Vambhanā ti paribhavitvā kathanaṇ.

¹ B.R. om.

² S.R. sampajjatīti.

³ B.R. pāsāṇaṇ, leḍḍukena.

⁴ R.S. Vism. muṇḍaṇ.

⁵ S.R. bhaṇanaṇ.

⁶ R.S. Vism. °phāle.

⁷ R.S. Vism. nikkhitta-.

⁸ S.R. kujjhitassa.

⁹ S. parikittetvā.

¹⁰ Vbh. 353.

Garahanā ti assaddho, appasanno ti ādinā nayena dosā-ropanā.

Ukkhepanā ti: mā evaṇ¹ ettha kathethāti vācāya ukkhipanaṇ; sabbato-bhāgena savatthukaṇ sahetukaṇ katvā ukkhepanā *samukkhepanā*.

Atha vā adentaṇ: aho dānapatīti evaṇ ukkhipanaṇ *ukkhepanā*; mahādāndapatīti evaṇ suṭṭhu ukkhepanā *samukkhepanā*; *khīpanā* ti: kiṇ imassa jīvitaṇ bījabhojino² ti evaṇ uppaṇḍanā; *saṅkhipanā* ti: Kiṇ imaṇ adāyako ti bhaṇatha, yo niccakālaṇ sabbesam pi n' atthī ti vacanaṇ detī ti evaṇ suṭṭhutaṇ uppaṇḍanā.

Pāpanā ti adāyakattassa, avaṇṇassa vā pāpanaṇ; sabbato-bhāgena pāpanā *sampāpanā*.

Avannaḥārikā ti evaṇ me avaṇṇabhayā pi dassatīti gehato gehaṇ gāmato gāmaṇ janapadato janapadaṇ avaṇṇaharaṇaṇ.

Parapitṭhimaṇsikatā ti purato madhuraṇ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsītā. Esā hi abhimukhaṇ oloketuṇ asakkontassa parammukhānaṇ pitṭhimaṇsakhādanaṇ viya hoti, tasmā parapitṭhimaṇsikatā ti vuttā.

Ayaṇ vuccati nippesikatā ti ayaṇ yasmā velupesikā viya abbhangaṇ parassa guṇaṇ nippeseti nipuñchati,³ yasmā vā gandhajātaṇ piṇsetvā⁴ gandhamaggaṇā viya paragūṇe nippisitvā⁵ vicuṇṇetvā esā lābhamaggaṇā hoti, tasmā nippesikatā ti vuccatīti.

Lābhena lābhaṇ nijigiṇsanatānidese⁶ *nijigiṇsanā*⁷ ti magganā.

Ito laddhan ti imambhā gehā laddhaṇ.

Amutrā ti amukamhi gehe.

Eṭṭhī ti icchanā; *gavetṭhī* ti magganā; *pariyetṭhī* ti punapunaṇ magganā. Ādīto paṭṭhāya laddhaṇ laddhaṇ bhikkhaṇ tatra tatra kuladārakānaṇ datvā ante khīrayāguṇ labhitvā gatabhikkhu-vatthu kathetabbaṇ.

Esaṇā ti ādīni eṭṭhīti⁸ ādīnaṇ vevacanāni, tasmā eṭṭhīti esaṇā, gavetṭhīti *gavesanā*, pariyetṭhīti *pariyesanā* icc' evam ettha yojanaṇa veditabbā.

¹ Vism etaṇ. ² B. bījabhojano. ³ B. nipucchati; S.R. nimuñceti.

⁴ B. pisitvā.

⁵ S.R. piṇsetvā; Vism. nipigisitvā.

⁶ B. nijigisanatā°. ⁷ B. nijigisanā; *Mt.*: nijigisanā. ⁸ S.R. eṭṭhi-

Seyyamānaniddese *jāṭiyā* ti khattiyabhāvādi-jāṭisampattiyā. *Gottenā* ti Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena.

Kolaputtīyenā ti mahākulabhāvena.

Vaṇṇapokkharatāyā ti vaṇṇasampannasarīratāya. Sari-
raṇ hi pokkharan ti vuccati. Tassa vaṇṇasampattiyā¹
abhirūpabhāvenāti attho.

Dhanenā ti ādini uttānatthān' eva.

Mānaṇ jappetī ti etesu yena kenaci vatthunā seyyo 'ham
asmīti mānaṇ pavatteti karoti. Sadisamānaniddese *mānaṇ*
jappetī ti etesu yena kenaci vatthunā sadiso 'ham asmīti
mānaṇ pavatteti. Ayam ettha atthato viseso.

Pāliyaṇ pana nānākaraṇaṇ natthi.

Hīnamānaniddese *omānaṇ jappetī* ti heṭṭhā-mānaṇ pavat-
teti. *Omāno* ti lāmako heṭṭhā-māno; *omaññanā omaññitattan*
ti ākāra-bhāvaniddesā.

Hīlanā ti jāti-ādihi attajigucchanā²; *ohīlanā* ti atirekato
hīlanā; *ohīlitattan* ti tass' eva bhāvaniddeso.

*Attuññā*³ ti attānaṇ hīnaṇ katvā jānanā.

Attavaññā ti attānaṇ avajānanā.

Attaparibhavo ti jāti-ādisampatti nāmen' eva⁴ jātā ti
attānaṇ paribhavitvā maññanā.

Evam ime tayo mānā puggalaṇ anissāya jāti-ādivatthu-
vasen' eva kathitā. Tesu ekeko tiṇṇam pi seyya-sadisa-
hīnaṇaṇ uppajjati. Tattha seyyo 'ham asmīti māno seyyass'
eva yāthāvamāno, sesānaṇ ayāthāvamāno va. Sadiso 'ham
asmīti māno sadisass' eva yāthāvamāno, sesānaṇ ayāthāva-
māno. Hīno 'ham asmīti māno hīnass' eva yāthāvamāno,
sesānaṇ ayāthāvamāno.

Tattha katamo seyyassa seyyo 'ham asmī ti ādayo pana nava
mānā puggalaṇ nissāya kathitā. Tesu tayo tayo ekekassa
uppajjanti. Tattha *dahaṭī* ti ṭhapeti.

Taṇ nissāyā ti taṇ seyyato dahanāṇ nissāya. Ettha pana
seyyassa seyyo 'ham asmīti māno rājūnañ ceva pabbajitānañ
ca uppajjati. Rājā hi: raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā
ko mayā sadiso atthī ti etaṇ mānaṇ karoti. Pabbajito:⁵

¹ S.R. rūpasampattiyā. ² S.R. attānaṇ jigucchanā. ³ B. attaññā.

⁴ B. nāmam eva.

⁵ S.R. add pi.

siladhutangādīhi ko mayā sadiso atthī ti etaṇ mānaṇ karoti. Seyyassa sadiso 'ham asmīti māno pi etesaṇ yeva uppajjati. Rājā hi: raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṇ mayhaṇ kiṇ nānākaraṇan ti etaṇ mānaṇ karoti. Pabbajito pi: siladhutangādīhi aññena bhikkhunā saddhiṇ mayhaṇ kiṇ nānākaraṇan ti etaṇ mānaṇ karoti. Seyyassa hīno 'ham asmīti māno pi etesaṇ yeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṇ vā dhaṇaṇ vā vāhanāni¹ vā sampannāni na² honti, so: mayhaṇ rājā ti vohārasukhamattam eva; kiṇ rājā nāma ahan ti etaṇ mānaṇ karoti. Pabbajito pi appalābhasakkāro: ahaṇ dhammakathiko bahussuto mahāthero ti kathāmattam eva, kiṇ dhammakathiko nām' āhaṇ, kiṇ bahussuto nām' āhaṇ, kiṇ mahāthero, yassa me lābhasakkāro n' atthī ti etaṇ mānaṇ karoti.

Sadisassa seyyo 'ham asmīti mānādayo amaccādīnaṇ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā: bhoga-yāna-vāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī ti vā, mayhaṇ aññehi saddhiṇ kiṇ nānākaraṇan ti vā, amacco ti nāma-mattam eva mayhaṇ, ghāsacchādanamattam pi me natthi, kiṇ amacco nāmāhan ti vā ete māne karoti.³

Hinassa seyyo 'ham asmīti mānādayo dāsādīnaṇ uppajjanti. Dāso hi: mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthī; añne jīvitūṇ asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā. Ahaṇ pana⁴ paveṇi-āgatattā seyyo ti vā, paveṇi-āgatabhāvena ubhato suddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṇ kiṇ mayhaṇ nānākaraṇan ti vā, kucchivasen' āhaṇ dāsavyaṇ upagato, mātāpitu-koṭiyā pana me dāsattāhaṇ natthi, kiṇ dāso nāma ahan⁵ ti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso, evaṇ pukkusa-caṇḍālādayo pi ete māne karonti yeva.

Ettha ca seyyassa seyyo 'ham asmīti uppannamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa sadiso 'ham asmīti, hinassa hīno 'ham asmīti uppanamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimagga-vajjhā. Evaṇ savatthuke māne kathetvā idāni avatthukaṇ

¹ S.R. vāhanādīni.

² S.R. nātisampannāni.

³ S.R. karonti.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. nāmāhan.

nibbattitamānam eva dassetuṅ *tattha katamo māno* ti ādi vuttaṅ.

Atimānaniddeso¹ seyyādivasena puggalaṅ anāmasitvā jāti-ādīnaṅ² vatthuvasen' eva niddiṭṭho.

Tattha *atimaññatī* ti: jāti-ādihi mayā sadiso n' atthī ti atikkamitvā maññati.

Mānātimānaniddese *yo evarūpo* ti yo eso: ayaṅ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṅ seṭṭho, ayaṅ hīnataro ti uppanno māno, ayaṅ bhārātibhāro viya purimaṅ sadisamānaṅ upādāya mānātimāno ti dassetuṅ evam āha.

Omānaniddeso hīnamānaniddesa-sadiso yeva. Veneyya-vasena pana so hīno 'ham asmīti māno nāma vutto; ayaṅ *omāno* nāma. Api c' ettha: tvaṅ jātimā, kākajāti viya te jāti; tvaṅ gottavā, caṇḍālagottaṅ viya te gottaṅ; tuyhaṅ saro atthi, kākassaro viya te saro ti evaṅ attānaṅ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṅ omāno ti veditabbo.

Adhimānaniddese *appatte pattasaññitā* ti cattāri saccāni appatvā pattasaññitā.³

Akate ti catūhi maggehi kattabbakicce akate yeva.

Anadhigate ti catusaccadhamme anadhigate.

Asacchikate ti arahattena apaccakkhakate.

Ayaṅ vuccati adhimāno ti ayaṅ adhigatamāno nāma vuccati.

Ayaṅ pana kassa uppajjati, kassa nuppajjatīti?⁴ Ariya-sāvakassa tāva nuppajjati.⁴ So hi magga-phala-nibbāṇa-pahīnakilesāvasiṭṭhakilesa - paccavekkhanaena sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkankho, tasmā sotāpannādīnaṅ: ahaṅ sakadāgāmi ti ādivasena māno nuppajjati.⁴ Dussīlassāpi nuppajjati.⁴ So hi ariyaguṇādhigame nirāso va. Silavato pi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādi-anuyuttassa nuppajjati. Parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāma-rūpaṅ vavatthapetvā paccayapariggahena vitīṇṇakankhassa tilakkhaṇaṅ āropetvā sankhāre sammasantassa āradhāvīpassakassa uppajjati. Uppanne⁵ ca suddhasamatha-lābhī vā suddhāvīpassanā-lābhī vā antarā ṭhāpeti. So hi dasa⁶ pi vīsam⁷ pi tiṅsam pi vassāni kilesa-

¹ B. °niddese; *Vbh.* 355. ² S.R. jāti-ādi-. ³ B. °saññitāya.

⁴ S.R. na uppajjati. ⁵ B. uppanno. ⁶ B. dasam. ⁷ B. vīsatī.

samudācāraṇaṃ apassanto: ahaṇṇaṃ sotāpanno ti vā sakadāgāmi ti vā anāgāmi ti vā maññati. Samathavipassanālābhī pana arahatte yeva ṭhapeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambitā, vipassanābalena sankhārā supariggahitā. Tasmā saṭṭhi pi vassāni asīti pi vassāni vassasatam pi kilesā na samudācaranti. Khīṇāsavass' eva citta-cāro hoti. So evaṇṇaṃ dīgharattaṇṇaṃ kilesasamudācāraṇaṃ apassanto antarā aṭṭhatvā va: arahā ahan ti maññati. Uccatalankavāsī¹ Mahānāgattthero viya, Hankanakavāsī Mahādattatthero viya, Cittalappabbate Ninkapoṇṇapadhānagharavāsī² Cūlasummatthero viya ca.

Tatr' idaṇṇaṃ ekavattu-paridīpanaṇṇaṃ: Talankavāsī³ Dhammādinnaṭṭhero kira nāma eko pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṅghassa ovādādāyako ahoṣi. So ekadivasaṇṇaṃ attano divāṭṭhāne nisīditvā: kiṇṇu nu kho amhākaṇṇaṃ ācariyassa Uccatalankavāsī¹ Mahānāgatttherassa samaṇa-kiccaṇṇa⁴ matthakaṇṇaṃ pattaṇṇaṃ,⁵ no ti āvajjanto puthujjanabhāvam eva 'ssaṃ disvā: mayi āgacchante puthujjanakālakiriyaṃ eva karissatīti ca ṇātvā iddhiyā vehāsaṇṇaṃ uppattitīvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṇṇaṃ dassetvā ekamantaṇṇaṃ nisīdi. Kiṇṇu āvuso Dhammadinna, akāle āgato 'sīti? ca vutto: pañhaṇṇaṃ bhante pucchitva āgato 'mhitī āha. Tato: pucch' āvuso, jānamāno⁶ kathayissāmīti⁷ vutto pañha-sahassaṇṇaṃ pucchi. Thero pucchitapucchitaṇṇaṃ⁸ pañhaṇṇaṃ asajjamāno va kathesi. Tato: atitikkhaṇṇaṃ te⁹ bhante, ṇāṇaṇṇaṃ; kadā tumhehi ayaṇṇaṃ dhammo adhigato? ti vutto: ito saṭṭhi-vassakāle āvuso ti āha. Samādhim pi bhante vaḷaṇṇijethā ti? Na idaṇṇaṃ āvuso, bhāriyaṇṇaṃ ti. Tena hi bhante ekaṇṇaṃ hatthiṇṇaṃ māpethāti. Thero sabbasettaṇṇaṃ hatthiṇṇaṃ māpesi. Idāni bhante, yathā ayaṇṇaṃ hatthī añjitaṇṇaṃ¹⁰ pasāritananguṭṭho soṇḍaṇṇaṃ mukhe pakkhipitvā bheravaṇṇaṃ koṇcaṇṇādaṇṇaṃ karonto tumhākaṇṇaṃ abhimukho āgacchati, tathā naṇṇaṃ karoṭhā ti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṇṇaṃ ākāraṇṇaṃ disvā utṭhāya palāyitva āraddho. Tam enaṇṇaṃ khīṇāsavattthero

¹ S.R. Uccavālika°.

² S.R. °poṇaka°.

³ S.R. Vālinkavāsī.

⁴ S.R. samaṇabhāva°.

⁵ B. patto.

⁶ S.R. jānamānā.

⁷ S.R. kathayissāmīti.

⁸ S.R. °pucchita-.

⁹ S.R. vo.

¹⁰ S.R. añcita°.

hatthaṅ pasāretvā cīvarakaṅṅe gahetvā: Bhante, khīṇāsavassa sārājjaṅ nāma hotīti? āha. So tasmiṅ kāle attano puthuj-janabhāvaṅ ṅatvā: avassayo me āvuso Dhammadinna, ho-hīti vatvā pādamūle ukkuṭikaṅ nisīdi. Bhante, tumhākaṅ avassayo bhavissāmiccevāhaṅ āgato, mā cintayitthā ti kammaṭṭhānaṅ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṅ gahetvā can-kamaṅ āruya tatiye padavāre aggaphalaṅ arahattaṅ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahosi.

Asmimānaniddese rūpe¹ asmīti māno ti ahaṅ rūpan ti uppannamāno.²

Chando ti mānaṅ anugata-chando va.

Tathā anusayo. Vedanādisu pi es' eva nayo.

Micchāmānaniddese pāpakena vā kammāyatanaṅ ti³ ādisu pāpakaṅ kammāyatanaṅ nāma kevaṭṭa-macchabandha-nesā-dānaṅ kammaṅ.

Pāpakaṅ sippāyatanaṅ nāma macchajāla-khipa⁴-kumina-karaṇesu ceva pāsa-odḍana-sūlāropanādisu ca chekatā; pāpakaṅ vijjāthānaṅ nāma yā kāci parūpaghātavijjā; pāpakaṅ sutanaṅ nāma Bhāratayuddha - Sītāharaṅnādi - paṭisaṅyuttaṅ; pāpakaṅ paṭibhānaṅ nāma dubbhāsitaṅyuttaṅ kabba-nāṭaka-vilambanādi⁵-paṭibhānaṅ; pāpakaṅ sīlaṅ nāma ajasīlaṅ gosīlaṅ. Vatam pi ajavata-govatam eva. Pāpikā dīṭṭhi pana dvāsattḥhiyā dīṭṭhigatesu yā kāci dīṭṭhi.

Nātivitakkaniddesādisu mayhaṅ ṅātayo sukhaḥjīvino sampattiyuttā ti evaṅ pañcakāmaguṇasannissitena gehasitapemena ṅātake ārabba uppannavitakko va ṅātivitakko. Khayaṅ gatā, vayaṅ gatā, saddhā, pasannā ti evaṅ pavatto pana ṅātivitakko nāma na hoti.

Amhākaṅ janapado subhikkho sampannasasso ti tuṭṭhamānassa⁶ (?) gehasitapemavasen' eva uppannavitakko janapadavitakko nāma. Amhākaṅ janapade manussā saddhā pasannā, khayaṅ gatā, vayaṅ gatā ti evaṅ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

Amaratthāya vitakko, amaro vā vitakko ti amaravitakko. Tattha ukkuṭikappadhānādihi dukkhe nijjiṅṅe samparāye

¹ B. rūpaṅ.

² S.R. uppanno mano.

³ Vbh. 356.

⁴ B. °khipana..

⁵ B. °vilappanādi-.

⁶ tussamānassa (?).

attā sukhī hoti, amaro ti dukkarakārikaṅ karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṅyutto vitakko amaratthāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana: sassataṅ vadesiti ādini puṭṭho: evam pi me no, tathā pi me no, aññathā pi me no, no ti pi me no, no no ti pi me no ti vikkhepaṅ āpajjati. Tassa so diṭṭhigatapaṭisaṅyutto vitakko yathā amaro nāma maḁcho udake gahetvā māretuṅ na sakkā, ito cito ca dhāvati, gāhaṅ na gacchati, evam eva ekasmiṅ pakkhe asaṅṭhahanato na maratīti amaro nāma hoti.

Taṅ duvidham, pi ekato katvā *ayaṅ vuccati amaravitakko* ti vuttaṅ.

Parānuddayatā-paṭisaṅyutto ti anuddayatāpatirūpakena gehasitapemena paṭisaṅyutto.

Saha-nandī ti ādisu upaṭṭhākesu nandantesu socantesu ca tehi saddhiṅ diguṅaṅ nandati, diguṅaṅ socati; tesu sukhitesu diguṅaṅ sukhito hoti, dukkhitesu diguṅaṅ dukkhito.¹

Uppannesu kiccakaraṇīyesū ti tesu mahantesu khuddakesu vā kammesu uppannesu.

Attanā vā yogaṅ āpajjati ti tāni tāni kiccāni sādheṅto paññattiṅ vitakkamati, sallekhaṅ kopeti. *Yo tathā* ti yo tasmiṅ saṅsaṭṭhavihāre tasmiṅ vā yogāpajjane gehasito vitakko, ayaṅ parānuddayatāpaṭisaṅyutto vitakko nāma.

Lābha-sakkāra-silokā-paṭisaṅyutto ti cīvarādīlābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhiṅ ārammaṅakaraṇa-vasena paṭisaṅyutto.

Anavaññatti-paṭisaṅyutto ti: aho vata maṅ pare na avajāneyyūṅ, na heṭhetvā² viheṭhetvā kattheyyūṅ ti evaṅ anavaññatti-bhāvapatthanāya³ saddhiṅ uppajjanakavitakko.

Yo tattha gehasito ti yo tasmiṅ: mā maṅ pare avajāniṅsūti uppanne citte pañcakāmaguṅasankhāta-gehanissito⁴ hutvā uppannavitakko. Sesāṅ sabbattha pākāṭam evāti.

Ekakaniddeso.

Dukesu kodhaniddesādayo heṭṭhā vuttanayen' eva vedi-tabbā. Heṭṭhā anāgatesu pana upanāhaniddesādisu: pubba-kālaṅ kodhaṅ upanayhatīti aparakālakodho⁵ *upanāho*⁶ nāma;

¹ S.R. *add* hoti.

² B. pothetvā.

³ S.R. anavaññātābhāva°.

⁴ S.R. °sankhātaṅ gehaṅ nissito.

⁵ R. aparakāle°.

⁶ *Vbh.* 357.

upanayhanākāro *upanayhanā*; upanayhitassa bhāvo *upanayhitattāṇ*.

Atthapanā ti paṭhamuppānassa anantaraṭṭhapanā; mariyādaṭṭhapanā vā. *Thapanā* ti pakati-ṭhapanā; *sanṭhapanā* ti sabbato-bhāgena punappunaṇ ṅghātaṭṭhapanā.

Anusaṇsandana ti paṭhamuppānena kodhena saddhiṇ antaraṇ adassetvā ekibhāvakaṇaṇ.

Anuppabandhana ti purimena saddhiṇ pacchimassa ghaṭanā.

Dalhīkamman ti thirakaṇaṇ.

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ upanandhanalakkhaṇo¹ veraṇ² appaṭinissajjanaraso upanāho ti vuccati. Yena samannāgato puggalo veraṇ nissajjitūṇ na sakkoti, evaṇ nāma maṇ esa vattūṇ ananucchaviko ti aparāparaṇ anubandhati; ādittapūti-alātaṇ viya jalat' eva; dhoviyamānaṇ acchacammaṇ viya, vasātelamakkhitaṇ³ viya ca na parisujjhati.

Makkhanabhāvavasena⁴ *makkho*. Paraguṇamakkhanaṇa pavattento pi attano kāraṇaṇ gūthapaharaṇaṇaṇ gūtho viya paṭhamataṇaṇ makkhetīti attho. Tato parā dve ākāra-bhāvaniddesā.

Niṭṭhurabhāvo *niṭṭhuriyaṇ*. Taṇ nissāya ettakam pi n' atthi ti khelapātanaṇ ti attho. *Niṭṭhuriyakammaṇ* ti niṭṭhuriyakaṇaṇ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṇ bhikkhu vā bhikkhuṇ nissāya vasanto appamattaken' eva kujjhivā: taṇ nissāya ettakam pi natthi ti khelaṇ pātetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṇ nāma karoti. Tassa taṇ kammaṇ niṭṭhuriyakammaṇ ti vuccati. Lakkhaṇādito pan' esa paraguṇamakhanalakkhaṇo makkho, tesāṇ vināsanaraso, parena sukātānaṇ kriyānaṇ avacchādanapaccupaṭṭhāno.

Paḷāsatiṭi *paḷāso*; parassa guṇe dassetvā⁵ attano guṇehi samaṇ⁶ karotiṭi attho. Paḷāsassa āyanā *paḷāsāyanā*. Paḷāso ca so attano jayāharaṇato āhāro cāti *paḷāsāhāro*.

Vivādatthānaṇ ti vivādakāraṇaṇ.

Yugaggāho ti sama-dhuraggahaṇaṇ.

Appaṭinissaggo ti attanā gahitassa appaṭinissajjanaṇ.

¹ S.R. upanāhalakkhaṇo.

² S.R. vera-.

³ S.R. °pakkhitta°.

⁴ S.R. makkhanavasena.

⁵ B. dassitvā.

⁶ S.R. same.

Lakkhaṇādito pan' esa yugaggāhalakkhaṇo palāso, paraguṇehi attano guṇaṇaṃ samakaraṇaraso, paresaṃ guṇappa-māṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno. Palāsī hi puggalo dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Sācacchamaṇḍale aññena bhikkhunā bahūsu suttesu ca kāraṇesu ca ābhatesu pi: tava ca mama ca vāde kiṃ nāma nānāka-raṇaṃ; nanu majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisam eva amhākaṃ vacanaṃ ti vadati. Issā-macchariyaniddesā vut-tatthā eva.

Māyāniddese *vācaṃ bhāsati* ti: jānaṃ yevā paṇṇattiṃ vītik-kamantā bhikkhū bhāriyaṃ karonti; amhākaṃ pana vītik-kamaṭṭhānaṃ nāma¹ n' atthi ti upasanto viya bhāsati.

Kāyena parakkamatī ti: mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsūti kāyena vattaṃ karoti.

Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti *māyā*. Māyāvino bhāvo *māyāvitā*.

Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca āsaranti etāya sattā² ti *accāsarā*.

Kāyavācākiriyaḥi aññathā dassanato vañcetīti *vañcanā*.

Etāya sattā nikarontīti *nikati*. Micchā karontīti attho.

Nāhaṃ evaṃ karomīti pāpānaṃ vikkhipanato *vikiraṇā*.

Nāhaṃ evaṃ karomīti parivaḷḷanato *pariharaṇā*.

Kāyādīhi saṃvaraṇato *gūhanā*; sabbato-bhāgena gūhanā *parigūhanā*.

Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacikammehi pāpaṃ chā-detīti *chādanā*; sabbato-bhāgena chādanā *paricchādanā*.³

Na uttānaṃ katvā dassetīti *anuttānikammaṃ*⁴; na pākaṭaṃ katvā dassetīti *anāvikkammaṃ*.

Suṭṭhu chādanā *vocchādanā*.

Katapaṭicchādanavasena puna pi pāpassa karaṇato *pāpa-kiriya*.

Ayaṃ vuccatī ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati. Yāya samannāgato puggalo bhasmā-paṭic-channo viya angāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikā-palivēṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

¹ S.R. om.

³ S.R. paṭi°.

² S. santo.

⁴ B. anuttāvikammaṃ.

Sāṭheyyaniddese *saṭho* ti¹ asantagūṇa-paridīpanato na sammā bhāsītā. Sabbato-bhāgena saṭho *parisaṭho*. *Yay tatthā* ti yaṇ tasmīṇ puggale.

Saṭhan ti asantagūṇadīpanaṇ kerāṭiyaṇ; *saṭhatā* ti saṭhākāro.

Kakkaratā ti padumanālassa² viya aparāmasanakkhamo kharapharusabhāvo; *kakkariyan* ti pi tass' eva vevacanaṇ.

Parikkhattatā pārikkhattiyaṇ ti padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṇ viya dalhakerāṭiyaṇ vuttaṇ.

Idaṇ vuccatī ti idaṇ attano avijjamānagūṇappakāsanalakhaṇaṇ sāṭheyyaṇ nāma vuccati.³ Yena samannāgatassa puggalassa kucchiṇ vā piṭṭhiṇ vā jānituṇ na sakkā.

*Vāmena sūkarō hoti, dakkhiṇena ajāmigo,⁴
sarena nelako⁵ hoti, visāṇena jaraggavo ti.**

Evaṇ vutta-yakkhasūkarasadiṣo hōti. Avijjādiniddesā vuttatthā eva.

Anajjavaniddese *anajjavo* ti⁶ anujutākāro; anujubhāvo *anajjavatā*.⁷ *Jimhatā* ti candavankatā.

Vankatā ti gomuttavankatā.

Kuṭilatā ti nangalakoṭivankatā. Sabbehi pi imehi padehi kāyavacīcittavankatā va kathitā.

Amaddavaniddese na⁸ mudubhāvo⁹ *amudutā*. Amaddavākāro *amaddavatā*.

Kakkhalabhāvo kakkhalīyaṇ.

Maddavakarassa sinehassa abhāvato pharusabhāvo *phārusiyaṇ*.

Anīcavuttitāya ujukam eva ṭhita-cittabhāvo *ujucittatā*. Puna amudutā-gahaṇaṇ tassā visesanatthaṇ. Amudutā-sankhātā ujucittatā, na ajjava-sankhātā ujucittatā⁸ ti.

Akkhantīniddesādayo khantīniddesādi-paṭipakkhato vedītabbā.

Saṇyojananiddese *ajjhattan* ti kāmabhavo.

Bahiddhā ti rūpārūpabhavo. Kiñcāpi hi sattā kāmabhavo

* . . . ?

¹ *Vbh.* 358.

² B. °nālissa.

³ B. *om.*

⁴ *Mṭ.*: ajo eva ajāmigo.

⁵ *Mṭ.*: Nelako ti taruṇavacchō.

⁶ B. anujūti.

⁷ B. anajjavaṇ.

⁸ S.R. *om.*

⁹ S.R. amudubhāvo.

appaṇ kālaṇ vasanti, kappassa catuttham eva koṭṭhāsaṇ. Itaresu tīsu koṭṭhāsesu kāmabhavo suñño hoti tuccho. Rūpārūpabhavo bahuṇ kālaṇ vasanti. Tathā pi nesaṇ yasmā kāmabhavo cutipaṭisandhiyo bahukā honti, appā rūpārūpabhavesu. Yattha ca cutipaṭisandhiyo bahukā, tattha ālayo pi patthanā pi abhilāso pi bahu hoti. Yattha appā, tattha appo; tasmā kāmabhavo *ajjhattaṇ* nāma jāto. Rūpārūpabhavā¹ bahiddhā nāma. Iti ajjhattasankhāte kāmabhavo bandhanaṇ ajjhattasaṇyojanaṇ nāma. Bahiddhāsankhātesu rūpārūpabhavesu bandhanaṇ bahiddhā saṇyojanaṇ nāma. Tattha ekekaṇ pañca²-pañcavidhaṇ hoti.

Tena vuttaṇ *pañc' orambhāgiyāni pañc' uddhambhāgiyāni* ti. Tatrāyaṇ vacanatto: oraṇ vuccati kāmadhātu; tattha upapattinipphādanato taṇ oraṇ bhajantīti orambhāgiyāni. Uddhaṇ vuccati rūpārūpadhātu; tattha uppattinipphādanato taṇ uddhaṇ bhajantīti uddhambhāgiyāni.

Dukaniddeso.

Tikaniddese³ tihi akusalamūlehi⁴ vaṭṭamūlasamudācāro kathito. Akusalavitakkādīsu vitakkanavasena *vitakko*.

Sañjānavasena *saññā*.

Sabhāvaṭṭhena *dhātū* ti veditabbā. Duccaritaniddese paṭṭhamaṇayo kammaṭṭhavasena vibhatto. Duttiyo sabbasaṇgāhikakammavasena.⁵ Tatiyo nibbattitacetanāvasen' eva.

Āsavaniddese⁶ suttantapariyāyena tayo va āsavā kathitā.

Esanāniddese⁷ sankhepato *tattha katamā kāmesanā* ti ādinā nayena vutto kāmāgavesanarāgo *kāmesanā*.

Yo bhavesu bhavacchando ti ādinā nayena vutto bhavāgavesanarāgo *bhavesanā*.

Sassato loko ti ādinā nayena vuttā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa gavesanā diṭṭhi *brahmacariyesanā* ti veditabbā. Yasmā ca na kevalaṇ rāga-diṭṭhiyo eva esanā, tad ekaṭṭhaṇ pana kammam pi esanā eva, tasmā taṇ dassetuṇ duttiyaṇayo vibhatto.

Tattha *tad ekaṭṭhan* ti sampayuttekaṭṭhaṇ veditabbaṇ.

¹ S.R. °bhavo.

² S.R. om.

³ Vbh. 361.

⁴ S.R. akusalehi.

⁵ S.R. °sangāhaka°.

⁶ Vbh. 364.

⁷ S.R. add rāgo.

Tattha kāmarāgekaṭṭhaṇaṃ kāmāvacaarasattānam eva vattati.¹ Bhavarāgekaṭṭhaṇaṃ pana Mahābrahmāṇaṃ. Samāpattito vuṭṭhāya cankamantānaṃ jhānaṅgānaṃ assādanakāle akusalaṇṅkāyakkammaṃ hoti. Aho sukhaṇaṃ, aho sukhaṇaṃ ti vācaṇaṃ bhinditvā assādanakāle vacikkammaṃ. Kāyanga-vācangāni accopetvā manasā va assādanakāle manokammaṃ. Antaggāhikadīṭṭhivasena sabbesam pi dīṭṭhigatānaṃ cankamanūdivasena tāni honti yeva.

Vidhānidese³ *kathaṇaṃ-vidhaṇaṃ sīlavantaṇaṃ vadanti, kathaṇaṃ-vidhaṇaṃ paññavantaṇaṃ vadanti* ti ādisu ākārasaṅghānaṃ *vidhānāma*. *Ekavidhena ṇāṇavattū* ti ādisu koṭṭhāso. *Vidhāsu na vikampatī* ti ādisu māno. Idhāpi māno va *vidhānāma*. So hi seyyādivasena vidahanato vidhā ti vuccati. *Ṭhapanatṭhena vā vidhā*.⁴ Tasmā seyyo 'ham asmīti evaṇaṃ uppannā mānavidhā mānaṭhapanā *seyyo 'ham asmīti vidhā* ti veditabbā. Sesapadadvayesu pi es' eva nayo.

Bhayanidese *jātiṇaṃ paṭicca bhayaṇaṃ* ti jātipaccayā uppanna-bhayaṇaṃ. *Bhayaṇanakaṇaṃ* ti ākāraniddeso. *Chambhitattaṇaṃ* ti bhayavasena gattacalanaṇaṃ. *Lomahaṇso* ti lomānaṃ haṇsanaṇaṃ, uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṇaṃ dasetvā puna *cetaso uttāso* ti sabhāvato dassitaṇaṃ.

Tamanidese vicikicchā-sīsena avijjā kathitā. *Tamandhakāro sammoho avijjogho mahabbhayo* ti vacanato hi avijjā tamo nāma. *Tiṇṇaṇaṃ* pana addhānaṇaṃ vasena desanāsukhatāya vicikicchā-sīsena desanā katā. Tattha: Kiṇ nu kho ahaṇaṃ atīte khattiyo ahoṣiṇaṃ, udāhu brāhmaṇo, vesso, suddo, kālo, odāto, russo, dīgho ti kankhanto atītaṇaṃ addhānaṇaṃ ārabba kankhati nāma. Kiṇ nu kho ahaṇaṃ anāgate khattiyo bhavisāmi, udāhu brāhmaṇo, vesso . . . pe . . . dīgho ti kankhanto anāgataṇaṃ addhānaṇaṃ ārabba kankhati nāma. Kiṇ nu kho ahaṇaṃ etarahi khattiyo, udāhu brāhmaṇo, vesso, suddo; kiṇ vā ahaṇaṃ rūpaṇaṃ, udāhu vedanā, saññā, sankhārā, viññānaṇaṃ ti kankhanto paccuppannaṇaṃ addhānaṇaṃ ārabba kankhati nāma. Tattha kiñcāpi khattiyo vā attano khattiyabhāvaṇaṃ, brāhmaṇo vā brāhmaṇabhāvaṇaṃ, vesso vā vessabhāvaṇaṃ, suddo vā suddabhāvaṇaṃ ajānako⁵ nāma natthi;

¹ S.R. pavattati.² B. akusala-.³ Vbh. 367.⁴ S.R. add ti.⁵ B. ajānako.

jīvaladdhiko¹ pana satto khattiyajīvādinaṃ vaṇṇādibhedanā sutvā: Kīdiso nu kho amhākaṃ abbhantare jīvo? Kiṃ nu kho nilako, udāhu pītako, lohītako, odāto, caturasso, chaḷaṅso, aṭṭhaṅso ti? kankhanto evaṃ kankhati nāma.

Titthāyatanānī ti² titthabhūtāni āyatanāni, titthiyānaṃ vā āyatanāni. Tattha titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Titthiyā nāma yesaṃ tā diṭṭhiyo ruccanti khamanti. Āyatanatṭho heṭṭhā vutto yeva. Tattha yasmā sabbe pi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imesu yeva tīsu ṭhānesu sañjāyanti, samosaramānā pi etesu yeva samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṃ etāni yeva kāraṇāni, tasmā titthāni ca tāni, sañjātānīti ādinā atthena āyatanāni cāti titthāyatanāni. Ten' ev' atthena titthiyānaṃ āyatanānīti pi titthāyatanāni. *Purisapuggalo* ti satto. Kāmaṃ ca puriso ti pi puggalo ti pi vutte satto yeva vutto hoti³; ayaṃ pana sammutikathā nāma. Yo yathā jānāti tassa tathā vuccati. *Paṭisaṃvedetī* ti attano santāne uppannaṃ jānāti, paṭisaṃviditaṃ karoti, anubhavati vā. *Pubbe katahetū* ti pubbe katakāraṇā. Pubbe katakammappaccayen' eva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ nigaṇṭhasamayo. Evaṃ-vādino pana te kamavedanaṃ ca kiriyavedanaṃ ca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanam eva sampatiṇṇhanti. Pittasamuṭṭhānādisu ca aṭṭhasu ābādhesu satta paṭikkhipitvā aṭṭhamaṃ yeva sampatiṇṇhanti. Diṭṭhadhammavedanīyādisu ca tīsu kammesu dve paṭikkhipitvā ekaṃ aparāpariyavedanīyam eva sampatiṇṇhanti. Kusalākusalavipākakiriyasankhātāsu ca catūsu cetanāsu vipākacetanaṃ⁴ yeva sampatiṇṇhanti.

Issaranimmānahetū ti Issaranimmānakāraṇā. Brahmunā vā Pajāpatinā vā issarena nimmitattā paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ brāhmaṇasamayo. Ayaṃ hi nesaṃ adhippāyo: Imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā āṇattimūlakena vā pubbe katena vā ahetu appaccayā vā paṭisaṃvedetuṃ nāma na sakkā, Issaranimmānakāraṇā eva pana imā paṭisaṃvedetīti. Evaṃ vādino pan' ete heṭṭhā vuttesu aṭṭhasu ābādhesu ekam pi asampatiṇṇhitvā sabbaṃ⁵ paṭibāhanti. Tathā diṭṭhadhammavedanīyādisu pi sabbakoṭṭhā-

¹ B. °laddhikā.

² Cf. A. i, 173 f.

³ B. om.

⁴ B. cetanā.

⁵ S.R. sabbe.

sesu ekam pi asampaticchitvā sabbe paṭibāhanti. *Ahetu appaccayā* ti hetuñ ca paccayañ ca vinā akāraṇen' eva paṭisaṅvedetiti attho. Ayaṅ ājivakasamayo. Evaṅ-vādino ete pi heṭṭhā vuttesu kāraṇesu ca vyādhisu ekam pi asampaticchitvā sabbaṅ paṭikkhipanti.

Kiñcanā ti¹ palibodhā. *Rāgo kiñcanan* ti rāgo uppajjamāno satte bandhati palibuddhati,² tasmā kiñcanan ti vuccati. Dosamoheṣu pi es' eva nayo. *Angaṇānī* ti *udangaṇe tattha papaṅ avindun** ti āgataṭṭhāne bhūmippadeso angaṇaṅ. *Tass' eva rajassa vā angaṇassa vā pahānāya vāyamati†* ti āgataṭṭhāne yaṅ kiñci tiṅaṅ³ vā panko vā. *Angaṇo va samāno‡* ti āgataṭṭhāne nānappakāro tibbakilesa. Idhāpi tad eva kilesangaṇaṅ adhippetāṅ. Ten' eva *rāgo angaṇan* ti ādim āha.

Malānī ti malinabhāvakaraṇāni. *Rāgo malan* ti rāgo uppajjamāno cittaṅ malinaṅ karoti, malaṅ gāhāpeti, tasmā malan ti vuccati. Itaresu pi dvisu es' eva nayo.

Visamaniddese yasmā rāgādisu ceva kāyaduccaritādisu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca pana sāsānato pi sugatito pi patanti, tasmā pakkhalana-pātahetuto *rāgo visaman* ti ādi vuttaṅ. *Aggī* ti anudhanaṭṭhena aggi. *Rāgaggī* ti rāgo uppajjamāno satte anudhati jhāpeti, tasmā aggīti vuccati. Dosamoheṣu pi es' eva nayo.

Tattha vatthūni: Ekā daharabhikkhunī Cittalapabbatavihāre uposathāgāraṅ gantvā dvārapālakarūpaṅ olokayamānā ṭhitā. Ath' assā anto rāgo uppanno. Sā ten' eva jhāyitvā kālam akāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā: ayaṅ daharā ṭhitā, pakkosatha nan ti āhaṅsu. Ekā gantvā: Kasmā ṭhitā 'sīti hatthe gaṅhi. Gahitāmatā parivattitvā⁴ patitā. Idaṅ tāva rāgassa anudhanaṭṭhāya vatthu. Dosassa pana anudhanaṭṭhāya manopadosikā devā; mohassa anudhanaṭṭhāya khiddāpadosikā devā daṭṭhabbā. Mohanavasena hi tesāṅ satisamoso hoti; tasmā khiddāvasena āhārakālaṅ ativattetvā⁵ kālaṅ karonti.

* *Jāt.* i, 109. † . . . ? . . . ‡ *Cf. M.* i, 25: sāngaṇo for angaṇo.

¹ *Vbh.* 368.

² B. palibuddheti.

³ S.R. dhaṅaṅ.

⁴ B. °vattetvā.

⁵ B. ativattitvā.

Kasāvā ti kasatā nirojā. Rāgādisu ca kāyaduccaritādisu ca ekam pi paṇītaṃ ojavantaṃ natthi, tasmā, *rāgo kasāvo* ti ādi vuttaṃ.

Assādaditthī ti assādasampayuttā diṭṭhi. *Natthi kāmesu doso* ti kilesakāmena vatthukāmapaṭisevanadoso natthī ti vadati. *Pātavyatan* ti pātabbabhāvaṃ, paribhuñjanaṃ, ajjho-haraṇaṃ. Evaṃ-vādī hi so vatthukāmesu kilesakāmaṃ pi-vanto viya ajjhoharanto viya paribhuñjati. *Attānuditthī* ti attānaṃ anugatā diṭṭhi. *Micchādītthī* ti lāmakadiṭṭhi. Idāni yasmā ettha paṭhamā sassatadiṭṭhi hoti, dutiyā sakkāya-diṭṭhi, tatiyā ucchedadiṭṭhi, tasmā tam atthaṃ dassetuṃ *sassatadiṭṭhi assādaditthī* ti ādim āha.

Aratiniddeso ca vihesāniddeso ca vuttatthā¹ yeva. Adhammassa cariyā *adhammacariyā*, adhammakaraṇaṃ ti attho. Visamā cariyā,² visamassa vā kammassa cariyā ti *visamacariyā*. Dovacassatā-pāpamittatāniddesā vuttatthā eva.

Puthunimittārammaṇesu pavattito nānattesu saññā *nā-nattasaññā*. Yasmā vā aññā va kāmasaññā, aññā vyāpā-dādi-saññā, tasmā nānattā saññā ti pi nānattasaññā. Ko-sajja-pamādaniddesesu pañcasu kāmaguṇesu vissatṭhacit-tassa kusalahammabhāvanāya ananuyogavasena linavuttitā *kosajjaṃ*. Pamajjanavasena pamattabhāvo *pamādo* ti vedi-tabbo.

Asantuṭṭhitādiniddesā vuttatthā eva.

Anādariyaniddese³ ovādassa anādiyanavasena anādarabhāvo anādariyaṃ. Anādariyanākāro *anādaratā*. Sagaruvāsaṃ avasanaṭṭhena agāravabhāvo *agāravatā*. Sajeṭṭhakavāsaṃ avasanaṭṭhena *appatissavatā*. *Anaddā* ti anādiyanā. *Anad-dāyanā* ti anādiyanākāro. Anaddāya ayyitassa⁴ bhāvo *anad-dāyitattaṃ*. Asilabhāvo *asīlyāṃ*. *Acittikāro* ti garucittikā-rassa akaraṇaṃ.

Assaddhabhāvo *assaddhiyaṃ*. Asaddahanākāro *asadda-hanā*. Okappetvā anupavisitvā agahaṇaṃ *anokappanā*. Appasīdanaṭṭhena *anabhippasādo*.

Avadaññutā ti thaddhammacchariyavasena dehi karohīti vacanassa ajānanā.⁵

¹ B. vuttattho.

² S.R. *add* visamacariyā.

³ *Vbh.* 371.

⁴ S.R. anaddāyitassa.

⁵ B. ajānatā.

*Buddhā ca sāvakā cāti*¹ ettha Buddhaggahaṇena Pacceka-buddhā pi gahitā va. *Asametukāmatā* ti tesañ samīpaṇ agantukāmatā.

Saddhammaṇ asotukāmatā ti sattatiṇsa bodhipakkhiya-dhammā saddhammo nāma. Taṇ asuṇitukāmatā. *Anuyyuhetukāmatā* ti na uggahetukāmatā.

Upārambhacittatā ti upārambhacittabhāvo. Yasmā pana so atthato upārambho va hoti, tasmā taṇ dassetuṇ *tattha katamo upārambho* ti ādi vuttaṇ. Tattha upārambhānavasena *upārambho*. Punappunaṇ upārambho *anūpārambho*.¹ Upārambhanākāro *upārambhanā*. Punappunaṇ upārambhānā *anūpārambhānā*.² Anūpārambhītassā¹ bhāvo *anūpārambhītattaṇ*.² *Uññā* ti heṭṭhā katvā jānanā. *Avaññā* ti avajānanā. Paribhavanaṇ *paribhavo*. Randhassa gavesitā *randhagavesitā*. Randhaṇ vā gavesatīti randhagavesi, tassa bhāvo *randhagavesitā*. *Ayaṇ vuccatī* ti ayaṇ paravajjānupassanalakkhaṇo upārambho nāma vuccatī. Yena samannāgato puggalo yathā nāma tunnakāro sātakaṇ pasāretvā chiddam eva oloketi, evam eva³ parassa sabbe pi guṇe makkhetvā aguṇesu yeva patiṭṭhāti.

Ayoniso manasikāro ti anupāyamanasikāro. *Anicce niccan* ti anicce yeva vatthusmiṇ idaṇ niccan ti evaṇ pavatto. *Dukkhe sukhan* ti ādisu pi es' eva nayo. *Saccavīppatīkūlena vā* ti catunnaṇ saccānaṇ ananulomavasena. *Cittassa āvaṭṭanā* ti ādīni sabbāni pi āvajjanavasena vevacanān' eva. *Āvajjanaṇ* hi bhavangacittaṇ āvaṭṭetīti cittassa āvaṭṭanā. Anu anu āvaṭṭetīti *anvāvaṭṭanā*. *Ābhujatīti ābhogo*. Bhavangārammaṇato aññaṇ ārammaṇaṇ samannāharatīti *samannāhāro*. Tad ev' ārammaṇaṇ attānaṇ anubandhitvā anubandhitvā uppajjamāne manasi karotīti *manasikāro*. *Karotī* ti ṭhapeti. *Ayaṇ vuccatī* ti ayaṇ anupāyamanasikāro uppathamanasikāralakkhaṇo ayoniso manasikāro nāma vuccatī. Tassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni yāthāvato⁴ āvajjituṇ na sakkoti.

Kummaggasevanāniddese yaṇ kummaggaṇ sevato sevānā kummaggyasevanā ti vuccatī, taṇ dassetuṇ *tattha katamo*

¹ Vbh. 372.² B. anupā°.³ S.R. evaṇ.⁴ B. yathāvato.

kummaḡḡo ti dutiyapucchā katā. Sesañ sabbattha uttānam evāti.

Tikaṇḍḍeso.

Catukkaniddese taṅhuppādesu *cīvarahetū* ti¹: kattha manāpaṅ cīvaraṅ laḅhissāmīti cīvarakāraṇā uppajjati. *Iti bhavābhavaḥetū* ti ettha *īī* ti nidassanatthe nipāto. Yathā cīvarādiḥetu, evañ bhavābhavaḥetūti pi attho. Bhavābhavo ti c' ettha paṇītapāṇītatārāni tela-madhu-phāṇītādīni adhippetāni. Imesaṅ pana catunnaṅ taṅhuppādānaṅ pahānatthāya paṭipāṭiyā va cattāro ariyavaṅsā desitā ti veditabbā.

Agatigamanesu *chandāgatiṅ gacchatī* ti chandena pemena agatiṅ gacchati, akattabbaṅ karoti. Parapadesu pi es' eva nayo. Tattha: ayaṅ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā nātako vā, lañchaṅ² vā pana me detīti chandavasena assāmikaṅ sāmikaṅ karoti, ayaṅ chandāgatiṅ gacchati nāma. Yo: ayaṅ me verī ti pakativeravasena vā tankhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṅ assāmikaṅ karoti, ayaṅ dosāgatiṅ gacchati nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṅ vā taṅ vā vatvā assāmikaṅ sāmikaṅ karoti, ayaṅ mohāgatiṅ gacchati nāma. Yo pana: ayaṅ rājavallabho vā visamanissito vā, anattham pi me kareyyā ti bhīto assāmikaṅ sāmikaṅ karoti, ayaṅ bhayāgatiṅ gacchati nāma. Yo³ pana bhājiyaṭṭhāne kiñci bhājento: ayaṅ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā ti pema vasena atirekaṅ deti, ayaṅ me verī ti dosavasena ūnakaṅ deti, momūhattā dinnādinnaṅ ajānamāno kassaci ūnakaṅ kassaci adhikaṅ deti, ayaṅ imasmiṅ adiyamāne mayhaṅ anattham pi kareyyā ti bhīto kassaci atirekaṅ deti, so catubbidho pi yathānukkamena chandāgati-ādīni gacchati nāma. Ariyā etāya na gacchantīti *agati*. Anariyā iminā agatiṅ gacchantīti *agatigamaṇaṅ*. Idaṅ dvayaṅ catunnam pi sādḥāraṇavasena vuttaṅ. Chandena gamaṇaṅ *chandagamaṇaṅ*. Idaṅ dosādīnaṅ asādḥāraṇavasena vuttaṅ. Sapakkharāḡaṅ ca⁴ parapakkhadosaṅ ca purekkhitvā asamaggabhāvena gamaṇaṅ *vaggagamaṇaṅ*. Idaṅ chandadosasādḥāraṇavasena vuttaṅ. Vārīno viya yathā-ninnaṅ gamaṇaṅ ti *vārigamaṇaṅ*. Idaṅ catunnam pi sādḥāraṇavasena vuttaṅ.

¹ *Vbh.* 375.

³ S.R. *add* vā.

² B. lañjaṅ

⁴ S.R. *om.*

Vipariyeesu aniccādini vatthūni niccan ti ādinā nayena viparitato esantīti *vipariyēsā*. Saññāya vipariyeso *saññūvipariyeso*. Itaresu pi dvīsu es' eva nayo. Evam ete¹ catunnaṅ vasena cattāro yesu² vatthūsu saññādīnaṅ vasena dvādasa honti, tesu attha sotāpattimaggena pahiyanti. *Asubhe subhan* ti saññā-cittavipallāsā sakadāgāmi-maggena tanukā honti, anāgāmi-maggena pahiyanti. *Dukkhe sukhan* ti saññā-cittavipallāsā arahattamaggena pahiyantīti veditabbā.

Anariyavohāresu *anariyavohārā* ti anariyānaṅ lāmakānaṅ vohārā. *Diṭṭhavādītā* ti diṭṭhaṅ mayā ti evaṅ vādītā. Ettha ca taṅ-taṅ-samuṭṭhāpikacetanāvasena attho veditabbo. Saha-saddena cetanā kathitā ti pi vuttam eva. Dutiyacatukke pi es' eva nayo. Ariyo hi adisvā vā: diṭṭhaṅ mayā ti, disvā vā: na daṭṭhaṅ mayā ti vattā nāma natthi; anariyo va evaṅ vadati; tasmā evaṅ vadantassa etā saha saddena attha cetanā anariyavohārā ti veditabbā.

Duccaritesu paṭhamacatukkaṅ veracetanāvasena vuttaṅ. Dutiyāṅ vacīduccaritavasena.

Bhayesu paṭhamacatukke jātiṅ paṭicca uppannaṅ bhayaṅ *jātibhayaṅ*. Sesusu pi es' eva nayo. Dutiyacatukke rūjato uppannaṅ bhayaṅ *rājabhayaṅ*. Sesusu pi es' eva nayo. Tatiyacatukke *cattāri bhayānī* ti mahāsamudde udakaṅ orohantassa vuttabhayāni. Mahāsamudde kira Mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni uggacchati³; Gangāvīci nāma paññāsaṅ, Rohaṇavīci nāma cattālīsa yojanāni uggacchati.³ Evarūpā ūmiyo paṭicca uppannaṅ bhayaṅ *ūmibhayaṅ* nāma. Kumbhilato uppannaṅ⁴ bhayaṅ *kumbhīlabhayaṅ*. Udakāvātṭato bhayaṅ *āvattabhayaṅ*. Susukā vuccati caṇḍamaccho; tato bhayaṅ *susukābhayaṅ*. Catutthacatukke *attānuvādabhayaṅ* ti pāpakammīno attānaṅ anuvadantassa uppajjanakabhayaṅ. *Parānuvādabhayaṅ* ti parassa anuvādato uppajjanakabhayaṅ. *Daṇḍabhayaṅ* ti agārikassa raññā pavattitadaṇḍaṅ, anagārikassa vinayadaṇḍaṅ⁵ paṭicca uppajjanakabhayaṅ. *Duggatibhayaṅ* ti cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṅ.

¹ S.R. etaṅ; etesaṅ (?).

³ S.R. uggacchanti.

⁵ S.R. °daṇḍakammaṅ.

² S.R. cattāresu.

⁴ S.R. om.

Iti imehi catūhi catukkehi soḷasa mahābhayāni nāma kathitāni.

Diṭṭhi-catukke timbarūsakadiṭṭhi nāma kathitā. Tattha *sayañ kataṇ sukhadukkhaṇ* ti vedanaṇ attato samanupassato vedanāya eva vedanā katā ti uppannā¹ diṭṭhi. Evañ ca sati tassā vedanāya pubbe pi atthitā āpajjātīti, ayaṇ sassatadiṭṭhi nāma hoti. *Saccato thetato* ti saccato thirato. *Paraṇ katan* ti paccuppannavedanāto² aññaṇ vedanākāraṇaṇ³ vedanattānaṇ samanupassato aññāya vedanāya ayaṇ vedanā katā ti uppannā diṭṭhi. Evaṇ sati purimāya kāraṇavedanāya⁴ ucchedo āpajjātīti ayaṇ ucchedadiṭṭhi nāma hoti.

Sayaṇ katañ ca paraṇ katañ cā ti yathāvutten' eva atthena upaḍḍhaṇ sayāṇ kataṇ, upaḍḍhaṇ parena⁵ katan ti gaṇhato uppannā¹ diṭṭhi; ayaṇ sassatucchedadiṭṭhi nāma. Catutthā akāraṇā eva sukhadukkaṇ hotīti gaṇhato uppannā diṭṭhi. Evaṇ sati ayaṇ ahetukadiṭṭhi nāma. Sesam ettha heṭṭhā vuttanayattā uttānattham evāti.

Catukkaniddeso.

Pañcakāniddese⁶ yasmā yesaṇ sakkāyadiṭṭhi-ādīni appahīnāni, te bhavagge pi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhava yeva pārenti, tasmā *orambhāgiyasanyojanānī* ti vuttāni. Iti etāni pañca gacchantaṇ na vārenti, gataṇ pana ānenti. Rūparāgādīni pi pañca gacchantaṇ na vārenti, āgantvaṇ pana na denti. Rāgādayo pañca lagganaṭṭhena *sangā*.

Anupaviṭṭhaṭṭhena pana *sallā* ti vuttā.

Cetokhīlā ti cittassa thaddhabhāvā, kacavarabhāvā, khāṇukabhāvā.

Satthari kankhatī ti Satthu sarīre vā guṇe vā kankhati. Sarīre kankhamāno: dvattiṇsavaraḷakkhaṇapaṭimaṇḍitaṇ nāma sarīraṇ atthi nu kho natthī ti kankhati. Guṇe kankhamāno: atitānāgatapaccuppannajānanasamatthaṇ sabbaññutaññaṇ atthi nu kho natthī ti kankhati. *Vicikicchati* ti vicinanto kicchati, dukkaṇ āpajjati, vinicchetuṇ na sakoti.

¹ S.R. uppanna-.

² B. °vedanato.

³ S.R. °kāraṇaṇ.

⁴ S.R. kāraka°.

⁵ S.R. paraṇ.

⁶ Vbh. 377.

Nādhimuccatī ti evam etan ti adhimokkhaṇ na paṭilabhati. *Na sampasīdātī* ti guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīdituṇ anāvilo bhavituṇ na sakkoti. *Dhamme* ti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kankhamāno: tepīṭakaṇ Buddhavacanaṇ caturāsīti-dhammakhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṇ natthī ti kankhati. Paṭivedhadhamme kankhamāno: vipassanānissando maggo nāma, magganissando phalaṇ nāma, sabbasankhārapaṭinissaggo nibbānaṇ nāmāti vadanti, taṇ atthi nu kho natthī ti kankhati. *Sanghe kankhatī* ti: ujupaṭipanno ti ādīnaṇ padānaṇ vasena evarūpaṇ paṭipadaṇ paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhā ti aṭṭhannaṇ puggalānaṇ samūhahūto sangho nāma atthi nu kho natthī ti kankhati. *Sikkhāya* kankhamāno: adhisīlasikkhā nāma adhicitta . . . pe . . . adhipaññāsikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthī ti kankhati.

Cetaso vinibandhā ti cittaṇ bandhitvā muṭṭhiyaṇ¹ katvā viya ganhantīti cetaso vinibandhā. *Kāme* ti vatthukāme pi kilesakāme pi. *Kāye* ti attano kāye. *Rūpe* ti bahiddhā rūpe.

Yāvadatthan ti yattakaṇ icchati, tattakaṇ.

Udarāvadehakan ti udarapūraṇ. Taṇ hi udaraṇ avadehanato udarāvadehakan ti vuccati.

Seyyasukhan ti mañca-pīṭhasukhaṇ, utusukhaṇ vā.

Passasukhan ti yathā samparivattakaṇ sayantassa dakkhiṇapassa-vāmapassānaṇ sukhaṇ hoti, evaṇ uppanna-sukhaṇ. *Middhasukhan* ti niddāsukhaṇ. *Anuyutto* ti yutta-payutto viharati. *Panīdhāyā* ti patthayitvā.

Sīlenā ti ādisu sīlan ti catupārisuddhisīlaṇ.

Vatan ti vatasamādānaṇ.

Tapo ti tapacaraṇaṇ.

Brahmacariyan ti methunavirati. *Devo vā bhavissāmī* ti mahesakkhadevo vā bhavissāmī. *Devaññataro vā* ti appesakkhadevesu vā aññataro.

Kusaladhamme āvaranti nivārentīti nīvaraṇāni. Mātā jīvitā voropitā² hotī ti manussena sakajanikā manussamātā jīvitā voropitā hoti.

¹ S.R. muddikaṇ.

² S.R. voropetā.

Pitā pi manussapitā va.

Arahā pi manussa-arahā va.

Dutthena cittenā ti vadhakacittena.

Saññī ti saññā-samangī.

Arogo ti nicco.

Itth' eke abhivadanti ti itthaṃ eke abhivadanti. Evam eke abhivadantīti attho. Ettāvatā soḷasa saññīvādā kathitā.

Asaññī ti saññāviraḥito. Iminā padena aṭṭha saññīvādā kathitā. Tatiyapadena aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā kathitā.

Sato vā pana sattassā ti athavā pana vijjamānass' eva sattassa.

Ucchedaṇ ti upacchedaṇ.

Vināsaṇ ti adassanaṇ.

Vibhavaṇ ti bhavavigamaṇ. Sabbān' etāni aññamañña-vevacanān' eva. Tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṇṇaṃ gaṇhanti: lābhī ca alābhī ca. Labhī arahato dibbena cakkhunā cutiṇṇaṃ disvā upapattiṇṇaṃ apassanto; yo vā cutimattam eva daṭṭhuṇṇaṃ sakkoti, na upapātaṇṇaṃ, so ucchedadiṭṭhiṇṇaṃ gaṇhāti. Alābhī: ko paralokaṇṇaṃ jānātīti kāmasukhagiddhatāya¹ yathā rukkha-panṇāni patitāni na puna virūhanti, evaṇṇaṃ sattā ti ādinā takkena² ucchedaṇṇaṃ gaṇhāti. Idha pana tanhā-diṭṭhinaṇṇaṃ vasena tathā ca aññathā ca vikappetvā va uppannā satta ucchedavādā kathitā. Tesāṇ hi idaṇṇaṃ sangahavacanaṇṇaṃ.

Diṭṭhadhammanibbānaṇṇaṃ vā paṇ' eke ti ettha diṭṭhadhammo ti paṇcakkhadhammo vuccati. Tattha tattha paṭiladdhat-tabhāvass' etaṇṇaṃ adhivacanaṇṇaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṇṇaṃ diṭṭhadhammanibbānaṇṇaṃ. Imasmiṇṇaṃ yeva attabhāve dukkhā vūpasamantīti attho. Idaṇṇaṃ pañcannaṇṇaṃ diṭṭhadhammanibbānavādānaṇṇaṃ sangahavacanaṇṇaṃ.

Verā ti veracetanā. *Vyasanā* vināsā. *Akkhantiyā* ti anadhivāsānā. *Appiyo* ti dassanasavaṇapaṭikkūlatāya³ na piyāyitabbo. Cintetum pi paṭikkūlatā mano etasmiṇṇaṃ na appetīti amanāpo. *Verabahulo* ti bahuvero. *Vajjabahulo* ti bahudoso.

*Ājīvakabhayaṇṇaṃ*⁴ ti ājīvaṇṇaṃ jīvitavuttiṇṇaṃ⁵ paṭicca uppannaṇṇaṃ

¹ S.R. add vā.

² S.R. vitakkena.

³ S.R. °savaṇavasena°.

⁴ S.R. ājīvika°; Vbh. 379.

⁵ B. jīvitaṇṇaṃ vuttiṇṇaṃ.

bhayaṅ. Taṅ agārikassa hoti anagārikassa pi. Tattha agārikena tāva ājivahetu bahuṅ akusalaṅ kataṅ hoti, ath' assa maraṇasamaye niraye upaṭṭhahante bhayaṅ uppajjati. Anagārikenāpi bahū anesanā katā honti,¹ ath' assa maraṇakāle niraye upaṭṭhahante bhayaṅ uppajjati. Idaṅ ājivakabhayaṅ² nāma. *Asilokabhayan* ti garahabhayaṅ.³ *Parisasārajjabhayan* ti katapāpassa puggalassa sannipatitaṅ paraṅ upasankamantassa sārjjasankhātaṅ bhayaṅ uppajjati; idaṅ parisasārajjabhayaṅ nāma. Itaradvayaṅ pākaṭam eva.

Diṭṭhadhammanibbānavādesu *pañcahi kāmaguehī* ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi, bandhanehi vā. *Samappito* ti sutṭhu appito allīno hutvā. *Samangībhūto* ti samannāgato. *Paricāreti* ti tesu kāmagueṇesu yathā-sukhaṅ indriyāni cāreti, sañcāreti, ito c' ito ca upaneti; athavā pana lalati ramati kilatīti. Ettha ca duvidhā kāmagueṇā: mānussakā ceva dibbā ca. Mānussakā Mandhātukāmaguṇasadisā daṭṭhabbā. Dibbā Paranimmitavasavattidevarājassa kāmagueṇasadisā ti. Evarūpe kāme upagataṅ hi te⁴ paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotīti vadanti. Tattha *paramadiṭṭhadhammanibbānaṅ* ti paramaṅ diṭṭhadhammanibbānaṅ; uttaman ti attho. Dutiyavāre hutvā abhāvattṭhena *aniccā*. Paṭipīlanattṭhena *dukkhā*. Pakatijhanaṭṭhena *vipariṇāmadhammā* ti veditabbā. *Tesaṅ vipariṇāmaññathābhāvā* ti tesaṅ kāmānaṅ vipariṇāmasankhātā aññathā-bhāvā. Yam pi me ahosi, tam pi me natthī ti vuttanaṅena *uppajjanti soka-paridevadukkhadomanassupāyāsā*. Tattha anto nijjhānalakkhaṇo⁵ sokō. Tannissita-lālappalakkhaṇo paridevo. Kāyapaṭipīlanalakkhaṇaṅ dukkhaṅ. Manovighātalakkhaṇaṅ domanassaṅ. Visādalakkhaṇo⁶ upāyāso. *Vitakkitaṅ* ti abhiniropanavasena pavatto vitakko. *Vicāritaṅ* ti anumajjanavasena pavatto vicāro. *Etena etan* ti etena vitakkena ca vicārena ca etaṅ paṭhamajjhānaṅ *olārikaṅ* sakaṅṭakaṅ viya *khāyati*. *Pītigataṅ* ti pītim eva. *Cetaso ubbillāvitaṅ*⁷ ti cittassa ubbilabhāvakaraṅṅ.⁸ *Cetaso ābhogo* ti jhānā vuṭ-

¹ B. hoti.² S.R. ājivika°.³ S. garahā°.⁴ B. tehi.⁵ B. nijjhāyana°.⁶ B. vighāta°.⁷ B. uppilāvitaṅ.⁸ B. uppila°.

ṭhāya tasmiṃ sukhe punappunaṃ cittassa ābhogo manasikāro ti. Sesañ sabbattha uttānattham evāti.

Pañcakaniddeso.

Chakkaniddese yasmā kuddho vā kodhavasena,¹ sandiṭṭhi-parāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalahaṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo vivādamūlānīti vuttā.

Chandarāganiddese kāmagehasitattā *chandarāgagehasitā*² *dhammā* ti sangahato vatvā puna pabhedato dassetuṃ *manāpiyesu rūpesū* ti ādi vuttaṃ. Tattha *manapiyesū* ti manavaḍḍhanakesu, iṭṭhesu. Virodhā eva *virodhavattūni. Amanāpiyesū* ti anīṭṭhesu.

Agāravesu³ *agāravo* ti gāravavirahito. *Appatisso* ti appatissayo, anīcavuttī. Ettha pana yo bhikkhu Satthari dharamāne tisu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, Satthari anupāhane cankamante sa-upāhano cankamati, nīce cankame cankamante ucce cankame cankamati, heṭṭhā vasante upari vasati, Satthu dassanaṭṭhāne ubho aṅse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nahāyati, uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti; parinibbutē vā pana cetiyaṃ vandituṃ na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti, ayaṃ *Satthari agāravo* nāma. Yo pana dhammasavaṇe sanghuttā sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na sunāti, samullapanto nisīdati, na sakkaccaṃ gaṇhāti,⁴ ayaṃ *dhamme agāravo* nāma. Yo pana therena bhikkhunā anajjhīṭṭho dhammaṃ deseti, pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati tiṭṭhati nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, sanghamajjhe ubho aṅse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti, ayaṃ *sanghe agāravo* nāma. Eka-bhikkusmim pi hi agāraṇe kate sabbe sanghe kato va hoti. Tisso sikkhā pana apūrayamāno va *sikkhāya agāravo* nāma. Appamādalakkhanaṃ ananubrūhayamāno *appamāde agāravo* nāma. Duvidhaṃ paṭisanthāraṃ akaronto *paṭisanthāre agāravo* nāma.

Parihāniyā dhammā ti parihānakarā dhammā. *Kammārā-*

¹ S.R. kodhanavasena.

² B. chandarāgaṃ gehasita-; S.R. chandagehasitā; *Vbh.* 380.

³ *Vbh.* 381.

⁴ S.R. *add* na vāceti.

matā ti navakamme vā cīvaravicāraṇādisu vā kammesu abhirati, yuttapayuttatā. *Bhassārāmatā* ti tiracchānakathāvasena bhasse yuttapayuttatā. *Niddūrāmatā* ti niddāya yuttapayuttatā. *Saṅgaṇikārāmatā* ti saṅgaṇikāya yuttapayuttatā. *Saṅsaggārāmatā* ti savaṇasaṅsagge dassanaṅsagge samullāpasaṅsagge paribhogasaṅsagge kāyasaṅsagge ti pañcavidhe saṅsagge yuttapayuttatā. *Papaūcārāmatā* ti taṇhā-māna-ditṭhi-papañcesu yuttapayuttatā.

Somanassupavicārādisu somanassena saddhiṅ upavicarantīti *somanassupavicārā*. *Cakkhunā rūpaṅ disvā* ti cakkhuvīññāṇena rūpaṅ passivā. *Somanassatṭhāniyan* ti somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṅ. *Upavicaratī* ti tattha vicārapavattanena upavicarati.¹ Vitakko pana taṅ-sampayutto, vā ti iminā nayena tīsu pi chakkesu attho veditabbo.

Gehasitānī ti kāmagaṇanissitāni. *Somanassānī* ti cetasikasukhāni. *Domanassānī* ti cetasikadukkāni. *Upekkhā* ti aññāṇasampayuttā upekhāvedanā. Aññāṇupekkhā ti pi etāsaṅ² yeva nāmaṅ.

Atthi me attā ti vā ti sabbapadesu vā-saddo vikappattho. Evaṅ vā ditṭhi uppajjatīti vuttaṅ hoti. *Atthi me attā ti e'* ettha sassataditṭhi sabbakālesu attano atthitaṅ gaṇhāti. *Saccato thetato* ti bhūtato ca thirato ca, idaṅ saccan ti suṭṭhu dalhabhāvenāti vuttaṅ hoti. *Natthi me attā* ti ayaṅ pana ucchedaditṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Athavā purimā pi tīsu kālesu atthī ti gahaṇato sassataditṭhi. Paccuppannam eva atthī ti gaṇhantī ucchedaditthi. Pacchimā pi atītānāgatesu n' atthī ti gahaṇato bhasmantā³ āhutiyo ti gahitaditṭhikānaṅ viya ucchedaditṭhi. Atīte yeva n' atthī ti gaṇhantī adhicca-samuppannikass' eva sassataditṭhi. *Attanā va attānaṅ sañjānāmī* ti saññākkhandhasīsena khandhe attā ti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānanato iminā⁴ attanā imaṅ⁵ attānaṅ sañjānāmīti evaṅ hoti. *Attanā vā anattānan* ti saññākkhandhaṅ yeva attā ti gahetvā itare cattāro khandhe anattā ti gahetvā saññāya tesāṅ jānanato evaṅ hoti. *Anattānā vā attānan* ti saññākkhandhaṅ

¹ S.R. upacarati.

² S.R. etass' eva.

³ S. āyasmanto; R. asamanto.

⁴ B. om.

⁵ S.R. om.

anattā ti itare ca cattāro khandhe attā ti gahetvā saññāya tesañ jānanato evañ hoti. Sabbā pi sassatucchedadiṭṭhi yeva.¹ *Vado vedeyyo* ti ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti *vado*. Vacīkammassa kā-rako ti vuttañ hoti. Vedayatīti *vedeyyo*. Jānāti anubha-vatī cāti vuttañ hoti. Idāni yañ so vedeti, tañ dassetuñ *tatra tatra dīgharattañ kalyāṇapāpakānan* ti ādi vuttañ. Tattha *tatra tatrā* ti tesu tesu yoni-gati-ṭhiti-nivāsa-nikāyesu, ārammaṇesu vā. *Dīgharattan* ti cirarattañ. *Paccanubhoṭī* ti paṭisañvedayatī. *Na so jāto nāhosī* ti so attā ajātidham-mato na jāto nāma, sadā vijjamāno yevāti attho. Ten' eva atīte nāhosi, anāgate pi na bhavissati. Yo hi jāto, so ahosi, yo ca jāyissati, so bhavissatīti vuccati.² *Athāvā na so³ jāto nāhosīti* so attā vijjamānattā atīte pi na jātu nāhosi, anāgate pi na jātu na bhavissati. *Nicco* ti uppādavayarahito. *Dhuvo* ti thiro, sārabhūto. *Sassato* ti sabbakālīko. *Avi-pariṇāmadhammo* ti attano⁴ pakatibhāvañ avijahanadhammo, kakaṅṭako viya nānappakārattañ nāpajjati. Evam ayañ sabbāsavadiṭṭhi⁵ nāma kathitā. Sesañ sabbattha uttā-nattham evāti.

Chakkaniddeso.

Sattakaniddese⁶ thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anu-sentīti *anusayā*. Vaṭṭasmiñ satte sañyojenti ghaṭentīti *sañyojanāni*. Samudācāravasena pariyaṭṭhahantīti *pari-yutthānāni*. Kāmarāgo va pariyaṭṭhānañ *kāmarāgapari-yutthānañ*. Sesa pi es' eva nayo. Asatañ dhammā, lāmakaṭṭhena vā asantā dhammā ti *asaddhammā*. Rāgādīhi dosehi duṭṭhāni caritānīti *duccarītāni*. Tena ten' ākārena maññantīti *mānā*.

Diṭṭhiniddese *rūpī* ti rūpadhātu. *Catumahābhūtiko* ti catumahābhūtamayo. Mātāpitūnañ etan ti mātāpettikañ. Kin tañ? Sukkaṇṇitañ. Mātāpettike sambhūto jāto ti *mātāpettikasambhavo*. Idha rūpakāyasīsena manussatthabhā-vañ attā ti vadati. Dutīyo tañ paṭikkhipitvā dibbattabhā-vañ vadati. *Dibbo* ti devaloke sambhūto. *Kāmāvacaro* ti

¹ S.R. sassatadiṭṭhiyo va.

² B. om.

³ B. yo.

⁴ B. atte no.

⁵ S.R. sabbā sassatadiṭṭhi.

⁶ Vbh. 383.

chakāmāvacaradevapariyāpanno. Kabalīnkārāhāraṇ¹ bhak-
khayatīti *kabalīnkārabhakkho*. *Manomāyo* ti jhānamānena
nibbatto. *Sabbangapaccangī* ti sabbangapaccangayutto.
Ahīnindriyo ti paripunṇindriyo. Yāni Brahmaloke atthi
tesaṇ vasena, itaresaṇ ca saṅghānavasena' etaṇ vuttaṇ.
Ākāsānañcāyatanūpago ti ākāsānañcāyatanabhāvaṇ upagato.
Itaresu pi es' eva nayo. Sesaṇ sabbattha uttānattham evāti.
Sattakaniddeso.

Aṭṭhakaniddese² kilesā yeva *kilesavattthūni*. *Kusīlavattthū-*
nī ti kusitassa alasassa vatthūni, paṭiṭṭhā, kosajjakāraṇānīti
attho. *Kammaṇ kātappaṇ hotī* ti cīvaravicāraṇādikammaṇ
kātappaṇ hotī. *Na viriyaṇ ārabhatī* ti duvidham pi viriyaṇ
nārabhatī. *Appattassā* ti jhāna - vipassanā - maggaphala-
dhammassā³ appattassa pattiya. *Anadhigatassā* ti tass' eva
anadhigatassa adhigamatthāya. *Asacchikatassā* ti tass' eva
apaccakkhakatassa⁴ sacchikaraṇatthāya. *Idaṇ paṭhaman* ti
idaṇ *handāhaṇ nīpajjāmī* ti evaṇ osīdanaṇ paṭhamaṇ ku-
sītavatthu. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. *Mā-*
sācītaṇ maññe ti ettha pana māsācītaṇ nāma tintamāso.
Yathā tintamāso garuko hoti, evaṇ garuko ti adhippayo.
Gilānā vuttthito hotī ti gilāno hutvā pacchā vuṭṭhito hoti.

Atthasu lokadhammesū ti ettha lokassa dhammā ti loka-
dhammā. Etehi vimutto nāma natthi, Buddhānam pi honti
eva, tasmā lokadhammā ti vuccanti. *Paṭighāto* ti paṭi-
haññānākāro.⁵ *Lābhe sārāgo* ti: ahaṇ 'lābhaṇ labhāmīti
evaṇ gehasitasomanassavasena uppanno sārāgo. So cittaṇ
paṭihanatī. *Alābhe⁶ paṭivirodho* ti: ahaṇ lābhaṇ na⁷ labhā-
mīti domanassavasena uppannavirodho; so pi cittaṇ paṭi-
hanatī, tasmā paṭighāto ti vutto. Yasādisu pi: ahaṇ mahā-
parivāro, ahaṇ appaparivāro, ahaṇ pasaṅsappatto, ahaṇ
garahappatto, ahaṇ sukhappatto, ahaṇ dukkhappatto ti
evam etesaṇ uppatti veditabbā. *Anariyavohārā* ti anari-
yānaṇ vohārā. *Purisadosā* ti purisānaṇ dosā. *Na sarāmī*
ti mayā etaṇsa kammassa kataṭṭhānaṇ na sarāmī na sal-

¹ B. kabalīkāraṇ.

² *Vbh.* 385.

³ S.R. °phalassa.

⁴ B. om.

⁵ S.R. paṭihaññānā.

⁶ B. alābhena.

⁷ B. om.

lakkhemīti evaṃ asati-bhāvena nibbeṭheti, moceti. *Codakaya yeva paṭippharati* ti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭi-ānibhāvena¹ tiṭṭhati. *Kiṇ nu kho tuyhaṇ* ti tuyhaṇ bālassa avyattassa bhaṇitena nāma kiṇ, yo tvaṇ neva vatthunā āpattiṇṇa na codanaṇ jānāsīti dīpeti. Tvaṇ pi nāma evaṇ kiñci ajānanto bhaṇitabbaṇ maññissasīti² ajjhottharati. *Paccāropeti* ti: tvaṇ pi kho 'sīti ādīni vadanto paṭi-āropeti. *Paṭikarohi* ti desanāgāminiy desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi, tato suddhante paṭiṭṭhito aññaṇ codessasīti³ dīpeti. *Aññena aññaṇ paṭicarati* ti aññena kāraṇena⁴ vacanena vā aññaṇ kāraṇaṇ vacanaṇ vā paṭicchādeti. *Āpattiṇṇa āpanno 'sīti vutto*: Ko āpanno, kiṇ āpanno, kathaṇ āpanno, kismiṇ āpanno, kaṇ bhaṇatha, kiṇ bhaṇathāti? vadati. Evaṇ rūpaṇ kiñci tayā diṭṭhaṇ? ti vutte: nā suṇāmīti sotaṇ vā upaneti. *Bahiddhā kathaṇ apanāmeti* ti: itthannāmaṇ āpattiṇṇa āpanno 'sīti? puṭṭho: Pāṭaliputtaṇ gataṇ 'mhīti vatvā puna: tava Pāṭaliputta-gamaṇaṇ na pucchāma,⁵ āpattiṇṇa⁵ pucchāmāti vutte: tato Rājagahaṇ gataṇ 'mhīti. Rājagahaṇ vā yāhi brāhmaṇagehaṇ vā āpattiṇṇa āpannosīti? Tattha me sūkaramaṇsaṇ laddhaṇ ti ādīni vadanto kathaṇ bahiddhā vikkhipati. *Kopaṇ* ti kupitabhāvaṇ. *Dosaṇ* ti duṭṭhabhāvaṇ. *Ubhayaṇ* p' etaṇ kodhassa' eva nāmaṇ. *Appaccayaṇ* ti asantutuṭṭhākāraṇ. *Domanassassa' etaṇ nāmaṇ*. *Pātukaroti* ti dasseti, pakāseti. *Bāhāvikkhepakaya bhaṇati* ti bāhā vikkhipitvā alajjivacanaṇ vadati. *Viheseti* ti viheṭheti, bādheti.⁶ *Anādiyitvā* ti cittikārena agahetvā; avajānitvā, anādaro hutvā ti attho. *Atibālhaṇ* ti atidaḷhaṇ, atippamaṇaṇ. *Mayi vyāvātā* ti mayi vyāpāraṇ āpannā. *Hināyāvattitvā* ti hinassa gihībhāvassa atthāya āvattitvā; gihī hutvā ti attho. *Attamanā hothā* ti tuṭṭhacittā hotha, mayā labhitabbaṇ labhatha, mayā vasitabbattāne vasatha, phāsu vihāro vo mayā kato ti adhippāyena vadati.

Asaññi ti pavatto vādo asaṇñivādo. So tesaya atthi ti asaṇñivādā. *Rūpī attā* ti ādisu lābhino kaṣiṇarūpaṇ attā ti gahetvā rūpī ti diṭṭhi uppajjati. Alābhino takkamatten'

¹ B. patibhāṇitabhāvena.

² S.R. maññasīti; B. °titi.

³ B. °titi.

⁴ S.R. add aññena.

⁵ B. om.

⁶ B. bādhati.

eva, ājivakānaṅ¹ viya. Lābhino yeva ca pana arūpasamāpattinimittaṅ attā ti gahetvā arūpī ti diṭṭhi uppajjati. Alābhino takkamatten' eva, nigaṅṭhānaṅ viya. Asaññūbhāve pan' ettha ekanten' eva kāraṅaṅ na pariyesitabbaṅ. Diṭṭhi-gatiko hi ummattako viya yaṅ vā taṅ vā gaṅḥāti. *Rūpī ca arūpī cā* ti rūpārūpamissakagāhavasena vuttaṅ. Ayaṅ diṭṭhi rūpāvacarārūpāvacarasamāpattilābhino pi takkikassāpi uppajjati. Neva rūpī nārūpī pana ekantato takkikadiṭṭhi yeva. *Antavā* ti parittakasiṅaṅ attato gaṅḥantassa diṭṭhi. *Anantavā* ti appamānakasiṅaṅ. *Antavā ca anantavā cā* ti uddhaṅ adho sapariyantaṅ, tiriyaṅ apariyantaṅ kasiṅaṅ attā ti gahetvā uppannadiṭṭhi. *Nev' antavā nānantavā* ti takkikadiṭṭhi yeva. Sesaṅ sabbattha uttānattham evāti.

Atthakaniddeso.

Navakaniddese *nava āghātavathūnī* ti² sattesu uppattivasen' eva kathitāni. Purisānaṅ malānīti *purisamalānī*. *Navavi-dhā* ti navakoṭṭhāsā, navappabhedā vā.

Taṅhaṅ paṭiccā ti taṅhaṅ nissāya. *Pariyesanā* ti rūpādi-ārammaṇapariyesanā. Sā hi³ taṅhāya sati hoti. *Lābho* ti rūpādi-ārammaṇapaṭilābho. So hi³ pariyesanāya sati hoti. *Vinicchayo* pana ṇāṇa-taṅhā-diṭṭhi-vitakkavasena catub-bidho. Tattha *sukhavinicchayaṅ jaññā*, *sukhavinicchayaṅ ṇatvā ajjhattaṅ*⁴ *sukham anuyuñjeyyā** ti ayaṅ ṇāṇavinicchayo. *Vinicchayo ti dve vinicchayā taṅhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cūṭ* ti evaṅ āgatāni aṭṭhasata-taṅhāvicaritāni taṅhāvinicchayo. Dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo diṭṭhivinicchayo. *Chando kho devānam inda vitakkanidāno*† ti imasmiṅ pana sutte idha vinicchayo ti vutto vitakko yeva āgato. Lābhaṅ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṅ sundarāsundaraṅ ca vitakken' eva vinicchinantī: Ettakaṅ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṅ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṅ mayhaṅ bhavissati, ettakaṅ parassa, ettakaṅ paribhuñjissāmi, ettakaṅ nidahissāmi. Tena vuttaṅ *lābhaṅ paṭicca vinicchayo* ti. *Chandarāgo* ti evaṅ akusala-vitakkena vitakkite vatthusmiṅ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Idaṅ hi idha chando ti dubbalarāgassādhiva-

* . . . ?

† *Mahāniddeśa*, 266.

‡ *D.* ii, 277.

¹ S.R. ājivikānaṅ. ² *Ybh.* 389. ³ S.R. pi. ⁴ S.R. ajjhatta-.

canaṃ. *Ajjhosānan* ti ahaṃ, maman ti balavasanniṭṭhānaṃ. *Pariggaho* ti taṇhā-ditṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. *Macchariyaṃ* ti parehi sādharmaṇabhāvassa asahanatā. Ten' ev' assa poraṇā evaṃ vacanattaṃ vadanti: idaṃ acchariyaṃ mayhaṃ eva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyaṃ ti vuccatīti. *Ārakkho* ti dvārapidahana-mañjūsagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ. *Kāraṇass'* etaṃ nāmaṃ. *Ārakkhādhipikaraṇaṃ* ti bhāvanapuṇsakaṃ. *Ārakkhahetūti* attho. Daṇḍādānādisu paranisedhanattaṃ¹ daṇḍassa ādānaṃ *daṇḍādānaṃ*. Ekato dhārādino satthassa ādānaṃ *sathādānaṃ*. *Kalaho* ti kāyakaḷaho pi vācākaḷaho pi. Purimo purimo² virodho *viggaho*. Pacchimo pacchimo² *vivādo*. *Tvaṃ tuvaṃ* ti agāravavacanaṃ. Tvaṃ tuvaṃ ti attho. *Iñjitaṇi* ti iñjanaṇi calanaṇi. *Asmīti iñjitaṃ etan* ti ādihi sabbapadehi māno va kathito. Ahan ti pavatto pi³ māno iñjitaṃ eva; *ayam ahan* ti pavatto pi, *nevasaññānāsaññā bhavissan* ti pavatto pi. Sesanavahehi pi māno va kathito. Māno hi iñjanato iñjitaṃ, maññānato *maññitaṃ*, phandanato *phanditaṃ*, papañcanato *papañcitaṃ*. Tehi tehi kāraṇehi sankhatattā *sankhataṃ* ti ca vuccati. Sesaṃ sabbattha uttānattham evāti.

Navakaniddeso.

Dasakaniddese kilesā eva *kilesavatthūni*. Āghātavatthūni pan' ettha: *anattaṃ me acarīti*⁴ ādinaṃ vasena avikopetabbe khāṇukaṇṭakādīmhi aṭṭhāne uppannāghātena saddhiṃ vuttāni.

Micchattesu *micchāñānaṃ* ti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṃ katvā: sukataṃ mayā ti paccavekkhanākārena uppanno moho. *Micchāvimuttī* ti avimuttass' eva sato muttisaññitā. Sesaṃ sabbattha uttānattham evāti.

Dasakaniddeso.

Taṇhāvicaritaniddese *taṇhāvicaritaṇi* ti⁵ taṇhāsamudācārā, taṇhāpavattiyo. *Ajjhattikassa upādāyā* ti ajjhattikaṃ⁶ khandhapañcakaṃ upādāya. Idaṃ hi upayogatthe sāmivacanaṃ. *Asmīti hoti* ti⁷ yad etaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti hoti, tasmiṃ

¹ S.R. paraṃ°.

² S.R. om.

³ S.R. add hi.

⁴ Vbh. 391.

⁵ Vbh. 392.

⁶ S.R. ajjhatta-.

⁷ S.R. satīti.

satīti attho. *Itth' asmīti hotī* ti ādisu pana evaṇ samūhato ahan ti gahaṇe sati tato anupanidhāya ca upanidhāya cāti dvidhā gahaṇaṇ hoti. Tattha anupanidhāyā ti aūṇaṇ ākāraṇ anupagamma sakabhāvam eva ārammaṇaṇ katvā itth' asmīti hoti. Khattiyādisu idaṇ-pakāro ahan ti evaṇ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṇ tāva anupanidhāya gahaṇaṇ. Upanidhāya gahaṇaṇ pana duvidhaṇ hoti: samato ca asamato ca. Taṇ dassetuṇ *ev' asmī* ti ca *aññathā 'smī* ti ca vuttaṇ. Tattha *ev' asmī* ti idaṇ samato upanidhāya gahaṇaṇ. Yathā ayaṇ khattiyō, yathā ayaṇ brāhmaṇo, evaṇ aham pīti attho. *Aññathā 'smī* ti idaṇ pana asamato gahaṇaṇ. Yathāyaṇ khattiyō, yathāyaṇ brāhmaṇo, 'tato aññathā ahaṇ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. *Bhavissan* ti ādini pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Tesāṇ purimacatukke vuttanayen' eva attho veditabbo. *Asmī* ti sassato asmi. *Sāl' asmī* ti asassato asmi. *Asmīti sāl' asmī* ti¹ vā pāṭho. Tattha atthī ti asa; niccass' etaṇ adhivacanaṇ. Sīdatīti sataṇ; aniccass' etaṇ adhivacanaṇ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttānīti veditabbāni. Ito parāni *siyan* ti ādini cattāri saṇsayaparivitakkavasena vuttāni. Tāni purimacatukke vuttanayen' eva atthato veditabbāni. *Apāhaṇ siyan* ti ādini pana cattāri api nām' āhaṇ bhaveyyan ti evaṇ patthanākappanavasena vuttāni. Tāni purimacatukke vuttanayen' eva veditabbāni. Evam etesu:

Dve diṭṭhisīsā, sīsāññe cattāro, sīsamūlakā
tayo tayo ti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Etesu hi sassatucchedavasena vuttā dve diṭṭhisīsā nāma. Asmīti, bhavissan ti, siyan ti, apāhaṇ siyan ti ete cattāro suddhasīsā eva. *Itth' asmīti ādayo tayo tayo* ti dvādasa sīsamūlakā nāmāti evam ete dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakā ti aṭṭhārasa taṇhāvicaritadhammā veditabbā.

Idāni paṭipāṭiyā va te dhamme bhājetvā dassetuṇ *kathañ ca asmīti hotī* ti ādi āradhaṇ. Tattha *kiñci dhammaṇ anavakāriṇ karitvā*² ti rūpavedanādisu kiñci ekadhammam pi

¹ S. satasmīti.

² S.R. katvā; *Vbh.* 397.

avinibbhogaṃ katvā ekekato agahetvā, samūhato va gahetvā ti attho. *Asmīti chandaṃ paṭilabhatī* ti pañcakkhandhe niravasesato gahetvā ahan ti taṇhaṃ paṭilabhati. Mānadiṭṭhiṣu pi es' eva nayo. Tattha kiñcāpi ayaṃ taṇhāvicaritaniddeso, mānadiṭṭhiyo pana na vinā taṇhāya, tasmā tad ekaṭṭhavasena idha vuttā. Taṇhāsīsenā vā papañcattayam pi uddiṭṭhaṃ. Taṃ uddesānurūpen' eva¹ niddisitum pi mānadiṭṭhiyo gahitā. Taṇhāpapañcaṃ dassento ten' eva saddhiṃ sesapapañce pi dassetuṃ evam āha. *Tasmiṃ sati imāni papañcitāni* ti tasmiṃ: asmīti chandaṃ paṭilabhatīti ādinā nayena vutte papañcattaye sati puna imāni itth' asmīti vā ti ādini papañcitāni hontīti attho.

Khattiyo 'smī ti ādisu abhiseka-senāpaccādinā² khattiyo, ahaṃ, mantajjhena-porohiccādinā brāhmaṇo ahaṃ, kasigorakkhādinā vesso ahaṃ, asitavyābhangitāya suddo 'ahaṃ, gihīvyāñjanena gahaṭṭho ahan ti iminā nayena attho vedītabbo. *Evaṃ itth' asmīti hotī* ti evaṃ khattiyādisu khattiyādippakāraṃ attani uppādayitvā itthaṃ-pakāro ahan ti hoti.

Yathā so khattiyo ti ādisu: yathā so abhiseka-senāpaccādinā² khattiyo, tathā aham pi khattiyo ti iminā nayena attho vedītabbo. Duityanaye: yathā so abhiseka-senāpaccādinā² khattiyo, n' āhaṃ tathā khattiyo; ahaṃ pana tato hīno vā seṭṭho vā ti iminā nayena attho vedītabbo. *Bhavissan* ti ādi-niddesaḍisū pi es' eva nayo.

Evaṃ ajjhattikassa upādāya taṇhāvicarītāni bhājetvā idāni bāhirassa upādāya taṇhāvicarītāni bhājetuṃ *tattha katamāni* ti ādim āha. Tattha bāhirassa upādāyā ti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idam pi hi upayogatthe sāmīvacanaṃ. *Iminā* ti iminā rūpena vā . . . pe . . . viññāpena vā. Avasesaṃ pana uddesavāre tāva vuttanayen' eva vedītabbaṃ. Niddesavāre pana *avakāriṃ karitvā* ti vinibbhogaṃ katvā. *Iminā asmīti chandaṃ paṭilabhatī* ti ādisu iminā rūpena vā . . . pe . . . viññāpena vā ti evaṃ pañcakkhandhe ekadesato gahetvā iminā ahan ti chandādini paṭilabhatīti evam attho vedītabbo. *Iminā khattiyo 'smī* ti ādisu: iminā

¹ S.R. add ca.

² B. °maccādinā.

chattena vā khaggena vā abhiseka-senāpaccādinā¹ vā khattiyo ahan ti evaṇ purimanayen' eva attho veditabbo. Iminā ti padamattam eva h' ettha viseso. *Yathū so khattiyo* ti ādisu pii minā ti vuttapadam eva viseso, tasmā tassa vasena: yathā khattiyo, evaṇ aham pi iminā chattena vā khaggena vā abhisekasenāpaccādinā² vā khattiyo ti evaṇ yojetvā sabbapadesu attho veditabbo.

Iminā nicco 'smī ti³ pañcakkhandhe anavakāriṇ⁴ katvā rūpādisu ekam eva dhammaṇ ahan ti gahetvā: iminā khaggena vā chattena vā ahaṇ nicco dhuvo ti maññati. Uchedadiṭṭhiyam pi es' eva nayo. Sesaṇ sabbattha vuttanayen' eva veditabbaṇ. *Iti evarūpāni atītāni chattiṇsā* ti ekekassa puggalassa atīte chattiṇsa. *Anāgatāni chattiṇsā* ti ekekass' eva anāgate chattiṇsa. *Paccuppanne chattiṇsā* ti ekekassa vā puggalassa, yathālābhavasena bahūnaṇ vā paccuppanne chattiṇsa. Sabbasattānaṇ pana ekaṇsen' eva atīte chattiṇsa, anāgate chattiṇsa, paccuppanne chattiṇsāti veditabbāni. Anantā hi asadisatanḥāmānadiṭṭhibhedā sattā. *Atthataṇhāvicaritasataṇ hotī* ti ettha pana aṭṭhasatasankhātaṇ taṇhāvicaritaṇ hotīti evam attho daṭṭhabbo. Sesaṇ sabbattha uttānattham evāti.

Taṇhāvicaritaniddeso.

Diṭṭhigataniddese *Brahmajāle veyyākaraṇe* ti⁵ Brahmajālanāmake veyyākaraṇe, Dighanikāyassa paṭṭhamasuttante. *Vuttāni Bhagavatā* ti Satthārā sayāṇ āhacca bhāsītāni. *Cattāro sassatavādā* ti ādisu *te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kim āgamma kim ārabba sassatavādā sassataṇ attānaṇ ca lokaṇ ca paññapenti catūhi vatthūhī* ti ādinā Brahmajāle vuttanayen' eva pabhedo ca attho ca veditabbo ti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgatthakathāya

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā.

¹ B. °maccādinā.

² B. °senāpaccādinā.

³ Vbh. 398.

⁴ S.R. avakāriṇ.

⁵ Vbh. 400.

DHAMMAHADAYAVIBHANGA

Idāni tadanantare Dhammahadayavibhange pāḷiparicchedo tāva evaṅ veditabbo: Ettha hi ādito va khandhādīnaṅ dvādasannaṅ koṭṭhāsānaṅ vasena sabbasangāhikavāro nāma vutto. Dutiyō tesāṅ yeva dhammānaṅ kāmādhātu-ādisu uppattānuppattidassanavāro nāma. Tatiyō tatth' eva pari-yāpanāpariyāpannadassanavāro nāma. Catuttho tīsu bhūmīsu upapattikkhaṇe vijjamānavijjamānadhammadassanavāro nāma. Pañcama tesāṅ dhammānaṅ bhūmantaravasena dassanavāro nāma. Chaṭṭho gatīsu uppādakakamma-āyuppaniānadassanavāro nāma. Sattamo abhiññeyyādivāro nāma. Aṭṭhamo sārammaṇānārammaṇavāro nāma. Navamo tesāṅ khandhādidhammānaṅ diṭṭhasutādivasena sangahetvā dassanavāro nāma. Dasamo kusalattikādivasena sangahetvā dassanavāro nāma.

Evaṅ dasahi vārehi paricchinnāya pāḷiyā paṭhame tāva sabbasangāhikavāre: avīcīto yāva bhavaggaṅ etth' antare *kati khandhā* ti pucchite¹ eko ti vā . . . pe . . . cattāro ti vā chāti vā avatvā pañcāti vattuṅ samattho añño n' atthi ti attano ñāṇabalaṅ dīpento *pañcakkhandhā* ti pucchānurūpaṅ vissajjanaṅ āha. Yathā-pucchaṅ vissajjanaṅ hi sabbaññuvyākaraṇaṅ nāmāti vuccati.

Dvādasāyatanāni ti ādisu pi es' eva nayo. Rūpakkhandhādīnaṅ pabhedo khandhavibhangādisu vuttanāyena' eva veditabbo. Dutiyavāre ye dhammā kāmabhāve kāmādhātusambhūtānaṅ ca sattānaṅ uppajjanti, kāmādhātuyaṅ pariyāpanā vā apariyāpanā vā, te sabbe sangahetvā *kāmādhātuyā pañcakkhandhā* ti² ādi vuttaṅ. Rūpadhātu-ādisu pi es' eva nayo. Yasmā pana rūpadhātu-pariyāpanānaṅ sattānaṅ ghāṇāyatanādīnaṅ abhāvena gandhāyatanādīni āyatanādi-kiccaṅ na karonti, tasmā *rūpadhātuyā cha āyatanā, nava dhātuyo* ti ādi vuttaṅ. Yasmā ca okāsavasena vā³

¹ S.R. pucchito; *Vbh.* 401.

² *Vbh.* 404.

³ S.R. om.

sattuppattivasena vā apariyāpannadhātu¹ nāma natthi, tasmā apariyāpannadhātuyā ti avatvā yaṇ yaṇ apariyāpannaṇ, taṇ tad eva dassetuṇ *apariyāpanne kati khandhū* ti ādi vuttaṇ.

Tatiyāvāre *kāmadhātu-pariyāpannā* ti² kāmadhātu-bhajanatṭhena pariyāpannā, tannissitā tadantogadhā kāmadhātu tv' eva sankhyaṇ gatā ti attho. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Pariyāpannā ti³ bhavāvasena okāsavasena ca paricchinnā. *Apariyāpannā* ti tathā aparicchinnā.

Catutthāvāre *ekādasāyatanānī* ti saddāyatanavajjāni. Taṇ hi ekantena paṭisandhiyaṇ nuppajjati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Sattake devānaṇ, asurānaṇ ti gativasena avatvā āvasesena *gabbhaseyyakānaṇ* ti⁴ vuttaṇ. Tasmā yattha yattha gabbhaseyyakā sambhavanti, tattha tattha tesāṇ sattūyatanāni veditabbāni. Tathā dhātuyo. Sesam ettha uttānattham eva. Pañcamavāre yaṇ vattabbaṇ, taṇ Dhammasanga-hatṭhakathāyaṇ vuttam eva.

Chaṭṭhavāre pañcahi kāmagaṇehi nānappakārehi vā iddhivisesehi dibbantīti *devā*.⁵

Sammutidevā ti devo devī ti evaṇ lokasammutiyā devā.

Uppattidevā ti devaloke uppannattā uppattiyā devā.

Visuddhidevā ti sabbesaṇ devānaṇ pūjārahā sabbakilesavisuddhiyā devā.

Rājāno ti muddhābhisittakhattiyā.

Devīyo ti tesāṇ mahesiyo.

Kumārā ti abhisittarājūnaṇ abhisittadeviyā⁶ kucchismiṇ uppannakumārā.

Uposathakammaṇ karitvā ti cātuddasādisu aṭṭhangasamannāgataṇ uposathaṇ upavasitvā.

Idāni yasmā parittaṇ dānādi-puññakanīmaṇ manussasobhagyatāya paccayo, mattaso kataṇ manussasobhagyatāya adhimattaṇ; adhimattabhāve pi nānappakārabhedato nānappakāraṇ khattiyamahāsālādibhāvassa paccayo, tasmā tassa vasena upapattibhedāṇ dassento *appekacce gahapatimahāsālānaṇ* ti ādim āha.

¹ S.R. °pannā dhātu.

² Vbh. 407.

³ Vbh. 411.

⁴ Vbh. 413.

⁵ Vbh. 422.

⁶ S.R. °mahesiya.

Tattha mahāsāro etesan ti mahāsārā. Ra-kārassa pana la-kāraṇ katvā mahāsālā ti vuttaṇ. Gahapatayo va mahāsālā, gahapatīsu vā mahāsālā ti gahapatimahāsālā. Sesesu pi es' eva nayo. Tattha yassa gehe pacchimantena cattālisakoṭṭidhanaṇ nidhānagataṇ hoti, kahāpaṇānaṇ ca pañca ammaṇāni divasa-valaṇṇo nikkhamati, ayaṇ gahapati-mahāsālo nāma. Yassa pana gehe pacchimantena asītikoṭṭidhanaṇ nidhānagataṇ hoti, kahāpaṇānaṇ ca dasa ammaṇāni divasavalaṇṇo nikkhamati, ayaṇ brāhmaṇamahāsālo nāma. Yassa pana gehe pacchimantena koṭṭisatadhanaṇ¹ nidhānagataṇ hoti, kahāpaṇānaṇ ca vīsati ammaṇāni divasavalaṇṇo nikkhamati, ayaṇ khattiyamahāsālo nāma.² *Sahavyatan* ti sahabhāvaṇ; sabhāgā hutvā nibbattantīti attho. *Cātummahārājikānaṇ* ti ādisu Cātummahārājikā nāma Sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakā pi atthi³, ākāsaṭṭhakā pi; tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā. Khiddāpadosikā, Manopadosikā, Sītavalāhakā, Uṇhavalāhakā, Candimā devaputto, Suriyo devaputto ti ete sabbe pi Cātummahārājika-devalokaṭṭhakā eva. Tettiṇsa janā tattha upapannā ti Tāvatiṇsā. Api ca Tāvatiṇsā ti tesāṇ devānaṇ nāmam evāti vuttaṇ. Te pi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā. Tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā. Tathā Yāmādīnaṇ. Ekadevaloke pi hi devānaṇ paramparā cakkavālapabbataṇ appattā nāma natthi. Tattha dibbaṇ sukhaṇ yātā payātā sampattā ti Yāmā. Tuṭṭha-ṭṭhā⁴ ti Tusitā. Pakatipaṭṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathā-rucite bhoge nimminivā ramantīti Nimmānaratī. Cittācāraṇ ṇatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṇ vattentīti Paranimmitavasavattī.

Appaṇ vā bhūyyo ti dutiyaṇ vassasataṇ appatvā visāya vā tiṇsāya vā cattālisāya vā paññāsāya vā saṭṭhiyā vā vassehi adhikam pi vassasatan ti attho. Sabbam pi h' etaṇ dutiyaṇ⁵ vassasataṇ appattattā appan ti vuttaṇ. Brahma-pārisajjādisu Mahābrahmānaṇ pārisajjā paricārakā ti Brahma-pārisajjā; tesāṇ purohitabhāve ṭṭhitā ti Brahma-purohitā.

¹ S.R. °sataṇ dhanaṇ.

² B. nā (pamādo).

³ B. om.

⁴ S.R. tuṭṭha pahaṭṭhā.

⁵ S.R. dutiya-.

Vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca mahanto brahmā ti Mahābrahmā. Tesañ Mahābrahmūnaṅ. Ime tayo pi janā paṭhamajjhānabhūmiyaṅ ekatale vasanti. Āyu-antaraṅ pana nesaṅ nānā. Parittā ābhā etesan ti Parittābhā. Appamānā ābhā etesan ti Appamānābhā. Daṇḍadīpikāya acci viya tesañ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patanti viya sarati visaratīti¹ Ābhassarā. Ime pi tayo janā dutiyajjhānabhūmiyaṅ ekatale vasanti. Āyu-antaraṅ pana nesaṅ nānā. Parittā subhā etesan pi Parittasubhā. Appamānā subhā etesan ti Appamānasubhā. Subhena okinnā vikiṇṇā, subhena sarīrapabhāvanna ekaghanā² suvaṇṇamañjusāya t̥hapitasampajjalita-kañcanapiṇḍasassirikā ti Subhakiṇhā.³ Ime pi tayo janā tatiyajjhānabhūmiyaṅ ekatale vasanti. Āyu-antaraṅ pana nesaṅ nānā.

Ārammaṇanānattatā ti⁴ ārammaṇassa nānattabhāvo. Manasikāranānattatādisu pi es' eva nayo. Ettha ekassa paṭhavīkasiṅgaṅ ārammaṇaṅ hoti . . . pe . . . ekassa odātakasiṅgaṅ ti idaṅ ārammaṇanānattaṅ. Eko paṭhavīkasiṅgaṅ manasikaroti . . . pe . . . eko odātakasiṅgaṅ ti idaṅ manasikāranānattaṅ. Ekassa paṭhavīkasiṅgaṅ chando hoti . . . pe . . . ekassa⁵ odātakasiṅgaṅ ti idaṅ chandanānattaṅ. Eko paṭhavīkasiṅgaṅ patthanaṅ karoti . . . pe . . . eko odātakasiṅgaṅ ti idaṅ paṇidhinānattaṅ. Eko paṭhavīkasiṅgaṅvasena adhimuccati . . . pe . . . eko odātakasiṅgaṅvasenāti idaṅ adhimokkhanānattaṅ. Eko paṭhavīkasiṅgaṅvasena cittaṅ abhinīharati . . . pe . . . eko odātakasiṅgaṅvasenāti idaṅ abhinīhāranānattaṅ. Ekassa paṭhavīkasiṅgaṅparicchindanakapaññā hoti . . . pe . . . ekassa odātakasiṅgaṅparicchindanakapaññā ti idaṅ paññānānattaṅ. Tattha ārammaṇamanasikārā⁶ pubba-bhāgena kathitā. Chanda - paṇidhi - adhimokkhabhinīhārā appanāya pi vattanti upacāre pi. Paññā pana lokiyalokuttaramissakā kathitā. Asaññasattānaṅ ti saññāvīrahitanaṅ⁷ sattānaṅ. Ekacce hi tīthāyatane pabbajitvā: cittaṅ nissāya rajjana-dussana-muyhanāni nāma hontīti citte dosaṅ disvā: acittakabhāvo nāma sobhaṇo, ditṭhadhammanibbānaṃ etan

¹ S.R. visarati vicaratīti.

² S. ekaghana-.

³ S.R. °kiṇṇā. ⁴ Vbh. 425.

⁵ S.R. add ca.

⁶ S.R. °manasikāranānattā.

⁷ S.R. °virahita-.

ti saññāvirāgaṃ janetvā tatrūpagaṃ pañcamaṃ¹ samāpattiṃ bhāvetvā tattha nibbattanti. Tesāṃ uppattikkhaṇe eko rūpakkhando yeva nibbattati. Thatvā nibbatto t̥hitako eya hoti, nisīditvā nibbatto nisinnako va, nipajjitvā nibbatto nipanno va. Cittakammarūpakasadisā hutvā pañcakappasatāni tiṭṭhanti. Tesāṃ pariyosāne so rūpakāyo antaradhāyati; kāmāvacarasaññā uppajjati; tena idha saññuppādena te devā tamhā kāyā cutā ti paññāyanti.

Vipulā² phalā ti Vehapphalā. Attano sampattiyā na hāyantīti³ Avihā. Na kiñci sattaṃ tappentīti⁴ Atappā. Sundarā dassanā abhirūpā pāsādikā ti Sudassā. Suṭṭhu passantī, sundaram etesaṃ vā¹ dassanan ti Sudassī. Sabbehi yeva guṇehi ca bhavasampattiyā ca jeṭṭhā, natth' ettha kaniṭṭhā ti Akaniṭṭhā. Ākāsānañcāyatanaṃ upagatā ti *ākāsānañcāyatanūpagā*. Itaresu pi es' eva nayo.

Iti cha kāmāvacarā, nava brahmalokā, pañca suddhāvāsā, cattāro arūpā, asaññasattavehapphalehi⁵ saddhiṃ chabbīsati devalokā. Manussalokena saddhiṃ sattavīsati. Tattha Sammāsambuddhena manussānaṃ devānaṃ ca āyuṃ paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyu aparacchinnaṃ. Taṃ kasmā ti ?⁶ Niraye tāva kammam eva pamāṇaṃ, yāva kammaṃ na khīyati na tāva cavanti.⁷ Tathā sesa-apāyesu. Bhummadevānam pi kammam eva pamāṇaṃ. Tattha nibbattā hi keci sattāhamattaṃ tiṭṭhanti, keci addhamāsaṃ, keci māsaṃ, kappāṃ tiṭṭhamānā pi atthi yeva. Tattha manussesu gihībhāve t̥hitā yeva sotāpannā pi honti; saka-dāgāmiphalam pi anāgāmiphalam pi arahattam pi pāpuṇanti. Tesu sotāpannādayo yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Khīnāsavā pana parinibbāyanti⁸ vā pabbajanti vā. Kasmā ? Arahattaṃ nāma seṭṭhaguṇo, gihīlingaṃ hīnaṃ; taṃ hīnatāya uttamaṃ guṇaṃ dhāretuṃ na sakkoti; tasmā te parinibbātukāmā vā pabbajitukāmā vā honti. Bhummadevā pana arahattaṃ pātvā pi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Chasu kāmāvacaradevesu sotāpanna-sakadāgāmīno yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Anāgāmīno rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati. Khīnāsavena⁹ parinibbātuṃ.

¹ S.R. om.

² S.R. vipulā..

³ S.R. hāyanti na vihāyantīti.

⁴ B. tappantīti.

⁵ B. °phale lahi (pamādo.)

⁶ S.R. add ce. ⁷ S.R. paccanti.

⁸ B. nibbāyanti.

⁹ B. °savo.

Kasmā? Niliyanokāsassa abhāvā.¹ Rūpāvacarārūpāvaca-
resu sabbe pi yāvajīvaṇ tiṭṭhanti.

Tattha rūpāvacare nibbattā sotāpanna-sakalāgāmino na
puna idh' āgacchanti. Tatth' eva parinibbāyanti. Ete hi
jhāna anāgāmino nāma. Aṭṭhasamāpattilābhīnaṇ pana kiṇ
niyāmeti? Paṇaṇajjhānaṇ. Yad ev' assa paṇaṇaṇ hoti.
teṇa upapajjati. Sabbesu pana paṇaṇesu kiṇ niyāmeti?
Patthanā. Yattha upapattiṇ² pattheti, tatth' eva upapajjan-
ti.³ Patthanāya asati kiṇ niyāmeti? Maraṇasamaye samā-
pannā samāpatti. Maraṇasamaye samāpannā natthi; kiṇ
niyāmeti? Nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti. Ekaṇṣena
hi so nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahma-
lokesu nibbatta-ariyasāvakaṇaṇ tatrūpapatti pi hoti, upa-
rūpapatti pi; na heṭṭhūpapatti. Puthujjanaṇaṇ pana tatrū-
papatti pi hoti uparūpapatti pi heṭṭhūpapatti pi. Pañcasu
Suddhāvāsesu catūsu ca⁴ arūpesu ariyasāvakaṇaṇ tatrū-
papatti pi hoti uparūpapatti pi. Paṭhamajjhānabhūmiyaṇ
nibbatta anāgāmi nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito
parinibbāti. Vehapphalā, Akaniṭṭhā, Nevasaññānāsaññāya-
tanaṇ ti ime tayo devalokā seṭṭhabhavā nāma; imesu tisu
ṭhānesu nibbatta-anāgāmino neva uddhaṇ gacchanti, na
adho, tattha tatth' eva parinibbāyantīti. Idam ettha
pakiṇṇakaṇ.

Sattamavāre salakkhaṇapariggāhikāya abhiññāya vasena
abhiññeyyatā veditabbā. Nāta - tīraṇa - pahānapariññānaṇ
vasena pariññeyyatā. Sā ca rūpakkhando abhiññeyyo,
pariññeyyo, na pahātabbo ti⁵ ādisu nātātīraṇapariññāvasen'
eva veditabbā. Samudayasaccaṇ abhiññeyyaṇ⁶ pariññeyyaṇ
pahātabban ti ādisu pahānapariññāvasena. Aṭṭhamavāre
rūpādi-ārammaṇaṇaṇ cakkhuvīññāṇādīnaṇ vasena anāra-
maṇārammaṇatā veditabbā. Nāvamavāro uttānattho yeva.
Dasamavāre pi yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ tattha
tattha Pañhapucchakavāre vuttam evāti.

**Sammohavinodaniyā Vibhangaṭṭhakathāyaṇ
Dhammahadayavibhangavaṇṇanā niṭṭhitā.**

¹ S.R. abhāvato.

² S.R. uppattiṇ.

³ S.R. uppajjati.

⁴ S.R. om.

⁵ Vbh. 426.

⁶ B. abhiññeyya-.

[NIGAMANAN]

Ettāvatā ca¹:

Abhidhammaṃ desento, dhammagaru dhammagāra-
yuttānaṃ
devānaṃ devapure, devagaṇasahassaparivāro
dutiyaṃ Adutiyaपुरiso, yaṃ āha Vibhangappakaraṇaṃ
Nātho
aṭṭhārasahi vibhangehi, maṇḍetvā² maṇḍapeyyaguno,
atthappakāsanatthaṃ, tassāhaṃ yācito t̥hitagūṇena
yatīnā adandha-gatīnā, subuddhinā Buddhaghosena
yaṃ ārabhiṃ racayituṃ, aṭṭhakathaṃ sunipūnesu atthesu
sammohavinodanato, Sammohavinodaniṃ³ nāma,
porāṇaṭṭhakathānaṃ, sāraṃ ādāya sā ayaṃ niṭṭhaṃ
pattā anantarāyena, pāliya bhānavārehi
cattālīsāya yathā, ekena ca evam eva sabbe pi
niṭṭhaṃ vajantu vimalā, manorathā sabbasattānaṃ.
Saddhammassa t̥hitatthaṃ, yaṃ ca imaṃ racayatā mayā
puññaṃ
pattaṃ tena samattaṃ, pāpūnātu sadevako loko.
Suciraṃ tiṭṭhatu dhammo. Dhammābhirato⁴ sadā bha-
vatu loko.
Niccaṃ khemasubhikkhādi-sampadā janapadā hontūti.

Parama-visuddha-saddhā-buddhi-viriya⁵-patimaṇḍitena si-
lācārajjava-maddavādi-guṇasamudaya-samuditena sakasama-
ya-samayantarā-gahanaṃjhogāhaṇa-samatthena paññāveyyat-
tiya-samannāgatena tipīṭakapariyattippabhede sātṭhakathe
Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākara-

¹ B. om.

² B. maṇḍita-.

³ S.R. °danī.

⁴ S. saddham°.

⁵ S.R. -viriyaḍi-.

ṇena karaṇasampatti-janita-sukhaviniggata-madhurodārava-
cana-lāvaṇṇayuttena¹ yuttamuttavādinā vādīvarena mahā-
kavinā, pabhinnapaṭisambhidāparivāre chalabhiññā-paṭisam-
bhidādippabheda²-guṇapaṭimaṇḍite uttari-manussadhamme
suppatitṭhitabuddhīnaṃ theravaṇṣappadīpānaṃ therānaṃ Ma-
hāvihāravāsīnaṃ vaṇṣālankārahūtena, vipula-visuddha-bud-
dhinā *Buddhaghoso* ti garūhi gahita-nāmadheyyena therena
katā ayaṃ Sammohavinodanī nāma Vibhaṅgaṭṭhakathā.

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ
dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā

yāva Buddho ti nāmam pi, suddhacittassa tādino
lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati Mahesino ti.

Sammohavinodanī aṭṭhakathā niṭṭhitā.

¹ B. -neḷavaṇṇa°.

² S.R. om. -paṭisambhidā-.

INDEX

BY HELEN STEDE, ASSISTED BY WILLIAM STEDE, PH.D.

Words defined are printed, with reference, in **heavy type**.

etc. = this is first word in a formula.

in comp. = in comparison, e.g. with viya.

in det. = in detail.

(in sim.) = occurs in a simile.

var. = various.

Kh. A. = Khuddakapāṭha Commentary, P.T.S. ed.

Vbh. = Vibhanga, P.T.S.

Vism. = Visuddhimagga, P.T.S.

A.

<p>Akanitṭhā 521
 akanta 9; (taken by Bdhgh.
 to kram instead of kām)
 106
 akusala: °ā dhammā 208 sq.
 (=Vbh. 144); °vipākāni
 151 sq.
 akkavāka 232
 akkosakaparibhāsaka 340
 akkhakatṭhīni 237
 agaru 223
 agārava (Satthari, Dhamme,
 Sanghe) 507
 aggi (var.) 70; (in comp.)
 196; (rāga°, dosa° moha°)
 498
 agha 72
 ankura (in comp.) 196, 198
 angaṇa 498
 Anguttaranikāya 432
 angulaṇ (in comp. with other
 measures) 343
 accha-dipi-miga-makkaṭā-
 daya 53; °lākhārasa 245
 acchara: °khaṇa 33; °saddaṇ
 247
 ajjhatta and bahiddhā 260,
 268, 494
 aññamañña-catukka 206</p> | <p>atṭa 366
 Aṭṭhakathā 56, 155, 200, 215;
 °ācariyā 350
 aṭṭhangika (magga) 114;
 °-pañcangikamagga 123
 aṭṭhi 58; (var.) 253; °īni (of
 the body in det.) 236;
 °puñja 253; °miñja 59,
 (det.) 239, 247
 aṇu (in comp. with other
 measures) 343
 aṇḍaja etc. 160
 Atappā 521
 atāta (4 fold) 8; °anāgata,
 paccuppanna 7 sq., 43, 44;
 °ārammaṇa 157 sq.
 attaniya (att°) 31; °suññatā
 262
 attā (atthi me attā and
 n'atthi me attā) 508;
 °vādupādāna 181; °suñ-
 ñatā 262
 anattā (+ anicca and dukkha)
 48-51.
 atricchatā (with stories as
 examples) 470 sq.
 attha: °atthuddhārato 85;
 °jāpikā (paññā) 409; °pa-
 ṭisambhidā 386, 394;
 °siddhi 35</p> |
|---|--|

atthato and (or with) var. other similar terms, acting as (logical) categories of (exegetical) analysis (hermeneutics or dialectics): vicicchaya in the Abhidhamma sections

Thus e.g.:

atthato lakkhaṇato kamato tāvatvato 46 sq., 76 sq., 125 sq. (=Vism. 491 sq.), 183 sq. (=Vism. 571 sq.)

Similarly:

vibhāgato lakkhaṇato atthato kamato etc. 83 sq. (=Vism. 494 sq.)

desanā-bhedato atthato lakkhaṇ' ekaviḍhātito 131 sq. (=Vism. 523 sq.); cp. 169 sq.

sacca-pabhavato kiccā etc. (with ref. to paṭiccasamuppāda) 194 sq. (=Vism. 581 sq.)

nimittato lakkhaṇato dhātuto etc. (in mental analysis of the 32 ākāras) 261

dhammato koṭṭhāsato etc. (analysis of sikkhāpadāni) 382 sq.

kammato dvārato etc. (analysis of ānantariyakammāni) 426 sq.

adinnādāna (var. degrees) 383

addāriṭṭhakavaṇṇa 232

adhigama, pariyatti, savaṇa etc. 388

adhicitta 229

adhimokkha 210

adhivacana 19

adho kesamatthakā 223

anāgata (with atita and paccuppanna) 8 sq. ;

°aṅsañānacatuttha 373 sq.

anicca, dukkha, anattā 48, 51, 91

anupassanā 262, 286

anupubba: °to 226; °muñcana 227

Anurādhapura 473

Anuruddha 354

anulomapaṭiloma 224

anussati (the 7) 282

anūnādhikato 86

anta (bowel) 62; in det. 241; °guna 62, 241; °vatti 241

antaradhānāni (3) with ref. to the gradual disappearance of the Piṭakas, the Nikāyas and Buddhas teaching (sāsana) in general 431 sq.

antogadhānaṇ pabhedā 88 andha (in comp.) 195; andhikata 150

Andhaka. 387; °bhāsā 387, 388

apassuta 474

apāyabhaya-paccavekkhanatā 278, 279

apilāpana-kicca 91

apuññābhisaṅkhāra 168

appa: °assādatā 146; °sāvajja 382 sq.

appaccayatā 206

appanā 229, 249; °kammattāna 259

appattissa 507

Appamañña: °vibhanga 377 sq.

appamaññāyo (the 4) 377 sq.

Appamaññabhā 520

appicchata 88

appiyasampayoga 106

abbokāra 51

abbhokāsa 367

Abhayatthera 275
 abhāvaka 169
 abhijjhā 369
 abhiññācetanā 145
 Abhidhamma 16; °niddeśa 7;
 °pariyāya 138-139; °pi-
 ṭaka 431, 432; °bhāja-
 niya 36 sq., 76 sq., 122,
 125, 199, 287, 301, 308,
 317, 372, 380, 385, 391
 abhisankhāra (puñña°, āneñ-
 ja°) 142 (=Vism. 530);
 (puñña°, apuñña°, āneñja°)
 460; °viññāna 172
 amissakatā 226
 ambarukkha (in sim.) 300
 araṇi (adhara° or Attara° (?)
 reading uncertain) (in
 sim.) 80
 arañña (def.) 366
 arahatta 52, 73, 254, 354,
 438, 455
 ariya 421; °vāsā (10) 459
 (=A v. 29); °saccāni (the
 four) 83 sq., 122; °sāva-
 ka 119
 arūpavipākāni 152
 alābu (titta° or tittak°; in
 sim.) 113
 Alajanapada 447
 avarodha 31
 avassam bhijjati 33
 avijjā (as 1st link of causal
 chain) 132 sq.; (7 fold) 134;
 (exegesis) 138; in relation
 to saṃsāra 149, 150; °dhā-
 tu 73
 Avihā 521
 avīci with ref. to jarā 99
 (cp. Vism. 449); °phu-
 sana 117
 avyākata 38; °ā dhammā 212
 (=Vbh. 180)
 avyāpāda 74
 avyāpāranaya 198

asani-vicakka (in comp.) 199
 asamāhita 475
 Asitābhuyā 470 sq.
 asesavirāgañirodha 113
 asmi (in "asmi ti hoti" etc.)
 513-515; °māna (with ex-
 amples and similes) 486 sq.
 assakhalunka 81
 Assaguttatthera 272
 assāsapassāsā 71
 assu 67; °ū (in det.) 246
 ahicchattaka 243; °makulaṇ
 (in sim.) 23
 aho vata 108

Ā.

ākaddhana: °parikaddhana 96
 ākāras the 32 of the body in
 det.: at 2 places (like
 Vism. 241 sq. and 353 sq.),
 viz. 57 sq. (=Vism. 353)
 and 223 sq. (=Vism. 241)
 ākāsa (etym.) 72; °ānañcayā-
 tana 17; +ākiñcaññāya-
 tanacattuttha 373 sq.;
 °dhātu 55
 ākulita-puppha 243
 āgantuka: °purisa (in sim.)
 23; °bhāva 357
 ācāma 67
 āṭaka (loha, of the Paisāca
 country) 63
 āṇā 430, 431
 āṭapa 6
 ātāpī 219-220
 ādāsatalaṇ (in sim.) 80
 Ādicca 466
 ādīnava (avijjā-paticchādi-
 ta°) 163
 ādeva 104
 ānantariya-kamma (alluded
 to) 424 sq., 427 sq.
 Ānanda 92 (=S v. 454), 203,
 354, 388

ānisaṅs: °dassāvin 279
 āneñjabhisankhāra 142 sq.,
 147; with ref. to paccaya
 and patisandhi 167, 168
 āpātha-gata (rūpa, sadda etc.)
 40 sq.
āpo 64; °dhātu 55
 Ābhassarā 520
āya: °kosalla 414
āyatana (etym.) 45; (five-
 fold meaning) 45, 46; (the
 12 as possessing anat-
 talakkhaṇa, anicca° and
 dukkha°) 49-51; **135, 192**;
 °ā (titth°) 497; °vibhanga
 45 sq.
 āyāsa (with upāyāsa) 106
 āyūhana 20, 192
 ayūhita (kamma) 25; (atīte;
 of kamma and vipāka)
 453
 ārakūta 63
 āraddhaviriya 116; °puggala
 sevanatā 278, 281
 ārammaṇa, 53, 91; (paritta°,
 mahaggata°, na-vattabba°
 etc., of indriyāni) 128, 129;
 (hīna° and tad°) 158 (cp.
 Vism. 549); appamāṇ°, of
 jhāna) 372 sq.; (var.) 382;
 (var., with ref. to the 4
 paṭisambhidā) 394, 395;
 (twofold) 403; °nānatta
 520; °paccaya 147
 ārāmatā (kamma°, bhassa°,
 nidda° etc.) 508
 āruppa 174; °kiriya 24; °ku-
 salāni 24; °bhava 175
 ārogyamada 466
 ārohamada 468
 ālasya etc. 478
 Ālavakapucchā 432
 Ālāra 432
 Ālindaka 352
 āvajjana 82

āvattanā 405
 āsabha 398
 āsava (the 4) 35; °ā (5) 38
 Āsāhīpunnamā 353
 Āsivīsūpama 32
 āhāra 176; °paccaya 174

I.

icchā 108
 ijghanā 304
 iṭṭhaka 59
 ina 165
 itthi (in the wilderness) 6;
 (simile of two women
 spinning) 20; °bhāva 22
 idappaccayatā 139; (cp. Vism.
 518)
iddhi 303; °and iddhipāda
 (mutual relation) 306, 307;
 °pada-vibhanga 303 sq.;
 °mada 467; °vidhacatu-
 tha 372 sq.
 °vidha-nāna 421
 Inda (°linga, °desita, °dittha,
 °siṭṭha, °juṭṭha) 126, 333
 indriya: °āni (the 22) 125;
 °atṭha 126; °paropariyat-
 ta 401, 402; °vibhanga-
 niddesa 125; °samattapa-
 tipāda 283; °samattapaṭi-
 pādanā 276 sq.;
 (= Vism. 129)
 indhana 110 (so read also at
 Vism. 505)
 iriyāpathamada 467
 Isidattatthera 446 sq.
 isivāta 342

U.

ukkaṅs-āvakaṅsa 170, 174
 ukkaṭṭha see hīna
 ukkācanā 483
 ukkuṭṭhi 228
 ukkhalikapālapassa 60

ukkhepanā etc. 485
 uggasandhi (with ref. to kam-
 maṭṭhāna) 255
 uggahakosalla (in det.) 56;
 (7 fold) 224 sq., 226
 Uccatalanka 489
 uccārapassāva 362
 ucchu-tilāni (in sim.) 80
 ucchedaditṭhi 179, 187, 191,
 505, 508
 unha 4
 Ūnhavalāhakā 519
 Uttaracūlabhājanīya 308
 uttanaseyyakā dārakā (in
 sim.) 263
 Uttiya 331
 udapāna (in sim.) 227
 udayabbaya 35
 udaravattī 245
 udarāvadehakan 504
 udariya 62, 241
 udukkhala 58
 Uddaka 432
 uddeka 244
 uddhacca 209; °kukkucca 273
 uddhaṇ pādātālā 223
 uddhana 237
 unnahanā 482
 upa- (def. of prefix) 181
upakkilesa 371
 upaghāta 75
 upacikā-rāji (in sim.) 28
 upadhi: °sampatti 440 sq.,
 443 sq.; °vipatti 440 sq.,
 443 sq.
 upanāha 491
 upanissayapaccaya 147
 upapatti (or uppatti) 185 sq.
 upabhuñjaka 164
 upamā (several to illustrate
 the 4 saccāni (like bhāra,
 roga, dubbhikkhā) 88;
 ° illustrating the paṭicca
 samuppāda) 195, 196
 Uparipaṇṇāsa 320

I.

upasampadā (8 and 3 with
 ref. to bhikkhuship) 330
 upādāna (4 fold) 180; °kkhan-
 dhā 30 sq.; (in sim.
 with gilāna etc.) 31, 32;
 (the 5, illustrated by var.
 comparisons and dis-
 cussed collectively as
 dukkhā) 110; °paccayā
 183 sq., (cp. Vism. 571-
 575)
upāyāsa 106, 136
 upārambhacittatā 500
 Upāli 354, 388, 428, 429
 (quoted fr. Vin ii. 203 and
 204)
upekkhā 317; °dhātu 73;
 °sambojjhanga (with ° 5
 means of cultivating it)
 285. (cp. Vism. 134)
 Uposa 397
 uposathakamma 518
 uppatti: °kkama 182; °bhava
 (9 fold) 183 sq.
 uppanna (pāpaka; twice 4
 fold) 298
 uppala: °kavātā 70
 Uppalavāpi 452
 uppātanaka 70
 uppādakkhana 27
 ubbillāvita 506
 ummattaka (reason for) 244
 usabha and vasabha 398
 usuma 69
 usmā 69; °-jāta 246

U.

ūka (in comp. with other
 measures) 343
 ūmivego 34
 ūruṭṭhi 237 (at Vism. ūraṭṭhi)

E.

eka: °kāraṇavāda 147; °cit-
 ta'kkhanika 200 sq.; °vidha

84

(etc. as category for
dukkha) 90 (= Vism.
514)
ekaṇ ekato 147 (= Vism. 542)
ekatta: °naya 198
eraṇḍā 446
evaṇ-dhammatānaya 199

O.

okāsato 226
Okkākarāja 281
ogha (the 4) 35
ojā 25
Oṭṭabhāsā 388
otāraṇ gavesati (with ref.
to jāti, jarā and maraṇa)
102
odhī (2, viz. magga° and
kileśa°) 328
opapātika 22, 161, 171, 191,
201, 204
opānabhūta 341
obhāsa 484
orimatīra 89
olārika (and sukhuma) 14 sq.,
19
olārikatā 53

K.

kakkhala 55
kankhati (atītaṇ, anāgataṇ,
paccuppannaṇ, described)
496, 497; (Satthari, etc.)
503, 504
Kaccāyana 459
Kacchakadaha 352
kacchaputavānija (in sim.)
472
kaṭakaṭāya 248
kaṭṭhakalingara 253
kaṇikārapuppha 112, 240
kaṇṭhoṭṭha 105 (cp. Vism.
503)

kaṇḍara 236
kaṇṇa: °cūlika 238; °chidda
72
kattarayaṭṭhi 286
kattukamyatā 290, 305, 306
kathala 244
Kathāvattupakarāṇa 321
kadalikkhandha (in sim.) 32;
(in det.) 34
kandara (etym.) 367
kandalamakula 236
kapimiddha 408
kapola 67, 247
kappa: °ṭṭhitika 16; °ṭṭhi-
tiya 428; °vināsaggi 70
kabalinkārāhāra 25
Kabūpelandavihāra 294
kama (uppatti°, pahāna°,
paṭipatti°, bhūmi°, de-
śanā°) 29 sq.; (kamato, in
exegesis of upādāna; 3
fold, viz. uppatti°, pahā-
na° śanā°) 182 (= Vism.
570); kamato (vinicchaya)
47, 86; see also atthato
kamma (āyūhita) 25, 156;
(anavajja) 158; (tadū-
paga) 186, 187; (2 fold
with subdivisions) 410;
(in det.) 415; (ānantariya;
in det.) 424 sq.; °anta (sam-
mā) 119; °nimitta (var.
at time of death) 156;
°bhava 183, 185, 186, 188;
°vegakkhittatta 23; °ssa-
katā 285, 411
kammañña 229
kammaṭṭhāna 56, 223, 231,
250 sq.; (rūpa° and arūpa°)
264, 349 sq.; (var.) 356,
363; °nimitta 260
kammārakūṭa 237
karīsa 63; (in det.) 243
karuṇā 75
kalaha (2 fold) 513

- kalyāṇa: °kammāni (consequences of) 443 sq.; °kārin (opp. pāpa°) 438 (quoted fr. J. ii. 202); °mittatā 271, 273 sq.
 Kalyāṇiya (Cetiya) 295
 kalebara 101
 kasambu 242
 kasina: °parikamma 40; °maṇḍala 39
 Kassapa 466, 471; °buddha 432
 Kassaka: °lena 279
 kāma: °āvacara 17, 143; °devaloka 167; °dhammā 154; °mahāvīpākāni 151; °vipākavedanā 179; °upādāna etc. 180; °cchanda etc. 181; °tanhā 111; °dhātu 74; °bhava 183; °vitakka (as to its objects) 75, 118; °sukkhatta 310; °sukhallika 87, 122
 kāya 217; °ānupassanā 217 sq., 286; °gatāsati-sutta 226; °gantha 35; °dasaka 22; °dukkha 100, 105, 106; °sankhāra 168; °sañcetanā 144
 kārakavedaka 189 sq.
 kāla: °kiriya 100, (sam-mūlha) 156; °vipatti 440 sq., 444, 451; °sampatti 440 sq., 444, 451
 Kālakagāma 448
 Kālakaṅjika 5
 Kālavallimaṇḍapa 352, 353
 Kālāvaka 397
 kicca (indriyānaṅ) 127; °ṇ (var.) 153; °to 195
 kicchāpanna loka 132
 kiñcana 498
 kittimalohāni (three) 63
 kipillika-rāji (in sim.) 28
 kimi (32 var. genera, in the human body) 242; °kulāni (80) 33
 Kirātabhāsā 388
 kiriyā 17; °manodhātu 38
 kilaṅja 222
 kilesā (khiyanti) 53, 297 sq.
 kilomaka 61; (in det.) 240
 kītakulāvaka 234
 kilāgolaka 237
 kukkutaṇḍa 244
 kunkuma 223
 kucchi: °gata dāraka 25; °sayā vātā 70
 kuñcīkākosaka 234
 kuḍḍadārūni 58 (Vism. kuṭṭa°)
 kuṇṭhaṭṭina 57; °ka (in comp.) 252
 kutilatā 494
 kumbha (as measure) 256
 kumbhāla 256-257
 kulatthayūsa 240
 kusala and akusala 16, 38; °ā dhammā 210 (=Vbh. 169; °ttika 15
 kusinārā, 433
 kusita 474; °puggalaparivajjanatā 278, 281
 Kūṭakaṇṇarājā (story of) 452
 kūpatala 67
 kelanā 477
 kevala 136
 kesā 57; (as nimitta) 231 sq.
 koṭṭha °ṭṭhīni 237; °sayā-vātā 70
 koṭṭhaka; °matthaka 61 (at Vism. koṭṭha°)
 koṭṭhāsa 2, 251; °manasikāra 254
 Koṇḍañña 400
 kotūhalamangala 182
 kovilārapatta 240
 kosa: °karaka 34; °kāra-kimi (in comp.) 196

kosajja 277
 Kosalarājā 407
 kosalla (uggaha°, manasikāra°
 and ubhaya°) 231, 248
 kosātakī 239, 244; °kosaka 65

Kh.

Khajjanīyapariyāya 32
 khaṇa (ṭhāna°, bhanga°, up-
 pāda°, with ref. to citta)
 25, 27; (ekacitta°) 201;
 (eka° and nānā°; with
 ek-ārammaṇa and nān'
 ārammaṇa) 115; °ā (3, viz.
 uppāda, ṭhiti, bhanga;
 cp. Vism. 292, 613)
 khaṇikamarāṇa 101
 khaṇḍicca etc. 208
khaṇḍha (4 fold) 1; (pañ-
 ñā°, sīla°, samādhī°) 122;
 (+ayatana, dhātu, paccaya
 etc.) 357, 358; °bhāva 31;
 °vibhanga 124; °vibhan-
 gavannanī 1 sq.; °ā 30 sq.,
 95, 100 (as anūnā) 31;
 the 5 as anicca, dukkha and
 anattā 51; arūpino 170 sq.;
 the three: vedanā°, sañ-
 ñā°, sankhāra° (in def. of
 namarūpa) 169, 173; (the
 5 without rūpa°) 205, 208
 khaya (rāga°, dosa°, moha°)
 51 sq.; (āyu°, puñña°) 171
 kharigata 55
 khānukaṇṭaka 49, 244
 khārodaka 248
 Khiḍḍāpadosikā (devā) 498,
 519
 khīṇāsavassa: °cuticittaṇ 24
 khīra (and dadhi) 164; °ruk-
 kha (in sim.) 299
 Khujjuttarā 388
 Khuddakavatthu - vibhanga
 465 sq.

khura: °kavātā 70; °kosa 234,
 238; °dhārā 97
 khattāni (3, in sim.) 256
 khela 67; (in det.) 246; °lālā
 242

G.

Gangāvīci 502
 Gangeyya (an elephant) 397
 gaṇṭhitṭhāna 231
 gaṇḍa (in comp.) 196; °pilaka
 49
 gati (°sampatti and °vipatti)
 439 sq., 444; (the 5) 454;
 °nimitta (var.) 156
 ganthayutta 297
 gandho (etym.) 45
 Gandha (an elephant) 397
 gabbha: okkanti 96; °pari-
 harāṇa 96; °seyya 169;
 °seyyaka 21, 191, 201, 204
 gamana (agati°, chanda°,
 vagga° etc.) 501; °vidhi
 279
 gambhīra (of bhavacakka)
 197; °nānacariyapaccavek-
 khanā 278
 gayhupaga (a°) 33 sq.
 garu: °kāramada 466; °bhaṇ-
 da 334 sq.
 Galambutitthavivhāra 353
 galavātaka 241
 gahapatimahāsāla (def.) 519
 gāma: °ghātaka-corā 48; °bhō-
 jaka 12
 Girigāmakanna 452
 gilāna: °sālūpama 31
 °sālā 242
 gīveyyā 230
 guñja 448
 guttadvāra 323
 guhā 366
 gūhanā 493
 gelāññupama 32

go: °cammaṅ (in comp.) 252;
 °caratta 47; °loma 149;
 °singa 99, 237; °sīla etc.
 181
 gona (naṭṭha in sim.) 139
 gottamada 465 sq.
 gotrabhū 53
 Gopakasivalī 156

Gh.

C.

cakka (10 meanings) **399**;
 (cattār' imāni . . . = A ii.
 32) 399; °vattī 437; °vāla
 436
 cakkhu (etym.) 45; (etc. as
 piyarūpa) 111; °dvāra 39;
 °dhātu 79; °viññāna 21,
 °dhātu 72; (etc., twofold)
 150; °samphassa 19 sq., 177
 catukka (paccaya°, hetu°,
 sampayutta°, aññamañ-
 ñā°) 200; °niddeśa 199-
 208; 2nd to 4th 209; °to 89
 catuttha: °jjhāna 372-375,
 418
 catu: °saccakammaṭṭhāna 116
 Canda 470 sq.
 candanikā 65, 68; (in sim.)
 248
 Candimā 519
 campakarukkha (in sim.) 91
 (= Vism. 514)
 camma (in det.) 235, 252;
 °nhāru etc. 4
carana **331**
 carita (rāgu° etc. with ref. to
 the blood of the heart) 240
 cātukamyatā 338
 Cātummahārājikā 101, 519
 cāraka 32
 cīṇavasī 297

citta (likened to a monkey)
 228, 259; (°ssa paggaha-
 natā and niggahanatā) 283,
 284 (cp. Vism. 133); (aññāṅ
 uppajjati, aññāṅ niruj-
 jhāti) 355 (cp. S. ii. 95);
 °ānupassanāniddeśa 268;
 °kaggatā 121; °ja 8; °san-
 khāra 168

Citta 388

Cittalatāvana 439

Cittala: °pabbata 264, 445,
 489, 498

cira (°kata, °bhāsita) 312

cīnapaṭa somarapata 159

cuta (+ upapāta) 149 (= Vism.
 543 sq.)cuti 7, °(and paṭisandhi in
 det.): 163 sq. (= Vism.
 553 sq.); °kicca 153; °citta
 157 sq.Cūla: °sīvatthera 446; °su-
 dhammatthera 452; °sum-
 matthera 489cetanā (akusalā 143; ° (29)
 144; °bahutta 320, 321cetiya: °angana 349; °dassa-
 naṅ (in comp.) 348; °pab-
 bata 473ceto: °dukkha (its pathology)
 105; °pariyaññacatuttha
 327 sq.; °vimutti 75, 464

coca 448

cora (in comp.) 181; °ā (in sim.)
 113

Ch.

chatṭhāyatana 174

Chaddanta 397

chanda (= iddhi) 306; (= sam-
 ādhi and padhāna) 307;
 °āgati 501; °samādhi 303;
 chandikatā 290**chambhitatta** **496**

chiddāvaccchidā 33

J.

- janghapesanika 338
 jaccandha (in sim. cp. Vism. 544) 150; etc. 155
 Jajjaranadī 447
 janaka (in sim.) 154
 Jambu: °khādaka-sutta 51;
 °kolapaṭṭhana 446 sq.
 jarā (exegesis in det.) 98 sq. (cp. Vism. 502); twice two-fold, pakata and paṭicchannā; avici and savici 99; °dhamma 109
 jalūkā (=jalupikā leech), (in sim.) 258
 javana 156 sq.
 jāgariyānuyoga 345
 jāta: °rūpa 64; °sāka 233
 Jātakabhāṇakatthera (story of) 484
 jāti (exegesis of usual def. var. kinds of jātis) 94; °(as misfortune, κατ' ἐξοχην) 98 (=Vism. 501); °pi dukkhā 93 sq. (=Vism. 498 sq.); °uṇṇā 21; °jarāvyādhi-marāṇa 41; °dhamma 108; °mahatta 281; °lohāni (seven) 63
 jānāti, passati, paṭivijjhati 138 sq.
 jighacchā 4
 jinna: °sandamānikapañjara 60; °koṭṭha 61
 Jina 109
 jivhā (etym.) 45
 jīva: °saññin 79
 jīvamanakasarīra 261 sq.
 jīvitamada 466 sq.

Jh.

- jhāna (the 4) 418 sq.; see also catuttha°; °āni (the 4) 120; °ābhinivesa 123, 302; °vibhanga 323 sq.

N.

- nāna (dukkha°, samudaya°, nirodha°, magga°) 87; (=pañña) 140; (appatīhata°) 199; (dhamme) 416; (dasabala°, synopsis) 464 °vatthu 396; °vibhanga 396 sq.

Th.

- thapanā etc. 492
 thānāthāna: °nāna 401
 thiti: kkhāna 27; °bhāginī-pañña 418

T.

- takkāhata 260
 taca 58; (in det.) 234; °pañcaka 224, 249, 258
 tacchaka (in sim.) 115
 tājārī 343
 taṇhā 3 fold: kāma°, bhava°, vibhava° 111, 179; (def.) 135; (18) 180; (nikanti) 192; °dalhatta 181; °pacaya-upādāna 180 sq. (cp. Vism. 569-570), °vicarītāni (36) 88; (cp. Vbh. 392, 396)
 tatrataṭṭhābhīnandīnī 111
 Tathāgata 333, 403, 413, 434, 454; °balāni 397 sq.
 tad: °adhimuttatā 210, 278, 281-285; °ārammaṇāni (2) 158
 tanti 250
 tandī 272; etc. 478
 Tamba 397; °pañnidīpa 389; 433, 444
 Talanka 489
 Talangara 389 (cp. Vism. 390)
 tāla: °pakka 232; °panna (in comp.) 163; °vaṇṭavātā 71; °vanamakkaṭa (in sim.) 258 (cp. Vism. 245)

Tālapitthikavihāra 156
 tālacchigga 97
 tāvakālikabhāva 357
 Tāvatiṅṣā 519
 tāvatvato (vinicchaya) 46;
 see also atthato.
 titthāyatana 497
 titthiyā 340
 tintina 476
 tipīṭaka 224; °dhara 392, 451
 Tipīṭaka-Cūlābhayatthera 11-
 16, 457
 Tipīṭaka-Cūlanāgatthera 16,
 342; (story of) 452
 tiracchā (na) 97 (=Vism. 501)
 tiriyan 377
 tilatelassa-bindu 22
 Tissa: °tthera 270, 389;
 °dattatthera 275; °bhū-
 titthera 448; °mahārājā
 (story of) 473; °mahāvi-
 hāra 445
 tunhībhāva 364
 tulā (the scales of the Bhaga-
 vā, weighing the thoughts
 of men) 144; (buddha°)
 430
 Tusitabhavana 399
 Tusitā 519
 tūnira 234
 tejodhātu 24; 55
 tela (vipprasanna°, āsitta°,
 nālikera°) 246; telānaṅ
 pāka. (in illustration of
 soka, parideva and upā-
 yāsa) 106
 Telakandarikā 483

Th.

thambha etc. 469
 thambhitatta 70
 thāna: °middha 369; °sineha
 245
 Thūpārāma 449, 451
 thūlasuttaka 236

D.

daṭṭhabbato (vinicchaya) 48;
 see also atthato (+lak-
 khanato etc.)
 daṇḍakā 57
 Datta 138
 dadhi (in sim.) 247
 danta: °pāli 234; °kaṭṭha-
 dāna 337; °ā 58; (in det.)
 34
 dandha (and khippa) 462;
 °abhiñña 16
 dabbi-phala 238 (at Vism.
 255: dabbi-phana=Kha
 50
 Damili 387
 Damilabhāsā 388
 Dasabala 254, 433
 dassanavara (var.) 517
 daharakumāraka (in growth)
 99
 dāna (and sila) 143; (velu°,
 patta°, puppha° etc.) 333
 sq. (cp. Vism. 17); °mayā
 pañña 412
 dāyajjamahatta 281
 dāsakā (suckling, in sim.)
 263
 diṭṭhi, khanti, ruci 325; °yo
 (the 7, of Vbh. 383-385;
 referred to only) 509, 510
 dibba: °cakkhuñāna catuttha
 373 sq.; °sotaññacatuttha
 372 sq.
 disato 226
 Dīgha: °nikāya (var. Suttas)
 266, 432, 475, 516; °bhā-
 nākabhayatthera 81
 dīghapāda purisa (cpd. with
 rūpa) 26
 dīpakapallika 276
 Dīpankara 399
 Dīparāja (story of) 443
 dukūlapilotika (in det.) 240,
 245

dukkha (+anicca and anatta) 48-51, 84 (etym. cp. Vism. 494 sq.); (kinds of) 93; (jāti° jarā°, maraṇa°) 102; (kāyika and domanassa°) 104 sq., 109; (pañcupādāna -kkhandhā°) synopsis: 110; (in niraya etc.) 278; °kkhandha 136; °ñāṇaṇ 116; °dukkhaṇ 93; °niddeśa 93 sq. (=Vism. 498 sq.); °nirodha 112 sq.; nirodhagāminī - paṭipadā 122; °sacca 124

duggati 158

duppañña 475; °puggala-parivajjana 278

dubbhikkhakāla 4

dubbhikkhā (in sim. of dukkha etc.) 88

dussatī 11

dussīla 474

dūra (and santika) 18, 21; (with example) 12, 13

dūsi-loha 63

deva 518; °ā (var. kinds) 455; (the 3 categories: sammuti°, uppatti°, visuddhi°) 518; (bhumba°) 521

devatā °opasaṅhāra (as source of dream) 407

desanā: °kkama 182; °bhedato see under atthato; °vilāsa 37, 132, 148

domanassa 105; 136, 209; °dukkha 100

dosa: °kkhaya 51 sq.; °sahagata 18

dvattiṅsa: °ākāra 223; see under ākāra; °kulagāma (in comp.) 229

dvādasavidhasuññatā 190

dvārā (cakkhu°, sota° etc.) 39 sq.

Dh.

dhanu: °koṭi (in comp.) 260; °ggaha (in sim.) 258

dhamani 245

dhamma (khaya°, vaya° etc.) 422, 423; (pariyatti and paṭivedha°) 504; °ā 286; °katthika (bahussuta° and appassuta°, in comp.) 392; °cakka 173, 399; °cchanda 290; °dhātu 73, 78, 80; °paṭisambhidā 387, 393; °vicayasambojjhanga (with 7 means of cultivating it) 276 (cp. Vism. 32); °vinaya 326; °āsoka 10; °dinnatthera 389 (cp. Vism. 390); (story of) 489; °rājā 333; °saṅgaṇi 287, 301; °sangaha 290, 432; °sangahaṭṭhakathā 43, 105, 396, 518; °senāpati 52; °hadayavibhanga 517 sq.

Dhammika 388

dhātu (asankhata°) 51; °yo (the 18, as anicca, dukkha and anattā) 51, 72 sq.; (the 6) 55; (the 18, as to rūpa pariggaha and arūpa-pariggaha) 73; (°var.) 77 sq.; (the 18) 76, 78 sq.; (kesāṇaṇ etc.; 4 fold) 261; (6; paṭhavī etc. +ākāsa° and viññāna) 362; °kkhobha (as source of dream) 407; °manasikāra 56, 252; °vibhanga 55, 226

dhutangadhara 297

dhura 305

N.

nakhā 57; (in det.) 233

nagara (catudvāra) (in sim.)

- 216; °vaddhakī (in sim.)
 331
 nanguṭṭha 259
 natthitā 24
 nadipulina 247
 napuṇṣaka-paṭisandhi 22
 Nanda 355, 356; °vana 439
 naya (atthanayā, 4: ekatta°,
 nānatta°, avyāpāra°, evaṇ-
 dhammatā°) 198; °ā (9)
 200
 naraka: °ā 97 (=Vism. 501);
 °papāta 96; °cārīkā 166
 nalakālāpi (in sim.) 171, (cp.
 Vism. 560, 595)
 nalāṭṭhi 237
 navakammika 298
 na-vattabbārammaṇa 160
 nahāru 58; (in det.) (900) 236
 nāgabalā 244
 Nāga: °dīpa 433, 444, 446,
 457; °mahāvihāra 407;
 °supannā 12; °senatthera
 389, 434, 436
 nātisanika 227
 nātisiḅha 226
 nānatta (khandha°, āyatana°,
 dhātu°) 456; (ārammaṇa°)
 520; °naya 198
 nānā: °ādhimuttika 401 sq.;
 °kuṇapajāta (in sim.) 242;
 °kkhaṇṇika-kamma 160
nāma-rūpa 42; 135, 136; **169**
 sq., 173 sq., 192, 254, 265;
 °paccayā salāyatana 173
 sq. (cp. Vism. 562-565)
 nārāca 104 (=Vism. 503)
 nālikera 238
 nāvali 238
 nāvā (in sim.) 434
 nikāyas (the 4) 475
 nigāṇṭhasamaya 497
 Ninkaponaṇṇapadhānaghara
 489
 niccabhāvasuññatā 262
 nitthuriya 492
 nidāghasamaya 242
 nippariyāya 381
 nippesikatā 485
 nibbacaṇato 84
nibbāna (+magga and phala)
 43; 51 sq.; (as virāga etc.)
 113; **314**; (diṭṭhadhamma)
 505; °mahānagara 216;
 °vevacanaṇi (var. 25 in
 all) 113
 nimitta (kamma° and gati°)
 163, 231, 260; (subha and
 asubha°) 270; °āni (pañca
 pubba°) 189, (kesānaṇ etc.
 in 32 ākāras; 5 fold) 261;
 °kusalatā 283
 nimbabija 148
 Nimmānaratī 519
 niyata (°dvār'ārammaṇa, °vat-
 thu-ṭṭhāna, °kicca) 153;
 °dhammā (micchatta and
 sammatta°) 155
 niyāma 461 (=Pug 13)
 niyyātana 165
 niyyāsa 65
 nirantarajarā 99
 niraya (Lokantarika and Avīci
 4
 nirutti: °paṭisambhidā 387,
 394
 nirodha 89 sq.; °saccaniddesa
 112 (cp. Vism. 506 sq.);
 °samāpatti 29
 nisadapcṭaka 235
 nissirīka 9
 nisseni (of 32 steps, in sim.)
 226, 255 (cp. Vism. 226)
nekkhamma 74; °vitakka 117
 nepakka 311
 nelaka 494

 P.
paccaya (as category) 80,
 (def.) **134** (-puññānaṇ)

- sārammaṇa° and upanis-
saya°) 146, 147 (=Vism.
541); (2 fold with ref. to
paṭisandhi, viz. nānāk-
khaṇīkakkamma and upa-
nissaya 166 sq.; (salāyata-
nassa) 174; (eightfold, in
exegesis of upādāna) 183;
°ā (var.) 148, 149; (var.
with ref. to upādāna) 186,
187; (var.) 202, 205 sq.,
358, (4) 254; °ākāravī-
bhanga 130 (cp. Vism. 522
sq.); °catukka 200 sq.
- paccavekkhanā 140
- paccuppanna (with atīta and
anāgata) 8 sq.; °āramma-
na 157 sq.
- Pajāpati 497
- pañca: °angikamagga 320;
°dvārika 405 sq.; °vidha-
bandhana 4, °kammakā-
raṇa 278; °vokārabhava
152, 172, 175, 176
- pañjara 238
- paññavanta puggalasevanā
278
- paññā (=ñāna, dassana, abhi-
samaya, anubodha etc.)
140; (cintāmayā etc.) 396;
°pajjota 115; °vimutti
464; (manda° compared
with paññavā, as regards
hadaya) 239
- paṭadhara 327
- paṭikkūla (in kammatṭhāna)
250 sq.; °bhāva (10 fold)
362; °manasikāra 251
- paṭighasamphassa 19
- paṭiccasamuppāda (discussion
in det.) 130 sq. (cp. Vism.
522 sq.) °desanā (4 fold)
131; (is "samanta-bhad-
daka" 132; relations with
single links, with various
comparisons) 194-198,
459; °gāni 208; °niddesa
130-213
- paṭicchannā (jarā) 99; °duk-
kha 94
- paṭibimbappakāra 164
- paṭibhāna: °paṭisambhidā
388, 394; °mada 467
- paṭivedha 117; (catusacca°)
137
- paṭisandhi 7; discussed in det.
155-160; has 3 ārammaṇas:
kamma, kamma-nimitta
gati-nimitta 155-156;
another 3 ārammaṇas: atī-
taṇ, paccuppannaṇ, navat-
tabbaṇ 157 sq., 174 (° and
āhāra) 176; °+bhavanga
+cuti 179; see also cuti;
°yo (20) 155; °citta 23;
°citta and rūpa 170; °cit-
tāni (19) 155; var. and in
groups 162; °viññāna 161;
°viññānaṇ etc. (as phala-
pañcaka) 192 sq.
- paṭisambhidā (4 fold: attha°,
dhamma°, nirutti°, paṭi-
bhāṇa°) 386 sq. (cp. Vism.
440 sq.); (the 4) 391 sq.;
°ñāna 155
- Paṭisambhidā 143, 218, 310,
330, 369, 453; °magga 56;
°vibhanga 386 sq.
- paṭṭhikā 230
- paṭṭhāna (sati°) 214
- Paṭṭhāna 173, 432
- paṭhavīdhātu 55
- Paṇḍara 397
- paṇḍupolāsa 244
- pannattisamatikkamana 227
- paṭṭhinnasneha 67
- padhānasankhārā 304
- papātamagga (in sim.) 227
- papphāsa 61; (in det.) 241;
°pañcaka 225, 249

- pabbata 366
 pamāda etc. 469
 pamukha 13
 payoga °vipatti 441 sq., 444;
 °sampatti 441 sq., 444
 Paranimitavasavatti . 506,
 519
 parapiṭṭhimaṅsikatā 485
 parikamma 228; °vedanā
 39 sq.
 pariccheda (citta°) 417 (=pa-
 ricce ñāna Vbh. 330);
 °ñāna (citta°) 417; °to
 (twofold) 226
 pariṅghāyanā 103
 pariññeyya (pahātabba-sac-
 chikātabba bhāvetabba)
 86
 Parittābhā and Parittāsubhā
 520
 parideva (in det.) 104
 parināhamada 468
 parinibbānāni (3) 433
 paripiṇḍeti 3
 paripucchakatā 276
 pariyāyadukkhāṇ 94
 Parivāra 432; °mada 466
 Parivīmaṅsanāsutta 142
 pariveṇa 13
 parihāniyā dhammā 507 sq.
 palāpa 104
 palālapuñja 367
 pallanka 368
 palāsa 492
 pavenī 33
 pāsādaniyasuttantapaccavek-
 khanatā 282
 passaddhakāyapuggalaseva-
 natā 283
 passaddhi (kāya°, citta°) 314;
 °sambojjhanga (with 7
 means of cultivating it)
 282 (cp. Vism. 134)
 pahānakkama 182
 pahiyati (vyāpāda) 271
 pāka (and apāka) 175
 Pāṭaliputta 511
 pāṭibhoga 165
 pāṭimokkha 330; °saṅvara
 etc. 323
 pāṇātipāta (var. degrees) 383
 pātavyata 499
 pādapuñchana: °colaka 285;
 °rajjumaṅḍalaka 62
 pānāgāra 339
 pāpakammāni (consequences
 of) 440 sq.
 pāpiccha 476
 pāpunitukāma 223 (at Vism.
 =ādikammika)
 pāmokkha 332
 pāripūrimada 468
 pāribhaṭṭyatā 338, 483
 pālīca 98
 pālībuddhakaṭṭhi 239
 pāsāna 64
 pidhānaphalaka 244
 Pingala 397
 picchila 247
 piṭṭhi: °kaṇṭaka 243; °pāsāna
 5, 266
 piṇḍapātāpacayana 279
 piṇḍapātika bhikkhu (in sim.)
 229
 pitā (pop. etym.) 108; (in sim.)
 154
 pitta 65 (in det.) 243; °ko-
 saka 246
 pidhānaphalaka 244
 pipāsā 5; (in comp.) 196
 Pīpphalivihāra 439
 Piyangapariveṇa 292
 piḷandhanavikati 230
 Pisācalohāni (eight) 63
 pisita 243
 pihaka 61; (in det.) 240
 pītisambojjhanga (with 11
 means of cultivating it)
 282 (cp. Vism. 132)
 puggalajjhāsaya 37

pucchañjikatā 477
 puññābhisankhāra 142 sq.,
 166, 184
 puṭa 34; °bandha 234
 Punna Mantāniputta 354
 puthujjana (avijjābhibhūta)
 (bhavatānābhibhūta)
 133; (ummattaka, in comp.
 opp. to upabrūhita-ñāna
 purisa, exemplifying upā-
 dāna and kamma) 186;
 °bhikkhu 383
 Punabbasu-kuṭumbikaputta
 389
 puppha: °āni (of 32 colours,
 in sim.) 255; (for Cetiya
 worship) 292 sq.; °dāna
 pubba 65; (in det.) 244;
 ācariya 130; °nimitta (in
 dream) 407
 pubbenivāsa: ānussati 401:
 °ānussatiñāna 422; °ñā-
 nacatuttha 373 sq.
 purisa (papāte patanto (in
 sim.) 23; (simile of lakun-
 taka-pāda p. and digha-
 pāda p.) 26; (story of a
 man pleasing the king)
 442 sq.; °puggala 497;
 °bhāva 22
 purekkhāramada 466
 purejāta (°vatthuka, °āram-
 mana) 403
 pūga 2
 pūtidadhi 68
 pūva 65; (being baked by
 a woman, in sim.) 255
 petā 97 (=Vism. 501); (var.
 kinds) 455
 pettivisaya 4
 pesakāradhīta (story of)
 294 sq.
 ponkhānuponkhaṅ 351
 ponobbhavika 110
 Porānakattherā 254

Porānatthakathā 1, 523
 Porānā 130, 299, 397, 513

Ph.

pharitvā 377
 phala (in sim. of leaves and
 fruit falling from a tree)
 26; (+magga and nibbāna)
 43; °dāna 337; °pañcaka
 191 sq.
 phassa 193; (in det.) 177 sq.,
 265; °paccayā vedanā 178
 sq. (cp. Vism. 567); °sam-
 payutta 36
 phātikamma 334
 Phārusakavana 439
 phālita 245
 phāsu: °vihāra 270 (cp.
 Vism. 33)
 phāsuka: °atthīni 237; °dvaya
 235
 phena: °ka 237; °paṭala 65;
 °piṇḍa (in sim.) 32 sq.
 °bubbulaka 242
 phoṭaka 242
 phoṭṭhabbadhātu 79

B.

balāni (Tathāgatass') (the 10)
 397 sq.
 balisa (in comp.) 196
 bahiddhā 260, 268
 bahutta (cetanā°) 320, 321
 bahulikaroti 291
 Bārānasirājā 470
 Bālapaṇḍitasutta 96
 Bāhiya Dārucīriya 354
 bimbohana 365
 Buddha (°ditthi, °khanti
 °rucci, °dhamma, °vinaya)
 325; (our B.) 434; °uppāda
 50
 Buddhaghosa 523, 524
 bubbula (in det.) 33

- brahma: °cakka (in det.) 399;
 °cariya 504; °jāla (-sutta)
 432, 516
 Brahmatta 437
 Brahmāloka 167, 433, 437,
 510
 Brahmā (Mahābrahmā) 190;
 352, 497, 519, 520
 Brāhmaṇatissacora 445 sq.
bojjhanga 310; °āni 120;
 °vibhanga 310 sq., 319
bodhi 310
 Bodhi (Bo tree) 473; °anga-
 gana 349; °pallanka 433
- Bh.
- bhagini (pop. etym.) 108
 bhangakkhaṇa 27
 bhaṇḍa 165
 bhattapuṭaka 234
 bhaya 89; (the 4 sets of 4)
 502; (the 5: ājivaka°,
 asiloka° etc.) 505, 506
 bhallaka (loha) (kind of cop-
 per) 63
bhava 135; (pañcavokāra°)
 172, 175, 176; (kamma°,
 uppatti°) 183 sq.; (eka-
 vokāra, catu°, pañca°)
 184; (rūpa° and arūpa°)
 185; (upapatti° for up-
 patti°) 185 sq., 188;
 (kamma and vipaka)
 (synopsis) 193-194; (kā-
 ma°, rūpa° arūpa°) 204;
 °ābhava 501; °gāmī 183;
 °ggahana 207; °cakka 138;
 189 sq., (aviditādi) 190;
 (in det.) 194 sq. (paṭi-
 vedhagambhīra) 197 sq.;
 =paṭiccasamuppāda 138,
 194 sq.; °tanhā 111, 133;
 °paccayā jāti 188 (= Vism.
 575)
- bhavanga 81, 156 sq., 406;
 °citta 24, 27; °visaya
 157 sq.; °vithi 153
 bhākuṭikā 482
 bhāginī (paññā: hāna°, ṭhiti°,
 visesa°, nibbedha°) 418,
 419
 bhātā (pop. etym.) 108
 bhāra (in sim. of dukkha etc.)
 88; (i.e. a great task) 141
 Bhāratayuddha (as pāpakaṇ
 suttaṇ) 490
 Bhāradvāja 466
 Bhārasutta 32
 bhāva (sa° and a°) 161; °da-
 saka 22, 170
 bhāsā (18) 388
 bhikkhu (etym. and def. in
 det.) 327, 328; °ū (4, in
 comp. with 4 amacca-
 puttā) 305
 bhikkhunī (dahara°, story of)
 498
 bhitti 58
 bhiyyobhāva 289
 bhisa 66
 bhisī (5) 365
 bhuñjakasammuti 164
 bhummadevā 12
 Bhūtapālaseṭṭhi 342
 bhedasangahā 185
 bheritala (in sim.)
 bhesajja: °sikkhāpada 69;
 °kapālaka 361
 bhokkhi 424
 bhogamada 466
- M.
- maṇsa 58; (pilotika-palive-
 ṭhita) 61; (in det.) 235;
 °puñja 67; °pesi 235
 makacivāka 232
 makula 228, 239 (Vism. 256=
 makulita)

- makkata (in sim.) 228; (tālavana°) (in sim.) 259 (cp. Vism. 245); °niddā 408
 magga 53, 73, 89; exegetic etym. of: 114; (ariya, the 8 fold, its constituents discussed in detail) 114 sq., 121, 122; (aṭṭhangika) 216; (tiyojana, simile of a man travelling) 256; (sotāpatti° etc.) 301; (ariya) 373 sq.; °angāni 120; °kāla 43; °kusala-purisa (in sim.) 332; °hāna 416; °phala-nibbāna 43, 316, 488; °vibhanga 319 sq.; °sacca 124, °niddesa 114
 Mangala 397
 maccu 100
 macchariya 513
 macchasakalika 233
 majjhataṭṭapayogata 283
 majjhataṭṭata (satta° and sankhāra°) 285, 317
 Majjhimanikāya (var. suttas) 267, 432, 475
 mañca 20; (4) 365
 manibandhatṭhīni 238
 maṇḍanā 477
 Maṇḍalārāmaṇivihāra 448
 matthalunga 63; (in det.) 243; °pañcaka 225, 249
 madhubindugiddha (in comp.) 146
 manasikāra (ayoniso) 148, 270, 271; 500; (as regards the 32 ākāras 248-260; n' ātisīghato and n' ātisānikato) 255-256, cp. 226, 227; paṭikkūla° 251, dhātu° 252; °kosalla (in det.) 56, (10 fold) 224, 226 sq.; °vidhāna 69, 71
 manussā (var. kulas) 455; °khādaka 451
 mano: manāyatana 46 sq., °dvāra 41; °dhātu 80, 81; (physiological basis) 239, 405; °viññāna (22 fold) 150; °sañcetanā 145; °samphassa 19
 Manopadosikā devā 498, 519
 mandibhūta 157
 Mandhātu 506 (cp. Vism. 233)
 marana (exegesis in det.) 100 sq. (cp. Vism. 502); (var. kinds) 101 (cp. Vism. 229); (lahuka) 156; °samaya (in var. conditions as regards paṭisandhi) 157
 marīci (in det.) 34, 85
 marukantāra 6
 Malaya 224
 malinaka (loha, copper peculiar to Pisāca country) 63
 mallika 234
 mahaggata: °ārammaṇā 154; °citta 159
 mahatta (satthu°, jāti°, sa-brahmacāri°) 278, 281
 mahā: °gaṇḍa (hadaye) 104; °bhūta 253; °bhūtāni 42; (the 4) 169; °sāvajja 382 sq.; °vinā 58; °sakkāra 180; °sāla 519
 Mahā-, -indavici 502; -kaccāyanatthera 388; -kassapatthera 273, 354, 388, 431; -koṭṭhitatthera 388; -gaṅgā 5; -cattālisakabhāṇaka 320; -cetiya 292 sq.; 433, 446, 449, 451; -cetiyaṅgaṇa 358; -tittha-paṭṭana 448; -tissatthera 352; -thera 292 sq., 359; -dattatthera 489; -devatthera 224; -dhammarakkhitatthera 81; -nāgat-

- thera 352, 353, 489;
 -nidānasuttanta 201, 203;
 -niddesa 479; -phussa-
 devatthera 352; bodhi
 292 sq., 449, 451; -bo-
 dhipallanka 433; -brahmā
 520; -mittatthera 279,
 354, 388; -moggallānat-
 thera 166 (=Vism 557),
 354, 388; -rājāno 352; -rā-
 hulovada 226; -vihāra 292,
 446, 449, 451; -satipaṭ-
 ṭhāna 218, 226; -samudda
 141; -sammata 10, 281;
 -sudassana 10; -sonatthera
 446 sq.; -hatthipadopama
 226
 mahiṅsaka 4
 mahicchata (with sim.) 472
 mahesi 110
 Māgadhabhāsā (as language
 of Buddha-vacana) 388
 mātā (pop. etym.) 107
 mātu: °kucchi 96; °ghāta etc.
 425
 Mātulatthera 389
 māna (seyyo 'ham asmī ti
 etc.) 486 sq.
 māyā (in det.) 34, 85; **493**;
 °kāra (in comp.) 196
 māla 366
 Mālārāmavihāra 452
 māsācīta 510
 migaluddaka (in sim.) 266
 miccha (°ñāna, °vimutti 513;
 °cāra (var. degrees) 383
 mitta (etym.) 108
 Mitta 138
 Mittavindaka (story of) 471
 (cp. J. iv. 1 sq.)
 Milinda 434
 missaṅ dvidhā etc. 161
 (=Vism. 552)
 missaka 16
 Missakavana 439
 missibhāva 107
 mukha 332
 muggasūpyatā 338, 483
 muñcana 249 (=Vism. 265,
 where reading mañcana is
 misprint)
 mutṭhassati 275
 Mutṭhassati 475
 muti (def.) 412
 mutta 68; (in det.) 248;
 °chakka 225, 249
 mudinga 232
 mulāla 66, 245
 musāvāda (var. degrees) 383
 mūla (var.) 382; °rasa 69;
 °pāda (9) 200; °pariññā
 357; °ka (-°sankhāra°,
 avijjā° etc., with ref. to
 the constituents of the
 Paṭiccasamuppāda) 200
 sq., 207 sq.
 mūlhagabbhā 96
 mūsika 235
 metti 75
 meda 66; (in det.) 245; °chak-
 ka 225, 249
 Moggallāna 281, 458
 Moggaliputtatissatthera 431
 Mogharājā 306
 moh-akkhaka (loha) a kind
 of copper, peculiar to Pi-
 sāca country 63
 moha 140; °kkhaya 51 sq.
- Y.
- yakana 60; (in det.) 240
 yakkhasūkara (in comp.) 494
 yatṭhi (def. as measure) **343**
 yathā: °bhūtaṅ (ñānaṅ=
 maggañānaṅ) 459; °kam-
 mūpagañānacatuttha 373
 sq.
 yanta: °cakkayatṭhi 80; °sut-
 ta 241

Yamakasutta 32
 Yasatthera 431
 yasamada 467
 yāthāvamāna (and a°) 487 sq.
 Yāmā 519
 yānaka 234
 yugala 51
 yuttito (and mittato) 173
 yuddha-maṇḍala (in comp.)
 356-357
 yevāpanaka 63, 70-72
 yoga (the 4) 35; °āvacara
 115, 220; (in sim. as
 hunter) 228, (as bhikkhu)
 229, 258, 331
 Yonaka-Dhammarakkhitat-
 thera 389
 Yonakabhāsā 388
 yoni (purima° and pacchima°)
 204-205
 yobbanamada 466

R.

rajaka (in sim.) 331
 rajakkha (appa° and mahā°)
 458
 rajata 64
 rajjati 11
 rajja (in comp.) 163
 Ratthapālatthera 306
 ratanattaya 284
ratharenu 343
 ravanaghata 68
 rāga, dosa moha (sa° and
 vīta°) 268, 269; °kkhaya
 51 sq.
 rājā (kupita) 106; (in sim.)
 109; °kumāra (in comp.)
 196; °putta (son of a
 crowned king) (in sim.)
 319; °purisānubandhacorā
 80; °mahāmatta (2, in
 sim.) 312, 340; °vallabha
 (in comp.) 501
 Rājāyatanacetiya 433

Rāhūla Buddhaputta 354
 rukkha (and phala) 165; (in
 comp.) 196; (as garu-
 bhaṇḍa) 334 sq.
 ruppāna 4 sq.
rūpa 3; (and arūpa) as garu-
 parināma and dandha-
 nirodha (arūpa the opp.)
 25; (with var. similes, as
 phepa-pind' ūpama etc.)
 32 sq.; (etym.) 45; (and
 nāma) 169 sq., 173 sq.;
 °āvacara 17; °kkhandha
 2, 3; °tanhā (in det.)
 179; °pariggaha 73-74;
 °santati 21
 rūpī (attā) 511 sq.
 rūlhi 1
 roga (in sim. of dukkha etc.)
 88
 rosanā 75
 Rohaṇa 407; °vīci 502

L.

lakunṭaka-pāda-purisa (cpd.
 with arūpa) 26
 lakkhana: °āni (var. of the
 constituents of the paṭicca-
 samuppāda) 136-137 (cp.
 Vism. 528); (kesānaṇ etc.,
 4 fold) 261; °to (vinic-
 chaya) 46, see also atthato;
 ādippabhedato 85
 langī (avijjā°) 141
 lañcha 52
 lapanā etc. 482
 lasikā 68; (in det.) 247
 lābukaṭāha 63
 lābhamada 466
 lālappa 104
likkhā (def. as measure) 343
 līnatta 272
 līnuddhacca 310
 ludda (and makkaṭa) in sim.
 228, 259 (=Vism. 245)

lūkhapuggalaparivajjanatā
282
leḍḍukhaṇḍā 66
lena 366
loka 220; (anekadhātu°, nā-
nādhātu°, in det.) 456,
457; °antarikaniraya 4;
°uttaracatuṭṭha 373 sq.;
°dhātu 430, 436
lokiyāni (10 indriyāni); lo-
kuttarāni (3); lokiya-lo-
kuttara-missakāni (9) 128
lonadhūpana (in comp.) 311
lopa 164
lobhasahagata 18
loma (in det.) 233; °ā 57
loha (4 fold) 63
lohita 66; (in det.) 245;
°uppāda 427; °doni 62

V.

vakka 60; (in det.) 239;
°pañcaka 249
Vakkalitheravatthu 276
vankatā 494
vacī: °sankhāra: with ref. to
paccaya and paṭisandhi)
167; °sañcetanā 144
vacca (of a baby, in comp.)
232, 243; °kuṭi 242
vajjā 342
vaṭṭa °kathā 133; °loha 63
vaḍḍhi (in sim.) 256
vaṇacolaka 361
vaṇṭa 60
vaṇṇa: °to 225; °kasināni (4)
251; °pokkharatā (def.)
486; °mada 467
vatta (gata-paccāgata°) 354;
°sampanna 297
Vattabbakanigrodhatthera
449, 451
vatthi 248
vatthu (and ārammaṇā) 404;

°dasaka 22; °rūpa 172;
°visadakiriya 276 (=Vism.
128), 283
vatthuka (uppanna°, pure-
jāta° etc.) 403
vaddalikā 109
vadha (killing of var. creatures
blameworthy in var. de-
grees) 382; °bandhana 97
vanappagumba (in comp.) 196
vambhanā 484
vallihārakā purisā (in sim.
illustrating the Paṭicca-
samuppāda) 131
vasā 67; (in det.) 246
vassodaka (in sim.) 243
vāka (akka°, makaci°) 232
vācā (sammā°) 119
vātā 5; (var.) 70, 71
vāyāma 91
vāyodhātu 55
vāraṇa (category in exegesis
of bhavacakka) 194, 195
(=micchādassana nivā-
raṇa)
Vālikavihāra 389
vikkhepatipāhāna 227
vicikicchā 209
vijātilohita 63
vijāyana 97
vijambhita, 272 (cp. Vism. 33)
viññāna 34; 135; sankhāra-
paccayā v. 150 sq. (=Vism.
545 sq.); twofold: vipāka
and avipāka 172, 192;
pañca v. 396; °kkhandha
42; °kkhandha-niddesa 21;
°ṭṭhiti 169; °dhātu 55;
paccayā nāmarūpa (cp.
Vism. 558-562) 169 sq.
vitakka (amara) 490
Viṇḍavādin 9, 51, 319, 459
vitujjati 104, 108
vidatthi (in comp. with other
measures) 343

- vidomanassa 105 (=Vism. 504)
- vidhavā 339
- vidhā 496
- vidhūpana-vātā 71
- Vinaya 273, 274; °aṭṭhakathā 334; °piṭaka 431
- vinicchaya (as to attha, lakkhana, tāvatva, kama, sankhepa-vitthāra, daṭṭhabba) 46 sq.; (as to vibhāga, nibbacana-lakkhana, attha, atthudhāra etc.) 83 sq. See in det. under atthato
- vipaccanika-sātātā 478
- vipatti: see sampatti
- viparināma-dukkha 93
- vipassaka 297
- vipāka 17; kusala and a° 177; id. with ref. to the viññāna 150 sq.
- vipāka-kiriya: °cittuppāda 391; °cetanā 144
- Vibhanga: °aṭṭhakathā 524; °ppakarana 523; °sutta 142
- Vibhajjavādi-maṇḍala 130
- vibhava (=bhava-vigama) 505; °tanhā (as peculiar to ucchedadiṭṭhi) 111
- vibhāgato 83
- vibhāvanā (yāthāvaka-vatthu°) 409
- viriya: °indriya 276; °sambhojjhanga (with 11 means of cultivating it) 278 (cp. Vism. 132)
- viruddha (and a°) 148 (=Vism. 543)
- virosanā 75
- vilakkhana 250 sq.
- vilivakāraka (in sim.) 222
- vivitta 365
- viveka (5 fold) 316
- visadā (of paṭisambhidā, with var. reasons) 388-389
- visabhāga: see sabhāga
- visaya (mahā° and appa°) 182
- visarukkha 89
- Visākha 90 (=M. i. 301; Vism. 514)
- Visuddhi-magga 56, 88, 224, 264, 331, 362, 367, 380
- vihīṣanā 75
- vihīṣā-: °dhātu 74; °vitakka 118
- viharati etc. (and synonyms in sequence) 262
- vihethana 74
- vīci (with ref. to jarā) 99
- vinādonika 234
- visati ākāraṇ 191-193 (cp. Vism. 579-81, with spelling ākāraṇ)
- vekantaka-loha 63
- Veṇu nadi 446
- vettagga 60, 239; (in comp.) 252
- vedanā (in det.) 13 sq., (maran' antikā) 101; (32) 178, 193, 265; (sukha° and dukkha° in arūpakammaṭṭhāna) 266; (var.) 382; °ānupassanā (in det.) 221, °niddesa 263; °kkhandha 36, 80; °niddesa 13 sq.; °ttika 15; °paccayā tanhā 179 sq. (cp. Vism. 567-568); °parikamma etc.) 39 sq.
- veneyya 79
- vepulla 290
- verambhavātā 71
- verī 89
- Velāma 414
- velu (as garubhaṇḍa) 334; °dāna 333 sq.; °pabba 60, 63
- vesiyāgocara 339

Vessantara 414
 Vehapphalā 521
 vocchādanā 493
 vodāna 401
 vossagga 317
 vvasana (several) 102
 vyādhiyaka 479
 vyāpāda 369; °dhātu 74;
 °vitakka 118

S:

saṅyama 332
 Saṅyutta-nikāya (var. suttas)
 267, 432; -bhānaka 446;
 -mahāvagga 330
 Saṅyuttaka (i.e. nikāya) 475
 saṅvara (pāṭimokkha°, sati°,
 ñāna°, khanti°, viriya°)
 330, 331
 saṅsagga (ananulomika) 340
 saṅsarana-lohita 245
 saṅsāra (anamatagga) 45, 182,
 259, 260; (antaravirahita)
 134; °dukkha 145, 149;
 °bhaya 199
 saṅsedaja 161
 sakaṭā (2) (in sim.) 435
 Sakka 352
 sakkāramada 466
 sankappa (sammā°; as nek-
 khamma°, avyāpāda°, avi-
 hiṅsā°) 117
 sankuṭita 238
 sankhādita 241 (Vism. 257:
 sankhāyita)
sankhārā 34; (4 fold) **134**;
 kāya°, vaci°, citta°) 142
 sq., cp. Vism. 530, 531;
 (3 fold) 149; (āyūhanā)
 192
 sankhāra-kkhandha 42; °nid-
 desa 20; dukkha 93; pac-
 cayā viññāna 152 sq.;
 majjhata 285

sankhepa -vitthārā (vinic-
 chaya) 47
 sankhyato: see atthato
 sanganiḥ'ārāma 474
 sangati 188
 sangh'ārāma 13
 sangha: °bheda 425 sq.; °rā-
 jin 428 (= Vin. ii. 203)
 sanghāti-civara 359
 saccāni (the 4 ariya°) 116 sq.,
 141, 146; sacca-: °anulo-
 mika-ñāna 411, 415; °ppa-
 bhavato 194; °vibhanga
 83 sq., 137
 sajjhāya (in kammaṭṭhāna)
 250 sq.
 sañcetanā (kāya°, vaci°, ma-
 no°) 144 sq.
 saññā (pañcadvārikā) 20, 34;
 (nānatta°) 449; °kkhandha
 42; °niddesā 19 sq.; °bhava
 183
 saṅṭhānato 225
 sati 91; (sammā°) 120; paṭ-
 ṭhānā (the 4, in det.) 215
 sq.; 222 sq.; °vibhanga 57,
 214-288 (= Vbh. 193 sq.),
 417; °sambojjhanga, with
 4 means of cultivating it
 275, 310
 satta: sattā (aparimānā) 144;
 °āvāsa (aviññānaka) 168;
 °majhattatā 285; °san-
 khāra-kelayana-puggala-
 paṭivajjanatā and °san-
 khāra-majjhata-puggala-
 sevanatā 285
 Sattu-mahatta 281
 sadisa (and a°) 148 sq.
 Vism. 543)
 sadda (etym.) 45; (in nirutti)
 387
 saddh'indriya 276
 santati 8, 170; °pariyāpanna
 173

- santāna 164 (=Vism. 555);
°bandha 163 sq. (=Vism. 554)
- santāpa (var.) 70; (aggi°, suriya°) 245
- sandhi (hetuphala°, phala-hetu°) 191
- sannikhepana 355
- sannirumbhana 355
- sappāya (var.) 265; °kathā 271
- Sabbaññu-Buddha 50
- sabbaññuta-ñāna 197
- sabbattha - pādaka - catuttha 372 sq.
- sabbadhi 377
- sabrahmacāri-mahatta 281
- sabhāgato (+visabhāgato) 92 (=Vism. 516)
- Sabhiya-pucchā 432
- samangita (5 fold) 438
- samanta-bhaddakattā 132
- samaya 8; (var. occasions for restraint or otherwise, in samādhi - sambojjhanga) 283 sq.
- samādāna (kamma°) 443 sq.
- samādhi 91; (sammā°) 120 sq.; sambojjhanga, with 11 means of cultivating it 283 (cp. Vism. 134)
- samudaya-sacca 124; °nid-
desa 110 (cp. Vism. 506)
- samodhāna 107
- sampajañña (4 fold) 347; (in det.) 356 sq.
- sampajāna 219; °kārīn 347
- sampatti (and vipatti) (gati°, upadhi°, kāla°, payoga°) 439 sq.
- sampayutta-catukka 206
- sambojjhanga (sati° etc.) 310; (with var. means of cultivation) 275 sq.
- Sambhūtatthera 306
- Sammappadhāna-vibhanga 289 sq.
- sammā (with 8 constituents of the ariya-magga) 114 sq., 121; (the same + micchā) 320, 321; °ditṭhi-sutta-pariyāya 142; °sambuddhā (2) (in sim.) 436
- sammiñjana-pasāraṇa 358
- Sammoha-vinodani 523, 524
- salabha (in comp.) 146
- salla 80; (°ṇ viya vitujjati, where Vism. 503 reads visa-sallaṇ va tujjati 104 sallakkhaṇā (sankhāra°) 254 salāyatana 174; °paccayā phassa (cp. Vism. 565 sq.) 176 sq.; °Sanyutta 319
- sassata: °uccheda = ditṭhi 514; (allusion to) 509 (°vāda)
- sahajāta-dhammā 127
- Sahampati 352
- sahassuddhāra (in sim.) 256
- sātacca 346
- sādhukamyatā 477
- sāmaññaphala 317
- sāmañera 383
- Sāmadevī 440
- sāmanta-jappa 484
- sāraddha - kāya-puggala - pa-rivajjanatā 283
- sārambha (etc.) 469
- Sāriputta 281, 354, 388, 458
- sālohita 108
- sāsana (°ṭhita-kāla, °osak-kana-kāla, °antaradhāna) 432, 433
- sikkha (var.: bhikkhu°, bhikkhuni° etc.) 344
- sikkhāpada (in det., as mātikā to Jhāna-vibhanga) 323 sq., cp. Vism. 16 sq.; (5 fold) 381 sq.; °vibhanga 381 sq.
- singa 476

- singhānikā 68; (in det.) 247
 sithilībhava 100 (=Vism. 502)
 sinānadana 337
 siniddha - puggala - sevanatā
 282
 Sineru 141; 436; -pabbata
 519; -pabbata-rājā (its
 height) 343
 sineha (= fat) 67
 sippa (2 fold, with subdivi-
 sions) 410; °āyatana (pā-
 paka) 490; °mada 468
 sippikā 68
 sibbita-rajjukā (in comp.) 252
 siriṅsapa 6
 silā (var. kinds) 64
 siḅhaṅ (and sanikaṅ, with
 opp., cp. n' ātisīgha) 256
 sīta 4; sīti-bhāva 230
 Sītavalāhakā 519
 Sītā-harana (as pāpakaṅ sut-
 taṅ) 490
 sīla (and dāna) 143; (and
 adhisīla) 413 sq.; (pā-
 paka) 490; °paripūraṇa
 143
 sīlabbat-upādāna 181 sq.
 sīha (etc.) 256; (etym.) 398;
 °nāda 398; °seyya 345
 sīhala-kuddāla 238
 sukha (sāmisa) 268; °dhātu
 73
 sukhuma (and oḷārika 143 sq.
 sugati 158
 suñña: °gāma (in sim.) 48;
 gāmaṭṭhāna 57; suññato
 89 (=Vism. 513), 261
 suññatā (3, of kesa and
 other 32 ākāras, viz. atta°,
 attaniya°, niccabhāva°)
 262
 sutta: +vinaya, dhamma,
 attha 130; suttato (and
 yuttito) 173
 sutta-rajjuka 236
 Suttanta: °pariyāya 7; °piṭa-
 ka 431
 Sudassā 521
 suddhājīva 116
 supanna-vātā 71
 supati 406
 supina (who has it) (by 4
 reasons) 407
 supeyya-panṇāni (in comp.)
 233
 subha (and a°) 118
 Subhakinhā 520
 Summatthera 342
 surā (5) 381; °pāna (var.
 degrees) 383
 Suriya 519
 suvanṇa: °kāra (in sim.)
 222; °toraṇa 112; °doṇi
 62
 sūkara (varasayane sayāpi-
 ta) 11
 sūtighara 33, 242
 sūnakārāghara (in comp.) 252
 sūrabhāva 305 sq.
sekkha 328; (and a) 388
 seni (18) 466
 seda 66; (in det.) 245; °mala-
 makkhita (Vism. malag-
 ghita) 276
 senāsana (etym.) 365
 semha 65; (in det.) 244
 seyyā (the 4) 345
 selaka (loha) 63
 sevanatā (in passaddhi-boj-
 jhanga): paṇitabhojana°,
 utusukha° etc. 282, 283
 sevālapana (in sim.) 244
 soka 103
 Soṇagiripāda 439
 Soṇatthera 306; (story of)
 439, 445
 Soṇatthera-vatthu 277
 sotadvāra 41
 sotāpatti-magga (etc.) 307
 somanassadhātu 73

- H.
- Hankanaka 489
- hatthikulāni (10) 397
- hadaya 60; (in det.) 239
- hanu: °sañcopana 145
- hanuka 234; °atṭhika 58
- harati (and paccāharati) 349-354
- Himavā 292
- hīna (and ukkaṭṭha) with ref. to kamma and sippa 410 (cp. Vin. iv. 6, 7)
- hīlanā 486
- heṭhanā 75
- hetu (4 fold: hetu , paccaya , uttama°, sādharāṇa) 402; °catukka 205 sq.; paccaya 174
- hetuka (du°, ti°) 17; °ggahaṇa 205
- Hemavata (N. of elephant) 397
- heraññika (in sim.) 91, 115 (cp. Vism. 437 and 515)

CORRIGENDA

- Page 396, for *ekamamātikā* read *ekamātika*.
„ 397, for *ādinā* read *ādinā*.
„ 397, read *Porāṇehi*.
„ 398, for *paṭiyānāti* read °*jānāti*.
„ 399, for °*vilāsā*° read °*vilāsa*°.
„ 399, read *rathange*.
„ 399, read *paṭivedhañāṇaṇ*.

PRINTED IN GREAT BRITAIN BY
BILLING AND SONS, LTD., GUILDFORD AND ESHER

00048693

Digitized with financial assistance from
Shri Brihad Bhartiya Samaj
on 20 February, 2020

